

Univerzita Karlova v Praze
Katolická teologická fakulta

**Teologicko-filozofická východiska
církevního pohřbu a vývoj jeho právní úpravy
s přihlédnutím k právu České republiky
(*rigorózní práce*)**

Zpracoval: Mgr. Tomáš Kotrlý

Vedoucí práce: Doc. JUDr. Antonín Ignác Hrdina, DrSc.

Tato práce vznikla za podpory Grantové agentury UK pod číslem 380/2006.

Praha 2007

*Motto: ...tělesné pozůstatky ukládáme dnes do země jako semeno
nesmrtelnosti...*

Z homilie papeže Benedikta XVI.
při pohřbu Jana Pavla II. , Řím, 8. dubna 2005

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a v seznamu literatury
a pramenů uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze dne 13. dubna 2007

*Jan obhlíží svůj hrob
byzantská miniatura (11. stol.) Vatikánská knihovna, Vatikán*

Děkuji docentu Ignáci Antonínu Hrdinovi za odborné vedení mé práce a všem, kteří se podíleli na získávání pramenů a literatury – zejména profesorovi Jiřímu Raymundu Treterovi a Janě Noskové. Dr. Vojtěchovi Eliášovi patří můj zvláštní dík za umožnění podílet se na výzkumu pohřebišť a Ing. Mgr. Jiřímu Svobodovi za technickou podporu.

Obsah

Obsah	5
Úvod	7
1. Otázky kladené pietě	11
1.1. Předběžné mapování terénu	14
1.2. Obecná kanonicko právní terminologie	28
1.3. Formální prameny právní úpravy (výběr)	52
1.4. Filozoficko antropologický rozměr	66
1.5. Pastoračně liturgická problematika v ČR.....	86
1.6. Sekulární pohřební a hřbitovní právo.....	104
1.7. Služby ve veřejném zájmu	114
1.8. Shrnutí	122
1.9. Exkurz: Lidské pozůstatky v klinickém odpadu	123
2. Přehled vývoje právní úpravy	133
2.1. Archaické právo římské	136
2.2. Základní prameny poznání právní úpravy.....	155
2.3. Vývoj v českých zemích	183
2.4. Ingerence církve a českého státu do způsobu pohřbívání	195
2.5. Přehled vývoje právní úpravy pohřebnictví	205
2.6. Shrnutí	233
3. Teologicko liturgické zhodnocení	239
3.1. Význam přímluvných modliteb za zemřelé	242
3.2. Další způsoby přímluvných modliteb za zemřelé	253
3.3. Vztah mezi pohřební liturgií a lidovou zbožností	262
3.4. Postpaliativní péče.....	277
3.5. Židovské pohřbení (komparace).....	287
Závěr	293
Abstract	309
4. Přílohy	311
4.1. Prameny českého sekulárního pohřebního a hřbitovního práva.....	311
4.2. Výzkumné úkoly KTF UK v letech 2004-2011	316
4.3. Platný řád neveřejného pohřebiště v kostele	319
4.4. Přehled vložených grafů.....	321
4.5. Přehled vložených obrázků	321
5. Seznam použitých zkratk	323
6. Prameny a literatura	329
6.1. Prameny.....	329
6.2. Literatura	336

7. Anotace	361
7.1. Český.....	361
7.2. English.....	362

Úvod

Cílem této práce je organicky porovnat úzké vazby spojující vzájemně kanonické a liturgické právo, pohřební liturgii a lidovou zbožnost, připomenout principy, které řídí tyto vztahy a podat doporučení pro jejich plodné uskutečňování v české církvi podle její specifické tradice. Pozůstali byli (i v době nesvobody) specifickými adresáti práv vyplývajících z náboženské svobody, mající právo nejen na církevní pohřeb, ale i na církevní hřbitov. V průběhu celé práce proto přihlédnu i k vývoji sekulárního, především českého pohřebního a hřbitovního práva a analyzuji pojem pohřebnictví, zda a do jaké míry se konfesněprávní problematiky dotýká.

Poslední česká liturgická kniha pohřebních obřadů z roku 1972 v kapitole *O povinnostech a službách při pohřbu* počítá se zaměstnanci pohřebních služeb přímo a řadí je mezi Boží lid se svěřenou službou a svým nezastupitelným úkolem¹. Marně jsem tři roky pátral po křesťanských sdruženích nebo jiných zbožných spolcích, jejichž cílem by bylo „pohřbívat mrtvé“². Takové pohřební bratrstvo, jak vyzývá direktář *Lidová zbožnost a liturgie*, by nejen pohřbívalo v souladu s křesťanským pohledem na smrt, ale „přinášelo Bohu přímluvnou modlitbu za zemřelé a projevovalo účinnou solidaritu příbuzným zesnulého“³.

Přestože jsou naše cíle především kanonicko historické, sepětí studovaných textů s pohřebním obřadem vyžaduje, abychom se nejprve seznámili s křesťanskými představami o smrti a věčném životě. Hledání východisek právního pojetí křesťanského pohřbu, této zásady pietní ochrany člověka, v rámci učení katolické církve a ve světle základních pravd křesťanské víry vede i k pochopení důvodů pro změnu ve vývoji právní úpravy církevního pohřbu, především z pohledu vnější disciplíny. Tato změna se naposledy, mimo jiné, projevila přejmenováním titulků v Kodexech kanonického práva ze *sepultura ecclesiastica*⁴ na *exequiae*⁵.

Tradiční postup od nejširšího kontextu *smrti* k vlastnímu analyzovanému právnímu institutu církevního pohřbu je prezentován trojím způsobem: *historicky* (přehled podávám nikoli chronologicky, nýbrž systematicky - sleduji systematicku CIC/1983), *filozoficko antropologicky* (metodou indukce se zaměřením na jednotlivce, rodinu a komunitu) a *teologicky* (na základě biblické kategorie smlouvy a paschy jako jejího privilegovaného znamení).

Mimo tří výše zmíněných způsobů prezentace církevního pohřbu využívám rovněž římských liturgických knih a instrukcí, které pocházejí z různých úřadů Apoštolského

¹ Srov. Pohřební obřady, Česká biskupská konference, druhé vydání, Liturgický institut v Praze; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Praha, 1999 (dále jen „POH“), čl. 16, 10.

² Ustanovení pohřebních spolků předpokládá i úvod k současným pohřebním obřadům, srov. POH 2.

³ Direktář *Lidová zbožnost a liturgie*: Kongregace pro bohoslužbu a svátosti, *Pieta popolare*, dále jen „PP“, Vatican City: 2001, čl. 260.

⁴ Srov. Titulus XII. De sepultura ecclesiastica. Kán. 1203-1242 Codex iuris canonici Pii X Pontificus Maximus, iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, *Concosrdat cum editione typica Vaticana Friburgi Brisgoviae*, 1919, dále jen „CIC/1917“.

⁵ Srov. Titulus III. De exequiis ecclesiasticis, kán. 1176-1185 Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus - úřední znění textu a překlad do češtiny, z lat. přeložil M. Zedníček, latinsko-české první vydání s věcným rejstříkem, Zvon, české katolické nakladatelství, Praha; 1994, dále jen „CIC/1983“.

stolce a jsou běžné pro univerzální latinskou církev. V jejich úvodech, směrnících a rubrikách jsou zpravidla instrukce o tom, jak aplikovat liturgické právo nebo kodex kanonického práva. Mohou objasňovat i důvody pro existenci pohřebního a hřbitovního práva. Tyto důvody se však mění do té míry, že zákon samotný se mění, jak to lze sledovat u kremace, kterou církev v roce 1886 zakázala, aby tento zákaz po necelých sto letech zásadně odstranila. A nakonec poukazují na konkrétní normy, které mohou být stanoveny biskupskou konferencí nebo jednotlivým biskupem pro jeho diecézi nebo dokonce pro jednu farnost. Ve své práci jen na okraj zmiňuji i takové způsoby zacházení s mrtvým lidským tělem jak jej upravuje kanonizační právo, když traktuje pohřeb služebníka Božího za začátek jeho kultu.

V první části rigorózní práce vymezují obecnou kanonicko-právní terminologii; tyto pojmy mají symbolický význam a jsou nositelem ideí, které ovlivňovaly způsob jejich interpretace. Nejprve uspořádám základní pojmy, formuluji jejich obsah nebo jej pečlivě rozliším. Následně hierarchizuji, a tedy problémově tematizuji nejdůležitější problémové celky, které mají evidentně praktické konotace. Pro účely této práce v kapitolách obecná kanonicko právní terminologie, formální prameny, sekulární pohřební a hřbitovní právo definuji a rozlišuji právní pojmy od pojmů filozofických a teologických.

V této práci na různých místech zmiňuji problémy, které jsem identifikoval během svých výzkumů, především během různých školení v oboru pohřebnictví, které financovala pod číslem 380/2006 Grantová agentura UK. V tomto grantu se snažím co nejvíce vytěžit z toho, že můžu být zúčastněným pozorovatelem, což je pozice, kterou soudobý společenskovědní výzkum - po opuštění pozitivistické iluze o „nezaujaté objektivitě“ - zvláště vítá. Ačkoli se pohřby často konají v sakrálních prostorech, na posvátných místech a obřady často celebrují duchovní, není jisté, zda jsou pro to důvody vyplývající z autority církve. V části Otázky kladené pietě proto hledám odpovědi na základní otázku, co je křesťanský pohřeb. Ke svému „předmětu“ nepřistupuji jako odborníci, kteří už vědí, co to je, a potřebují zjistit jen jeho další ověřitelné podrobnosti. Chceme-li se o křesťanském pohřbu dozvědět něco podstatného, měli bychom hlavně pátrat po tom, na čem křesťanům samým záleželo a záleží, jak sami rozumějí svému liturgickému úkonu. Ve společenských vědách se tomuto postupu někdy říká „etnometodologie“ nebo „emická perspektiva“.

Současné kanonické právo čerpá v mnohem větší míře než v minulosti také z profánních věd, zvláště antropologických, jejichž výsledky používá jako pomocné zdroje. Ty mají ovšem značně odlišnou hodnotu a použití než všechny ostatní dosud zmíněné prameny, neboť se pohybují v docela jiných perspektivách a nevyžadují ke svému studiu jako předpoklad víru, jak je tomu u teologických věd. V první části tedy prezentuji výsledky a závěry z dvouletého výzkumu, které podrobně doplňuji tabulkami a grafy. Jejich neskromným cílem je doplnit právnickou erudici v oblasti právní úpravy křesťanského pohřbu interdisciplinárními pohledy a všestranným bádáním.

Na závěr první části bych se rád věnoval specifickému zacházení s mrtvým lidským tělem v klinické praxi. Sleduji charakter církevního práva a zvyků při „odstraňování“ mrtvého lidského těla. Ani v této oblasti ovšem nekomentuji všechny povolené způsoby zacházení s mrtvým tělem nebo jeho částmi přesto, že se takovými otázkami Apoštolský stolec zabýval. Jde např. o poskytnutí lidských plodů po potratu, orgánů a tkání ex mortuo zdravotnictví pro vědecké účely nebo o jejich likvidaci podle předpisů o nakládání s biologickým odpadem.

Ve druhé části využívám historického přístupu, kterému je dnešní člověk velmi otevřen. Kdyby měl proces ztráty historické paměti pokračovat, lze si snadno představit jeho dovršení v podobě stavu, při němž by pro celé národy potomků křesťanů prvních dvou tisíciletí byl smysl a účel hrobů zdobených kříži obdobnou záhadou, jakou třeba byly pro středověkého Egyptána, jenž dávno ztratil schopnost četby hieroglyfů, pyramidy či skalní chrámy zbudované faraóny. Porovnávám církevní pohřební obřady a hřbitovy s pohřebními rituály a neveřejnými pohřebišti židovského náboženství, i když středem zůstává typicky katolická problematika v západní Evropě.

Křesťanské pohřební aktivity nebyly mezi masou věřících rozšířeny rovnoměrně - pohřební obřady jsou v závislosti na lidech, prostředí a okolnostech pociťovány nejrozličnějšími způsoby. Někde byli kněží, jinde mniši a ještě jinde laikové; byli tu mystikové a racionalisté, teologové a proroci atd. Za těchto okolností lze jen s obtížemi zjistit, co měly křesťanské pohřební obřady v různých obdobích církevních dějin společného. Už z praktických důvodů se tedy omezují na křesťanský pohřební obřad, jak se zachoval v západní evropské kultuře a civilizaci, a jehož právní charakter je vnitřní záležitostí církve. Protože je v současné době v České republice registrováno celkem 26 církví a náboženských společností, nebylo přiměřeně možné (a nebylo by ani účelné) zohlednit specifika každé z nich. Proto jsem se omezil na normativu katolické církve jakožto církve v České republice daleko nejsilněji početně zastoupené a disponující vlastním právním řádem (tj. kanonickým právem). I tak se musíme spokojit s velmi letným přehledem, s několika typy postojů hlavních představitelů křesťanství k pohřbu, jak se v minulosti vytvořily na evropské půdě. Cílem rozhodně není encyklopedické pokrytí, to je při množství dnes známých skutečností prakticky nemožné.

Jakkoli se většinou pohybuji v minulosti, jde mi v celé práci o současnou právní úpravu církevního pohřbu a o její vyhlídky do budoucnosti. Východiskem je úvaha, že kanonické právo je těsně propojeno s teologií, že je jen velmi obtížné stanovit hranice mezi nimi a v mnoha otázkách je nutno přihlédnout k oběma disciplinám⁶. Vhodné a důstojné konání pohřebních obřadů a stejně i celá služba kněze zemřelým předpokládá nejen znalost církevního práva a liturgických zákonů, ale i celkové správné pojetí křesťanského mystéria a pastýřské služby. Dva překlenující elementy – připomínka, že smrt milovaného upomíná živé na jejich vlastní smrt a smysl nutnosti vykonat něco pro zesnulého – se odrážejí v pohřebním a hřbitovním právu, oficiální liturgii i lidové zbožnosti dodnes. Utváření teologických znaků církevního pohřbu v Evropě od počátků křesťanství do konce devatenáctého, respektive začátku dvacátého století ze specifických předpokladů a podnětů, které mají kanonickoprávní relevanci v katolické církvi, je předmětem druhé kapitoly. Jedinou výjimku z tohoto časového vymezení si dovoluji v pojednání o kanonickém právu o kremaci. Mimo jiné mi tento exkurz pomohl objasnit, proč existuje tak odlišná perspektiva mezi židovskými a katolickými pohřebními obřady.

Z předchozí úvahy vychází další předběžná prezentace právní úpravy církevního pohřbu, která již nevychází pouze z dějinného konstatování jeho vzniku a vývoje, ale ukazuje, do jaké míry lze použít v prvních dvou částech uvedené postuláty filosofie a antropologie v samotné jeho vnitřní povaze. Ve této *poslední třetí části* rigorózní práce vycházím z rozdílu mezi nesmrtelností a vzkříšením, které si připomínáme při slavení Velikonoc, během svátostného přechodu, a při slavení eucharistie jako

⁶ Srov. KEJŘ Jirí: Pronikání kanonického práva do středověkého českého státu, in: Revue církevního práva 8, 1997, 147.

každodenně prožívaného znamení novozákonní Boží smlouvy s člověkem v Ježíši Kristu. Východiskem mé úvahy je průvod velikonoční Vigilie, ve kterém se připomíná přechod Pána z temnoty hrobu do slávy vzkříšení a překonávající a spojující všechno, co se stalo ve Starém zákoně. Oprávněnost a vhodnost mého náhledu vyplývá ze samotného pojednání. Předložené téma jsem zpracoval systematicky, kdy jsem určil všechny podstatné prvky církevního pohřbu (právo, liturgii a zbožnost) a vymezil jejich vztahy a vše, co s sebou přinášejí, ve formě logického uspořádání. Tento přístup je zcela zásadní. To je dáno skutečností, že první dva přístupy vycházejí podstatně z pozitivních údajů a korespondují spíše s výsledky experimentálních věd, zatímco druhý přístup je tradičně teologický.

Může se zdát, že práce je přetížena poznámkovým aparátem; je to záměrné, aby bylo zřejmé, kde hledat související informace a v případě delších citací (zejména z nepublikovaných pramenů) aby k nim čtenář získal snadný přístup. Práce zachycuje právní stav k 1. 1. 2007.

1. Otázky kladené pietě

Z poslední doby nelze zapomenout, jak po klidném slunném začátku requiem za Jana Pavla II. vpadl na náměstí sv. Petra bouřlivý vítr, který obracel stránky evangeliáře, položeného na rakvi mezi oltářem a ztichlým zástupem. Významným rysem pohřební slavnosti Jana Pavla II. byla přítomnost delegací jiných církví i nekřesťanských náboženství. Procedury spojené se smrtí papeže probíhaly podle apoštolské konstituce Jana Pavla II. *Universi Dominici gregis*, vyhlášená 22. 2. 1996, o uprázdnění Apoštolského stolce a o volbě Římského biskupa, která nahradila volební zákon Pavla VI. *Romano Pontifici eligendo* z 1. 10. 1975⁷ a podle liturgické knihy *Ordo Exsequiarum Romani Pontifici* vydané o dva roky později. Konstituce je již čtvrtým zákonem ve 20. století, který upravuje 21 denní pohřeb papeže a jeho volbu. Podle světových médií šlo o největší pohřeb dějin a západního světa srovnatelný s masovostí pohřbů indického vůdce Mahátmu Gándhího (1948) a íránského ajatolláha Rúholláha Chomejního (1989).

Na vzestupu zájmu jsou i státní pohřby s ekumenickou bohoslužbou. Když zemřel rakouský prezident Dr. Thomas Klestil, mnoho politiků, hlav států, veřejných činitelů z Rakouska a dalších zemí, prostých občanů a televizních diváků se zúčastnilo dne 10. července 2004 jeho pohřbu, jenž měl církevní charakter. Bylo zajímavé sledovat reakce lidí, věřících i nevěřících, na tuto událost. Církevní pohřeb, byť šlo o hlavu státu, tedy reprezentanta všech občanů Rakouska, byl vesměs přijímán s otevřeností a sympatiemi, protože najednou byli všichni konfrontováni s definitivní skutečností konce pozemského lidského života, a to v dimenzích veřejného státního aktu. Všichni potřebovali nějakou důstojnou a zároveň nadějeplnou tečku za životem hlavy státu, protože v této smrti šlo nejen o nějakou soukromou osobu, nýbrž o někoho, kdo svým způsobem participoval na životě každého Rakušana.

Tyto příběhy však neposkytují jen dobrou náplň úvodů k akademizaci tématu. Dostávají se k vlastnímu jádru toho, jak vzpomínáme na naše mrtvé a jak velkou úctu projevujeme jejich lidským pozůstatkům. Narace je velmi důležitým vyjádřením mnoha světových náboženství, včetně křesťanství, neboť představuje prostředek, jak sdělit základní pravdy způsobem, který umožňuje interpretaci, další rozvíjení a především zapojení jednotlivců a skupin do celého příběhu. Právě díky této inkluzivní povaze umožňují příběhy jedinci, aby se s nimi ztotožnil a zároveň představují pozvání do duchovního života. Většina z jádra tradiční křesťanské pohřební liturgie má nějaký vztah k příběhu. Příběhu zesnulého jednotlivce, pozůstalých, zvláště rodiny, a především propletení daných narácí s příběhem života, smrti a zmrtnýchvstání Ježíše Krista. Význam liturgie pro církevní pohřeb může být jen stěží přeceněn; pohřební liturgie byla totiž od počátku středem eschatologického života církve a zároveň pravidlem její víry ve věčný život. Stačí zde připomenout prastarou zásadu *lex orandi - lex credendi*, či fakt, že první křesťanská teologie vzniká v prostředí liturgické katecheze a mystagogie⁸. Jako v jiných disciplínách kanonického práva odrážejí oficiální zákony a liturgické předpisy upravující církevní pohřeb pouze část celé problematiky. Jak na mnoha místech popisuje již v úvodu zmíněný direktář *Lidová zbožnost a liturgie*, klíčovou roli v praktikách spojených se smrtí hrála lidová

⁷ Viz AAS 88 (1996), 305-343; AAS 67 (1975), 609-645.

⁸ Srov. Katechismus katolické církve napsaný po druhém ekumenickém vatikánském koncilu. Zvon, Praha 1995 (dále jen „KKC“), 1074.

zbožnost rozšířená v jednotlivých částech světa⁹. Zahrnovala mnohé zvukové a vizuální připomínky smrti (bijící zvony, nápisy na hrobech, časy truchlení, tradice bdění u těla, poslech smuteční hudby atd.) a částečně přecházela do etnických, společenských nebo občanských civilních praktik.

Církev pamatuje ve své péči na ty, kdo očekávají smrt. Pomáhá na smrt nemocným a umírajícím tím, že žádajícímu uděluje kněz svátost pokání, pomazání a eucharistie, jejichž význam spočívá především v posílení vědomí a uzdravování mysli, že nemoc a posléze smrt nemá poslední slovo. Umírání a smrt jsou součástí církevního života: mluvíme o *obřadech souvisejících se smrtí, pohřebních a zádušních obřadech*. Neposlouží-li církev již nemocným a umírajícím; nevysvětlí-li věřícím smysl křesťanského umírání; nedodá-li příbuzným zemřelého sílu, pak těžko připraví vhodný způsob pohřbu a použije možnosti, které se v kanonickém právu a obřadu uvádějí a dávají¹⁰.

Při blížící se smrti církev dbá na to, aby se umírající před přijetím viatika vyzpovídal knězi a přijal poslední pomazání, tzv. plnou *eschatologickou iniciaci* oproti iniciaci křesťanského života (obřady křtu, biřmování a eucharistie). Eucharistie má v těchto svátostech připravujících na věčnou slast a uzavírajících pozemské putování zcela jedinečné postavení, protože není určena pouze pro určité momenty životní cesty, ale je nabízena jako pokrm na cestu celou a se zvláštní naléhavostí jako *efodion/viaticum* pro přechod do věčnosti¹¹. Eschatologická otázka se stává otázkou osobního smrtelného osudu¹².

Nejviditelnější z pietních ritů je každoroční slavení pobožnosti v den památky Všech věrných zemřelých¹³, při které se od svíce na oltáři rozsvítí velikonoční svíce a za zpěvu žalmů vhodně vybraných z pohřební agendy se přejde do hřbitovní kaple nebo k hlavnímu kříži na hřbitově. Živé spojuje se zemřelými zmrtvýchvstalý Kristus, kterého pokorně prosíme za ty, kdo už ukončili svoji životní pouť a překročili bránu smrti, aby je jeho velké milosrdenství vysvobodilo z očištnice¹⁴. Při pohřbu svých věřících slaví církev s důvěrou Kristovo velikonoční tajemství, aby ti, kteří byli přivtěleni křtem ke Kristu zemřelému i vzkříšenému, smrtí s ním vešli do života. Jejich duše má dosáhnout očištění a společenství svatých a vyvolených v nebi a jejich tělo očekává blaženou naději Kristova příchodu a vzkříšení mrtvých¹⁵.

Zatímco v tradiční společnosti zajišťovala péči o tělo zesnulého jeho rodina a záležitosti duchovní, včetně vykonání náležitých pohřebních obřadů, církev prostřednictvím kněze/faráře a dalších osob, v moderní společnosti druhé poloviny 20. století byly minimálně povinnosti ohledně zajištění mrtvého těla přeneseny

⁹ Srov. PP 63.

¹⁰ Srov. POH 25.

¹¹ Srov. *farmakon athanasias* (lék pro nesmrtnost), in: *Ignác z Antiochie*, List Efezanům 20,15: PG 5,661.

¹² RATZINGER Josef: *Eschatologie - smrt a věčný život*, z něm. orig. *Eschatologie - Tod und ewiges Leben* (1990) přel. H. Kozlová a Pavel Váňa, Barrister-principal, Brno, 1996, 15.

¹³ V den Vzpomínky na všechny věrné zemřelé mohou všichni kněží slavit nebo koncebrovat tři mše, pokud je to v rozdílnou dobu a dodrží, co je stanoveno ohledně aplikace úmyslu při druhé a třetí mši. Srov. BENEDIKT XV. : Apošt. konst. *in cruentum altaris sacrificium*, 10. VIII. 1915: AAS 7 (1915), 401-404.

¹⁴ Srov. Pastorační příručka pro veřejné pobožnosti, Církevní schválení monJan Graubner, arcibiskup olomoucký, předseda České biskupské konference, č. j. 617/2000 ze dne 10. srpna 2000, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, Vydání v KNa druhé, 277-287, zde 280.

¹⁵ Srov. POH 7.

na odborníky. Zdravotníci a provozovatelé pohřebních služeb přejali zodpovědnost rodiny či blízkých zesnulého za náležité zaopatření mrtvého těla, ti druzí se přitom stali hlavními organizátory pohřbů. Úmrtí doma je ve velké většině úmrtím náhlým a jsou spojena s okamžitým odvozem zesnulého buď do chladicího boxu nebo na prosekturu (dle nařízení lékaře nebo policie). Někdejší vypravování pohřbu z domu zesnulého, jak to někteří ještě pamatují z konce 1. republiky, protektorátu či těsně po válce, dnes už neexistuje. Proto se také u nás nesetkáme s bděním u zesnulého spojeným s obřadem dle pohřební agendy.

V této souvislosti se nabízí základní otázka, který typ lidského chování k mrtvému lidskému tělu a jeho posmrtné schránce je v katolické církvi považován za dobrý nebo špatný, za žádoucí či nežádoucí. Nejvýraznějším formálním ztělesněním těchto krajních hodnotových kategorií v církvi je právo, zvláště pak právní norma. Tento osobitý nástroj regulace lidského chování v koncentrované podobě odráží vztah křesťanů ke konkrétnímu jevu, v našem případě k pohřbívání. Jak ukážeme na konkrétním přehledu judikatury, týkající se např. otázky, kdo z pozůstalých má právo zesnulého pohřbít¹⁶. I když právo představuje hodnotu samu o sobě, přesto ze své povahy není schopno tuto aspiraci na nástroj regulace lidského chování naplnit¹⁷. Dovolím si proto několik exkurzů do těch etických témat, jakými bezesporu jsou rozšiřující se pohřeb bez obřadu a (ne)pohřbívání plodů po potratu, které na první pohled s kanonickou látkou nesouvisí.

V právním pořádku církve můžeme nalézt „obraz“ o člověku, o jeho životě a cílech, o tom, jak chápe dobro a zlo, pravdu a lež, spravedlnost a lásku, jak chápe svobodu a odpovědnost. Normy kanonického práva koexistují v úzkém sepětí s normami křesťanské morálky, respektive s články věrouky, a pracují i s neprávními (zejména teologickými a etickými) kategoriemi jako např. naděje, duchovní pomoc, úcta atd. Proto nemůžeme chápat kanonické právo a zákon jen jako ovoce společné vůle lidí ve společnosti, ale jako něco, co vyplývá ze samotného člověka, z pravdy o něm. Pokud sekulární právo bere v úvahu člověka v jeho pozemském rozměru, což znamená od početí až po pohřbení, kanonické právo bere v úvahu člověka v rozměru věčnosti. Jinými slovy: pro církevního zákonodárce je pozemský život jen jednou krátkou etapou života člověka, a proto je potřeba se zaměřit na jeho integrální dobro především v perspektivě věčnosti¹⁸.

Tato práce vznikala v jakési neochotě a nepřipravenosti většiny církví vážně se problematikou smrti zabývat a odpovídat na zvědavé a někdy naivní otázky lidí, kterým zdánlivě chybí jakákoli religiozita a úcta k posvátnu. Teologové a církve, a to se, bohužel, týká více Západu nežli Východu, jakoby mlčeli. E. R. Kiesow upozorňuje, že učebnice pastorální teologie, které vycházely z psychoanalytického přístupu, přecházely péči o umírající a otázky smrti mlčením¹⁹. Jakoby tiše a nenápadně přenechali pole smrti na vysvětlování a dokazování všem těm hinduistům, buddhistům, jógínům, spiritistům a šamanům a omezili se ve své zvěsti týkající se smrti na několik základních, modernímu člověku velmi vzdálených a cize znějících a scholasticky přednesených pravd. Církve a jejich učitelé jakoby v tomto

¹⁶ Viz kapitola Přehled vývoje právní úpravy pohřebnictví.

¹⁷ Srov. HRDINA Ignác Antonín: Sekulární stát - prohra křesťanství, nebo vývojová etapa společnosti?, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 77.

¹⁸ Srov. GROCHOLEWSKI Zenon: Specifika práva katolické církvi, z polského originálu přeložil Ján Duda, Tribunal 3/2005,5

¹⁹ Srov. Die Seelsorge, in: Handbuch der Pastoral Theologie, Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart, 7 Bände, 1978, 260; týká se to R. Riesse, J. Scharfenberga, Stollberga, H. Wulfa.

svém postoji zároveň přitakali nejrozšířenějšímu modernímu postoji, že totiž smrt je to nejhorší co může člověka potkat a že o smrti se ve slušné společnosti nemluví. A pokud někdo přece jen o smrti mluvit začne, je třeba rychle přejít na jiné téma. Proto také v liturgice bývá pohřební obřad ještě dnes namnoze chápán jako nějaký „vyšší ministrantský kurz“ nebo jistý druh „liturgické archeologie“. Tento duch proniká i do církve, kde se objevují přání, aby tato tísnivá témata nebyla obsahem kázání²⁰.

1.1. Předběžné mapování terénu

Význam právní regulace nesvátostranných úkonů veřejného kultu spočívá logicky v povaze předmětu jejich úpravy, mimo jiné v jejich vysoké frekventovanosti a v případě posvátných míst i v jejich vysokém počtu. Nadto těmito veřejnými úkony plní církve své poslání, aby vrůstala v životní prostředí lidí. Církve vytváří takové normy, které odpovídají víře ve věčný život a slouží rozvoji života a poslání církve v konkrétních okolnostech místa a času²¹.

Římskokatolická církev je největší křesťanskou církví na světě – s 1 070 315 000 věřícími²². A právě frekventovanost použití norem kanonického práva (spolu se zkušenostmi s předchozím kodexem z roku 1917) byla jedním z kritérií pro zařazení církevního pohřbu do nyní platného kodexu²³. Můžeme si připomenout, že na jednom církevním pohřbu, trvá-li více dnů, může být fyzicky postupně přítomno 5 milionů lidí²⁴, o dalších účastnících, kteří jeho část shlédli v přímém přenosu nebo ze záznamu, ani nemluvě²⁵. Takové velké množství lidí by nebylo akceschopné, kdyby nebylo strukturované.

1.1.1 Frekventovanost církevních pohřbů v ČSR, ČSSR a ČR

Na následujících grafech a mapovém listu²⁶ jsou zachyceny procentuální podíly církevních pohřbů podle krajů, jak je zdokumentoval Státní úřad pro věci církevní²⁷, a

²⁰ Vyslovená v anketě v NSR - Srov. SMOLÍK Josef: Pastýřská péče, Komenského evangelická bohosloveská fakulta v Praze, Praha: Kalich 1991, 212.

²¹ Srov. SOCHA H. : De normis generalibus – Allgemeine Normen, in: Klaus Lüdicke HERAUSGEGEBEN: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Band 3 (cann. 747-1310), Münster: Ludgerus verlag, November 1984, Kán. 27/8.

²² Statistika z roku 2005 Viz Catholic Almanac, Huntingto 護 - Our Sunday Visitor, 2005, 333.

²³ Srov. HRDINA Antonín: Pokodexová kanonická legislativa, in: PhDr. Petr Kubín, Ph. D. Mgr. Mlada Mikulicová, Mgr. David Svoboda (ed.) : Omnia autem probate, sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek VII. , Vydala Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005, 232-245, 232.

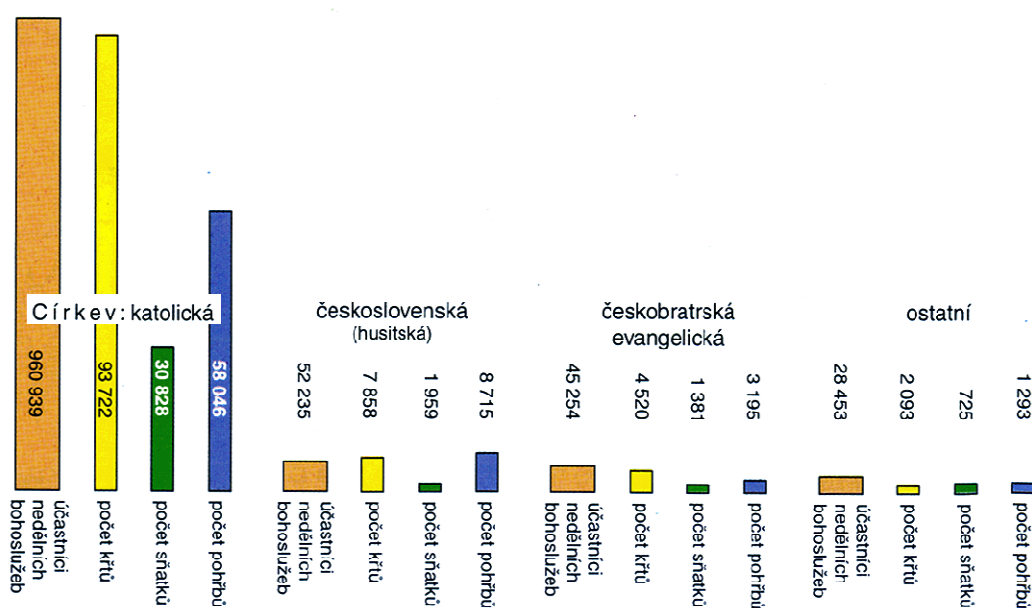
²⁴ Srov. Radio Vaticana: Zprávy 25. 4. 2005, 5 milionů lidí ve Vatikánu za 21 dní, <http://www.radiovaticana.cz/hledat.php4?nadpis=&telo=pohreb&datumVydani=&autor=&vyhledat=Vyhledat&limit=100> (22. 2. 2007).

²⁵ V ČR přímý přenos pohřbu papeže Jana Pavla II. sledovalo 948 tisíc diváků, z toho 11,1% dospělých a 1,3% předškolních a školních dětí. Srov. Tisková zpráva České televize, 12. 4. 2005, <http://www.blisty.cz/art/22896.html> (22. 2. 2007).

²⁶ Viz BOHÁČ Zdeněk: Atlas církevních dějin 1918-1999, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství; 1999, list 103-105.

dále podíly jednotlivých křesťanských církví na těchto náboženských úkonech. Průzkumy, dnes bychom řekli terénní výzkum, měly provádět tříčlenné skupiny ve složení vedoucí odboru pro věci církevní rady KNV, okresní církevní tajemník a pracovník aparátu KSC. V některých okresech měl skupinu doplnit ještě pracovník SÚC. Před zahájením průzkumu si měli členové skupiny prostudovat dosud provedené průzkumy z minulých let, materiály o průběhu vyučování náboženství na školách, statistické materiály o církevních sňatcích a data o jednotlivých farnostech a kněžích. Další informace si měli opatřit na OV KSC, na školském a osvětovém odboru ONV, od tajemníků MNV, předsedů JZD, místních občanů, učitelů a případně i rozhovorem s duchovními. O hlášení počtu církevních pohřbů, sňatků a křtů měli být požádáni duchovní a členové komisí se měli zaměřit na zjišťování návštěvy bohoslužeb, biblických hodin a dětských besídek. Průzkum jedné farnosti měl trvat 3-4 dny²⁸.

Graf 1: Podíl církví na náboženském životě českých zemí v roce 1954²⁹

Vysoké procento církevních pohřbů je dokladem toho, že věřícími zůstávaly zvláště starší generace obyvatelstva, a že i jejich nevěřící nebo vlašní potomci respektovali přání rodičů mít církevní pohřeb. Zatímco při uzavření manželství je církevní nebo civilní forma výrazem osobního přístupu snoubenců, při rozhodování o uspořádání církevního nebo občanského pohřbu se přihlíželo k přání zesnulého, které mohlo být odlišné od názoru pozůstalých³⁰. Poměr mezi pohřby, křty a sňatky byl zřejmě

²⁷ Podklad pro Boháčovi mapové listy viz: BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989 (na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – sekretariátu pro věci církevní). Sborník archivních prací 55, č. 2 (2005), 379-506. Babička vychází z dokumentace Státního úřadu pro věci církevní, č. j 135/55 – S (výsledky tajného šetření o religiozitě z let 1954-1955 – Kultový odbor) – materiál pro 16. schůzi Kolegia; roční výkazy ministerstva kultury ČSR o počtu duchovních a účasti na náboženských obřadech za rok 1988 (Sumář karjů ČSR – č. 40/86 – 90 spolu s rozpisem podle církví). Dnes uloženo ve Státním ústředním archivu Praha.

²⁸ Viz BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 405-406.

²⁹ Viz BOHÁČ Zdeněk: Atlas církevních dějin 1918-1999, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství; 1999, list 103.

³⁰ Srov. BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 436.

určován i generačně. Proto ve stejném regionu, obci i rodině se projevovaly rozdílné náboženské pohledy na sňatek a pohřeb.

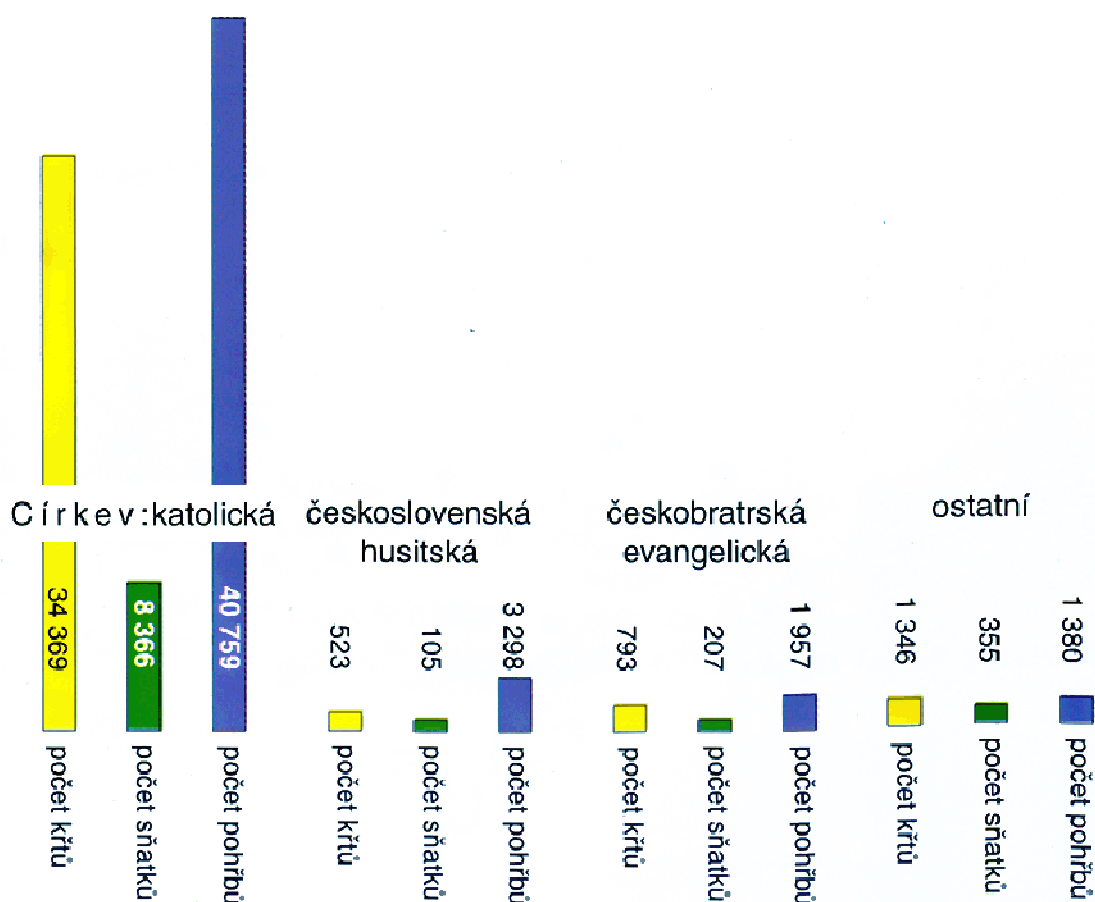
Zemřelí křesťané mají mít církevní pohřeb podle právních a liturgických norem³¹. Církev vyprošuje pohřbem zemřelým duchovní pomoc, prokazuje úctu jejich tělům a dodává útěchu z naděje živým. Promulgací Kodexu kanonického práva Jana Pavla II. dne 25. 1. 1983 byla završena jedna z významných etap ve vývoji kanonického práva katolické církve západního obřadu. Totéž platí o Kodexu kánonů východních církví, promulgovaném 18. 10. 1990, pokud jde o kanonické právo katolických východních církví. CIC/1983 jako poslední koncilní dokument významně zjednodušil způsoby nakládání s mrtvými těly osob s právně pastoračními problémy³², potvrdil právo věřícího být pohřben z kostela³³ a zvolit si místo konání svého pohřbu i hřbitov k pohřbu³⁴. Kromě specifických rysů pohřební mše, požadavky kanonického práva v obecné rovině neustále krouží okolo koordinace fyzického umístění mrtvého lidského těla a od toho se odvíjejícího způsobu liturgického slavení komunity. Církev např. reguluje umístění těla ve vztahu ke slavení pohřební mše. Upravuje přechod věřících z domu smutku na místo eucharistického slavení, z kostela do místa pohřbení.

³¹ Srov. § 1 Kán. 1176 CIC/1983: *Christifideles defuncti exequiis ecclesiasticis ad normam iuris donandi sunt.*

³² Heretiky, apostetiky, schizmatiky, lidmi, kteří církev opustili, kteří učinili tak odpudivé skutky, že byli veřejně exkomunikováni nebo na ně byla uvalena klatba, lidmi, kteří úmyslně vědomě spáchali sebevraždu, těmi, kteří byli zabiti v souboji nebo na následky zranění v souboji zemřeli, osobami, které dali příkaz, aby jejich tělo bylo po smrti zpopelněno a dalšími veřejně známými hříšníky.

³³ Kán. 1176 §1.

³⁴ Kán. 1177 §2 a Kán. 1180.

Graf 2: Podíl církví na náboženském životě českých zemí v roce 1988³⁵

V Českobratrské církvi evangelické je všeobecně známou pravdou, že hned po nedělních bohoslužbách jsou nejčastějšími bohoslužebnými shromážděními shromáždění pohřební³⁶.

Kanonické právo, které upravuje jen vymezenou oblast vztahů, samo odkazuje na právo sekulární a v takovém případě mu přiznává zásadně stejnou právní sílu jako svým normám. To platilo v omezené míře po celé dějiny křesťanství. Už zákoník říše římské sloužil církvi jako výpomocné, podpůrné právo, kterého církve užívala vždy, kdy chyběly vlastní normy a předpisy římského práva nebyly v rozporu s křesťanským učením³⁷. CIC/1983 počítá např. s prostory na světských hřbitovech, určené pro zemřelé věřící a přikazuje jež žehnat podle církevního předpisu³⁸.

Za povšimnutí stojí i vysoké procento církevních pohřbů v pohraničních krajích Plzeňském, Karlovarském a Libereckém. To myslím ukazuje na to, že noví osadníci přicházeli z oblastí s vyšší religiozitou. Starší, kteří záhy po příchodu do pohraničí zemřeli, ctíli náboženské zvyklosti z míst, odkud přišli. Jejich děti, i když už cítili jinak, uzavírali méně církevní sňatky a méně často dávali křtít své děti, zajistili svým

³⁵ Viz BOHÁČ Zdeněk: Atlas církevních dějin 1918-1999, op. cit., list 105.

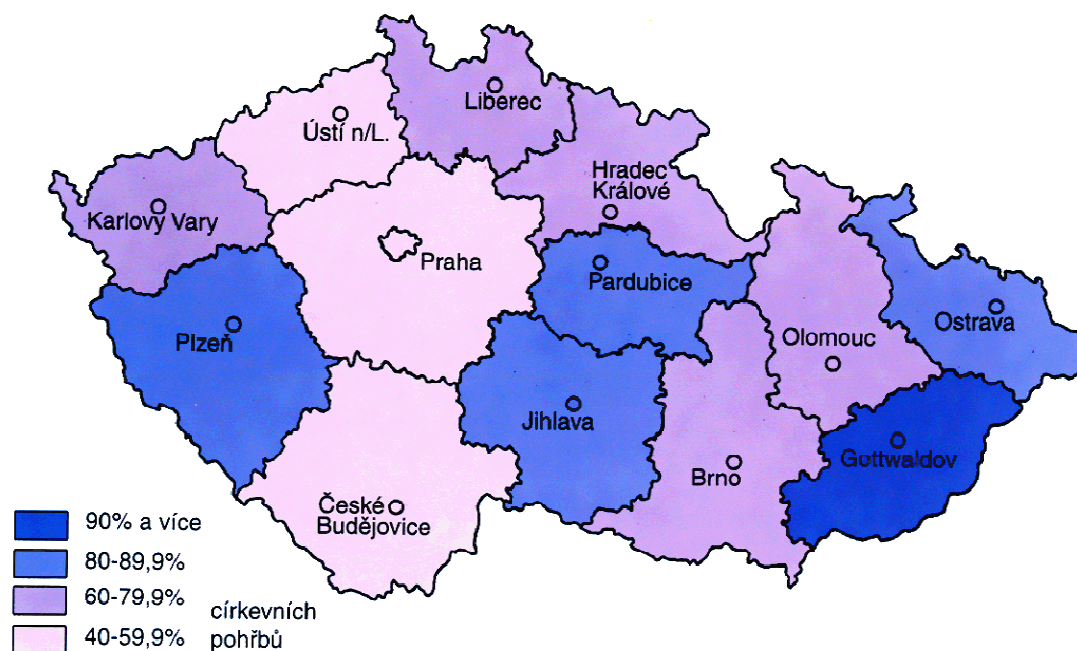
³⁶ Srov. WOLF. O., Evangelium v krematoriu, Příloha Pracovních textů pro kazatele, vikariát ČCE, Mlýn, Třebenice; 1998; 21.

³⁷ DEBIŃSKI Antoni: Rzymskie prawo prywatne – Kompendium Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2003.

³⁸ Srov. § 1 Kán. 1240: Coemeteria Ecclesiae propria, ubi fieri potest, habeantur, vel saltem spatia in coemeteriis civilibus fidelibus defunctis destinata, rite benedicenda.

rodičům církevní pohřeb³⁹. Tato čísla jsou, myslím, výmluvným svědectvím o postupně umírající církvi v pohraničí.

Graf 3: Procento církevních pohřbů (podle krajů) v roce 1954⁴⁰

Zdá se, že procentuální zastoupení náboženských aktivit podle krajů odpovídá reálné skutečnosti. Přesto je však pravděpodobné, že některé údaje byly zmanipulovány krajským církevním tajemníkem v neprospěch církvi.

Kodex kanonického práva sice zpravidla neupravuje vlastní obřady při liturgických úkonech⁴¹, nicméně na mnoha místech (přímo, nepřímo i blanketovým způsobem) stanoví základní pravidla pro platnost a dovolenost liturgických úkonů a nejzávažnější prohřešky proti nim dokonce trestně sankcionuje (viz např. kán. 1365, 1384, atd.)⁴².

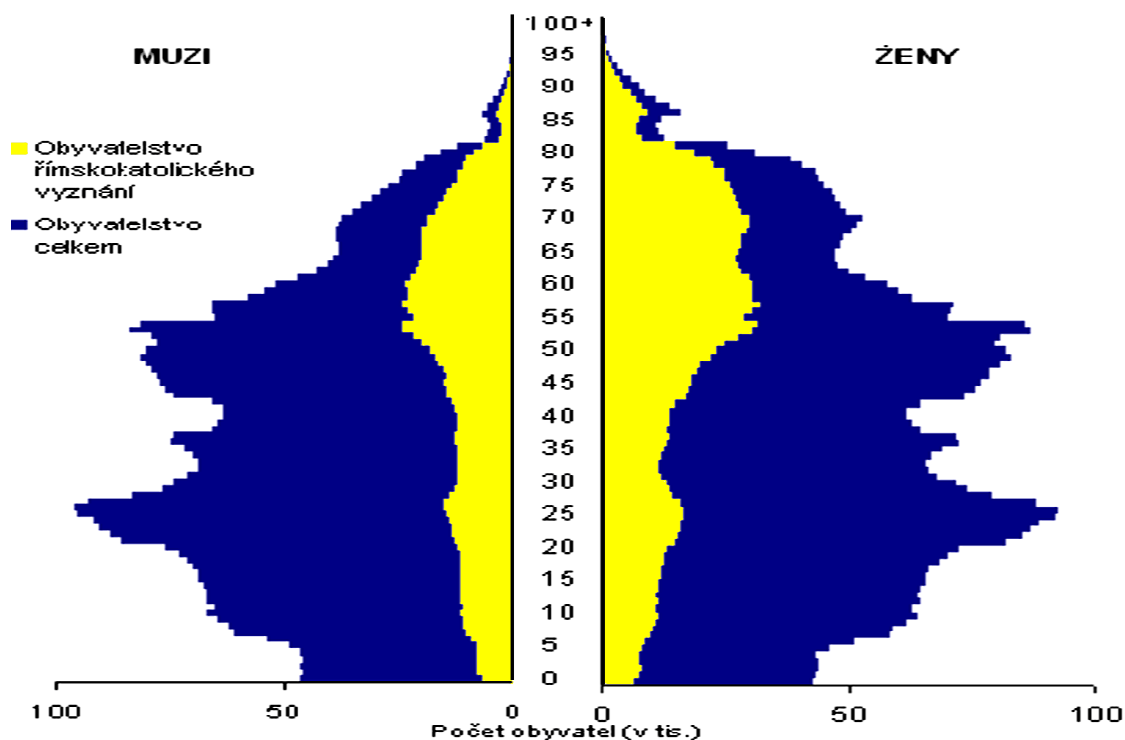
Pro ilustraci soudobého stavu níže předkládám několik vlastních grafů, které prezentují práci sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR. První graf porovnává obyvatelstvo ČR podle pohlaví, věku a náboženského vyznání k 1. 3. 2001, a to šedě obyvatelstvo římskokatolického vyznání a modře obyvatelstvo celkem. Počet církevních pohřbů bude u obyvatel nad 60 let častější než u obyvatel mladších, jejichž úmrtnost je však zanedbatelná. Zvýšený zájem bude o církevní pohřby stále, což ale nemusí být projevem víry pozůstalých, nýbrž spíše přáním zemřelých. Četnost církevních pohřbů je dána vyšší religiozitou starší generace.

³⁹ Viz BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 404.

⁴⁰ Viz BOHÁČ Zdeněk: Atlas církevních dějin 1918-1999, op. cit. , list 103.

⁴¹ Viz CIC/1983, kán. 2; ty jsou předmětem liturgického zákonodárství.

⁴² Srov. HRDINA Antonín - BALÍK Stanislav. : Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, Fakulta právnická, Vydavatelství ZČU, Plzeň 1997, 103.

Graf 4: Obyvatelstvo ČR podle pohlaví, věku a vyznání k 1. 3. 2001⁴³

V některých evropských zemích zůstává církvím právě úloha pohřbívát. Např. švédská luterská církev byla v roce 2000 odstátněna. O pohřbívání na jejích hřbitovech však stojí věřící i nevěřící, protože nikdo jiný to neumí lépe a církev navíc představuje tradici, spojující živé s mrtvými členy národního společenství. Praktičtí protestanti to vyjádřili i finančně – ačkoli byla švédská církev odstátněna, na její provoz platí prostřednictvím daní všichni. Naprostá většina pohřbů (zhruba 90 %) této z jedné z nejsekularizovanějších evropských zemí zahrnuje rituály státní luterské církve⁴⁴. Tento fakt je vysvětlován nikoliv jako výsledek zvýšené religiozity v souvislosti se smrtí, nýbrž skrze symbolickou hodnotu, kterou má státní luterská církev. Pohřeb je díky ní veden způsobem, jakým byli pohřbíváni předkové, přičemž skrze tento rituál se zesnulí a pozůstalí symbolicky stávají součástí společenství těch, kteří byli rovněž pohřbeni stejným způsobem, tj. švédského společenství. Samotné náboženské vyznání zde nemusí hrát klíčovou roli, jde spíše o symbolickou hodnotu rituálu a použitých úkonů, které se osvědčily⁴⁵. Podobně jsou na tom zatím pouze menšinové pohřby bez účasti duchovních ve Velké Británii. Namísto tradičnějšího náboženského obřadu se v polovině devadesátých let 20. století konal civilní humanistický pohřební obřad zhruba pro 5 % zemřelých Britů⁴⁶.

I ve Francii je křesťanská symbolika během pohřebních rituálů stále velmi často využívána. Dokonce i v případě, kdy byla vědomě uplatňována snaha o uspořádání důstojného občanského pohřební ceremonie, jaký popsala Danièle Hervieu-Léger

⁴³ Viz Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady, (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha 2005, Viz také <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc> (5. 3. 2007)

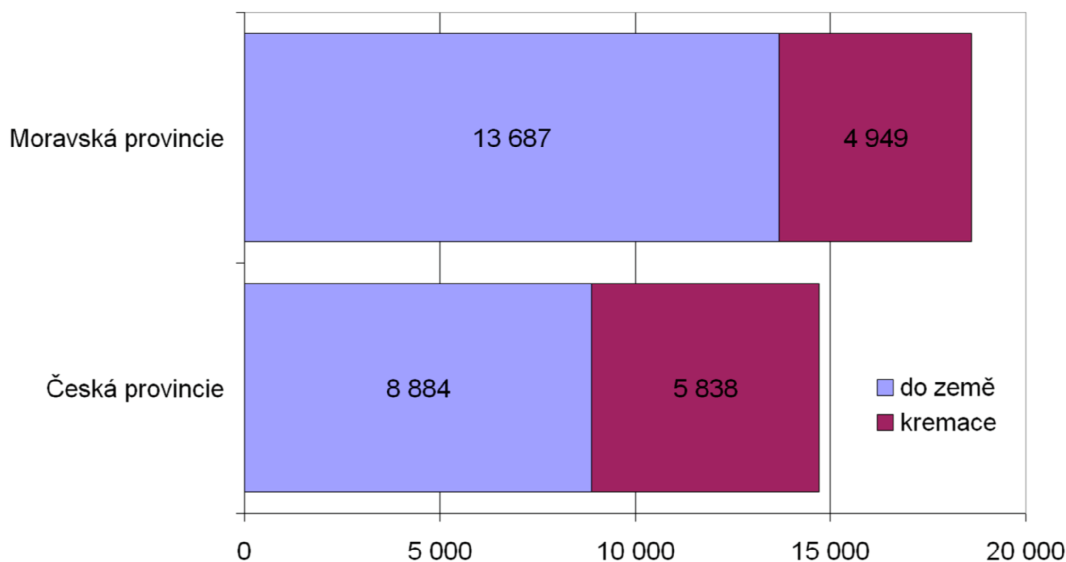
⁴⁴ Srov. REIMERS Eva: Death and Identity: Graves and Funerals as Cultural Communication. *Mortality*, roč. 4, č. 2 (1999), 147-166.

⁴⁵ Srov. NEŠPOROVÁ Olga: Pohřbívání v českých zemích, in: Soudobé dějiny, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, roč. XIV., č. 1, Praha 2007, 142.

⁴⁶ Obliba tohoto netradičního postupu však zvolna roste. DAVIES Douglas J. : *Death, Ritual and Belief. The Rhetoric of Funerary Rite* London, Cassell 1997, 187.

v případě Pařížskou radnicí (v roce 2002) pořádaného společného obřadu za zesnulé bezdomovce, se nepodařilo křesťanské symboly a strukturu z uskutečněného pohřebního obřadu beze zbytku vyloučit⁴⁷. S novou poptávkou se aktuálně vyrovnává připravovaná kniha pohřebních obřadů pro německou jazykovou oblast⁴⁸.

Graf 5: Církevní pohřby v ČR podle provincií a druhu pohřbení v roce 1998⁴⁹

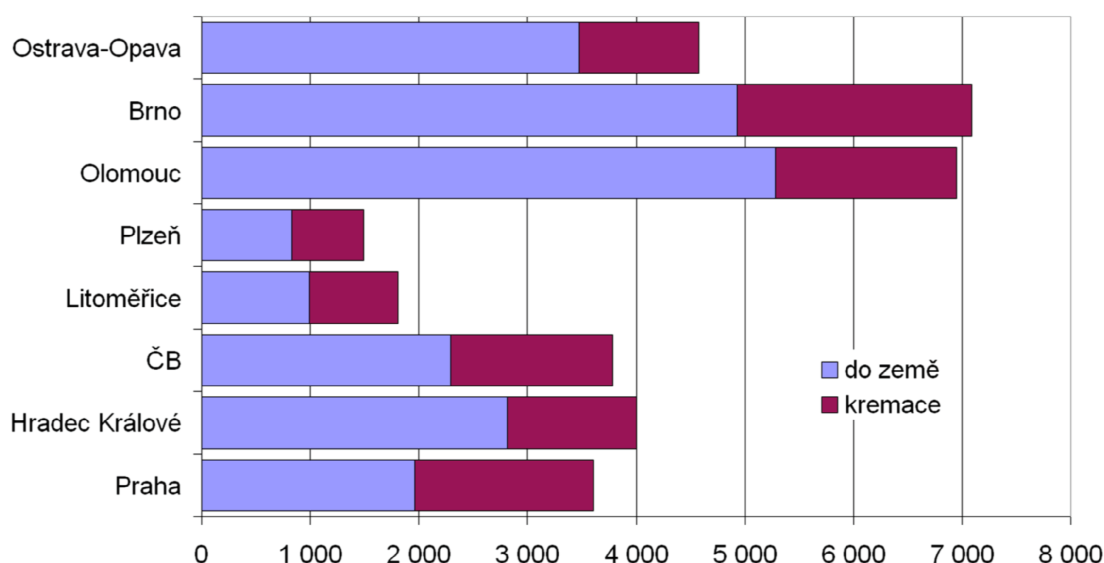
Navzdory popularitě kremace se však tento trend neodrazil odpovídajícím způsobem v teologii. Někteří antropologové vyjádřili obavu, že posun ke kremaci může vést k více „sekulárním pohřbům“, částečně proto, že místo a metoda zpopelnění umožní klást jen velmi malý důraz na křesťanské teologické otázky. Jak vyplynulo z výzkumu Katolické teologické fakulty UK v Praze pro potřeby regionů z priority Problémy regionálních a místních správ, který v roce 2006 dokončila⁵⁰, v některých obcích čekají pozůstalí na uložení zpopelněných lidských ostatků více než rok. Píší se pořadníky a přitom v okolí hřbitovů se budují nová sídliště. Lidé musejí pohřbívat až na vzdálených místech. Lidé ve městech mají po zrušení centralizace značný zájem o pronájem hrobových míst na hřbitovech v okrajových městských částech. Jde o trend, který patří mezi další důvody ke zřizování nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR. Tam, kde člověk žije, měl by i spočinout. Zvýšením dostupnosti veřejných pohřebišť se sníží nejen náklady na pohřeb, ale ubudou také problémy s údržbou hrobu.

⁴⁷ HERVIEU-LÉGER Danièle: Un rituel funéraire de haute modernité. Etude de cain : LENOIR, Frédéric. – TONNa C, Jean-Philippe de (eds.): *La Mort et l'immortalité. Encyclopédie des savoirs et des croyance* Paris: Bayard 2004, 1608–1624.

⁴⁸ Text „Rituale Die Feier des Begräbnisses“ (2. Auflage) postupně od roku 2006 schvaluje Německá biskupská konference, Rakouská biskupská konference, Švýcarská biskupská konference, Arcibiskupové Lucemburska a Vaduzu, Viz <http://dbk.de/aktuell/meldungen/00989/index.html#IV.2> (12. 3. 2007).

⁴⁹ Zdroj: Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady, (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha 2005, viz také <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc>, (5. 3. 2007).

⁵⁰ Srov. ELIÁŠ Vojtěch, KOTRLÝ Tomáš (a kol.): Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR, 1. vydání, Praha: Vyšehrad 2006, 5.

Graf 6: Církevní pohřby v ČR podle biskupství a druhu pohřbení v roce 1998⁵¹

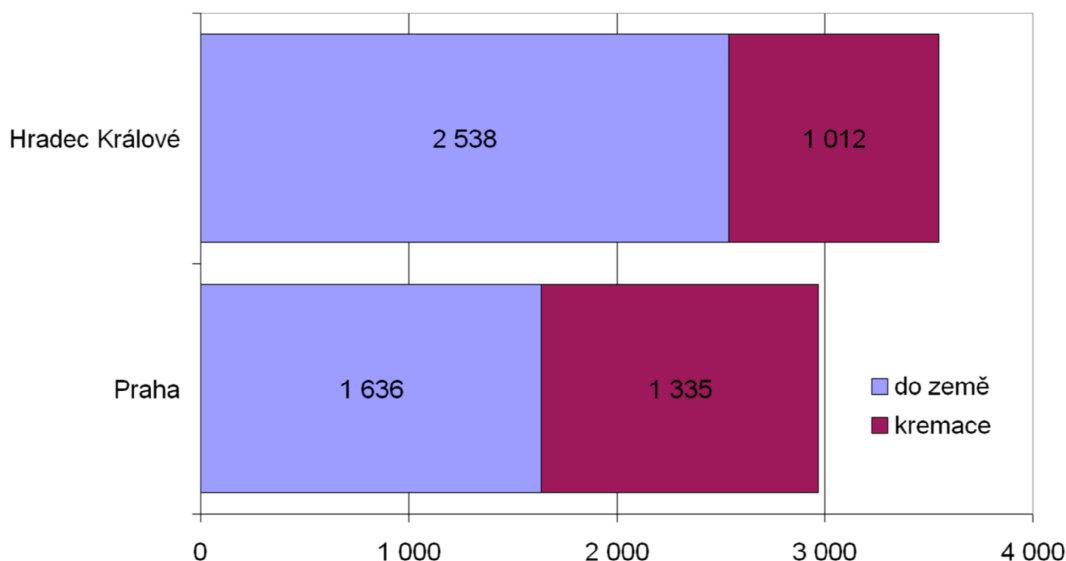
Nejvíce církevních pohřbů bylo v roce 1998 na Moravě, v brněnském biskupství dokonce nepatrně více než v arcibiskupství Olomouckém, kde se ovšem zase můžou chlubit nejvyšším počtem církevního pohřbení do země v České republice.

Jak ukážeme na konkrétní římskokatolické farnosti v Boskovicích⁵² poměrně málo se vyskytuje pohřebních obřadů při uložení urny do hrobu či při vsypu popela do země. Tyto církevní pohřby nejsou nikde zaznamenány a pokud se vyskytne přání, pak jáhen vykoná obřad s vykropením a modlitbou přizpůsobený tomuto účelu (obřad poměrně blízký uložení rakve do země, spojený s krátkou bohoslužbou slova a krátkou promluvou). Protože se církevní obřady při ukládní urny do hrobu či při rozptylu popela nezaznamenávají, nelze poskytnout údaj o jejich počtu. Zůstává zatím nezodpovězenou otázkou, jak členové sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR získali v roce 2005 statistické podklady, z nichž tyto mé grafy vychází.

Pslední nejnovější statistiky církevních pohřbů v ČR se mi podařilo získat z roku 2001, a to pouze u dvou: hradeckém biskupství a pražském arcibiskupství.

⁵¹ Vlastní graf; zdroj dat: Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady, (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha 2005, viz také <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc> (5. 3. 2007).

⁵² Viz kapitola Na příkladu farnosti v Boskovicích.

Graf 7: Církevní pohřby v ČR podle biskupství a druhu pohřbení v roce 2001⁵³

V naší době se kvůli změněným podmínkám prostředí a života platně praktikuje i rozptýl popela nebo uchovávání urny v domácnostech. V tomto ohledu stanoví církevní zákonodárství následující: „Také ti, kdo si zvolili pohřeb žehem, mají nárok na křesťanský pohřeb, pokud se nejedná o takový případ, kdy je jisté, že si zvolili pohřeb žehem jako projev nepřátelství ke křesťanství.“⁵⁴ Pokud jde o tuto volbu, věřící jsou napomínáni, aby nepřechovávali popel členů rodiny doma, ale aby je pohřbili obvyklým způsobem, dokud Bůh nevzkřísí ze země ty, kdo v ní odpočívají, a moře nevydá své mrtvé⁵⁵.

1.1.2 Počet a význam hřbitovů v ČR

V dějinách křesťanství „byla výstavba pohřebních staveb první architektonickou činností rané církve“, Řím sv. Petra spatřil světlo světa jako krytý hřbitov.⁵⁶ S upevňujícím se postavením křesťanství se začali mrtví přemísťovat do měst. Hřbitovy jsou z konfesního hlediska velmi důležitou smluvní materií při uzavírání konkordátů, to jest smluv uzavřených mezi státy a církví. V České republice hrají hřbitovy důležitou úlohu v inkulturaci národnostních menšin⁵⁷, od ukončení druhé světové války především v pohraničí. Vznikají návody pro německé občany, jak obnovit nájemní smlouvu k jejich starým opuštěným hrobům podle předpisů zákona o

⁵³ Vlastní graf; zdroj dat: Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady, (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha 2005, viz také <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc> (5. 3. 2007).

⁵⁴ POH 15; Posvátná kongregace pro nauku víry. instrukce De cadaverum crematione, č. 2–3. in: AAS 56 (1964) 822–823; CIC, Kán. 1184 § 1, 2°.

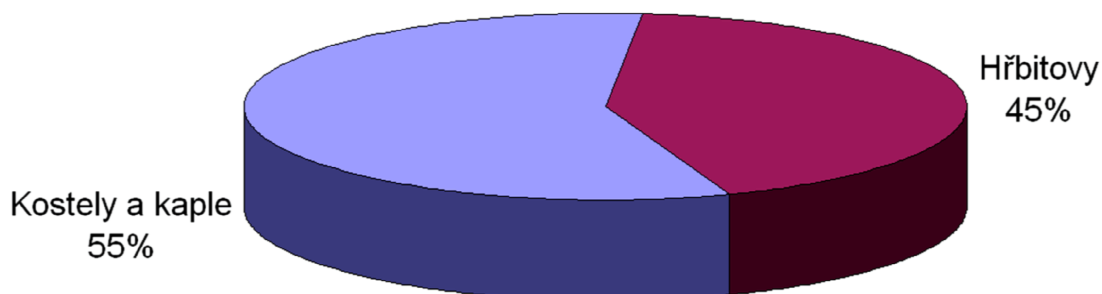
⁵⁵ Srov. Zj 20, 13.

⁵⁶ Srov. TURNER Herold W: From Temple to Meeting House. The Phenomology and Theology of Places of Worship, Mouton: Haag 1979, 1979, 166.

⁵⁷ Srov. výzkum KTF UK „Situace národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR“, který je financován z grantu Grantové agentury UK. Oborová rada GA UK rozhodla již dvakrát - dne 13. 3. 2006 a 20. 3 2007 - uvolnit na tento výzkum finanční prostředky v plné požadované maximální výši 578 000 Kč. Hlavním řešitelem tohoto výzkumu je Tomáš Kotrlý, odborným garantem doc. Ignác Antonín Hrdina, katedra pastorálních oborů KTF UK v Praze. Blíže Viz www.pohrebiste.cz.

pohřebnictví⁵⁸. Především v oblasti hřbitovního práva jsem proto zaměřil výzkumný projekt Katolické teologické fakulty UK v Praze „Analýza územních nároků na ochranu, zřizování nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR⁵⁹“ na úroveň partikulárních církví.

Graf 8: Počet posvátných míst v ČR v roce 2003 (kostely a kaple) a 2006 (hřbitovy)⁶⁰

Podle statistického přehledu k 1. 1. 2003 měla katolická církev 3 137 farností⁶¹, podle výzkumu KTF UK k 2. 11. 2006 žádná z katolických farností neprovozuje církevní veřejný hřbitov⁶². Polovina z nich jej ani nevlastní – ve vlastnictví katolické církve je 1 565 hřbitovů. Počet posvátných míst, definovaných podle kritérií CIC/1983, se v ČR pohybuje okolo 8 500, z toho počet katolických kostelů a kaplí (včetně poutních svatyní a oltářů) k 1. 1. 2003 činil 7 137, a počet hřbitovů ke dni 2. 11. 2006 dosáhl výše 5 354.

Z celkového počtu 5799 veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice, o celkové ploše cca 2 625 ha⁶³, vlastní dosud třetinu křesťanské církve⁶⁴, z nichž ty, jejichž vnitřní předpisy a obřady neumožňují ukládání lidských pozůstatků nebo zpopelněných lidských ostatků na veřejném pohřebišti, si zřizují a provozují taková účelová zařízení, která jsou určena výlučně pro uložení lidských pozůstatků nebo zpopelněných lidských ostatků jejich členů. Právo registrovaných církví a náboženských společností provozovat veřejná i neveřejná pohřebišť svědčí o použití kooperativního modelu na služby ve veřejném zájmu. Rozvedení této myšlenky však přesahuje rámec této kapitoly.

⁵⁸ Na toto téma se uskutečnila i mezinárodní konference v Horní Plané 14. - 16. května 2004 za účasti zástupce české biskupské konference Daniela Hermána. Srov. *Zeugen der Geschichte. Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung* [Svědkové dějin. Hroby a hřbitovy bývalého německého obyvatelstva v České republice a možnosti jejich zachování], Herausgegeben von Anna Knechtel, München: Adalbert Stifter Verein, 2006, 10.

⁵⁹ Podrobněji v příloze.

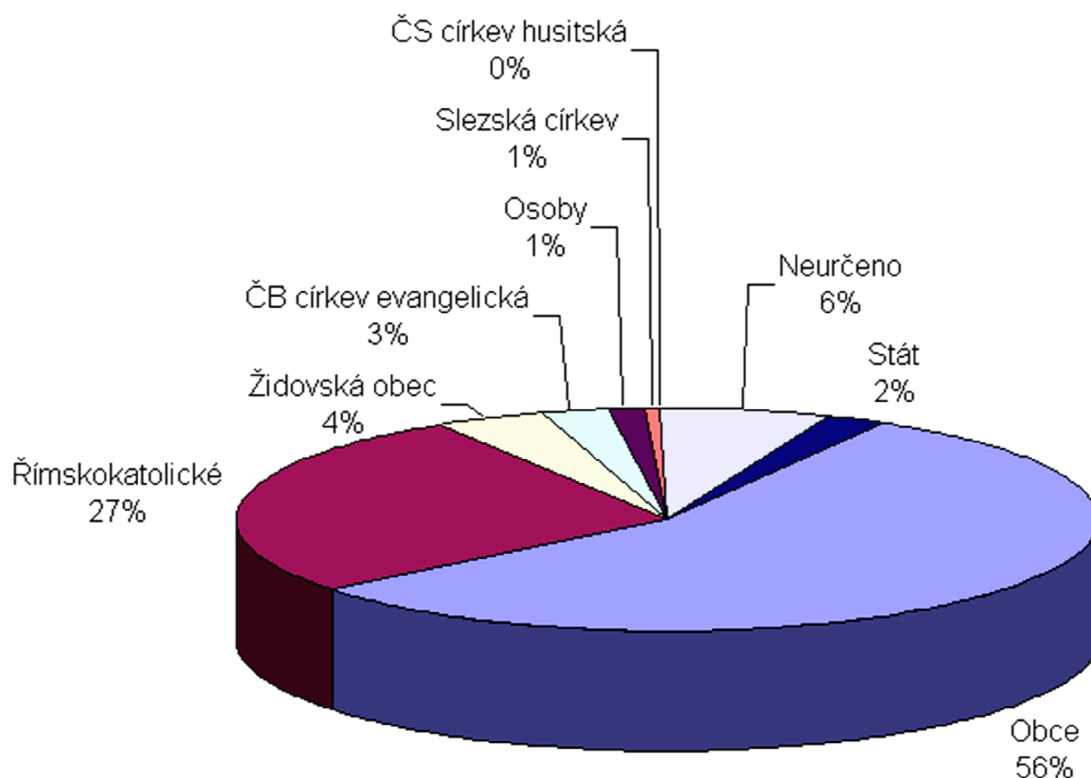
⁶⁰ Vlastní graf, zdroj dat: 7 137 kostelů a kaplí stav k 1. 1. 2003 viz *Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady*, (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha 2005, viz <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc> (5. 3. 2007); 5 354 hřbitovů (bez hřbitovů válečných, židovských a nekatolických) stav k 2. 11. 2006 viz Vojtěch Eliáš, Tomáš Kotrlý (a kol.): *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR*, op. cit., 17.

⁶¹ Viz *Náboženská situace v ČR v současnosti, statistické podklady*, op. cit.

⁶² Kromě neveřejných pohřebišť, které církve provozují podle zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, dále jen „ZPohř“.

⁶³ Plocha srovnatelná např. s klasicistním zámeckým parkem ve Veltrusech (3000 ha).

⁶⁴ Srov. ELIÁŠ Vojtěch, KOTRLÝ Tomáš (a kol.): *Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR*, op. cit., 15 a 17.

Graf 9: Hřbitovy v ČR podle vlastnictví v roce 2006⁶⁵

Většina ze současných veřejných a neveřejných pohřebišť provozovaných obcemi byla v minulosti provozována církvemi jako konfesní pohřebiště a při převodu provozování⁶⁶ měly být uzavírány dohody o převzetí správy. Vlastnické právo však zůstalo nezměněno. Výkon vlastnického práva k pozemku, na kterém se pohřbívá, nezahrnuje právo ani povinnost pohřebiště provozovat. V souladu s § 16 odst. 1 zákona č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, provoz veřejného pohřebiště je pojímán jako služba ve veřejném zájmu, kterou má obec (případně církev nebo náboženská společnost) na svém území zajišťovat v samostatné působnosti. Nemůže-li obec zajistit provozování veřejného pohřebiště v územním obvodu své působnosti, je povinna zajistit provozování veřejného pohřebiště v jiné obci v okolí na základě dohody s provozovatelem pohřebiště.

Vlastnické právo k pozemku hřbitova obsahuje název právnické osoby nebo jméno fyzické osoby, která je vlastníkem (spoluvlastníkem) pozemku, na kterém se pohřebiště nachází, nebo má k němu jiný, oprávněný, stejný právní vztah typu vlastnictví⁶⁷. Jde o oficiální název vlastníka převzatý z evidence katastru nemovitostí, který jsem záměrně redakčně neupravoval, tedy i s případnými nedostatky nebo nejasnostmi (např. Hřbit komise pro Chlum Šistěves Lípa DL DV (sic!) u pohřebiště na katastrálním území Lípa u Hradce Králové nebo Protestantská zádušní obec u pohřebiště na katastrálním území Dobrovíz atd.). Je-li v evidenci nemovitostí uveden jako vlastník kostel, popř. záduší, je nynější farnost právním nástupcem této

⁶⁵ Vlastní graf: zdroj dat srov. ELIÁŠ Vojtěch, KOTRLÝ Tomáš (a kol.): Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR, op. cit. , 15 a 17.

⁶⁶ K 1. lednu 1957, návazně na nařízení ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb. Podrobněji viz kapitulu konfesionální hřbitov.

⁶⁷ Viz http://www.cuzk.cz/dokument.aspx?praeskod=99&menuid=0&akce=doc:30-u_zabaged (20. 10. 2006)

dnes již neexistující právnické osoby. Dokonalý knihovní pořádek, kdy i označení vlastníka v katastru nemovitostí bude shodné s nynějším oficiálním názvem právnické osoby, je zřejmě hudbou daleké budoucnosti.

V případech, že jeden pozemek měl uvedeno více vlastníků, jsou všichni vypsáni za sebou podle pořadí uvedeného na výpisu evidence nemovitostí bez dalšího určení, zda se jedná o společné vlastnictví manželů, ideální spoluvlastnictví nebo spoluvlastnictví určené jednotlivými podíly. V situaci, kdy je hřbitov zčásti na soukromém pozemku, a není-li obec zmocněna vlastníkem pozemku k pronajímání hrobových míst, nelze dovést jiný právní závěr, než že smlouvy o nájmu hrobových míst obcí uzavřené jsou neplatné, neboť pronajmout pozemek může pouze jeho vlastník; tyto právní důsledky si řada obcí neuvědomuje a suverénně pronajímá i hrobová místa sice na hřbitově, ale na pozemku soukromého vlastníka.

V současných venkovských obcích se setkáváme jak s původními staršími hřbitovy kolem kostela, tak i se hřbitovy novějšími, situovanými zpravidla na okraji obce. Oba typy hřbitovů mají obvykle pravidelné členění. Pro tradiční venkovské pohřebiště bylo charakteristické, že společně s kostelem působilo jako celek vytvářející obraz vesnice v krajině. Stromy a keři vysazenými uvnitř hřbitova i vně hřbitovní zdi by měl být hřbitov začleněn organicky do okolní krajiny. Zachování a obnova obrazu našich vesnických hřbitovů, jejich organického sepětí s krajinou, specifického rázu venkovské zástavby hřbitova, jeho přirozené a jedinečné působivosti v místě a v krajině i obnova kulturních sepulkrálních památek na venkově patří proto mezi cíle projektu KTF UK „Analýza územních nároků na ochranu, zřizování nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR⁶⁸“.

Určité hřbitovy v krajině, určité pohledy na jejich partie, určité prostory a zákoutí v nich budou u většiny lidí vyvolávat příjemné pocity, přinášet pocity potěšení a krásy. Jsou to místa v krajině, která mají estetickou hodnotu. Estetická hodnota krajiny je důležitým předpokladem pro rekreační pobyt. Její emocionální působení vyvolává určité duševní pocity, jako je uklidnění, vyrovnání nebo naopak neklid, úžas, překvapení. Na hřbitově si všímavý pozorovatel může uvědomovat pocit sepětí s přírodou a závislosti na přírodě. Může vnímat bohatství forem, tvarů a barev přírody, její proměnlivost a zákonitosti jejího života a smrti. Tyto vjemy rovněž přinášejí uspokojení a příjemné pocity. Je to dáno obsahovou stránkou estetické hodnoty veřejného pohřebiště. Proto se návštěvník dobře cítí na takovém hřbitově, kde se může těšit z přírodně působících partií, z převládajícího dojmu neporušenosti přírody, pozoruje-li hřbitov s vysokým podílem rozptýlené zeleně, s maloplošnou strukturou hřbitovních polí, s harmonií lidových staveb hřbitovních bran a hřbitovních kaplí. Silueta hřbitovní zdi, brány a hřbitovní kaple v siluetě vesnice může vytvořit typickou a dobře zapamatovatelnou scénu. Centrálním motivem každého veřejného hřbitova v ČR bývá lipová, dubová, javorová, jasanová nebo jírovcová alej, směřující od hlavního vchodu až do nejnadnějších částí hřbitova. Velmi často jsou stromořadí

⁶⁸ Tím projekt naplní i cíle zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, respektive smysl pohřebiště jako významného krajinného prvku, případně součásti krajinného rázu a jeho ochrany v rámci územního plánování (umístění a rozšiřování venkovských hřbitovů). Srov. Analýza územních nároků na ochranu, zřizování nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR, návrh projektu do veřejné soutěže ve výzkumu a vývoji, Jednostupňová veřejná soutěž č. 1 ve výzkumu a vývoji na program WD „Výzkum pro řešení regionálních disparit“ Ministerstva pro místní rozvoj, Podací číslo projektu Pohřebiště2, Podprogram: Územní plánování, Doba řešení: 1. 3. 2007 - 30. 9. 2011, Projektový tým: Univerzita Karlova v Praze Katolická teologická fakulta – příjemce, Řešitelský tým - odpovědnost za řešení. Armbruster Ludvík Prof. PhDr. - odpovědný řešitel.

vytvořena z malokorunních druhů a kultivarů. Tyto hodnoty, ojedinělé svou velikostí a dochovalostí v evropském měřítku, jsou zatím málo doceněny a v záměrech rozvoje obce nejsou příliš brány v úvahu.

Direktář Lidová zbožnost a liturgie, vydaný Kongregací pro bohoslužbu a svátosti ze dne 17. prosince 2001 připomíná, že „hřbitov, který se kdysi, alespoň na vesnicích, často rozprostíral kolem kostela či v jeho blízkosti – a byl tak skutečně svatým polem a znamením společenství živých i mrtvých v Kristu – vyrůstá dnes v městském prostředí na okraji a daleko od středu města, neboť už nebývá znovuzahrnut do jeho urbanistického rozvoje.“⁶⁹ V současnosti jsme skutečně svědky umělého růstu lidských sídel zejména v blízkosti velkých urbanistických center (Praha, Brno a krajská města), kdy v některých případech dříve malé obce do počtu 300-500 obyvatel získaly v důsledku satelitní výstavby 2x a někdy i 3x více obyvatel, což do budoucna samozřejmě bude vyvolávat zvýšené nároky na rozšíření, dokonce zakládání nových hřbitovů. Tam, kde člověk žije, měl by i spočinout. Zvýšením dostupnosti veřejných pohřebišť se sníží nejen náklady na pohřeb, ale ubudou také problémy s údržbou hrobu.

Např. územním plánem je v hl. m. Praze vymezeno 84 veřejných pohřebišť, o celkové rozloze 182 ha. Z toho stávajících je 79 (funkčních i zrušených) a nově navržených na rozloze 10,7 ha je pět. Deset hřbitovů vymezených územním plánem se dnes již nevyužívá. Tato veřejná pohřebiště leží ladem a jejich současná podoba je mnohdy až překvapující. Na starém evangelickém německém hřbitově bydlí v nejzachovanějších hrobkách bezdomovci a mezi stromy obyvatelé z okolí suší prádlo. Ve starém libockém hřbitově „U Hvězdy“ odpočívají živá auta. V park se změnil původní katolický hřbitov kolem kostela Narození Panny Marie v Záběhlicích nebo kolem katolického kostela sv. Klimenta v Holešovicích. Uvedené příklady působí spíše jako výčitky a jsou svědectvím nezájmu.

Za velmi důležité proto považuji změnu funkčního využívání stávajících veřejných pohřebišť, a to jejich rozšiřováním nebo zvýšením jejich kapacity v rámci stávajících ploch hřbitova, tj. revitalizací hrobových míst, které nemají majitele (o které se nikdo nezajímá a nestará). Zde je zapotřebí sledovat především dobu tlení lidských pozůstatků, aby bylo možno naplánovat využití hrobu jako pohřebního místa pro další pohřeb. Doba tlení je na mnoha pohřebištích ve skutečnosti delší, než se původně předpokládalo, protože geologický a hydrogeologický průzkum, který byl dříve prováděn, není vyhovující. Řada pohřebišť je zavodněných, a proto je potřeba investovat nemalé částky do jejich odvodnění. Neméně důležitým hlediskem bude to, zda se jedná o pohřebiště s odvodněním povrchových vod (drenážní vrstvy), bez odvodnění, s kanalizací, bez kanalizace, se zásobováním vodou⁷⁰.

Ne všechny hřbitovy mají takové hydrogeologické podmínky, v nichž by tlecí procesy probíhaly bez větších problémů (zejména ve vztahu k hladině spodní vody). Naopak, na řadě pohřebišť, a to i přes stanovení tlecí doby delší než 10 let, nedochází k anaerobním rozkladným procesům, což komplikuje další ukládání nově zemřelých do hrobových míst. Těla jsou v mnoha případech mumifikována a k rozkladu

⁶⁹ čl. 259

⁷⁰ Stranou zájmu externích odborníků KTF UK nebude moci zůstat zkoumání existence či neexistence nadložních izolátorů a poloizolátorů (jíly), členitost a propustnost povrchu hřbitova, výskyt kolektorů s hladinou napjatou nebo volnou. Rovněž nutno vzít v potaz, že hrobová místa mají v důsledku narušení půdních vrstev vysokou schopnost infiltrace vody.

nedochází třeba ani za 40 let. Dynamika rozkladu rovněž souvisí s vlhkostí půdy a složením půdního vzduchu.

Je na místě zamyslet se nad tím, zda by stát neměl svůj zájem na řádném pohřbívání vyjádřit nejen v rovině zákonem uložené povinnosti, ale také v podobě finanční podpory při pořizování hydrogeologických průzkumů. Ne všechny obce jsou natolik rozpočtově silné, aby hydrogeologické průzkumy bez problémů pořídily. Jsem toho názoru, že by nebylo od věci, zvážit možnost finanční podpory malým a finančně slabým obcím ze strany státu. Přenáší-li stát na jiný subjekt povinnost, která je vyjádřením zájmu státu nad řádným pohřbíváním, měl by realizaci takové povinnosti i finančně podpořit, alespoň v odůvodněných případech. Zákon o pohřebnictví v ustanovení § 16 traktuje provozování veřejného pohřebiště jako službu ve veřejném zájmu zajišťovanou obcí v samostatné působnosti.

Není vhodné absenci volných hřbových míst řešit stavbou kolumbárií, která jsou, zejména na venkovských hřbitovech, neestetickým prvkem (ne nadarmo se jim říká posmrtné paneláky). Rozšířit hřbitov lze i z vnitřních zdrojů, např. jedinečné chrámové kolumbárium může vzniknout ze hřbitovní nefunkční kaple⁷¹. Naopak, část hřbitova, která zatím není využívána, může být volně parkově upravena. Hodí se sem květnatá louka, solitery, stromořadí, lavičky, osvětlení, nicméně tato úprava musí umožnit pozdější členění komunikacemi na pravidelná hřbová pole.

Např. na starém komunálním hřbitově v Pr. Suché u Havířova se nachází 2 plochy, které je možno využít pro pohřbívání do země s minimálními náklady (chodníčky, úprava terénu, zeleň apod.). Na těchto volných plochách je možno umístit až 250 hřbových míst, což při 50 ti pohřbech ročně by stačilo na dalších 5 let.

Nepoužívané hřbitovy nebo části hřbitovů se mohou, zvláště pokud navazují na kostel apod. , stát významnou součástí veřejné zeleně. Z toho důvodu také provozování veřejných pohřebišť ve většině městských úřadů spadá pod oddělení údržby veřejné zeleně. Takové hřbitovy a části hřbitovů je potřeba na základě odborného průzkumu a projektové dokumentace vyčistit od náletů a přehoustlých porostů, obnovit zde komunikace, instalovat lavičky, zakonzervovat stávající náhrobky, s výjimkou těch nejpoškozenějších, odstranit veškeré rovy a celý prostor oset trávnickovou směsí.

Jsem přesvědčen, že v procesu pořizování územně analytických podkladů existují mechanismy, které umožňují uplatnit požadavky na zachování a ochranu kulturně-historických a estetických hodnot veřejných pohřebišť. Obec sice na svém území o pohřebišti rozhoduje přímo, ale otázku jeho provozování, zřizování nebo rozšiřování, nemluvě o ochraně jeho piety a důstojnosti, často marginalizuje, takže jisté „samoregulační zásahy“ ze strany státu potřebuje, i když nadřízený orgán územního plánování do samostatné působnosti obce státní regulací zasahovat nemůže. Otázka pohřebišť je důležitým aspektem standardní činnosti obcí (je v samostatné působnosti obcí), jehož průmět do území katastru příslušné obce a tedy i do územního plánu obce je nutný. Obecné metodologie územního plánování (jako výkonu státní správy v přenesené působnosti) se týká do té míry, do jaké je schopna shrnout přínos zásad územního rozvoje (územního plánu) k vytváření podmínek pro předcházení zjištěným rizikům ovlivňujícím potřeby pohřbívání současné generace obyvatel řešeného území a předpokládaným ohrožením podmínek pohřbívání generací

⁷¹ Např. takto byla nedávno zrekonstruovaná hřbitovní kaple v Plzni.

budoucích. Jednoduše řečeno, stát by měl mít zájem stanovit poměr mezi obnovou existujících veřejných pohřebišť a mírou jejich nového rozvoje.

1.2. Obecná kanonicko právní terminologie

Reflexe nad možnostmi, které církevnímu pohřbu poskytuje církevní právo, stála zatím spíše stranou teologických zájmů. Tomu odpovídá také status quaestionis v české odborné církevněprávní literatuře na toto téma. Zatím u nás nebyla vydána žádná samostatná specializovaná studie o kanonických aspektech církevního pohřbu⁷².

Termínem kanonické právo je zde tradičně myšleno církevní právo církve katolické⁷³. CIC/1983 církevní pohřeb a hřbitovy řadí do právní úpravy posvěcující služby církve. Vedle právní úpravy udílení svátostí sem patří i úprava ostatních bohoslužebných úkonů (svátostin, denní modlitby církve atd.) a posvátných míst (kostelů, kaplí, oltářů) i dob (svátků, dnů pokání).

V kanonickém právu se vyvinul nejen institut církevního pohřbu *exsequiae*, ale i *ceometeria* který dnes, stejně jako sekulární pohřební právo, nepřipouští možnost pohřbení do země mimo hřbitovy, ledaže jde o hroby v kostelech pro omezenou skupinu: papežové, kardinálové a diecézní biskupové (CIC/1983 kán. 1242) nebo o hřbitovy v soukromém vlastnictví. Rovněž i jiné právní osoby nebo rodiny mohou mít zvláštní hřbitov nebo vlastní hrobku, které mají být podle úsudku místního ordináře žehnány (benedikovány)⁷⁴. Ve srovnání s kanonickým pohřebním právem je pak platný český zákon o pohřbnictví v tomto směru rigidnější, protože v zásadě nepřipouští možnost pohřbu mimo veřejná pohřebišť, ledaže jde o pohřeb do neveřejných pohřebišť církví a náboženských společností (včetně řeholních) a neveřejných pohřebišť zřízených před datem účinnosti zákona (§ 3 ZPohř). To může navozovat i otázku ingerence do práva vlastnického ve vztahu k osobám, které by si neveřejné pohřebiště chtěli zřídit na vlastním pozemku, jak to kdysi bývalo možné.

*Opus spiritualis, honor, spes*⁷⁵ - jde o teologické pojmy v právním textu. To opravňuje k názoru, že zákonodárce zamýšlel CIC/1983 jako dokument právní i teologický. Záměr zákonodárce sloučit právní a pastorační zásady v CIC/1983 a v CCEO lze sledovat i v revizi obou kodexů. Čtvrtá a pátá zásada revize CCEO to výslovně stanoví⁷⁶. Tím že kodex obsahuje daleko více pastoračních prvků postrádá naopak mnoho z dřívějšího striktního juridismu. Pro odvozování kanonických zásad, které

⁷² K zahraniční angloamerické literatuře na toto téma alespoň články srov. PROVOST James H. : Canonical aspects of the treatment of the dead (dále jen „Canonical aspects“), in: The Jurist, Catholic University of America, School of Canon Law, Washington DC 1999 , vol. 59 , no 1, 203-213; HENCHAL Michael J. : Cremation: Canonical Issues, in: The Jurist 55 (1995), 281-298; pro CIC/1917 viz BERNARD A. ; La Sépulture en droit canonique; Diss, Paris 1933.

⁷³ Mluví-li se dále v této práci o „kanonickém právu“ nebo o „kodexu“, rozumí se tím vždy kanonické právo západní církve a západní Kodex kanonického práva, není-li řečeno nebo nevyplývá-li ze souvislosti něco jiného. Univerzální pohřební normy pro všechny katolické křesťany západního i východních obřadů v církvi formálně neexistují. Srov. HRDINA Antonín, BALÍK Stanislav: Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, Fakulta právnická, Vydavatelství ZČU, Plzeň 1997, 27, 197 pozn. 67.

⁷⁴ Srov. CIC/1983 Kán. 1241 § 2

⁷⁵ Srov. CIC/1983, kánon 1176, § 2 : Exequiae ecclesiasticae, quibus Ecclesia defunctis spiritualem opem impetrat eorumque corpora honorat ac simul vivis spei solacium affert, celebrandae sunt ad normam legum liturgicarum.

⁷⁶ Viz Guidelines for the Revision of the Code of Oriental Canon Law, Nuntia 3/1976, 18–24. Třetí revizní zásada CIC/1983 hovoří o pastoračním charakteru kodexu, Viz Principia quae Codicis Iuris Canonici Recognitionem Dirigent, Communicationes 2/1969, 77–85.

katolickou pohřební tradici upravují, jsou podle mého názoru tyto pojmy, z nichž vychází a o něž se opírá kanonickoprávní argumentace, důležité. Některé z nich jsou obecné a lze je jen obtížně definovat (např. naděje a úcta). Některé mohou mít odlišný význam, jestliže jsou interpretovány z různých výchozích pozic (pieta). Některé z nich jsou specifické v rámci jedné zákonné normy a mají bezprostřední vztah k situacím, v nichž se s kanonicko pohřebními problémy setkáváme (např. odepření církevního pohřbu). U takovýchto pojmů existuje větší konsenzus než v předchozích případech. Dovolím si na ně v textu zvlášť upozornit. Nezbytnou podmínkou jejich poselství, aby bylo správně pochopeno, je shoda o jejich významu mezi autorem a čtenářem. Abych předešel možnému nedorozumění, uchýlím se občas ve svém výkladu ke stručným filologickým rozborům.

Pohřebním a hřbitovním právem zde rozumím materii obsaženou v druhé a třetí části IV. knihy Kodexu kanonického práva, upravující sakramentální právo. Toto právo vysvětluje a s novou naléhavostí připomíná platné principy slavení pohřební liturgie, jak jsou obsaženy v Kodexu kanonického práva i v liturgických knihách. Mons. Pauly, zaměřen ještě na konfesní stát, označuje pohřebním právem právo příslušného faráře, v jehož farnosti měl zamřelý svůj domicil, vykonat pohřební obřady v bytě, v kostele a kdekoli jinde, i na hřbitově jeho farnosti, vést pohřební průvod a sloužit zádušní bohoslužby⁷⁷.

1.2.1 Nesvátočný úkon veřejného kultu

Církevní pohřeb patří mezi nesvátočné úkony veřejného kultu⁷⁸. Sakramentální právo je disciplínou práva kanonického, která právně reguluje udílení svátostí a svátostin v katolické církvi, jakož i oblasti s tím související⁷⁹.

Pokud je v kultu řeč o slově „veřejný“ v protikladu k „soukromý“, pak jsou tím myšleny oblasti politiky, hospodářství, vzdělání, umění⁸⁰. Týkají se obecného blaha země. Oproti tomu soukromá je každá oblast života, ve které jednotlivci a malé skupiny - myslíce na blaho zúčastněných - žijí ve vlastní zodpovědnosti. Tato oblast je mimo zásah veřejnosti, pokud nejsou dotčeny služby ve veřejném zájmu jako např. provozování veřejného nebo neveřejného pohřebiště. Je dobré odlišovat osobní od soukromého. Křesťanský pohřeb je ponořen do veřejné skutečnosti a zároveň je událostí života svobodné osoby. To z něho nečiní „věc soukromou“, nýbrž „osobní“. Na druhou stranu osobní víra odkazuje na společenství věřících, kterým je nesena. To vylučuje falešné individualistické zúžení víry⁸¹. Tak znamená „privatizace“ kultu to, že je vyřazován z veřejných oblastí společnosti a zařazován do soukromé sféry života. „Privatizace“ kultu může na rovině osoby přinést buď oslabení nebo prohloubení.

Velmi ostře se privatizace projevila na evropské kremaci, protože zpopelněné lidské ostatky byly mnohem přístupnější symbolické tvořivosti než mrtvá těla. Člověk totiž víc zmůže s popelem než s mrtvolou. Americká angličtina si dokonce vytvořila slovo

⁷⁷ Srov. PAULY Jan, Hřbitovní a pohřební právo, příručka zákonitých předpisů o hřbitovech a pohřbívání, Č. A. T. Praha; 1941; 130.

⁷⁸ Srov. PŘIBYL Stanislav: Ekumenismus a právo, 1. vydání, Brno: nakladatelství L. Marek, 2006, 134.

⁷⁹ Viz HRDINA Ignác Antonín: Kanonické právo, Praha: Eurolex Bohemia, 2002, 269.

⁸⁰ Srov. Náboženství jako soukromá věc a jako veřejná záležitost, církev v pluralitní společnosti, sborník z IX. symposia evropských biskupů, Řím 23. -27. října 1996, Praha: Pastorační středisko 1997, 7.

⁸¹ Srov. kard. VLK Miloslav: Závěrečný projev, in: Náboženství jako soukromá věc a jako veřejná záležitost, církev v pluralitní společnosti, sborník z IX. symposia evropských biskupů, Řím 23. -27. října 1996, Praha: Pastorační středisko 1997, 71.

„cremains“ jakožto složeninu slov „cremated remains“ (zpopelněné ostatky). To slovo je zajímavé, protože díky němu mizí přímý odkaz ke slovu „cremation“ (kremace), a lze říct, že marginalizuje samotný prostředek, který vytváří konečný produkt⁸². Dnes rámeček pro umístění zemřelých vytváří pozůstalí. Popel a místo, kde je uložený, bude mít význam pouze, dokud budou pozůstalí naživu. Paměť, která pozbyla obecně veřejné podoby, vydrží kratší dobu než naděje, jejíž rámeček je celospolečenský. Možná je však zásadní skutečnost, že v konzumní společnosti, v níž je soukromí a osobní přání to nejdůležitější, závisí jedině na tom, co si přejí příbuzní.

Tuto zřetelně viditelnou změnu poskytuje i změna v české kanonickoprávní terminologii: český eufemistický termín *pohřeb žehem*, použitý v oficiálním českém překladu CIC/1983, kanonické právo, které vychází z latinského *cremo* (spálit), ani české sekulární pohřební právo, nezná⁸³.

1.2.2 Kanonické a liturgické právo

Mezi odborníky nepanuje úplná jednota v názoru na vztah pohřebního práva liturgického a kanonického⁸⁴. Částečně to odráží pastorační situaci, která se popsala v dokumentech koncilu, především v SC. Křesťanský pohřeb je třeba provést podle liturgických zákonů. To se vztahuje jak na dny, ve kterých může být nebo nemůže být pohřeb, respektive pohřební mše uskutečněna, tak na podobu a liturgii pohřbu samotného⁸⁵. Podle některých představuje liturgické právo autonomní normativní systém, který je specifický nejen předmětem úpravy, nýbrž i imperfektností⁸⁶ svých norem, a který teprve s kanonickým právem v užším smyslu tvoří jediný právní řád katolické církve⁸⁷. Podle druhých je liturgické právo pouze specifickým subsystémem kanonického práva⁸⁸. Kompromisně lze liturgické právo označit za kanonické právo v širším smyslu⁸⁹. Liturgické normy upravující církevní pohřeb a hřbitov obsažené v piánsko-benediktinském kodexu z roku 1917 byly po II. vatikánském koncilu běžně měněny či zrušovány mimokodexovou (tedy liturgickou) legislativou⁹⁰. Jejich velký počet a různorodost je důvodem proč se nemůžou stát předmětem kodifikace.

Obecně lze říci, že předmětem právní úpravy církevního pohřbu jsou vztahy vznikající v souvislosti se smrtí křesťana (zdaleka však nepostihuje všechny právní aspekty se

⁸² Srov. DOUGLAS J Davies, *A Brief History of Death*, Blackwell Publishing, Malden, MA, 2005, 59.

⁸³ Nutno dodat, že termín pohřeb žehem používají i současné pohřební obřady, Viz Pohřební obřady, op. cit. , čl. 15, 9; čl. 82-102, 78-95.

⁸⁴ Srov. diskusi v mimimořádném, speciálním dvojčísle časopisu *The Jurist*, které sesbíralo příspěvky z mezinárodní konference „Death, Dying, and Burial Conference“, která se uskutečnila ve dnech 15. - 16. listopadu 1999 na Americké katolické univerzitě ve Washingtonu, věnované umírání, smrti a pohřbívání, srov. GREEN Thomas J. , ed. : *Death, Dying, and Burial Conference*, in: *The Jurist*, Catholic University of America, School of Canon Law, Washington DC 1999 , vol. 59 , no 1, 133-262.

⁸⁵ Srov. REINHARDT Heinrich J. F. : *Heiligungsamt: Begräbnis*, in: HERAUSGEGEBEN Klaus Lüdicke: *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, Band 3 (cann. 747-1310), Münster: Ludgerus verlag, November 1996, 1176/2. , 4.

⁸⁶ Tj. zcela postrádají sankce při nedodržení své dispozice. Podle Hrdiny je toto označení nepřesné. Nejhrubší útoky proti liturgické kázni mohou být postiženy tresty podle CIC/1983 Kán. 1371 odst. 2; 1384 atd. , nehledě k možnosti použití trestních příkazů. Viz HRDINA Ignác Antonín: *Kanonické právo*, Praha: Eurolex Bohemia, 2002, 399.

⁸⁷ Viz HRDINA Ignác Antonín: *Kanonické právo*, op. cit. , 398-399.

⁸⁸ K těmto lze řadit amerického kanonistu PROVOST James H. (1949–2000), který pojem kanonické pohřební právo používá velmi volně. Srov. *Canonical aspects*, op. cit. , 203-204.

⁸⁹ Srov. HRDINA Ignác Antonín: *Kanonické právo*, op. cit. , 399.

⁹⁰ Přes toto úzké sepětí není liturgické zákonodárství v českých zemích považováno za součást vědecko-pedagogického oboru kanonické právo, nýbrž samostatné teologické disciplíny – liturgiky. Srov. HRDINA Ignác Antonín: *Kanonické právo*, op. cit. , 399.

smrti křesťana spojené). Kanonické právo obsahuje právní úpravu církevního pohřbu jako nesvátoctného úkonu bohoslužby spojené s udílením některých svátostí a pojednává o hřbitově jako posvátném místě. Protože ritus pohřbu je předmětem liturgického zákonodárství⁹¹, omezuje se Kodex kanonického práva na základní regulaci právní povahy církevního pohřbu a hřbitova.

V konstituci *Sacrosanctum concilium* čteme: „Liturgika náleží v seminářích a řeholních učilištích mezi povinné a důležité studijní obory, na bohosloveckých fakultách mezi hlavní obory. Je třeba ji vykládat jak z hlediska teologického a historického, tak z hlediska duchovního, pastoračního a právního. Rovněž učitelé ostatních oborů, především dogmatiky, biblistiky, duchovní teologie a pastorálky, ať se snaží - každý podle toho, jak to vyžaduje vnitřní povaha jeho předmětu - tak objasňovat Kristovo tajemství a dějiny spásy, aby zřetelně vysvětlila jejich spojitost s liturgií a jednota výuky kněží“⁹². Tento krátký exkurs umožňuje nejen formulovat dva důležité principy pro orientaci v teologickém studiu, ale především: pomáhá odhalit příčiny vzniku a smysl existence kanonického pohřebního a hřbitovního práva jako jednoho z církevněprávních podoborů. Lépe řečeno, pohřební a hřbitovní právo je kanonickou disciplínou⁹³. Jde o skutečný vědní obor, a to obor církevněprávní: ve své metodě, pramenech, předmětu a tematice se proto bude v zásadě shodovat s ostatními odvětvími právní vědy, s nimiž tvoří jednotu.

1.2.3 Ekumenický rozměr křesťanského pohřbu

Křesťanský pohřeb (něm. : Das christliche Begräbnis, angl. : Christian funerals, franc. : Les funerailes chretiennes, it. : Le esequie cristiane, špaň. : Las exequias cristianas⁹⁴.) patří do řady křesťanských obřadů, které bez přerušování kontinuity navazují na pastorální a agrární slavnosti starých Hebrejců, přestože na něm samotném již nic agrárního ani pastorálního není⁹⁵. Jde o obřad „dřívější smlouvy“ (Žid. 9, 15), který Bůh zaměřuje ke Kristu. Poslední reforma křesťanských pohřebních obřadů proběhla na druhém vatikánském sněmu v šedesátých letech 20. stol⁹⁶. Předloha navrhovala, aby pohřební obřady lépe vystihovaly křesťanský smysl smrti a aby byly lépe přizpůsobeny tradicím jednotlivých zemí. Konstituce o posvátné liturgii předepisuje: „Pohřební obřad ať vyjadřuje zřetelněji velikonoční smysl křesťanské smrti. Má lépe odpovídat podmínkám a tradicím jednotlivých zemí, i pokud jde o liturgickou barvu.“ Dále: „Ať je upraven obřad pohřbu dětí, ať dostane vlastní mši.“⁹⁷

Tato stanoviska Druhého vatikánského koncilu odráží mimo CIC/1983 a liturgické knihy i platný Katechismus katolické církve. Látka ohledně křesťanského pohřbu je v něm uvedena v druhé části jednající o slavení křesťanského tajemství (Mysterii christiani celebratio), v jejím druhém oddíle nazvaném Sedm svátostí církve (Septem

⁹¹ Viz též CIC/1983 Kán. 2.

⁹² SC 16

⁹³ Využívám faktu, že termín *disciplína* má z etymologického hlediska spíše praktické zabarvení „schopnosti či zdatnosti“, jež zdůrazňuje spíše činný (operativní) než bytnostní (esenciální, ontologický) prvek, a proto jej používám ve své definici, třebaže jsem si vědom toho, že obvykle bývá vnímán prostě jako synonymum jiných používaných výrazů: „obor, odvětví, traktát, pojednání, část práva“. Srov. KOHUT Pavel Vojtěch: Co je spirituální teologie?, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, 35.

⁹⁴ Srov. cizojazyčné verze KKC

⁹⁵ Srov. DURKHEIM, É. : Elementární formy náboženského života. Oikoymenth, Praha 2002 380

⁹⁶ Srov. POLC, Jaroslav V. : Posvátná liturgie, Křesťanská akademie, Řím 1981, 266

⁹⁷ SC 80

ecclesiae sacramenta), kapitole čtvrté nazvané Jiné liturgické slavnosti (Ceterae liturgicae celebrationes), v článku druhém⁹⁸ nazvaném Křesťanský pohřeb (Exsequiae christianaе, 1680) obsahující dva body, z nichž první pojednává o poslední pasche křesťana (Christiani ultimum Pascha, 1681-1683) a druhý o slavení pohřbu (Exsequiarum celebratio, 1684-1690).

Služba církve se v případě pohřbu zaměřuje na to, aby vyjádřila se zesnulým účinné společenství, aby se na něm podílela obec věřících, shromážděná na pohřbu, a aby byl zvěstován věčný život⁹⁹. Pohřební obřad je liturgický úkon, kterým církev doprovází své zemřelé a přimlouvá se za ně u Boha. Zároveň posiluje naději věřících ve věčný život a upevňuje víru ve spojení všech křesťanů se zmrtvýchvstalým Kristem. Vyznání (až i oslava) této naděje byla původním obsahem pohřbů prvokřesťanských a reformačních¹⁰⁰. I proto vstupovali mnozí do takových klášterních pospolitostí, které se výhradně věnovaly modlitbám za zemřelé. Okolo roku 1090 napsal jistý mnich z kláštera v Teutoburském lese, že zemřelému Bennovi - zakladateli a budovateli kláštera, který zemřel v roce 1088 - se musí ustavičně pomáhat modlitbou. „/Benno/ si nesmí před Bohem stěžovat, že pomoc, ve kterou doufal, mu byla odepřena. “ Benno prý totiž často žertoval a říkával, že po své smrti by snad mohl „z našich darů, které mu dlužíme, dennodenně očekávat menší pokrm, aby se totiž jeho duše mohla živit modlitbou“¹⁰¹.

Křesťanské pohřby by měly být co možná nejprostší, zbavené pompy, družiček a různých pohanských ceremonií a nad celým pohřebním shromážděním včetně písní by měla především zaznít zvěst o vzkříšení a životě v Kristu¹⁰². Ve všech agendách reformačních církví při uvádění smyslu pohřbu je řečeno, že křesťanský pohřeb je vyznání víry ve vzkříšení, prokázání lásky zarmoucené rodině a připomínka vlastní konečnosti¹⁰³. Jen v některých agendách je ještě zmínka o tom, že jde též o prokázání poslední pocty zesnulému.¹⁰⁴

Povšimněme si, že v CIC/1983 je právo na církevní pohřeb výslovně upraveno ve prospěch nejen katechumenů¹⁰⁵, ale toto právo mohou požívat za určitých okolností také nekatolíčtí křesťané¹⁰⁶. V pohřební mši církev vyjadřuje své účinné společenství se zesnulým. V přinášené oběti Kristovy smrti a vzkříšení Otci v Duchu sv. ho prosí: Očisti mrtvého od jeho hříchů i jejich následků a připuť ho do Božího království¹⁰⁷.

Osobě, která nemůže mít církevní pohřeb, se musí odmítnout i jakákoli pohřební mše¹⁰⁸. Podle Heinricha J. F. Reinhardta, pokud na základě skutkových podstat kán. 1184 § 1 je zemřelému odepřen církevní pohřeb, nesmí být za zemřelého slavena také

⁹⁸ V české verzi KKC došlo k chybě v číslování článků (osmý a devátý), které podle latinské předlohy nenavazují na předchozí číslování.

⁹⁹ KKC 1684.

¹⁰⁰ Agenda českobratrské církve evangelické, díl I., Vydala SR ČCE, Praha; 1983; 194

¹⁰¹ Cit. podle OEXLE Otto-Gerhard: Die Gegenwart der Toten, in: Death in the Middle Ages, Braet/Vebeke; 1983; 19 – 77, 27.

¹⁰² Srov. DURCHÁNEK M., HORSKÝ R.: O svátostech a o křesťanském pohřbu s připojením pohřebních kázání. Skriptum pro studijní účely Husovy čbohoslovecké fakulty. První vydání, ÚCN 1976, 95

¹⁰³ Srov. HORSKÝ R.: O hřbitovech a pohřbívání. Český zápas 1962, č. 44.

¹⁰⁴ Srov. HORSKÝ R.: Křesťanský pohřeb. Český zápas 1969, č. 33-34;

¹⁰⁵ Kán. 1183 § 1

¹⁰⁶ Kán. 1183 § 3.

¹⁰⁷ Srov. Rituale Romanum, Ordo Exsequiarum, (ed.) typ. 1969; Český misál, Sekretariát české liturgické komise, Praha 1983, vydáno ve Vatikáně, čl. 223. [175.]

¹⁰⁸ Kán. 1185

žádná mše za zemřelého, tzn. ani pohřební mše ani šestitýdenní zádušní mše, roční vzpomínková slavnost nebo jiné¹⁰⁹. Jiný právní názor a zužující výklad tohoto ustanovení předkládá Frederick R. McManus, který omezuje jeho právní účinky pouze na pohřební mši¹¹⁰.

Oba se shodují v tom, že protože na missa exequialis je třeba nahlížet jako na část „veřejné“ pohřební slavnosti farního obce (srov. také stejné postavení missa exequialis s *alia publica officia funebria* v kán. 1241 CIC/1917), neodporuje zákazu v kán. 1185, pokud je za zemřelého obětována „soukromá“ mše, tedy bez ohlášení.

Ustanovení kán. 1185 stanoví obráceně, že za toho, kdo bude církevně pohřben, může být slavena také mše za mrtvé. Pro osoby jmenované v kán. 1183 (katechumeni, nepokřtěné děti, nekatoličtí křesťané) vyvstává však problém, že jako ti, kteří nejsou *in plena communio* katolické církve, také nemohou být spoluobětujícími při mešní oběti. Pro nekatolické křesťany proto zakázala Kongregace pro nauku víry v dekretu *Accidit in diversis* z 11. 6. 1976¹¹¹ při veřejné mešní slavnosti za nekatolické křesťany v katolickém kostele v těchto případech uvádět jméno zemřelého v eucharistické modlitbě (zmínění jména např. v prosbách na konci bohoslužby slova tím není vyloučeno). Tento dekret, podle kterého je veřejné slavení mše za zemřelého nekatolického křesťana jako výjimka připuštěno jen tehdy, pokud je vyprošeno jeho rodinnými příslušníky, přáteli nebo podřízenými zemřelého z pravé náboženské pohnutky a když podle rozhodnutí ordináře se není třeba u věřících obávat pohoršení, platil jako zvláštní úprava formálně jen do vstupu v účinnost CIC/1983. Oproti CIC/1917 věcně novou úpravou 1183 § 3, která katolický křesťanský pohřeb nekatolického křesťana stanoví jako výjimečný případ (poprvé zmíněno v kán. 39 § 2 ve Schématu pro Úřad svatořečení v roce 1977), zachovává si přesto jak obsah tak jednotlivé podmínky dekretu z 1976 obsahově také po roce 1983 svoji platnost.

Kdo smí mít církevní pohřeb? Ekumenický direktář¹¹² odpovídá: Pokřtěný nekatolík, když to není proti jeho vůli a duchovní jeho církve není k dispozici. „Po moudrém uvážení místního ordináře je možné poskytnout členům nekatolické církve či církevního společenství katolické pohřební obřady, pokud to není viditelně proti jejich vůli a za předpokladu, že jejich vlastní duchovní není k dispozici¹¹³ a že to nezakazují obecná ustanovení kanonického práva.“¹¹⁴

Ekumenický direktář pokračuje prostřednictvím „Communicatio in locis sacris“ ještě dál, když upřesňuje a konkretizuje normu kán. 670 § 2 CCEO/1990: „Pokud však kněží, duchovní či společenství, kteří nejsou v plném společenství s katolickou církví, nemají místo či liturgické objekty potřebné pro důstojné slavení svých náboženských obřadů, diecézní biskup jim může dovolit použít kostel nebo katolickou budovu, a také

¹⁰⁹ Viz REINHARDT Heinrich J. F. : Heiligungsamt: Begräbnis, in: Klaus Lüdicke HERAUSGEGEBEN: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Band 3 (cann. 747-1310), Ludgerus verlag, November 1996, 1185/1, 3.

¹¹⁰ Srov. IV. The Office of Sanctifying in the Church (introduction), in: CORIDEN James A. , GREEN Thomas J. , HEINTSCHEL Donald E. (ed.) : The Code of Canon Law – a text and commentary, The Canon Law of America, New York/Mahwah: Paulist Press, 1985, 597.

¹¹¹ Srov. AAS 68 1976, 621-622

¹¹² Papežská rada pro jednotu křesťanů; Direktář k provádění ekumenických principů a norem; 1993; vyd. sekretariát ČBK; Praha 1995 – Directorium oecumenicum noviter compositum, in: Acta Apostolice Sedis 85 (1993), 1039-1119, 120.

¹¹³ Srov. CIC Kán. 1183, 3; CCEO Kán. 876, 1.

¹¹⁴ Srov. CIC Kán. 1184; CCEO Kán. 887

jim zapůjčit vše potřebné pro jejich bohoslužbu. Za podobných okolností jim může být povoleno vykonat pohřeb či bohoslužbu na katolickém hřbitově.¹¹⁵

Příkladem za takové výjimky je církevní pohřeb bratra Rogera Schütze v Taizé dne 5. července roku 2006. Za přítomnosti nejméně deseti tisíc převážně mladých lidí předsedal pohřebním obřadům kardinál Walter Kasper, předseda Papežské rady pro jednotu křesťanů. Před zahájením eucharistické slavnosti vystoupil s promluvou, ve které v úvodu přednesl list, který Svätý otec poslal bratřím prostřednictvím kardinála státního sekretáře, Angela Sodana. Papež v něm charakterizuje br. Rogera jako „neúnavného svědka evangelia“, muže, který „z hloubi srdce miloval církev.“¹¹⁶

„Pane dopřej svému služebníkov, aby uviděl otevřená nebesa a Tebe po pravici Boží, dej mu vstoupit do společenství svatých. Dej mu kontemplovat otcovu tvář, v celého jeho kráse, tvář, ve které září život bez konce – a nám dej milost, abychom mohli následovat jeho příklad na cestě naděje a smíření.“ - končil svou promluvu kardinál Walter Kasper.

Po skončení promluv začala mše svatá, při které koncebrovali kněží z komunity bratří. Závěrečnou modlitbu nad rakví br. Rogera zazpívali zástupci pravoslavných církví: biskupský vikář rumunského patriarchy pro západní a jižní Evropu, Marek, a reprezentant moskevského patriarchy, arcipresbyter Michail Gundiajev. Bratr Roger byl pohřben na hřbitově u románského kostelíku v Taizé, při kterém v roce 1940 založil dnes světoznámou komunitu¹¹⁷.

Anglikánská církev

Anglikánská obec věřících nemá jednu celosvětovou závaznou autoritu v oblasti liturgie, pouze národní a lokální hierarchicky řazené církve. Hovořit o „oficiální“ pohřební liturgii znamená uznat velké podobnosti mezi členskými církvemi anglikánské obce, ale také vzít v úvahu, že neexistuje „anglikánský pohřební ritus“, který by byl všem společný. Pojítka mezi jednotlivými církvemi představuje *Kniha společných modliteb* (BCP) (The Book of Common Prayer), i když každá církev má svou vlastní verzi BCP, přičemž společný základ (za nějž bývá často považována *Kniha společných modliteb* z r. 1662) je navíc obohacován a diverzifikován místními kulturami i ekumenickými diskusemi.

Uvádím alespoň dva příklady „oficiálních“ textů vážících se k praktikám spojeným se smrtí: Ve Spojených státech zůstává oficiálním textem *Kniha společných modliteb* z r. 1979, se svými dvěma obřady pro pohřeb mrtvého. Nyní obsahuje i dodatek *Obohacení našich bohoslužeb 2* (Enriching Our Worship 2) pro pohřeb dítěte, přičemž chystané *Obohacení našich bohoslužeb 3* (Enriching Our Worship 3) rozšíří pohřební obřady pro dospělé. Tato díla dohromady představují oficiální a/nebo autorizované texty ve Spojených státech. Na území Británie považuje anglikánská církev za závazný text v souvislosti s pohřebními obřady stále modlitební knihu z r. 1662. Tato kniha byla rovněž doplněna schváleným, ale nikoli závazným souborem obřadů,

¹¹⁵ čl. 137

¹¹⁶ Viz BRONKOVÁ Johana: Zprávy Radia Vatikán 5. 7. 2006: Pohřeb bratra Rogera, <http://www.radiovaticana.cz/hledat.php4?nadviz=&telo=pohreb&datumVydani=&autor=&vyhledat=Vyhledat&limit=100> (22. 2. 2007).

¹¹⁷ Viz tamtéž.

zahrnutým pod titulkem „Pohřeb“ („Funeral“) do díla *Společné pobožnosti: Pastorální bohoslužby* (Common Worship: Pastoral Services), publikovaného v r. 2000¹¹⁸.

Vzhledem k úzkému rozsahu oficiálních rituů v anglikánské církvi začala být celá pohřební bohoslužba známá jako „the Order for the Burial of the Dead“, spíše než jako zádušní mše nebo smuteční akt. Obřad, v podstatě krátká neeucharistická bohoslužba s modlitbami, žalmy a písmem se normativně odehrával v kostele. Na jeho konci se všichni přesunuli ke hrobu, kde modlitby doprovázely spouštění těla a házení hlíny na tělo nebo rakev. Svěření mrtvého do božích rukou, tak stěžejní pro pohřební obřady po celá staletí¹¹⁹, bylo nahrazeno svěřením zemi:

„Ježto všemohoucí Bůh bere k sobě duši našeho zesnulého bratra, svěřujeme jeho tělo zemi; zem k zemi, popel k popelu, prach k prachu; v jisté naději vzkříšení do věčného života skrze našeho Pána Ježíše Krista, který promění naše ničemné tělo, aby bylo jako jeho tělo dokonalé.“¹²⁰

Bohoslužba u hrobu je zakončena Otčenášem a modlitbou za pozůstalé, ani ne tak kvůli útěše, ale povznesení „ze smrti hříchu do počestného života.“

Obřad uložení těla do hrobu bojuje proti dnešnímu popírání smrti několika způsoby, především prostřednictvím gest loučení u samotného hrobu. Jasně se preferuje spuštění rakve do země za přítomnosti rodiny a přátel. „OCF vnímá vlastní uložení lidských pozůstatků jako skutečný vrchol obřadu... Tento akt finálního odloučení je pro rodinu a blízké přátele možná nejobtížnější.“¹²¹

V anglikánské církvi v USA kromě oficiálního textu z r. 1979¹²² existují texty novější odrážející vzájemné ovlivňování kultury a liturgie ve Spojených státech. První, který stojí za zmínku, pochází z Knihy svátečních bohoslužeb *Book of Occasional Services* (BOS) vydané r. 1994, jež obsahuje „*Pohřeb jedince, který se nehlásí ke křesťanské víře*“. Smuteční obřady ve starších společných modlitebních knihách byly jasně určeny těm, kteří zemřeli jako pokřtění spořádaní jedinci. BCP z r. 1979 to komentuje slovy: „pokřtění věřící jsou řádně pohřbeni po církevním obřadu“. V knize BOS se popis obřadu předčítání Písma a modliteb soustřeďuje na moudrost a milosrdenství Boha, jehož záměry lidské bytosti neznají. Zvláště modlitby za pozůstalé se vůči zármutku obracejí jiným způsobem. Nezdůrazňují, zda zesnulý byl věřící nebo nevěřící.

„Ó milostivý a velký Bože, připomínáme dnes před tebou naši sestru X. Děkujeme ti za to, že jsi ji nám, její rodině a přátelům dal, abychom ji mohli poznat a milovat jako

¹¹⁸ London: Church House Publishing, 2000, 214-401.

¹¹⁹ Jeden z mnoha církevních časopisů, který se pravidelně a do hloubky věnoval problematice pohřební symbolice a hřbitovní architektuře je známý anglikánský *The Ecclesiologist*, vydávaný v letech 1841 - 1868. V roce 1845 považoval svěření mrtvého do božích rukou za esenciální střed pohřebních obřadů. Srov. NEALE John Mason: A Few Words to Parish Clerks and Sextons of Country Parishes, in: *The Ecclesiologist*, Cambridge: Cambridge Camden Society, January 1845, 10.

¹²⁰ Prayer at the throwing of earth, from the 1662 *Book of Common Prayer* of the Church of England. Cit. z Marion Hatchett, *Commentary on the American Prayer Book* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1995), 470.

¹²¹ CIESLAK William: *Console One Another: Commentary on The Order of Christian Funerals* (Catholic Book Publishing co. , New York 1989 – dále jen „OCF“), 147-149.

¹²² Viz 1662 *Book of Common Prayer* of the Church of England. Cit. z HATCHETT Marion, *Commentary on the American Prayer Book* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1995), 471.

družku na naší pozemské pouti. Ve tvém bezmezném soucitu, utěš nás truchlící. Dej nám jistotu, že můžeme pokračovat v naší cestě ve víře. ¹²³

Odvaha k pravdě na nemocničním lůžku je zpravidla u věřících větší, jak u umírajících, tak u okolo stojících. I když ke konfrontaci se smrtí patří určitá fáze odmítání a zastírání reality, bývá u věřících kratší a konečné smíření nastává snáze. Další příklad přizpůsobení ritu kulturní realitě nalézáme v anglikánské církvi, severoamerické liturgické knize Obohacení našich bohoslužeb 2 *Enriching Our Worship 2* z r. 2000. Jedná se o nový obřad řešící reálnou situaci umírajícího v současné americké nemocnici: „Forma modlitby pro případy, kdy dojde k přerušení nebo odmítnutí léčby udržující pacienta při životě“¹²⁴ Daný obřad se vztahuje zejména k situacím přechodu od agresivního způsobu léčby k léčbě utěšující a obsahuje modlitby v jazyce obracejícím se ke směsici emocí a duchovních pochyb, kterým jsou rodiny v příslušné chvíli vystaveny. Obsahuje mimo jiné akt závazku vůči umírajícímu jedinci.

„Nechť ti Kristus poskytne útěchu, neboť jej následuješ po cestě, jež je nyní před tebou vytyčená. S Boží pomocí půjdu já po této cestě vedle tebe. S Boží pomocí s tebou budu přihlížet a čekat a s Boží pomocí s tebou budu – prostřednictvím své blízkosti a modliteb – i svědkem lásky Krista. Před Bohem a tvými milovanými se ti ve jménu Krista svěřuji. ¹²⁵

Jiný obřad, tentokrát v domově pozůstalých, byl oficiálně kodifikován v anglikánské církvi na Novém Zélandu, která vytvořila novou knihu modliteb v roce 1989. Dobře reprezentuje vzájemné ovlivňování anglikánské liturgické teologie a maorské kultury. První z daných rituálů nese název „Modlitby v domě po smrti“¹²⁶.

„Navracení se domů po smrti člena rodiny může být pro rodinu bolestným zážitkem. Přátelé mohou pozůstalé podpořit tím, že je doprovodí a budou s nimi sdílet pokrm. Daným způsobem se církve obrací k problematické situaci návratu rodiny domů a vyjadřuje tak neustávající péči o blaho pozůstalých členů rodiny v dalším období života. Prostřednictvím Te Takahi Whare a hostiny je dům posvěcen pro nyní menší rodinu. Tento akt spočívá mimo jiné ve formálním vstupu do domu.“¹²⁷

Další dvojjazyčný obřad začíná vně domu a postupuje skrz něj a přitom funguje zčásti jako exorcistický rituál („*Kropíme toto místo, abychom z něj smyli všechno zlo, ať už pocházející od lidí nebo spirituálních sil*“¹²⁸), zčásti jako útěcha pozůstalých a zčásti jako požehnání příbytku a všem, kteří v něm bydlí. Pojídání pokrmu v domě propojuje křesťanské zpodobení společenství svatých a nezbytné (navíc v tomto případě domorodé) tradice pohřebních hostin.

Východní církve

Křesťanské církve východu –takto zvané vzhledem ke svým počátkům v oblastech východní části Středomoří a jazykovému původu (řeckému a syrskému) - představují

¹²³ Viz The Book of Occasional Services 1994: New York: Church Hymnal Corporation, 1995, 176.

¹²⁴ „A Form of Prayer When Life-Sustaining Treatment Is Withheld or Discontinued“ Viz *Enriching Our Worship 2* (New York: Church Publishing, 2000), 122-123.

¹²⁵ *Enriching Our Worship 2*, New York: Church Publishing, 2000, 122-123.

¹²⁶ „Prayers in a House after Death“ introduction to the Te Takahi Whare in *A New Zealand Prayer Book* (San Francisco: HarperSanFrancisco, 1997), 871.

¹²⁷ Srov. tamtéž 872.

¹²⁸ Srov. tamtéž.

nepřerušenu kontinuitu s některými z nejstarších křesťanských praktik. Mnohé z východních křesťanských církví jsou také současní pokračovatelé nejstarších křesťanských komunit, seskupených okolo starověkých křesťanských diecézí v Jeruzalémě, Alexandrii a Antiochii, spolu s Konstantinopolí, která se k nim připojila ve čtvrtém století. Tato čtyři centra byla, jako Řna západě, primárními zdroji rozvoje ekléziologie a liturgie. Právě odsud pochází velká východní liturgie s celou svou rozmanitostí praktik, kultur a jazyků. Z těchto diecézí nebo jiných míst, které s nimi však byly v kontaktu, se rozšířila jiná centra rané církve do oblastí více vzdálených od Středomoří. Termín ortodoxní je užíván těmi církvemi, které jsou „věrné kristologickému učení Chalcedona.... Pod liturgickým vlivem Konstantinopolské diecéze“¹²⁹ a nechalcedonskými církvemi, jako například církví koptskou a arménskou.

V pravoslaví existuje široce přijímaný teologumenon, laický teologický názor, že duše po smrti prochází celnicemi, tzv. mytarstvy v církevní slovanštině, a že na každé celnici se setkává jak se zlými duchy, kteří mají podobu hříchů a obviňují ji ze zlých skutků, tak s dobrými duchy - anděly, kteří mluví v její prospěch a o dobrých skutcích. V různých viděních se mluví o různém počtu celnic a o jejich různém pořadí. Bývá to 40, 32, 16 apod¹³⁰.

Nejzajímavější a hodně čtena jsou vidění sv. Cyrila Alexandrijského a sv. Theodory Egyptské, avšak objevují se i vidění dalších světců, a dokonce se o celnicích zmiňuje i svatý Simeon Nový Teolog. Všechny popisy putování duše celnicemi se však shodují v jednom, že je to čtyřicátý den po smrti zesnulého, kdy je nad duší konán jakýsi konečný soud - právě proto se v pravoslavné církvi vždy na 40. den po smrti zemřelého koná panychyda.

O přechodu duše jakýmisi celnicemi či zastaveními a 40 dnech mluví jak tradice Tibetská, tak také starověká tradice Egyptská. Na tuto cestu duše patrně upomínají slova prokimeny před vlastním čtením Evangelia i mnohé další pasáže pohřební bohoslužby.

Uvádím jeden konkrétní příklad byzantského ritu. Řecká pravoslavná církev v České Republice představuje v jistém smyslu dědice oficiálních smutečních obřadů východního pravoslaví. Praktikuje tři smuteční bohoslužby: za prvé obecnou bohoslužbu pro všechny dospělé, jinou pro ty, kteří zemřou během velikonočního týdne a za třetí bohoslužbu pro děti.

Obecná bohoslužba pro všechny dospělé má mnohá zastavení, podobně jak je známe z jiných tradic. První zastavení je v domě (nebo jakémkoli místě, kde osoba zemřela; případně kde je její tělo umístěno). Duchovní se na příslušné místo dostaví, oblečou se do svých rouch, uchopí kadidelnici a zahájí bohoslužbu, která obsahuje mnoho starověkých křesťanských liturgických textů a zpěvů, přičemž se soustřeďuje na svěření zesnulého do rukou Božích¹³¹. Po skončení úkonů je tělo v procesí odneseno do kostela (všichni zesulí, bez ohledu na společenskou pozici, jsou umístěni na *solea* – vyvýšený prostor uprostřed přední části kostela). Toto druhé

¹²⁹ NIN Manel: History of the Eastern Liturgies, in: Handbook for Liturgical Studies: introduction to the Liturgy, (ed.) Anscar J. Chupungco, Collegeville: Pueblo-Liturgical Press, 1997, 127.

¹³⁰ Srov. JURIGA Roman: Problematika smrti v pravoslavné tradici, in: Krásná smrt?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing: Praha 1999, 17-22, zde 19.

¹³¹ *An Orthodox Prayer Book*, překl. John von Holzhausen a Michael Gelsinger, Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 1977, 97.

zastavení v kostele, vlastní smuteční bohoslužba, začíná řadou liturgických a biblických textů reprezentujících typický rys východní liturgie – postupné přidávání dalších „vrstev“ k původní podobě rituálu. Obřad pokračuje předčítáním bible i základního modlitebního textu „God of all spirits and flesh...“ (jehož předčítání probíhá přímo u rakve). Zesnulému je požehnáno každým přítomným knězem, a pokud je přítomen biskup, prosloví „Modlitby rozhřešení“, které jsou zjevně spřízněné se západními středověkými tradicemi. Bohoslužba je zakončena „posledním políbením“ nebo „rozloučením“, během něhož jsou všichni přítomní vyzváni, aby zesnulého na rozloučenou políbili (zesnulý při této liturgii leží v otevřené rakvi, na rozdíl od většiny tradičních západních liturgií). Následuje procesí k místu pohřbu a krátká zastávka se zpěvem u hrobu, jež zahrnuje naznačení kříže nejprve olejem (pozůstatek pomazání těla zesnulého) a podruhé za užití zeminy. Při daném aktu je proneseno tradiční: „Prach jsi a v prach se obrátíš.“¹³²

Mezi modlitby je zahrnuta i jedna z „nejstarších a zároveň nejznámějších modliteb východního křesťanstva“¹³³, jejíž archetyp nalzáme už v koptských textech ze čtvrtého století. Tato modlitba „God of all spirits and of every flesh“, která bude opakována během bohoslužby u hrobu, je textem, který spojuje arménskou tradici s většinou ostatních východních smutečních liturgií. Napříč pevně daným oficiálním pořadím obřadů spojených se smrtí se prolíná teologie důvěry a naděje, vyjádřená prostřednictvím proseb a velebení Boha. „Charakteristickým námětem modliteb je prosba vzkříšení [zesnulého] a dalších duší mrtvých v náruči praotců Abraháma, Izáka a Jákoba“¹³⁴.

Např. Arménský pohřeb pro laiky (muže i ženy) je jedinečný v tom, že jeho základní podoba a prvky pocházejí již z devátého století. Podobně, jako mnoho východních obřadů, i tyto smuteční obřady nejsou po liturgické stránce tolik revoluční jako jejich západní protějšky s radikálně odlišným teologickým systémem a rituály „uzurpujícími“ si pozice starších rituálů. Pro východní ritus je charakteristické spíše postupné přidávání rituálů nových s tím, že staré zůstávají.

Podobně jako u arménské církve se i u řecké církve pravoslavné obřady a praktiky, spadající do sféry lidové religiozity a občanské sféry, liší u jednotlivých kultur i zemí. Na mnoha místech je stále obvyklé dlouhé a nápadné období truchlení a tryzna, pro níž je charakteristická jistá obřadní závažnost. Pohřební hostina se koná jako poděkování účastníkům a také jako první rituální vzpomínka na zemřelého. Jako taková je pouze první z řady. Na Ukrajině následují, v přesně stanovených intervalech, další tzv. *pominki*, při kterých se hostina opakuje, i když pravděpodobně již v menším měřítku, alespoň podle respondentů v Bohemce a Veselinovce¹³⁵. Pominky se konají po devíti a čtyřiceti dnech, po půl roce a po jednom roce od pohřbu.

Podobně jako ve většině východních křesťanských tradic není povolena kremace: teologická koncentrace na význam těla, inkarnaci a vzor Ježíšova vlastního pohřbu vedla k vytvoření smutečního obřadu, který zdůrazňuje realitu fyzické smrti, realitu

¹³² Srov. tamtéž 118.

¹³³ SCHMIDT Andrea B. : Kanon der Entschlafenen: Das Begräbnis rituale der Armenier, der altarmenisch Bestattungsritus für die Laien, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1994, 110.

¹³⁴ SCHMIDT Andrea B. : Kanon der Entschlafenen, op. cit. , 116.

¹³⁵ Také zahrnují hostinu, a proto přinášejí podobná dilemata a odhalují podobné principy jako pohřební obědy. V minulosti je prý Češi také nedělali. Srov. VÁVRA Jiří, Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině, in: Etnologický časopis Český lid 1, 2007, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 19-41, zde 32.

spirituálního života duše a konečné zmrtvýchvstání zesnulého jako celé bytosti. Ani současná arménská církev, podobně jako většina východních církví, nepovoluje kremaci. Pohřeb do země (s uznáním, že není možný ve všech situacích) je normativní směrnicí, a sice rituálně i teologicky¹³⁶.

Kolektivní vzpomínání na zesnulé probíhá při pravoslavném svátku mrtvých, který se slaví jeden týden po pravoslavných Velikonocích. Při tomto svátku se v pravoslavném prostředí na hřbitově konají tzv. *provody*, které vedle bohoslužeb zahrnují vzpomínání na zemřelé a pořádání poměrně bohatých hostin včetně konzumace alkoholu přímo na hrobech¹³⁷. Nedávný pokus o začlenění *provody* do rituálů vlastní evangelické církve zpíváním náboženských písní nebyl úspěšný, pravděpodobně také pod vlivem teologicky vzdělaných kazatelů České církve evangelické. Někteří z nich nechtějí účast evangelíků na těchto obřadech tolerovat¹³⁸.

1.2.4 Církevní pohřeb

Pohřeb církve římskokatolické¹³⁹ byl po staletí dominantním způsobem pohřbívání. Různé modifikace byly a jsou ve vztahu s náboženským přesvědčením zemřelého a jeho rodiny¹⁴⁰. Problematika církevního pohřbu *exequie* byla převedena z části o posvátných místech v CIC/1917 nazvané *sepultura* tam, kam logicky patří, do čtvrté knihy Kodexu jednající o posvěcující službě církve (*De ecclesiae munere sanctificandi*), v její druhé části nazvané Ostatní úkony bohoslužby (*De ceteris actibus cultus divini*), stati třetí nazvané Církevní pohřeb (*De exequiis ecclesiasticis*, kán. 1176) obsahující dvě hlavy, z nichž první pojednává o konání pohřbu (*De exequiarum celebratione*, kán. 1177-1182) a druhá o dovolení nebo odepření církevního pohřbu (*De iis quibus exequiae ecclesiasticae concedendae sunt aut denegandae*, kán. 1183-1185).

Účelem latinského výrazu v IV. knize CIC/1983 - *munus sanctificandi* – je zahrnout veškerý celkový výkon kněžského úřadu Ježíše Krista církvi¹⁴¹. Výraz „sanctifare“ znamená učinit svatým, chválit Boha. Jde o vhodný termín pro bohoslužbu a kult, jak byly definovány II. vatikánským koncilem. Pro normy CIC/1983 je charakteristické jednotné a nové pojetí posvěcující služby církve. Nový kodex již nerozlišuje svátosti a jiné bohoslužebné úkony. Oboje jsou zařazeny do posvěcující služby církve, která zahrnuje jak uctívání a vzývání Boha, tak i posvěcení člověka. *Munus sanctificandi* nehovoří o kultu klanění tam, kde by se nejednalo o někoho, kdo je skutečně Bohem, stejně jako by nemělo naprosto žádný smysl hovořit o následování někoho, kdo není skutečným člověkem¹⁴². *Munus sanctificandi* je vyjádřeno modlitbou, slavnostním udílením svátosti křtu, v uchovávání a podávání eucharistie, asistenci a žehnání při

¹³⁶ Srov. MILLER Lizette Larson: Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death, op. cit. , 116.

¹³⁷ Srov. HAIKI Valk: Rural Cemeteries of Southern Estonia, 1225-1800 AD. Visby-Tartu: Gotland University College – University of Tartu, 2001, 23.

¹³⁸ Srov. VÁVRA Jiří, Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině, op. cit. , 35.

¹³⁹ Něm. : Kirchliches Begräbnis; angl. : Ecclesiastical funerals, franc. : Les funérailles ecclésiastiques, it. : Le esequie ecclesiastiche, špaň. : De las exequias eclesiásticaSrov. cizojazyčné verze KKC.

¹⁴⁰ Srov. FROLEC V. (ed.): Čas života. Brno : Blok, 1985, 260

¹⁴¹ Srov. RICHSTATTER Thomas, O. F. M. , Sacred places and times, in: The Code of Canon Law – a text and commentary, The Canon Law of America, New York/Mahwah: Paulist Press, 1985, 846

¹⁴² Srov. POSPÍŠIL Ctirad Václav: Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel, druhé, upravené a rozšířené vydání; Praha: Krystal OP, 2002, 37.

uzavírání manželství, vedením smutečních a pohřebních obřadů a při udělování svátostin¹⁴³.

Církevní pohřeb neuděluje zemřelému svátost ani svátostinu¹⁴⁴, neboť zemřelý se skrze svoji smrt již dostal za hranici svátostného života. Přesto je pohřeb liturgickým obřadem. Církev jím doprovází své zemřelé, aby je odevzdala do rukou Otce, přimlouvá se za ně a prokazuje úctu jejich tělům.

Ottův slovník naučný církevní pohřeb definuje jako „veškerý od církve ustanovaný řád, kterým se pochovává tělo křesťanské¹⁴⁵.“ Na tomto posvátném místě za hlalolu kostelních zvonů (před i po obřadu) se pochovává zemřelý katolický křesťan. Kněz ve jménu církve a rouchem liturgickým oděný ho doprovází obřady, modlitbami, zpěvy a koná za něj eucharistickou obět’.

V platném Kodexu kanonického práva je celá stať *exequiae* podstatně zkrácena a přepracována v porovnání s CIC/1917. Místo titulku *sepultura ecclesiastica* jeho nový název *exequiae* zdůrazňuje rity, které pohřbení do země obklopují. Členové výboru dali přednost termínu, který je obsažnější významem¹⁴⁶. Celkem 40 kanonů v CIC/1917 bylo zredukováno na 10. Původní část o hřbitovech (1205-1214) byla také zkrácena a přemístěna ve stejné čtvrté knize jednající o posvěcující službě církve (*De ecclesiae munere sanctificandi*), v její druhé části nazvané Ostatní úkony bohoslužby (*De ceteris actibus cultus divini*) do její třetí části nazvané Posvátná místa a doby (*De locis et temporibus sacris*), stati první Posvátná místa (*De locis sacris*) pod názvem „hřbitovy“ (*De coemeteriis*, kán. 1240 - 1243). Byl vytvořen větší prostor pro partikulární právo a úsudek místního ordináře. Většina diecézí má vlastní postupy pro pohřbívání a pro ochranu důstojnosti a piety svých hřbitovů.

S pojmem *exsequiae*¹⁴⁷ *mortuorum* úzce souvisel pojem *sepultura*¹⁴⁸ *ecclesiastica* (církevní hřbitov). V církevním právu se vyvinul institut církevního pohřbu *sepultura ecclesiastica* a *exsequiae*, který dnes, stejně jako světské pohřební právo¹⁴⁹, nepřipouští možnost pohřbení do země mimo hřbitovy, ledaže jde o hroby v kostelech pro omezenou skupinu: papežové, kardinálové a diecézní biskupové (CIC/1983 kán. 1242) nebo o hřbitovy v soukromém vlastnictví¹⁵⁰. Ve srovnání s kanonickým právem je pak platný český zákon v tomto směru ještě přísnější, protože v zásadě nepřipouští možnost pohřbu mimo veřejná pohřebiště, ledaže jde o pohřeb do neveřejných pohřebišť církví a náboženských společností (včetně řeholních) a neveřejných pohřebišť zřízených před datem účinnosti zákona (§ 3 zákona). To může navozovat i otázku ingerence do práva vlastnického ve vztahu k osobám, které by si neveřejné pohřebiště chtěly zřídit na vlastním pozemku, jak to kdysi bývalo možné.

¹⁴³ Srov. LG 29.

¹⁴⁴ Podle některých autorů je církevní pohřeb také svátostí, která je darem zemřelým a útěchou pro jejich pozůstalé. Srov. BRABEC, L., Křesťanská thanatologie, Gemma89, Praha 1991, 106.

¹⁴⁵ Srov. heslo „Exequiae“; Ottův slovník naučný; 948n.

¹⁴⁶ Srov. RICHSTATTER Thomas, O. F. M., Sacred places and times, op. cit., 847.

¹⁴⁷ v CIC/1917 se vyskutoval pouze 1x v kán. 2271, 2°; CIC/1983 zná a používá pouze termín modernější právní latiny: *exequie*.

¹⁴⁸ v CIC/1917 se vyskutoje 11x.

¹⁴⁹ Srov. §2 odst. 2 písm. c) ZPohř, který stanoví, že pohřbením se rozumí „uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na veřejném a neveřejném pohřebišti nebo jejich zpopelnění v krematoriu“.

¹⁵⁰ Srov. CIC/1983 c. 1241 § 2: Rovněž i jiné právní osoby nebo rodiny mohou mít zvláštní hřbitov nebo vlastní hrobku, které mají být podle úsudku místního ordináře žehnány (benedikovány).

Kodex zákonů východních církví (Codex canonum ecclesiarum orientalium)¹⁵¹, dále jen „CCEO“, z roku 1990 zahrnuje popisovanou materii do svého šestnáctého titulu (Božský kult, zejména svátosti), osmé hlavy (svátostiny, posvátná místa a doby, úcta svatých, slib a přísaha), druhého článku (posvátné místo), dělicího se na 1. Chrám a 2. Hřbitov (kán. 874) a církevní pohřeb (kán. 875 - 879). Církevním pohřbem CCEO podle § 2 Kán. 290 rozumí významnější posvěcující úkon. Proto stejně jako slavení křtu nebo žehnání manželství, náleží církevní pohřeb faráři. Farním vikářům není vykonávání církevního pohřbu dovoleno bez alespoň předpokládaného svolení faráře¹⁵².

1.2.5 Odepření pohřbu

Eschatologické aspekty církevního pohřbu spočívající v doprovázení zemřelých, v přimlouvání se za ně u Boha a zároveň v posilování naděje věřících ve věčný život, mají právní závaznost, pokud jde o otázku odepření pohřbu (kán. 1184)¹⁵³. U všech obřadů souvisejících se smrtí může nastat situace, kdy je církev musí odmítnout udělit. Jde o případy, kdy jiné rozhodnutí než jejich odepření by bylo pro církev nemožné a odporující si, neboť by legitimovalo jednání, které je namířeno proti zákonu Božímu¹⁵⁴. Pohřbívání mrtvých a modlitba za ně je skutek tělesného a duchovního milosrdenství¹⁵⁵. Odmítnutí těchto skutků není trest udělený zemřelému nebo jeho příbuzným. Rozhodnutí odmítnout pohřeb musí respektovat Boží milosrdenství, úmysly zemřelého a příbuzných a musí také respektovat křesťanské společenství¹⁵⁶. Pro hlubší pochopení tohoto ustanovení porovnáváme na závěr této práce katolicismus s judaismem v oblasti přirozeného zákona.

Kanonické právo upravuje záležitost konečného umístění těla do posvěceného hrobu; vynáší soud o tom, kdo smí být pohřben v kostele a naopak o tom, kdo nesmí být pohřben na posvátné půdě. Sekulární právo se v českých zemích bránilo tomu, aby církev těm, kterým odepřela církevní pohřeb odepřela i pohřbení v rodinné hrobce na konfesním hřbitově¹⁵⁷. Kanonické právo vyjadřuje trvalou úctu k posvátné činnosti církve, která je svatá ve svém poslání hříchy svazovat nebo odpouštět. Církev si vyhrazuje právo prohlásit, kdo je notorickým hříšníkem nebo má jinak špatnou pověst ve vztahu k milostem, které zprostředkovává. Takovým osobám je poslední bohoslužebný úkon, spojený s udílením některých svátostí, odmítnut. Kromě seznamu událostí nebo typů lidí, kterým musel být odepřen církevní pohřeb, odepření křesťanského pohřbu určité osobě bylo zahrnuto mezi tresty, které mohly být uloženy za spáchání některého jiného církevního zločinu¹⁵⁸. A to bylo pro řadu lidí s ohledem na sociokulturní situaci, ve které žili, extrémní trest, který měli nést: jejich

¹⁵¹ S požehnáním biskupa MonIvana Ljavince, apoštolského exarchy řeckokatolické církve pro studijní a pracovní účely z latinského originálu do češtiny přeložil JUDr. Leo Salvat s kolektivem, Copyright 1998

¹⁵² Srov. § 2 Kán. 290 CCEO

¹⁵³ Srov. REINHARDT Heinrich J. F. : Heiligungsamt: Begräbnis, op. cit. , 1176/2.

¹⁵⁴ Z poslední doby Srov. např. rozhodnutí předsedy italské biskupské konference Camilla kardinála Ruiniho ze dne 22. prosince 2006 odmítnout církevní pohřeb Piergiorgimu Welbymu, podrobněji Viz kapitola Odepření pohřbu.

¹⁵⁵ Mt 25:31-46; KKC 2447

¹⁵⁶ Srov. BARRY Robert: Should the Catholic Church Give Christian Burial to Rational Suicides, Angelicum 74 (1997) 513-550, 514; Pakistani BishopBishop's Suicide: A 'Protest Death', Origins 28 (1998) 1,3.

¹⁵⁷ Viz zákaz, obsažený v ustanovení § 10, odst. 1, věta 1. zákona č. 96/1925 Sb. , který byl namířen proti všem hřbitovním správám bez rozdílu, zda se jednalo o hřbitov konfesní nebo obecní, a to i pokud jde o uložení mrtvol, respektive popela příslušníka náboženské společnosti, které hřbitov náleží.

¹⁵⁸ Srov. CIC/1917, kán. 2291, odst. 5.

milovanému byl odepřen křesťanský pohřeb. A přece i na katolických hřbitovech se předpokládala zvláštní vydělená část, která nebyl požehnána, a ve které mohli tito lidé být pohřbeni (kán. 1212). Církev poskytla místo pro pohřbívání, ale bez rituálu, modliteb, obřadů, které byly jiným poskytnuty¹⁵⁹.

Přísné zachovávání právního formalismu se někdy a za určitých okolností může stát „nespravedlivým“. Kanonické právo, které má na zřeteli především duchovní dobro věřících, je mimořádně citlivé na tento problém, a proto se vyznačuje mnohem větší flexibilitou než jakékoli jiné právo. Proto, aby kanonické právo více odpovídalo konkrétním místním podmínkám, byla v novém Kodexu ponechaná mnohem širší možnost ustanovení partikulárního práva místních církví.

Zde je některými kanonisty naznačený příklad polarizace kategorií „nečisté“ a „posvátné“¹⁶⁰. Náležel-li jinověrec do kategorie *excommunicati vitandi*, trvala po nezákonném pohřbu povinnost exhumace a přenesení do půdy nesvaté (kán. 1242). To ovšem platilo výlučně o hřbitovech církevních či konfesních, zřízených a posvěcených pouze pro členy církve (*coemeterium parociale*, kán. 1205, § 1, 1206, § 1, 208, §1), nikoli o hřbitovech komunálních nebo obecních, založených bez ohledu na konfese. Bylo přípustné vyhradit na církevních pohřebištích určitá nesvěcená místa pro jinověrce (can 1212). Uložením nevěřícího nebo vyloučeného z církve (*post sententiam*) bývá církevní pohřebiště znesvěceno (kán. 1207; srov. kán. 1172, § 2, 4). Trestní sankci pro neoprávněné pohřbívání obsahoval kán. 2339. Církev žárlivě hájila posvátnost svých pohřebišť (*campus sacer*), odmítajíc uložení těch, kterým kán. 1240 odpírá církevní pohřeb. Hřbitov se znesvětil pohřbem nekatolíka (kán. 1207), a původci nezákonného skutku podléhají sankci kán. 2339, v případech opovržených (*excommunicatus vitandus*) „*budiž, možno-li, mrtvola exhumována (kán. 1242)*“¹⁶¹.

Jiný než církevní pohřeb Pejška řadil mezi takové cizí náboženské úkony, které jsou katolíkům přístupny, protože nevnucují přítomným dogmatické bludy. Účast na takovém pohřbu je pouze trpěna za podmínek:

- ▶ že ji přikazuje občanská úslužnost, přátelství nebo povinná pocta;
- ▶ v naléhavých případech, jimiž nelze uniknout;
- ▶ účast dlužno omeziti na trpnou a hmotnou přítomnost, bez kladné součinnosti;
- ▶ když není obavy, že účastník bude lákán k bludu nebo svojí přítomností dá pohoršení věřícím¹⁶².

Podle CIC/1917 se církevní pohřeb, patřící do části posvátných míst *sepultura*¹⁶³, pravidelně skládal z liturgického výkropu v domě smutku, průvodu do chrámu, zádušní mše sv. , průvodu na hřbitov a uložení ostatků do posvátné půdy¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Srov. PROVOST James H. : Canonical aspects, op. cit. , 211. Dodejme, že tato kanonickoprávní úprava pohřbu bez posvátných obřadů není jediná, stejnou praxi známe v oblasti manželského práva. V Kodexu kanonického práva z roku 1917 oproti úpravě v Kodexu z roku 1983 je upraven v ustanovení Kán. 1102 § 2 tzv. sňatek bez posvátných obřadů (*omnes sacri ritus prohibentur*), který se měl zachovat v případě manželství katolického nupturienta s nepokřtěnou osobou.

¹⁶⁰ Srov. PROVOST James H. : Canonical aspects, op. cit. , 205

¹⁶¹ Viz PEJŠKA J. : Církevní právo I. -III. , Obořiště; 1932; 174.

¹⁶² Srov. tamtéž 175

Celý problém aktuálně ožil. Jeden z posledních případů odepření církevního pohřbu vyvolal v Itálii i na mezinárodní scéně opět velkou diskusi¹⁶⁵. Římský vikariát odmítl povolit církevní pohřeb pro Piergiorgia Welbyho, který zemřel 20. prosince 2006 večer. O církevní pohřeb požádala jeho manželka a matka. Welby byl také věřící. O den později lékař Mario Ricci potvrdil, že svému šedesátiletému pacientovi, který trpěl od mládí svalovou dystrofií, odpojil na jeho žádost dýchací přístroj. Welby byl kvůli svému onemocnění upoután řadu let na lůžko, přežíval jen díky trvalému napojení na přístroje a s okolím mohl komunikovat pouze prostřednictvím počítačového hlasového modulátoru. Následkem tíživého zdravotního stavu se Welby několikrát obrátil na italské úřady s žádostí o eutanazii, naposledy i na prezidenta republiky Giorgia Napolitana. Římská prokuratura Welbyho žádost podpořila, ale soud ji zamítl. V Itálii však dobrovolná smrt s lékařskou asistencí není uzákoněna, takže doktor Ricci by mohl být odsouzen až k patnáctiletému trestu vězení. Proti eutanazii se rozhodně staví i katolická církev, která má v zemi tradičně velký vliv, a také část poslanců. Ti také již vznesli požadavek, aby lékař byl okamžitě zatčen a postaven před soud. Vatikán takový postup nepřipouští a v oficiálním dogmatu trvá na zachování života až do přirozeného konce.

Prohlášení, které vydal k Welbyho případu římský vikariát zdůrazňuje, že církevní úřady nemohou pozůstalým „zajistit“ pohřeb dle katolického rituálu. Dokument sice připouští, že v některých případech sebevraždy lze církevní pohřeb umožnit, ale to se týká pouze osob, které si sáhly na život v okamžiku, kdy nebyly při plném vědomí. To ale podle vikariátu neplatí pro Welbyho, protože ten dal zjevně najevo, že si zemřít přeje. „Welby několikrát veřejně potvrdil své přání ukončit život, a to je proti katolické doktríně, „ konstatuje prohlášení¹⁶⁶. Římský vikariát ale současně pozůstalé ujistí, že katolická církev se bude „modlit za jeho věčnou spásu“, a že je jim v těchto těžkých chvílích nablízku. Mluvčí římského vikariátu pater Marco Fibbi na adresu italské veřejnosti dodal, že tento postoj církve posílá katolickým věřícím „jasný signál, že to, k čemu se uchýlil Welby, nelze akceptovat“¹⁶⁷.

Rozhodnutí církve odmítnout Piergiorgimu Welbemu církevní pohřeb obhajoval předseda italské biskupské konference kardinál Camillo Cardinal Ruini během jednání její Stálé rady 23. ledna 2007¹⁶⁸. Jde tady o „tragický lidský případ“ a rozhodnutí prý nebylo učiněno lehce. Jeho cílem bylo, aby církev nevysílala žádné odporující si signály. Welby jasně a vědomě až do konce trval na svém rozhodnutí, že chce ukončit svůj život, aby ukončil své utrpení. Církev odmítá jakoukoli formu eutanázie nezávisle

¹⁶³ Srov. Pars secunda, De locis et temporibus sacris, Sectio I. , De locis sacris, Titulus XII. De sepultura ecclesiastica, Kán. 1203 – 1204, Hlava I. De coemeteriis, 1205-1214. Hlava II. De cadaveris translatione ad ecclesiam, funere ac depeitione. (Přenesení mrtvol do kostela, pohřební slavnost nad ní a její uložení) Kán. 1215-1238, Hlava III. De iis quibus sepultura ecclesiastica concedenda est aut neganda. (Komu nutno povolit anebo odepřít církevní pohřeb) kán. 1239 – 1242. Viz Codex iuris canonici Pii X Pontificus Maximi, iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Concosrdat cum editione typica Vaticana Friburgi Brisgoviae, 1919.

¹⁶⁴ Kán. 1241.

¹⁶⁵ Srov. články publikované na <http://www.radiovaticana.org/it1/indice.asp?RedaSel=37&CategSel=15> (22. 2. 2007)

¹⁶⁶ Srov. Římský vikář odmítl církevní pohřeb pro Welbyho, ČTK, zveřejněno: 22. prosince 2006, 22:14.

¹⁶⁷ Srov. SARACENI Vincenzo: Polemiche in italia dopo la decisione dell'ordine dei medici di cremona di archiviare il caso di marco riccio, il medico che ha staccato la spina del respiratore di piergiorgio welby, http://www.radiovaticana.org/radiogiornale/ore14/2007/febbraio/07_02_03.htm#WELBY (22. 2. 2007).

¹⁶⁸ Srov. Italien: Kard. Ruini verteidigt „Nein“ an Weby, rv 23. 01. 2007 sk, <http://www.radiovaticana.org/teD/Articolo.asp?c=114012> (13. 3. 2007)

na důvodech, prostředcích, konání nebo nekonání, které k tomuto cíli slouží. Tento postoj nesmí církev legitimovat. Vzhledem k tomu by jiné rozhodnutí než odmítnutí církevního pohřbu bylo pro církev nemožné a odporující si, neboť by legitimovalo jednání, které je namířeno proti zákonu Božímu. Kard. Ruiniho tíží, že odepření pohřbu způsobilo příbuzným Welbyho a mnohým jiným lidem bolest. Tito lidé jsou si ale mnohem méně vědomi hodnoty lidského života, kterým ani nemocný sám nemůže disponovat¹⁶⁹.

Mons. Sigalini, biskup z Palestriny, na otázku proč dokonce mnoho věřících nepochopilo motivaci této volby odpověděl výstižně: „Protože i my jsme pod vlivem všeobecné relativizace, podle které je jakákoli volba v pořádku. Kdyby proběhl obřad v kostele, určitě by se řeklo: Podívejte, církev dělá tolik povyku kolem euthanasie, ale konec konců se s tím nakonec smíří, když jí zaplatíte za pohřeb. A to by bylo ještě horší. Bohužel na církev je stále pohlíženo jako na nějaký obchod s posvátnem. Ale my usilujeme o hluboký dialog s Bohem a ten není možno politicky zneužívat. Musel jsem během Vánoc odpovídat na mnoho mailů od svých přátel, kteří se na mě obraceli a ptali se mě: Mám dát volný průchod všem těmto stížnostem nebo bez přemýšlení přijmout církevní rozhodnutí? Podle mě je třeba o věcech přemýšlet, je třeba vidět co znamená snaha o vyhocení tohoto problému - je to pokus dotlačit církev k určitým rozhodnutím a pak ji napadnout. Toto je strategie, kterou požívají ti, kteří chtějí euthanasii - je podobná té, kterou používali příznivci potratů. Je tu velké množství ilegálních potratů, říkali, protože nechtěli, aby o tom lidé přemýšleli ale aby se rozhodovali na základě emocí.“¹⁷⁰

Dnes nám nezbude nic jiného, než abychom se na větu „to je proti katolické doktríně“ podívali z jiného úhlu pohledu, rozložili ji a nově poskládali. Není sporu o tom, že smyslem křesťanského bytí není pouze Bůh a Božství, ale i sám člověk, lidství vůbec. Na první pohled je zákaz církevně pohřbít zabitého člověka na vlastní žádost iracionální. Pokud ale zasadíme tento sociokulturní regulativ do kontextu ostatních římsko-židovsko-křesťanských pohřebních zákazů a srovnáme je s chováním povoleným, význam tohoto kulturního vzorce vystoupí do popředí. Při pohřbívání totiž křesťané, kteří ukládají tělo zemřelého do země, odpovídají jejich tradici, vykonávají něco mnohem významnějšího, nežli pouhé ukládání lidských pozůstatků do hrobu.

Domnívám se, že římský vikariát se ocitl přesně v té situaci, kdy je liturgický akt zpolitizován a stává se propagací principů, které jsou v rozporu s křesťanským životem. Vikariát nečinil toto gesto vůči osobě, nechtěl ji hodnotit a postavit se nad Boha při posuzování její spásy. Je-li tomu tak, je-li pohřeb aktem, který je souhrnem zkušenosti společenství, nikdo si ho nemůže přivlastnit a nesmí být zneužit ideologií, která chce prostřednictvím těchto bolestivých příběhů prosadit svůj způsob vidění světa. Tím spíše, že pohřeb požadovali především ti, kteří nemají s vírou nic společného a omítají ji, samozřejmě když nepočítám rodinu. Případá mi, že už v Bibli odsuzuje Ježíš Kristus fakt, že někteří lidé posílají druhé na smrt a pak jim staví pomníky. Mně se občas zdá, že jestliže si nedáme pozor, vystavujeme se stejnému riziku - i v tomto případě chtěli někteří lidé za každou cenu jeho smrt, aby mu poté

¹⁶⁹ Kardinal Camillo Ruini zum „Fall Welby“, 27. 1. 2007, http://www.cardinalrating.com/cardinal_92__article_5176.htm (13. 3. 2007)

¹⁷⁰ Mons. Sigalini denuncia la strumentalizzazione del caso Welby per attaccare la Chiesa e promuovere l'eutanasia, in: <http://www.radiovaticana.org/it1/indice.asp?cRedaSel=22&CategSel=15&PagN=1>, (28. 12. 2006).

postavili pomník. To neznamena, že se za něj v kostelech nemůžeme modlit, i já jsem se za něj modlil.

Otázku však můžeme položit i z druhé strany: kdy je další lidský život tak beznadějný, aby bylo dovoleno ho ukončit? Rozumí se s rozmyslem, bez afektu a s plnou odpovědností. Že toho člověka už čeká jen samé trápení? Kdo se o tom odváží rozhodnout s konečnou platností? Není ostatně „cena“ života spíš v tom, co člověk dokáže, případně vydrží, než v tom, co si užije? A konečně: je-li nějaký život bezcenný teď, jaký byl včera nebo před rokem?

1.2.6 Mrtvola

Symbolickým způsobem platí pro lidskou mrtvolu, co říká křesťanská víra o lidském těle: člověk je obrazem Božím, jeho tělo je chrámem Ducha svatého, určeným k podílu na vzkříšení. Důstojnost křesťana je založená jeho obecným kněžstvím¹⁷¹. Mrtvé tělo ukazuje na toho, kdo je mrtvý a nepřítomný, a přesto v mrtvole zanechává přechodnou formu tělesné blízkosti¹⁷². Pohřební řád USA uvádí, že „víra církve v posvátnost lidského těla a ve vzkříšení mrtvého nacházela tradičně své vyjádření v péči poskytované při přípravě zemřelých k pohřbení.“¹⁷³

Mrtvý je přítomný v mrtvole, ale nejen v ní: v každé mrtvole je přítomno něco, čím se jistá osoba v životě představovala a realizovala. Zemřelá osoba *byla* v uplynulém životě tímto tělem a zároveň *měla* toto tělo. Co bylo kdysi živým tělem, je teď tělo mrtvé, neboli mrtvola¹⁷⁴. Tento fenomén si žádá interpretaci, jeho smysl není zřejmý.

Z české judikatury lze mrtvola definovat jako mrtvé lidské tělo (mrtvý lidský plod), které zachovává formy živého těla, a na kterém ještě nezačal tlecí proces, do pohřbení¹⁷⁵. Nejvyšší správní soud došel tehdy (1942) k názoru, že pojmu „uložení mrtvoly“ nebo „pohřbení zemřelého“ rozumí jako uložení zbytků lidského těla bez rozdílu, v jakém stavu setlení je mrtvé tělo¹⁷⁶. Po smrti fyzické (rozuměno přirozené) osoby přísluší uplatňovat právo na ochranu její osobnosti. Tato sekulární pietní ochrana se ovšem vztahuje i na nakládání s odebranými částmi těla, s potraceným plodem aj¹⁷⁷.

Lidskými pozůstatky, v souladu s § 2 písm. a) a b) zákona o pohřebnictví, rozumím mrtvé lidské tělo nebo jeho části do pohřbení, pokud nejsou za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem použity pro potřeby lékařské vědy, výzkumu nebo k výukovým účelům a zpopelněny ve spalovně zdravotnického zařízení podle zvláštního právního předpisu. Zákonné označení „lidské pozůstatky“ nepůsobí jako

¹⁷¹ Srov. BALÍK Stanislav, HRDINA Antonín: Kanonické právo, op. cit. , 135.

¹⁷² Srov. VIRT G. , KÖRTNER U. : Pieta a blízkostní láska, in: Teologické texty 3/2001, 112

¹⁷³ Viz OCF 441.

¹⁷⁴ Srov. VIRT G. , KÖRTNER U. : Pieta a blízkostní láska, op. cit. , 111.

¹⁷⁵ Už rakouský obecný zákoník občanský ABGB z roku 1811 definoval mrtvolu jako pokračující osobnost a vyňal ji z právních vztahů, pokud existovala jako tělo určité osoby.

¹⁷⁶ Na základě tohoto původního a i dnes ještě platného nejužšího významu slova „mrtvola“ - zvláště užívali se toto slovo samo o sobě bez jakékoliv souvislosti - stížnost tehdy tvrdila, že uložení popela nelze klásti na roveň pohřbení: „Pod pohřbením nutno rozuměti jen postup, při němž mrtvola je odevzdána buďto zemi k setlení přirozenému anebo krematoriu k setlení okamžitému. Uložení popela není žádným pohřbením, poněvadž každá mrtvola může mít jen jeden pohřeb.“ Srov. Boh. A 904/42 (1000/38), Pohřbení mrtvých, uložení mrtvoly a správa konfesních a veřejných hřbitovů, systém Aspi.

¹⁷⁷ Tato „posmrtná“ ochrana není zatím stanovena u osob právnických. Pracovně je navrhována až v budoucím občanském zákoníku. Srov. TELEČ Ivo: Přirozené právo osobnosti a jeho státní ochrana, Právní rozhledy 1, 15. ročník, 2007, 8.

celek, ale jako něco, co zůstalo po již probíhajícím nebo již proběhnuvším procesu – různé příklady neštěstí, kosterní pozůstatky, uhoření – zbytky člověka ve stavu polela, rozsáhlá mechanická poškození. Definice lidských pozůstatků by mohla být následující: lidská mrtvola nebo její části, kde již tlecí proces započal nebo již došlo k úplnému setlení nebo lidská torza – do pohřební. Lidskými ostatky je pak možno chápat mrtvolu nebo lidské pozůstatky – po pohřbení. Pohřbením se míní uložení mrtvoly, lidských pozůstatků nebo ostatků do hrobu nebo hrobky, nebo jejich zpopelnění v krematoriu a následném uložení na k tomu určeném místě.

Termín „mrtvý lidský plod“ vystihuje lépe než zákonný „plod po potratu“¹⁷⁸ klíčovou otázku, zda a odkdy má být plod po potratu považován za lidské tělo. Jedná se o objekt, který je přinejmenším potencionální osobou. Podle některých zákonodárců „*plod po potratu nemůže být považován za lidské tělo*“¹⁷⁹. Situace, kdy se bude muset právo zabývat zárodkem existujícím mimo tělo, budou stále častější¹⁸⁰. V exkurzu Lidské pozůstatky v klinickém odpadu dokazují, že když s plodem po potratu děláme všechno, co smíme, brzy s ním budeme nuceni dělat, co nesmíme. To, co je sporné z hlediska medicínského, to, co je sporné z hlediska etického a kulturně antropologického, je pravděpodobně nesporné z hlediska právního, protože z hlediska práva je člověk člověkem od okamžiku početí, tzn. od okamžiku, kdy je schopen dědit a kdy je schopen být subjektem určitých práv¹⁸¹.

1.2.7 Posvátná místa

Místa se stávají podle kán. 1205 CIC/1983 posvátnými místy jejich žehnáním a zasvěcením. Terminologie je zde v souladu s terminologií liturgických knih, na které je tento kanon odvolává a s ritem žehnání hřbitova (kán. 1240). Úvod k těmto dvěma ritům poskytuje teologický kontext pro legislativu třetí části IV. knihy Kodexu a je zdrojem výkladu těchto kanonů. Kánony 1206 a 1207 hovoří o diecézním biskupovi, který *zasvěcení* (kán. 1206: místo je pro posvátné účely zasvěceno trvale) a *žehnání* (kán. 1207: jestliže kvůli zvláštním okolnostem je toto určení pouze dočasné) uděluje. Revidované rity žehnání hřbitova nalezneme v 34. kapitole Ordo ad Ceometerium Benedicendum v 3. části De Benedictionibus v knize Rituale Romanum, kterou

¹⁷⁸ Srov. § 2 písm. a) ZPohř (platný do 31. 12. 2001) „Vymezení základních pojmů“: Pro účely tohoto zákona se rozumí lidskými pozůstatky mrtvé lidské tělo, jeho části nebo *plod po potratu* do pohřbení, pokud nejsou za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem použity pro potřeby lékařské vědy, výzkumu nebo k výukovým účelům a zpopelněny ve spalovně zdravotnického zařízení podle zvláštního právního předpisu. U termínu plod po potratu byl odkaz na § 4 vyhlášky č. 11/1988 Sb. , o povinném hlášení ukončení těhotenství, úmrtí dítěte a úmrtí matky. Ještě před schválením této verze byl podán pozměňovací návrh, který spočíval v tom, že plod po potratu se stává lidským pozůstatkem jen tehdy, pokud žena sjedná pohřbení.

¹⁷⁹ Srov. SOBOTKA Přemysl, místopředseda senátu ČR: Návrh senátního návrhu zákona senátora Přemysla Sobotky a dalších senátorů, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb. , o pohřbenictví a o změně některých zákonů, senátní tisk č. 100, stenoprotokol z jednání v Senátu, Praha 2001.

¹⁸⁰ Viz např. zákon USA, který se týkal rozšíření výzkumu zárodečných kmenových buněk s podporou z federálního rozpočtu a který se prezident USA George Bush rozhodl 9. července 2006 vetovat.

¹⁸¹ Status zárodku, respektive substancí reprezentujících humánní genetický fond, které se nacházejí mimo tělo ženy, není v českém právním řádu definován. Pouze velmi povrchně je upraven způsob zacházení s nimi (Viz směrnice MZ č. 18/1982 Věst. MZ ČSR). V zákoně č. 40/1964 Sb. , občanském zákoníku, v platném znění je o lidském zárodku zmínka pouze na jediném místě, a to v § 7 odst. 1), kde se stanoví, že způsobilost mít práva a povinnosti (tj. právní subjektivitu) má i počaté dítě, narodí-li se živé. Obdobné ustanovení existovalo již v právu římském: „*Nasciturus pro iam nato habetur, quoties de commodo eius quaeritur. Qui mortui nasciuntur, neque nati neque procreati videntur.*“ (viz Paulus Julius, Dig. 1. 5. 7. , Dig. 50. 16. 129).

Kongregace schválila v květnu 1984¹⁸². V českých zemích se v církvi katolického obřadu žehnání hřbitova udílí podle liturgické knihy Benedikcionál schválený Českou biskupskou konferencí roku 1994¹⁸³. Kodex předpokládá partikulární zákon k ochraně posvátného charakteru hřbitova, aby se posvěcený hřbitov ve vlastnictví obce nebo fyzických osob nepoužil ke světským nebo jiným než vlastním účelům (kán. 1171). Některé církve se např. staví proti přemístování nebo zřizování hřbitovů v hůře dostupných místech¹⁸⁴. Do jaké míry souvisí plánování hřbitovů s územním plánem v ČR je jeden z cílů výzkumu KTF UK na léta 2007 – 2011, podrobněji v příloze této práce.

Narušení posvátnosti místa neznámá ztrátu zasvěcení nebo žehnání (kán. 1212). Důraz je v kán. 1211 položen na skandál, na veřejné pohoršení věřících, nikoli na čin samotný jako tomu bylo v CIC/1917. V takovém případě má získat i veřejný charakter nápravný smírný, kající obřad, tzv. rekongregace, podle liturgických knih. Biskup rozhoduje zda a jakým způsobem se tato rekongregační bohoslužba vykoná. Ritus se řídí knihou Caeremoniale episcoporum. Poprvé církvi v českých zemích dávají právo na pokuty za pohřby mimo křesťanské hřbitovy Dekreta Břetislavova, vyhlášená r. 1039 v polském Hnězdně nad hrobem biskupa Vojtěcha¹⁸⁵. Hřbitovy pod širým nebem byly nejčastěji zřizovány v blízkosti farních kostelů, aby se zdůraznila jednota živých a zemřelých farníků. Později především z hygienických důvodů se hřbitovy přesunuly na okraje měst a vesnic. Zvyk žehnání hřbitovů pochází pravděpodobně z 10. století. Následující graf porovnává přibližný počet posvátných míst v ČR z hlediska jejich využití.

Původní část o hřbitovech (1205-1214) byla také zkrácena a přemístěna ve stejné čtvrté knize jednající o posvěcující službě církve (*De ecclesiae munere sanctificandi*), v její druhé části nazvané Ostatní úkony bohoslužby (*De ceteris actibus cultus divini*) do její třetí části nazvané Posvátná místa a doby (*De locis et temporibus sacris*), stati první Posvátná místa (*De locis sacris*) pod názvem „hřbitovy“ (*De coemeteriis*, kán. 1240 - 1243).

V kostelích se nepohřbívají těla zemřelých, pokud se nejedná o papeže, kardinály nebo diecézní biskupy i emeritní, kteří mají být pohřbeni ve svém kostele¹⁸⁶. Přesto, jak dokládám na konkrétním příkladě rodinné hrobky rodu Podstatských-Lichtensteinů, která se nachází pod farním kostelem sv. Jakuba Staršího v Římskokatolické farnosti Velký Újezd u Olomouce¹⁸⁷, dochází k jisté restauraci a zájem o pohřbívání v kostelích.

Na církevním hřbitově dovoloval CIC/1917 budovat soukromé hřbitovní kaple k bohoslužebným účelům (kán. 1190). Místní ordinář mohl trvale dovolit celebrovat

¹⁸² Editio typica 1984

¹⁸³ Česká biskupská konference, liturgická komise, č. j. LK 21/94, Praha: Matice cyrilometodějská 1994, Žehnání hřbitova nevhodně zařazeno do III. části „Žehnání v určité dny církevního roku“, 142-146.

¹⁸⁴ Srov. <http://www.catholichawaii.com/ow/f-3.html>. Handbook on Policies and Guidelines: Sacraments: Funeral; (Poslední aktualizace listopad 2000).

¹⁸⁵ Srov. MALÝ K. a kol. : Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Linde, Praha 1997, 80. Podrobněji pojednáme v dalších kapitolách disertační práce.

¹⁸⁶ Kán. 1242

¹⁸⁷ Viz příloha této práce „Platný řád neveřejného pohřebiště v kostele“, archiv krajského úřadu v Olomouci.

více mší sv. , zatímco v soukromých kaplích mimo hřbitov jenom jednu mši, a to případ od případu (kán. 1194). Věřejné hřbitovní kaple byly v pravomoci faráře a platily o nich tytéž zásady jako o farních kostelích – měly svého patrona, své záduší a svou zádušní správu. Nabývaly majetku jako jiné právnické osoby.

1.2.8 Hrob

Jak poznamenal Jon Davies¹⁸⁸, Kristův hrob vyznačil nové území nového náboženství. U hrobů se na Východě stejně jako na Západě odbývaly četné obřady, které se staly význačným předmětem procesí a poutí. Procesí a poutě představují v náboženských dějinách Středomoří pozoruhodnou inovaci. Křesťanství totiž poskytlo v rámci veřejných obřadů prostor ženám a chudým. Rituální průvody znázorňovaly zrušení pohlavních a společenských přehrad; sjednocovaly muže a ženy, šlechťance a otroky, bohaté a chudé, domorodce a cizince. Podobně křesťanské hřbitovy sloužily jako znaky očekávaného Božího království. Rešerše Jona Daviese v oblasti válečných památníků obětí nedávných evropských válek ho vedla k názoru, že válečné hroby a pietní místa jsou projevem vnímání smrti jakožto militaristické a hrdinné podoby mučednictví, což vede k jakémusi euro-křesťanství, jehož etika závisí na povinnosti sebeobětování¹⁸⁹. I v českých zemích známe památníky postavené vojákům, kteří padli v 1. nebo 2. světové válce. I tyto objekty souvisí s uctíváním památky zesnulých: zemřeli neobvyklým způsobem, daleko od vesnice a nebyli pohřbeni na tamním hřbitově. Byl pro ně tedy vystaven jakýsi oficiální kenotaf, který tyto oběti války stále připomíná a u kterého se konají vzpomínkové rituály.

U hrobu jako symbolu se uplatní rozlišování jeho významových rovin.

- ▶ materiální rovina: hrob jako domov mrtvého: „Vlastnějšího domu nad hrob nemáme¹⁹⁰.“
- ▶ přenesená rovina: hrob jako symbol smrti vůbec;
- ▶ náboženská rovina: hrob jako symbol podsvětí, Boží vzdálenosti (šeól), později království Satanovo a věčný příbytek zatracených;
- ▶ křesťansko-liturgická rovina: hrob jako reálný symbol Ježíšovy vydanosti lidem až k smrti, která je zdrojem života a působí důvěrné spojení člověka s Bohem. Zde připomeňme text 2. mystagogické katecheze Cyrila Jeruzalémského: „V jednom okamžiku jste zemřeli a narodili se, spasitelná voda byla pro vás hrobem i matkou.“¹⁹¹

Výše citovaný jezuita Jeremiáš Drexel a s ním i řada dalších teologů věnovala podobě místa posledního odpočinku poměrně dost prostoru. Nabádali své čtenáře, aby o něm rozhodli závčas. Už od 11. století ustanovila den, který měl být zasvěcen vzpomínce na všechny zesulé. Byl vybrán 2. listopad, tedy den po svátku Všech svatých. Vedle sebe se tak ocitla úcta k světcům, kteří reprezentovali ideál celé křesťanské

¹⁸⁸ Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity, London: Routledge 1999, 8.

¹⁸⁹ Tamtéž 142.

¹⁹⁰ Srov. jezuita DREXEL Jeremiáš: Herolt smrti neb Předposel věčnosti k zdravím, nemocným, umírajícím pro správnou smrti přípravu vyslaný, kapitola III/1, Praha 1635, cit. v Pavel Král: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, Monographia historica, sv. 4, České Budějovice: Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, 2004, 235.

¹⁹¹ FC 7,116

společnosti, a úcta k vlastním předkům, jež vytvářeli rodinný panteon¹⁹². Nejstarší hroby implikovali od chvíle svého objevu řadu interpretací, týkajících se počátků lidské spirituality¹⁹³, u silně skrčených koster pak již i jakousi snahu o spoutání ducha mrtvého¹⁹⁴. To ovšem předpokládalo především intencioanlitu těchto uložení. Detailní revize pohřebních zvyklostí paleolitického člověka ukazují, že pro mladý paleolit bylo asi naopak typické ukládání zesnulých na zem či nad zem, a pouze jejich nejreprezentativnější či nejkoherentnější zbytky se někdy uložily pod zem jako např. na sídlišti Předmostí u Přerova, kde je masový hrob celých lidských těl s největší pravděpodobností mýtem, vyvěrajícím ze snahy přiblížit pohřební zvyklosti paleolitického člověka lidem 19. století. V duchu evropské kulturní tradice se nálezy jednotlivých kostí mylně interpretovaly jako důsledek „nerituálního zacházení“, příp. jako porušené inhumace celých těl¹⁹⁵.

Konečným zastavením nebo fází pohřební liturgie je uložení do hrobu¹⁹⁶. S nástupem reformace se stal způsob pohřbu vnějším symbolem skutečnosti, jestli je zemřelá osoba protestantem (nejjednodušší byl puritánský pohřeb těla bez jakýchkoli modliteb) nebo katolíkem (se zádušní mší a modlitbami za duši). Paradoxně, čím méně důrazu bylo kladeno na budoucnost duše v protestantských kruzích, tím větší význam byl přikládán místu pohřbení, zvláště ve formě okázalých hrobek, alespoň pro bohaté a příslušníky elity. Hrobky byly zdobeny vyřezávanými figurami, vyobrazeními zemřelých a/nebo světskými zpodobeními. Celý pohřeb se stal spíše záležitostí „společenského postavení než náboženským úsilím o pomoc duši“¹⁹⁷. Jisté pozitivum lze u bohatě zdobených hrobů snad vnímat v jejich plnění prorocké role. Když postreformní pieta zeslabila důraz na modlení k mrtvým, někdy hrůzně vyřezané figury na hrobech fungovaly jako připomínky žijícím, aby své životy žili spořádaně.

Primární důležitost hrobu a pohřební ritu netkví příliš v jejich praktické (hygienické) funkci, ale v symbolickém komunikačním obsahu, jehož pomocí je konstruována sociální skutečnost. Hrob je mnohovýznamový. Možná proto se mu zákon o pohřebnictví vyhnul a hrobovým místem rozumí místo na pohřebišti určené pro zřízení hrobu nebo hrobky nebo vyhrazené místo v úložišti jednotlivých uren¹⁹⁸. Význam připisovaný artefaktu závisí na uživateli, společenském prostředí a konkrétních podmínkách jeho interpretace. Význam připisovaný artefaktu se mění rovněž podle toho, kdo a proč jej interpretuje a co od interpreta očekává okolí¹⁹⁹.

¹⁹² Srov. LAUWERS Michel: Smrt a mrtví, in: GOFF J. Le - SCHMITT J. -C. (edd.): Encyklopedie středověku, 676-689, zde 683; SCHMIDT Jean-Claude: Die Wiederkehr der Toten. Geistesgeschichte im Mittelalter, Stuttgart 1995, zejména 191-194; PILS Susanne Claudine, Seelenzeit und Totendenken, Wiener Geschichtsblätter 57, 2002, Heft 1, 1-23, zejména 3-4.

¹⁹³ Srov. BERGOUNIOUX F. M.: Spiritualité de l'homme de Néandertal. in: KOENIGSWALD G. H. R. von (ed.), Hundert Jahre Neanderthaler, Utrecht, 1958, 151-166.

¹⁹⁴ Srov. MARINGER J.: The Gods of Prehistoric Man. London, 1960, 51.

¹⁹⁵ Srov. OLIVA M.: Mýtus masového hrobu v Předmostí u Přerova. K pohřebním zvyklostem moravského gravettien, in: Archeologické rozhledy 53, 2001, 3-29.

¹⁹⁶ Srov. např. anglikánskou salisburskou modlitbu odříkávanou právě při kladení do hrobu (the Sarum prayer of committal) „zatímco je na rakev házena zem“. Text z roku 1979 počítá i s možností nepohřbívání do země (včetně možnosti kremace) a nahrazuje „odevzdáváme jeho tělo zemi“ spojením „hlubinám“ nebo „do místa odpočinku“. Viz *Kniha společných modliteb* (BCP) *The Book of Common Prayer* 1979 (původně z r. 1662), 457, cit. z HATCHETT Marion: *Commentary on the American Prayer Book*, San Francisco: HarperSanFrancisco, 1995, 480.

¹⁹⁷ Viz DANIELI Christopher: *Death and Burial in Medieval England, 1066-1550*, London: Routledge, 1997, 200.

¹⁹⁸ Srov. § 2 písm. e) ZPohř.

¹⁹⁹ SHANKS M., - TILLEY Ch.: *Archeologické fórum* 2, Praha 1993, 12.

Křesťané byli pohřbíváni s nohama směřujícíma k východu (aby byli připraveni povstat) a pouze jedna osoba v jednom hrobě, což platilo většinou i u dětí. V dalších staletích byli duchovní pohřbíváni se svými kněžskými rouchy a rituálními předměty předanými jim při vysvěcení. Později byl tento způsob pohřbívání rozšířen na šlechtu, která byla ukládána do hrobu se symboly úřadu a společenského postavení²⁰⁰.

1.2.9 Stručná etymologie slov „hřbitov“, „hrob“, „pohřeb“ a „mrtvola“

Dovolím si nyní podat etymologický přehled základních slov, která se v Kodexech kanonického práva nejčastěji používají. Latinský název pro křesťanský hřbitov „*coemeterium*“, který převzalo kanonické právo, pochází z řeckého mimobiblického *κοιμητεριον*, s původním významem „společně spící“, „ložnice“. Křesťanská těla odpočívají v pokoji v církevních „ložnicích“ a očekávají zvonění, nebo spíše troubení, soudného dne. I „pohřeb do moře“ mrtvé jaksi „umísťoval“, protože v Písmu stojí, že jednoho dne „i moře vydá své mrtvé“. Tak Bible odstranila jednu z příčin strachu z moře rozšířenou mezi starověkými národy, spočívající v obavě, že oběti moře nebude možno řádně pohřbit. Tato biblická představa místa odpočinutí je naprosto odlišná od představy Zygmunta Baumana o postmoderním světě, kde nikdo „neodpočívá“, z čehož můžeme vyvodit, že nikdo, ani mrtví, nakonec nemůže „odpočívát v pokoji“ ani na tomto světě, ani na žádném jiném²⁰¹. V ostrém kontrastu k dnešním křehkým nejistotám stojí egyptské pyramidy.

Novozákonní řecké *mnémeion* a *mnéma* - *μνημειον, ου το; μνημα* – lat. *monumentum* a *sepulchrum*, jsou od kmene „*mne-*“, který se nachází ve slovese *mimnésko* (vzpomínám). Obě slova znamenají také „vzpomínka, památka“ (= > „hrob, pomník“)²⁰². Tedy (podle ekum. překladu) nejen hrob, ale i hrobní sluje, hrobové jeskyně apod. NZ rozlišuje tyto dvě slova a (podle Handkonkordanz) jich používá 25x (i pro prázdný hrob JK). Klasické a speciální řecké slovo pro hrob je „*ho tafos*“ a „*hé tafé*“ (od *thaptó* - pohřbívám) a obě znamenala také pohřeb, pohřební ritus. Významem je blízké také řecké „*hé pompé*“ - vyslání, výprava; průvod. Z toho tzv. *pompa funebris* - pohřební průvod.

České slovo pohřeb (lat. *funus, sepultura*) patří k slovům, vycházejícím ze základu všeslovanských slov od slovesa „*hrabati*“²⁰³, v praslovanštině „*grabiti*“ – což je překlad řeckého slovesa - *αρπαζειν*.²⁰⁴ Slovensky *pohreb*, polsky *pogrzeb*, hornolužicky *pohrjeb*, srbo-chorvatsky *pogreb*, bulharsky *pogrebénije*; ale ukrajinsky *póchoron*, rusky *póchorony*, bělorusky *pachavánnje*, dolno-lužicky *zakopowanje*²⁰⁵.

Dnešní hrob je hluboká jáma vykpaná, ne vyhrabaná; ale v starší době byly hroby mělké. V době kamenné byl mrtvý ukládán do mělké prohlubně přímo na povrch země; tu je „GREB-“, termín vhodný²⁰⁶. Staročesky *pohrzeb* měl dva významy: 1. uložení mrtvého do hrobu: skrzě smrt a pohrzeb tvú [Kristovu] (ŽaltKlem 151a). Bible Drážďanská Mt 27, 7: kúpichu...pole hrnčierovo ku pohrzebi pútnikovej – in

²⁰⁰ Srov. MILLER Lizette Larson: Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death, op. cit. , 108-109.

²⁰¹ Srov. BAUMAN Zygmunt: Globalizace, důsledky pro člověka, Praha: Mladá fronta, 1999, 52.

²⁰² Srov. BARTOŇ J. : Uvedení do novozákonní řečtiny, Praha: KLP, 2004, heslo *μνημετων*.

²⁰³ Jiné je „*hrabati*“ ve významu kupiti majetek. Srov. MACHEK Václav. Etymologický slovník jazyka českého, Nakladatelství Lidové noviny, 1997, 181-182.

²⁰⁴ Viz VASMER M. : Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1950-58; 449-450

²⁰⁵ Viz BAŃKOWSKI A. : Etymologiczny słownik jazyka polskiego, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa; 2000; 677

²⁰⁶ Tamtéž.

sepulturam; 2. místo pro pohřbení: (A) hrob; (B) hřbitov – A: kterúž [jeskyni] je kúpil Abraham..., aby tu měl pohrzeb - Pražská bible Gn 49, 30 (ke jmění hrobův) in possessionem sepulchri – hrobku; B: založení a pohřeb kláštera našeho - Plzeňský Listář 1, 387 (r. 1437)²⁰⁷

V praslovanštině bylo GREB_Q GRE (B)TI, staročesky *hřebu, hřésti* (pohřbívát)²⁰⁸, a jména GROB-: hrob, staročesky také „*hróbě*“ (hromada); *pohrobek* (po hrobě), záhrobí. Postverbum PO-GREB²⁰⁹. Staročesky (koho/co (kde) pohřbít: *pohřbíti, pohřebiti, hřbieti, pohřésti (hřebu, hřésti), pohřé (b)sti, pohřebati, pohřebovati* – např. : *pohrzeben* jest v hrobě svých předkův – Bible Olomoucká 2 Esd 1, 31. Olomoucká Bible C 2, 12: spolu *pohrzbieny* s ním [Kristem] ve křstu – *consepulti*. Pražská Bible Jr 19, 11: k pohřbení (v. pohřbení) – *ad sepeliendem*²¹⁰. Staroslověnsky (koho/co (kde) pohřbít: greb. Rusky se hrob řekne „*mogila*“, knižně „*grob*“²¹¹.

Německy GRABEN - hrabat, GRAB- hrob, GRUBE- jáma. Kořen GREB-je stále blízký (i významem!) rýmovému kořeni SKREB- (škrabati). Němčina rozlišuje významy těchto německých sloves: Begraben - zahrabat, Beerdigen - pohřbít do země, Beisetzen - uložit rakev (urnu) do hrobky, Bestatten - slavnostně pochovat a Feuerbestattungen - pohřbít žehem²¹². Bestatten má kořen STAT - stroněmecky *statten* - odvozen od slova místo (Ort, Platz, Stelle) srv. Statt, Stätte, Stadt. Od 17. století se specifikuje Erdbestattung (pohřeb do země) a od 2. pol. 19. století Feuerbestattung (pohřeb žehem) - zjemněle Einäscherung - zpopelnění²¹³. Anglické *funeral* je adjektivem i substantivem označujícím obřady spojené s pohřbením (*burial*) nebo kremací (*cremation*). Další významy: a *burial procession* – pohřební průvod. Jako adj. pochází *funeral* z lat. *funerál- is*; jako sb. Z lat. *funerália*. Sloveso *to funeral it* značí truchlit za něco, *funeralize* být smutný nebo melancholický. *Funerate* – konat pohřební ritus, odpovídá lat. *funeration- em*²¹⁴. *Burial* 1. Hrobové místo, hrob nebo hrobka 2. Akt pohřbení do země 3. Uložení čehokoli pod zem nebo pod vodu, v jakékoli substancii 4. Složeniny – např. *burial permit* – povolení k pohřbení, *burial stone* – náhrobek, *burial ground* – pohřebiště (část pozemku, která je určená a vymezená pro pravidelné pohřbívání mrtvých -cemetery), *urn burial* – uložení urny, *apod*²¹⁵.

Mrtvé tělo, které budí zpočátku hrůzu a odpor, bývá církví později považováno za uctívanou relikvii. Co se skrývá za řeckým výrazem σῶμα? Jaký ekvivalent v aramejské řeči tomuto výrazu odpovídá? G. Dalman²¹⁶ navrhuje ekvivalent ܣܘܡܐ (status absolutus) nebo ܣܘܡܐܐ (status emphaticus). Výraz ܣܘܡܐ může znamenat živé tělo,

²⁰⁷ Viz NĚMEC I. : Staročeský slovník, Ústav pro jazyk český, Praha: Academia, 1987, 472

²⁰⁸ Viz VASMER M. : Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1950-58, 454

²⁰⁹ Srov. MACHEK Václav: Etymologický slovník jazyka českého, Nakladatelství Lidové noviny, 1997, 181-182

²¹⁰ Viz NĚMEC I. : Staročeský slovník, op. cit. , 472

²¹¹ Viz MOKIENKO V. – WURM A. : Česko-ruský frazeologický slovník, 1. vydání, Univerzita Palackého, Olomouc, 2002, 181

²¹² Viz Deutsches Universalwörterbuch, 5. , überarbeitete Auflage, Dudenverlag; Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich; 2003; 356

²¹³ Viz PFEIFER W. : Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, Akademie der Wissenschaften - Verlag; Berlin; 1989; 158, heslo „Bestatten“.

²¹⁴ Viz SIMPSON J. A. , - WEINER, E. C. : The Oxford English Dictionary, Second edition, Clarendon Press, Oxford; 1989; 268

²¹⁵ Viz SIMPSON J. A. , - WEINER E. C. : The Oxford English Dictionary, op. cit. , 670

²¹⁶ Die Worte Jesu, Leipzig 1922, 130n. Cit. v KUNETKA František: Židovské kořeny křesťanské anafory, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas theologiae, Theologica Olomucensia, Publikace číslo 94-31, Olomouc: vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, 69.

celou živou bytost, také však tělo mrtvé, srov. např. : „Šaulovo (mrtvé) tělo a těla jeho synů“ (1 Pa 10, 12).

נִפְסָה charakterizuje osobu, individualitu. Použil-li Ježíš tento výraz při večeři, když vysvětloval význam chleba, který on teď láme a rozdílí spolustolujícím, slova nad chlebem by vyjadřovala: Tento chléb, který lámu a rozdělují, je נִפְסָה - moje tělo, má osoba, já sám, který se vydávám pro vás²¹⁷.

Tento návrh pro aramejský výraz je samozřejmě pouze pokusem o rekonstrukci, který nelze podložit přímým důkazem. Existují totiž fragmenty starých aramejských lekcionářů, které pro řecký výraz σῶμα neužívají výraz נִפְסָה, ale פּגְרָא, syrsky pagra²¹⁸. Tento výraz znamená tělo živé i mrtvé, osobu i sociální celek²¹⁹.

Jan ovšem také používá, a to ještě před vznikem synoptických evangelií řeckého pojmu *sarx* při překladu hebrejského slova basar, jež v řadě textů označuje celou živou bytost, to, co v naší platonské a karteziánské tradici nazýváme duší a tělem. Z kmene b-s-r tvoří hebrejščina nejen výraz basar, ale i *besora* (dobré poselství), což je řecké euangelion!²²⁰ Můžeme říci, že řecký výraz σῶμα koresponduje literárně i teologicky s aramejskými výrazy פּגְרָא, a נִפְסָה. Oba vyjadřují zároveň tělo živé i mrtvé, mohou vystihnout skutečnost vlastního těla Kristova a mystického těla církve.

Hebrejščina má několik slov pro označení mrtvolu, která není tělem, mrtvolu, kterou je to, co zbývá, jakmile duše odejde: *gevija* nebo *gufar*. Septuaginta překládá hebrejská slova označující mrtvolu buď jako πτῶμα, nebo σῶμα; slovo σῶμα užívá také Plátón. Po něm i platonikové, aby označili to, co my v platonské tradici označujeme pojmem tělo jako něco, co se od duše liší. Pokud jde o řecké slovo πτῶμα, mrtvola, není třeba váhat ani pochybovat, protože o žádnou dvojznačnost tu nejde²²¹.

1.3. Formální prameny právní úpravy (výběr)

Papež je materiálním pramenem (fons essendi) veškerého církevního práva. Římský biskup je nejvyšším zákonodárcem, soudcem a vykonavatelem práva v církvi. Papežské výnosy byly vytištěny v římské poloveřejné sbírce Acta Sanctae Sedis od r. 1865. Po Tridentinu obdržely jednotlivé kongregace pravomoc vyřizovat agendu jednoduchým úředním stylem. Tato praxe římské kurie měla velký dějinný význam pro vývoj pohřebního kanonického práva. Pro naše právní odvětví je velmi důležitý vznik kongregace Sacra Congregatio sacrorum Rituum, která je svými výnosy důležitým pramenem práva v otázkách liturgických. Autentickou sbírkou této kongregace je Decreta authentica Congregationis sacrorum Rituum, která vychází podle potřeby na pokračování.

²¹⁷ Srov. František Kunetka: Židovské kořeny křesťanské anafory, op. cit. , 69

²¹⁸ Jsou to palestinské lekcionáře v armajštině (západní aramejščina) nebo syrské texty (východní aramejščina); Srov. LEWIS A. , GIBSON M. D. (ed.): The Palestinian Syriac Lectionary of the Gospels, London 1899, 172 (Lk), 178 (Mt).

²¹⁹ Pro mrtvé tělo užito v Mt 27,58, pro živé tělo Mt 6,22, v eucharistickém významu u J 6,51-56, pro mystické tělo v 1K 12,27; Srov. SMITH R. Payne: Thesaurus Syriacus, Oxonii 1879-1901, 3033n.

²²⁰ Viz KUNETKA František: Liturgika, Úvod do liturgie svátostí, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, 180.

²²¹ Srov. TRESMONTANT C. : Hebrejský Kristus, Jazyk a stáří evangelií, z franc. orig. Le Christ hébreu (1993) přel. J. Mlejnek, Barrister-Princípal, druhé, upravené vydání, Brno 2004, 149.

Osobně se přidržuji výčtu pramenů právní úpravy církevního pohřbu renomovaného amerického kanonisty Jamese H. Provosta (1940 - 2000), i když s drobnými změnami a úpravami²²². Pátrání po pramenech pohřebního a hřbitovního²²³ práva během posledních sta let bohatě doplnila antropologie práva²²⁴, která dnes může v souhrnných přehledech poměrně přesvědčivě vyložit i původ a vznik různých soudních institucí, a dokonce i jednotlivých právních institutů. Jeden ze zakladatelů moderní antropologie práva, Leopold Pospíšil připomíná, že právní historie nemůže být pouhým juristickým zkoumáním norem²²⁵. I mimonormativní pohnutky a proměny tvoří realitu, na niž reaguje právo, i ony si vynucují historické objasnění ve veškerých souvislostech společenských a kulturních. Ve stejné míře musí být zkoumán vznik a význam právních pravidel i veškeré historické pozadí, jehož byly výrazem, stejně jako formy pramenů, které o tom svědčí.

1.3.1 Právní obyčej

Společnost byla řízena zvykovým právem, založeným na přirozené zkušenosti. Původní náboženství Germánů a Slovanů bylo polyteistické a obsahovalo animistické a démonistické prvky. Vyvíjelo se spontánně evoluční cestou a odráželo vztah lidí k přírodě a jejich přirozený vztah ke všem aspektům života. Svět mrtvých byl chápán materiálně, tzn. měl podobný charakter jako svět živých, byl však od něj striktně oddělen. Struktura vyspělé, sociálně rozvrstvené feudální společnosti byla založena na majetkové diferenciaci jednotlivých vrstev obyvatelstva a budována na křesťanském základě.

Zvykové právo, které stojí na počátku každé právní kultury, zaujímá v našem systému důležité místo. Po II. vatikánském koncilu jeho význam ještě stoupl jako jeden z důsledků učení koncilu o účasti věřících na trojím poslání (tria munera) Církve. Nejpodstatnějším zdrojem kanonického práva o tom, jak nakládat se smrtí, jak přistupovat ke smrti a pohřbívání je zvyk (obyčej), zvykově kodifikovaný příkaz. Terminologicky kanonistika rozlišuje mezi kutkovým zvykem a právním zvykem. Jde o právní normu, která vznikla trvalým jednáním věřících a má souhlas církevního zákonodárce²²⁶. Kanonické právo obyčejové si udrželo své relativně samostatné (nejen subsidiární) postavení až do současnosti²²⁷. Křesťanský pohřeb a zvyky spojené s úmrtím věřícího křesťana v sobě spojovaly soubor eschatologických představ a liturgické praxe. Jestliže křesťan věří, že smrtí vše nekončí, jeho židovské nebo pohanské zvyky zacházení s mrtvým se tím mění. Zároveň tyto zvyky posilují pocit

²²² Viz J. H. Provost, *Canonical aspects*, op. cit. , 204.

²²³ Občanské hřbitovní právo bylo poprvé v českých zemích zavedeno subsidiární povinností obcím zakládat hřbitovy tam, kde náboženské společnosti je založit neměly zájem (zákonem č. 68/1870 o organizaci veřejné služby zdravotní uveřejněném v říšském zákoníku s účinností od 1. 8. 1870, platil do roku 1952). Srov. J. , Pauly, *Hřbitovní a pohřební právo*, op. cit. , 97.

²²⁴ Antropologie práva zkoumá vznik, vývoj a fungování právních systémů v různých kulturách světa. Vystupuje jako cenný zdroj empirických informací o původu, podstatě a fungování mimoevropských právních systémů, zvyčích, mravech, zákonech a tabu různých kultur. Právo je nezbytné studovat v širších historických a kulturních souvislostech. Je nezbytné proniknout do institucionálního kontextu, ve kterém konkrétní zákony platily. Mezi základní atributy práva řadíme autoritu, úmysl univerzální použitelnosti, závazek („obligatio“) a sankci. Srov. SOUKUP V. : *Dějiny antropologie*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2004, 465.

²²⁵ Srov. POSPÍŠIL L. : *Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy*, Praha 1997, 14.

²²⁶ Srov. GÓRECKI Edward: *Obecné normy Kodexu kanonického práva Jana Pavla II Část I. - Olomouc Matice cyrilometodějská*, 1994, 13.

²²⁷ Srov. BALÍK Stanislav - HRDINA Antonín: *Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část*, op. cit. , 54.

sounáležitosti rodiny i celé farní komunity. Na podobě, uchovávání a předávání křesťanských tradic, obyčejů i představ o smrti a odchodu z pozemského života se podle mého názoru podílel:

- ▶ každý jednotlivý člen církve, jenž věřil a dbal církevních, především liturgických předpisů při pohřbívání,
- ▶ rodina, vždy bezprostřední organizátor smutečních zvyklostí,
- ▶ farní komunita, která plnila funkci aktéra i společenské kontroly a dohlížela na podobu obřadů a konečně
- ▶ farář, tedy institucionální postava, představitel církve a její věrouky.

Nadto kanonistika spatřuje v tomto pohřebním právním obyčeji nikoli (jenom) obecný sociologický fenomén vyskytující se ve společnosti a státu, nýbrž (také) výraz schopnosti společenství věřících (ovšem sjednocených se svými pastýři) podílet se v důsledku křtu a tím i obecného kněžství na utváření života církve právně závazným způsobem rovnocenným zákonu²²⁸.

Lidé nejednají jako členové skupiny v souladu s tím, co prožívá člověk jako jedinec: každý se chová podle toho, co a jak je mu přikázáno a dovoleno. Pohřební zvyky jsou dány vnějšími pravidly a teprve potom jsou předmětem vnitřních pocitů, takže tato pravidla předurčují individuální pocity stejně jako okolnosti, za nichž se mohou nebo musí projevit. Jestliže instituce a zvyky čerpaly svou životnost právě z individuálních pocitů, podobných dávným a původním, musely by v sobě neustále skrývat pronikavé citové bohatství, včetně kladného obsahu. Očividně tomu tak není a věrnost, která se těmto pocitům přiřazuje, je nejčastěji výsledkem konvenčního chování. V některých společnostech je potom takřka nemožné najít zdůvodnění tohoto chování: jediné, co je možné zaznamenat, je, že tak to bylo vždy a lidé tak od pradávna jednali.

Stručně řečeno, obyčeje lidí jsou opravdu to, co charakterizuje praxi katolíků když jde o smrt a pohřbívání. Zákon stanovuje pouze rámec, jak nakládat s touto praxí (s těmito praktikami). James H. Provost uvádí konkrétní příklad ustálení pohřebního obyčeje: *„Když zemřela moje vlastní sestra před jeden a půl rokem, požádala, aby po pohřební mši²²⁹, byla uspořádána hostina v restauraci, aby byly čteny básně a aby bylo dostatek pití a jídla pro všechny. Ve městě kde umřela to však nebylo obvyklé. Město bylo silně poznamenané německými zvyky a evidentně nemělo pro tento druh oslav pochopení²³⁰. Po té, co se její přátelé zúčastnili oslavy, po té, co sami okusili, jaké to bylo, řada z nich řekla mému švagrovi, že také hodlají takto postupovat pokud jde o jejich pohřeb. Začal se vytvářet počátek zvyku pohřební hostiny jako dobrá zkušenost těch, co se jí zúčastnili. Zvyky nejsou nutně nějaké staré omšelé věci, můžou vzniknout dnes ze zážitků, které lidé považují za smysluplné v souvislosti s jejich smutkem a jejich vzájemnou podporou v době truchlení. Pohřební zvyky mohly vzniknout teprve nedávno, stejně tak mohou být něčím, co vzniklo před staletími a tím, co lidé dělali od nepaměti.“²³¹*

Nemusíme se však inspirovat německým prostředím, i v české protestantské vesnici Veselinovce na Ukrajině se traduje, že první pohřební hostinu uspořádala ze

²²⁸ Srov. tamtéž 55.

²²⁹ Byla zpopelněna a její lidské pozůstatky měly být pohřbeny na hřbitově vzdáleném mnoho mil následující týden.

²³⁰ Lidé, kteří ji znali byli lidé s mnoha odlišnými osudy, sdíleli její zážitky a zkušenosti jejího života, to jak je přijímala a ovlivnila a jak byli spojeni.

²³¹ Viz PROVOST: Canonical aspects, op. cit. , 203-204.

Sofientalu pocházející „*tetka fráňa*“ na pohřbu svého zesnulého manžela v 60. letech 20. století A po ní tak už činili všichni²³².

Vytváření práva (*ius*), nikoli ve významu laických norem, ale norem regulujících vztahy mezi lidmi, bylo především založeno na opakování *morese*. Tyto „obyčeje předků“ přitom vznikají jako kombinace sociálních vztahů a náboženských představ²³³. Nebo řečeno jinak a možná o něco přesněji, *ius* vyrůstá z *mores*, vzniká tak, že stát sankcionuje staré tradiční způsoby řešení vztahů mezi jednotlivými rody (*gentes*), které vznikly ještě v předměstské společnosti.

Dovolím si upozornit na jednu epizodu, která se stala v josefínské době, v době, kdy v našich zemích bylo křesťanství vládnoucí. Josef II., nepochybně zbožný panovník, který ovšem v rámci osvícenských představ usiloval o racionalizaci života ve své říši, se nechal přesvědčit jedním ze svých ministrů, že pohřbívání lidí v dřevěných rakvích představuje neslýchané plýtvání drahocenným materiálem, totiž dřevem. I pohřbívání v rakvích navazuje na ony předkřesťanské představy. Rakev symbolizovala dům, ve kterém ten mrtvý v klidu může bydlet i se svými věcmi a nebude se vracet, aby strašil a zasahoval do života živých. Je tedy, jak se zdálo, zcela neodůvodněné, aby se pokračovalo v tomto plýtvání, domníval se onen ministr a navrhl, aby se od té chvíle nadále pohřbívalo v pytlích²³⁴. V tehdejší křesťanské říši to byl jeden ze vzácných příkladů síly právního obyčeje a z toho plynoucí občanské neposlušnosti, kdy se prostě téměř žádný pohřeb podle tohoto ministerského rozhodnutí nekonal s výjimkou jediného - s výjimkou pohřbu samotného pana ministra, který to navrhl.

Je to epizoda z naší historie, která by měla být poučná, protože se zde dotýkáme jakéhosi citění, které nedokážeme racionálně zdůvodnit, a které navazuje na představy, které dnes už téměř nikdo nebo naprosté minimum lidí sdílí. Přesto však tyto iracionální představy v sobě uchovávají jakousi hlubokou historickou zkušenost.

Proto možná Provost nevěří, že existuje nějaká dělicí čára, kdy církevní pohřební obřady vítězí nad obyčejí²³⁵. Podle mediavelistů se tak dělo již od 13. stol²³⁶. Připouští ale, že vyšší církevní orgány někdy zasahovaly do těchto zvyků, když měly dojem, že některé byly v rozporu s křesťanským duchem. To jen ovšem zcela vzácně pokud jde o smrt a pohřbívání.

Pojmové znaky právního obyčeje jsou: dlouhodobé faktické užívání (*usus longaevis*), obecné přesvědčení o jeho závaznosti (*opinio necessitatis seu iuris*), akceptované a vynucované státní mocí, obecnost obyčeje, která právní obyčej odlišuje od místní či profesionální zvyklosti, a jeho autonomní závaznost, tj. závaznost existující nikoli na základě zákona z něj odvozená, nýbrž z vlastní právní síly²³⁷.

²³² Srov. VÁVRA Jiří: Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině, in: Etnologický časopis Český lid 1, 2007, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 19-41, zde 30: „Ukrajinci začali zvat podle svého zvyku na pohřební hostiny i příbuzenské zpřízněné Čechy. Ti se jich začali zúčastňovat, protože by bylo neslušné odmítnout. Následně je sami museli začít rovněž pořádat, aby vrátili protihodnotu a nevypadali jako lakomci.“

²³³ Srov. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, Právo a náboženství ve starověkém Římě, Vydavatelství 999, 1999, 97.

²³⁴ Dvorský dekret ze dne 30. 1. 1785.

²³⁵ Srov. PROVOST: *Canonical aspects*, op. cit., 204.

²³⁶ Srov. GOFF J. Le - TRUONG N.: *Tělo ve středověké kultuře*, Vyšehrad, Praha 2006, 92.

²³⁷ Srov. HRDINA Antonín: *Kanonické právo, Dějiny, teorie, obecná část*, op. cit., 55.

Chceme-li sledovat proces vzniku pohřebních zvyků, podívejme se do rámce, který máme v zákoně. Kanonické právo říká, že zvyk není pouze zdrojem církevního práva, ale jeho nejlepším vykladačem a interpretem²³⁸, takže dokonce i ten pouhý rámec, který máme v Kodexu, ukazuje na způsob (cestu) jakým zvyk vzniká, protože zvyk je zdrojem života zákona. To se obvykle děje na místní úrovni.

1.3.2 Biblické prameny

Křesťanský pohřeb se rodil v atmosféře, která byla kromě zdrojů židovských ovlivňována také řecko-římským helénistickým myšlením. Má křesťanský pohřeb svůj původ pouze v těchto vlivech, anebo je latentní součástí vlastních biblických zdrojů? Anebo jde o syntézu obojího a ještě jiných vlivů? Odhlédnem-li od kanonických předpisů, je křesťanský pohřeb mravním příkazem nebo společenskou povinností? Z podoby ritualizace církevního pohřbu vyplývá obsah jeho interpretace. Nalezneme v Písmu popsání pocitu, jimž lidé podléhali při pohřebních obřadech, nebo jen popis rituální činnosti, která tyto emoce nejčastěji vyvolávala?

Biblické texty mají náboženskou povahu a za své tradování vděčí tomu, že jde o texty kultické, liturgické. To vyžaduje, abychom k nim přistupovali „zevnitř“, nikoli historicko-kriticky, „zvnějšku“. Tato metoda znamená vstoupit při exegezi textu do dění, které text uvedl do pohybu, jehož je součástí, tedy vstoupit do eschatologického dění spásy, které probíhá v čase a prostoru a je fixováno na společenství, které Písmo liturgicky čte. Podle Lévinase je výklad Písma součástí té „nejvyšší liturgie“²³⁹.

Pro popis pohřbu našeho Pána a Spasitele jsem si vyhradil zvláštní místo v kapitole opisující starořímskou praxi *Damnatio memoriae* ve druhé části této práce, protože šlo o zvláštní zacházení s mrtvým tělem popraveného delikventa, nikoli o přirozeně zesnulou mrtvolu proroka nebo o umučené tělo učedníka.

Starý zákon

Smrtí (hebr. mávet) Izraelité označovali konec pozemského života²⁴⁰. Člověk, ačkoli byl stvořen k obrazu Božímu a Bůh jej navštěvuje (Žalm 8, 5), liší se od Boha tím, že sdílí se zvířaty pomíjitelnost. „Vždyť vidí, že umírají moudří, hynou stejně jako hlupák nebo tupec a své jmění zanechají jiným. Hroby jsou jejich domovem navěky, jejich obydlím po všechna pokolení, i když svými jmény nazvali celé země. Nesetrvá totiž člověk v hojnosti, podobá se zvířatům, jež zajdou. Žalm 49, 11nn.“ Izraelité však neviděli ve smrti naprostý zánik existence. Proto se ve Starém Zákoně často ozývá výraz „být připojen k lidu svému“²⁴¹. Tyto výrazy značí odejít tam, kde žijí zemřelí, tj. do šeolu, do říše mrtvých. Kraličtí výraz šeol překládají různě: hrob, jáma, propast apod. Kde je proetě hrob, tam je šeol. Je to oblast do níž sestupují a v níž se setkávají všichni, kdo vstoupili do hrobu. V šeolu přestává jakýkoli styk s Bohem. Je to místo mlčení. Bůh však může uchránit před šeolem a z něho vytrhnout. To bylo přesvědčení mnohých proroků i žalmistů. Charakteristické jsou zvláště slova proroka Ozeáše (13, 14): „Z ruky hrobu vyplatím je, od smrti vykoupím je, budu zhoubcem tvým, ó smrti, budu zkažením tvým, ó hrobe.“ Na dvou místech Starého zákona je jasně

²³⁸ Srov. CIC/1983 Kán. 27: Právní obyčej podává nejlepší výklad zákona. *Consuetudo est optima legum interpres.*

²³⁹ Viz SMOLÍK J. : Křesťanství bez antijudaismu, Edice Oikúmoné, 1. vydání, Praha 2002, 57.

²⁴⁰ Srov. MÁNEK J. : Pohled Bible na smrt a na život. Skriptum pro studijní účely Husovy čbóhoslovecké fakulty. První vydání, ÚCN 1973, 95

²⁴¹ Např. Gn 25, 8; 35, 29; 49, 29 Nu 20, 24, Dt 32, 50.

hovořeno o životě po smrti. Tento život je protikladem stínového života v šeu. „Tvoji mrtví obživnou, má mrtvá těla vstanou!“ (Iz 26, 19). „Mnozí z těch, kteří spí v prachu země, procitnou; jedni k životu věčnému, druzí k pohaně a věčné hrůze“ (Dan. 12, 2). Izraele před exilem ještě neměl představy nebe a pekla. Jenom zcela vyjíměčně je tu zpráva o nanebevzetí Eliáše (II. Král. 2, 1nn). I Mojžíš zemřel smrtí přirozenou a měl jenom tu výsadu, že Bůh sám jej pochoval na tajném místě (V. M. 34, 6nn). Narážku na tajuplný pohřeb Mojžíšův zachycuje ještě i Ju 9.

Proroci toužebně očekávají dobu, kdy Bůh vítězně shltí smrt a svůj lid od smrti vykoupí (Iz 25, 8; Oz 13, 14). Aby k zavolání Hospodinově mohlo vstát tělo člověka, Izraelité pokládali za nutné řádně tělo mrtvého pohřbít. Job 19, 26 n: „Já vím, že můj Vykupitel je živ a jako poslední se postaví nad prachem. A kdyby mi i kůži sedřeli, ač zbaven masa, užím Boha. .“

Izraelité dbali pečlivě na řádný pohřeb. Jenom Božím nepřátelům pohřeb odpírali nebo nachávali jejich kosti rozmetat. „Všichni králové pronárodů, všichni leží slavně ve svých hrobkách, ale tebe pohodili mimo hrob jak ohavný výhonek.“ (Iz 14, 18n, stejně I. Král 14, 11 nebo II. Král. 23, 16). I při uctivém pohřbívání mrtvých smrt Izraelitům připomínala pomíjejícnost a rozsteskňovala je. Věřili, že Bůh je i nad smrtí Pánem, ale přesto každé úmrtí je naplňovalo zármutkem. „Vždyť úděl synů lidských a úděl zvířat je stejný: Jedni jako druzí umírají, jejich duch je stejný, člověk nemá žádnou přednost před zvířaty, neboť všechno pomíjí.“ (Kaz 3, 19). „Člověk se vydá do svého věčného domu a ulicí budou obcházet ti, kdo naříkají nad mrtvými.“ (Kaz 12, 5).

Na rozdíl od starověkého Egypta, kde je bezpodmínečně nutné, aby mumie neměla žádná zranění, Bohu Izraele nevadí, když je mrtvý tělesně znetvořený, nebo když utrpěl psychickou újmu²⁴². Starozákonní texty ukazují na to, že víra ve vzkříšení je důsledkem víry ve stvořitele. Vše, dokonce i podsvětí tak podléhá vládě toho, který vše stvořil.

Obdobně jako v Danielově apokalypse²⁴³ stojí i ve druhé knize Makabejské v popředí úvah problém teodiceje: vzkříšení jakožto ospravedlnění Boha, kterému se nakonec podaří prosadit, aby se jednotlivcům a lidu vedlo v tomto nespravedlivém světě dobře. Ve srovnání s tím byla otázka osudu mrtvých druhořadá.

Ve Starém zákoně jsou zmínky o pohřbech či vyjadřování smutku po smrti blízkého poměrně časté. V poslední době je v rámci starozákonního bádání značná pozornost věnována otázce existence kultu mrtvých a s ním spojených rituálů, zejména nekromancii (věštění s pomocí duchů zemřelých). Mnoho badatelů je přesvědčeno o tom, že převážná část starověké izraelské populace prováděla obřady ve prospěch zemřelých za účelem zajištění jejich přízně, případně odvrácení nebezpečí²⁴⁴. Samozřejmě, názory na původ i časové zařazení zmíněných představ i souvisejících praktik se liší. Pokusy „vyvolat si duše zemřelých“ byly učiněny již v dávném starověku. Bible Starého zákona nám vypravuje o židovském králi Saulovi (před rokem 1000 př. Kr.)²⁴⁵, že se rozhodl vyvolat duši zemřelého velekněze Samuela

²⁴² Srov. 2. Mk 7.

²⁴³ Srov. Da 12, 1-3.

²⁴⁴ Výčet badatelů srov. BŘEHOVÁ K. : Kult mrtvých ve Starém zákoně, in: Svět živých a svět mrtvých, soubor studií pracovní skupiny „Náboženské směry v Asii“, vydala česká orientalistická společnost, Praha 2001, 98.

²⁴⁵ Celou událost vyvolávání ducha zemřelého dosti obšrně líčí 1. kniha Samuelova 28,1-25.

za pomoci jasnovidné ženy v Éndóru. Dostavil se k ní v přestrojení a poručil jí, aby zavolala Samuela, a zeptala se ho na výsledek bitvy s Pelištějci, které se velmi obával. Žena se zdráhala a z její odpovědi²⁴⁶ vidíme, že to bylo tehdy obvyklé a že to byl právě král Saul, který jasnovidce a vyvolávače duchů potíral. Když jí král přísahal, že se jí nic nestane, uposlechla. Samuel se dostavil a věštil Saulovi prohru a smrt.

Pohřeb nutně museli Židé považovat za nejvyšší a jedinou opravdovou *gemilut chasadim* (skutek milosrdenství), protože za ni již nelze očekávat slova díků. Toto také činí velmi svědomitě mladý Tobiáš v průběhu knihy. I když je až v této knize poprvé ve Starém Zákoně označeno pohřbívání mrtvých jako „dílo milosrdenství“, je tato věc, totiž pieta vůči zemřelým příslušníkům národa, zvláště nejbližším rodinným příslušníkům, mnohem starší (srov. 2 Sam 21).

Například Izajáš nejvíce neodsuzuje zločiny, které porušují zákony o pohřbívání (i když se zde o blasfemii pohřebního rituálu píše – Iz 14, 19; Iz 53, 9). Nejvíce odsuzuje způsob jednání, který narušuje jakýsi přirozený řád věcí. Ve své kritice se Izajáš zaměřuje především na pýchu a její různé projevy²⁴⁷. Vyjadřuje např. svůj nesouhlas s tím, když se lidé vyvyšují jako královský tajemník Šebna, který si v Jeruzalémě staví nákladnou rodinnou hrobku, ačkoli tam nemá žádné příbuzenstvo (22, 15-19). Tato snaha je špatná ne proto, že by ji Bůh zakázal, nýbrž proto, že ti, kdo se o něco podobného snaží, nepochopili, jaké je postavení lidí v řádu světa v podstatě nízké.

„Když se muž nebo žena rozhodne složit mimořádný slib nazírský a zasvětit se Hospodinu, ať se vystříhá vína a opojného nápoje. Nebude pít nic kvašeného, víno ani opojný nápoj, nebude pít šťávu z hroznů ani jíst čerstvé nebo sušené hrozny [. . .] Po celou dobu svého zasvěcení Hospodinu nesmí přijít do styku se zemřelým“²⁴⁸.
V rabínských pramenech existuje příběh o nepochopitelném nařízení. Jde o předpis ze Čtvrté knihy Mojžíšovi 19, který nařizuje, co udělat s krví a popelem červenohnědé krávy při obřadním očištění, zejména po styku s mrtvým lidským tělem²⁴⁹.

Je těžké si představit zákon, který by byl pozitivnější nebo který by byl ještě víc vzdálen od jakékoli představy přirozeného zákona. Nám asi tento příkaz logický nepřijde, ale ve starověkém Izraeli, alespoň v jistém (pravděpodobně dávném) období, logický pravděpodobně byl²⁵⁰. Racionalizující vysvětlení byla pro pohany, Izraelcům by mělo stačit vědomí, že zákony dává Bůh. A v tom spočívá jeho návaznost na otázku přirozeného zákona. Podobně jako moderní kanonisté Provost a Irwin můžou odsuzovat rozptyl zpopelněných lidských pozůstatků ve vánku například proto, že podle nich „není tím účtívým zacházením s lidskými pozůstatky, které církev

²⁴⁶ Viz 1. kniha Samuelova 28,9.

²⁴⁷ Srov. BARTON J. : Etika a Starý zákon, z agl. originálu Ethics and the Old Testament přeložili Filip a Marie Čapkovi, Mlýn, Jihlava 2006, 64.

²⁴⁸ Nu 6,1nn

²⁴⁹ Srov. pararely: obřadní použití krávy (Dt 21,3), další součásti obřadu (Lv 14,4), sedmeré stříknutí (Lv 4,6). Cedr a yzop zastupují největší a nejmenší součást rostlinné říše (1 Král 5,13). Kráva tu není obětí v pravém slova smyslu. Jediné, co se z ní při obřadu využívá je její popel. Tím, co zde působí očištění, je v popelu přítomná krev krávy, která právě z tohoto důvodu nebyla vylita, nýbrž spalena se vším ostatním. Jelikož hebrejščina nemá výraz pro hnědou barvu, znamenalo slovo ^a*dumma* spíše „červená“; kráva která svou barvou připomínala krev, odpovídala charakteru očištěného obřadu, k němuž měla sloužit, stejně jako karmínové barvivo ve verši 6. Viz komentář k Numeri 19, Český katolický překlad Pentateuchu, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2006, 405.

²⁵⁰ Jeden pohan se slavného rabína Jóchana ben Zakaje vyptával, jaký má toto nařízení důvod. Rabín mu poskytl různá racionální vysvětlení. Poté, co ten člověk odešel, se jeho žáci zeptali na pravý důvod. Odpověděl jim slovy Čtvrté Mojžíšovi 19, 12: „*Toto je nařízení zákona, které přikázal Hospodin.*“ Midraš Numeri Raba 19.

vyžaduje²⁵¹, mohli se lidé ve starověkém Izraeli domnívat, že blízkost smrti sebou nese démonické ohrožení.

Fakt, že očištění nečistého znečistí čistého, vzbuzuje obdiv, vždyť jde o trvalé nařízení²⁵². Společnost, která vytvořila tak kategorické formulace, si podle všeho byla jistá svými základními principy. Předpokládám, že stejně jako v Desateru, jsou také tyto zákony založeny na velmi starém konsensu o úctě k životu a majetku. Zdá se, že podstata židovských i katolických zákonů o zacházení s mrtvým lidským tělem nemá k myšlence „přirozeného zákona“ úplně daleko, i když je radikálně odlišná od toho, co bychom si pod tím jinak představovali. Zároveň je však dostatečně blízká na to, abychom tento pojem mohli, i když v uvozovkách, používat. Pozitivní zákon o pohřbívání totiž není zdaleka jediným kanonickým způsobem zacházení s mrtvým lidským tělem. Přirozený zákon o pohřbívání je zde přítomen mnohem víc a je trvalejší.

Nový zákon

S vědomím jak velkou nasází je rozmanitost morálních závazků a hledisek, s nimiž se ve Starém zákoně setkáváme v souvislosti se péčí o mrtvé lidské tělo se pokusím svůj pohled zaměřit pouze na Nový zákon. V Novém zákoně se vyskytují pohřební praktiky sice pouze několikrát, ale v zásadě potvrzují a shodují se s pohřebními praktikami starých Izraelců, které byly uvedeny ve Starém zákoně; a ojediněle zmiňují i další detaily, které dříve (tj. ve Starém zákoně) přímo zmíněny nebyly. Pohřební ritus tedy zřejmě nedoznal v obdobích mezi napsáním obou částí biblického textu zásadních změn a informace z něm lze tedy chápat jednotně, jako popis ustálených pohřebních zvyků.

Sama evangelia jsou ohledně pohřebních obřadů velmi zdrženlivá. Když Ježíš chodil od vesnice k vesnici, nevyjadřoval se k plačkám v průvodech, vynášejících mrtvé za zvuku fléten²⁵³. Jistě se však modlil při různých příležitostech, které pramenily z tradice a z náboženského Zákona Izraele. Bylo tomu tak i při židovských pohřbech, přesto že nás o tom evangelisté nezpravují. Ambivalence Ježíšova postoje k pohřebním rituálům je zřejmá v tom, že učedníci nejsou vedeni k jejich provádění. Vedle podobenství²⁵⁴ také Ježíšovy požadavky osvětlují, jak „ústřední“ byla úloha pohřebních rituálů v tomto adventu Boží vlády. Tam, kde Ježíš řekne „následuj mne“, není čas ani na to, aby člověk pohřbil svého otce (posvátná náboženská povinnost), nýbrž: „*Nech mrtvé, ať pochovávají své mrtvé.*“²⁵⁵ Jedná se o velmi drastický způsob, jak říci: Nech ihned všechno kvůli mně²⁵⁶. Z odpovědi nelze vyvozovat, že by Ježíšovi

²⁵¹ Srov. IRWIN Kevin W. : Death, Dying, and Burial - Overview of Christian Practices, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 184.

²⁵² 4. kniha Mojžíšova 19,21.

²⁵³ Názorně o tom svědčí příběh o vzkříšení dcery Jairovy (Mk 5,22-43). Oplakávání mrtvého, které často vykonávali najatí muži a ženy, mohli být přítomni i hudebníci (Srov. Mt 9,23: ó αὐλητης - hráč na flétnu). Pán Ježíš vykázal všechny plačící lidi ven a Jiara povzbuzuje, aby se nebál, aby věřil, aby měl důvěru, že poslední slovo nemá smrt, ale Bůh. Moc Hospodinova sahá i na místo mrtvých. „Velký rozruch, pláč a kvílení“ (Mk 5,38) Ježíš odmítá jako projev bezútěšnosti, podobně i Petr v Joppe (Sk 9,37 - 40). Tam jsme informováni o tom, že tělo zesnulé křesťanky Tabity (řec. Δορκάς - srnka) bylo vystaveno „v horním pokoji“ jejího domu.

²⁵⁴ Viz např. podobenství o Lazarovi a boháčovi (Lk 16,19-31), kde boháč sice byl pohřben, ale stejně skončil v zavřzení od Boha. Vulgáta dodává „byl pohřben do pekla (in inferno)“.

²⁵⁵ L 9, 59-60.

²⁵⁶ Srov. JAN PAVEL II. : Život Kristův, christologické katecheze, přel. C. V. Pospíšil, Matice cyrilometodějská, Olomouc 2002, 146.

šlo o postoj zaměřený proti samozřejmě pietě nebo že by se vyjadřoval proti přehnanému kultu mrtvých na způsob kynických filozofů („Zápach mne pohřbí“²⁵⁷). I když Ježíš věděl o velkém nebezpečí kultu předků²⁵⁸, nevyslovuje zde principiální a trvale platnou podmínku následování, ale odpovídajícím způsobem se vyjadřuje²⁵⁹. Povoláný člověk dostává od Ježíše odpověď, o níž bylo řečeno, že žádný jiný Ježíšův výrok nepřestoupil ostřeji současně Zákon, dobré mravy a zbožnost²⁶⁰. Tato zvláštnost vystoupí do popředí, když si uvědomíme, za jak důležité považovali kumránští mnichové řádný pohřeb svých členů a že celé předkonstantinovské křesťanství bývá někdy označováno jako církev katakomb.

Ani z biblických analýz novozákonní scény pohřbu Ježíše pro mě nevyplývá, že by mělo smysl na pouhém faktu pohřbení lidských pozůstatků Ježíše rozvíjet a stabilizovat jakousi quasi liturgickou dogmatiku se silným juridickým aspektem²⁶¹. V jeho způsobu pohřbení není žádný křesťanský prvek. Podle všeho, co můžeme zjistit, Ježíš sám nikdy nikoho nepohřbil. Pohřeb se stal křesťanskou praxí až po jeho smrti. Je téměř trapnou ironií, že Ježíšův pohřeb nezařizoval Petr ani Jan ani ostatní, kteří se ještě minulého večera bili v prsa a hádali, kdo miluje Krista nejvíc, nýbrž saducej a farizej. Skutečná novost pohřbu Ježíšových pozůstatků nespočívá v novém pohřebním rituálu, který by mohli provádět jeho učedníci, nýbrž v samotné postavě Krista, jenž svým slovům propůjčuje mrtvé tělo a ztuhlou krev, což je naprosto neslýchaný realismus. Již ve Starém zákoně biblická novost nespočívá prostě v abstraktních pojmech, nýbrž v nepředvídatelném a v jistém slova smyslu neslýchaném jednání Božím²⁶².

V následujícím úryvku můžeme sledovat jednu z prvních úvah vyrovnávajících se s otázkou smrti z hlediska křesťanské víry. V listu apoštola Pavla Soluňanům se píše: „*Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naděje. Věříme-li, že Ježíš zemřel a vstal z mrtvých, pak také víme, že Bůh ty, kdo zemřeli ve víře v Ježíše, přivede spolu s ním k životu*“ (1Te 4, 13-17). Někteří ze členů tesalonické křesťanské obce zemřeli, aniž by se dožili očekávaného nového věku a viditelného vyhlášení Kristovy vlády. To byl vážný problém. Znamená to, že křesťanská naděje byla velmi konkrétní a celostná, zahrnovala i „tělo“ a smrtí byla vážně ohrožena²⁶³.

V opozici k pohanskému světu Pavel odmítá pojmání křesťanství ve smyslu dobových mystérických kultů a různých druhů antické filozofie²⁶⁴. Křesťanský život je

²⁵⁷ Viz LÚKIÁNOS, Demonax 65. cit. v RÜDIGER H. : Lúkiános Samosatský, /ca 120 - ca 180/, řec. spisovatel, Briefe des Altertums, 1941.

²⁵⁸ Je známá např. tato provokace: proniknutí jednoho Samaritána o půlnoci do jeruzalémského chrámu při slavení paschy. Rozházením kostí mrtvých znesvětil chrámové nádvoří. Srov. JOSEPHUS, Ant. 18,30. Podle JEREMIAS J. : Die Gleichnisse Jesu, Göttingen 1965, se tato událost přihodila mezi roky 6-9 po Kr.

²⁵⁹ Srov. BROWN R. E. : Ježíš v pohledu nového zákona, z angl. orig. An introduction to New Testament Christology (1994), přeložili J. a V. Roskovcovi, Vyšehrad, Praha 1998, 91.

²⁶⁰ Srov. HENGEL M. : Nachfolge und Charisma. Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Studie zu Mt 8, 21 f und Jesu Ruf in die Nachfolge, BZNW 34, Berlin, 1968, 16.

²⁶¹ Podrobněji srov. KOTRLÝ Tomáš: Pohřeb Ježíše Krista, Pána a Spasitele, in: Akord XXVI, revue pro literaturu, umění a život, Brno – Praha: Knihař Pavel Káňa, 2006, č. 1-7, 17-359.

²⁶² Srov. encykliku Deus Caritas est nejvyššího pontifika BENEDIKTA XVI. , Česká biskupská konference, Paulínky, Praha 2006, 21.

²⁶³ Srov. POKORNÝ Petr: Smrt – poslední nepřítel, in: Krásná smrt?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing: Praha 1999, 33-38, zde 34.

²⁶⁴ Srov. POSPÍŠIL Ctirad Václav: Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel, druhé, upravené a rozšířené vydání, Krystal OP, 2002, 85.

mystická účast na Kristově tajemství, na jeho smrti a vzkříšení (srov. např. Ř6, 3-5; Ga2, 19-20), a naše spodobení s Kristem působí Duch svatý, který nás zaměřuje k plné účasti na jeho slávě (srov. např. Ř8, 14-17). Pavel ve svých listech zdůrazňuje důstojnost lidského těla na mnoha místech. Nepoužívá nikdy tohoto výrazu - na rozdíl od evangelií k označení mrtvoly²⁶⁵, zato mu připisuje jednu z nejvznešenějších schopností člověka, totiž plození²⁶⁶. Nesestavuje žádné katalogy „hříchů těla“²⁶⁷, jak to bylo tehdy zvykem zvláště v řeckém kulturním prostředí.

Pavel vytvořil okolo vítězného boje ducha a jeho protikladu, to jest těla, skutečný teologický systém. Podobnost s řeckým myšlením je zde jen povrchní, protože v otázkách těla nejde v bibli o rozlišování mezi čistým a nečistým. Základní semitský protiklad mezi pozemským a nebeským je v NZ proměněný nejen hříchem, do kterého nás zatáhla tělesnost, ale také sesláním Ducha svatého křesťanům.

V 1 Kor 15, 35-58 Pavel objasňuje další otázku, která byla v Korintě aktuální: Jaký druh těla vstane? Bude to tělo proměněné, tak jako je rozdíl mezi semenem a rostlinou, která z něho vyrostě; ne tělo pomíjející, ale nepomíjející; silné, ne slabé; pneumatikos, ne psychikos²⁶⁸. Na konci živí nebo mrtví, všichni budeme proměněni a oděni neporušitelností a nesmrtelností (15, 51-54). Posledním Pavlovým triumfem je, že smrt ztratila svůj bodec, protože Bůh nám dal vítězství skrze Pána Ježíše Krista (15, 55-58).

Evangelista Marek nás spravuje o jistých učednících Jana Křtitele, kteří: „přišli, odnesli jeho tělo a uložili ho do hrobu“ (Mk 6, 29). Ve slovese odnést – ηραω – je možné různoctení²⁶⁹: κηδευσαι / κηδεύω [vypravení k pohřbu, péče o tělo, truchlení²⁷⁰], takže je možné větu upřesnit: „přišli, připravili jeho tělo k pohřbu a uložili ho do hrobu“, což jsou základní činnosti i každého současného provozovatele pohřební služby²⁷¹.

Sk 8, 2: Zbožní muži pochovali Štěpána (συνεκομισαν δε τον Στεφανον) a velmi nad ním nařkali (Ek. překl. truchlili). Curaverunt autem Stephanum viri timorati et fecerunt planctum magnum super eum²⁷². Řecké „kopetós“ a lat. „planctus“ - „nářek“ se vyskytuje v NZ pouze zde²⁷³, jde tedy o biblický hapax legomenon, což evidentně velmi ztěžuje jeho interpretaci. Nenašel jsem starší svědectví Písma sv. o pohřebních praktikách prvních křesťanů, v tomto konkrétním případě snad dokonce samotných apoštolů, kteří jako jediní podle svědectví Písma sv. (Sk 8, 1) v Jeruzalémě zůstali i přes velké pronásledování církevní obce. Stejně jako Štěpánova smrt ukamenováním lidmi z tak zvané synagogy propuštěnců (Srv. Sk 6, 9)²⁷⁴, možná

²⁶⁵ Srov. Mt 27, 52. 58n; Lk 17, 37; Sk 9, 40.

²⁶⁶ Ř 1, 24; 4, 19; 1 K 7, 4; 6, 13-20.

²⁶⁷ V 1 K 6, 18 jde pravděpodobně o hřích proti celé lidské osobě.

²⁶⁸ Srov. BROŽ J. : studijní texty pro studenty KTF UK, Praha: nepublikováno, 2000.

²⁶⁹ Srov. TICHÝ L. : Slovník novozákonní řečtiny, 1. vyd. Burget, Olomouc 2001.

²⁷⁰ Ve Skutcích Janových 84 (k Fortunatusovi) taky můžeme κηδεύω překládat: „bud' oddělen od jejich truchlení“ „od jejich péče o Tvé mrtvé tělo k pohřbu“.

²⁷¹ Srov. § 6 odst. 1 ZPohř.

²⁷² Novum Testamentum, Graece et Latine, Augustinus Merk (ed.), Sumptibus pontificii instituti biblici; Ř; 1984;

²⁷³ Schmoller, A. , Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament, German Bible Society; 1989; 286

²⁷⁴ Roku 63 př. Kr. bylo na Pompejův rozkaz zavlčeno do Říma dost Židů do otroctví. Mnoho z nich však bylo později z otroctví propuštěno a někteří z nich - nebo jejich potomci - se zase vrátili do Svaté země. Srov. BOGNER V. : poznámka k Sk 6,9; in: Nový Zákon, Česká liturgická komise; 1989.

i pohřeb sv. Štěpána přispěl k rozšíření evangelia. Opět se jednalo o velmi rozsáhlou látku, jejíž hlavní body můžeme nastínit pouze v nejobecnějších rysech.

1.3.3 Spisy apoštolských a církevních otců

Cenným pramenem poznání disciplinárních norem církve prvních křesťanských generací jsou tzv. Spisy apoštolských otců, tj. převážně žáků či posluchačů apoštolů, kteří jsou uznáváni za nositele apoštolské tradice, aniž by byli autory nějakého novozákonního spisu²⁷⁵. Vedle Klementa Římského, Ignáce z Antiochie a Polykarpa ze Smyrny (podle některých patrologů i Quadrata a Papiáše z Hierapole) se do této skupiny řadí i některé, většinou anonymní, spisy, z nichž nejvýznamnější místo v dějinách pramenů kanonického práva zaujímá Didaché tón dódeka apostolon (Doctrina duodecim apostolorum, Učení dvanácti apoštolů)²⁷⁶. Jde o časově první a nejdůležitější sbírkou, vznikla kolem r. 100 v Sýrii či Palestině a stala se základem prakticky všech pozdějších pseudoapoštolských sbírek²⁷⁷. V kapitole II. 2. Didaché říká: „Nebudeš čarovat“; v kapitole III. 4. : „Neptej se věstců ve věštírnách po budoucnosti. Vede to k modloslužbě. Neužívej zaříkadel ani hvězdopravectví ani kouzel.“; v kapitole VI. 3. „Co se týče jídla, jez co můžeš. Naprosto se varuj masa obětovaného modlám. Je to úcta prokazovaná mrtvým bohům.“²⁷⁸

Cenným pramenem nejen pro poznání kanonického práva, ale i pro právní historii vůbec se staly spisy církevních otců²⁷⁹. Již u sv. Ambrože nalezneme otázky velmi aktuální: Jak může materiální prvek ritu působit na duchovní sféru - na „duši“ člověka? To, co je při obřadu vidět, není totožné se skutečností, která je působena, ale je jejím obrazem, podobenstvím: „Když se ponoříš (do křestní vody), obdržíš podobenství (*similitudo*) smrti a pohřbu. . když se vynoříš, děje se podobenství vzkříšení.“²⁸⁰ Ponoření a vynoření z vody není identické se smrtí a vzkříšením, ale symbolicky - tedy podobně a zároveň nepodobně - je zobrazují a představují. Proto, když sv. Ambrož připomíná, že jsme byli pokřtěni „v Ježíšovu smrt“ (Ř 6, 3) a zemřeli jsme s ním, říká, že nešlo o skutečnost tělesné smrti, ale o její podobenství²⁸¹. Křestní piscinu nenazývá hrobem, ale říká: „pramen je jakoby (tzn. V jistém smyslu) hrob“²⁸².

Pasáže z Rozmluv sv. Řehoře Velikého²⁸³, jedno místo z Basilových Moralií²⁸⁴, jež se zabývá otázkou očisty, a text sv. Augustina o přímlovách za mrtvé²⁸⁵ reprodukuje Burchard z Wormsu († 1025) v tzv. Dekretu²⁸⁶ - sbírce textů, jež se staly autoritou

²⁷⁵ Srov. HRDINA A. : Texty ke studiu kanonického práva, Právnická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň; 1998; 32

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Tamtéž.

²⁷⁸ Citováno z NOVÁK J. J. : Druhá patristická čítanka (Teologické studie), Praha; 1985; 8-14.

²⁷⁹ Srov. BALÍK Stanislav - HRDINA Antonín: Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, op. cit. , 11.

²⁸⁰ De sacramentis 2,23; 3,2: Fontes Christiani. Zweisprachige Neuausgabe christlicher Quellentexte aus Altertum und Mittelalter (hrsg. v. N. Brox), Freiburg 1991 (FC) 3,114. 118.

²⁸¹ De sacramentis 2,23: Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine: FC 3,114

²⁸² De sacramentis 2,19: ideo fons quasi sepultura est: FC 3,110.

²⁸³ Sv. ŘEHOŘ VELIKÝ, Čtyři knihy rozmluv, Družstvo přátel studia, Praha, 1924, přel. Klement Kuffner.

²⁸⁴ BASIL VELIKÝ, Moralia 70,22, překlad Jiří Novotný, z knihy J. Novotný, Basil Veliký a jeho doba, Velehrad-Roma, Refugium, 1999.

²⁸⁵ AUGUSTIN, Enchiridion 110, cit. dle Svatý Augustin, Katechetické spisy, Vavřincova příručka o víře, naději a lásce, z latiny přeložil Richard Mašek, Krystal OP, Praha 2005, 144.

²⁸⁶ BURCHARD DE WORMS, Decretorum libri XX, XX, 68-74, PL, 140, 1042-1045.

v otázkách dogmatu a kázně - stavební kamenem na cestě k souboru Corpus iuris canonici. Augustinovu textu předchází věta „jsou čtyři druhy obětí“ (*quatuor genera sunt oblationis*)²⁸⁷, jež bude o sto let později převzata do Dekretu Gratianova a ona „čtveřice“ se stane problémem pro scholastiky²⁸⁸.

Sondujeme-li vývojové etapy kanonického práva, nemůžeme pominout vynikajícího představitele africké teologie 3. století Quinta Septimia Florenta Tertulliana. Jako známý římský právník se obrací ke křesťanství a všechny svůj život i vzdělanost věnuje jeho obraně. Je často označován za zakladatele církevní latiny, vnesl totiž do teologie jasné pojmy, které jsou dodnes základními pojmy dogmatiky. Je to také on, kdo teologii vtiskl nový rys - právnícký²⁸⁹. Tertullianův vliv na Západě byl obrovský. Budoucím generacím ani tolik nevadilo, že ho rigorismus jeho teologických pojetí dovedl mimo církve — k montanistům²⁹⁰. Tertulián velice trvá na obětování mší za zesnulé, jež se koná o výročíh jejich smrti, a zdůrazňuje, že zbožné konání nemusí mít oporu v Písmu, ale může se zakládat jen na tradici a víře, což víceméně případ pohřební mše: „*Oblace za zesnulé konáme o výročním dnu smrti. . Kdybys pro toto a jiné podobné konání hledal nějaké výslovné přikázání v Písmu, nenajdeš ho. Jejich zárukou je tradice, potvrzuje je zvyk, uchovává je víra.*“²⁹¹

Sv. Ambrož ve svém traktátu De bono mortis (O dobru smrti) ze 4. století se snaží dokázat nesmrtelnost duše a kritizuje římskou pohřební pompu. „*Naše duše, „ praví, „není uzavřena v hrobě spolu s tělem. . Je zcela zbytečné, když lidé budují přepychové hrobky, jako by to byly příbytky (receptacula) duší, a ne pouze těl.*“ A dodává: „*Duše mají svá obydlí nahoře.*“²⁹² Po bitvě u Hadrianopole (378), v níž zahynul císař Valens, neváhal sv. Ambrož rozbít posvátné nádoby a prodat jejich drahý kov, aby mohl vysvobodit ty, kdo padli do rukou barbarů. Aby mohl milánský biskup vykoupit vězně, zvětšit rozlohu hřbitovů a pochovat mrtvé, pokládal za dovolené *vasa ecclesiae etiam initiata confringere, conflare, vendere* („i posvěcené kostelní nádoby rozbít, roztavit a prodat“)²⁹³.

Svatá Monika se takto loučila se svými syny předtím, než zemřela: „*Pochovejte toto tělo, kde chcete. Ať vás to netrápí! Jen o jedno vás prosím, pamatujte na mne u Pánova oltáře*“²⁹⁴. Slovy jejího syna sv. Augustina: „*Neboť když se blížil den jejího*

²⁸⁷ Právě v kapitolách 109 a 110 *Enchiridionu* Augustin nejlépe vysvětluje své pojetí čtyř druhů lidí. Dobří přímluvy nepotřebují. Špatným nemohou být nic platné. Zbývají ti, kdo nejsou ani zcela dobří, ani zcela špatní. Ti potřebují přímluvy. Lidem skoro úplně dobrým přímluvy pomohou. Lidé skoro úplně špatní mohou, zdá se, doufat nanejvýš v „snositelnější zatracení“ (*tolerabilio damnatio*). Srov. SV. AURELIUS AUGUSTIN, Rukověť pro Vavřince, Dědictví sv. Prokopa, Praha 1911, přel. Klement Kuffner; TÝŽ, Katechetické spisy, Vavřincova příručka o víře, naději a lásce, z latiny přeložil Richard Mašek, Krystal OP, Praha 2005.

²⁸⁸ Srov. GOFF J. Le: Zrození očištěnce, z francouzského originálu La naissance du Purgatoire, vydaného nakladatelstvím Éditions Gallimard v roce 1981, přeložila Věra Dvořáková, Vyšehrad, Praha 2003, 110.

²⁸⁹ Je tu už patrný rozdíl od velkých teologů alexandrijské školy Klementa a Origena, kteří ekonomii spásy viděli jako kosmický proces, užívali slovník spíše z oblasti filozofie a obrazy ze světa lékařství či pedagogiky. Spása pro ně nebyl právní pojem, ale spíše léčebný či výchovný proces. Srov. VENTURA Václav: Spiritualita křesťanského mnišství, text edičně připravil Ondřej Koupil, Praha – Břevnov: Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha & sv. Markéty, 2006, 68.

²⁹⁰ Viz tamtéž, 69.

²⁹¹ De corona militis, 3,2-3. Překlad J. Goubert a L. Cristiani, Les plus beaux textes sur l'au-dela, Paris 1950, 183 a násl.

²⁹² *Animarum autem superiora esse habitacula* (De bono mortis, X, 44, Migne, Patrologie latine, sv. 14, sl. 560).

²⁹³ Srov. MESSINA R. : Dějiny charitativní činnosti, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2005, 63.

²⁹⁴ Srov. Denní modlitba církve, Lekcionář pro modlitbu se čtením, ČLK, Praha, 1989, 2. čtení, 27. 8.

úmrtí, nemyslila na to, aby její tělo bylo skvosně pohřbeno, nebo drahými mastmi pomazáno; nežádala také drahocenného pomníku, aniž se starala o hrob ve vlasti. Nic takového nám neporoučela, nýbrž jen o to prosila, bychom jí byli pamětlivi u oltáře, jemuž sloužila, nevynechávající ani jediného dne. ²⁹⁵

Sv. Augustin se vrací k tomuto oblíbenému tématu v dílku O péči o mrtvé, jež vzniklo v letech 421 - 423 a je věnováno Paulínovi z Noly. Ostře tu kritizuje pohřební přepych, jímž někteří křesťané napodobují zvyklosti bohatých pohanů. Mrtvým podle něho postačí minimální péče a určitou výzdobu při pohřbech a na hřbitovech lze přijmout jedině z prosté lidské úcty. Je to částečná útěcha pro příbuzné. A toto uspokojení jim má být dopřáno. V druhé části *De cum pro mortuis gerenda* se však Augustin zabývá otázkou revenantů a potvrzuje jejich reálnost. V celkovém závěru díla Augustin znovu připomíná užitečnost přímluv za mrtvé, ale s tou výhradou, že prospět mohou jenom těm, kdo si spásu zasloužili. Protože však s jistotou nevíme, jaký osud pro ně chystá Bůh, raději ať je přímluv spíše víc než málo. Mše, modlitby, almužny: trojí pomoc mrtvým. S touž pomocnou trojicí se setkáme u pohřební liturgie. *“Když je problém vcelku takto rozřešen, budme si jisti, že mrtvým, na něž zaměřujeme svou péči, prospějí pouze slavnostní prosby konané za ně obětováním u oltáře a v našich modlitbách a almužnách. S tou výhradou nicméně, že tyto prosby nejsou užitečné pro všechny, nýbrž jen pro ty, kdo si to za svého života zasloužili.* ²⁹⁶

Řehoř z Nyssy při popisu pohřbu své sestry Makriny (zemř. cca 380) o uvádí: *„Rozděлил jsem shromážděný lid na muže a ženy, ženy jsem přiřadil ke sboru panen, muže ke skupině mnichů a snažil jsem se - jak je to obvyklé u sboru - o jednotný, správně rytmický a harmonický zpěv, při kterém by všechny hlasy byly vhodně uspořádány²⁹⁷. . . Při průvodu do kostela všichni - od prvních k posledním - jednohlasně zpívali žalm jako v chvalozpěvu tří mládenců.* ²⁹⁸ Už od křesťanského starověku jsou tedy pohřební nářky nahrazeny zpěvem žalmů. Zpěv žalmů při pohřebním průvodu je doložen mnoha dalšími svědectvími křesťanské antiky²⁹⁹. Např. sv. Jeroným v popisu pohřbu sv. Pavly v Betlémě, kde její tělo bylo vystaveno vedle jeskyně narození (*iuxta specum domini*), uvádí zpěv žalmů podle tří jazykových skupin: řecky, latinsky a syrsky³⁰⁰ sborem mnichů při procesí do chrámu Spasitelovy jeskyně (*ecclesia speluncae saluatoris*)³⁰¹. Sv. Jeroným podává také svědectví o účinku zpěvu Aleluje při popisu pohřbu Fabioly v Římě, když uvádí, že *„za zvuku žalmů byl zlatem zářící přibýtek chrámů až do výše rozechvíván zpěvem Aleluja“*³⁰². Uvedme na závěr shrnující text z homilie Jana Zlatoústého: *Dříve se nad mrtvými ozýval pláč*

²⁹⁵ Vyznání IX, Kuncíř, 1926, přel. M. Levý.

²⁹⁶ AUGUSTIN, O péči o mrtvé, cit. dle GOFF J. Le: Zrození očištění, op. cit. , 87.

²⁹⁷ Vita sanctae Macrinae 33, SCh 178,248.

²⁹⁸ Tamtéž 34, SCh 178,252. Kantikum z knihy Daniel (3,52-90) je v této souvislosti zmíněno zřejmě kvůli jeho úvodní větě (3,51), kde je uvedeno, že tři zpívali chvalozpěv „jako jedněmi ústy“. Srov. KUNETKA František: Nejstarší římské Ordo defunctorum v pohledu paradigmatu rites de passage, in: Studia theologica 4, Ročník 7, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci -Cyrilometodějská teologická fakulta, 2005, 20.

²⁹⁹ Srov. KACZYNSKI R. : Die Psalmodie bei der Begräbnisfeier, in: Liturgie und Dichtung: Ein interdisziplinäres Kompendium, (ed.) H. Becker a R. Kaczynski, sv. 2, Pietas liturgica 2, Eos-Verlag, St. Ottilien 1983, 795-835.

³⁰⁰ „Graeco, Latino, Syroque sermone Psalmi in ordine personabant.“ Epist. 108,29, CSEL 55,348.

³⁰¹ „Psalmorum linguis diversis examina concrepabant.“ Epist. 108,29, CSEL 55,348. K zpěvu žalmů a antifon při liturgických průvodech ve starověku obecně Srov. Itinerarium Egeriae - Putování Egeriino, in: HEJTMANOVÁ Marcela, ed. , Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 1999, passim.

³⁰² „Sonabant psalmi etaurata tecta templorum reboans insublime alleluia quatiebat.“ Epist. 77,11, CSEL.

a nářek, dnes zpíváme žalmy a hymny. . Žalmy jsou totiž znamením radosti: Je někdo dobré mysli? Ať zpívá chvály! (Jak 5, 13)³⁰³.

1.3.4 Konkordáty

Zvláštním pramenem kanonického práva se staly tzv. konkordáty, to jest smlouvy, uzavřené mezi státy a církví. Jde o specifickou kategorii právních norem spočívajících na mezinárodních smlouvách mezi jednotlivými státy a církví, tedy tzv. smluvně církevní právo³⁰⁴. Nutno dodat, že oblast pohřebnictví se dotýká konfesněprávní problematiky jen okrajově a mimochodem³⁰⁵.

Dne 28. 7. 1993 sjednal Apoštolský stolec s Polskou republikou konkordát, který byl ovšem polskou stranou ratifikován téměř až po pěti letech (23. 2. 1998), třebaže v té době byl na papežském stolci Polák Karol Wojtyla a většina Poláků se hlásí ke katolické církvi³⁰⁶.

Článek 24 Konkordátu s Polskou republikou

Církev má právo stavět, rozšiřovat a spravovat posvátné a církevní budovy - v souladu s polskými zákony. O nezbytnosti výstavby kostela nebo zřízení hřbitova rozhoduje diecézní biskup nebo příslušný ordinář. Příslušné církevní autority přistupují ke stavbě posvátných a církevních budov nebo ke zřízení hřbitova poté, co získaly nezbytná úřední povolení³⁰⁷.

Dne 11. 6. 1997 byla v Erfurtu sjednána mezinárodní smlouva mezi Svatým stolicem a Svobodným státem Durynsko. Jde o jednu ze série smluv, kterou se upravují vzájemné vztahy Svatého stolce a nových německých spolkových zemí. Tyto smlouvy nejsou označeny jako konkordát - tento název je pro příště vyhrazen jen mezinárodním smlouvám s centrálními státy; v případě Německa jde o konkordát z roku 1933, jehož platnost je oběma stranami uznávána, nicméně jeho závaznost i pro nové spolkové státy je těmito zpochybňována, jakkoli se zdá, že vyplývá z čl. 11 Smlouvy o sjednocení. Detailně a precizně vypracovaná smlouva zrcadlí princip: „clara pacta, boni amid“³⁰⁸.

Článek 17 smlouvy se Svobodným státem Durynsko

(1) *Církevní hřbitovy požívají ochrany státu.*

(2) *Pohřbívání nevěřících nebo věřících jiných vyznání na hřbitovech, které mají výlučné postavení na určitém místě a jsou ve správě Katolické církve, se zaručuje. (Tato záruka platí za předpokladu, že jsou uznány platné předpisy dotčeného hřbitova zejména o užívání hrobů, o délce jejich využití a o jejich možném odebrání.)*

³⁰³ Homilie De sanctis Bernice et Prosoce, PG 50,634. K tomu Srov. KACZYNSKI R. : Das Wort Gottes in Liturgie und Alltag der Cemeinden des Johannes Chrysostomus, Herder, Freiburg 1974, 89-110, 258-270.

³⁰⁴ Srov. HRDINA Antonín - BALÍK Stanislav: Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, op. cit. , 12, 29.

³⁰⁵ Podrobněji srov. kapitolu Pojem pohřebnictví v českém konfesním právu.

³⁰⁶ Vycházím především ze závěrů Hrdinových - Viz HRDINA Antonín: Texty ke studiu konfesního práva, I. Evropa a USA, Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2006, 235. Z této práce přebírám i většinu odkazů.

³⁰⁷ Převzato z: Revue církevního práva - Church Law Review, Praha 1998, vol. 9, no. 1, 47.

³⁰⁸ Viz HRDINA Antonín: Texty ke studiu konfesního práva, op. cit. , 254-255.

(3) *Provozní a poplatkové řády církevních hřbitovů vyžadují povolení úřadu příslušného pro pohřbívání. Na žádost církevního provozovatele hřbitova budou hřbitovní poplatky vybírány v exekučním správním řízení. (Panuje shoda v tom, že státní povolení může být odepřeno jen z důvodů veřejného pořádku, zejména v oblastech stavebního a hygienického dozoru. Příslušné exekuční správní orgány určí Svobodný stát Durynsko. Náklady spojené s exekučním řízením, které nelze zahrnout do exekuce, hradí církevní provozovatel hřbitova.)³⁰⁹*

Veřejnoprávní status, jemuž se ve Spolkové republice Německo těší církev a jejich organizační složky, je „vykoupen“ řadou povinností vůči státu i v takové službě ve veřejném zájmu jakou je provozování veřejného hřbitova.

1.4. Filozoficko antropologický rozměr

Záměrem této kapitoly je integrovat a syntetizovat tyto poznatky a poznatky společenských věd v rovině horizontální (bioetické, psychické a sociální dimenze lidské skutečnosti). Otázky, které si klade filozofie (a tedy i filozofická antropologie), nebývají nikdy „vydiskutovány“ - tzn. projednávány tak dlouho, než je na ně nalezena buď dostatečná odpověď, nebo než se prokáží jako špatně položené; často se prostě „nechávají padnout“, když poté, co byly dlouho vášnivě probírány, ztrácejí pro další generaci význam nebo jí připadají méně naléhavé, ačkoli později, často s odstupem staletí, mohou být znovuobjeveny³¹⁰.

V pokoncilní epoše se stále výrazněji projevuje „antropologický obrat“³¹¹ v křesťanské teologii. Mezi nejhlubší otázky, které si lidstvo klade, řadí druhý vatikánský sněm tyto: „Co je člověk? Jaký je smysl bolesti, zla, smrti, které přes všechno dosažený pokrok trvají? Nač ona vítězství, tak draze dosažená? Čím může člověk přispět společnosti a co od ní může očekávat? Co přijde po tomto pozemském životě?“³¹² Dnes je konfrontace teologie s humanitními vědami mnohem klidnější; platí to především pro euroamerickou oblast, kde je dnes vcelku samozřejmostí interdisciplinární přístup, a to nejen v rámci samotné teologie, nýbrž i ve vztahu k ostatním vědám.

Každé rozloučení se zesnulým se jistě týká něčeho, co lidský život i danou společnost přesahuje. Smrt člověka výslovně mříí „mimo tento svět“, případně za něj - ať už si „onen svět“ představují spíše historicky jako něco, co jednou přijde, nebo jako individuální budoucnost duše po smrti, nebo ho vidí v jiné oblasti, naší zkušenosti jinou cestou nepřístupné. Pro naše zkoumání však bylo podstatné jen to, že přirozený postoj člověka vůči smrti a náboženské projevy lidí se ve všech případech odehrávají v tomto světě naší společné zkušenosti. Právě ve vztahu k „posledním věcem“ musí víra umožňovat dialog, dialog o smrti, dalším nebo novém životě, a to s každým člověkem, ať už je křesťan nebo ne.

³⁰⁹ Převzato z: Revue církevního práva - Church Law Review, Praha 2000, vol. 17, no. 3, 243.

³¹⁰ SCHAEFFLER R. : Filozofie náboženství, z něm. originálu Religionsphilosophie vyd. 2002 přel. Jolana Poláková, Kolegium Zvon v nakl. Academia, 1. vydání, Praha; 2003; 22.

³¹¹ RAHNER Karel: Teologia e antropologia, in: Nuovi saggi, 3. svazek, Róma: Edizioni Paoline, 1969, 45-62

³¹² GS 10.

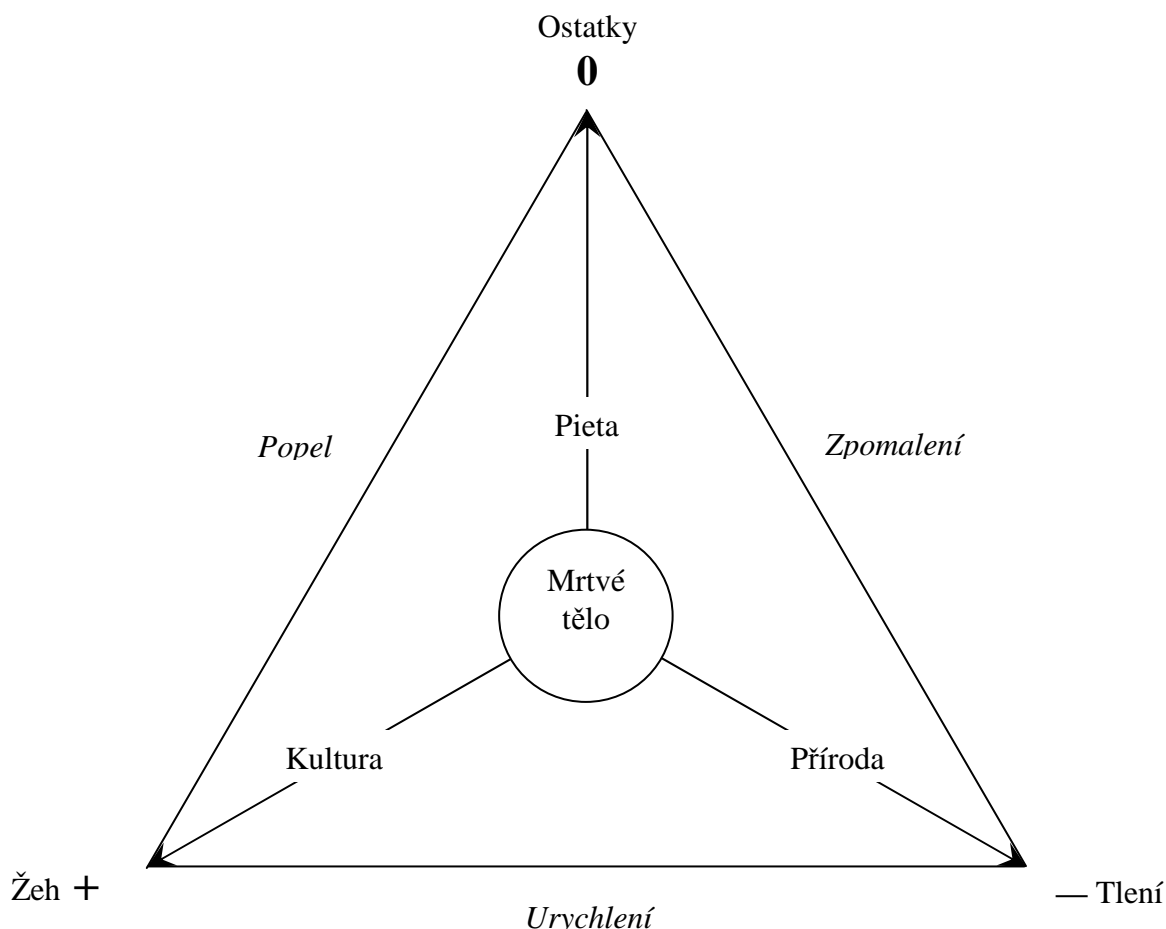
Materiálním východiskem pohřbu se stává pohřební ritus a hrob jako průsečík biologických a kulturních procesů. Hrob je pojem nadřazený všem ostatním. Znamená z tohoto hlediska místo rituálního uložení pozůstatků člověka.

Tato část sleduje svébytnou římskokatolickou tradici, pro něž je charakteristická kontinuita s tradicemi raně křesťanskými, ale i vývoj způsobený pokračující inkulturací. Katolický pohřeb jako univerzální vyjádření lidové zbožnosti (obecně *religiositas popularis*³¹³ nebo *pietas popularis*³¹⁴), představuje globální komunitu nevázanou k určitému národu nebo etniku.

Pokusíme se antropologická východiska křesťanského pohřbu nalézt v třech společných kategoriích mrtvého těla: „pozůstalé-zpopelněné-zetlelé“. Z hlediska pohřebního ritu představují lidské pozůstatky neutrální pól, zatímco oba zbývající jsou binárními kontrasty - zpopelněné je kulturní transformací pozůstatků, jejíž strategií je zabránit jejich rozkladu, zatímco zetlelé je jejich transformací přirozenou. Prvotní trojúhelník je tedy nositelem protikladů „žár-kostra“ a „kultura-příroda“. Tyto pojmy jsou ale prázdnými formami, protože nevypovídají nic o tom, jaký konkrétní obsah příslušníci různých kultur kategoriím „pozůstalé-zpopelněné-zetlelé“ připisují. Na žádné pohřební hranici není nic jednoduše zpopelněno, ale žeh podléhá specifickým kulturním normám. Ani mrtvé tělo není ponecháno na svém místě tak, jak bylo nalezeno, ale prochází řadou úprav jako je *inhumace* (uložení lidských pozůstatků do hrobu), *immerse* (uložení lidských pozůstatků do vody) či *mumifikace* (uložení lidských pozůstatků do proudícího vzduchu). Také rozklad jako tlecí proces probíhá za určitých kulturně stanovených podmínek, jako je jeho zpomalení či zastavení (např. *konzervací* a *balzamací*) nebo jeho urychlení (např. *skeletizací*).

³¹³ Srov. PP 6, 9 a 10.

³¹⁴ Všimněme si např. , že v apoštolské exhortaci *Evangelii nuntiandi*, č. 48, se PAVEL VI. v pojednání o této látce vyjadřuje takto: „Proto ji také raději nazýváme lidovou zbožností (*pietas popularis*, pozn. překl.) než jen pouhým náboženským cítěním“ (*religiositas*, pozn. překl.); apoštolská exhortace *Catechesi tradendae*, č. 54, užívá výraz „*pietas popularis*“; CIC/1983 kán. 1234 § 1, používá výraz „*pietas popularis*“; v apoštolském listu *Vicesimus quintus annus* používá JAN PAVEL II. výraz „*pietas popularis*“; KKC, č. 1674–1676, 1679, používá výraz „*religiositas popularis*“, ale zná i výraz „*pietas popularis*“ (č. 1679); IV. instrukce pro správnou aplikaci koncilní Konstituce o posvátné liturgii (č. 37–40) *Varietates legitimae*, vydaná Kongregací pro bohoslužbu a svátosti (25. 1. 1994), používá v č. 45 „*pietas popularis*“.

Obrázek 1: Proměna lidských pozůstatků v lidské ostatky³¹⁵

Mumifikace má na první pohled zabránit rozkladu masa a proměně těla v kostlivce. Hertz se domnívá, že mumifikace je v některých případech jednoduše výsledkem dočasně ponechání těla na vzduchu (*immerse*) nebo jeho dočasně uložení do země, přičemž jak okolní vzduch, tak země mohou mít silně vysoušecí účinky, což pravděpodobně odpovídalo povětrnostním podmínkám v Egyptě³¹⁶. Jde tedy o tzv. provizorní pohřeb. Pohřební zvyky, s nimiž se setkáváme v různých kulturách (či zeměpisných oblastech) jsou podle Hertze pouhé varianty provizorního pohřbu³¹⁷. Dokonce ani když pozůstalí neměli v úmyslu tělo uměle uchovávat, nikdy je během rozkladného procesu úplně neopouštěli. Jelikož přeměna, která v něm probíhá, je složitá a pro okolí riziková, činila se často opatření směřující k tomu, aby se hnilobný proces zkrátil, aby se zmenšila jeho intenzita nebo neutralizovaly jeho hrozivé účinky: poblíž ostatků mrtvého se udržoval oheň, který měl jednak odpuzovat všechny zlé síly, jednak zahřívat bloudící duši, a kromě toho měl působit blahodárně na mrtvolu, která

³¹⁵ Vlastní schéma. K finální proměně lidských pozůstatků na lidské ostatky, t. j. popel, je určen tzv. kremulátor, který je dnešní hmatatelnou materializací biblického „Prach jsi a v prach se obrátíš“. Neshořelé pozůstatky vyhrnuté z křemalnice, zbytky ozdob rakve, pánve, lopatky, kloubní hlavice a popel nasype palič do kremulátoru a zavře dvířka. Stroj této kvality a výkonnosti promění zbytky na šedý prach za pár minut. Tím rituálním, ceremoniálním koncem pohřbu bez obřadu nejspíš bude moment, když computer ohlásí sníženou teplotu v peci. A oním Josefem z Arimatie, který podle Zákona pohřbil pozůstatky Ježíše, může být dnes „kus křemiku v procesoru“.

³¹⁶ Srov. HERTZ R. : Etude sur la représentation collective de la mort, *Année sociologique* 10; 1907; 48-137, zde 50.

³¹⁷ Srov. tamtéž 52.

se ještě také vykuřovala vonným látkami a natírala aromatickými mastmi. Od těchto praktik není příliš daleko k "vyuzení" mrtvol na roštu nebo k primitivnímu balzamování. K tomu, aby se od přirozeného vysušení „až na kost“ přešlo k této speciální formě vysoušení, jež promění mrtvolu v mumii, stačí, aby se mezi živými prosadilo přání uložit do definitivního hrobu tělo co nejméně změněné. Proto také Robert Hertz oprávněně považuje mumifikaci za "zvláštní případ, odvozený od provizorního pohřbívání."³¹⁸

Všemi kategoriemi „inhumace“, „immerse“, „mumifikace“, „konzervace“, „balzamace“ a „skeletizace“ je možné ovlivňovat a utvářet rozklad mrtvého těla v čase: v zájmu převedení lidských pozůstatků - prvního, materiálního „obrazu“ - v platnou reprezentaci „obrazu“ druhého, kulturního³¹⁹.

Jen jedna z těchto antropologických východisek likvidace mrtvého těla je plně v souladu s evangeliem, které mluví o strategii semínka, které upadne do země a neodumře, zůstane samo; odumřeli však, přinese hojný užitek³²⁰. Křesťanská zbožnost se distancovala od obsahu praktik mumifikování, balzamování či kremace, v nichž se někdy skrývá představa, že smrt znamená úplné zničení člověka³²¹. Jako vzor pohřbu pro věřícího člověka přijala pochovávání do země. Tento způsob na jedné straně připomíná zemi, z níž věřící vzešel³²² a do níž se nyní vrací³²³, a na druhé straně oživuje vzpomínku na pohřeb Pána Ježíše, pšeničného zrna, které padlo do země a přineslo hojný užitek. Instrukce Apoštolského stolce *Piam et constantem*³²⁴, proto nedoporučuje ani praxi balzamace, konzervace či mumifikace (immerse a skeletizace je v současné Evropě výjimečná).

Douglasová formulovala hypotézu, že nečistota je univerzálním morálním symbolem označujícím hranice mezi sociálními kategoriemi³²⁵. Podle jejího názoru je úzkost z poskvrnění dotykem s mrtvolou nejsilnější ve společnostech s přísnými sociálními kategoriemi. V technologicky komplexních a sociálně stratifikovaných moderních společnostech, jimž dominuje ideologie vědy a rozumu, je mnohem složitější postihnout kulturní dimenze, které strukturují naše vnímání a interpretaci smrti a života po ní. Čistota je oceňována ne proto, že styk s mrtvolou ohrožuje lidské zdraví, ale proto, že je hrozbou pro řád. Mrtvola není nečistá, ale je nečisté se jí dotýkat. Jinými slovy, kategorie nečistoty představuje kulturní konstrukci, sloužící v různých společnostech k eliminaci toho, co je považováno za "nemístné", asociuje nepořádek a narušuje sociální řád.

Jako je tomu u jiných církví, v katolické církvi existují odlišné pohřby pro křesťany s různými funkcemi (papežové, biskupové, kněží, mniši a laici). Odlišnosti v pohřebních obřadech však nejsou výrazné, týkají se zejména textů a některých rituálních postupů. V rámci antropologického pohledu je vhodné obrátit pozornost na etický rozměr kanonického práva. Z filozofického hlediska Kant ve vztahu k právu rozlišoval dvě otázky: *quid iuris*, kterého předmětem byl souhrn právních norem regulujících život jednotlivců ve společnosti a *quid ius*, kde se zabýval právem

³¹⁸ Tamtéž.

³¹⁹ Srov. MACHO Thomas: Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě, Vyšehrad 2003, 83.

³²⁰ J 12,24

³²¹ PP 254.

³²² Srov. Gn 2,6.

³²³ Srov. Gn 3,19; Sír 17,1.

³²⁴ AAS 56 (1964), 822-823.

³²⁵ Srov. DOUGLAS M. : Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo, Routledge, London 1966, 32-40.

ve vztahu ke smyslu existence člověka jako takového. Tomášovská definice, která chápe zákon jako „rozumné nařízení“ se přiklání k principu, že nejen *auctoritas*, ale především „*veritas*“ facit legem.

Z Kristovy nauky o člověku čerpá kanonické právo nejen pravdu o věčném rozměru lidského života, ale i o jeho důstojnosti. Provost tuto nauku shrnuje slovy: „*Hodnota mrtvého lidského těla je založena na víře, že naše těla jsou chrámem Ducha svatého a jsou předurčena pro zmrtvýchvstání; je založena na hluboké pastorační péči o pozůstalé truchlící. Nakládání s mrtvým lidským tělem musí tuto úctu odrážet.*“³²⁶

1.4.1 Otázka po pohřbu ve věku vědy

Nás zajímá především otázka, jak si vysvětlit, že vědecké pojmání pohřbu jako náboženského fenoménu vzniklo tak pozdě a proč předvědecké náhledy, které v následujících kapitolách nastíníme, tak tvrdošijně přetrvávají. Schaeffler se domnívá, že za pozdní nástup vědy a za přežívání náboženských představ mají odpovědnost lidské afekty³²⁷. Mezi nimi pak zejména výskyt strachu umožňuje pochopit, že se lidé neodvažovali svobodně používat své myšlení. „Strach dal nejprve na zemi povstat bohům.“³²⁸ Podobně jako strach, také naděje, vůči němu komplementární, může produkovat obdobnou předpojatost³²⁹. Pohřební rituál se tak může jevit buď jako důsledek strachu z mrtvého nebo jako určitý způsob náhradního uspokojení nadějí nesplněných uvnitř světa. Lidé doufají, že jejich zdánlivě tak slabý život přetrvá v pozůstalých zkázu tohoto zdánlivě tak mocného kosmu a bude mít účast na „nadcházejícím světě“. Kritickému přístupu se náboženské pohřební praktiky snadno jeví jako výraz resentimentu těch, kteří „ve skutečném životě přišli zkrátka“. Proto vidí Friedrich Nietzsche především židovsko-křesťanskou tradici jako nejzřetelnější výraz kněžské pomsty mocným, která se halí do roucha lásky k bezmocným³³⁰. Pohřeb jako náhradní uspokojování nesplněných nadějí poskytuje pozůstalým trpícím subjektivní útěchu, objektivně však přispívá k tomu, že se jejich zlost a zahanbení z existujících poměrů zmenšují a jejich energie se odvrací od změny těchto poměrů³³¹.

Mezi významné počiny filozofie člověka, včetně filozofie náboženství, moderní doby řadíme: 1. transcendenční analýzu subjektivity, 2. fenomenologickou metodu zkoumání, 3. filozofii a teologii naděje, 4. tzv. „lingvistický obrat“ vedoucí k prohloubení filozofie jazyka³³². Fenomenologicky je člověk především tělesně ohraničeným individuem. Na tom však nelze zakládat adekvátní filozofickou

³²⁶ PROVOST James H. : Canonical aspects, op. cit. , 206.

³²⁷ Srov. tamtéž 23

³²⁸ STATIUS: Thebias, III, in: Papinii Statii Thebias et Achilleis (vyd. Garrod, H. W.), Oxford; 1906, přetisk 1962; 661

³²⁹ SCHAEFFLER R. : Filozofie náboženství, op. cit. , 24

³³⁰ Srov. NIETSCHE Friedrich: Zir Genealogie der Moral (1886-1887), in: Nietzsche Werke (Colli-Molinari), sv. VI, 2, Berlin; 1968; přel. Jolana Poláková; 281-282

³³¹ Proti tomu stojí pohřeb jako národní manifestace. V českých zemích před březnem 1848 a potom v padesátých letech 20. století představoval pohřeb jednu z mála legálních možností veřejného shromáždění většího počtu osob. Velkou národní manifestací byl i pohřeb Jana Palacha. Podle Paměti Josefa Václava Friče první velké národní manifestace spojené s pohřbíváním začaly při pohřbu básníka Josefa Maliny a Josefa Jungmanna. Srov. RAK J. : Pohřeb jako národní manifestace, in: Kovařík, , Klíč k pražským hřbitovům, Lidové noviny, 1. vydání, Praha 2001, 314

³³² Srov. SKALICKÝ K. : Předmluva k českému vydání; in: Schaeffler, R. , Filozofie náboženství, op. cit. , 13.

antropologii³³³. Existencionalní přístup a křesťanská víra udržuje při životě dějinnost, která je důležitým rozměrem lidství. Bez něho by se člověk stal přírodní bytostí, za jakou ho pokládá přírodovědecká antropologie³³⁴. Zjištěné případy lidských individuů, které od nejtělejšího dětství vyrostla mezi zvířaty, ukazují, že tito jednotlivci nemají racionalitu: myšlení a řeč, že nenávratně upadli do přírody³³⁵. A právě proto, že žádný člověk není individuem, což by bylo popření jeho lidství, ale tajemství jeho racionality, etičnosti a estetičnosti je skryto v socialitě interpersonálních vztahů já-ty, je výchozím předpokladem u každého dochovaného lidského skeletu v úplné či alespoň částečné anatomické poloze lidský úmysl, že byl takto uložen záměrně. Všechny zdroje personality musejí být zmobilizovány, má-li být použita k pohřbívání nikoli deponování lidských pozůstatků. Personalita je filozofickým, nikoli empirickým pojmem. Podle A. C. Outlera vyjadřuje „transempirickou“ realitu. Není „částí“ lidského organismu, ani momentem procesu vývoje lidského života³³⁶. Pojem osoby je tedy pojmem transcendentním. Člověk jako osoba přesahuje sebe, tj. biologickou orientaci, svou duševní sférou. Na tuto okolnost poukazyval ve své antropologii M. Scheler a lapidárně ji vyjádřil B. Pascal: „Člověk nekonečně přesahuje člověka“³³⁷.

Úkolem filozofické antropologie je „zkoumat člověka jako celek“³³⁸: jeho podstatu, jeho postavení ve světě a ,smysl jeho existence. Tyto konstanty lidské existence však nelze zpředmětňovat, neboť v otázce na ně je tazající se subjekt vždy znovu zahrnut. Jedině taková metafyzika je práva fenoménu „člověk“, poněvadž „to, co je specificky lidské, (. .) je zásadně mimo sféru předmětnosti“³³⁹. Vnitřní princip, „který konstituuje jednotu a celistvost lidského bytí“³⁴⁰, nazýváme duše. Ale ani tento princip nemůžeme zpředmětňovat a osamostatňovat. Je to reálně-ontologický základ, jež bezprostředně netematicky prožíváme sebevědomí a jež zprostředkujeme transcendentální analýzou k výslovnému uvědomění jako bytostí složku konstituce člověka.

Podobně jako jinde ve světě, prošla i v České republice nemedicínská studia týkající se smrti diskontinuitním a různorodým vývojem³⁴¹. Na Západě je v posledních letech tato problematika řešena zavedením univerzitních kurzů nazvaných „Antropologie

³³³ TRTÍK Z. : Nastolení antropologické otázky v teologii, in: integrální antropologie na prahu 21. století, Karolinum 2002, 385: „individualistické pojetí smyslu lidského života, které v některých směrech personalismu redukuje lidskou existenci na sebezpochopení subjektu, ponechává stranou vědecky přístupné další rozměry lidství, jimiž jsou dějiny a společnost. “

³³⁴ Tímto směrem se pohybuje také chápání dějin v pozitivismu, který tenduje k pěstování historie jako přírodní vědy. Srov. TOYNBEE, J. M. C. : *Death and Burial in the Roman World*, Originally Published in Ithaca; New York: Cornell University Press, 1971, 6.

³³⁵ „K tomu přistupuje zjištění deprivace momentu u dětí, které žijí trvale mimo rodinu a péči jediné matky. Jejich nižší inteligence, citová a mravní labilita potvrzují, že osobní vztahy jsou nejen pramenem poznání lidské osobnosti, ale i jejím důvodem a tvorbou. “ Viz TRTÍK Z. : Nastolení antropologické otázky v teologii, in: integrální antropologie na prahu 21. století, Karolinum 2002, 388

³³⁶ OUTLER A. C. : *The Beginnings of Personhood: Theological Consideration*- in: E. Lommers (ed.) : *On Moral Medicine. Theological Perspectives in Medical Ethic*- W. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan; 1989; 391- 396.

³³⁷ PASCAL B. : *Pensée*- Hachette, Paris 1923, 434.

³³⁸ CORETH E. : *Co je člověk? Základy filozofické antropologie*. Zvon, České katolické nakladatelství, Praha 1994, 111

³³⁹ Srov. tamtéž 12.

³⁴⁰ Srov. tamtéž 131

³⁴¹ Srov. MAIELLO G. : *Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze - Strašnicích, Zlíně a Plzni*, Etnologický časopis Český lid, číslo 1, ročník 92/2005, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 36

smrti“, jejichž cílem je holistický přístup k fenoménu smrti, tj. jak z hlediska historicko-sociologicko-etnologického, tak i z hledisek psychologických, filozofických a náboženských.

O křesťanské pohřební liturgii v proměnách času toho víme poměrně mnoho, a to jak v katolických, tak v protestantských oblastech. Máme však jen kusé informace o tom, nakolik všechny ty početné pokyny a nařízení korespondují se skutečností. Na pohřeb se přece chodí i z “nenáboženských“ důvodů. Jen ze skutečnosti, že všichni lidé byli křtěni a křesťansky pohřbíváni, že se v nouzi modlili a že chodili do kostela, nelze vyvozovat, jak „křesťanský“ se daná společnost chovala. Holistický přístup k fenoménu smrti si proto v souvislosti s tématem zbožnosti klade ve zvláštní míře za cíl opustit hodnocení náboženského života podle počtu pohřbů, pohřebních publikací, nábožensky formulovaných závětí a podle množství odsloužených zádušních mší³⁴². Jakkoli skrovné jsou monografie zachycující pohřební rituály v ČR a jakkoli problematické je vyvozovat z nich závěry pro hodnocení každodenních poměrů, zájem o analýzu současných pohřebních rituálů neustále stoupá i v českých zemích³⁴³.

Sociologie práva chápe postoje k právu jako sociálně naučené pokračující tendence osoby reagovat určitým ustáleným způsobem na požadavky právních norem v podobných sociálních situacích³⁴⁴. O postojích k právní úpravě pohřbívání můžeme hovořit jak u jednotlivých fyzických osob (pozůstalí, duchovní, zdravotní sestra, patolog, praktický a soudní lékař, hygienik, jednatele pohřebních služeb, provozovatelé pohřebišť a krematorií, výrobce rakví ap.) tak také u osob, které vykonávají zákonodárnou, správní nebo soudní moc v církvi nebo ve společnosti. Sociologové empiricky zjišťují a měří postoje k pohřebnímu právu pomocí kvantitativních technik a stanoví k tomu různé postojové škály³⁴⁵. Pozitivní právní postoje jsou charakteristické přijetím práva a norem a tendencí k respektování práv a povinností vlastních i druhých. Negativní postoje naopak vyjadřují odmítání práva a norem a sklon k neplnění povinností a nerespektování práv. Obě skupiny právních postojů souvisí u jednotlivých osob jak s jejich afektivní složkou, tak s jejich znalostí či neznalostí práva a norem a s jejich etickým přesvědčením a zralostí.

Jak správně postřehl Aleš Opatrný, v různých vzpomínkách na zesnulé herce, zpěváky či sportovce nás pamětníci zpravidla nepřesvědčují o totální nicotě po smrti, ale spíš vyjadřují nereflektovanou víru v budoucnost zesnulých („dívá se na nás z fotbalového,

³⁴² Srov. např. TOYNBEE A. : Man's Concern with Death (London 1968); v něm. : Vor der Linie. Der moderne Mensch und der Tod (Frankfurt 1970), 75-124; 167-182; FUCHS W. : Todesbilder in der modernen Gesellschaft, Frankfurt 1969; J. Hofmeier. Die heutige Erfahrung des Sterbens, in: Concilium 10 (1974), 235-240; HICK J. : Death and Eternal Life (London 1976), 81-96.

³⁴³ Srov. NEŠPOROVÁ Olga, Pohřbívání v českých zemích, in: Soudobé dějiny, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, roč. XIV. , č. 1, Praha 2007, 145.

³⁴⁴ Srov. KAŠNÝ Jiří: Kanonické právo a pořádek, in: Teologické texty 2/2006, 66.

³⁴⁵ Srov. NEŠPOROVÁ Olga, Současná náboženská reflexe smrti (Katolíci, protestanti, svědkové Jehovovi a oddaní Kršny ve vztahu ke smrti a posmrtné existenci), nepublikovaná diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, fakulta humanitních studií, obecná antropologie, Praha 2004. Nešporová se zaměřila na rovinu konkrétní vnitřní náboženské zkušenosti, na její existenciální dimenzi a problematiku související s konceptualizací smrti a posmrtné existence, kterou ve svém sociologickém a sociálně antropologickém výzkumu sledovala napříč náboženskými skupinami jak tradičními (katolíci, protestanti), tak relativně novými a prožívajícími zřetelný nárůst členské základny až po roce 1989 (svědkové Jehovovi), tak konečně v české společnosti relativně mladými a vycházejícími z odlišných kulturních kořenů (hnutí Haré Kršna).

muzikantského, nebo“³⁴⁶). Popírání smrti, nebo v širším slova smyslu popírání smrtelnosti a stárnutí, je pro mnoho současníků příznačné. Hrůza ze smrti je tak velká, že Ernest Becker definuje „skutečné hrdinství“ především jako „odvahu stanout tváří v tvář smrti.“³⁴⁷ Ale pro mnoho těch, kteří si nepřejí být hrdiny může bezprostřední setkání s křesťanskou pohřební liturgií s jasnými výroky o fyzické smrti v mateřském jazyce, gesty vůči mrtvému tělu a postoupení kontroly Bohu znamenat ocitnutí se čelem hrůze ze smrti. Dokonce i mnoho křesťanů, kteří chodí do kostela si myslí, že jejich víra je pevná jen dokud nestanou tváří v tvář této krajní výzvě a musí se rozhodnout, jestli je křesťanství skutečně jakousi „imunitní lázní“ zbavující strachu ze smrti a smrti samotné.³⁴⁸

„Antropologie smrti“ jako univerzitní předmět byla v České republice poprvé zavedena v roce 2003 jako výběrová přednáška na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze pod vedením Guiseppe Maiella, slovanského filologa a učitele na FF UK³⁴⁹. V rámci „Antropologie smrti“ byly vždy klíčové etnografické výzkumy a komparativní studie zaměřené na způsob, jímž je zesnulý doprovázen z světa živých do světa mrtvých, popřípadě na okolnosti jeho definitivního biologického a duševního zániku.

Právě myslitelé jako Heidegger³⁵⁰, Sartre³⁵¹ a Jaspers³⁵² názorně dokládají, s jakou vážností je nutno přistupovat ke smrti jako k součásti lidské existence. Soren Kierkegaard ve své předmluvě ke svým vzdělavatelným úvahám *Nemoc k smrti* píše, že sama smrt je v křesťanské terminologii výrazem největší duchovní bídy, ale uzdravení zase spočívá v umírání³⁵³. Jeho komplexní popis se soustředí na povahu zoufalství, neboli „nemoci k smrti“, a má velký význam jak pro dějiny existenciální filozofie, tak pro křesťanskou spiritualitu proto, jak zkoumá povahu naděje. Kierkegaard prohledává hlubinu jednotlivých lidí a onoho „já“, jímž bychom se podle něj měli za každou cenu stát, což je cíl, jehož dosáhnou jen nemnozí. Kierkegaardovy formulace svým způsobem předjímají Freudův zájem o nevědomí³⁵⁴ a předznamenávají pozdější přístupy k ústřednímu problému identity a mnoha psychologických, společenských a náboženských faktorů, které jednotlivce ovlivňují na cestě k jejímu nalezení³⁵⁵. Kierkegaard sestavuje několik portrétů, podrobných popisů toho, jak lidé přemýšlí a prožívají své emoce, jak chápou sami sebe, to vše v souvislosti s nadějí a zoufalstvím, přičemž smrt není ani zdaleka tak hrozná, jak si o ní myslíme. Podle Kierkegaardova názoru nejhlubší zármutek našeho života nesouvisí se smrtí, ale s neschopností mnoha lidí si uvědomit vše, co je odvádí od pravdy, uvědomit si neschopnost být sám sebou. Podle Kierkegaardova existuje úděl, který je mnohem horší než smrt, a tím je nestát se „sebou samým“.

³⁴⁶ Je to jakási „nekultivovaná religiozita“. Srov. OPATRŇY Aleš: Cesty pastorace v pluralitní společnosti, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, 19.

³⁴⁷ BECKER Ernest: *The Denial of Death* (New York: Free Press, 1973), 11.

³⁴⁸ Srov. HALL G. Stanley: „Thanatophobia and Immortality,“ *American Journal of Psychology* 26 (1915): 562.

³⁴⁹ Ústav slavistických a východoevropských studií, Katedra teorie kultury.

³⁵⁰ Srov. HEIDEGGER M. : *Bytí a čas*, Praha: 2002.

³⁵¹ Srov. SARTRE J. -P. : *L'être et le néant* (Paris 1943); SARTRE J. -P. : *Les Mots*, Paris 1964.

³⁵² Srov. např. JASPERS K. : *Philosophie*, III, Berlin-Göttingen-Heidelberg 1956, 62n.

³⁵³ Viz KIERKEGAARD Soren: *Nemoc k smrti*, přel. Marie Mikulová – Thulstrup, Mnichov: Opus bonum, 1981, 23.

³⁵⁴ Srov. FREUD Sigmund: *Totem a tabu*, Psychoanalytické nakladatelství, Praha, 1997; TÝŽ, *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*, Psychoanalytické nakladatelství, Praha, 1998.

³⁵⁵ Srov. DOUGLAS J. Davies: *A Brief History of Death*, Blackwell Publishing, Malden, MA, 2005, 65.

Není bez zajímavosti, že jeden z důležitých a vlivných podnětů k ocenění důstojnosti mrtvoly pochází od kritika křesťanství, filozofa Friedricha Nietzscheho³⁵⁶. Lidské pozůstatky jsou v plném smyslu reálným symbolem tehdy, jsou-li vědomě užívány jako prostředek komunikace a sebevyjádření lidského Já³⁵⁷. U živých lidí je úcta součástí vztahů, jimiž jsme jeden druhému povinováni. A prvky úcty a povinnosti se během pohřebních rituálů proměňují. Když hovoříme o úctě k zesnulým, míníme tím úctu, jíž se jim dostávalo během života, a chceme tím naznačit, že vůči nim jisté povinnosti platí stále. Důstojnost je podoba, kterou na sebe po smrti člověka bere úcta, jíž jsou mu ostatní povinováni. Tato „důstojnost“ však má ještě jeden rys, totiž to, že lidské tělo je nositelem života samého. „Život“ nelze definovat tak snadno, jak by se na první pohled mohlo zdát, rozvoj lékařské vědy a technologie takovou definici zkomplikoval, ale přesto zůstává hlavním rysem existence lidských bytostí i jiných forem života.

Těžkou ránu zasadila platonsko-augustinovsko-karteziánskému dualismu těla a duše rovněž moderní antropologie smrti. Označení „duše“ - chápané jako nositel (substrát) psychických procesů a jevů nebo jako aristotelská „forma“ (entelechie) těla - se ve vědeckém diskursu dnes téměř nepoužívá; označení „psýché“, jež dnes převažuje, se vztahuje na souhrn vědomých i nevědomých emocionálních („duševních“) procesů a duchovních („intelektuálních“) funkcí, nikoli na substanciální životní princip, který nemá nic společného s tělem³⁵⁸.

Evangelický teolog Wolfhart Pannenberg důrazně upozorňuje na to, že moderní antropologie smrti, přesněji řečeno věda o způsobech chování ke smrti, na člověka již dávno nenahlíží tak, jako by se „skládal ze dvou rozdílných látek“. Na místo toho se opírá o terminologii, která vědomě rezignuje na rozdíl mezi tělesným a duševním, neboť hovoří o „chování“ zvířat i lidí. Každý takový projev se skládá z rysů, které se dříve rozkládaly na tělesné a duševní. Toto dělení je však umělé. Neexistuje chování, jež bychom mohli čistě rozdělit na tělo a na duši. Ba co víc: „dělení na tělo a na duši předpokládá původní jednotu lidského chování.“³⁵⁹

Magie a náboženství se vzhledem k víře v nesmrtelnost od sebe sice liší - byť nepanuje shoda ohledně toho, v čem se přesně liší -, chronologicky je však dělit nelze; přesněji tuto skutečnost vyjádříme, když budeme hovořit o „magicko-náboženském“ významu pohřebních rituálů.

Pohřeb je často považován za přirozený úkon člověka, se kterým se můžeme setkat také ve světě přírody u některých živočichů a ptáků. Antropologové to zdůvodňují tím, že aspektem pohřbu je strach z mrtvoly a strach je považován za přirozenou sílu. Některé představy o pohřbu představují tedy kulturní konstrukci - symbolický systém, který není přesnou kopií toho, co skutečně zastupuje³⁶⁰.

Nově proudící informace o pohřebních zvycích, rituálech a představách domorodců o záhrobí byly podle vzoru novověkého křesťanství sestavovány evropskými

³⁵⁶ Srov. Tak pravil Zarathuštra, Olomouc 1995, 28n

³⁵⁷ Srov. SCHNEIDER T. : Zeichen der Nähe Gottes, Leipzig 1981, 24 – 26.

³⁵⁸ Srov. KÜNG Hans: Věčný život?, z něm. originálu Ewiges Leben? (8. vydání) přel. A. Urválek, Praha: Vyšehrad, 2006, 130.

³⁵⁹ PANNENBERG W. : Was ist der Mensch? Die Anthropologie der Gegenwart im Lichte der Theologie, Göttingen ⁶1981), 35n.

³⁶⁰ Srov. např. TURNER, V. W. : The Ritual Process: Structure and Anti-structure, Aldine, Chicago 1969; TURNER, V. W. : From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play, Performing Arts, New York 1982;

misionáři³⁶¹, kolonizátory a badateli do „systémů“ a kategorií, z nichž vznikaly evropské představy o „pohanských pohřbech“. Pohřeb je nyní chápán jako systém přesvědčení a ritu, týkajících se „posvátna“. Za jeho „nositele“ (náboženský subjekt) se dlouho pokládají určité skupiny (etnikum, klan, národ). Pokřesťanství evropských národů zcela nesmazalo rozmanité etnické tradice. Obrácení ke křesťanství poskytlo příležitost k náboženským symbiózám a synkretismům, jež často skvělým způsobem ilustrují kreativitu typickou pro „lidové“ kultury, ať už zemědělské nebo pastevecké. Zkrátka bezpočtu podob a variant pohanského dědictví našlo svůj výraz v témže navenek pokřesťanstvém myticko-rituálním pohřebním komplexu. Bylo by zbytečné zmiňovat se o všech kategoriích „pohanských přežitků“³⁶².

Thanatologie

Již tento náš úvod k filozoficko antropologickým východiskům jasně ukázal, že v „postmetafyzické době“ má k problému smrti jednotlivce z exaktních věd nejbližší lékařství. Ať už se jedná o klinickou smrt a její přežití, o pasivní nebo aktivní pomoc umírajícím, o smrt ve stáří nebo o sebevraždu, o umírání v nelidských nebo v humánních podmínkách: ve všech těchto pro člověka zásadních otázkách je přítomen ústřední problém smyslu smrti, který ve všech zmíněných případech úzce souvisí se smyslem života. Snad ještě závažnější než individuální důsledky je *společenský rozměr* tohoto problému.

Thanatologie je většinou definována jako interdisciplinární vědní obor o smrti a o všech fenoménech, které jsou s ní spojeny. Název je odvozen od jména řeckého boha smrtelného spánku a smrti. Thanatos, bratr Hypnův, je zpravidla zobrazován jako okřídlený spící jinoch s uhasínající pochodní. Prakticky je však obsah oboru thanatologie „rozptýlen“ do celé řady klasických oborů: filozofie, teologie, medicíny, psychologie, sociologie atd. Důvodem je nepochybně skutečnost, že každý ze jmenovaných oborů se vyjadřuje ke stejnému problému ze svého zorného úhlu pohledu a prostřednictvím svých vědeckých metod. Relativním důvodem, proč se thanatologie nepřednáší jako samostatná vědní disciplína, je nejen obtížnost sevřít jednotlivá fakta, názory, hypotézy a koncepce tak, aby tvořily profesní náplň samostatného oboru, ale také fakt, že pravděpodobně nikdo nechce být označen za thanatologa. Být odborníkem v otázkách smrti je morbidní a i psychopatický. Neudivuje tedy, že pokud se student medicíny chce něco bližšího dovědět o fenoménu umírání a smrti z jiného než lékařského pohledu, musí „pátrat“ i v jiných oborech a účastnit se interdisciplinárně pořádaných seminářů, konferencí a diskusních stolů³⁶³.

Negligace neboli vytěsnění smrti je nejen pravidelné, ale i fyziologické. Každý člověk si totiž uvědomuje konečnost svého života teprve v jeho průběhu. Lehce před pubertou nebo v pubertě je limitace lidského života uchopena racionálně. Někteří odborníci se však domnívají, že k emotivnímu pochopení konečnosti dochází mnohem dřív. Jisté je, že pochopitelný strach z poznání perspektivy vlastního zániku je nejen popřen, ale

³⁶¹ Francouzského jezuita a misionáře Josepha Francois Lafitaua (1681- 1740) lze označit za zakladatele systematického etnografického studia severoamerických indiánů. Vydání jeho práce *Obyčeje amerických divochů ve Srov. nání s obyčeji nejzašších dob* (1724) představuje kvalitativní zvrst v dějinách vědy zabývající se studiem cizích kultur. Práci napsal na základě pětiletého pobytu mezi indiány kmene Irokézů. Při zpracování knihy efektivně využil také informace spolubratra jezuita Julienu Garniera (1643-1730), který prožil mezi kanadskými indiány (Hurony) téměř šedesát let života. Srov. SOUKUP V. : *Dějiny antropologie*, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2004, 275.

³⁶² Srov. ELIADE M. : *Dějiny náboženského myšlení III.*, 1. vydání, Oikoymenh, Praha 1997; 215

³⁶³ Srov. HAŠKOVCOVÁ H. : *Thanatologie*. Galén; Praha; 2000; 33

často vyvážen touhou s touto konečností zacházet. Opakovaně bylo poukázáno na to, že touha stát se lékařem souvisí s tímto jevem a má své počátky nejčastěji právě v uvedeném časovém období. Později, když už dotyčný skutečně studuje medicínu a absolvuje praxe, kde dochází k prvním konfrontacím s bolestí a faktickou smrtí, dochází k paradoxnímu jevu: smrt je vnímána buď jako smrt těch druhých, anebo jako profesní prohra³⁶⁴.

Podle Hanse Künga je to právě lékařství, tedy vědecká disciplína, která měla v posledním století největší podíl na tom, že lidé přestali věřit v nesmrtelnost, přičemž se současně podivuhodným způsobem snažila o prodloužení života³⁶⁵. Nicméně již delší dobu je podle Künga patrné, a není to dáno jen naší zkušeností s lékařskými selháními za éry národního socialismu, ale i ztrátou důvěry ve vědu, k níž dochází v lékařství, že lékaři se opět začínají zajímat o pacienta jako celého člověka, a tím i o étos a nepřímo i o náboženské otázky³⁶⁶. Právě problému smrti, jenž v lékařství dlouho podléhal tabu, lékaři dnes věnují zvýšenou vědeckou pozornost. V posledních letech vyšla řada lékařských publikací, které se zabývají vnitřními i vnějšími aspekty lidského umírání, aniž si všímají pouze lékařsko-fyziologických problémů. Přední psychiatrické periodikum „Journal of Nervous & Mental Disease“ dokonce uveřejnilo celé sociologické pojednání o zkoumání života po smrti³⁶⁷, což by bylo ještě před pár lety naprosto vyloučené.

Sociokulturní antropologie

Pojem etnologie, který dodnes v řadě zemí funguje jako alternativní označení sociální a kulturní antropologie³⁶⁸, se poprvé objevuje v díle švýcarského teologa Alexandra Césara Chavannese a slovenského právního historika Adama Františka Kollára³⁶⁹. Titul „antropologie“ je třeba chápat v množném čísle, neboť neexistuje jediná antropologie, nýbrž celá řada antropologických věd, a to od biologické přes kulturní až po filozofickou. Pokud předpokládáme fundamentální neměnnost všelidských (= antropologických) kategorií (včetně těch „nejzákladnějších“, typu existenciálního uchopení lidského zániku, smrti, stejně jako samotné definice „člověka“ a „lidství“) smíme použít termínu filozofická antropologie³⁷⁰.

³⁶⁴ Srov. tamtéž 52

³⁶⁵ Srov. KÜNG Hans: Věčný život?, op. cit., 12.

³⁶⁶ Srov. tamtéž 23.

³⁶⁷ Srov. FLANNELLY Kevin J. ; KOENIG Harold G. ; ELLISON Christopher G. : Belief in Life After Death and Mental Health: Findings from a National Survey, in: Journal of Nervous & Mental Disease, Eugene B. Brody, MD (Ed.), Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins, založen 1874, 194(7), July 2006, 524-529.

³⁶⁸ Americká antropologie podle Whitea sestává z (1) fyzické či biologické antropologie (včetně archeologie); (2) kulturní antropologie (tedy holistického pohledu na kulturu „z ptáčích perspektiv“); (3) sociální antropologie (studia sociálního uspořádání, zejména příbuzenských a dalších osobních vztahů uvnitř lokálně omezené skupiny) a (4) aplikované antropologie (cílem které je nalézt vhodné mody vzájemného současného a budoucího soužití většinového a nativního obyvatelstva). cit. in BUDIL Ivo T. : Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: 2003, Triton (5. vyd.). 11-12.

³⁶⁹ Srov. tamtéž 276

³⁷⁰ Srov. ANZENBACHER A. : Úvod do filozofie, z něm orig. Einführung in die Philosophie, 2. vydání přel. Špruňk, K. , Verlagsgemeinschaft Neues Schulbuch; 1987; Coreth Emerich. Co je člověk? Základy filozofické antropologie. Zvon, České katolické nakladatelství, Praha 1994 a SOKOL Jan: Člověk jako osoba. Praha: 2000 IZV UK. [od druhého vydání vychází pod názvem Filozofická antropologie] a GUISEPPE Maielo: Jan Sokol: Člověk jako osoba. Cargo. Časopis pro kulturní/sociální antropologii, č. 3-4, 2000, 248-254 [recenze].

Jak blízko má sociokulturní antropologie k např. fundamentální teologii dosvědčuje nedávno publikované závěry z terénního výzkumu prof. Henryka Wincentyho Zimoña³⁷¹, ve kterém popisuje pohřební rituály afrických Konkombů, kde patří mezi nejrozsáhlejší ze všech přechodových rituálů.

V tradiční archeologii běžný postup, kdy jsou z hmotných pozůstatků rekonstruovány nehmotné jevy z minulosti, je v pracích sociokulturních antropologů použit opačným způsobem. Jsou sledovány existující kulturní jevy, jejich odraz ve hmotné skutečnosti z hlediska pravděpodobnosti zachování či nezachování pro archeologii, vymezeny jevy, jež archeologickému výzkumu unikají, a zkoumány otázky, zda změny a rozdíly hmotné skutečnosti odrážejí také změny a rozdíly ve společnosti svých tvůrců. Výzkum hrobů, těchto lidských artefaktů, v “neživém“ kontextu náleží fyzické antropologii (včetně archeologie), v “živém“ kontextu sociálněkulturní antropologii³⁷².

Podle Durkheima se mnozí pokoušeli hledat v kultu předků prvotní typ všech náboženství³⁷³. Existují takové společnosti, kde ti, kteří zemřeli stářím, nejsou uctívání žádnými pohřebními rituály. Zachází se s nimi, jako kdyby věkem sešla i jejich duše³⁷⁴.

Jedním z klasických textů antropologie, zabývající se univerzálností vztahů mezi člověkem a smrtí, se stala přínosná studie o kolektivní představě smrti Roberta Hertze³⁷⁵. Van Gennepův³⁷⁶ současník Robert Hertz se na pohřební rituály soustředil specifitěji. Hertz zdůrazňoval, že pro lidské bytosti nebyla smrt nikdy jednoduchým a zřejmým jevem, jako například pro moderní biology, jež duchaplný francouzský antropolog ironicky staví proti ostatním lidem³⁷⁷. S tělem zesnulého se nenakládá jako s mrtvolou nějakého zvířete; je třeba věnovat mu přesně definovanou péči a zajistit mu řádný pohřeb, což vyplývá nejen z hygienických důvodů, ale především z morální povinnosti. Ukázal, že tyto rituály u některých předliterárních kultur v jihovýchodní Asii mají dvojí formu. Nejprve odstraní mrtvé tělo z říše živých, potom „zemřelého“ umístí do říše předků. Pro pozůstalé je smrt počátkem období, v němž mají přesně stanovené povinnosti, např. změnit barvu oblečení i obvyklý způsob života. Smrt tak nabývá jistého významu pro společenské vědomí a stává se předmětem kolektivní představy³⁷⁸.

³⁷¹ Burial Ritual Among The Konkomba People of Northern Ghana, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Teologii, instytut Teologii Fundamentalnej, Lublin, 2007, in: Etnologický časopis Český lid 1, 2007, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 43-58, zde 58: Článek popisuje a analyzuje rituály prvního pohřbu u starších osob (mužů a žen). Tyto pohřby se bohatstvím rituálů i sociálním významem odlišují od jednodušších pohřbů mladších dospělých, dětí a novorozenců.

³⁷² Srov. MATOUŠEK Václav: Graffiti ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o archeologii současnosti. Cargo, Časopis pro kulturní/sociální antropologii, č. 1, 2000, 4-17.

³⁷³ Srov. DURKHEIM É. : Elementární formy náboženského života. Praha: Oikoymenh, 2002, 70

³⁷⁴ Viz SPENCER B. - GILLEN F. -J. : The Northern Tribes of Central Australia, London 1904. 506.

³⁷⁵ Srov. HERTZ R. : Etude sur la représentation collective de la mort, op. cit. , 37-137; TÝŽ, A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death, in: TÝŽ, Death and the Right Hand, Aberdeen 1960, 27-86.

³⁷⁶ Francouzský etnolog a folklorista Arnold van Gennep ve své práci Přechodové rituály (1909) formuloval hypotézu, že pohřební obřady spjaté se změnou společenského statutu, mají ve všech kulturách stejnou strukturu a souvisejí s posvátnem. “Překročit práh znamená připojit se k nějakému novému světu. Proto to bývá důležitý úkon při svatebních obřadech, při obřadech adopce, vysvěcování na kněze a pohřbu. “ Viz GENNEP van A. , Přechodové rituály, Praha: Lidové noviny, 1996, 27 a 136-152.

³⁷⁷ Srov. HERTZ R. , Etude sur la représentation collective de la mort, op. cit. , 37

³⁷⁸ Srov. tamtéž, 37

Pohřební obřady nelze konat ihned po smrti, nýbrž je třeba počkat, až proběhne rozklad mrtvoly a nezůstane z ní nic kromě kostí. Tento pohyb zemřelých z jednoho světa do jiného lze znázornit, když lidské ostatky popisujeme nejprve v „mokrém“ a později v „suchém“ stavu. Nejprve „mokré“ mrtvé tělo zetlí, přičemž se oslabí vazby na jeho minulý život, na jeho status a na jeho povinnosti a závazky. Ve stejnou dobu za něj příbuzní drží smutek a jejich postoj k němu prochází proměnami. Jinými slovy, je vedena paralela mezi smutkem a tlením. Právě během rozkladného procesu mohou živé potkat ta nejhroší neštěstí, protože „duše nikdy nerozetne jedním rázem pouta, jež ji svazují s tělem a drží na zemi“. Po celou dobu, co tělo ještě není úplně rozložené („provizorní pohřbení“), „patří mrtvý i nadále takřka výhradně ke světu, jež sotva opustil“³⁷⁹. Toto přechodné období sice prodlužuje duši její předchozí bytí, avšak děje se tak způsobem značně nejistým a pochmurným. Pobývání duše v blízkosti živých má v sobě cosi utajeného a nelegitimního. V této době žije duše jakoby na hranici dvou světů: chce-li přejít na onen svět, je tam spatřována jako vetřelkyně; zde na tomto světě je nevítaným hostem, jehož se celé okolí obává. Jak ukážeme v dalších kapitolách této práce, biblická víra se týká nejprve tohoto světa, nikoli záhrobní, nikoli zászvětného transcendentna³⁸⁰.

Způsoby samotného odstraňování zemřelých se v průběhu dějin měnily jen relativně málo. Dva základní způsoby pohřbívání, ukládání do země a kremace, zůstávají stejné od nejstarších dob dodnes. Zatímco oficiální obřady mají v zásadě stejnou podobu po celém světě, v úpravách obřadu a v rámci neliturgických praktik lidové religiozity existují kulturní rozdíly. Nikde nejsou tyto inkulturace nutnější než v kontextech mimo Středomoří, Evropu a severní Ameriku; tam, kde se křesťanství střetává s kulturami s radikálně odlišným světonázorem. Pro náboženství, ve kterém je inkulturace fundamentálním aktem, je schopnost vyjádřit víru v Ježíše Krista skrze zvyky a rituály srozumitelné pro místní komunitu, zásadní. „Ztělesnění Slova... není jen teologickým základem a ´raison d’être´ dané úpravy, ale také prototypem a paradigmatickým též“³⁸¹. Opravdová inkulturace změnila dvě kultury, kulturu univerzální liturgie a místní kulturu, do které je absorbována. Dva příklady z různých kontinentů a jeden ze západních Čech a severní Moravy by mohly postačit jako ilustrativní ukázky.

Africké kultury jsou různorodé v jejich kulturním vyjádření a stupni úprav liturgie, ale společným rysem v mnoha afrických zemích zůstává (1) respekt vůči předkům a (2) rituály, které zdůrazňují přetrvávající kontakt a vzájemnou odpovědnost živých za mrtvé a mrtvých za živé³⁸².

V africkém křesťanství – alespoň v zásadě – neexistuje žádný konflikt mezi vzýváním předků a respektováním ontologické jedinečnosti Boha, protože předkové nejsou nikdy považováni za konečnou oporu. Tato role připadá Bohu. Pokud by role předků byla považována za neomezenou, pak by jejich vzývání mohlo být hříchem modlářství.... Předkové jsou spojenci Boha. Jsou vždy na jeho straně vykonávajíc

³⁷⁹ Op. cit. tamtéž, 46

³⁸⁰ Srov. SMOLÍK J. : Současné pokusy o interpretaci evangelia, Edice Oikúmoné, 2. vydání, Praha 1993; 38.

³⁸¹ Viz PEREIRA Theodore: Towards an indian Christian Funeral Rite, Bangalore: Asian Trading Corp., 1980, 171.

³⁸² Srov. MILLER Lizette Larson: Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death, op. cit., 104.

jeho vůli. Vzhledem ke své oddanosti Bohu nacházejí své místo vedle víry v evangelium, které je božím slovem vyjadřujícím Boží vůli³⁸³.

Tento přetrvávající vztah s předky je vyjadřován dvěma způsoby majícími vztah k praktikám souvisejícím se smrtí. První z nich je modlitba, ve které je Bůh uznáván a jmenován jako velký předek – „Ó Otče, Velký předku, postrádáme vhodná slova, abychom ti mohli poděkovat“³⁸⁴. Významnou roli hraje rozšíření litaní ke svatým tak, aby zahrnovaly předky co nejbezprostřednější. François Lumbala vysvětluje rituální vztah mezi předky a svatými v litanii následujícím způsobem:

Hlavní je vztah mezi rodiči a dětmi. Svatí jsou přidáni k předkům, aby podtrhli skutečnost, že ti, kteří stojí mimo „klan“ tvoří taktéž část vzájemné jednoty díky novému zdroji společenství, jímž je krev Kristova. Ale tento nový zdroj společenství mezi členy nesublímuje zdroj původní – vztah s předky³⁸⁵.

Nejjasněji je vztah vůči Kristu a předkům vyjádřen ve svátosti oltářní a některých jejích úpravách, např. v Kongu, při níž předci představovaní bílou nádobou (barva předků a smrti), dostávají symbolicky během obřadu přijímání hostií. Kněz „uchopí hostii, namočí ji do vína a zvedne jí k nádobě, odříkáváje:

Vy, naši předci, Ježíš, jehož zveme Kristus, přišel mezi nás s novým závazkem. Jeho oběť přesahuje vše, co jsme dosud nabídli Bohu, vše, co jsme nabídli vám. Podílíme se na jeho obětování, abychom byli spaseni. Buďte s námi. Jsme s vámi, abyste i vy mohli dosáhnout plnosti života v novém nebi³⁸⁶.

Tolik příklad z oblasti afrického kontinentu. I v Latinské Americe se původní kultury praktikující akty vzpomínky na mrtvé setkaly s katolickým názorem kolonistů a postupně katolickou oslavu památky předků výrazně obohatily. Tato synkretická předloha, podle níž byla evropská církev „zdomácněna“ vedla ke vzniku jistého typu „křesťanské víry, ne tolik recitované, jako spíše prožívané při každoročních sériích půstů a oslav³⁸⁷. V Mexiku dal tento synkretismus vzniknout dnům mrtvých (*Días de los Muertos*) propojujícím evropskou tradici „Dušiček“ z osmého století s tradicemi místními. Na rozdíl od raných církevních tradic připomínání si data úmrtí člena rodiny každý rok, se hlavním dnem vzpomínky stal 2. listopad (nebo několik dnů pro různé kategorie mrtvých). Jde o primárně rodinnou záležitost připomínanou na dvou místech – nejprve doma, kde „nastává doba rodinného setkání nejen mezi živými, ale také živých s mrtvými, kteří se každý rok na pár hodin navrací do tohoto světa, aby setrvali se svými příbuznými“³⁸⁸ a poté na hřbitově, který je v různých regionech různým způsobem zdoben. Na hrob i doma je umístěna oběť (*ofrenda*) v podobě jídla, květin, svíček a uměleckého díla často zobrazujícího kostry představující mrtvé vykonávající aktivity živých.

³⁸³ Srov. LUMBALA François Kabasele: *Celebrating Jesus Christ in Africa: Liturgy and inculturation* Maryknoll, NY: Orbis Books, 1998, 44-45.

³⁸⁴ Tamtéž 36.

³⁸⁵ Tamtéž 42.

³⁸⁶ Tamtéž 49.

³⁸⁷ ELIZONDO Virgilio : „Living Faith: Resistance and Survival,“ *Mestizo Worship: A Pastoral Approach to Liturgical Ministry*, (ed.) Virgilio Elizondo and Timothy M. Matovina, Colleagueville, MN: Liturgical Press, 1998, 5.

³⁸⁸ CARMICHAEL Elizabeth, SAYER Chloë: *The Skeleton at the Feast: The Day of the Dead in Mexico*, Austin: University of Texas Press, 2001, 14.

K obětem jsou přidávány oděvy a osobní věci - buď předměty, které měl zesnulý za svého života v oblibě nebo věci nové, zvláště vyrobené nebo zakoupené pro tuto příležitost. Ty jsou umístovány vedle stolu... Jako je tomu u pokrmů, i tyto věci jsou nakonec využity živými... Když se duše nasytí, přijdou na řadu žijící členové rodiny, aby si vzali svůj díl ofrendy. Část oběti je také rozdělena mezi příbuzné, kmotry, přátele a sousedy a část je vzata na hřbitov a umístěna na hrob zesnulého. Sdílení obětí s celou komunitou je důležitým sociálním prvkem upevňujícím nejrůznější druhy vztahů³⁸⁹.

Takto mrtví na pozvání živých zaplnili trhlinu mezi světem živých a mrtvých a zároveň obnovili pouta mezi živými. V mnoha ohledech se tyto praktiky vracejí zpět k pozdně středověkému období církevních dějin, v němž smrt nebyla tolik nepřitelem, ale součástí života, a oslavy znamenaly jak rodinná setkání, tak připomínku „marnosti bytí“³⁹⁰.

Jeden z hloubkových etnografických výzkumů směřovaný na pohřební obřady proběhlo i v českých zemích u skupiny rudohorských Slováků³⁹¹. Byl veden metodou přímého řízeného rozhovoru u 107 respondentů a zúčastněným pozorováním. Postihl situaci ve čtyřech obcích západních Čech a severní Moravy, které se staly novým společným domovem Čechů a rudohorských Slováků. „Na osobě kněze záleželo, zda povede tradiční ‚odberanku‘ (tímto obřadním aktem se zesnulý ústy kněze jmenovitě loučil a prosil za odpuštění své blízké). Získat katolického faráře, aby vyhověl přání rudohorských Slováků se podařilo ve Staré Vsi (P. Fr. Vaňák), v Jindřichovicích a v Hošticích (okres Rýmařov, Sokolov a Tachov). V Přimdě kněz tento obřad odmítl již v 50. letech 20. století. V tradičním myšlení jednotná, sevřená společnost rudohorských Slováků byla nucena a měla sílu přesunout jeho úlohu na jiného obřadníka. (V Rumunsku se role ujal kostelník a odberanka na hřbitově již nebyla součástí katolického obřadu, ale konala se až po jeho skončení.) Úkol rozloučit se jménem zesnulého s celou rodinou a jeho sousedy přijal na sebe vážený mužský člen příbuzenstva. Na dohodě s představitelem církve, a tedy hlavním obřadníkem pohřbu také záviselo, zda budou v průběhu pohřebního průvodu předříkávány modlitby. Na konci 80. let minulého století pak postoj mladého právě vysvěceného kněze, který se řídil přesně podle liturgického předpisu, vyloučil z pohřebního obřadu rudohorských Slováků ve Staré Vsi odberanku v kostele a na hřbitově.“³⁹²

Uvedené příklady jsou jen třemi z mnoha, které po celém světě najdeme, a v nichž římskokatolická církev se svou univerzální liturgií stále podporuje kulturní rozdíly, které vyjadřují kulturní a křesťanská přesvědčení vztahující se ke smrti.

Religionistika

Z některých archeologických náznaků se zdá, že pohřeb byl možná vůbec první „sváteční“ příležitost³⁹³. Pohřeb připomíná, že „svátky“ vůbec nemusí znamenat totéž co radovánky, nýbrž právě jen vykročení z běžného chodu života, kterým každé úmrtí nepochybně je.

³⁸⁹ Tamtéž 21.

³⁹⁰ Tamtéž 11.

³⁹¹ Viz MORAVCOVÁ Dana: Prostor soužití - Pohřební tradice jako zrcadlo vztahů etnické skupiny a české společnosti, in: Češi v cizině 7, Ústav pro etnografii a folkloristiku, ČSAV, Praha 1993, 170-189.

³⁹² Viz tamtéž 172-173.

³⁹³ Srov. BERANOVÁ Magdalena. Slované. Panorama Praha 1988, 248: Smrti byla věnována u Slovanů mnohem větší péče a pozornost než narození.

Z van Gennepových následovníků byl z hlediska historickoantropologického výzkumu nejvýznamnější asi Victor Turner, který ve svých studiích rozpracoval prahovou fázi přechodových rituálů a popsal jejich veřejnou funkci³⁹⁴. Podle jeho teorie rituál - tedy i pohřební rituál - působil jako „model“ (model) a „zrcadlo“ (mirror)³⁹⁵. Asi nejzřetelněji se tato dvojí funkce projevovala v průběhu pohřebního průvodu. Ten byl v první řadě standardem, který pro účastníky i přihlížející modeloval uspořádání celé společnosti; zároveň však tato veřejná událost reprezentovala („zrcadlila“) jednotlivé účastníky průvodu na veřejnosti a deklarovala jejich postavení³⁹⁶. V návaznosti na výše popsané trojvrstevné rozdělení u van Gennepa Turner přišel s modelem rituálu, který sestává ze čtyř segmentů: (1) porušení (breach) obvyklých, normou určených sociálních vztahů; (2) krize (crisis), během níž má vzniklé narušení vztahů tendenci dále se rozšiřovat; (3) obnovení (redressive action), tedy provedení veřejného rituálu; (4) reintegrace (reintegration) narušené sociální skupiny³⁹⁷. Podobné členění, které klade důraz na veřejné provádění rituálu, je zajímavé z pohledu přechodových rituálů církve, která prostřednictvím veřejných slavností potvrzovala své společenské postavení a moc. Zřetelná je tato funkce v případě šlechtických pohřbů, které urození využívali také k propagandě³⁹⁸.

Turner se také vyrovnává s terminologickým rozlišením mezi rituálem a ceremonií. Ta se od rituálu v pravém slova smyslu liší právě tím, že pouze vyjadřuje sdílené struktury, ale s ničím antistrukturálním je nekonfrontuje³⁹⁹. Ceremonie je oslavou řádu a odmítnutím chaosu chápaného jako kulturní prázdnota. Rituál je naopak „transformativní sebeobětování stávajícího řádu. . V konjunktivních hlubinách liminality“⁴⁰⁰. „Ceremonie vyjadřuje, rituál proměňuje.“⁴⁰¹ Turner někdy ceremonii označuje též za „sekulární rituál“⁴⁰², a rituál se tak v jeho pojetí jeví jako kategorie bytostně náboženská. Ve skutečnosti je dle Radka Chlupa třeba rozlišit tři typy obřadů: (1) Náboženský rituál obsahující liminální prvky. (2) Náboženská ceremonie, která liminální prvky přímo neobsahuje, ale odkazuje na nějaký širší rámec, jenž s nimi počítá (např. bohoslužba slova při pohřebním rituálu). (3) Sekulární ceremonie, která v sobě liminální moment nemá, a ani k němu neodkazuje⁴⁰³. Pokud rituál pouze

³⁹⁴ Srov. TURNER Victor: *The Ritual Proces Structure and Anti-Structure*, Ithaca 1969; TÝŽ, *The Anthropology of Performance*, New York 1987; TÝŽ, *Drama, Fields and Methaphores*, London 1974. Srov. také HANDLEMAN Don: *Models and Mirrors: Towards an Anthropology of Public Events*, New York-Oxford 1998.

³⁹⁵ Podobné fungování rituálu lze vysledovat i v případě přechodových rituálů každého životního cyklu. Srov. tamtéž zejména 22-62.

³⁹⁶ Srov. A. VAN GENNEP, *Přechodové rituály*, op. cit. , 19.

³⁹⁷ Srov. SOUKUP Václav, *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha 2000, zejména 174-175.

³⁹⁸ Srov. KRÁL Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, Monographia historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, sv. 4, České Budějovice 2004, 32.

³⁹⁹ Viz TURNER Victor: *From Ritual to Theatre: The Human Seriousnes of Play*, New York: PAJ Publications 1982, 79-85, zde 80. Zde Turner podává asi nejvýstižnější souhrn svého pojetí rituálu. Srov. také CHLUP Radek: *Struktura a antistruktura. Rituál v pojetí Victora Turnera I*, XIII/2005/1/Studie, 35.

⁴⁰⁰ Srov. tamtéž 3.

⁴⁰¹ Srov. tamtéž 80. Srov. TURNER Victor: *Betwixt and Between*, in: *The Forest of Symbols: Aspeas of Niambu Ritual* Ithaca - London: Cornell University Press 1967, 95: „Ritual is transformative, ceremony confirmalory“.

⁴⁰² TURNER Victor: *From Ritual to Theatre*, op. cit. , 80. V „Betwixt and Between“ (95) nicméně Turner rozdíl mezi rituálem a ceremonií ještě do souvislosti s protikladem náboženského a sekulárního nedával a i ceremonii považoval za fenomén náboženský.

⁴⁰³ Viz CHLUP Radek: *Struktura a antistruktura. Rituál v pojetí Victora Turnera II*. , *Religio. Revue pro religionistiku*, Česká společnost pro studium náboženství Brno ve spolupráci s Ústavem religionistiky FF MU v Brně, roč. 13, 2/2005, 185.

vyjadřuje sdílené struktury, ale s ničím antistrukturálním je nekonfrontuje, nejedná se podle Turnera přísně vzato o rituál, nýbrž o ceremonii.

Srovnávací práce tohoto druhu napomáhají teologii nejen odlišit, co je na křesťanském pohřbu a na křesťanském hřbitově originální a jedinečné, a tedy pro něj specifické, nýbrž i nacházet v ostatních náboženských pohřebních rituálech pozitivní hodnoty, které mohou obohatit křesťanskou pohřební liturgii a spiritualitu. Pokusili jsme se o religionistickou sondu do dějin pohřbu. Její prvky patří od nejstarších dob k religiózní podstatě člověka.

Již neandrtálec věřil v posmrtný život. Paleontolog Alfred Rust, který se po léta zabýval náboženským chováním a obětními zvyky homo sapiens (zvláště v souvislosti s vykopávkami v okolí Hamburku)⁴⁰⁴, uvádí ve svém pojednání o tehdejších kulturách toto: „Známe několik desítek hrobů neandrtálců. Zemřelí byli pohřbíváni se vši pietou v poloze, jako by byly ve spánku, po jednom nebo v párech, často chráněni kamennými komůrkami. Na cestu do věčných lovišť, do říše, v níž snad sídlila božstva, dostali kamenné nástroje, pravděpodobně i zbraně z organického materiálu a úlovky jako zásoby na cestu.“⁴⁰⁵ Vznik prostorově a funkčně vymezených (tj. specializovaných) pohřebišť v otevřeném terénu se spojuje s komplexem klimatických a sociálních změn na sklonku pleistocénu a ve starším holocénu⁴⁰⁶. V Evropě je obdobím prvních pohřebišť teprve mezolit, a to spíše mezolit mladší⁴⁰⁷.

Americký religionista Mircea Eliade, když se ohlíží za dobou neandrtálskou, konstatuje, že „víru v posmrtný život prokazuje od nejstarších dob užívání červené hlíny, rituální náhrady za krev, tedy „symbolu“ života⁴⁰⁸. Zvyk posypat mrtvé tělo červenou hlínou je obecně rozšířený v čase i prostoru: od Čou-kchou-tienů až k západním břehům Evropy, v Africe až k mysu Dobré naděje, v Austrálii, v Tasmánii a v Americe až po Ohňovou zemi⁴⁰⁹. Tím spíše potvrzují víru v posmrtný život pohřby; námaha spojená s uložením těla do země by byla jinak nepochopitelná. Tento posmrtný život mohl být čistě „duchovní“, tj. mohl být chápán jako posmrtná

⁴⁰⁴ Srov. RUST A. : Urreligiöses Verhalten und Opferbrauchtum des eiszeitlichen Homo sapiens, Neumünster 1974.

⁴⁰⁵ Viz RUST A. : Der primitive Mensch, in: Propyläen Weltgeschichte, hrsg. von G. Mann und Th. Heuss, Bd. I Berlin-Frankfurt-Wien 1961, 155-226; zde 194; TÝŽ, Die jüngere Altsteinzeit, in: Historia Mundi, I: Frühe Menschheit, Bern 1952, 289-317.

⁴⁰⁶ Srov. SVOBODA J. A. : Paleolit a mezolit: Pohřební ritus. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 19. Editor Jaroslav Malina, Nadace Universitas Masarykiana Edice Scientia, Brno 2003, 15.

⁴⁰⁷ Srov. UNGER J. : Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století. Edice Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Editor Jaroslav Malina, Nadace universitas masarykiana, Brno; 2002, 20.

⁴⁰⁸ Viz ELIADE M. : Dějiny náboženského myšlení I. , 1. vydání, Oikoymenh , Praha 1995-1996, 21.

⁴⁰⁹ K užití rudé krvavé barvy již u člověka pekínského (Sinanthropus) píše NEEDHAM J. : Science and Civilization in China, Cambridge 1976, 2n: „Již od prehistorických dob lidé pěstovali při pohřebních rituálech zvyk pomalovávat lidské ostatky, jež takto vypadaly jako živé, vyjadřovaly tedy život. Červená byla barva krve a jejího ustavičného pohybu, takže přirozenou součástí léčivé magie bylo užívat červený pigment za účelem symbolického ožívování pohřbených mrtvých. Je popsáno, že ozdobné kamenné korálky, které nosil člověk pozdní doby kamenné již od dob pozdního pleistocénu, byly natřeny na červeno hematitem, a také bylo nalezeno velké množství hematitového prachu rozmístěného po těle. Tento zvyk přetrval až do historických dob. Mnohokrát bylo popsáno používání červeného okru na malování lebek a koster v hrobkách z dob paleolitu a neolitu. Ale směsi z železných sloučenin nebyly jedinými látkami používanými k těmto účelům. Mikrochemické metody identifikovaly rumělkou coby pigment v kostech užívaný při předpovídání budoucnosti. Jak jsme zjistili v jiné souvislosti, byly v období Ču vkládány mrtvým do úst amulety z nefritu, perel nebo cikád, které také byly někdy natřeny životadárnou červenou barvou rumělky či hematitu.“

existence duše, což je víra, kterou potvrzují sny, v nichž se zjevují mrtví. Některé pohřby však mohou být stejně tak vysvětlovány jako opatření proti eventuálnímu návratu mrtvého; v těchto případech mrtvého pohřbívali ve skrčené poloze, a možná svazovali. Na druhé straně nic nevylučuje možnost, že skrčená poloha mrtvol zdaleka nesvědčí o strachu z “živých mrtvol“ (strach doložený u některých národů), ale znamená naopak naději ve “znovuzrození“; známe totiž mnoho nálezů záměrného pohřbívání v embryonální poloze⁴¹⁰.

Černá byla obecně přijímána jako barva smutku a od Tridentského koncilu byla i oficiální liturgickou barvou⁴¹¹. Lze nalézt i další smuteční barvy. Na zajímavý rozdíl mezi Čechami a německým protestantským prostředím upozornil Jan Jiří Harant, když v roce 1640 popisoval přepadení pohřebního průvodu vojáky: „Měli pravit týž vojáci, že ten bílý komitét (totiž fraucimor, neb na pohřbu v bílém zavítí zde týměř všickni chodí) kdyby dostali. .“⁴¹² Bílá zde může být symbolem pokory, kterou pokoušejí manifestovat pozůstalé vdovy, či barvou, která je znázorněním spravedlnosti, jež vítězí nad hříchy a oznamuje věčný život⁴¹³. V královském prostředí byla barvou smutku purpurová⁴¹⁴. Pravdou zůstává, že v českém prostředí dominuje na smutečních oděvech černá barva. Černá se objevila i jako smuteční dekorace mnoha prostor - od kostela až po soukromé ložnice.

1.4.2 Exkurs: Řecký mýtus o právu na pohřbení

Sofoklés, významný dramatik attické klasické tragédie, popisuje v *Antigoně* pohřeb jako jeden z velkých darů soudržného rodinného života⁴¹⁵. Může se uskutečnit dokonce i tehdy, když zbývající členové rodiny podleli zkáze. Mytická historie thébské královské rodiny je temná a začíná se odvíjet dávno před Oidipem. V této rodině, jež je daleko horší než jakákoli rodina v televizní mýdlové opeře, se objevuje jeden hřích za druhým. Členové rodiny jsou stíháni kletbami mnohých uražených bohů. Thébská královská rodina je nade vše pochybnost „dysfunkční rodinou“. Dokonce i v takovém chaosu však může přetrvat pevné pouto lásky a oddanosti, jaké se vyvinulo mezi Antigonou a Polyneikem. Příběh Antigony nás staví před závažné současné dilema: Čemu dáme přednost, pohřbu s obřadem, či bez?

Když Oidipus opustil Théby a odešel do vyhnanství, převzali vládu nad městem jeho synové Eteoklés a Polyneikés. Dohodli se, že každý bude vládnout jeden rok. Eteoklés, jenž přišel na řadu jako první, však po uplynutí dohodnuté doby odmítl uvolnit trůn a vyhnal bratra z města. Mezi bratry vypukl boj o moc. Polyneikés chtěl zabránit dalšímu krveprolití a navrhl, aby svůj spor rozsoudili bojem muže proti muži. Eteoklés výzvu přijal a v průběhu následujícího litého souboje se oba bratři vzájemně smrtelně zranili. Velení nad armádou potom převzal jejich strýc Kreón a prohlásil se

⁴¹⁰ Srov. UNGER J. : Pohřební rítus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy, in: Jaroslav Malina, (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů č. 25, Nadace universitas v Brně, akademické nakladatelství cerm v Brně, Brno 2006, 19.

⁴¹¹ Srov. DLOUHÁ Markéta: *Symbolika barev ve středověku*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, 2001, č. 1, 14-38, zde 24-25.

⁴¹² Srov. MENČÍK F. (ed.): *Paměti Jana Jiřího Haranta Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648*, Praha 1897, 129

⁴¹³ Srov. DLOUHÁ M. : *Symbolika barev*, op. cit. , 23.

⁴¹⁴ Srov. WOODWARD J. : *The Theatre of Death, The Ritual Management of Royal Funerals in Renaissance England 1570-1625*, Woodbridge 1997, 19.

⁴¹⁵ Řecká dramata, z řeckého originálu přeložili Vladimír Šrámek a Ferdinand Stiebitz, *Mladá fronta*, Edice Máj, svazek 254, Praha 1976, 212-242.

králem Théb. Vydal nařízení, že jeho mrtví synovci nesmějí být pohřbeni. Bez řádného pohřbu budou jejich stíny navždy bloudit podél břehů řeky Styx. Každý, kdo by se provinil proti tomuto nařízení, měl být zaživa pohřben.

Antigona vroucně milovala Polyneika a věděla, že veškeré zlo, jež vedlo k bratrovražedné válce, pocházelo od Eteokla. Tajně se v noci vyplížila ven, postavila pro Polyneikovo mrtvé tělo pohřební hranici a rozprášila nad ní hlínu, aby umožnila bratrově duši odejít do podsvětí.

Král Kreón vyhlédl z okna svého paláce a zpozoroval v dálce planoucí záři, jež připomínala záři z pohřební hranice. Když přišel blíž, přistihl Antigonu při její neposlušnosti. Předvolal svého syna Haimóna, s nímž byla Antigona zasnoubena, a nařídil mu, aby ji zaživa pohřbil. Haimón předstíral poslušnost, ale místo aby Antigonu pohřbil, potají se s ní oženil a poslal ji pryč z města. Žila mezi pastýři a porodila mu syna. Její odhodlání raději zemřít než zradit své srdce tedy nezplodilo smrt, ale život.

Řekové zpodobnili své pojetí práva ve dvou bohyních: Themis a Díké⁴¹⁶. Ze spojení Themis s otcem bohů Diem se narodily tři Hóry (bohyně ročních období) jako ztělesnění růstu a rozkvětu v přírodě plné zralosti a krásy: Eunomiá, Díké a Eiréné. Eunomiá je zákonný řád, znamená systém a stálost, skutečně platné uspořádání světa. Eiréné přináší mír a klid pramenící ze spokojenosti.

Díké, její jasnozřivá sestra, představuje spravedlnost, právo a jako taková udržuje soužití lidí a bo^{hů} ve formě jakou vytvořila Themis. V jejím jménu je již obsažena závaznost. Díké přikazuje, obrací se k bohům a lidem a vyžaduje od nich poslušnost. Ve starším a méně filozoficko abstraktním významu je Díké zároveň tou, k níž se může obrátit každý, kdo je v právu a může tudíž vyžadovat poslušnost vynutitelnou soudní cestou. Na Díké se proto obracejí i lidé, její činností je každodenní výkon soudní moci, takže všechna s tím související slovní spojení se týkají soudnictví.

Díké zosobňovala právo žaloby a exekuce, zároveň způsob podávání žaloby a soudní proces. Obě bohyně přispěly svým dílem k podobě vesmíru a lidského řádu. Zatímco Themis stála již na samém počátku stvoření vesmíru a může být chápána jako tvůrce uspořádaného životního prostoru, jedná se u Díké o prosazení božského i lidského práva, o oprávnění i subjektivní právo. Myšlenka řádu stojícího nad bohy i lidmi, přikázání určitého chování majícího svůj původ ve vesmíru a tedy neodvozeného z lidského zákona je zjevná. Kdo se proviní proti Themis zpochybní řád stvoření, odejme sám sobě důvod své existence⁴¹⁷.

Vycházející z tohoto přesvědčení nechává Sofoklés, významný dramatik attické klasické tragédie, vystoupit Antigonu před jejím strýcem, králem Kreontem, a protestovat proti zákazu pohřbení mrtvolky jejího bratra. Protože Antigona tento zákaz porušila a svého mrtvého bratra pohřbila, je pohnána k odpovědnosti a Sofoklés z toho odvíjí konflikt mezi božím přikázáním a lidským zákonem, vyjádřený v následujícím dialogu (Antigona, v. 449 n.):

⁴¹⁶ Starší z nich byla Themis. Když vzešla božská matka Gé neboli Gaia z Chaosu vdala se za božského Urana, otce nebes. Se spojením Gaie a Urana, ženského a mužského božstva, pozemského a nebeského světa, vyklouzla z lůna země Themis. Měla tři sestry: Mnémosiné (paměť), Métis (moudrost) a Basileia (moc). Tyto čtyři bohyně se podílely na životě bohů a lidí a určovali, co se komu přihodí a řídily osud a štěstí. Srov. HATTENHAUER H. : Evropské dějiny práva, Praha: C. H. Beck, 1998, 46n.

⁴¹⁷ Srov. tamtéž, 47.

Kreón k Antigoně: A ty mi pověz - zkrátka bez oklik - zda znalas vyhlášku a zákaz můj?

Antigoné: Ó znala, jak by ne: byl znám přec všem.

Kreón: A osmělila ses jej přestoupit?

Antigoné: Ten zákaz přec mi neohlásil Zeus, ni Díké, družka bohů podsvětních, zde takové nám rády nedala. A nemyslila jsem, že takovou má moc tvůj zákaz - dal jej smrtelník - by mohl platit víc než nepsané a neochvějné bohů zákony. Ty nežijí jen včera nebo dnes, však věčně, aniž víme, kdo je dal. A pro ně nechtěla jsem od bohů být trestána, i nelekla jsem se zde ničím vůle. Věděla jsem přec, že zemru: jak by ne? I kdybys ty to nebyl vyhlášoval. Zemru-li však před svým časem, to mám za zisk jen. Kdo žije v hojných strastech jako já, zdaž není pro něj ziskem zemřítí? Však zdá-li se ti čin můj zpozdilý, aj, kárá zpozdilec mou zpozdilost⁴¹⁸.

Postava Antigony je symbolem absolutní oddanosti tváří v tvář smrti. Nehodlá se smířit s křivdou, jaká bratra potkala, i když ji to bude stát život. Uvědomí si také zlo pocházející z falešné autority i hrůzu pomstychtivé krutosti a ze všech sil se jim postaví na odpor. Její smysl pro spravedlnost je nakažlivý, neboť její snoubenec Haimón, veden jejím příkladem, odmítne uposlechnout otcův rozkaz a zachrání ji.

Kromě zářivého světla oddanosti Antigony vůči bratrovi nacházíme v příběhu řadu dalších jemně naznačených motivů. Samozvaný vládce Théb Kreón je představitelem soudobých společenských pravidel. Tato pravidla odrážejí osobní hodnoty a ambice svých tvůrců, a přestože jejich dodržování může být vynucováno násilím, jejich správnost lze podrobit kritickému zkoumání. Lidé, kteří se otrocky drží toho, co „velcí“ definují jako správné a špatné, mohou být uvnitř prázdní jako Kreón. Opírají se pouze o moc, kterou ovládají vnější svět. To, co je v určité době pokládáno za „společensky správné“, může být později vykládáno naprosto odlišně, jestliže přestanou platit stará pravidla a začínají se uplatňovat pravidla nová. Pouze jediná s jasným zrakem a čistým srdcem jako Antigonou dohlédnou daleko za hranice společensky vhodného a vidí, co je skutečně správné podle vnitřního hlasu duše.

Přestože děti jsou jen zřídkakdy povolány, aby bránily sourozence za tak tragických okolností, zůstává Antigonino rozhodnutí odrazem nesmírné morální a emocionální síly jakou pohřeb má. Nezachrání jen bloudící Polyneikovu duši, ale promění také Kreónova syna a vykoupí zlobu jeho otce, který je náhle bezmocný. Síla lidské lásky může odolat dokonce i psychickému dědictví nesmírně pustošivého charakteru; dokáže vykoupit minulost a napravit budoucnost⁴¹⁹.

Sofoklés nechává nakonec zvítězit práva božská, tradiční, rodová nad právem obce, nad právem lidským. Staví se tak proti nastupujícím tendencím individualismu, který se v jeho době, i když se jeví kolektivnímu cítění a chápání athénskému občana cize, začíná objevovat.

Smrt odsouzenců je krutá, avšak odpírat popraveným pokoj v hrobě a tím jejich duše odsoudit k neklidnému bloudění, to je horší než smrt. Proti této praxi se nejen v natických ale i v biblických dějinách vzepřely především ženy. Jako by chtěly svou

⁴¹⁸ Viz Řecká dramata, op. cit. , , 221-222.

⁴¹⁹ Antigonu, oddanost až za hrob, in: Životní cesta v zrcadle mýtů, GREEN Liz, SHARMAN-BURKE Juliet, přel. Hana Loupová, Praha: Portál, 2001, 40.

starostí o mrtvé ukázat, že pohřeb je příležitostí pro uvědomění si nepřetržitého obnovování se života. Sofoklovu Antigonu a její osud můžeme proto srovnat s Rispu, dcerou Ajovou a příbuznou usmrcených Saulovců, která jako starozákonní Antígona nepřipustí „aby se na ně ve dne usadili ptáci z nebe a v noci zvířectvo z polí“ (2 Sam 21,10) a sedává šest měsíců pod šibenicí na popravišti, aby zahнала loupeživé supy, šakaly a divoké psy, kteří už chňapají po nohách mrtvých; a což teprve v noci (2 Sam 21,1-14)! Rispa je sice matkou dvou popravených, ale ukazuje svým neobyčejným jednáním, že tuto nesmyslnou smrt nepřijímá, že zůstává věrna svým mrtvým. Žena způsobí tímto svým jednáním obrat, konec pohromy sucha, zatímco mužské válečné akce a krvavé akty pomsty tuto věc jenom zase znovu zhoršovaly.

Marie Magdalská a ženy - Marek i Matouš jmenují dvě Marie, Lukáš uvádí jména teprve 24,10 - se jimi nedaly zahanbit. Šly dokončit nabalzamování Ježíšova těla, jež bylo pohřbeno ve spěchu, protože na Velký pátek večer začínal sobotní klid. Marie, tato novozákonní Rispa, spěchala daleko vpředu před ostatními ženami a už z dálky viděla, že hrobový kámen je odvalen. Pro její lásku nebylo rozdílu mezi mrtvým tělem a Místrem a tak se stravovala žárem touhy najít ho: „Povstanu tedy a proběhám město, budu hledat v ulicích i na náměstích toho, jež miluje má duše. Pátrala jsem po něm, avšak nenašla⁴²⁰.“

1.5. Pastoračně liturgická problematika v ČR

Liturgii za zemřelé je nutné spojovat s celým liturgickým životem farnosti a s pastýřskou službou⁴²¹. Pastoračně – liturgická problematika církevního pohřbu je v současnosti jistě značně vrstevnatá a komplikovaná. Lze se zaměřovat na věroučné koncepce, na stanoviska vrcholných představitelů církví (konceptuální dialog), reflektovat soužití zaměstnanců pohřebních služeb a věřících křesťanů apod. Je proto nemožné a bylo by to také neodpovědné i neskromné pokoušet se v této kapitole postihnout všechny aspekty pastoračně – liturgické problematika církevního pohřbu v České republice.

Otázkou v mnoha farnostech je, zda má církev provozovat vlastní hřbitov, nebo zda mají s církví spojení dobře vzdělaní laici spolupracovat s pozůstalými a pečovat o ně. Další otázkou například je, zda je lepší vzdělávat zaměstnance pohřebních služeb nebo udržovat veřejný církevní hřbitov. Vzhledem k tomu, že smuteční obřad je ve své podstatě službou a tudíž je zde evidentní prvek POMÍJIVOSTI, tedy neopakovatelnosti, je třeba říci, že akt pohřbívání nelze vyčlenit, naopak je třeba jej vyzdvihnout nad veškeré ostatní zkoumané oblasti. Pro faráře a pohřební ústav, kteří akt posledního rozloučení zajišťují, se jedná o provedení běžné služby. Ovšem – služby, která je specifická tím, že je spotřebovávána v momentě, kdy je produkována a nelze je proto vrátit, reklamovat, vyžádat si za ně náhradou jinou službu. Proto je důležité, aby služba tohoto druhu - akt posledního rozloučení, proběhl pokud možno dle potřeb jejich objednavatelů - tak aby uspokojil všechny jejich požadavky.

Pohřební ústavy by měly mezi své služby zahrnout i jakousi post-pohřební péči o pozůstalé, což je služba, která duchovním činí značné potíže, protože na ni často nemají čas anebo proto, že lidé, jichž se týká, jednoduše nechodí do kostela. V Anglii již několik pohřebních ústavů zaměstnává vlastní ceremoniáře a poradce pro

⁴²⁰ Pís 3,2.

⁴²¹ Srov. POH 25.

pozůstalé. Např. dvouletý kurz pro provozovatele pohřebních služeb, pohřebišť a krematorií v rámci celoživotního vzdělávání s možností pokračovat v bakalářském studiu již nabízí The Centre for Death and Society (CDAS), založený v září 2005 pod záštitou University of Bath. Sponzoruje: National Association of Funeral Directors (NaFD)⁴²². Ve stejném roce byl dokončen projekt vzdělávacího spolkového centra *Ausbildungszentrum* v dolnofranckém Műnnerstadtu v SRN pro 200 až 300 studentů za rok v oboru pohřebnictví⁴²³. Nabízí učňům 1 až 2 týdenní kurzy s praktickými ukázkami cvičného hřbitova, krematoria a výuku software Funeral office, který se uplatní od úmrtí až po elektronické vedení správy hřbitova. Za 11 měsíců lze získat výuční list v oboru s titulem „Bestattermeister“, který od roku 1999 vydává Komora řemeslníků pro Mnichov a Horní Bavorsko, od roku 2001 i Komora řemeslníků pro Düsseldorf und Würzburg⁴²⁴. Povinný plán studia obsahuje jak moduly společné všem řemeslníkům (podniková ekonomika, pedagogické minimum) a dále moduly specifické pro pohřebáky: 1. odbornou teorii, např. léčba zármutku, péče o pozůstalé, krizová intervence, 2. odbornou praxi, včetně vázání věnců, práce s veřejností a rétoriky. Získaný titul „mistr v oboru pohřebnictví“ odpovídá mistrovskému stupni u jiných řemeslníků.

Církevní pohřeb tvoří významný úsek pastorační práce. „Kolik je potřeba dnes dokumentů, když chtějí dva slavit v kostele manželství! Není to jednoduché ani při pohřbu,“ povzdychl si v jedné homilii mons. Tomáš Špidlík⁴²⁵. Námitka zní lidově, ale když je položena i od slavných teologů⁴²⁶, nezbyvá než se jí před vlastním komentářem jednotlivých ustanovení zabývat alespoň zde. Napodobujeme v jistém smyslu středověké *Ars moriendi*, knížky o smrti. Jedním z jejich autorů byl koncem 16. století Mikuláš Krupěhorský⁴²⁷. Ten, podobně jako i další, rozčlenil svou knihu do tří částí. V první posbíral rozličné řeči sv. Pavla, které se týkaly umírání, smrti a posmrtného života a pokusil se je zasadit do rámce nauky o dobrém umírání. Druhá část Knížky o smrti odpovídá na otázku, proč by se lidé měli připravovat na smrt, která je podle nich tak vzdálená. Z hlediska přípravy ke smrti je nejdůležitější třetí část Krupěhorského knihy, v níž popisuje způsob, „kterak se má člověk k smrti strojiti“, a je tedy klasickým naučením dobré smrti. Celý text této části rozdělil do tří kapitol, které přibližují, jak by se člověk měl připravovat na smrt, když je zdravý, a to duševně i tělesně, a když je nemocný a směřuje k smrti.

Za jednu z nejdůležitějších věcí pokládal chození na „funus“⁴²⁸. Kromě toho, že to nařizuje Bible a činili tak i svatí, jejichž skutky jsou hodné následování, člověk svou přítomností na pohřbu vyjadřoval víru v zmrtvýchvstání. Návštěvou pohřbu dával také příklad ostatním lidem. Pohřeb je prý nejlepším místem, kde člověk může meditovat

⁴²² <http://www.bath.ac.uk/cdas/education/foundationdegree/> (27. 2. 2007)

⁴²³ Středisko využívá plochu 5000 m², několik budov včetně kolejí, 16 učeben výpočetní techniky. <http://www.bestatter.de/bdb2/pages/ausbildung/ausbildungszentrum.php> (27. 2. 2007)

⁴²⁴ <http://www.bestatter.de/bdb2/pages/ausbildung/funeralmaster.php> (27. 2. 2007)

⁴²⁵ Srov. ŠPIDLÍK Tomáš: Církevní právo, Proč je v církvi tolik paragrafů a nařízení?, Homilie, Radio vaticana 2002, <http://www.radiovaticana.cz/hledat.php4?nadpis=&telo=pohreb&datumVydani=&autor=&vyhledat=Vyhledat&limit=100> (22. 2. 2007).

⁴²⁶ Ve formě radikální ji vyslovil ruský slavjanofil CHOMJAKOV A. : Obviňuje západní latinskou církev, že se pokoušela nahradit jednotu křesťanské lásky jednotou církevních předpisů a organizací. Tamtéž.

⁴²⁷ Knížka o smrti. Kterak se křesťané k smrti strojiti mají a co je k takovému přihotovení vzbuditi má, Praha 1594.

⁴²⁸ KRUPĚHORSKÝ M. : Knížka o smrti. Kterak se křesťané k smrti strojiti mají a co je k takovému přihotovení vzbuditi má, Praha 1594, cit. v Pavel Král: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, op. cit. , 73.

nad otázkami života a smrti. Navštěvovat pohřby by člověk měl i proto, aby vyjádřil svou lásku k bližnímu a v neposlední řadě aby si sám zajistil hojně navštívený pohřeb.

1.5.1 Role při pohřbu podle funkcí v církvi

Jáhnové předsedají pohřebním obřadům, a to přesto, že jáhenská služba má svůj výchozí i cílový bod v eucharistii a nemůže být vyčerpána jen prostou sociální službou. Jáhen je vysluhovatelem svátostí, tj. „oněch posvátných znamení, kterými se na způsob svátostí naznačují účinky, zvláště duchovní, jichž se dosahuje na prosby církve.“⁴²⁹ Jáhen tedy může udělovat žehnání úžeji vázané na církevní a svátostný život, které mu výslovně dovoluje zákon⁴³⁰, a mimo to náleží do jeho pravomoci vést pohřební obřady beze mše a ritus uložení do hrobu⁴³¹. Je-li však přítomen volný kněz, musí být úkol předsedat shromáždění svěřen jemu⁴³².

Za současných podmínek, kdy vzrůstá odkřesťanštění společnosti a kdy se lidé vzdalují od náboženské praxe, se může chvíle smrti a pohřbu stát i jednou z nevhodnějších pastoračních příležitostí k přímému setkání řádných služebníků s těmi věřícími, kteří nejsou pravidelně praktikující. Je proto žádoucí, aby kněží a jáhni, i když je to stojí oběti, osobně předsedali pohřebním obřadům podle místních zvyků, aby se modlili za zemřelé, sblížovali se s rodinami a využívali toho k vhodné evangelizaci. Laici mohou vést církevní pohřeb jenom v případě skutečné absence řádného služebníka, při zachování daných liturgických pravidel v této věci⁴³³. Pro takový úkol mají být dobře připraveni jak po stránce doktrinní, tak liturgické.

Jestliže se vyskytne objektivní nutnost „zastoupení“ řádného služebníka církevního pohřbu, je povinností příslušné autority, aby vybrala věřícího, který se vyznačuje zdravou naukou a příkladným životem⁴³⁴. Nemohou být proto připuštěni k zastávání tohoto úkolu ti katolíci, kteří nevedou důstojný život, netěší se dobré pověsti, nebo jsou v rodinné situaci, která neodpovídá morální nauce církve. Kromě toho mají mít náležitou formaci, aby vhodně plnili úkol jim svěřený.

Podle partikulárního práva mají laici zdokonalovat své poznatky tím, že navštěvují, nakolik je to možné, formační kurzy, které příslušná autorita organizuje v rámci místní církve⁴³⁵, v prostředí mimo semináře, které jsou vyhrazeny jen kán. didátům kněžství⁴³⁶. Autorita bude dbát na to, aby vyučovaná nauka byla naprosto shodná s učitelským úřadem a klima bylo opravdu duchovní. Jelikož „liturgie je vrcholem, k němuž směřuje činnost církve, a zároveň je pramenem, z něhož vyvěrá veškerá její síla“⁴³⁷, tato výsada jáhenského svěcení je také zdrojem svátostné milosti určené zúrodnit celou tuto službu. Této milosti musí také odpovídat důkladná a hluboká

⁴²⁹ Srov. SC 60; CIC/1983 kán. 1166; KKC 1667.

⁴³⁰ Srov. CIC/1983, kán. 1169, § 3.

⁴³¹ Srov. PAVEL VI., Apoštolský list Sacrum diaconatus ordinem, V, 22, 5: l. c., 702, a také Ordo exsequiarum, 19; KONGREGACE PRO KLÉRUS, atd. instrukce Eccelsiae de mysterio (15. srpna 1997), čl. 12.

⁴³² Srov. Rituale Romanum – De Benedictionibus, 18c: (ed.) cit., 14.

⁴³³ Srov. Ordo Exsequiarum, 19.

⁴³⁴ Srov. instrukce k některým otázkám ohledně možností laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími, Článek 13, instrukci schválil Svätý otec „in forma specifica“ a nařídil její zveřejnění 13. 8. 1997, vydal Sekretariát české biskupské konference, (16), Praha 2001, 28.

⁴³⁵ Srov. CIC/1983 kán. 231, § 1.

⁴³⁶ Vyloučeny jsou tzv. „integrované“ semináře.

⁴³⁷ SC 10

teologická a liturgická příprava, aby se jáhnové mohli důstojně účastnit slavení svátostí a svátostin⁴³⁸.

První směrnice ohledně formace stálých jáhnů byly dány apoštolským listem *Sacrum diaconatus ordinem*⁴³⁹. Ty pak byly přijaty a upřesněny oběžníkem Kongregace pro katolickou výchovu 16. 7. 1969 *Come è a conoscenza*, kde se hovoří o „církevní administrativě“ a o předmětech, které je třeba při vypracování studijních programů brát v úvahu, včetně otázky jak vést záznamy o pohřbech⁴⁴⁰.

Pastoračně – liturgická problematika církevního pohřbu se odrazila při přípravě Plenárního sněmu katolické církve v ČR. Vysoká míra sekularizace české společnosti, ale především její negativní postoj vůči církvím vede k tomu, že duchovní se dnes účastní méně než poloviny pohřebních obřadů. Účastníci Plenárního sněmu navrhovali zvážit podmínky pro připuštění nevěřících ke slavení pohřební mše a přizpůsobit lépe liturgické předměty a oděvy, včetně liturgické barvy (fialová nebo černá?)⁴⁴¹. Mezi okruhy témat jednotlivých příspěvků v roce 2002 byl v sekci Liturgie i církevní pohřeb. Jeden z diskutujících navrhoval zavést praxi církevních pohřbů bez slavení pohřební mše *praesente cadavere* v den pohřbení a nahradit ji bohoslužbou slova⁴⁴².

Pastorační péče o pozůstalé by neměla začínat ani končit pohřbením. Reakce církve mezi smrtí a pohřbením je pro pozůstalé životně důležitá, často důležitější než samotný pohřební obřad⁴⁴³. Zvláště tam, kde je smrt velmi bolavě cítěna a léčba zármutku nebyla dokončena, přijdou nejtěžší období mnohdy až později - ve chvílích, kdy o pozůstalé už nikdo nepečuje⁴⁴⁴. Lidé někdy až se zpožděním prožívají trvalost a neodvratnost ztráty blízké osoby, zažívají výčitky svědomí za to, co skutečně nebo domněle zanedbali a teď už nemohou doplnit, kladou si otázky o své míře viny na smrti (mnohdy věcně absurdní). Je zkrátka řada bodů, které se dostanou do zorného pole pozůstalých až se zpožděním⁴⁴⁵.

Posloužit křesťanským pohřbem, to by měli činit především kněží a jáhni. Ať se tudíž nestane, že by kněží ve farnostech bez ohledu na rozdíly navzájem zaměňovali úkoly pastorační služby s jáhny nebo laiky, a tak zastírali jedinečnost každého⁴⁴⁶. Role kněze sahá samozřejmě daleko za to, že by předsedal všem pohřebním obřadům ve farnosti. Jakmile je však o církevní pohřeb požádán, měl by navštívit rodinu zemřelého,

⁴³⁸ Srov. Směrnice pro službu a život trvalých jáhnů, Kongregace pro katolickou výchovu kongregace pro klérus, vydal Sekretariát české biskupské konference, Praha 2002, 48.

⁴³⁹ Srov. PAVEL VI., Ap. list *Sacrum diaconatus ordinem* (18. června 1967): AAS 59 (1967), 697-704.

⁴⁴⁰ Oběžník kongregace uvádí, že kurzy mají zahrnovat „... církevní administrativu, jak vést křestní matriku, záznamy o biřmování, svatbách, pohřbech atd.“

⁴⁴¹ Srov. KUNETKA František: Zápis ze zasedání odborné liturgické komise tématické sekce přípravné komise Plenárního sněmu katolické církve v ČR dne 21. 4 1998 v Praze – Dejvicích. Viz http://snem.cirkev.cz/download/Seznam_prispevky.htm (5. 3. 2007).

⁴⁴² Nепublikovaný příspěvek ing. Mgr. JANKŮ Stanislava, stálého jáhna z Boskovic, který mi poskytl i několik konzultací a statistik. Podrobněji k jeho postřehům Viz kapitolu Na příkladu farnosti v Boskovicích.

⁴⁴³ Srov. CHAPMAN Geoffrey: in *Sure and Certain Hope: Rites and Prayers from the Order of Christian Funerals for the use of Lay Leaders*, Liturgy Office of the Bishops' Conference of England and Wales, London: Bath Press 1999, 85n.

⁴⁴⁴ Srov. GIULIO R. Di, KRANZOVÁ R.: *O smrti*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, 76-105.

⁴⁴⁵ Srov. OPATRŇÍ Aleš: *Pastorační péče v méně obvyklých situacích, část I.*, Praha: Pastorační středisko, 2001, 17.

⁴⁴⁶ Srov. instrukce *Redemptionis sacramentum* - o tom, co se má zachovávat a čeho je třeba se vyvarovat ohledně eucharistie; vydala Česká biskupská konference; čl. 152; Praha; 2005; (pro vnitřní potřebu)

nabídnout jim modlitbu a útěchu. Jeho primárním úkolem by měla být pastorační péče o pozůstalé a koordinace činností všech, kteří se podílí na přípravě pohřbu zemřelého, včetně pohřební služby. Po konzultaci s rodinou a pohřební službou by měl stanovit datum a dobu pro konání pohřbu. Kněz by měl vést farnost k hlubšímu pochopení významu smrti bližního křesťana. Na pohřební mši by měl pozvat po nedělní bohoslužbě všechny farníky. Během katecheze by měl interpretovat význam pohřebních rituů, symbolů a gest. Rozdíly a případné třenice v rodinách zemřelého by měl řešit ve svátosti smíření ještě před vlastním pohřbem⁴⁴⁷.

Se souhlasem Apoštolského stolce může biskupská konference pověřit posláním předsedat církevnímu pohřbu i laika, žádá-li to pastorační nutnost⁴⁴⁸. Pro takového laika není určena žádná speciální kvalifikace, ani způsobilost, ani věk, ani pohlaví. Laik musí být pokřtěný a mravně bezúhonný⁴⁴⁹. Kromě rozdílu, který vyplývá z liturgické služby a svátosti svěcení, a kromě poct, které podle liturgických pravidel patří veřejným představitelům, není při pohřbu dovoleno dělat žádné rozdíly v obřadech nebo ve vnějším vypravení s ohledem na soukromé osoby nebo postavení⁴⁵⁰. Nejčastější nespokojenost pozůstalých s pohřbem je špatný řečník. Pozůstalí přicházejí za knězem zcela nepřipraveni řešit problematiku jeho homílie a sami neví, co a v jaké formě by chtěli na pohřbu přednést, přesto však vyžadují řeč dlouhou a podrobnou. Tradice bdění u mrtvého, která ulehčila břímě pohřební homílii tím, že se již nad mrtvým rozjímal o jeho prožitém životě a vynikajících rysech a ctnostech bez opomenutí jeho neúspěchů a slabostí vyprávěním příběhů apod. , bohužel vymizela. Jiná logická a vhodná protiváha proti pouhému nabízení nesrozumitelných formulí se tak nenabízí. Biskup Václav Malý nedávno k pohřební řeči napsal: „Odkaz na pouhé kladné vzpomínky na zemřelého nemá místa při pohřebním rozloučení. To by byla degradace člověka, kdyby po něm zbyly jen vzpomínky, jakkoli završený životní příběh. Majestát smrti - sám o sobě nejednou promlouvá k pozůstalým s větší naléhavostí.“⁴⁵¹ Problém v tomto případě spatřuji především ve špatné komunikaci mezi farářem a pozůstalými, neboť jsem toho názoru, že projednání proslovu kněze v době vyřizování veškerých ostatních záležitostí by celou situaci usnadnilo a dostalo do podoby daleko profesionálnější.

A přitom právě úmrtí v rodině, popřípadě smrt osoby blízké, jejíž pochování jsme nuceni z nějakého důvodu zařídit, nás většinou zastihne nepřipravené, i když vyžaduje naši okamžitou reakci a vyvolává v nás potřebu co nejdříve a co nejjednodušeji získat základní potřebné informace o tom, které formality je potřeba zařídit, na kterou pohřební službu se obrátit apod.

1.5.2 Na příkladu farnosti v Boskovicích

Tento exkurz si klade za cíl přispět k základní orientaci v pastoračně – liturgické problematice církevního pohřbu, a to se silným omezením dvěma faktory – místním a časovým. Předmětem promýšlení je vztah křesťanů k církevnímu pohřbu „tady a teď“.

⁴⁴⁷ Srov. CHAPMAN Geoffrey: in *Sure and Certain Hope: Rites and Prayers from the Order of Christian Funerals for the use of Lay Leaders*, op. cit. , 30.

⁴⁴⁸ Srov. instrukce *Redemptionis sacramentum* - o tom, co se má zachovávat a čeho je třeba se vyvarovat ohledně eucharistie; op. cit. , čl. 19, 10.

⁴⁴⁹ Srov. OCF 24.

⁴⁵⁰ Srov. SC 32.

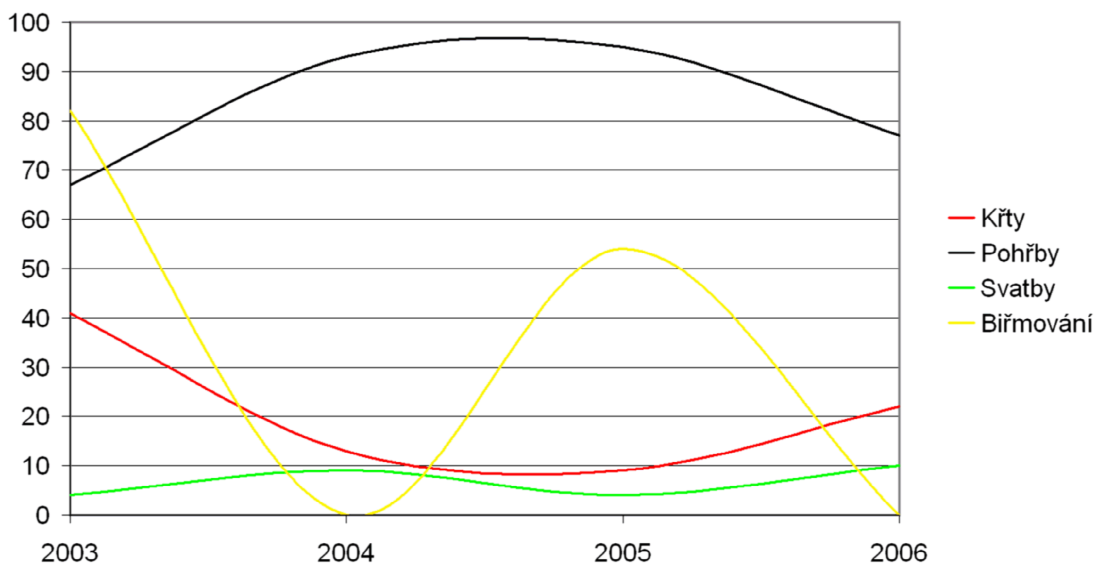
⁴⁵¹ *Nový život, smrt pohledem katolické církve*, Eternity, podzim 2005, 21.

Na základě rozhovoru s rodilým Boskovákem a od roku 1995 trvalým jáhnem Ing. Mgr. Stanislavem Janků (* 1931) a na základě bleskového dotazníkového šetření, které jsem uskutečnil v měsíci březnu 2007 si dovoluji uvést několik poznámek k současnému pohřbívání v římskokatolické farnosti v Boskovicích.

Křesťanský pohřební ritus podle Stanislava Janků klade velký důraz na liturgii slova, na ta čtení z Bible, která uvádějí do velikonočního tajemství, podporují naději na znovushledání v království Božím a učí úctě k zemřelému, jehož tělo je chrámem Ducha svatého. I když se z pastoračních důvodů konají pohřební obřady v Boskovicích v kostele beze mše (která se v tom případě má sloužit jindy, pokud je to možné), vždycky je předepsána bohoslužba slova. Takže pohřební zastavení v kostele vždy obsahuje tuto bohoslužbu slova, ať už se mší nebo bez ní⁴⁵². Mezi pastorační důvody nesloužit pohřební mši patřil ještě po válce zákaz sloužení odpoledních mší sv. v celé brněnské diecézi.

Pohřební obřad v tomto jihomoravském městě s 11 tisíci obyvateli, které působí ve správním obvodu s 50 tisíci obyvateli žijícími v 72 obcích na 2/3 území okresu Blansko, začíná buď v kostele nebo v obřadní síni (součástí hřbitova), kam rakev se zesnulým těsně před obřadem dopraví jeden ze tří provozovatelů pohřebních služeb, kteří v Boskovicích podnikají. Místo konání rozloučení se zesnulým, kostel nebo obřadní síň, je dáno přáním pozůstalých nebo též předem řečeným přáním zesnulého a může tam být důvodem i finanční otázka spojená s pohřbem. Neznamená tedy, že pohřeb v kostele je spojen s pohřební mší sv. Toto je opět dáno přáním pozůstalých nebo dříve vyřčeným přáním zesnulého a v neposlední řadě také možnostmi, které v ten který den a hodinu se právě eucharistie celebruje. Přesný počet pohřbů se mší sv. nelze z matriky vyčíst (nezaznamenává se), jen v počtu pohřbů s jáhnem lze říct jednoznačně, že pochopitelně nejsou spojeny se mší sv.

Graf 10: Křty, pohřby, svatby a biřmování Boskovice 2003-2006⁴⁵³

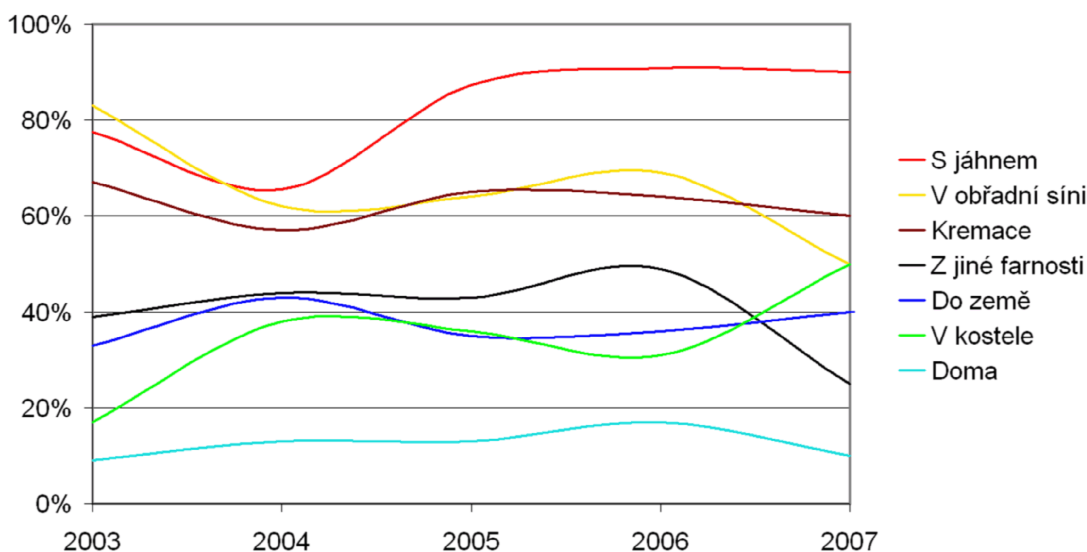
⁴⁵² Srov. POH 6.

⁴⁵³ Vlastní graf, zdroj: (nezahrnuje excurendo spravovanou farnost Svitávka), viz Zpravodaj pro římskokatolické farnosti Boskovice a Svitávka, I. – V. roč. , vychází měsíčně od roku 2003, <http://rkfboskovice.mtw.cz/> (14. 3. 2007); výpisy z matrik pohřbených římskokatolické farnosti Boskovice; vlastní statistika trvalého jáhna ing. Mgr. Stanislava Janků.

K 1. červenci 2003 došlo ke změně v obsazení faráře a tím i ke změnám v možnosti pohřební mše sv. Za předešlého faráře byly pohřby se mší sv. jen tehdy, měl-li zesnulý v příbuzenstvu kněze. Lze však konstatovat, že i dnes většina pohřbů, a to i v kostele a za předsednictví kněze je pouze s bohoslužbou slova. Někdy pozůstalí žádají otevření rakve před pohřbem, je to však v malém počtu případů. V obřadní síni o tom není ani přehled, tzv. "výstav" je jen na výslovné přání pozůstalých. Ve všech případech pohřbů za předsednictví kněze nebo jáhna, pokud jsou jen s bohoslužbou slova, je eucharistie za všechny tyto zesnulé kumulována do prvního dne v měsíci a tito jsou při této zádušní mši jmenovitě vyjmenováni. Termín jejího slavení se oznamuje v závěru pohřebního obřadu. Od postavení a provozování obřadní síně v Boskovicích (tj. od r. 1987) se všechny obřady konaly jen v ní, a tedy odpadlo dřívější ježdění do krematoria, které je nejbližší v Brně. Po r. 1989 a v konkurenčním prostředí více pohřebních služeb se část obřadů opět přenesla do kostela. Nejprve z důvodu soutěže mezi nimi, kdy jedna si nárokovala obřadní síň a nechtěla do ní připustit jinou. V současné době je obřadní síň spolu s městským hřbitovem spravována správcem, kterým nesmí dle rozhodnutí provozovatele - městského úřadu - být žádná z pohřebních služeb. Za správcování obřadní síně jednou z pohřebních služeb došlo totiž k opětovnému přesunutí pohřbů, a to i v okolních vesnicích, zpět do jejich farních kostelů (opět dle přání pozůstalých atd.). Rozdíly mezi obřadem v kostele a v Obřadní síni jsou nepatrné a trvání v obou místech vč. hudebních či pěveckých vložek je asi 25 až 35 min.

Do matriky zemřelých trvalý jáhen zapisuje všechny pohřby, kterým předsedá on nebo farář. Za předchozího faráře byla snaha zaznamenávat i ty církevní pohřby, které v obřadní síni měl kněz či jáhen z jiné farnosti, dnes se o tom většinou ani nikdo z farního úřadu nedoví a ani se mi nepodařilo zjistit, zda jsou vůbec někde zaznamenány. V současné době je pro obřadní síň rezervován čtvrtek, ostatní všední dny (tj. pondělí, úterý, středa a pátek) mohou být pohřby po dohodě v kostele. V sobotu a neděli se pohřby nekonají. Poněvadž je dosti pohřbů z míst mimo boskovicickou farnost, jsou v tabulce též procentuelní údaje pohřbů z jiné farnosti.

Poměrně málo se v Boskovicích vyskytuje pohřebních obřadů při uložení urny do hrobu či při vsypu popela do země. Tyto církevní pohřby nejsou nikde zaznamenány a pokud se vyskytne přání, pak jáhen vykoná obřad s vykropením a modlitbou přizpůsobený tomuto účelu (obřad poměrně blízký uložení rakve do země, spojený s krátkou bohoslužbou slova a krátkou promluvou). Protože se nezaznamenávají, nelze poskytnout údaj o počtu. „V posledních dvou letech jsem měl obřad při uložení urny asi 3×, při vsypu 2×“ vzpomínal Ing. Janků.

Graf 11: Církevní pohřby v Boskovicích 2003-15. 3. 2007⁴⁵⁴

Následující tabulku poskytl Ing. Mgr. Stanislava Janků. Zdroj: Zpravodaj pro římskokatolické farnosti Boskovice a Svitávka, I. – V. roč. , vychází měsíčně od roku 2003, <http://rkfboskovice.mtw.cz/> (14. 3. 2007); výpisy z matrik pohřbených římskokatolické farnosti Boskovice; vlastní statistika pohřbívajícího stálého jáhna Ing. Mgr. Stanislava Janků.

rok	celkem v roce	úmrtí doma	%	do země %	kremace %	s jáhnem celkem	v kostele %	v obřadní síni %	z jiné farnosti %
2003	67	6	9	33	67	52	17	83	39
2004	93	12	13	43	57	61	38	62	44
2005	95	12	13	35	65	83	36	64	43
2006	77	13	17	36	64	70	31	69	49
*2007	*20	*2	*10	*40	*60	*18	*50	*50	*25

* označené platí pro dobu od 1. 1. 2007 do 15. 3. 2007

Boskovický hřbitov je v současné době jeden, a to městský. Zrušený církevní hřbitov okolo kostela Všech svatých byl definitivně uzavřen kolem r. 1974. Toto zrušení projednával tehdejší Městský národní výbor Boskovice dva roky a dle farní kroniky byl k tomu přizván i tehdejší farář. Pozůstalí byli nakonec vyzváni k eventuálnímu přenesení ostatků a náhrobků s posledním možným do 30. 9. 1975. Pak následoval naprosto žalostný stav hřbitova poznamenaný mnohými rozkopanými hroby, pokácenými náhrobky, a toto vše zarůstalo plevelným náletem. To se ovšem jedná o první část hřbitova, která obklopuje kostel Všech sv. A s tímto kostelem a ohradní zdí je zahrnuta do památkové evidence. Část tohoto zrušeného církevního hřbitova je dosud ve vlastnictví církve, která ji pronajala po mnoha dohadováních dlouhodobě

⁴⁵⁴ Vlastní graf, zdroj: Zpravodaj pro římskokatolické farnosti Boskovice a Svitávka, I. – V. roč. , vychází měsíčně od roku 2003, <http://rkfboskovice.mtw.cz/> (14. 3. 2007); výpisy z matrik pohřbených římskokatolické farnosti Boskovice; vlastní statistika pohřbívajícího stálého jáhna ing. Mgr. Stanislava Janků.

za symbolický nájem městu, které tam zřídilo v roce 1998 park s umístěním asi 8 náhrobků vybraných Památkovým ústavem.

Další části kostelního hřbitova, z nichž jedna byla v r. 1981 prodána za směšnou cenu podniku Kras na postavení skladu, další část byla obsazena civilní obranou, a mezi těmito dvěma částmi byla Městem Boskovice vedena místní komunikace, která je na listu vlastnictví církve dosud. Celková výměra původního hřbitova byla 7217m², z toho zůstatková plocha dnešního parku 3584 m². Druhá část, kterou kdysi zabavila civilní obrana (i když převod vlastnických práv nebyl proveden) byla v nedávné době odprodána a územní plán zde počítá s výstavbou bytových domů.

Na moji závěrečnou otázku, zda by římskokatolický farní úřad v Boskovicích měl zájem na zřízení nového církevního hřbitova, který by zároveň provozoval, mi jáhen odpověděl: „Stav spravování současného městského hřbitova nám plně vyhovuje a spravování církevního hřbitova bychom nutně považovali za zbytečnou zátěž. Nepovažujeme to v dnešní době a v dané situaci za reálné,“ dodal jáhen Ing. Mgr. Stanislav Janků.

1.5.3 Aktualizace: Nové trendy v pohřebnictví

Nové trendy v pohřebnictví poskytují dostatek prostoru k určitému typu právních otázek, které jsou nastoleny vazbou mezi volbou způsobu pohřbení a mezinárodně i vnitrostátně garantovanými základními právy a svobodami. Moderní doba se svými technickými vymoženostmi a komplexními společenskými vazbami přináší problémy a konflikty, jejich řešení je *ex definitione* spojeno s nelehkými volbami. Má proto bezesporu svůj význam sledovat, jak k těmto problémům přistupují a jaká řešení volí v zemích, kde tyto problémy již aktuálně rezonují, neboť není vyloučeno, že dříve či později může být s obdobnými problémy konfrontováno i církevní právo a – vzhledem k i zde zakořeněné představě o nevyhnutelnosti právní regulace a rostoucí preferenci soudního řešení konfliktů – také české právo.

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod garantuje právo na vlastní přesvědčení a jeho projevy a právo na rodinný a soukromý život. Právě na tyto práva se odvolali nedávno stěžovatelé ve Francii⁴⁵⁵.

Jde o problém kryogenního ošetření lidských pozůstatků⁴⁵⁶, které v tomto případě spočívá v uložení mrtvého těla do speciálního mrazicího boxu v kryptě soukromého záměčku v Preuil v departementu Maine-et-Loire. Podle zprávy otištěné v regionálním tisku jde o zvláštní boxy, v nichž jsou pozůstatky uchovávány při teplotě – 65 °C, a které jsou celodenně počítačově monitorovány. Soudní pře začala 13. března 2002, kdy soud v Saumuru na západě Francie nařídil pohřbít zmrazená těla manželů Martinotových. Podle soudního verdiktu musí opustit rodinné sídlo a být pohřbeni. Tribunál současně povolil úřadům, aby v případě potřeby při naplňování verdiktu použily sílu. Francouzský zákon předpokládá, že tělo mrtvého by mělo být pohřbeno, zpopelněno nebo věnováno na vědecké účely do šesti dnů po úmrtí. Žádný výslovný

⁴⁵⁵ Srov. rozsudek, který počátkem roku 2006 vydala Státní rada Francouzské republiky ve věci *Rémy X. a další*, 6. 1. 2006, č. 260307, Recueil Lebon, 2006.

⁴⁵⁶ Kryonika (z řečtiny) je moderní způsob uchovávání zmrazených lidských těl pro budoucnost, který popírá, že každý živý tvor je podřízen biologickým zákonitostem, ze kterých se nelze vymanit a nad kterými nelze zvítězit. Nerespektuje lidskou konečnost.

zákaz zmrazení se v něm však nevyskytuje⁴⁵⁷. Zástupce prefektury však tvrdí, že pokud by se takový postup povolil, měl by brzy doma mrazničky s ostatky svých blízkých kdekdo. Martinotův obhájce mu opáčil, že zmrazení mrtvol není ani porušením veřejného pořádku, hygieny či respektu k zesnulým⁴⁵⁸.

Jsou to, podle mého názoru, argumenty závažné, bylo by je možné analogicky vznést i v podmínkách kanonických a není v této souvislosti ostatně nepodoben bojům za možnost pohřbívat zpopelněním, který probíhal přece právě před sto lety a v němž se také silně ozývaly argumenty o svobodě přesvědčení. Poznamenejme, že ani stěžovatelé ani francouzská Státní rada nezvažovali argumentaci právem na obživení, které by bylo možné v okolnostech případu hypoteticky dovozovat z práva na život, které Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod garantuje v čl. 2 jako první z lidských práv a svobod. Zdá se, že kryogenika nechává otázky o etice a selském rozumu bez odpovědi, ačkoli představa, že bude člověk oživen v nějakém budoucím světě, v cizím prostředí a bez současné sítě přátel a příbuzných, nemusí všem připadat lákavá.

Celkový otevřený postoj II. vatikánského koncilu otevírá „*další problémové okruhy bezprostředně související s ideou a uplatňováním všech generací lidských práv ze zorného úhlu nově vyvstávajících úloh v rámci pastorační činnosti církve a zodpovědnosti křesťanů ve světě.*“⁴⁵⁹ Takový posun umožnil v pokoncilní době⁴⁶⁰ realizovat velmi praktická opatření a zabývat se velmi konkrétními případy porušování lidských práv v konkrétních místních církvích. Jedním z bezprostředních výsledků II. vatikánského koncilu byl v roce 1967 vznik papežské rady pro spravedlnost a mír, která je také známa pod latinským názvem *Iustitia et pax*⁴⁶¹. Ta ve svém profilu deklaruje záměr dohlížet na zachování následujících tří vzájemně souvisejících hodnot ve světě: spravedlnosti, míru a lidských práv⁴⁶². Její činnost přitom probíhá nezávisle na jakékoli světské moci, vznik poboček v místních církvích umožňuje i regionální akceschopnost⁴⁶³.

⁴⁵⁷ Podle vědecko-populárních časopisů, (srov. např. ACHENBACH Joel: Jak si udělat metabolickou přestávku, in: *National Geographic*, červenec 2006, 32) je to otázka času a technologií, protože v přírodě existují případy, kdy „metabolická flexibilita“ funguje. Umožňuje některým živočichům využívat jistý druh zamrznutí: žralůčci okatí mohou přežívat mimo vodu, zdánlivě mrtví, ale spíš jen znehybní; sýslové hibernují při teplotě těsně pod nulou a nadechnou se jen párkrát za minutu. Lidé však jdou zmrazit špatně. Ledové krystaly vznikající v lidských tkáních způsobují neléčitelné omrzliny. Prvním kryonizovaným člověkem na světě byl James Bedford v roce 1967 v USA; šlo o amatérský pokus elektrikáře Roberta Nelsona, který však skončil o několik let nezdarem. V roce 1976 založil Robert Ettinger v USA *The Cryonics institute of Detroit*. V současné době je v USA zmrazeno asi 100 lidí. Kryonika již dnes využívá výsledky některých amerických výzkumů termonukleární fúze.

⁴⁵⁸ Srov. <http://www.news.tele2internet.fr/index.phtml/article/2161687?date=2006-01-10> (1. 10. 2006).

⁴⁵⁹ MORAVČÍKOVÁ E.: *Církev a lidská práva, Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi*, Bratislava 2002, 132

⁴⁶⁰ Srov. RAHNER K.: *Všeobecný úvod k dokumentům II. vatikánského koncilu*, in: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Zvon, Praha 1995, 14-15: autor předmluvy k překladům koncilních textů vysvětluje, že jednou z charakteristik II. vatikánského koncilu bylo dotvoření jeho nauky budoucí praxí.

⁴⁶¹ Srov. *Motu proprio Catholicam Christi ecclesiam* papeže Pavla VI. ke zřízení papežské rady pro spravedlnost a mír http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/motu_proprio/

⁴⁶² Srov. profil papežské rady *Iustitia et pax* (na zmíněné stránce i další odkazy její činnosti), viz http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace

⁴⁶³ Radu *Iustitia et pax* při České biskupské konferenci vede pražský světící biskup Václav Malý. Česká rada vydala například dokumenty s požadavkem důstojných pracovních podmínek pro zaměstnance velkých obchodních řetězců nebo s podporou zákona o ekonomickém zvýhodnění firem, které používají ekologicky nezávadné prostředky nebo technologie. Zprávy o jednotlivých počinech rady lze najít v servisu tiskového střediska České biskupské konference na adrese tisk.cirkev.cz.

K exkurzu o nových trendech v pohřebnictví mě inspiroval mezinárodní veletrh pohřebnictví Venia 2004, který se pravidelně koná jednou za tři roky na brněnském výstavišti a v téže roce samostatná výstava Národní Galerie, která podchycovala nejen současný stav předmětů pojících se k pohřbu, ale také postoj a způsob uvažování současných designérů. Odhalila totiž míru jejich vnímání sociálních skutečností i schopnosti hlubších filozofických reflexí. Ke spolupráci byli přizváni rovněž studenti českých uměleckých vysokých škol.

Rád bych citoval z katalogu výstavy: „... nemusíme být na prahu nového tisíciletí a nového věku svázáni rigidními zvyklostmi „katolické lobby“ jejíž „výklad a obraz smrti“ je jen nepatrným, a tím víceméně zanedbatelným zlomkem všech známých a používaných způsobů pohřbení na ni.“⁴⁶⁴ Schránky s popelem vystřelené do vesmíru⁴⁶⁵, kremace mrazem⁴⁶⁶, kryonizace⁴⁶⁷, dlouhodobá hibernace⁴⁶⁸, kapsle k uchování DNA nebo „datový záznam osobnosti“ jsou jen některé směry, kterými se současný celosvětový funerální průmysl ubírá. Ruku v ruce se změněným přístupem ke smrti krácejí i vědecké pokusy s klonováním živých bytostí a mapováním genofondu, projev lidské pýchy a dětské, ne-li přímo dětinské touhy po nesmrtelnosti, přání vkročit do hájemství řádu a ovlivnit jeho běh.

⁴⁶⁴ MALÁ Š. : Co jednou bude až. , in: Projekt Schránka pro tělo, duši a vzpomínky (funerální design), katalog komplexu výstav art & interior5, V. přehlídka českého a zahraničního designu, 22. 4. – 30. 5. 2004, Veletržní palác, Praha, 115.

⁴⁶⁵ Popel Gena Roddenberryho byl uložen v mnoha malých pouzdech a vypuštěn do vesmíru 19. 11. 1997, oběžná dráha Země, Universum.

⁴⁶⁶ Jde o novou švédskou technologii, při které se tělo ponoří do tekutého dusíku. Dojde k vymrznutí vody, a po jisté době se tělo vyjme a na mikrovlnném principu se rázem rozpadne na prach. Tato metoda je ekologicky naprosto bezproblémová, nehrozí u ní vznik dioxinů a těžkých kovů, které se objevují při žehu v běžných krematoriích.

⁴⁶⁷ V roce 2004 se zahájila na Floridě v USA výstava velkého mrazícího střediska Timeship (Koráb času) pro 10 000 mrtvých a množství dalších genetických vzorků embryí živočichů, vzorky DNA lidí, orgány pro transplantace apod. investoři představují projekt Timeship jako Noemovu archu pro prodloužení života. Komplex, ve kterém bude hotel, konferenční centrum, nemocnice a laboratoře, má být podle jeho tvůrců nejbezpečnějším místem pro dlouhodobé skladování biologických materiálů na světě. Timeship prý bude vystaven tak, aby byl s to čelit teroristickému útoku, zemětřesení, povodni, tornádu, válce i jaderné explozi. V komplexu budou tkáně lidí, orgány i ohrožená zvířata. Kromě lidí v něm budou klonovaná embrya zanikajících živočišných druhů, DNA mnohých žijících nebo vyhynulých živočichů a orgány pro transplantace. Lidská těla budou vědci konzervovat tekutým dusíkem. Ležet budou ve dvanácti speciálních kontejnerech. Ty budou schopné pracovat půl roku bez elektrického proudu. Zatímco vidina probuzení mrtvých vyvolává u mnohých odborníků skepsi, možnosti klonování na základě dobře zachovalé tkáně jsou však již skutečností. V USA si už lidé dokonce mohou nechat zakonzervovat hlavu s původní DNA pro případný přenos paměti do naklonovaného těla. Projekt má stát 180 milionů dolarů. Timeship: The Architecture of Immortality, An Exhibition at The Municipal Art Society of New York, 457 Madison Avenue (50th Street) New York City, November 11, 2004 to January 27, 2005. <http://www.timeship.org/> (12. 3. 2007).

⁴⁶⁸ Hibernace umožňuje dlouhodobé setrvání organismu ve spánku za nízké teploty a za nepatrné spotřeby energie. Geny aktivující procesy, které používají někteří živočichové, aby upadli do zimního spánku v době nedostatku potravy označované jako Pl a Pdk-4 objevila po pětiletém výzkumu v roce 2000 skupina vedená profesorem Matthewem Andrewsem ze Severokarolínské univerzity. Gen Pl blokuje metabolismus uhlohydrátů, což podle vědců živočichům umožňuje uschovávat glukózu přicházející v potravě pro činnost mozku a centrální nervové soustavy. Gen Pdk-4 řídí produkci enzymu, který štěpí mastné kyseliny a přeměňuje je v tuky použitelné pro „pohon“ těla. Kombinovaný účinek obou genů způsobuje, že živočich je schopen po určitý čas žít z nashromážděných tukových zásob ve stavu hibernace. Ta se vyznačuje poklesem srdeční činnosti na tři až čtyři tepy za minutu, dále spotřebou kyslíku sníženou na pouhých dvě procenta normálu a teplotou, která sahá jen pár stupňů nad bod mrazu. Výzkum financovala zčásti americká armáda, která má zájem na ochranné hibernaci raněných osob do příjezdu záchranné služby. Deník The New York Post však soudí, že hibernace poprvé využijí lékaři při transplantacích, protože jim umožní konzervovat dárcovské orgány za ideálních podmínek po týdny či dokonce měsíce, viz www.sciencenews.org (17. 3. 2007).

V současné době se lidé zajímají stále častěji v oblasti právní eschatologie o nové trendy v pohřebnictví⁴⁶⁹. Wall Street Journal nedávno napsal, že bohatí lidé si v současnosti zařizují otázku své pozůstalosti a pohřbu zvláštním způsobem: jmenují sami sebe svým dědicem, dají se zmrazit a doufají, že se někdy v budoucnu znovu vrátí do života a získají zpátky své miliony (plus úroky). Polemiku s těmito novými trendy v pohřebnictví je možné vést, pokud jde o ochranu veřejného pořádku a morálky – zda jsou takovéto způsoby pohřbívání pohoršující či výrazně odporující obvyklým měřítkům. Jestliže důvod ochrany veřejného pořádku je do jisté míry sporný u mrazícího a počítačem kontrolovaného boxu, jiné pohřební praktiky vycházející zejména z neevropských duchovních konceptů by mohly v evropských zemích užití důvodu ochrany veřejného pořádku odůvodňovat (připomeňme např. zoroastriánské pohřební praktiky).

Kryonizaci lze považovat za právní deviaci a anarchismus, který může v hloubce souviset s fundamentalistickým nasazením za jakýsi „život po životě“, které hlásá již zmiňované hnutí new-age. Proto je eminentním úkolem objasnit teologické předpoklady pohřebního práva a učinit je přijatelným. Pastoračním úkolem pak je zabránit, aby vzhledem k církevnímu právu dominovalo v církvi zákonické myšlení a chování - to by bylo proti Ježíšovu duchu. Ostatně nutnost existence právního institutu církevního pohřbu, pompézních pohřbů a ozdobných hrobů je pečetí toho, že církev je společenstvím hříšníků v hlavě i údech. A hříšníci jsou zachraňováni pouze Božím milosrdenstvím.

Smí pohřebnictví provádět všechno, čeho je schopno? To je otázka, kterou si dnes musí klást veškerá etika související se smrtí. Provozovatel pohřební služby často řeší rozpor mezi tím, co je schopen provést, a tím, za co unese odpovědnost. I on se dnes víc než kdy dřív vypořádává s otázkou Qui bonum: Komu sloužím tím, co vím a co dokážu? Skutečně touto terapií pomohu? Prokážu jí pozůstalému skutečnou službu? Podpořím tím opravdu jeho sebeuskutečnění, budu s mrtvým zacházet jako s člověkem? Posloužím tím životu způsobem, který je člověka hoden, napomůžu tomu, aby byl zemřelý pohřben důstojně?

Pohřeb bez obřadu

„Pohřeb bez obřadu“ je zpopelnění lidských pozůstatků v krematoriu bez pronajmutí obřadní síně. Chápeme-li pohřbem symbolický akt uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky, pak by pojem „pohřbení do země bez obřadu“ byl nepřesný, protože pohřbení do země je vždy obřadem i bez využití obřadní síně. Ta je totiž nahrazena *pohřebištěm*, které obec (popř. církev) provozuje ve veřejném zájmu a *hrobem*. Navrhují užívat sice nezkrácené „zpopelnění lidských pozůstatků v krematoriu bez pronajmutí obřadní síně“, ale přesné označení pohřbu bez obřadu. Zkráceně snad: „zpopelnění v křemáčnické peci bez využití budovy krematoria“. Není však symbolickým aktem alespoň uložení zpopelněných lidských ostatků do hrobu, hrobky nebo skříně? Nemluvě o rozptylu a vsypu popela na rozptylových nebo vsypových loučkách? Ano, ale s tím rozdílem, že při tomto pietním aktu již nejde o *pohřbení*; materie, látka rituálu byla již definitivně vyčerpána v momentě, když computer zažehl plynové hořáky v peci. K *pohřbení* dochází podle slovníku zákona o pohřebnictví pouze v krematoriu. Některá krematoria v ČR mají vysoké zatížení,

⁴⁶⁹ Srov. ACHENBACH J. : Jak si udělat metabolickou přestávku, in: National Geographic 7/2006, 32.

v ostravském jsou dvě pece, které absolvují kolem 8 tisíc žehů ročně. Popel si můžete vyzvednout po dvou hodinách od skončení obřadu⁴⁷⁰.

Pokud by tedy vyzvednutí urny z krematoria a její uložení třeba do skříně bylo *pohřbením*, skřín by byla *hrobem* a akt by vyžadoval schválení od provozovatele tohoto „*neveřejného pohřebiště*“ v bytě, evidenci hrobového místa, apod. Angličtina používá: *non funerally burial* nebo *burial without funeral ceremonies*⁴⁷¹. Německá oblast mluví výstižněji o anonymních pohřbech. Němečtí biskupové na svém plenárním zasedání přislíbili v roce 2005 pastorační dokument, který se bude touto stále silnější tendencí zabývat. Kardinál Karl Lehmann prohlásil: „Zármutek potřebuje obřad a konkrétní místo památky, jinak se ztrácí něco z lidskosti.“⁴⁷²

V kontrastu k množícím se případům zpopelnění bez obřadu stoupá naopak poptávka po důstojném pohřbu oblíbených domácích zvířat. Vznikají nejen hřbitovy pro psy, ale i pro vyhaslá virtuální zvířátka (tamagoči). Pro mnohé není křesťanský pohřeb ničím jiným než shlukem zbožných slov, která mohou považovat s důvěrou za náhražku skutečnosti jen ti naivní. Pro milovníky domácích zvířat existuje dokonce křesťanské pohřební liturgie určená zvíři „A Liturgy for the Burial of a Pet.“⁴⁷³

Je smutnou skutečností, že se někdy příbuzní rozhodují pro tuto variantu bez ohledu na přání zemřelého, a to dokonce výhradně pod ekonomickým tlakem⁴⁷⁴. Podle Sdružení pohřebnictví v ČR pražští občané jen v 50 % případů věnují svým zesnulým poslední rozloučení. Jeden z představitelů Sdružení tento jev vysvětlil slovy: „nechtějí utrácet peníze za pohřeb“. Vzestupnou tendenci nejen v Praze, ale minimálně také ve dalších velkých městech potvrzuje rovněž fakt, že české továrny na rakve každý rok zvyšují produkci papírových rakví, tj. rakví z tvrdého papíru, které se používají při pohřbívání a spalování bez obřadu⁴⁷⁵.

Náklady na pohřeb totiž v posledních letech enormně vzrostly a představují značnou zátěž běžného rodinného rozpočtu. Ze stejného důvodu se proto někteří staří lidé formálně vyjadřují pro variantu pohřbu bez obřadu, ačkoli by si tradiční rozloučení přáli. Nechtějí však zatížit ekonomicky slabé příbuzné a preventivně z nich snímají případný pocit viny za takový způsob posledního rozloučení. Je známo, že pokud se příbuzní rozhodli uspořádat pohřeb bez obřadu právě pod ekonomickým tlakem,

⁴⁷⁰ Srov. ŠKVÁRA J. : Kremační pece z Olomouce, in: Eternity, skrze smrt k životu, vychází čtvrtletně, roč. 1, Ústí nad Labem: jaro 2005, Masmedia a. , (šéfredaktor - Jana Patková, redakční rada - Mgr. Zdeněk Bárta; MUDr. Martin Borský; Mgr. Petr Dostálík; JUDr. Petra Jakešová; MonVáclav Malý; Julius Mlčoch; Helena Přádová; JUDr. Petr Rambousek; PhDr. Naděžda Špatenková, Ph. D.), 14-15.

⁴⁷¹ Viz SIMPSON J. A. , - WEINER, E. C. , The Oxford English Dictionary, op. cit. , 670.

⁴⁷² Viz BRONKOVÁ Johana: Zprávy Radia Vatikán 16. 2. 2005: Anonymním pohřbíváním se ztrácí něco z lidskosti, <http://www.radiovaticana.cz/hledat.php4?nadpis=&telo=pohreb&datumVydani=&autor=&vyhledat=Vyhledat&limit=100> (22. 2. 2007).

⁴⁷³ <http://www.kingofpeace.org/resources/petfuneralliturgie.htm> (12. 3. 2007)

⁴⁷⁴ „Na všech stranách ozývají se stesky, že stále víc a více mrazivým dechem moderní civilizace hynou a před zraky naším mizí z mysli a ze srdce prostého lidu starodávné obyčeje a vše to, co jmenujeme společným názvem „lidové podání“. Viz ZÍBRT Č. : Přežitky starodávných obětních obřadů, in: Listy z českých dějin kulturních, nakl. JoR. Vilímek, Praha 1891, 22

⁴⁷⁵ Rozhovory během Veletrhu pohřebnictví Venia v Brně, 26. listopad 2004. V ostrém kontrastu s tímto českým postojem je současná praxe v Gruzii, kde chudé rodiny prodávají byt, aby mohly koupit hrob. Stejně pohřební zvyky mají Osetinci a Abchazové. Srov. HALLER M. : Tbilisi, Smrt je veselá, reportáž, Reflex 17/2005, 34-36.

prožívají později trýznivou lítost, že neuspořádali pohřeb tak, „jak se patří“. O těchto delikátních problémech se mlčí s odkazem na pietu a takt, přesněji pseudotakt⁴⁷⁶.

Pohřeb bez obřadu se tak stává opakem křesťanského pohřbu - srov. Jer 22, 19: He shall be buried with the burial of an esse. Bible (r. 1611). Ekum. překlad: Bude pohřben, jako se pohřbívá osel. Odtud pochází výraz „*Burian of an ass*“; „*Asini sepultura*“: pohřbení mimo posvěcenou zem, pod šibenicí⁴⁷⁷, na křižovatkách cest⁴⁷⁸. Takové pohřební se týkalo zločinců, sebevrahů a exkomunikovaných.

Pohřeb bez obřadu ztratil smysl pro dynamiku lidského života, odcizil se mu, uzavřel se do umělého světa hry na víru. Utekl se do privátních pobožností, do falešných jistot „duchovnosti“ a soukromá modlitba, která má transfigurovat život světa, se stala okázalou výmluvou. Omezit křesťanství jen na „náboženskou“ oblast znamená jeho rafinovanou likvidaci. Křesťanství je zde proto, aby měnilo svět, je kvasem Ducha, který je u díla. Kristus je tam, kde je hlad, tam, kde jsou lidé pronásledováni, kde zoufalství je denním chlebem. Před tímto faktem je zbytečné utíkat do barvotiskové idylky loajální zbožnosti. Předseda představenstva Diakonie ČCE Zdeněk Bárta o pohřbu bez obřadu napsal: „Je to tristní návrat do živočišné říše, hraje si na „hovada“, která vskutku o smrti nepřemýšlejí.“⁴⁷⁹

Lze se pak divit tomu, že mnozí odborníci na pohřebnictví dnes na základě těchto zkušeností varují - jako např. Julius Mlčoch⁴⁸⁰ - před „nelidským pohřebnictvím“, před technologickým pohřebnictvím a technologickou péčí o mrtvé, která s pozůstalými zachází jako s výrobkem na běžícím pásu. I církevní představitelé před vysloveně přístrojovým pohřebnictvím, které se z časových důvodů vzdává lidského jazyka a nahrazuje jej množstvím symbolů a měřících údajů, jimž rozumí již jen specialisté; před odlidštěným pohřebnictvím, které zanedbává důvěrný vztah mezi provozovatelem pohřební služby a krematoria a pozůstalým a přátelské přijetí a osobní oporu redukuje na nezbytně nutné minimum. Není pochyb o tom, že mnozí lékaři, ošetřovatelé, zdravotní sestry, sanitáři, zaměstnanci pohřebních služeb i hrobníci si právě na tyto jevy stěžují a snaží se jim čelit.

Hodně se dnes uvažuje, zda bude vypraven pohřeb, nebo zda rozloučení se odehraje bez obřadu. Často se uvádí přání zesnulého, který nechtěl rodinu obtěžovat, jindy jsou finanční nároky příliš vysoké, často se říká, že je třeba brát ohled na děti, které by byly traumatizovány atd. Stará zkušenost však říká, že každá událost, každý vztah i každý život má být uzavřen. Jinak přežívá pocit neukončenosti – často s otazníkem, někdy s vykřičníkem. Kdysi bývalo zvykem, že po obřadu se pozůstalí sešli, vzpomenuli v dobrém na zesnulého, uvažovali o jeho životě i o tom, co zanechal, a tím smuteční

⁴⁷⁶ HAŠKOVCOVÁ H. : Thanatologie, op. cit. , 52.

⁴⁷⁷ Šibenice královských a významných poddanských měst bývaly obvykle zděné stavby s dvěma a vysokou podezdívkou, z které se zvedaly pilíře spojené dřevěnými trámy. Vnitřní prostor sloužil jako pohřebiště popravených. Do dnešní doby se dochovalo kamenné základové zdivo popraviště např. v Bečově nad Teplou, Horním Slavkově a v Železném brodě. FRANCEK J. : Čarodějnické příběhy, Paseka-Praha-Litomyšl, 1. vydání, 2005, 208

⁴⁷⁸ Chambers *Cycl. Supp.* s. v. (rok 1753). Viz SIMPSON, J. A. - WEINER, E. C. , The Oxford English Dictionary, op. cit. , 1989; 670

⁴⁷⁹ Viz Věčný život, smrt pohledem Českobratrské církve evangelické, in: Eternity, skrze smrt k životu, vychází čtvrtletně, roč. 1, Ústí nad Labem: jaro 2005, op. cit. , 17.

⁴⁸⁰ předseda Sdružení pohřebnictví, přednáší v rámci vzdělávacího programu rekvalifikačního kurzu „Provozování pohřební služby“, podle vyhl. MŠMT č. 524/2004 Sb. , o akreditaci zařízení k provádění rekvalifikace uchazečů o zaměstnání, kterého jsem se účastnil v rozsahu 110 hodin v době od 21. září do 22. října 2006 v Hradci Králové

událost ukončili. Obavy, že děti by byly účastí na pohřbu poškozeny, jsou většinou liché. I ony se naučí, že smrt patří k životu.

Současný papež Benedikt XVI. napsal již v roce 1990 k této formě pohřbívání: „*Kdybychom dnes měli formulovat litanii nevěřících, zněla by prosba nepochybně takto: ‚Dej nám náhlou a nepozorovanou smrt, ó Pane.‘*“⁴⁸¹

Takto otevřeně přispěla senátorka Zuzana Rothová do diskuse při rozpravě nad prvním návrhem novely zákona o pohřebnictví, který měl vypustit slovo „plod“ z definice lidských pozůstatků: „*Přibývá lidí, kteří se nehodlají rozloučit ani se svými rodiči, a tak se nedivíme, že zabíjení lidí je stále ještě běžnou záležitostí. Možná i v našich zákonech zvýšení důstojnosti člověka, ať je malý nebo velký, ať je mrtvý nebo živý a ať v případě, že je mrtvý, je hodně malý anebo o něco větší, přispěje k mínění, k názorům, že přece jenom stojí za to, lidskou důstojnost brát vážně. Možná, že bude také méně vražd.*“⁴⁸²

S individualizací společnosti a s prodlužováním délky života ubývá lidí, kteří by se pohřbu zúčastnili. Vrstevníci jsou již často mrtví nebo příliš nemocní na to, aby mohli přijít, jiní blízcí nebydlí v místě, spolupracovníky jsou během dlouhého důchodového období zpřetrhány vazby, sousedé se zejména ve městech vzájemně nestýkají. Zbývá tedy nejužší rodina, která je úmrtím nejvíce zasažena a při vědomí toho, že by byl obřad pořádán pouze pro ni, se rozhodne ušetřit peníze a emoce. V některých zemích postupně klesala angažovanost duchovních na průběhu pohřebních obřadů, v extrémních případech se vytratila úplně⁴⁸³.

Eliminování náboženské složky pohřebních obřadů a nahrazování církevních obřadníků a řečníků při pohřbech řečníky civilními nicméně v Evropě není zdaleka tak rozšířené, jak je tomu u nás. Stejně tak, jako se ve většině evropských států (s výjimkou bývalého Východního Německa, Nizozemí a ČR)⁴⁸⁴ hlásí při prováděných reprezentativních kvantitativních sociologických výzkumech většina obyvatel k nějakému náboženskému vyznání, je ve většině států stále zvykem, že součástí pohřbu je i náboženský obřad. Přestože ve většině zemí Evropy existuje legální možnost uspořádání plně sekulárního pohřbu, volba tohoto způsobu zůstává nadále spíše výjimečná, ačkoli v některých oblastech se využívání této možnosti zvolna rozšiřuje⁴⁸⁵.

A když se občanský pohřeb přece koná, neodpovídá potřebám občanů - například pietní zacházení, které řadí dle důležitosti na první místo, je co se týče kvality až na třetím místě a projev řečníka se nelíbí plným 37% občanů⁴⁸⁶. Pokud se poslední

⁴⁸¹ Srov. RATZINGER J. : Eschatologie - smrt a věčný život, z něm. orig. Eschatologie - Tod und ewiges Leben (1990) přel. H. Kozlová a Pavel Váňa, Barrister-principal; Brno; 1996; 47.

⁴⁸² Viz senátorka Zuzana Rothová, stenozáznam 6. den schůze senátu, 6. prosince 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154>

⁴⁸³ NEŠPOROVÁ Olga: Pohřbívání v českých zemích, in: Soudobé dějiny, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, op. cit. , 145.

⁴⁸⁴ Vycházím z dat mezinárodního výzkumu ISSP (international Social Survey Programme), data za rok 2002. Odpovědi na otázku: „K jakému náboženskému vyznání se hlásíte?“ Do výzkumu bylo zařazeno 37 států, většinou evropských. K výzkumům ISSP Viz KREJČÍ Jindřich: Mezinárodní program sociálního výzkumu ISSP. *SDA info*, roč. 7, č. 1 (2005), 1-4.

⁴⁸⁵ Srov. DAVIE Grace: Religion in Modern Europe: a memory mutates, Oxford: Oxford University Press 2000, 135.

⁴⁸⁶ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra, Model informačních zdrojů specifických služeb, nepublikovaná doktorská disertační práce, Vysoká škola báňská - Technická universita Ostrava Ekonomická fakulta, Ostrava 2002, 116.

rozloučení koná, je unifikované a netrvá zpravidla déle než 25 minut. Vlastní čas na veškerý projev kazatele (kázání a liturgie) se tak pohybuje mezi pěti až dvanácti minutami, což je žalostně málo pro jakýkoli pohřeb, natož pro pohřeb, kde kněz musí zápasit nejen s neštěstím pozůstalých, ale i s problematickým prostředím. Vystoupení placeného řečníka trvá přibližně 4, poděkování 1 minutu. Projev katolického kněze trvá i dvojnásobnou dobu, evangelický hovoří obvykle ještě déle. Pokud se předpokládají delší proslovy, je rodina vyzvána, aby se rezervovala dvě půlhodiny. Delší obřad se předpokládá jen v případě, že proslov obstarává pravoslavný pop, anebo u romských nebo vietnamských rodin. Klid kazatele je obecně na pohřbu nutný, protože neklid přináší chyby. Při jakýchkoli jiných bohoslužbách chyba může skončit zasmáním přítomných, při pohřbu ne. Při pohřbu kazí kvalitu rozloučení. Často je vynecháváno vystavení těla⁴⁸⁷, někdy také smuteční řeč⁴⁸⁸. Pohřeb se pak skládá pouze ze 2-3 písní (skladeb) a neosobního poděkování za květinové dary a projevy soustrasti. Moderní uspěchaná doba se tak projevuje i ve způsobu posledního rozloučení a reprezentanti mladší generace už nevědí, že obsahem pojmu „krásný pohřeb“ byla důstojnost, dojemnost, fyzická účast značného počtu lidí a jejich participace na prožitcích hoře rodiny (při pohřbu, při projevech soustrasti, event. při pohřební hostině) a tzv. krásná řeč (kněze nebo ceremoniáře).

Nakonec je třeba společně s A. Opatrným říci, že ve společnosti jako je naše, která v podstatě nemá a nezná univerzální nezpochybnitelné autority, se otevírá nekontrolovatelný a značně velký prostor diktátu anonymního „se“ (dělá se, myslí se, musí se), který zprostředkují jak mnohé sdělovací prostředky, tak u řady lidí hluboce zakořeněná snaha nelišit se od skutečné nebo domnělé většiny⁴⁸⁹.

Ekologie: pohřbení do země

Některé sekulární právní teorie potvrzují dokonce existenci jakési *právní eschatologie*⁴⁹⁰, která dominuje sociálnímu uspořádání umírání a smrti a mocně ovlivňuje možnosti hospicové péče o umírající nejen během terminálního stavu (tzv. péče *prae finem, in finem a post finem*). Tento trend prozrazuje jakýsi ekologický rámeček identity, který vytváří svou vlastní eschatologii, nebo doktrínu „posledních věcí“, když vyjadřuje obavu o budoucnost planety. Tato právní filozofie se docela dobře může obrátit například proti kremaci proto, že při ní vznikají škodlivé plyny⁴⁹¹,

⁴⁸⁷ Této možnosti však v Praze využívá jen asi 15 % rodin. Srov. MAIELLO G. : Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze - Strašnicích, Zlíně a Plzni, op. cit. , 40.

⁴⁸⁸ Ze 100 zkoumaných případů 28 % pozůstalých zvolilo obřad bez projevu, 30 % dalo přednost krátkému poděkování; ve 26 % vystoupil řečník krematoria, v 10% tzv. vlastní řečník, u 4 % obřadů promluvil katolický duchovní, v 1 % evangelický duchovní a u 1 % šlo o kombinaci vlastního řečníka a řečníka krematoria. Na základě těchto údajů lze snadno odvodit, že v 84 % případů křesťanský obřad majoritní společnosti v Praze spočívá především v důstojném poslechu hudebních skladeb, které ve 26 % případů pokrývají 75 % průběhu obřadu a v 28 % dokonce celou dobu vyhrazenou křesťanskému ceremonálu. Srov. MAIELLO G. : Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze - Strašnicích, Zlíně a Plzni, op. cit. , 41

⁴⁸⁹ Srov. OPATRŇÝ Aleš: Cesty pastorační v pluralitní společnosti, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, 39

⁴⁹⁰ Srov. MAJZLÍKOVÁ J. : K některým aspektům právní eschatologie, diplomová práce, katedra správního práva PF UK, Praha 2007. Podle Vladimíra Mikuleho, vedoucího diplomové práce, jde o pokus zcela nový pojem „právní eschatologie“ vymezit a odvodit jeho potřebu.

⁴⁹¹ NOx, CO, SO2, particulate matter, metal compounds, organic compounds and PCDD/PCDF. Srov. Část III přílohy C Stockholmské úmluvy.

především rtuť z amalgánu v zubech⁴⁹², a proto, že se při ní tělo odstraňuje ze svého přirozeného prostředí, ze země. Ze Stockholmské úmluvy, kterou ČR ratifikovala jako 16. země v pořadí 6. srpna 2002, vyplývá povinnost ve spalovacím prostoru za posledním přívodem vzduchu udržovat takovou teplotu, která zajišťuje termickou a oxidační destrukci všech odcházejících znečišťujících látek (nejméně 850°C) s dobou setrvání spalin nejméně 2 sekundy. Krematorium patří v ČR sice mezi střední stacionární zdroje znečištění ovzduší, ale právě na rtuť z amalgánu v zubech se jaksi zapomnělo, takže se její hodnota při měření znečištění nesleduje, nepatří to ani mezi povinnost příslušného odboru životního prostředí⁴⁹³. Ani výsledný etický produkt, popel, nepodléhá žádné kontrole, přesto, že je rozptýlován ze vzduchu, na vodní hladinu či sypán po zemi. Nemluvě o zbytcích popela, které zůstávají v ohništi a musí být pravidelně odstraňovány z křemáčnických pecí a posléze pohřbívány na pozemku krematoria. Ve Velké Británii proběhl v roce 2001 výzkum financovaný Federací britských křemáčnických orgánů a Sdružení pro kremaci Velké Británie⁴⁹⁴, který se zbyl úroveň znečištění látkami jako jsou polychlorované dibenzo-p-dioxiny (PCDD) a polychlorované dibenzofurany (PCDF) v popelu⁴⁹⁵. Změřené hladiny těchto látek byly sice nízké, ale nikoli nevýznamné a zanedbatelné pro možné riziko.

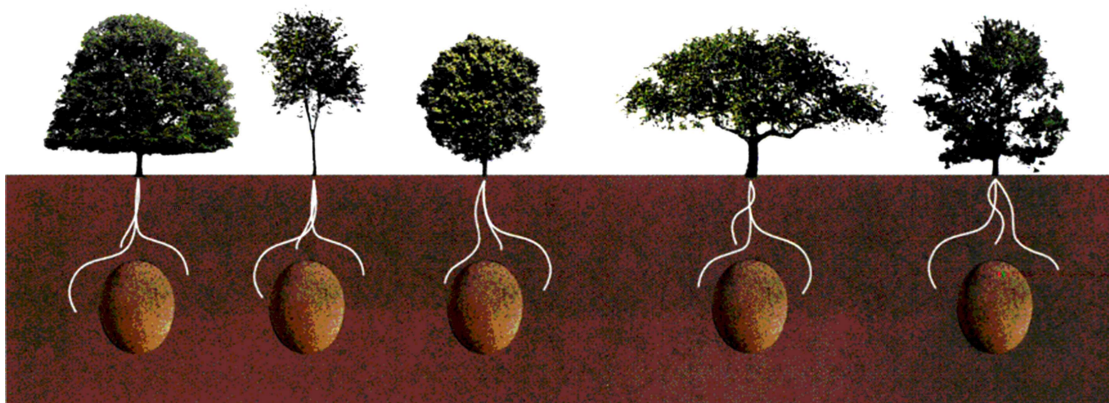
Když ale naopak vrátím své tělo zemi, vyjadřuji tak naději v budoucnost planety; již se nejedná pouze o naději v moje vlastní přežití, ale o naději v budoucí generace. V jistém smyslu je tato perspektiva ozvěnou retrospektivního naplnění identity, pokud se pohřeb rovněž vnímá jako projev toho, jak zemřelý žil; jeho ekologické hodnocení života se odráží v jeho hodnocení smrti. Tito lidé například mohli během života recyklovat domácí odpad, mohli sponzorovat různé konzervační projekty anebo zastávat ekologické názory na oblasti jako třeba vegetariánství.

⁴⁹² Srov. SANTARSIERO Anna, SETTIMO Gaetano and DELL'ANDREA Elena: Mercury emission from krematoria, in: *Ann ist super sanità* 42, 3, 2006, 369-373. Autoři pracují v Dipartimento di Ambiente e Connessa Prevenzione Primaria, Istituto Superiore di Sanità, Rome, Italy; Azienda Regionale per la Prevenzione e Protezione Ambientale del Veneto (ARPAV), Dipartimento di Venezia, Mestre (Venezia), Italy.

⁴⁹³ Srov. Nařízení vlády 615/2006 Sb., o stanovení emisních limitů a dalších podmínek provozování ostatních stacionárních zdrojů znečišťování ovzduší, Příl. 1 Kategorie, emisní limity a technické podmínky provozu zdrojů, 6. 6. Krematoria.

⁴⁹⁴ The Federation of British Cremation Authorities and the Cremation Society of Great Britain.

⁴⁹⁵ Srov. Část III přílohy C Stockholmské úmluvy, in: Section VI: Guidelines/guidance by source category: Part III of Annex C, 5.

Obrázek 2: Bretzel Raoul, Citelli Anna: Capsula Mundi⁴⁹⁶.

Národní památník Arboretum ve Velké Británii vytváří přirozené lesní prostředí vzpomínek na zemřelé, a ačkoli má některé ekologické prvky, nebyl jeho vznik veden pouze ekologickými ohledy⁴⁹⁷. Nyní se pozornost obrací především na ekologickou představu „zeleného“ pohřbívání nebo pohřbívání v přírodě. Těmito názvy máme na mysli proces ukládání těla nikoli do tradičního prostředí církevního nebo občanského hřbitova, ale do celé řady jiných prostředí, jako například do krajiny, kde nad hrob mohou být vysazeny stromy, které později vytvoří les. Těla mohou být pohřbena i na mýtiny v již existujících lesech. Co se týče základních pravidel, těla nejsou pohřbívána v rakvích nebo urnách, které mají ostatky izolovat od půdy, ale v jakýchkoli rakvích z proutí nebo jiného snadno rozložitelného materiálu, který zároveň urychlí přirozený proces rozkladu těla zemřelého. Je vhodnější, aby tělo na místo pohřbu dopravili lidé vlastní silou spíše než za pomoci pohřebního vozu, neboť tak dojde k většímu osobnímu kontaktu se zemřelým. Pohřeb sám pak obvykle klade důraz na přirozenost smrti a na návrat těla zpět do země. Jak správně naznačuje popis alternativního pohřbívání jako „zeleného“, tento druh pohřbívání stojí na ekologických hodnotách a vyjadřuje rostoucí zájem o přirozené prostředí nejen mezi vědci ale i u velké části veřejnosti. Pohřby v přírodě mohou být přijatelnější díky jakési autenticitě, když se vlastně zemřelí navracejí zpět „přírodě“⁴⁹⁸. Klíč k původu tohoto způsobu pohřbívání spočívá v dynamickém pohledu na „přírodu“, na neustále se měnící systém, jehož je člověk součástí.

Pohřbívání lidské nezcopelněné ostatky v ČR se musí vždy v rakvi. Jinak hrozí pokuta od 50 000. - Kč. V českých zemích zákon o pohřbnictví zakládá pouze možnost

⁴⁹⁶ Schránka z karbohydrátu, který se časem ekologicky zlikviduje. Lidské pozůstatky jsou uloženy ve fetální pozici. Vkládá se do země jako semeno. Viz Projekt Schránka pro tělo, duši a vzpomínky (funerální design), katalog komplexu výstav art & interior5, V. přehlídka českého a zahraničního designu, 22. 4. –30. 5. 2004, Veletržní palác, Praha, 115.

⁴⁹⁷ Národní památník Arboretum, který se nachází nedaleko města Alrewas v hrabství Staffordshire a které v květnu 2001 otevřela hraběnka z Kentu je výsledkem nápadu Davida Childse. Childs svůj nápad dostal při návštěvě amerického arlingtonského národního hřbitova; chtěl založit místo připomínající generaci Britů a ostatních, celkem nějakých osmdesát milionů lidí, kteří se účastnili druhé světové války a jiných velkých válečných konfliktů dvacátého století, kteří stavěli památníky válečným obětem, aniž by si někdo připomněl jejich, často civilní, odvahu a statečnost. Za finanční podpory z mnoha různých stran se v roce 1997 začalo s výsadbou lesa, což částečně souviselo s novou podporou tzv. Státního lesa, který se sázel po celé Anglii. Srov. <http://www.nationalmemorialarboretum.org.uk/content/Plan-Your-Visit-1062.shtml>; <http://www.nationalmemorialarboretum.org.uk/content/About-Us-1053.shtml> (8. 3. 2007).

⁴⁹⁸ Srov. DOUGLAS J. Davies: A Brief History of Death, Blackwell Publishing, Malden, MA, 2005, 39.

soukromně umístit zpopelněné ostatky na místě, které v životě zemřelého mělo nějaký význam, jakožto retrospektivní naplnění vlastní identity. Pokud vlastník pozemku svolí, popel může být rozptýlen i v národních parcích, zájem je především o Šumavu. V českých poměrech nelze hovořit o právní eschatologii ani o dlouholeté tradici hospicového hnutí, neboť sem proniklo teprve v devadesátých letech 20. stol.⁴⁹⁹.

1.6. Sekulární pohřební a hřbitovní právo

Pod pojmem sekulárního pohřebního práva v objektivním smyslu lze rozumět soubor právních norem, které upravují pohřebnictví a činnost, organizaci a právní vztahy na tomto úseku, spadající pod odvětví práva správního⁵⁰⁰. Procedura, kterou tělo zemřelého prochází od úmrtí až po uložení ostatků, je velmi specifická, členitá a složitá a podílí se na ní celá řada prvků, potažmo subsystémů. Pod pojmem pohřebnictví v ČR lze dnes podle platné právní úpravy rozumět především stanovení podmínek nakládání s lidskými pozůstatky [§ 2 písm. a) ZPohř] a s lidskými ostatky [§ 2 písm. b) ZPohř] a stanovení práv a povinností souvisejících s provozováním pohřební služby, s prováděním balzamací [§ 2 písm. f) ZPohř] a konzervací [§ 2 písm. g) ZPohř], s provozováním krematoria a s provozováním pohřebiště (srov. § 1 ZPohř). Pohřební právo tak lze chápat buď v užším rozsahu, podle obsahu platného zákona o pohřebnictví, nebo v širším rozsahu, jako část právního řádu upravující veškeré zejména veřejnoprávní vztahy vznikající v důsledku smrti⁵⁰¹. Smrt jako neodvratitelná právní skutečnost ukončující život fyzické osoby přináší řadu nezvratných právních důsledků, které zasahují širokou oblast právní úpravy. Způsoblost k právům a povinnostem fyzické osoby smrtí končí⁵⁰².

V tomto případě je možno čerpat z definice pojmu hřbitovního práva, kterou podává Slovník veřejného práva československého pod heslem Hřbitovy⁵⁰³. Analogicky k této definici lze pohřební právo považovat za *celek právních předpisů týkajících se pohřebnictví*, tedy za soubor *zvláštních právních předpisů* upravujících vztahy v pohřebnictví a *obecných právních předpisů veřejného a soukromého práva*, které v mezích své obecné úpravy zasahují i do vztahů vznikajících v pohřebnictví za předpokladu, že tyto vztahy nejsou upraveny zmíněnými zvláštními právními předpisy⁵⁰⁴.

V minulosti byly zvláštní právní předpisy upravující vztahy v pohřebnictví děleny na “předpisy vnucené“, které byly vydávány státem (mocí zákonodárnou a mocí

⁴⁹⁹ Srov. NEŠPOROVÁ Olga: Současná náboženská reflexe smrti, diplomová práce FHS UK, Praha 2004, 27

⁵⁰⁰ Srov. HENDRYCH D. a kol: Správní právo. Obecná část. 5. vydání. C. H. Beck, Praha, 2003, 16.

⁵⁰¹ Srov. MAZANCOVÁ Zuzana: Právní úprava některých institutů pohřebního práva s přihlédnutím k jejich vývoji, nepublikovaná diplomová práce, PF UK, Praha 2005, 11.

⁵⁰² Srov. HRDINA Antonín - BALÍK Stanislav: Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, op. cit., 127; DVOŘÁK J. : K aktuálním otázkám prohlášení občana za mrtvého, Ad Notam 6/2004, 159; HALOUZKA V. : Právní způsobilost (subjektivita) občana, Socialistická zákonnost, 1976, č. 7, 385; KNAPPOVÁ M. : Pojem právní subjektivita a způsobilost k právním úkonům v čobčanském právu. AUC Juridica, 1958, č. II.

⁵⁰³ SOMMER J. : Hřbitovy, in: Slovník veřejného práva československého. Svazek I. Polygrafia, Brno, 1929, 818 – 819

⁵⁰⁴ princip subsidiarity (lex specialis derogat legi generali) – např. zákony č. 40/1964 Sb. (občanský zákoník), č. 455/1991 Sb. (živnostenský zákon), č. 50/1976 Sb. (stavební zákon), č. 200/1990 Sb. (přestupkový zákon).

výkonnou) nebo obcemi, a na “předpisy autonomní“ vydávané jako statuty nebo jako řády nositeli pohřebního práva.

V současné době lze za předpisy vnučené považovat platnou právní úpravu pohřebnictví ve formě zákona o pohřebnictví a vyhlášky Ministerstva pro místní rozvoj č. 379/2001 Sb. , kterou se stanoví obsah a rozsah specializované odborné přípravy k provozování pohřební služby, provádění balzamacce a konzervace a provozování krematoria (dále jen „vyhláška o pohřebnictví“), a za předpisy autonomní potom řády krematorií (§ 15 ZPohř) a řády pohřebišť (§ 19 ZPohř) vydané jejich provozovateli.

Sekulární pohřební a hřbitovní právo chrání lidské pozůstatky a jako právo osobnostní klade na soudnictví takové úkoly, které vyžadují, aby v aktu hodnotícího poznání, jemuž nechybí ani volní element, našly výraz hodnotové představy imanentní ústavně konformnímu právnímu řádu, které však nejsou v textech psaných zákonů obsaženy buď vůbec anebo jen nedostatečně, a aby byly promítnuty do rozhodnutí. Soudce se přitom musí zdržet libovůle; jeho rozhodnutí musí spočívat na racionální argumentaci, musí z něj být zřejmé, že psaný zákon neplní svou funkci spočívající ve spravedlivém vyřešení právního problému. Soudcovské rozhodnutí tak vyplňuje mezeru v zákoně o pohřebnictví podle měřítek praktického rozumu a podle fundovaných všeobecných představ o spravedlnosti, panujících ve společnosti⁵⁰⁵. „Právo není vždy identické s množinou psaných zákonů, oproti pozitivním právním normám stanoveným státní mocí může vyvstat za určitých okolností „právo na víc“, které nalézá svůj pramen v ústavně konformním právním řádu a může působit jako korektiv ve vztahu k psanému zákonu; toto nalézt a promítnout do rozhodnutí je úkolem soudnictví.“⁵⁰⁶

Monografie, slovníky, encyklopedie a učebnice traktují obor pohřebního práva různě. Některé jej pojímají jako *samostatné právní odvětví*⁵⁰⁷, některé jej pojímají jako *součást zdravotního práva*⁵⁰⁸ nebo jako *součást správního práva*⁵⁰⁹. Tato skutečnost je dána především rozpory v definici pojmu právní odvětví.

Pohřební právo bylo a je oborem s relativně přesně ohraničeným předmětem úpravy. Lze ho proto mít za *malé právní odvětví obsahující zároveň prvky veřejnoprávní a soukromoprávní*, které má souvislost jak s *právem správním*, jako odvětvím veřejného práva, tak s *právem zdravotním*, jako tzv. hybridním právním odvětvím⁵¹⁰ na hranici veřejného a soukromého práva.

Na systém pohřebního práva je možno hledět z více úhlů. Z hlediska *věcného* lze pohřební právo členit na oblast práva pohřebního v užším smyslu a na oblast práva

⁵⁰⁵ Nález Spolkového ústavního soudu ve věci princezny Soraya Esfandiary-Bakhtiary (BverfGE 34, 269), cit. z VARVAŘOVSKÝ Pavel: Ústavní soud o náhradě škody pozůstalým Právní Forum 10, 2005, příloha 105, Systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.

⁵⁰⁶ Tamtéž.

⁵⁰⁷ Srov. PAULY JAN: Hřbitovní a pohřební právo, op. cit. , 7; PAULY JAN: Pohřební právo náboženských společností v Rakousku po stránce státního zákonodárství. Cyrillo-methodějské knihkupectví Gustav Franci, Praha, 1917, 17.

⁵⁰⁸ Srov. LAŠTOVKA K. : Československé právo správní. Část zvláštní. Díl I. Melantrich, Praha, 1936, 22.

⁵⁰⁹ Srov. SOMMER J. : Hřbitovy. in: Slovník veřejného práva československého. Svazek I. Polygrafia, Brno, 1929; PREININGER J. : Pohřebnictví. in: Slovník veřejného práva československého. Svazek III. Polygrafia, Brno, 1934; VESELÝ F. X. : Hřbitovy. in: Všeobecný slovník právní. Svazek I. Topičovo knihkupectví, Praha, 1896.

⁵¹⁰ Srov. KNAPPOVÁ M. , ŠVESTKA J. a kol. : Občanské právo hmotné, Svazek I. , 3. vydání, Praha: Aspi, 2002, 45.

pohřebišť⁵¹¹. Podle výkladu ve Slovníku veřejného práva československého obsahovalo *právo pohřební v užším smyslu* úpravu ohledávání, zdravotních a soudních pitev, úpravu převozu těl a převozu popela a hlavně podmínky pro pohřbení do země a pohřbení žehem a *právo pohřebišť* úpravu hřbitovů včetně zřízení, provozování, zavření a zrušení hřbitovů, užívání hřbitovů, úpravu hřbitovných statutů a úpravu hřbitovní policie.

Z hlediska časového lze pohřební právo členit na oblast, která se vztahuje k době od úmrtí do pohřbení a na oblast, která se vztahuje k době po pohřbení. První oblast je tvořena právní úpravou týkající se úmrtí, kam spadají otázky oznámení úmrtí, zjištění smrti a dne a příčiny smrti, ověření příčiny smrti prostřednictvím úředních nebo neúředních pitev, odnímání orgánů a tkán. í z mrtvých těl a převoz těl, a právní úpravou týkající se pohřbů, kam spadají otázky druhu pohřbení a zajištění pohřbení. Druhá oblast je tvořena právní úpravou týkající se pohřebišť, kam spadají otázky míst pro uložení těl a popela a otázky zřízení, provozování a zrušení pohřebišť. Z hlediska platné právní úpravy lze pohřební právo členit na oblasti podle obsahu jednotlivých rubrik vyhlášky č. 19/1988 Sb. A jednotlivých hlav zákona o pohřebnictví.

Termín „pohřeb“ není předmětem zákona o pohřebnictví, nelze jej však důstojně provést, pokud lidské pozůstatky budou např. zlikvidovány jako biologický nebo klinický odpad⁵¹², a nikoliv pohřbeny. Mrtvé lidské tělo je pro sekulární právní vědu předmět „bez duše“, protože samo nemyslí ani nejedná, je objektem nakládání ze strany osob⁵¹³. §2 odst. 2 písm. c) zákona o pohřebnictví, stanoví, že pohřbením se rozumí „uložení lidských pozůstatků do hrobu nebo hrobky na veřejném a neveřejném pohřebišti nebo jejich zpopelnění v krematoriu.“ Přitom částky, které jsou v současné době spojeny jen například s vybavováním pohřbů, dosahují ročně miliardu Kč. (Jde samozřejmě o oficiální částky podléhající zdanění, ale přiznejme - abychom měli jistotu, že vše bude během pohřbívání probíhat dle našich představ, vynaložíme ještě nemalé peníze přímo do rukou zúčastněných - tedy řečníků, hudebníků, těch, kdo naše zemřelé oblékají, lékařům na pitevně apod.). A přitom by mělo být samozřejmostí, že akt posledního rozloučení proběhne na kvalitní úrovni i bez těchto vynaložených prostředků. Tato tradice je zřejmě zachována ještě z dob minulého režimu, avšak jako jedna z mála „tradic“ se zachovává a dle vlastních zkušeností a postřehů musím říci, že tyto „černé peníze“ opravdu do jisté míry chování některých osob zainteresovaných na pohřbívání ovlivní⁵¹⁴.

Vedle toho se veřejný zájem projevil při stanovení legálních předpokladů, za nichž lze užít dílo po smrti autora, v jejímž důsledku zanikla autorova osobnostní práva k dílu⁵¹⁵. V tomto postmortálním a pietním případě zákon prosazuje veřejný zájem na stavu kultury a kulturnosti užití děl, u nichž zanikla osobnostní práva, a to i ve vztahu k památce zesnulého autora.

⁵¹¹ Právo pohřebišť bylo dříve traktováno jako právo hřbitovní. S ohledem na rozvoj v oblasti pohřebnictví ve XX. století je účelné klonit se k přesnějšímu označení, protože za pohřebišť lze považovat nejen hřbitovy, ale i rozptylové a vsypové louky, kolumbária a urnové háje. Srov. MAZANCOVÁ Zuzana: Právní úprava některých institutů pohřebního práva s přihlédnutím k jejich vývoji, op. cit. , 15.

⁵¹² O tom podrobněji v kapitole Lidské pozůstatky v klinickém odpadu.

⁵¹³ Srov. DOSTÁL O. : Komu patří mé tělo: Několik úvah o právním statutu oddělených částí těla a mrtvol, in: Zdravotnictví a právo 10, 2003, 9.

⁵¹⁴ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: Model informačních zdrojů specifických služeb, op. cit. , 6.

⁵¹⁵ Srov. § 11 odst. 5 zákona č. 121/2000 Sb. , o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších předpisů.

1.6.1 Konstatování a prokázání smrti

Půjde nám o povinnosti nejen lékaře⁵¹⁶, ale i o ty, které se vztahují jednak k požadovaným administrativním úkonům (dokumentace na oddělení, oznámení úmrtí žurnální službě, která provádí přesun do ústavu nebo oddělení patologie, oznámení úmrtí příbuzným), jednak k pozůstalosti. Jestliže se nejedná o skutečnou smrt prokázanou tímto předepsaným způsobem, nýbrž o prohlášení nezvěstné osoby za mrtvou, což se v občanském zákoníku právně připouští⁵¹⁷, zánik právní způsobilosti nemá pro církevní právo potřebnou a jistou základnu⁵¹⁸.

Patentem z 26. 8. 1714 bylo nařízeno, aby mrtvoly osob zemřelých ve městech byly z důvodu péče o bezpečnost obyvatelstva ohledány. Obligatorní lékařská prohlídka v hlavních městech byla zavedena v rakouských zemích dekretem dvorní kán. celáře z 30. 3. 1770. Důvodem ohledání bylo, aby nikdo nebyl pohřben za života, aby se přišlo na stopu násilným a skrytým způsobům úmrtí a aby se objevili nakažlivé nemoci či bylo-li někde zanedbáno léčení nebo léčení probíhalo pokoutně. Posléze byly vydány i řádné instrukce pro ohledače mrtvol (pro Čechy r. 1822). Ohledání bylo svěřeno lékařům a mimořádně i nelékařům (obecnímu starostovi). Výkon této činnosti byl jednotně pro celé území státu upraven roku 1920. Zákon č. 322/1920 Sb., nařídil, že prohlídka je věcí státních, obecních a obvodních lékařů a laikové ji mohou vykonávat jen zcela ojedinele. Roku 1926 byly zavedeny zcela nové ohledací listy, roku 1931 sčítací lístky s jednotným názvoslovím pro statistické účely. Po druhé světové válce bylo ohledání upraveno postupně nařízením vlády č. 8/1955 o pohřebnictví, vyhláškou ministerstva zdravotnictví č. 47/1966 o pohřebnictví a vyhláškou MZ ČR č. 19/1988 Sb., o postupu při úmrtí a o pohřebnictví, a to v podstatě ve stejném rozsahu. Nový zákon o pohřebnictví - 256/2001 se již k otázkám ohledání nevyjadřuje, tato záležitost je čistě upravena vyhláškou 19/1988 Sb., novelizovanou r. 2001.

Účelem prohlídky mrtvého dnes je konstatovat smrt a jeho příčinu. Provádí ji podle výše zmíněné vyhlášky Ministerstva zdravotnictví ošetřující lékař, lékař lékařské služby první pomoci nebo lékař určený vedoucím zdravotnického zařízení, kde došlo k úmrtí. Prohlídky osob, které zemřely ve výcvikovém prostoru, provádí lékař ozbrojených sil nebo příslušný odborný lékař. Pokud příslušný prohlízející lékař zemřelého před jeho úmrtím ošetřoval, pomáhal při porodu dítěte, které se narodilo mrtvé, nebo je k zemřelému v příbuzenském vztahu, určí vedoucí lékař k prohlídce jiného lékaře. Jestliže je v tomto vztahu k zemřelému vedoucí lékař zdravotnického zařízení, určí prohlízejícího lékaře jeho nadřízený. Prohlízející lékař je povinen ihned neodkladně po prohlídce oznámit úmrtí pozůstalým a orgánu vedoucímu matriku, pokud má podezření, že úmrtí bylo způsobeno trestným činem nebo sebevraždou, oznamuje prohlízející lékař úmrtí i policii ČR. Tuto povinnost má také, je-li mrtvý vyložen z dopravního prostředku nebo je-li neznámé totožnosti. Orgánu hygienické služby oznamuje prohlízející lékař úmrtí tehdy, je-li úmrtí způsobeno přenosnou nemocí nebo má-li prohlízející lékař podezření, že by jí mohlo být způsobeno.

Jde tu také o úřední doklad, který by dokazoval smrt. Tomuto problému věnuje CIC/1983 kanon 1707, který říká: Jestliže nelze dokázat smrt manžela církevním nebo světským autentickým dokumentem (věrohodnou listinou, úředním dokladem), pak je

⁵¹⁶ Upraveny vyhláškou 19/1988 Sb., o postupu při úmrtí, naposledy novelizovanou v roce 2001.

⁵¹⁷ Srov. § 7 odst. 2 občanského zákoníku

⁵¹⁸ Srov. POLÁŠEK F.: Procesní právo, Univerzita Palackého v Olomouci, 1. vydání, Olomouc, 2003; 97n.

druhý manžel vázán manželským svazkem, leč by diecézní biskup vydal prohlášení předpokládané smrti (§1). Jde tu o úřední doklad, který by dokazoval smrt manžela. Jedná se hlavně o církevní dokument vystavený farářem na základě matriční knihy zemřelých (kán. 535 § 1 a § 3) a dalším u nás takovým dokladem bývá „Ohledací list“, „Úmrtní list“ nebo „Výpis z matriky zemřelých“.

Není-li takového úředního dokladu, je třeba vést patřičné šetření, vyslechnout svědky a shromáždit další doklady a náznaky svědčící o smrti dotyčného manžela. Kodex neurčuje, kdo má provést uvedené šetření. Biskup může tímto šetřením pro jeden případ nebo i natrvalo určit svůj diecézní soud nebo vhodnou osobu. Protože se jedná o soudní řízení, musí být ustanoven také notář. Záležitost začíná žádostí o vydání dekretu o ovdovění. Žádost podává osoba, jíž se to týká, po případě farář, který jedná jménem této osoby. Do žádosti je vhodné připojit všechny dosud dostupný průkazný materiál a také doklady různého druhu, zvláště svědectví samotné osoby, která žádá o vydání dekretu o vdovství a svědectví svědků. Pro osoby, které vydaly svědectví se vyžádá vyjádření o jejich věrohodnosti (*testimonium credibilitatis*). Prohlášení o předpokládané smrti manžela může biskup vydat pouze tehdy, bylo-li provedeno náležité šetření z výpovědi svědků, veřejného mínění a z nepřímých důkazů, ze kterého si získal mravní jistotu o smrti manžela. Nestačí sama dlouhá nepřítomnost manžela (§ 2). V nejistých a složitých případech se má diecézní biskup obrátit na Apoštolský stolec (§ 3). Šetření v kladném případě je ukončeno vydáním dekretu o vdovství, který vydá biskup. Tento dekret se nazývá též vdovským dekretem⁵¹⁹.

Pohřební služba pro účely zajištění pohřbu zemřelého, krematorium pro evidenci lidských pozůstatků a ostatků⁵²⁰ nebo provozovatel pohřebiště pro evidenci související s provozováním veřejného pohřebiště⁵²¹, shromažďuje osobní údaje již zemřelé osoby. V tomto případě je nutno stanovit účel jejich zpracování a dodržovat další ustanovení zákona o ochraně osobních údajů⁵²². Podle tohoto zákona je možno tyto údaje zpracovávat pouze v souladu s účelem, k němuž byly shromážděny. V nesouladu se stanoveným účelem, a tedy v rozporu se zákonem, by bylo, kdyby tito správci volně předali osobní údaje zemřelých osob například někomu, kdo by chtěl získat kontakt na pozůstalé a využít jejich duševního rozpoložení po ztrátě blízké osoby k vlastnímu obohacení, nebo se chtěl nezákonným způsobem obohatit na úkor dědiců⁵²³.

1.6.2 Úprava lidských pozůstatků

S těly zesnulých se má zacházet s úctou a láskou ve víře a v naději na vzkříšení⁵²⁴. Celá řada pozůstalých je zaskočena opodstatněnou věcností a neúčastnou strohostí v zacházení se zemřelým. K nežádoucí konfrontaci dochází např. při předávání šatů, do kterých má být oblečeno mrtvé tělo, kdy pozůstalí procházejí po nevzhledných chodbách prosektury. Péči o mrtvé tělo provádí dnes zdravotní sestra. Ta má povinnost zavřít zemřelému oči, podvázat bradu, svlečené tělo uložit do vodorovné polohy na čisté prostěradlo a omýt je. Dále vyjmout snímatelnou zubní protézu a sejmut všechny ozdobné předměty (hodinky, prsteny, náramky, náušnice a řetízký).

⁵¹⁹ Srov. tamtéž 97n.

⁵²⁰ podle § 15 odst. 2 ZPohř.

⁵²¹ podle § 21 ZPohř.

⁵²² § 5 odst. 1. zákona č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů ve znění podějších předpisů.

⁵²³ Úřad pro ochranu osobních údajů, K problémům z praxe č. 7/2002: Zpracování osobních údajů zemřelých osob [Věstník Úřadu pro ochranu osobních údajů 18, 2002, 1554] - Systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.

⁵²⁴ KKC 2300

Není-li možné vyjmout protézu nebo sejmout některé šperky, je třeba tuto skutečnost uvést v ohledacím listu a v chorobopisu, včetně stručného popisu věci (bílý kov, žlutý kov ap.). Další povinností sestry je zkrátit všechny eventuální drény, cévky a kán. yly tak, aby je bylo možné dodatečně vyjmout a současně aby nemohly vypadnout. Čistě převázat případné rány. Zajistit náležitou identifikaci zemřelého, a to dvěma jmenovkami, na kterých musí být zřetelně napsáno jeho jméno a příjmení, datum narození a datum (popřípadě i hodina) úmrtí. Nesmí chybět rovněž údaje o oddělení, kde dotyčný zemřel. Jedna jmenovka se připevňuje na pravé zápěstí, jedna okolo pravého kotníku dolní končetiny. V případě amputace ruky či nohy se identifikační údaje vyznačí popisovačem přímo na kůži zbylé části končetiny. Nakonec je tělo zabaleno do prostěradla a ponecháno 2 hodiny v klidu na oddělení, ať již na pokoji, nebo ve zvláštní pietní místnosti, kam bylo po smrti převezeno⁵²⁵.

Na některých zahraničních lékařských fakultách se medicí učí pietě např. tím, že se v pravidelných intervalech pořádá bohoslužba, při které je poděkováno všem zemřelým za to, že jejich tělesné ostatky posloužily ve výuce. Podobnou praxi přebírají i některé nemocnice, pokud tam probíhá praktická pregraduální nebo postgraduální výuka⁵²⁶.

Základní příprava zemřelého, která spočívá v řádném zašití těla po pitvě, umytí a provedení některých nezbytných úprav, jako je zavření očí či úst zemřelého, je povinností každého zdravotnického zařízení. Z praxe dotazovaných pohřebních služeb však plyne skutečnost, že ne vždy jsou těla připravena takovým způsobem, jakým stanoví zákon. A je pak v režii pohřební služby tyto úkony, za které je zdravotnické zařízení od pojišťoven placeno, provést. Není totiž možné, aby bylo tělo, které je určeno k pohřbívání, neupraveno, neumyto a nepřipraveno v dokonalém stavu, zvláště jedná-li se o pohřbívání spojené s pohřbem, kdy rodina požaduje vystavení zemřelého. Pohřební služba si však tyto náklady spojené s daným úkonem nemůže vyúčtovat ani u zdravotních pojišťoven, ani u rodiny.

Zákon o pohřebnictví § 2 písm. f) – h) rozumí úpravou lidských pozůstatků jejich úpravu před pietním uložením do rakve, zejména umývání, holení, stříhání, kosmetické úpravy, oblečení do šatů nebo rubáše. Balzamací úpravu lidských pozůstatků zamezující rozvoji posmrtných změn vyvolaných hnilobnými bakteriemi nebo hmyzem, konzervací úprava lidských pozůstatků zpomalující rozvoj posmrtných změn vyvolaných hnilobnými bakteriemi nebo hmyzem. Úprava lidských pozůstatků je v souladu s § 4 odst. 3 zákona o pohřebnictví věcí zdravotnického zařízení nebo ústavu sociální péče, které mají zřízeno oddělení patologie (prosektura) nebo oddělení soudního lékařství. Pokud nemají zřízeno oddělení patologie (prosektura) nebo oddělení soudního lékařství, musí zajistit provozovateli pohřební služby nebo jiné osobě zajišťující pohřbení nebo balzamací či konzervaci v souladu s tímto zákonem,

⁵²⁵ V některých zdravotnických zařízeních je zavedena chvályhodná praxe. Mrtvé tělo je odvezeno do zvláštního pokoje, který je pietně vyzdoben (květiny, několik židlí, případně jednoduchý kříž). Pokud jsou příbuzní v době skonu přítomni v nemocnici, jsou vyzváni, aby se rozloučili se zemřelým. Rozloučení může být krátké a tiché. Pokud nemocný zemře a příbuzní se dostaví do nemocnice s jistým časovým odstupem, má jim být umožněno totéž. Není-li možné zajistit uvedený způsob rozloučení, pak je vhodné modifikovat rituál přímo v nemocničním pokoji, kde je však ohled na spolupacienty nezbytný. Ti mají být vyzváni, aby pokoj na chvíli opustili, nechodící pacienti jsou požádáni, aby se odvrátili. Když je zemřelý převezen do smutečního pokoje nebo na prosekturu, pociťují ostatní pacienti uvolněné lůžko jako trýznivou prázdnotu. Na čistě upravené lůžko, které je připraveno pro dalšího nemocného, je vhodné položit květinu. Viz HAŠKOVCOVÁ H. : Thanatologie, op. cit. , 2000; 102.

⁵²⁶ SVOBODA J. : Systém studia na Yale University; Zdravotnické Noviny 5, 1998, 5.

možnost úpravy lidských pozůstatků ve vhodné místnosti a umožnit jim nezbytnou hygienickou očistu.

Zdravotnická zařízení vlastní místa, kde dočasně ukládají zemřelé před tím, než si je přebere pohřební služba. Někdy tyto místa provozují jiné společnosti než zdravotnická zařízení. A stávají se případy, že tyto společnosti činí pohřebním službám s přebíráním zemřelých problémy. A to jak formou účtování poplatků za uložení, tak například stanovením zvláštních pravidel pro předávání těl zemřelých.

Provádění balzamace a konzervace je koncesovanou živností⁵²⁷, spočívající v činnostech spojených s úpravou lidských pozůstatků zamezující rozvoji posmrtných změn vyvolaných hnilobnými bakteriemi nebo hmyzem. Zřídka jde v ČR o napuštění antiseptickými látkami, aby se zabránilo rozkladu (balzamace), častěji jde o činnosti spojené s úpravou lidských pozůstatků zpomalující rozvoj posmrtných změn vyvolaných hnilobnými bakteriemi nebo hmyzem (konzervace), které nespočívají v pouhém chlazení lidských pozůstatků v chladících zařízeních⁵²⁸. Honosné americké pohřby, jejichž součástí je i balzamování a taková kosmetická úprava tváře zemřelého, aby „vypadal jako živý“ nejsou v českých zemích zvykem. Asociace s všeobecným popíráním smrti je zjevná. Přání pozůstalých, aby zemřelý vypadal jako živý a šťastný člověk, lze snad interpretovat i pozitivně: nebožtík má přece všechno zlé už za sebou a odpočívá po prožití naplněného života.

1.6.3 Pitva

Pieta neznamená nevyhnutelně tělesnou neporušenost mrtvoly. Právo na integritu mrtvoly nemá absolutní platnost⁵²⁹. Na tomto pozadí vyvstává otázka, která se týká důstojnosti zemřelých při pitvě, a vysvětluje se tak jeden z důvodů, proč mezi příslušníky pracující třídy v devatenáctém století sílila touha po rychlém pohřbu. Pokud je účta k zemřelým pokračování účty, které se jim dostávalo za života, pak příklad studijního pitvání chudých pouze dokládá, jak málo účty se jim dostávalo za života, a nelze tudíž předpokládat, že by se jim jí najednou po smrti dostávalo o mnoho více.

Ale ani dnes není situace chudých překonaná. Vzhledem k tomu, že pohřeb bez obřadu stojí okolo 8 000 Kč a stát přispívá ve výši 5 000 Kč, věnuje stále více Čechů své tělo na vědecké účely. Při uzavření smlouvy o dárcovství těla se totiž lékařské fakulty zavazují, že uhradí veškeré náklady od odvozu zemřelého až po zakoupení urny či rozptyl popela - dle prání pozůstalého. Stát přitom anatomickým ústavům na tyto aktivity nepřispívá vůbec. Zajímavostí je, že ačkoli se do roku 1998 lékařské fakulty potýkaly s nedostatkem pitvěního materiálu na výuku anatomie, situace se rapidně zlepšila, protože potencionálních dárců je stále větší množství. Vzniká však opačný problém, a to, že anatomické ústavy mají problémy s umístěním ostatků. Tělo totiž musí být po převozu do ústavu speciálně ošetřeno. Krev v tepnách a žilách je nahrazena fixačním roztokem, tělo je uloženo do speciální kádě a zalito několika sty

⁵²⁷ Příloha č. 3 k zákonu č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

⁵²⁸ Srov. přílohu č. 1 k nařízení vlády č. 469/2000 Sb., kterým se stanoví obsahové náplně jednotlivých živností

⁵²⁹ Die Deutschen Bischöfe, Unsere Sorge um die Toten und die Hinterbliebenen. Bestattungskultur und Begleitung von Trauernden aus christlicher Sicht, Bonn 1994, čl. 8, kapitola 21.

litry konzervačního roztoku a zde zůstává minimálně jeden rok, aby konzervace byla dokonalá a neohrozila možnost infekce⁵³⁰.

Pitva mrtvých může být mravně přípustná kvůli soudnímu řízení nebo kvůli vědeckému bádání. Nezištné darování orgánů po smrti je oprávněné a může být záslužné⁵³¹. V odborné i laické veřejnosti se traduje celá řada nepřesných informací, které se týkají pitev. Ústně je tradováno pravidlo, že kdo zemře v nemocnici, je pitván, kdo mimo ni, není pitván (s výjimkou případů, kdy je podezření na sebevraždu, či trestný čin). Realita je složitější a odpovídá právním předpisům. Legislativa rozlišuje mezi soudní a zdravotní pitvou. Soudní pitvu nařizují orgány činné v trestním řízení v návaznosti na platný trestní řád. Zdravotní pitva podléhá režimu zdravotnických právních předpisů, tedy především zákonu č. 20/1966 Sb. , o péči o zdraví lidu a jeho prováděcí vyhlášce č. 19/1988 Sb. , o postupu při úmrtí a o pohřebnictví. Zemře-li občan mimo zdravotnické zařízení, rozhoduje o provedení pitvy většinou přivolaný praktický lékař anebo lékař pohotovostní služby, který se ovšem předtím nepodílel na léčbě nemocného, a který není v příbuzenském vztahu k němu nebo k jeho rodině. Výjimečně může nařídit pitvu i orgán hygienické služby. V zákoně je taxativně určeno, kdy je povinnost provést pitvu. Jedná se např. o případy násilných, náhlých a nejasných úmrtí. Povinně je pitván každý sebevrah, osoba, která zemřela ve vazbě nebo ve výkonu trestu, a také člověk, u něhož vzniklo podezření, že nebyl správně léčen, atd. Není tedy pravda, že kdo zemře doma, není pitván. O provedení pitvy v nemocnici rozhoduje vedoucí zdravotnického zařízení, popř. jím určený podřízený. „Platná právní úprava neumožňuje rodině rozhodovat o tom, zda zemřelý bude, nebo nebude pitván. . . „, a „naopak stanovuje, kdy jsou pitvy obligatorní“⁵³². Tam, kde je to možné a kde není přání rodiny v rozporu se zákonem, by mělo být přání rodiny respektováno⁵³³. Za určitých podmínek je tedy přípustné, aby nebyl pitván člověk, který zemřel v nemocnici. Pitvu je možné provést nejdříve po uplynutí 2 hodin od chvíle, kdy lékař bezpečně konstatoval smrt. Pitvy se provádějí na patologických odděleních (prosektuře) a v ústavech nebo odděleních soudního lékařství.

1.6.4 Dispoziční právo pozůstalých k lidským pozůstatkům

Úprava tzv. dispozičního práva pozůstalých k tělu zemřelé blízké osoby se v sekulárním pohřebním právu jeví jako sporná. Je řešena v příslušných zákonech – zákon o transplantacích⁵³⁴, zákon o pohřebnictví – kde je toto právo fakticky popřeno. Jde např. o to, že nemocnice může bez svolení pozůstalých převést tělo do jiného

⁵³⁰ Srov. Lidové noviny - 12. 8. 2000, Králová Silvie.

⁵³¹ KKC 2301

⁵³² STOLÍNOVÁ J. , MACH J. : Právní odpovědnost v medicíně, Praha: Galén, 1998, 50

⁵³³ V jedné pražské fakultní nemocnici byl odpitván zemřelý, který byl svým původem i vyznáním Žid. Rodina, která byla o úmrtí informována obvyklým telegramem, byla mimopražská, a tak svou prosbu, aby jejich příbuzný nebyl pitván, vznesla „pozdě“. Mladý patologický anatom, který pitvu provedl, byl překvapen argumentem, že žádný Žid by neměl být pitván prostě proto, že pitva ruší celistvost těla a eliminuje tak vzkríšení neporušeného těla. Celkem logicky pak vznesl otázku, jak by to bylo v případě odběru orgánů pro potřeby transplantace. Dovožoval, že Židé by patrně nesouhlasili s dárcovstvím orgánů ze stejného důvodu. Opak je však pravdou, protože hodnota života, a to i hodnota života druhého člověka, je v židovské interpretaci víry nadřazena jakékoli jiné hodnotě. Prostá pitva je tedy principiálně odmítána, odběr orgánů pro transplantace však vyloučen není. Z uvedené ukázky vyplývá, že důvody pro odmítnutí pitvy (samozřejmě v mezích zákona) jsou pestré. Povinností lékaře je především respektovat přání rodiny, pokud je to možné, a je vítané, když lékař ví, nebo alespoň předpokládá, důvody odmítnutí. Rodina není povinna důvody sdělovat. Srov. HAŠKOVCOVÁ H. : Thanatologie, op. cit. , 62.

⁵³⁴ zákon č. 285/2002 Sb. , o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů, ve znění pozdějších předpisů.

ústavu, že vypořádání případného sporu pozůstalých s nemocnicí o provedení pitvy není nijak upraveno, že pozůstalí nemají záruku provedení nezávislé pitvy v případě pochybení, atd⁵³⁵. Podle stanoviska české právní teorie, která vychází z ustanovení § 15 občanského zákoníku, tedy tzv. výše zmíněné zásady pietní ochrany, je i tělo zemřelého (a patrně i jeho části, včetně pevných implantátů) integrální součástí osobnosti, a to po celou dobu, pokud jsou lidské pozůstatky člověka individualizovatelné⁵³⁶. Následkem toho není možné mrtvolu nebo její části vlastnit, nejde o věc.

Podle křesťanských etiků se z úcty vůči rodinným pozůstalým nesmí odvozovat absolutní právo na vlastní mrtvolu⁵³⁷. Evropský soud pro lidská práva (ESLP) v soudním případě *Forte*⁵³⁸, konstatoval bez větších potíží, že průtahy při vydávání těla dítěte, které náhle zesnulo v jiném smluvním státě Úmluvy, jeho rodičům, představují zásah do práva na soukromý a rodinný život. Jak při této příležitosti ESLP také ovšem připomněl, ani právo na ochranu soukromého a rodinného života není neomezené a ve smyslu čl. 8 odst. 2 může být za podmínku, které se opírají o právní normu smluvního státu vykazující určité kvalitativní prvky, a které jsou současně nezbytné v demokratické společnosti k dosažení určitého legitimního cíle, jímž ve smyslu Úmluvy může být ochrana veřejného pořádku, zdraví nebo morálky anebo ochrana práv a svobod ostatních osob⁵³⁹. Musí být vždy dosažena spravedlivá rovnováha mezi konkurujícími zájmy jednotlivce a společnosti jako celku⁵⁴⁰. V případě *Forte* shledal ESLP zásah do práva na soukromí za neproporcionální, a tudíž za odporující Úmluvě – i když úřady sledovaly legitimní cíl stanovený vnitrostátním právem, totiž zajistit, zda smrt dítěte nebyla způsobena trestným činem, odkladem vydání těla nad rámec doby nezbytně nutné k provedení příslušných úředních úkonů byla podle ESLP zmíněná rovnováha narušena.

Na ochránce veřejných práv se obrátili pozůstalí s problémem odepření souhlasu k exhumaci ostatků svých rodičů za účelem jejich přemístění na jiný hřbitov⁵⁴¹. Ostatky přitom byly uloženy do hrobového místa, jehož jediným nájemcem byla příbuzná pozůstalých (neteř), která odmítala udělit souhlas k exhumaci. Podle ustanovení § 22 odst. 5 *zákona o pohřebnictví* platí, že před uplynutím tlecí doby mohou být lidské ostatky exhumovány na žádost nájemce hrobového místa jen se souhlasem krajské hygienické stanice, nebo nařídíli exhumaci v trestním řízení předseda senátu nebo státní zástupce. Náklady na exhumaci hradí ten, kdo o ni požádal; provozovatel pohřebiště zajistí při exhumaci provoz na pohřebišti tak, aby nebyl narušen veřejný pořádek a byl vyloučen přenos možné nákazy. Pozůstalí s obsahem odpovědi veřejného ochránce práv seznámili nájemkyni hrobového místa

⁵³⁵ Zpráva o stavu lidských práv v České republice v roce 2002, publikováno 1. 8. 2003, Dokumenty a materiály Rady vlády ČR pro lidská práva.

⁵³⁶ Srov. ŠVESTKA J., a kol.: *Ochrana osobnosti*, Linde 1996 (3. vydání), 173.

⁵³⁷ „Z úcty vůči mrtvole i rodinným příslušníkům se nesmí odvozovat absolutní „právo na vlastní mrtvolu“. Srov. FURGER F.: *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*, z něm. originálu *Ethik der Lebensbereiche (Entscheidungshilfen)* přel. M. Voplakal, Academia, Praha 2003, 106.

⁵³⁸ ESLP, *Pannullo a Forte v. Francie*, Application no. 37794/97, 30. 10. 2001-X, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>, (12. 3. 2007).

⁵³⁹ ESLP, *Nejvyšší svatá rada muslimského společenství v. Bulharsko*, 16. 12. 2004-VIII, odst. 86. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=7965179&skin=hudoc-en&action=request>, (12. 3. 2007).

⁵⁴⁰ ESLP, *Pannullo a Forte v. Francie*, Application no. 37794/97, 30. 10. 2001-X, odst. 35. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>, (12. 3. 2007).

⁵⁴¹ Srov. HANÁK Marek: *Problémy hřbitovního práva a právní rady ochránce*, 8. 2. 2007 *Moderní obec, Legislativa*, 46.

i starosty obou zainteresovaných obcí. Za jejich přispění a s odkazem na právní argumentaci ochránce se podařilo ostatky zemřelých rodičů přemístit.

Kloním se k právnímu názoru, že *zákon o pohřebnictví* skutečně podmiňuje tento úkon souhlasem nájemce hrobového místa. Pokud si z hrobového místa pronajmutého jinou osobou chtějí pozůstalí vyzvednout ostatky svých blízkých kvůli jejich pohřbení na jiném místě a nájemce zákonem požadovaný souhlas bez vážných důvodů odepře, lze mít vážnou pochybnost o tom, zda jeho počínání je výkonem práva/povinnosti v souladu s dobrými mravy, respektive zda výkon tohoto práva/povinnosti nezasahuje do práv či oprávněných zájmů jiných osob. Řešení sporu by pak přináleželo soudu.

1.6.5 Vazby mezi zdravotnickým zařízením a pohřební službou

Zatímco mezi pohřebními službami a krematorií nebo mezi pohřebními službami a provozovateli veřejných či neveřejných pohřebišť v ČR nedochází zpravidla k žádným trvalým problémovým situacím, vazby mezi zdravotnickým zařízením a pohřební službou jsou dlouhodobě složité a můžeme je shrnout do těchto problémových okruhů:

- ▶ umývání a příprava zemřelých těl,
- ▶ dočasné uložení zemřelých ve zdravotnických zařízeních,
- ▶ vyplňování ohledacích listů,
- ▶ a především – a to rozvedu podrobněji - nekalé spolupráce mezi zdravotnickými zařízeními a pohřebními službami (tzv. tajné dohody a podnikatelské provázanosti).

Nedávno zveřejněné informace o praktikách některých lékařů v Polské republice vyvolaly řadu spekulací o tom, zda i v České republice existují lékaři, kteří zároveň v rámci svých podnikatelských aktivit provozují podnikání v oboru pohřbívání⁵⁴². Ukázalo se, že někteří lékaři skutečně vlastní firmy, které se pohřbíváním zabývají. Jedná se například o MUDr. Evu Krejčí z Masarykova onkologického ústavu v Brně a MUDr. Michala Zeleného, kteří jsou spoluvlastníky pohřební služby CM v Brně⁵⁴³.

Mimo tyto dva lékaře a několik dalších, kteří v oboru pohřbívání přímo pracují, je zřejmé, že mnoho lékařů s pohřebními službami spolupracuje. A nejen lékaři, ale i kněží⁵⁴⁴. Jedná se většinou o spolupráci, která není podložena žádnými právními dokumenty a smlouvami, je založena pouze na bázi ústní dohody. Tito lékaři a faráři doporučují rodinám zemřelých daný pohřební ústav a sortiment jeho služeb. A to za úplatu. Skutečnost se nedá podložit žádným písemným dokumentem a ani svědeckou výpovědí, avšak její existenci potvrdilo 20 z 20 dotázaných pracovníků a majitelů pohřebních ústavů s tím, že někteří z nich toto jednání prohlásili za běžné, ne odlišné od ostatních oborů podnikání, kde provize za zajištění náplně práce jsou každodenní rutinou⁵⁴⁵.

Ve skutečnosti pokud by se jednalo o doporučování příslušné pohřební služby bezúplatně, nejednalo by se o žádný legislativní přestupek. V České republice totiž

⁵⁴² Srov. JANKOVSKÝ Jiří: *Etika pro pomáhající profese*, Praha: Triton, 2003, 145.

⁵⁴³ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: *Model informačních zdrojů specifických služeb*, op. cit. , 94

⁵⁴⁴ Jeden z mých spolužáků v postgraduálním studiu, Mgr. Zdeněk Skalický, mi potvrdil, že ho během jeho desetileté pastorace v Čechách oslovilo již několik pohřebních služeb a nabízelo mu pětsetkorun v hotovosti: „přímo do mé kapse od košile“ s tím, že takovou částku dostane za každý „dohozený“ pohřeb.

⁵⁴⁵ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: *Model informačních zdrojů specifických služeb*, op. cit. , 94

podmínky pro toto jednání objektivně existují. Neexistuje zde totiž zákon, který by zakazoval doporučovat tu kterou službu i o ní třeba jen informovat. Pokud se tak ovšem děje za úplatu, nastává již problém, protože dotyčný, který peníze přijme, by měl tyto zdanit. Pokud se navíc na danou skutečnost podíváme z druhé strany, tedy ze strany zdravotního zařízení, která informuje pohřební službu o zemřelém pacientovi, jedná se o porušování povinnosti mlčenlivosti v rámci lékařského tajemství, protože i smrt je diagnózou svého druhu a zesnulí, respektive pozůstalí mají právo, aby se s informací o smrti zacházelo jako s lékařským tajemstvím.

1.7. Služby ve veřejném zájmu

Situace, v níž pohřeb mrtvého těla jako dílo milosrdenství na sebe bere roli služby ve veřejném zájmu⁵⁴⁶, dává vznik pohřebnictví jakožto plodu křesťanské civilizace, christianitas. Pohřební obřad vtělený do podoby pohřební služby je kulturně produktivní a v mnohém ohledu slaví veliké úspěchy. Český statistický úřad podle § 19 odst. 2 zákona č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě, ve znění pozdějších předpisů, nově zařadil na základě aktualizace evropského standardu CPA 2002⁵⁴⁷ církevní pohřební obřad jako klasifikovatelný jev, protože může být uveden pouze na jednom místě klasifikace bez ohledu na to, kolika církvemi nebo na kolika místech je slaven⁵⁴⁸. Může mu tedy být přiřazeno pouze jediné číselné označení. Standardní klasifikace produkce je sice vytvořena především pro statistické účely. Je však konstruována tak, aby byla využitelná i v jiných oblastech, neboť do ní byly promítnuty některé požadavky a připomínky ústředních orgánů, vědeckých a dalších institucí.

Dalo se předpokládat, že styl smrti v konzumním světě splyne s tržní ekonomikou, v níž podnikatelé využívají své tvůrčí síly, aby pozůstalým nabídli nové způsoby odstraňování zemřelých a vzpomínkových oslav. Některé společnosti nabízejí, že zpopelněné ostatky vyšlou do vesmíru, že zmrazí těla lidí, kteří podlehli nevyлéčitelným chorobám, nebo že založí pamětní webové stránky se zasíláním posmrtných emailových a sms zpráv pozůstalým. Každý tento pokus je příkladem toho, jak se lidé přizpůsobují snaze porazit smrt.

Všechna veřejná pohřebiště jsou v dnešní době provozována obcemi v samostatné působnosti (v některých případech registrovanými církvemi) jako služba ve veřejném zájmu (§ 16 odst. 1 ZPohř). Právní význam slovního spojení „služba ve veřejném zájmu“ není ovšem vysvětlen. Upravuje snad některý právní předpis zvláštní režim pro „služby ve veřejném zájmu“ například z pohledu finančního nebo daňového nebo jiného? Důvodová zpráva k zákonu o pohřebnictví o tomto ustanovení nehovoří.

V devadesátých letech bylo provozování pohřebiště upraveno v příloze č. 3 zákona č. 455/1991 Sb., živnostenský zákon, jako koncesovaná živnost provozování pohřebišť

⁵⁴⁶ Pojem „veřejný zájem“ je třeba chápat jako takový zájem, který by bylo možno označit za obecný či obecně prospěšný zájem. Viz nále z 28. 3. 1996 č. 23, sv. 5. Sb. n. u., Aspi.

⁵⁴⁷ Klasifikace CPA byla vytvořena z oddílů Harmonizovaného systému resp. Kombinované nomenklatury (HS/CN), využívané v zahraničním obchodě pro celní účely, přičemž základ klasifikace tvoří odvětvová klasifikace NACE. Na rozdíl od HS/CN klasifikace CPA obsahuje i zboží a služby, které nejsou předmětem dovozu nebo vývozu a je vhodná pro různé ekonomické rozborů a analýzy.

⁵⁴⁸ Srov. metodické principy v klasifikaci Standardní klasifikace produkce, in: Metodické publikace ČSÚ, 2. vydání Standardní klasifikace produkce, Kód: 0217-03, Praha 2002, [http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/3C2B5A1BBD3422F1C1257134002A7699/\\$File/93.pdf](http://www.czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/3C2B5A1BBD3422F1C1257134002A7699/$File/93.pdf), (30. 3. 2007)

a krematorií. V té době účinná vyhláška č. 19/1988 Sb. , ale nestanovovala podmínky pro provozování této živnosti. I při přípravě zákona o pohřebnictví se rokovalo o možnosti upravit provozování pohřebiště jako čtvrtou koncesovanou živnost v pohřebnictví. To se ovšem nejevilo jako příliš vhodné, neboť provozování pohřebišť nebylo a nebude výdělečnou činností ani v České republice ani v evropských státech a z důvodů etiky a piety by ani nemělo být založeno na vysloveně tržních principech. Možná, že slovní spojení „služba ve veřejném zájmu“ má vyjadřovat právě tuto skutečnost. Vycházíme-li z těchto skutečností, musíme potom vždy znovu podle zásad solidarity a subsidiarity uvážit, které z činností v pohřebnictví přenechat soukromé iniciativě, a které by měly být rozumně převzaty státem a financovány z daní.

V této souvislosti nelze pominout, že obec jako schvalovatel územního plánu vystupuje v roli „manažera území“, neboť je to ona, kdo v podobě územně plánovací dokumentace formuje budoucí podobu území a zásadním způsobem ovlivňuje jeho fungování z hlediska regulace nejrůznějších zájmů prezentovaných posléze v regulativech funkčního využití území. Je třeba si uvědomit, že každé veřejné pohřebiště se svým jedinečným vztahem ke krajině, respektive se svým umístěním v ní, je složitým urbanistickým organismem, jenž se vyvíjí v čase a prostoru s určitou setrvačností, proto každý neuvážený a předem důkladně nezhodnocený zásah může tento svébytný organismus a jeho fungování na dlouhou dobu negativním způsobem ovlivnit. Nahodilé a předem nepromyšlené zásahy do území jsou přitom trvalou ranou na urbanistické a architektonické tváři měst a obcí, kterou nelze zhojit v krátkém časovém horizontu, ale často až za dobu několika let za trvalého úsilí a vzájemné spolupráce orgánu územního plánování a stavebního úřadu.

V době, kdy polovina světové populace žije ve městech (do roku 2030 má podíl vzrůst na 60%) by každé město mělo mít zájem při tvorbě městského interiéru investovat do rozvoje veřejných pohřebišť, které si jako jediné plochy ve městě dodnes zachovávají venkovský charakter a jsou v nejširším slova smyslu kulturně historickým pokladem odrážející život městských obyvatel a kulturní vyspělost národa. V některých obcích čekají pozůstalí na uložení zpopelněných lidských ostatků více než rok. Píší se pořadníky a přitom v okolí hřbitovů se budují nová sídliště. Lidé musejí pohřbívat až na vzdálených místech.

Objevující se tvrzení, že pohřebiště není veřejné prostranství, protože není volně přístupné, je třeba odmítnout. Nemožnost volného přístupu je sledována v tom, že pohřebiště nejsou přístupná celodenně. Jenže míst, která jsou na noc zavírána, je spousta (např. některé parky, dětská hřiště, pasáže) a nikdo zatím o jejich charakteru jako veřejném prostranství nepochyboval. V posledních pěti až deseti letech nastala doslova exploze výsadby stromů ve městech a budování nových parků a veřejných míst, kde se mohou lidé scházet. Územní plánování veřejných pohřebišť by nemělo v tomto trendu zůstat stranou. Rostoucí počet vědeckých analýz ukazuje, že prostor veřejného pohřebiště zaplněný listovou vegetací filtruje znečištění a zachycuje jemné částičky prachu zplodin. Velké skupiny stromů mají ještě hlubší vliv na čistotu vzduchu ve městě, protože vzduch zbavují nebezpečných chemikálií. Listy těchto stromů nepropouštějí sluneční paprsky a ochlazují horké ostrovy vytvářené tvrdými městskými povrchy. Vzduch pod klenbou vzrostlých stromů může být o 2 až 3 stupně chladnější.

Dosavadní zkušenosti svědčí o tom, že obce a města neumějí vývoj v této oblasti v dostatečné míře regulovat. S tím souvisí také nedůsledné využívání všech mechanismů prověření vlivů staveb v ochranném pásmu veřejných pohřebišť v rámci

procedur posuzování těchto vlivů (environmental impact assesment, tzv. EIA). K právní jistotě nepřispívají ani časté změny územně plánovací dokumentace. Následky pochybení a nezvládnutí procesu územního plánování se projeví s časovým zpožděním, po velmi dlouhou dobu však negativním způsobem determinují území, přičemž s ohledem na časovou náročnost procesu územního plánování nelze nápravná opatření v krátkém čase realizovat. Tyto typy nedostatků budou analyzovány v následující navazující části projektu, kdy bude normativními prostředky vyjádřeno, které překrývající činnosti je třeba eliminovat s cílem dosáhnout vyšší efektivity územního plánování.

Proč Židé dodnes nevyužívají službu ve veřejném zájmu a nepohřbívají lidské pozůstatky svých předků na veřejných pohřebištích v ČR? Proč jako jediná náboženská společnost samostatně provozují tzv. neveřejná pohřebiště? Zatímco zákon o pohřebnictví č. 256/2001 Sb. , v platném znění stanoví pouze povinnost oznamovací (pozůstalí ani dědicové nejsou povinni svého nebožtíka pohřbít!), talmudští učenci prohlásili pohřeb dokonce i neidentifikovaného mrtvého za obecní povinnost (*met micva*: Meg. 28b). Důvody jsou zřejmé: často projeví zájem o využití lidských pozůstatků pro potřeby lékařské vědy a výzkumu nebo k výukovým účelům samo zdravotnické zařízení. V talmudském období bylo zvykem znovu pohřbít nalezené kosti zesnulého do kamenných sarkofágů a pak je pochovat do stálých krypt (kostnic) či výklenků ve zdech z kamene. O této praxi známé jako „sbírání kostí“ (*likut acamot*) se zmiňuje Mišna (MK 1. 5) i Maimonides (Jad, Evel 12. 8). *Likut acamot* se však na dnešních veřejných pohřebištích nepraktikuje. Naopak! Ani po zaplacení nájmu za hrobové místo na 10 let nemá věřící v České republice na všech veřejných pohřebištích zaručeno, že jeho lidské zetlelé ostatky nebudou po exhumaci nakonec spáleny v jednom ze 27 krematorií. Předseda Společnosti přátel žehu se v této souvislosti vyjádřil o tom, jak se jeho společnost snaží podporovat všechny exhumace předků svých členů za účelem následného zpopelnění v krematoriu. *“Hroby i hrobky našich členů tak mohou na nekonečně dlouhou dobu sloužit jako podzemní kolumbária.*“⁵⁴⁹

Problémem některých měst bývá, že pozůstalí neplní smluvní závazky z nájemní smlouvy a neplatí nájemné za hrobové místo, a ty pak musejí být zrušeny⁵⁵⁰. Zákon o pohřebnictví v § 25, odst. 9, stanoví, že pokud nájemce po skončení nájmu neodstraní hrobová zařízení včetně urny, postupuje provozovatel pohřebiště podle § 20 písm. g) bodů 4 a 5 obdobně: bude s nimi naloženo jako s věcmi opuštěnými. Stačí tedy, aby provozovatel pohřebiště opuštěné hrobové místo „vyčistil“ od všeho, co tam poslední nájemce po skončení nájmu zanechal, včetně kostí zesnulých. *“Opuštěné hroby se budou postupně prověřovat z hlediska jejich umělecké a historické hodnoty, nebo významu osobnosti, jejíž ostatky jsou zde uloženy. Naší snahou obecně je historické náhrobky ponechat na svém místě vzhledem k tomu, že dotvářejí pietní ráz hřbitova a symbolizují jeho nadčasovost, výjimku tvoří ty, které z důvodu špatného technického stavu ohrožují bezpečnost, „ vysvětluje vedoucí správy městské zeleně, čištění města a pohřebnictví technických služeb v Hradci Králové Daniel Jeřábek s tím, že ostatky ze zrušených hrobů se ukládají na společné pohřebiště, které je součástí Lesního hřbitova v Hradci Králové*⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ HRDLIČKA J. : osobní rozhovor s předsedou Společnosti přátel žehu dne 20. července 2006.

⁵⁵⁰ Zhruba tři tisícovky hrobů budou například v roce 2008 zrušeny na Ústředním hřbitově v Plzni. Srov. SKOKÁNOVÁ Eliška: Nebožtíci opouštějí hroby, Hradecký deník, 19. 3. 2007, 7.

⁵⁵¹ Srov. tamtéž.

Místo posledního odpočinku se ruší také na žádost pozůstalých. Mezi podáními, jimiž se na veřejného ochránce práv lidé obracejí, se vyskytují především ta, jež se dotýkají užívání hrobových míst. Veřejný ochránce práv např. obdržel od stěžovatelky podnět s žádostí o pomoc ve věci rodinné hrobky na hřbitově. Stěžovala si na to, že hrobové místo bylo bez vědomí rodiny pronajato jiné osobě, které bylo současně odprodáno i tzv. hrobové zařízení (hrobka) a umožněna exhumace. Přestože si dotyčná paní na uvedený postup opakovaně stěžovala u správy hřbitova i obce, nedočkala se zjednání nápravy⁵⁵². Podel Dr. Hanáka z úřadu veřejného ochránce práv si lidé podobně stěžují především telefonicky téměř denně⁵⁵³. V obdobných případech se setkává s tím, že po smrti nájemce hrobového místa a vlastníka hrobového zařízení, není důsledně projednáno dědictví po zůstaviteli. Ve Velké Británii se za tímto účelem zřídil ombudsman pouze pro otázky pohřebnictví.

A řeknete si, jak někdo může opustit rodinný hrob už za svého života? V ČR velmi snadno. Nájem ke všem hrobovým místům na veřejných pohřebištích měl být ve lhůtě nejpozději do 30. 6. 2004 sjednán písemnou formou smlouvy, jak určoval zákon o pohřebnictví z roku 2001, a to již na dobu určitou. Dle sdělení většiny provozovatelů pohřebišť, velmi často oznámení o této povinnosti nebylo možno nájemci (případně vlastníku pomníku) doručit (chyběla písemná evidence). Pokud se k svému hrobovému zařízení a urně nepřihlásili sami do jednoho roku od zveřejnění výzvy - jedná se zpravidla o vitríny na pohřebištích, případně vývěsky obcí, kde bylo uvedeno jak jejich jméno a příjmení, tak poslední jejich známá adresa - ostatky jejich předků mohly být na základě přání nového nájemce, zvláště pokud se v řádu pohřebišť zákaz této praxe výslovně neuvádí, exhumovány a odvezeny v igelitovém pytli služebním autem do nejbližšího krematoria.

Jak má provozovatel veřejného pohřebiště, což je vždy starosta obce, zacházet s opuštěnými, často zadluženými, lidskými pozůstatky po jejich vynucené exhumaci novým nájemcem, nemá-li na pohřebišti místo pro vykopání hromadného hrobu nebo zřízení kostnice? A kolik provozovatelů veřejných pohřebišť z celkového počtu cca 6500 vydalo řád pohřebišť (alespoň formou usnesení zastupitelstva obce nebo městské rady), kde by k takovým konfrontacím bylo zabráněno, včetně zákazu umístování reklamních zařízení na hřbitovech? Takové otázky, nikoli však odpovědi, je možné zaslechnout na jednotlivých seminářích akreditovaných Ministerstvem vnitra ČR „Obce a pohřebiště“, které přednáší Ing. Václav Graf a Josef Hrdlička, spoluautoři zákona, mající více než dvanáctiletou praxi a zkušeností z uzavíráním písemných smluv o nájmu hrobových míst.

Navíc všem těmto dlužným nájemcům, kteří po výzvě odmítli uzavřít písemnou smlouvu, což jsou především národnostní menšiny, v souladu se zákonem hrozí soudní exekuce⁵⁵⁴. Shrnuto, to jsou základní objektivní příčiny a hlavní rysy subjektivní motivace k nákladnému pohřbení příslušníka národnostní menšiny v místě původního domova nebo na neveřejném pohřebišti, určeném podle zákona výhradně pro ukládání lidských pozůstatků církve nebo náboženské společnosti.

⁵⁵² Srov. HANÁK Marek: Spor o hrobku, in: Moderní obec 12. 7. 2006

⁵⁵³ Osobní rozhovor s JUDr. Merkem Hanákem, Kancelář veřejného ochránce práv, 20. července 2006

⁵⁵⁴ Jedna úspěšně proběhla na základě žaloby podané firmou Václav Graf - služby pohřební a hřbitovní - z Valašského Meziříčí na fyzickou osobu, která nezaplátila dlužnou částku za nájem a následnou likvidaci hrobového místa ve výši 1200. - Kč.

1.7.1 Pohřebiště

Podle řeckého geografa Strabóna měla starověká Alexandrie předměstí s hřbitovy, které se nazývalo Nekropolis. To je poprvé, kdy se toto slovo („město mrtvých“) objevilo v literatuře a nyní ho často užívají archeologové pro stará pohřebiště⁵⁵⁵. Nás však nezajímají archeologická naleziště pohřebišť ani umělecko historická topografie jejich náhrobků, hřbitovních zdí a bran – to je předmětem studia přírodovědeckých oborů a ústavů dějin umění.

Souhrnný název území využívaných jako „pohřebiště“ se odvinul od úpravy provedené na základě zákona č. 4/1952 Sb. nařízením ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb. , kdy se z propůjčení místa na hřbitově stala služba, poskytovaná místním národním výborem, obdobná službám, poskytovaným jinými obecně prospěšnými zařízeními jako parkoviště, tržiště, tábořiště, koupaliště, pod který se zařadily vedle hřbitovů i krematoria, urnové háje, kolumbária a rozptylové loučky⁵⁵⁶.

Zřízení veřejného pohřebiště

Lidé ve městech mají po zrušení centralizace značný zájem o pronájem hrobových míst na hřbitovech v okrajových městských částech. Jde o trend, který patří mezi hlavní důvody ke zřizování nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR. Z §17 zákona č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví, který stanoví podmínky pro zřízení veřejného pohřebiště nevyplývají zcela jasně vazby k územně plánovací dokumentaci, či územnímu řízení. Veřejné pohřebiště lze zřídit na návrh obce nebo registrované církve nebo náboženské společnosti na pozemku v jejich vlastnictví jen na základě územního rozhodnutí a následného stavebního povolení; dotčenými orgány jsou vždy také krajská hygienická stanice a vodohospodářský orgán.

Mají-li být součástí veřejného pohřebiště hroby, je obec nebo registrovaná církev nebo náboženská společnost povinna kromě podkladů stanovených zvláštním právním předpisem předložit i výsledky hydrogeologického průzkumu, z nichž je patrné, že pozemek je k takovému způsobu pohřbívání vhodný. V tomto případě určuje povinnost a způsob projednání s dotčenými orgány, do jejichž působnosti takové předpisy patří, stavební zákon. Obtížnější situace nastává při zřizování lesních hřbitovů, kde územní plán musí počítat s tím, že lesní hřbitovy vyžadují podstatně větší plochu než hřbitovy klasické.

K ustanovením, která mohou být interpretována s výsledky (a důsledky) značně odlišnými, patří ustanovení § 16 odst. 1 zákona o pohřebnictví, které říká, že nemůže-li obec zajistit provozování veřejného pohřebiště v územním obvodu své působnosti, je povinna zajistit provozování veřejného pohřebiště v jiné obci v okolí na základě dohody s provozovatelem pohřebiště. Otazníky vyvolává již samotná formulace „obec... je povinna zajistit provozování veřejného pohřebiště v jiné obci“. Citovaným ustanovením se zřejmě chtělo říci, že pokud obec na svém území sama neprovozuje veřejné pohřebiště (nebo jinak nezajišťuje jeho provoz), je povinna prostřednictvím dohody, kterou uzavře s provozovatelem veřejného pohřebiště provozovaného na území jiné (zpravidla sousední) obce, zajistit, aby její občané mohli využívat služeb poskytovaných provozovatelem tohoto veřejného pohřebiště (ať už jím bude obec

⁵⁵⁵ BARKER G. - RASMUSEN T. : Etruskové, z angl. originálu vydaného nakl. Blackwell, Oxford/Cambridge (Mass.) 2000 přel. Jana Pečírková, NLN, Praha; 2005; 224

⁵⁵⁶ Poslední pozůstatek dřívějšího veřejnoprávního charakteru, hřbitovní poplatek, zrušila vyhláška ministerstva financí č. 161/1960 Sb.

nebo registrovaná církev či náboženská společnost). Obec totiž sotva zajistí „provozování veřejného pohřebiště v jiné obci“, pokud není s to zajistit něco takového sama na svém území. Ustanovení § 16 odst. 1 druhá věta se proto s ohledem na svůj účel uplatňuje v případě, není-li na území obce provozováno žádné veřejné pohřebiště, respektive v případě, kdy sice provozováno je, ale jeho kapacita není dostatečná. V případě, kdy obec nezajistí provozování veřejného pohřebiště ve svém územním obvodu ani neuzavře dohodu s provozovatelem veřejného pohřebiště na území jiné obce, lze postupovat podle § 123 odst. 2 písm. d) zákona č. 128/2000 Sb. , o obcích (obecní zřízení).

Vyjdeme-li tedy z předpokladu, že citované ustanovení je možné v dané věci použít, pak by podle cit. § 123 odst. 2 písm. d) zákona o obcích okresní úřad měl, pokud by zjistil, že obec nesplnila svou povinnost podle § 16 odst. 1 zákona o pohřebnictví druhá věta, zajistit náhradní výkon tohoto úkolu na její náklad, jestliže tento úkol může provést někdo jiný. Tím, kdo může provést tento úkol, bude muset být opět nějaký provozovatel veřejného pohřebiště, v praxi tedy s největší pravděpodobností ten, s nímž obec měla uzavřít, ale neuzavřela, dohodu podle § 16 odst. 1 zákona o pohřebnictví. V praxi tomu ale bude nejspíše tak, že občané obce, ve které nefunguje žádné veřejné pohřebiště, využívají („tradičně“) služeb veřejného pohřebiště na území sousední obce a problém tedy je (může být) právě v kompenzaci nákladů vynaložených na jeho provoz mezi dotčenými obcemi.

V rámci tvorby územních plánů je třeba pamatovat na zajištění veřejného přístupu k pohřebišti nejlépe po místní komunikaci, která by neměla být na pozemku soukromého vlastníka, i takové případy ovšem jsou, zde je pak nutné provést majetkoprávní vyrovnání podle § 17 odst. 3 zákona č. 13/1997 Sb. , o pozemních komunikacích - případně může být přístup zajištěn po soukromé účelové komunikaci, tady však mohou nastat problémy s vlastníkem, který bude chtít přístup svévolně omezit.

Ochranná pásma

Ochranná pásma veřejných pohřebišť nepatří pouze mezi funkční systémy v území, které ovlivňují nebo podmiňují využití a uspořádání území nebo jejich vybraných částí, ale patří také mezi sledované jevy pro územně analytické podklady obcí a pro rozbor udržitelného rozvoje území. Územně analytické podklady se neschvalují. Jsou odborným podkladem pro rozhodování v otázkách dalšího rozvoje území.

Zákon o pohřebnictví zajišťuje ochranu piety a důstojnosti veřejných pohřebišť a ukládá povinnost tuto ochranu prostřednictvím ochranných pásem hřbitovům zajistit.

V zákoně č. 183/2006 Sb. , o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) je v § 83 odst. 3, sice stanoveno, že v případě vymezení ochranného pásma zvláštním právním předpisem se rozhodnutí o ochranném pásmu nevydává, ale je nutné si uvědomit, že § 17 odst. 2. zák. č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, ochranné pásmo definuje slovy „nejméně 100m“.

Vzhledem k této citaci je podle našeho názoru nutné příslušné rozhodnutí vydat a ochranné pásmo přesně definovat. Aby k tomu mohlo dojít, je nutné, aby provozovatel pohřebiště v souladu s návrhem prováděcí vyhlášky Ministerstva pro místní rozvoj ke stavebnímu zákonu o podrobnější úpravě územního řízení,

veřejnoprávní smlouvy a územního opatření podal žádost o vydání rozhodnutí o ochranném pásmu veřejného pohřebiště nebo krematoria místně příslušnému stavebnímu úřadu. Vlastníci veřejných pohřebišť (tj. zpravidla obce a církve) by ve vzájemné součinnosti s příslušným stavebním úřadem měli tuto zákonem uloženou povinnost respektovat a ochranu místům posledního odpočinku zemřelých zajistit. Stavební úřad může v tomto ochranném pásmu zakázat nebo omezit provádění staveb, jejich změny nebo činnosti, které by byly ohrožovány provozem veřejného pohřebiště nebo by mohly ohrozit řádný provoz veřejného pohřebiště nebo jeho důstojnost.

Problematikou ochranných pásem kolem pohřebišť se zabýval rovněž veřejný ochránce práv. Jeho právní názor je, že ve smyslu § 17 odst. 2. zák. č. 256/2000 Sb. , o pohřebnictví a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů je povinen místně příslušný stavební úřad zřídit nejméně 100m ochranné pásmo i okolo stávajících pohřebišť. Ministerstvo pro místní rozvoj tento názor plně respektuje. Dále není zcela jasné, jak zřídit ochranné pásmo pohřebiště na cizích (soukromých) pozemcích. To je způsobeno nedostatky právní úpravy územního plánování, která neposkytuje vlastníkům staveb a pozemků dotčených územním plánem dostatečnou a efektivní právní ochranu. Veřejný ochránce práv v této souvislosti zdůraznil, že je povinností orgánů státu zajistit, aby vlastníci nemovitostí měli v rámci územního plánování k dispozici účinné právní prostředky ochrany svého vlastnického práva. Lze důsledně respektovat nefunkční veřejná pohřebiště i s jejich ochrannými pásmy? Bez zásahu do terénu a s omezením nové zástavby? Vlastník pozemku v ochranném pásmu má nárok na náhradu za prokázané omezení užívání pozemku. Náklady spojené s technickými úpravami v ochranném pásmu a náhrady za prokázané omezení užívání pozemku v ochranném pásmu nese provozovatel pohřebiště.

1.7.2 Sociální pohřeb

Kromě toho, že některé rodiny nemají potřebné prostředky na náležitý pohřeb, nacházejí se v nesnadné situaci i některé obce (a města, nebo městské části v případě velkoměst). Zemře-li totiž člověk, který skutečně nikoho nemá, respektive Jehož dědické řízení bylo pozastaveno z důvodu nemajetnosti, pak by se o jeho pohřeb měla postarat právě obec a zajistit tzv. sociální pohřeb. Péče obce je tradiční a je spjata s tzv. domovským právem. Domovské právo, které platilo po staletí, dávalo každému člověku jistotu, že když nikdo jiný, tak se o něj právě v nemoci, ve stáří i ve smrti postará jeho domovská obec. Přestože bylo u nás domovské právo zrušeno již v roce 1952, považují obce zpravidla za svou povinnost postarat se alespoň o důstojný pohřeb osamělých lidí. Vzhledem ke stoupající finanční náročnosti pohřbu a také proto, že některé obce (například jednotlivé městské části velkoměst) mají vysoký podíl starých občanů, a tím i relativně vysoký počet těch, kterým vystrojují pohřeb, se pomalu a jistě vkrádá myšlenka na znovuzavedení domovského práva. Zatím je vyslovována pouze na některých odborných (jmenovitě geriatrických) akcích. To proto, že i racionální důvody případného obnovení domovského práva se mohou nezasvěcené veřejnosti jevit jako nepatřičné. Občas je však možné i v denním tisku najít stručnou informaci o tzv. sociálních nebo chudinských pohřbech. Zatímco normální pohřeb bez obřadu stojí kolem 6000 Kč, sociální pohřeb těch, u kterých se nepodaří najít žádné pozůstalé, stojí v rozmezí 5000 - 7000Kč (ceny jsou z roku 2007). Pohřební ústav hl. m. Prahy zřizuje přibližně 20 sociálních pohřbů ročně. Ministerstvo pro místní rozvoj, které je odpovědné, jako ústřední orgán státní správy za pohřebnictví a v souladu se zákonem, i za refundaci účelně vynaložených nákladů za pohřbení zemřelých, jejichž pohřeb zajistila ve smyslu zákona č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví obec. Vzhledem k tomu, že zemřelý neměl dědiců vůči

kterým by obec mohla svoje nároky za vypravení pohřbu požadovat je obec oprávněna, ve smyslu § 5 odst. 4 výše citovaného zákona, požadovat jejich uhrazení vůči státu. MMR vyplácí ze svého rozpočtu měsíčně desítky tisíc korun českých⁵⁵⁷. Ochránce práv opakovaně upozorňuje na to, že právo nájmu k hrobovému místu, stejně tak jako vlastnické právo k hrobovému zařízení (pomník, deska či jiné trvalé ozdoby hrobu) musí být předmětem dědického řízení⁵⁵⁸. Soud, zpravidla na základě dědické dohody, určí, na koho právo nájmu hrobového místa a vlastnické právo k hrobovému zařízení přechází. Pokud tato práva nebyla předmětem dědického řízení, je nutno věc řešit v dodatečném projednání dědictví. Na případy neprojednaného dědictví pamatuje ustanovení § 175x zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu. To stanoví, že objevili se po právní moci usnesení, jímž bylo řízení o dědictví skončeno, nějaký zůstavitelův majetek, popřípadě i dluh, provede soud o tomto majetku řízení o dědictví. V rámci dodatečně projednávaného dědictví pak bude projednán nájem hrobového místa, hrobka, náhrobní kámen či pomník umístěný na hrobovém místě.

1.7.3 Pohřebné

I pojišťovací systém včetně dědických práv přispěl k tomu, že kdysi tak závažné ekonomicko-sociální následky smrti, v dřívějších dobách vskutku hrozivé, se redukovaly na minimum. Stejně jako pojištění a penze, bylo i pohřebné vymožeností moderní společnosti. Zárukou, že se lidé v těžké situaci neocitnou bez prostředků. Systém sociálního zabezpečení však zároveň byl důsledkem modernizace – v tradiční společnosti nic takového nebylo potřeba, protože o pozůstalém (nebo o jinak potřebném) se postarala daná komunita. Zavádění sociálního zabezpečení tak vlastně svědčilo o rozpadu mezilidských vztahů, stejně jako o humanistickém přesvědčení svých architektů. Výše pohřebného může být na základě zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře navýšena tehdy, pokud se úhrný index spotřebitelských cen zjištěný ČSÚ zvedne o 20% od posledního stanovení výše pohřebného.

Podle Nařízení Rady (EEC) 1408/71 z 14. června 1971 je pozůstalým osoba definovaná právními předpisy, podle kterých se přiznávají dávky pohřebného. Podle § 448 odst. 1 Obč. zákoníku a zjištění soudu pozůstalými jsou:

- ▶ Výčet dědiců ze zákona či ze závěti
- ▶ Zda, komu a v jaké výši zemřelý poskytoval (nebo byl ze zákona povinen poskytovat - nasciturus) výživu, tj. příspěvek na stravování, ošacení, byt, domácnost, vzdělání, kulturní vyžití apod.
- ▶ Truchlící (sebediagnostika)

⁵⁵⁷ Údaje čerpám z namátkového nahlédnutí do účetnictví MMR, kopie sedmi faktur mi poskytli kolegové z odboru finančního řízení a Platební jednotky Strukturálních fondů za období 31. ledna – 5. února 2007 o celkové výši 44 500. - Kč. V každém z těchto sedmi případů, který je k faktuře doložen v přílohách včetně kopie úmrtního listu, usnesení soudu o zastavení dědického řízení, faktury o zaplacení obce pohřební službě, žádosti obce o refundaci apod., se jedná o zemřelého s rodinnými pozůstalými (sic!), pozůstalou manželkou, sestrou, bratrem, vnukem, kteří však shodně vypovídali před soudem, že jejich manžel(ka), bratr, sestra, dědeček či babička zanechal(a) nepatrný majetek bez obecné hodnoty (např. bezcenné šatstvo, prádlo, obuv, ale i dvě skříně, čtyři židle, jedno křeslo, dva stolky, nefunkční televizor a ledničku, rozkládací gauč, železnou postel bez matrací, komodu atd.). Že však možná byt, ve kterém zůstavitel zemřel, daroval svému vnukovi za života, soudní usnesení a výpovědi pozůstalých mlčí.

⁵⁵⁸ Srov. HANÁK Marek: Problémy hřbitovního práva a právní rady ochránce, in: Moderní obec, Legislativa, : 8. 2. 2007, 46.

► Objednatel pohřbu (do 96 hod. – po této lhůtě objednává pohřbení obec)

V naší společnosti, která se řídí pravidly dělby práce, je téměř každý nahraditelný a smutek se nenosí; výrobní závod si jen stěží může dovolit projevit smutek a lítost nad tím, že ztratil „kvalitního pracovníka“. Smutek se tak pro rodinné příslušníky a přátele často omezuje na jediný den, na den pohřbu. Od lidí se očekává pouze minimální lítost, s psychologicko-sociálním zpracováním smrti je to obdobné. Nenahraditelný je zesnulý člověk pouze pro hrstku lidí, kteří s ním byli v té době citově spjati, kteří však dnes svůj smutek i smuteční oděv ukazují na veřejnosti vesměs pouze v den pohřbu.

Jiné z těchto praktik jsou spojeny s konkrétní komunitou, ve které zesnulý žil: jaké možnosti uspořádání pohřbu jsou k dispozici; jaké možnosti finanční pomoci lze očekávat; jaký dopad můžou mít klimatické podmínky na pohřeb. Podle některých hrobníků je počet kremací vyšší v zimě, kdy je vykopání hrobu až o třetinu dražší. Některé z praktik jsou po religiózní stránce synkretické, ale po kulturní stránce očekávané: zvláštní role mužů a žen v zemích, kde je křesťanství minoritním náboženstvím; výběr jídel; úprava pohřební liturgie; zařazení dodatečných alternativních rituálů k oficiálním obřadům nebo přijetí „civilních religiózních předpisů“, jako např. u vojenských pohřbů.

1.8. Shrnutí

Analyzovaná katolická pohřební tradice je „kmenová“⁵⁵⁹ v tom smyslu, že její podoba byla a je utvářena skrze obřady vycházející z místních a kulturně specifických zdrojů⁵⁶⁰. Již mnohokrát bylo církví zdůrazněno, že ve velkých městech živých není místo pro mrtvé⁵⁶¹. V malých bytech městských domů není možné připravit „místnost pro bdění u zemřelého“ a pro přetížený provoz na ulicích nejsou povoleny pomalé pohřební průvody, jež způsobují zablokování dopravy.

Pieta je sekulární právní vědou definována jako takový způsob zacházení s lidskými pozůstatky a ostatky, který by nebyl újmou ani pro živou osobu s výjimkou nezbytných zdravotně hygienických opatření. Ač jde o veřejný zájem, aktivní věcnou legitimaci k prosazení ochrany piety mají k tomu zvlášť povolané soukromé osoby. Sekulární právo navíc zásadu pietní ochrany osobnosti časově omezuje na dobu určitou, totiž narozením a dokud jsou lidské pozůstatky nebo ostatky individualizovatelné. Teprve v takto ohraničeném časovém úseku je potom zruďné udělat s mrtvým lidským tělem něco, co by všichni, kdyby se něco podobného stalo s živým lidským tělem, považovali za ohavnost. V právním pořádku společnosti můžeme tedy nalézt „obraz“ o člověku, o jeho životě a cílech, o tom, jak chápe dobro a zlo, pravdu a lež, spravedlnost a lásku, jak chápe svobodu a odpovědnost.

⁵⁵⁹ TURNER Victor: *Ritual, Tribal and Catholic, Worship* 50 (1976): 504-526, and Catherine Bell, „Ritual Tensions: Tribal and Catholic,“ *Studia Liturgica* 32 (2002): 15-28.

⁵⁶⁰ K existenci ekleziologické, teologické a liturgické podobnosti a zároveň hlubokých rozdílů a nesouladů mezi třemi křesťanskými obcemi věřících (římskokatolictví, anglikánství a východní pravoslaví), které jsou pozorovány prostřednictvím současných názorů a praktik, které souvisejí se smrtí Srov. americkou současnou komparaci MILLER Lizette Larson: *Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death*, in: *Death and Religion in a Changing World*, GARCES-FOLEY Kathleen (ed.), Armonk-New York-London-England: M. E. Sharpe, 2006, 93-121.

⁵⁶¹ Srov. PP 259.

Vlastní průběh smuteční ceremonie není upraven žádnými sekulárními právními předpisy. Především není demokracie ve stavu, aby sama sobě vytvořila ony „přechodové rituály“, na jejichž základě trvale spočívá. A tak se civilizačně hodnotový zájem právního státu na soukromoprávní ochranu památky zesnulých a vzpomínky na ně, jakož i zájem na ochranu významu lidských činů, které se udály za života, jež přesahují biologickou smrt, zaměřil na ochranu osobnostních práv. Dostává tím soudy do problému v interpretaci ochrany mrtvého těla, tohoto subjektu *extra commercium a sine domino*. Mrtvé lidské tělo je pro sekulární právní vědu předmět „bez duše“, protože samo nemyslí ani nejedná, je objektem nakládání ze strany osob. Moderní doba se svými technickými vymoženostmi a komplexními společenskými vazbami přináší problémy a konflikty, jejich řešení je *ex definitione* spojeno s nelehkými volbami.

Zatímco sekulární právo svou zásadou pietní ochrany osobnosti člověka pojímá v jeho pozemském rozměru, což znamená od narození až po individualizovatelnost lidských pozůstatků, kanonické právo bere v úvahu člověka v rozměru věčnosti, což konkrétně vyjadřuje právem křesťana na církevní pohřeb do posvěcené země.

1.9. Exkurz: Lidské pozůstatky v klinickém odpadu

Mnoho lidí těhotenství plánuje a svému nenarozenému dítěti připisuje identitu dlouho před tím, než se narodí. V dnešních bohatých společnostech mají lidé méně dětí, proto děti dostávají pevnou identitu už během nitroděložního života. Lékařská technologie umožňuje pořídit obraz zárodku v děloze; takové zobrazování promění zárodek v „dítě“ a pěstuje tak představu o jeho identitě dlouho před narozením. V důsledku tohoto vývoje například vzrostl pocit ztráty při konci chtěného těhotenství, což vede k tomu, že se v některých případech smrt mrtvě narozeného dítěte považuje za smrt člověka, který více či méně žil.

V Anglii popisuje Douglas J. Davies případy křesťanských kněží, kteří provedli obřad křtu u dětí, které na tomto světě vůbec nežily⁵⁶². Oproti dřívějším zvyklostem některé nemocnice umožňují matkám nebo (oběma) rodičům, aby se nechali vyfotografovat se svým mrtvě narozeným dítětem anebo dítětem, které zemřelo po porodu. Žena tak může nabýt pocitu sebe jakožto „matky“. Takovou „smrt“ dítěte tudíž společnost jaksi zaznamenala a rituálně se s ní vypořádala, ačkoli dříve by se v takovém případě mohlo stát, že by se hovořilo o „biologickém odpadu“. Jakoby takové dítě dostalo život, i když jen na okamžik, přes zjevnou skutečnost, že je mrtvé. Vůle a touha jeho rodičů tak dosáhnou svého cíle i přes biologickou realitu smrti.

Z kulturní antropologie víme, že ne všechny národy pohlížely na narozené děti jako na lidské bytosti. V mnoha společnostech se mrtvě narozené děti i úmrtí velmi malých miminek obcházely bez velkých ceremonií a někdy se přecházely úplně. Dokonce můžeme říci, že lidskou bytostí se dítě stávalo teprve v okamžiku, kdy bylo akceptováno svými rodiči, případně kdy se stalo součástí kmene, to bylo ochraňováno určitými rituály, které v každé kultuře byly odlišné. Sv. Augustin na otázku, kdy začíná plod žít, odpovídá: „*Od okamžiku, kdy člověk začíná žít, může samozřejmě*

⁵⁶² Srov. DOUGLAS J. DAVIES: A Brief History of Death, Blackwell Publishing, Malden, MA, 2005, 20.

*i umřít: a nejsem schopen udat důvod, proč by ten, kdo umřel, neměl být účasten
vzkříšení mrtvých, ať se mu smrt přihodila kdykoli.* ⁵⁶³

Můžeme tedy říci, že je historicky, kulturně relativní, jaký vztah budeme mít k tomu okamžiku, kdy se člověk stává lidskou bytostí. Jak správně poznamenal senátor Kroupa během rozpravy o vyškrtnutí plodů po potratu ze zákona o pohřbnictví: „to, co je sporné z hlediska medicínského, to co je sporné z hlediska etického a z některých dalších hledisek, je pravděpodobně nesporné z hlediska právního, protože z hlediska práva je člověk člověkem od okamžiku početí, tzn. od okamžiku, kdy je schopen dědit a kdy je schopen být subjektem určitých práv.“⁵⁶⁴

Zvláště obtížné otázky pro etickou a právní kazuistiku vyvstávají při odběru tkán. í a orgánů z potratů a uměle potracených plodů⁵⁶⁵. Ať už je úprava ve věci odběru orgánů v některé zemi jakákoli, nelze ji bezprostředně přenášet na tuto problematiku, protože plody nemohou vyslovit souhlas ani nesouhlas. V souladu s čl. 7 Deklarace práv počatého dítěte vyhlášené dne 22. listopadu 1999 Asociací pro právní ochranu dětí a mládeže (v čele s JUDr. Ing. Jiřím Karasem), Občanským institutem (v čele s Mgr. Michalem Semínem) a Hnutím Pro život ČR (v čele s Ing. Radimem Ucháčem) má počaté dítě právo na zachování lidské důstojnosti po smrti, včetně práva na důstojný pohřeb.

Nebudu zde rozebírat celou otázku pohřbívání plodů po potratu, která je tak široká, že když se v roce 2001 na Ministerstvu pro místní rozvoj vytvářel návrh jak tuto problematiku zakomponovat do návrhu zákona o pohřbnictví, zůstal u odpovědného zaměstnance Ing. Oldřicha Prause plný šanon legislativních připomínek a samotný odborník změnil po ostré mediální masáži náplň své práce. Po návratu ze zahraničí jsem pod dojmem masivní mediální kampaně na chvíli podlehl dojmu, že se skutečně můj kolega Praus spolu s poslanci a panem prezidentem zbláznil a že chce vystrojovat každé „bradavici“ a každému „abortu“ pohřeb jak v roce 2001 znělo v médiích. Když jsem však zákon víc a víc četl, počal jsem si uvědomovat, že je to naopak zákon velmi dobrý, který má jen několik drobných nedostatků. Stejně jako předešlé otázky by pohřbívání plodů po potratu vyžadovalo a zasluhovalo samostatnou studii.

Požadavek podmíněného způsobu zacházení s plodem po potratu představuje podle mého názoru potřebnou pomoc při vyjasnění a oporu v rozhodovacím procesu pro umělé přerušování těhotenství jako prokázání zásadní úcty k tomuto mrtvému lidskému tělu jak rodinnými příslušníky, tak příslušnými lékaři. Vyvolaný potrat by pro mnoho lidí přestal být „banální záležitostí“, protože po něm v nemocnicích nezůstane klinický odpad, ale lidský pozůstatek nebo dokonce v některých případech slabý, uměle vypuzený, nenarozený život, kterému společnost alespoň povinným pohřbením (včetně jeho evidence) přisoudí zvláštní ochranu. Proto je třeba podporovat všechna společenská opatření, jež chrání tento život i po smrti.

⁵⁶³ AUGUSTIN, Otázka, kdy začíná plod žít, in: Vavřincova příručka o víře, naději a lásce, z latiny přeložil R. Mašek, Katechetické spisy, Krystal OP, Praha 2005, 130

⁵⁶⁴ Viz Senátor Daniel Kroupa, stenozáznam 6. den schůze senátu, 6. prosince 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154> (12. 3. 2007)

⁵⁶⁵ Srov. doktrinní dokument Kongregare pro nauku víry, Letter to the Bishop of Cleveland regarding the questions proposed on the cremation of fetuses and members of the human body (Epistula ad Episcopum Clevelandensum circa dubia proposita de foetus vel membrorum corporis humani crematione), March 7, 1967, http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/doc_doc_index.htm (13. 3. 2007).

Církevní pohřeb mrtvě narozeného dítěte se koná velmi zřídka, ale pohřbívání plodů po potratu se v České republice neprovádí vůbec, přesto, že postižené ženy se často cítí osamocené. Ještě po letech trpí tím, že se nemohly rozloučit, že neexistuje žádné hrobové místo, žádné místo pro jejich smutek. Věc lékařů to už není, katolické farnosti nejsou ve většině případů vůbec informovány. Zkrátka: chybí možnost rozhovoru terapeutického a patoračního typu, a především možnost slušného rozloučení, když chybí církevní pohřební obřad. Získané zkušenosti odjinud, např. Z farnosti sv. Petra a Pavla v Ratingem⁵⁶⁶, by měly dát českým farnostem odvahu ujmout se tohoto citlivého pole pastorační a k dobru lidí uplatnit bohatý rituální poklad Katolické církve.

Je známo, že pokud se příbuzní rozhodli uspořádat pohřeb bez obřadu právě pod ekonomickým tlakem, prožívají později trýznivou lítost, že neuspořádali pohřeb tak, „jak se patří“. O těchto delikátních problémech se mlčí s odkazem na pietu a takt, přesněji pseudotakt. Ještě větší tabu je situace v ČR ve srovnání se západní Evropou u pohřbívání mrtvě narozených dětí a plodů po potratu.

1.9.1 Hranice bioptického a nekroptického vyšetření

Základním hlediskem pro rozlišení mezi porodem a potratem není úmysl mít či nemít dítě, jak tento význam slova v běžném užívání někdy mylně navozují. Je jím doba trvání těhotenství, respektive váha dítěte. O potrat jde v případě „vypuzení respektive odloučení plodu od těla matky“ před 28. týdnem těhotenství, v němž dítě zpravidla váží 1000 gramů⁵⁶⁷. V opačném případě se jedná o porod. Tato hranice má samozřejmě svůj význam. Je to hranice životaschopnosti plodu, nebo přesněji, plnohodnotné životaschopnosti. Přesto ale občas dítě „narozené“ pod touto hranicí přežívá.

Tyto hranice jsou důležité při rozhodování o záchraně dítěte, a vystupují zde právě s otázkami plnohodnotnosti a životaschopnosti. Lékařka porodnice Fakultní nemocnice Motol ČTK řekla, že pokud by se změnil zákon tak, že by se pohřbíval i plod po interrupci, která se dělá do 12. týdne těhotenství vývěvou, musela by se změnit metodika. Vývěvou se totiž zárodek „destruuje“, nic se s ním nedá dál dělat. Ve vyšším stupni těhotenství, do 24. týdne, pokud je ohrožena žena nebo plod, se potrat provádí za pomoci léku a plod lze pohřbít⁵⁶⁸.

Medicína rozlišuje mezi biopsií a nekropsií, mezi bioptickým a nekroptickým vyšetřením. Biopsie je „vyšetřením vzorku živého lidského orgánu nebo tkán. ě“, nekropsie je pak pitva, respektive vyšetření prováděné na mrtvém těle nebo jeho vzorku⁵⁶⁹. Embryo, pod 500 g, je odebráno na bioptické vyšetření a je vnímáno jako součást těla matky, ve stejné rovině, jako když jsou člověku odebírány vzorky například nádoru kvůli zjištění jeho povahy, nebo při amputacích. Vyšetření plodu, nad 1000 g váhy, je nekroptické. Takový plod je pak vnímán jako už samostatná, jelikož životaschopná, bytost, jako dítě - zemřelé a mrtvě narozené dítě. Co je mezi takto přesně udávanými hranicemi, už není tak jasné.

⁵⁶⁶ Tato farnost nabídla rodičům mrtvě narozeného dítěte nový liturgický obřad, který sestává z bohoslužby slova a slavnosti světla. Srov. ODENTHAL A. : Bohoslužba s rodiči mrtvě narozených dětí, in: Teologické texty 11, 2000, převzato z Gottesdienst 2, 2000, 36

⁵⁶⁷ Srov. VOKURKA M. - HUGO L. : Praktický slovník medicíny, Praha: Maxdorf, 1998, 132

⁵⁶⁸ Viz Českobudějovické listy 9. 7. 2001, Nový zákon o pohřebnictví by mohl zkomplikovat interrupce. , 8

⁵⁶⁹ Srov. VOKURKA M. - HUGO L. : Praktický slovník medicíny, op. cit. , 133

Ovšem v případě, kdy jde o rozhodování o tom, zda je to „nález“ pro bioptické nebo nekroptické vyšetření, to už není na první pohled tak jasné. *“Záleží na tom, co od toho chceme“*, říká lékařka jedné z pražských nemocnic. Později se však otázka vyjasňuje: *„1000 gramů, to je ta magická hranice. . . Ale protože my máme určitý zaměření na tu pediatrickou problematiku, tak se z toho snažíme jaksí vyzískat co nejvíc informací. Proto to od těch pětiset nahoru děláme tak, jako se to normálně dělá od tisíce, a do těch pětiset aspoň vyšetříme ty životně důležité orgány.“*⁵⁷⁰ Zde, v jedné z nemocnic, je tedy z určitých vnitřních důvodů a z určitého hlediska hranice posunuta z 1000 na 500 g. Jde o posunutí hranice bioptického a nekroptického vyšetření. Jaký je lékařský rozdíl mezi těmito druhy vyšetření, jaký je rozdíl v jejich způsobech a typu získaných informací nedokáží posoudit. Liší se však formální stránkou, která je provází.

„Plod“ do 500g, který je vzat na bioptické vyšetření, je provázen „Průvodním listem k histologickému materiálu“. V této „průvodce“ je kromě různých zpřesňujících informací a sdělení např. o příčině potratu uvedeno jméno a rodné číslo matky. „Plod“ nad 500g je k nekroptickému vyšetření doprovázen „Průvodním listem ke klinické pitvě“, „Zprávou o novorozenci“ a „Zprávou o rodičce“. Posunem hranice tedy dítě, nebo přesněji „potracený plod“ (v tomto případě 500-1000g) získává jakési „výsady“ dítěte porozeného, novorozence. Ale toto vnitřní opatření nemocnice nevede, a ani nemůže vést ke zrušení všech důsledků vyplývajících z obecně uznávané hranice 1000 gramů. Teprve „porozené“ (a tedy vlastně vůbec narozené) dítě má své vlastní jméno a odpovídající příjmení, datum narození, má svého otce, je bráno za samostatného jedince. „Potracený plod“ do 1000 gramů je sice od určité doby provázen stejnými formuláři jako „novorozenec“, avšak figuruje zde pouze jméno matky, respektive její příjmení. „Plod“ je pak považován za její součást, ne za samostatnou bytost.

Takovéto hranice, spolu s určením doby „úmrtí“, mají pak, kromě určení postavení „dítěte“, i své právní důsledky. Ty řeší vztah lékaře a rodičů, kdy je třeba posoudit, zda šlo o profesionální zákrok nebo o trestní čin, ale i vztah rodičů navzájem.

1.9.2 Situace v Německu

Německý časopis Report ohromil v roce 2000 veřejnost zprávou o tom, že mrtvě narozené lidské plody v berlínských nemocnicích vážící méně než tisíc gramů jsou spolu s „klinickým odpadem“ zpracovávány na granulát a ocitají se například na zakrývání skládek a na stavbu cest⁵⁷¹. Rozhořčení veřejnosti bylo velké. Byť se nakonec zklidnilo, přetrvává etické dilema i nedořešený právní stav. Předpisy o pohřebnictví jsou však v kompetenci jednotlivých spolkových zemí, a proto se dosud liší. V některých zemích je stanovena povinnost pohřbívání mrtvých plodů teprve při hmotnosti tisíc gramů. Pouze když rodiče o pohřeb požádají, příslušný úřad jim může udělit výjimku i v případě plodu s nižší hmotností. Skandál kolem „granulátu“ vyvolal debatu v parlamentu, kdy senátoři za CDU navrhli, aby všechny plody s hmotností nižší než tisíc gramů a mrtvě narozené po 12. týdnu těhotenství musely být hromadně zpopelněny, i když jejich rodiče o pohřeb nepožádají. Přestože na spolkové úrovni ještě nedošlo k dořešení problematiky, některé německé země se již chopily iniciativy.

⁵⁷⁰ Cit. v RAJČANOVÁ M. : Zazvoní zvonek, Cesta a proměny lidského těla po smrti, nepublikovaná diplomová práce, Vedoucí diplomové práce: PaeDr. Zdeněk Konopásek, Praha: ISS FSV UK, 1998, 14.

⁵⁷¹ Srov. Report 2, 2000, 23-26, archiv čísel časopisu Report na domovské webové stránce viz <http://www.br-online.de/daserste/report/archiv/> (12. 3. 2006)

První zareagovaly Brémy, kde od roku 2001 platí povinnost pohřbívat všechny potracené plodů po 12. týdnu těhotenství a mrtvě narozených plodů. Pokud pohřeb nezajistí sami rodiče, je pohřbení zajištěno úřední cestou. Společný pohřeb těchto lidských plodů se koná čtvrtletně. K prvnímu takovému pohřbu se v září roku 2001 dostavilo mnoho rodičů, jejichž děti se narodily mrtvé již před léty. Šlesvicko-holštýnský zemský svaz ředitelů nemocnic zahájil celostátní akci na podporu etičtějšího přístupu k lidským plodům. Další čtyři stovky porodnických oddělení dobrovolně přijaly pravidlo pohřbít i ty plody, které této povinnosti nepodléhají. Lékaři se přesvědčili o tom, že někteří rodiče sice nejprve nechtějí využít možnost posledního rozloučení s mrtvým dítětem, avšak později toho litují. Brémský zákon o pohřebnictví stanovuje podrobné podmínky pro nakládání s mrtvým lidským tělem včetně jeho částí odňatých při operacích, mrtvě narozených plodů i embryí. Žádná část lidského těla nesmí sloužit komerčním účelům a musí se s nimi nakládat důstojně (pod hrozbou sankcí). Použití za účelem výzkumu, výuky nebo transplantace je vázáno na souhlas dotčené osoby či rodinných příslušníků. Zmíněná norma obsahuje rovněž podmínky pro provádění pitev, které jsou bez souhlasu rodiny prováděny mimosoudně jen na příkaz prokuratury, a to při nejasných příčinách úmrtí. Mrtvé lidské tělo smí být pohřbeno teprve po uplynutí 48 hodin od zjištění smrti. Dále jsou uvedeny podmínky postupu samostatně praktikujících lékařů a personálu lůžkových zařízení. Povinnému hlášení podléhají např. neočekávaná úmrtí, kdy je podezření na jejich souvislost s farmakoterapií a s lékařskými výkony, zejména ve vztahu k operacím a narkóze. Pitvy však probíhají jen na úřední příkaz či se souhlasem rodiny⁵⁷².

Všechny mrtvé narozené nebo potracené děti by měli mít podle názoru Německé nemocniční společnosti *Deutsche Krankenhausgesellschaft e. V. (DKG)* důstojný pohřeb. “Mělo by se to dít nezávisle od vývojového stádia a i bez výslovného přání rodičů, „ stojí ve vyhlášení DKG uveřejněném v Berlíně⁵⁷³. Nemocnice by se měli postarat o kremaci plodů v anonymním společném hrobě. Společnost DKG zastupuje 2 300 nemocnic v Německu.

Doposavad zacházeli s embryi v některých spolkových zemích jako s “etickým odpadem“ s hmotností 500 a 1 000 gramů. Spolu s orgány a částí těl je uchovávali a spalovali. V současnosti existují ve spolkových zemích různé úpravy týkající se formy pochovávání a hmotnosti. Když si to rodiče přejí, plody se pochovávají i jednotlivě.

1.9.3 Nizozemský zákon upravující zacházení s mrtvě narozeným

V pokrokovém Nizozemsku probíhá diskuse o tom, zda-li se jejich zákon o pohřbívání neměl vztahovat i na potracené plody do 24 týdne těhotenství⁵⁷⁴. Nizozemský zákon ze dne 7. března 1991 o zacházení s mrtvolou „Wet op de lijkbezorging“, ve znění pozdějších předpisů [verze platná od 01-04-2002] však nepoužívá potratovou terminologii, ale vychází z pojmu mrtvě narozený. Ve své první hlavě „Všeobecná ustanovení“, článku druhém, odstavci 1. b za mrtvě narozený označuje každý lidský plod, který se na svět dostal po těhotenství trvajícím nejméně 24 týdnů a neprojevil

⁵⁷² Srov. NĚMEC M. : Konec života v klinickém odpadu, Zdravotnické noviny, 23. 11. 2001, 22

⁵⁷³ Srov. <http://www.dkgev.de/archiv>

⁵⁷⁴ Srov. diskusi nad nizozemským zákonem o nakládání s mrtvým lidským tělem Wet op de lijkbezorging, webové stránky Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 28 dubna 2006, adresa: http://www.MinBZK.nl/openbaar_bestuur/wet_op_de?mode=print-popup=true

žádné známky života⁵⁷⁵. V druhém odstavci téhož článku zákon výslovně stanoví, že ustanovení tohoto zákona se nevztahují na dobu před 24. týdnem těhotenství. Při definici mrtvého lidského těla se tudíž zákon může vyhnout pojmu „plod“; říká pouze, že mrtvola je lidský pozůstatek (stoffelijk overschot) zemřelého nebo mrtvě narozeného⁵⁷⁶.

Pod pojmem „zacházení“ (lijkbezorging) rozumí pohřbení (begraving), zpopelnění nebo jiné způsoby zacházení upravené zákonem⁵⁷⁷. Ve výše zmíněné diskusi se doporučuje, aby zákon *Wet op de lijkbezorging* byl novelizován tak, že ustanovení tohoto zákona se budou vztahovat i na dobu před 24. týdnem těhotenství. Zákon přitom v dalších ustanoveních ukládá povinnost prohlídky a ohledání mrtvě narozeného, vydání oficiálního úmrtního listu, evidenčního čísla, určení pohlaví, zanesení datumu narození a smrti do matriky na matričním úřadě. Nizozemští provozovatelé pohřebišť a krematorií nesmějí mrtvě narozeného pohřbít, dokud si neověří jeho identitu srovnáním evidenčního čísla, na rakvi nebo urně s číslem uvedeným na doprovodném formuláři. Stejně tak musejí ověřit jméno, datum úmrtí a narození a druh pohlaví u mrtvě narozeného⁵⁷⁸.

1.9.4 Český a slovenský zákon o pohřebnictví

Pohřeb jako obřad není předmětem zákona o pohřebnictví, jak již zde bylo řečeno, nelze jej však důstojně provést, pokud ostatky budou zlikvidovány jako biologický nebo klinický odpad, a nikoliv pohřbeny. Český zákon o pohřebnictví se totiž týká pouze živé a zdravě narozených minimálně jednokilových dětí, které přežijí 24 hodin po porodu. Plod do váhy 1 kg se dostává do režimu, který neumožňuje uložit je na místa, která jsou vykázána k pohřbívání, nemožní spálit je v krematoriu, tedy v místě, kde má být spalováno. Drtivou většinou sněmovna v roce 2001 novelou⁵⁷⁹ zrušila povinnost pohřbívat lidské plody po potratu, kterou obsahoval tehdy nedávno schválený zákon o pohřebnictví⁵⁸⁰. Novela, kterou navrhla skupina poslanců ODS, která spočívala ve vynětí plodu z definice v § 2, který říká, co se rozumí lidskými pozůstatky pro účely pohřbívání, a tím přinesla zákaz pohřbení plodu. Problém se týká především několika desítek žen ročně, které v praxi porodí mrtvé dítě, které nesplňuje parametry tzv. definice porodu mrtvého dítěte podle vyhlášky Ministerstva zdravotnictví⁵⁸¹. Tato vyhláška stanovuje pouze pro účely statistického hlášení, nikoliv pro účely pohřbívání, stáří, váhu, atd., takže plod, který nemá např. kilo a je

⁵⁷⁵ Zákon překládám z textu zveřejněném dne 28. 6. 2006 na http://www.uitvaar.nl/index.php?s_page_id=303

⁵⁷⁶ Srov. odst. 1. a., čl. 2, hlava I. „Všeobecná ustanovení“ zákona o zacházení s mrtvolou „Wet op de lijkbezorging“ ze dne 7. března 1991.

⁵⁷⁷ Srov. čl. 1, hlava I. „Všeobecná ustanovení“ zákona o zacházení s mrtvolou „Wet op de lijkbezorging“ ze dne 7. března 1991.

⁵⁷⁸ Srov. čl. 8, §1, hlava II. zákona o zacházení s mrtvolou „Wet op de lijkbezorging“ ze dne 7. března 1991.

⁵⁷⁹ Srov. novelu č. 320/2002 Sb., o změně zákona o pohřebnictví.

⁵⁸⁰ Srov. § 2 písm. a) zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví (platný do 31. 12. 2001) „Vymezení základních pojmů“: Pro účely tohoto zákona se rozumí lidskými pozůstatky mrtvé lidské tělo, jeho části nebo plod po potratu do pohřbení, pokud nejsou za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem použity pro potřeby lékařské vědy, výzkumu nebo k výukovým účelům a zpopelněny ve spalovně zdravotnického zařízení podle zvláštního právního předpisu. U termínu plod po potratu byl odkaz na § 4 vyhlášky č. 11/1988 Sb., o povinném hlášení ukončení těhotenství, úmrtí dítěte a úmrtí matky. Ještě před schválením této verze byl podán pozměňovací návrh, který spočíval v tom, že plod po potratu se stává lidským pozůstatkem jen tehdy, pokud žena sjedná pohřbení.

⁵⁸¹ Srov. § 4 vyhlášky č. 11/1988 Sb., o povinném hlášení ukončení těhotenství, úmrtí dítěte a úmrtí matky.

porozen mrtvý, ale má např. jen 90 dkg, porodí se či potratí již mrtvý, nemůže již podle poslanecké novely být pohřben, ale je s ním nakládáno jako s biologickým odpadem.

Jiná situace nastala u našich nejbližších sousedů, po té, co se Slovenská republika poučila z našeho legislativního kotrmelce z roku 2001 a nejdříve sama přijala zcela novou právní úpravu zdravotní péče⁵⁸². Národní rada Slovenské republiky se usnesla na zákoně o pohřebnictví v roce 2005, který v § 4 pro účely zákona č. 470/2005 Z. z. o pohřebnictví definuje tzv. jiné lidské pozůstatky⁵⁸³. Jiné lidské pozůstatky, především plody po potratu nebo předčasně odňaté lidské plody, jako i části těla anebo orgánů odňaté živým i mrtvým osobám a jiný materiál lidského původu, pokud se nepoužijí na vědecké, léčebné, preventivní anebo výukové účely, se pohřbí anebo se zpopelní ve spalovnách zdravotnických zařízení, a to jen v případě, že neexistuje podezření z trestného činu. Pokud rodič potraceného anebo předčasně odňatého lidského plodu požádá, umožní se mu jeho pohřbení. Na vykonání těchto úkonů sa ovšem nevyžaduje evidence v matrice. Ostatní ustanovení zákona č. 470/2005 Z. z. o pohřebnictví se při nakládání s jinými lidskými pozůstatky použijí přiměřeně⁵⁸⁴.

„Ať už má na etiku každý názor, jaký chce, nelze podle mého soudu upřít právo ženě či jejím příbuzným pohřbít plod jenom proto, že je o 5 dkg, anebo o více, lehčí, než stanovuje vyhláška pro účely statistických hlášení či vyhláška pro nárok na pohřebné. Jde o ochranu menšinového názoru před většinovým ve věci, která onu většinu nebude nic stát, a to v oblasti etické. Jsem přesvědčena, že zákon nesmí omezovat osobní svobodu nadbytečně a zvláště v oblasti lidských práv, a tady se v této oblasti pohybujeme.“⁵⁸⁵

Jednoznačné právní vymezení a finální řešení způsobu pohřbívání plodů po potratu měl u nás tehdy obsahovat připravovaný zákon o zdravotní péči. V praxi se též mohl od té doby řešit vhodný způsob pohřbívání plodu. Zákon nestanovoval konkrétním osobám povinnost pohřbení plodu po potratu. Osoby však nesměly provést pohřbení jiným způsobem, než který tento zákon ukládal. Pokud by se v praxi prokázalo, že takový postup by vedl k velmi subjektivním, necitlivým výkladům, Ministertstvo pro místní rozvoj bylo připraveno řešit upřesnění předmětného postupu prostřednictvím nařízení vlády.

„Hlasovali jsme proto, že nás k našemu rozhodnutí jednak vedlo to, že Listina základních práv a svobod říká, že lidský život je hoden ochrany již před narozením. A my jsme přesvědčeni, že už proto je třeba s těmi potracenými plody zacházet nikoli jako s biologickým odpadem, ale právě jako s lidskými pozůstatky a jaksi zacházet s nimi stejným způsobem, jako s ostatními lidskými pozůstatky.“⁵⁸⁶

⁵⁸² Mrtvé lidské tělo nejdříve v § 43 definovali pro účely zákona č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona č. 350/2005 Z. z.

⁵⁸³ oproti základnímu pojmu „lidský pozůstatek“, kterým je mrtvé lidské tělo. Viz § 2 a) zákona č. 470/2005 Z. z. z 23. septembra 2005 o pohrebníctve a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikání (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

⁵⁸⁴ Viz § 4 zákona č. 470/2005 Z. z. o pohrebníctve a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikání (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

⁵⁸⁵ Viz senátorka Zuzana Roithová, stenozáznam 6. den schůze senátu, 6. prosince 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154>

⁵⁸⁶ Viz senátor Zdeněk Bárta, stenozáznam 6. den schůze senátu, 6. prosince 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154>

Oficiálním argumentem pro nové rozhodnutí sněmovny bylo to, že za posledních deset let není známý žádný případ, kdy by rodiče žádali o pohřbení potraceného plodu⁵⁸⁷. Lucie Talmanová (ODS) při obhajobě novely poukázala i na to, že vynucený akt pohřbívání by nebyl projevem úcty k zemřelému, ale jen by prodlužoval utrpení rodičů. Neexistuje tedy dosud zákonná povinnost uložení plodu do chladicího zařízení, než se rodina rozhodne o jeho pohřbení, včetně vyplacení pohřebního atd.

Do roku 2002 pohřbení plodu nic nebránilo, protože žádný zákon neupravoval pohřbívání. Pohřbívání upravovala pouze vyhláška, která nezakazovala. Tento zákon zakázal, díky této novele, pod sankcí 50 000 korun pohřbít plod nebo mrtvé dítě, které nemá onen 1 kg. Tj. uložit do země či spálit v krematoriu totiž cokoli jiného, než je uvedeno v oné definici podle § 2, co se rozumím pojmem lidské pozůstatky, nesmí být pohřbeno. V původním zákoně, který připravila vláda, mezi pozůstatky patřil i plod po potratu, a poslanecká novela prostě toto slovo „jenom“ odstranila. Ale neřešila situaci, kdy matka nebo žena chce tak, jak to bylo možné dosud, toto dítě nebo tento plod pohřbít.

„To se to uchovávalo na gynekologiích, to se to chladilo. Když z toho byl kšeft, bylo to technicky možné. Když jde o etiku, o vztah k zárodkům lidského života, tak je to najednou nemožné a jde o iracionální hloupost. Proč se všichni ptají jen gynekologů a neptají se žen? Jak by si přály, aby skončil jejich plod po potratu. A nejenom žen; vždyť jsou to děti i nás, mužů. Uvědomte si, že návrh zákona by šlo interpretovat, kdybych chtěl být zlý, že jde o to - zachovat možnost znovu s těmi plody začít kšeftovat, pokud by se vrátily ty trhy opět k nám.“⁵⁸⁸

Z psychologického a etického hlediska mohou mít negativní postoje k pohřbívání plodů po potratu různé souvislosti a mohou hledat různá vysvětlení a ospravedlnění. Postoj balancování na hraně právního a protiprávního jednání může být ospravedlňován paternalistickou starostlivostí o věci, která možná spíše zakrývá osobní zájmy a nedostatek zralosti. Postoj právního nonkonformismu může vycházet z nestálosti a z nedůvěry k druhým a ke křesťanské části společnosti.

„V současné době se naprosto běžně zachraňují děti, které se narodily o váze 800 až 1000 gramů. Dozajista mnoho našich občanů, kteří se narodili v tomto váhovém rozpětí, chodí a žijí mezi námi. Já si nedovolím tvrdit, že se narodili jako biologický odpad. Jsem přesvědčen, že se narodili jako lidské bytosti. Proto jsem přesvědčen, že zařazení tohoto potratu mezi biologický odpad je zařazení naprosto chybné.“⁵⁸⁹

Současný zákon o pohřebnictví zakazuje rodině pohřbení plodu po potratu, rodina se nemůže svobodně rozhodnout a plod se stává biologickým odpadem. I kdyby jediná rodina v ČR chtěla potracený plod pohřbít, tak nesmí. Zákaz pohřbít plod vážící, řekněme 999 gramů, je absolutním a přitom absurdním zákazem. Při úmrtí plodu po

⁵⁸⁷ Vládní návrh zákona o pohřebnictví přitom jasně ve své důvodové zprávě hovořil o tom, že pokud o pohřbení plodu nebude ze strany rodičů zájem, pohřeb zajistí obec.

⁵⁸⁸ Viz senátor Zdeněk Bárta, stenozáznam 3. den schůze, 25. října 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=143&T=100#st100>

⁵⁸⁹ Viz J. Janeček, stenoprotokol č. 25, Návrh poslanců Lucie Talmanové, Evy Dundáčkové, Aleny Páralové a dalších na vydání zákona, kterým se mění zákon č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví a o změně některých zákonů /sněmovní tisk 1011/ - první čtení, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154>

potratu se totiž nevyplňuje list o prohlídce mrtvého⁵⁹⁰, bez kterého žádná pohřební služba v ČR nikoho nepohřbí, protože ony musí ze zákona předávat provozovateli pohřebiště lidské pozůstatky rovnou s listem o prohlídce mrtvého kvůli evidenci pohřebiště. Zákon o pohřebnictví ukládá povinnost provozovatelům krematorií a provozovatelům pohřebišť vést řádně evidenci podle § 20 ZPh a říká také přesně, co v té evidenci má být. Právě např. jméno, příjmení, rodné číslo a spousta dalších údajů. Nicméně i dnes se setkáváme s případy, kdy musí být pohřben a je pohřbíván člověk, jehož totožnost prostě známa není. To znamená, jak by postupoval onen správce nebo majitel pohřebiště nebo krematoria v případě plodu po potratu? Prostě informace, které neexistují nebo nejsou zjistitelné by se v těchto evidencích neobjevovaly. Přesto plody po potratu končí jako infekční nemocniční odpad, který se liší od jiného pouze tím, že musí být umístěn odděleně od pece, nesmí být mísen s jinými kategoriemi odpadu a nesmí s ním být přímo manipulováno. Začíná-li lidský život okamžikem početí, a je-li potom v jedné fázi ukončen, proč ho vůbec nazýváme plodem po potratu?

„Zakopat mrtvého psa do váhy 30 kg může občan beztrestně. Pohřbít potracený plod vážící 999 g podle předložené novely však nejde. Přitom platí, že mrtvě narozené dítě o hmotnosti 1000 g pohřbít lze.“⁵⁹¹

Pregnantní vyjádření nám poskytuje antropologická varianta Kantova kategorického imperativu, která zapovídá nakládat s lidstvím jako s pouhým prostředkem. Určení počátků lidské personality je nesmírně obtížný úkol. Důležitá zde bude definice osoby, na níž se filozofové a teologové vždy neshodnou⁵⁹². Tomáš Machula upozorňuje, že i Magistérium katolické církve vyjadřuje určitou rezervovanost⁵⁹³. V encyklice *Evangelium vitae* používá papež formulaci „lidské stvoření má být chráněno jako osoba a takto s ním má být jednáno už od jeho početí“⁵⁹⁴. D. Jones interpretuje tuto opatrnou formulaci jako vyjádření určité nejistoty ohledně tajemství vzniku člověka, ale upozorňuje, že papežova nauka je v této věci jinak jasná. Přestože nelze přítomnost rozumové duše prokázat experimentálně, výsledky vědy dávají východisko pro rozumový úsudek ohledně přítomnosti osobního charakteru bytí již od početí⁵⁹⁵. Důvodem teologické nekompromisnosti v problematice nakládání s lidským životem od početí hraje roli nejen filozofické řešení otázky animace, ale také fakt, že člověk je od svého početí neoddělitelně spjat s tajemstvím Božího stvoření.

⁵⁹⁰ V tomto formuláři je část, která je pro děti a dospělé, a pak je tam kolonka „Mrtvý novorozenec“. Není tam kolonka „Plod po potratu“. Není tam prohlídka plodu po potratu a konstatování mrtvého plodu po potratu. Tím pádem nevzniká žádný matriční úkon. To znamená, mrtvý novorozenec je zaznamenán v knize narozených a zároveň je zaznamenán v knize zemřelých. A na základě toho se odvíjí pohřbení. Nic takového se nemůže stát s plodem po potratu, protože není vyplněn list o prohlídce zemřelého, protože na to neexistuje kolonka.

⁵⁹¹ Viz senátor Zdeněk Bárta, stenozáznam 6. den schůze senátu, 6. prosince 2001, <http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=3&IS=140&T=154#st154>

⁵⁹² Srov. ASHLEY B. M. : *Contemporary Understanding of Personhood*, in: SMITH R. E. (ed.): *The Twenty-Fifth Anniversary of Vatican II. A Look Back and a Look Ahead*, The Pope John Center, Braintree, Mas 1990, 35-48.

⁵⁹³ Srov. MACHULA Tomáš: *Tělo a duše při vzniku lidského života*, in: PhDr. Petr Kubín, Ph. D. Mgr. Mlada Mikulicová, Mgr. David Svoboda (ed.). : *Omnia autem probate*, sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek VII. , Vydala Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005, 24-42, 39.

⁵⁹⁴ JAN PAVEL II. : *Evangelium vitae* 60.

⁵⁹⁵ Srov. JONES D. : *A Theologian's Brief: On the Place of the Human Embryo Within the Christian Tradition & the Theological Principles for Evaluating its Moral Status, Ethics & Medicine* 17, 2001, 3, 43-153.

Vystižena tím je přirozená podstata věci. Totiž to, že kanonické právo svým Kodexem člověku osobnost nedává a nedává mu ani právo na ni, ale pouze ji chrání, respektive též stanoví způsob jejího uplatňování v soukromých poměrech vůči ostatním. Kanonické podmínky členů Božího lidu, které předcházejí všem dalším rozlišením obsahuje termín *christifideles* – křesťané. Současný kodex kanonického práva jím rozumí každého člena Božího lidu, v jakékoli konkrétní funkci a postavení⁵⁹⁶. Tento termín se v rámci kanonického práva vztahuje stejně na všechny členy Božího lidu od Svatého otce až po posledního pokřtěného bezdomovce (*vagus*), při pohřbu počítá CIC/1983 i s nepokřtěným dítětem.

Český civilní kodex používá tradiční právní pojem fyzická, rozuměno přirozená, osoba. Pojem občan byl do zákoníku nevhodně převzat ze sovětského práva. K tomuto pojmovému nahrazení došlo v celém textu zákoníku roku 1991 a znamenalo dílčí projev opuštění předchozího netradičního právního myšlení. Univerzální mezinárodní právo, jímž je Česká republika vázána, spatřuje zdroj přirozených lidských práv v přirozené důstojnosti lidské bytosti (*inherent dignity of the human person*)⁵⁹⁷.

Konkrétní legislativní zápasy v zákoně o pořebnictví ukazují, že nalézt křesťanský postoj není ani v demokracii snadné. Příkladem je zápas o paragraf týkající se definice lidských pozůstatků. Etický postoj je jasný a biskupové jej pojali i jako právní stanovisko: setrvat i po sexuální revoluci šedesátých let při trestnosti interrupce. Setrvat při dosavadním stavu, kdy plod po potratu nelze pohřbít, znamená devalvovat cenu lidského života. Ustanovit však v zákoně, od kterého týdne těhotenství je plod po potratu lidským pozůstatkem nebo je povolit pohřbít ale pouze anonymně bez jakékoli evidence však v důsledku znamená totéž. I v demokracii jsou situace, kdy je každé řešení špatné. V podstatných a posledních otázkách lidské existence se nemůžeme schovávat za hodnocení a pokušení dnešního průměrného mínění. I vysoké a sublimní přesvědčení nemnohých může být pravdou, jež platí pro všechny, i když ji vyznávají nemnozí. Poslední pravdy nebývají v bulvárním tisku a nevytvářejí se na kavárenském stolku za nenuceného rozhovoru.

⁵⁹⁶ CIC/1983 Kán. 204 §1

⁵⁹⁷ Viz preambuli Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

2. Přehled vývoje právní úpravy

V této druhé části rigorózní práce se pokusíme nahlédnout do tajů předkodexové právní úpravy církevního pohřbu, jejího vzniku (rané fáze jsou pro život organismu vždy určující), podnikneme cestu k velkým právním autorům Západu, seznámíme se prostřednictvím textů s jejich pojetím křesťanského pohřbu a pokusíme se naznačit cestu k aktualizaci jejich odkazu pro nás dnes. Tomuto zájmu odpovídá metoda, kterou budeme postupovat. Téma metody v právní kanonistice je v úzkém vztahu s tématem hodnoty a použití pramenů. Povaha, prameny a metoda tvoří v této části jedno. Když převažují právní a teologické prameny, máme metodu deduktivní. Když se zdůrazní ekleziální a osobní zkušenost se smrtí, máme metodu induktivní. I v této kapitole převažuje metoda spirituálněteologická než přísně filologická.

Neusiloval jsem ani o to, jít do hloubky v analýze a komentáři historického vývoje kanonických řešení vztahů vznikajících v důsledku smrti, nýbrž spíš jsem se zaměřil do šíře. Při svém encyklopedickém charakteru jsem si dovolil zahrnout i některé obecné otázky, které přesahují zorné pole právní historie (historiografie), v níž zvláštní místo má právní romanistika a právní kanonistika. Byl jsem si vědom toho, že právní historie je součástí nejen právní vědy, ale zároveň i vědy historické⁵⁹⁸, která není předmětem mého zájmu. Následující historický přehled si klade dále za cíl:

- ▶ podat ucelenější rámec vnějšího vývoje právní úpravy křesťanského pohřbu a jeho organizační stránky v západní Evropě a českých zemích;
- ▶ ukázat na rozpor mezi právní normou a její aplikací v praxi, tj. na proces, který v rovině normativního myšlení nápadně připomíná odklon od principu duality k principu kontinuity⁵⁹⁹.

Nedělám si nárok na historicko-liturgickou analýzu způsobů jak církve oslavovala mrtvé. Přehled pramenů práva, kterými se pohřební liturgie řídila v jednotlivých etapách církevních dějin, není předmětem této rigorózní práce⁶⁰⁰. Nebudu se ve své práci zabývat, jak napovídá samotný název, ani obsahem práva a zvyků katolické církve v oblasti péče o mrtvé lidské tělo světců, papežů a biskupů (ostatky, konzervace, balzamace) nebo vzpomínek na zemřelé. Až závěr studia kanonického práva musí patřit, stejně jako v právu židovském, regulaci vzpomínek a modliteb za mrtvé. Předmět úpravy tohoto práva je velmi rozsáhlý, především v rámci judaismu.

Obecně opomím složitý systém odstupňování honosnosti obřadů podle společenského postavení zemřelého a truchlících pozůstalých a odchylky mezi obřady

⁵⁹⁸ Srov. KNAPP Václav: *Teorie práva*, Praha: C. H. Beck, 1995, 9.

⁵⁹⁹ Přírozenopravní přístup k poznání práva je přístup dualistický v tom smyslu, že rozlišuje právo dané, tj. vytvořené lidmi, zejména zákonodárstvím, a právo přirozené, které je na daném právu nezávislé. Pozitivistický přístup je veskrze monistický a omezuje předmět právní vědy na poznání obsahu právních norem. Zkoumání vzniku práva ve společnosti a jeho působení nepovažuje za úkol právní vědy, ale za úkol sociologie. Přístup sociologický, který pochází zhruba ze stejné doby jako právní pozitivismus zkoumá právo nejen jako normativní systém, ale především jako společenský jev, jako společenské agentyTyto přístupy v právní vědě mohou existovat a i v současné době existují paralelně. Lze ovšem říci, že v současné době ve vědeckém poznání práva převažuje přístup sociologický. Srov. KNAPP Václav: *Teorie práva*, op. cit., 1995, 6.

⁶⁰⁰ Základní summarizaci liturgického práva podává BUGNINI Annibale: *The Reform of the Liturgy 1948-1975*. Do angl. přel. Matthew J. O'Connell, Collegeville, MN: The Liturgical Press, 1990, 686-687.

za zemřelé muže a ženy. V tomto směru jsou liturgické texty málo konkrétní. Z historických pramenů je zřejmé, že důležitá role patřila knězi, který dohlížel na průběh obřadů, jak jsme se již zmínili v kapitole Právní obyčej.

Velká péče byla věnována výběru místa, kde měl být zemřelý pohřben. Hrob však nevybíral specialista, jakýsi geomant, jenž by s pomocí magických praktik hledal takové místo, jehož poloha by zaručila nebožtíkovi klid, a tím i prosperitu pozůstalým⁶⁰¹. Nepohřbívalo se však jen na výsadních místech kolem kostela, ale také *in atrio*, na dvoře, jenž se později proměnil ve vlastní hřbitov. Rozprostíral-li se hřbitov na „kostelním dvoře“, říkali mu Němci *der Kirchhof* a německého jazyka neznalí Češi si to uzpůsobili na „*krchov*“. Stejně tak v angličtině i v holandštině (*churchyard, kerkhof*). Stojí za povšimnutí, že jedno z nejstarších francouzských slov označujících hřbitov nemá ani náboženský význam související s odpočinkem nebo spánkem, ani realistický význam související s pohřbíváním - slovo *atrium* jednoduše označovalo kostelní dvůr. Francouzské *âtre* až v 17. století nahradilo slovo *cimetière*⁶⁰². Rituální uložení těla do křesťanského hrobu v natažené poloze na zádech a s orientací ve směru západ-východ vycházelo ze způsobu pohřbení Ježíše Krista.

Většina historických monografií se málo zabývá pohřbíváním. Např. excelentní několika svazková edice „Sources for Ancienit History“⁶⁰³, věnují tomuto tématu pouze 7 stránek. Ostatně i nejrozsáhlejší a průkopnický pokus tohoto druhu, Ariésovy Dějiny smrti⁶⁰⁴ překvapí čtenáře jistou jednostranností pramenů (zejména francouzských) a důrazem na představu smrti typickou pro raný středověk, která je východiskem jeho analýz. Ohler⁶⁰⁵ se vůči Ariésovi vymezil hlavně záběrem pramenů, které na rozdíl od Ariése pocházejí z různých teritorií Evropy. Spektrum Ohlerových pramenů se pohybuje od archeologických pramenů až k literárním, liturgickým a právním textům. Historici si vyberou z pohřbívání pouze typický jev, který má ilustrovat argumenty založené na textu. Rituál lze analyzovat pouze jako součást náboženské víry a je imunní vůči vnějším vlivům jako je politická moc, válečné konflikty, třídy, ideologie apod. Rituál odráží převažující společenskou realitu. Ani jediný způsob pohřbívání nesmí být interpretován izolovaně⁶⁰⁶.

Kanonista by se měl (poučen historií) vyhnout polemickým a jednostranně kritickým přístupům, které vznikají tam, kde základním postojem není snaha o pochopení a toleranci, ani předpoklad autentických úmyslů, nýbrž necitlivé vytrhávání z historického, kulturního a společenského kontextu. Tak jako jsme dnes koncilem vybízení k ekumenicky vstřícným postojům k ostatním křesťanským církvím a k plodnému dialogu s mimokřesťanskými náboženstvími, je zapotřebí, abychom ve stejném duchu přistupovali k historickým pramenům disciplinárně-praktické teologie, církevnímu právu.

Z tohoto hlediska je zpracován i následující část. V několika kapitolách popisuje hlavní trendy tohoto jevu v historické posloupnosti a přitom letmo porovnává vztahy

⁶⁰¹ Srov. LOMOVÁ Olga, KUO-LIANG Yeh: Ach běda, přeběda, Oplakávání mrtvých ve středověké Číně, Praha: DharmaGaia, 2004, 31.

⁶⁰² Srov. DE LACURNE DE SAINT-PALAYE J. -B. : Dictionnaire de l'ancien français, Paris 1877, heslo „*âtre*“; DUPARC : Le Cimetière séparé des vivants, Bulletin philologique et historique du Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris 1964, 483 509.

⁶⁰³ CRAWFORD M. ed. : Cambridge 1983

⁶⁰⁴ Srov. ARIÈS Philippe: Dějiny smrti I. , II. , 1. vydání. Praha: Argo, 2000-2001.

⁶⁰⁵ Srov. OHLER Norbert. : Umírání a smrt ve středověku, Praha 2001.

⁶⁰⁶ Srov. MORRIS I. : Burial and ancient society: the rise of the Greek city-state, New studies in archeology, New York: Cambridge University Press, 1987, 5.

na nestejně rovině: vztah dvou normativních systémů (právo kanonické – právo římské; právo kanonické – právo židovské; právo kanonické – české právo sekulární⁶⁰⁷).

Do XVIII. století patřilo pohřebnictví do záležitostí církví. Věřící považovali péči o pohřby a o pohřebiště za svou společnou povinnost, protože na církve pohlíželi jako na velkou rodinu živých a mrtvých členů. Aby byli živí a mrtví členové ve stálém náboženském styku, byla zakládána společná církevní pohřebiště na jednom místě u kostela nebo u kláštera. Nejlepším písemným dokladem toho, jakým způsobem křesťané na mrtvé pamatovali, jsou nejrůznější formy záznamních knih a testamentů. Historik Michal Lauwers říká, že spíše než smrtí - pocity a postoje, jež vyvolávala - by se historik měl zabývat mrtvými, tím, jaká péče se jim věnovala, jaké místo a roli jim přiznávali živí⁶⁰⁸.

Rád bych dále vysvětlil proč církve uvalila v roce 1886 totální zákaz kremace, který zásadně odstranila v roce 1963; proč u katolických kostelů se již víceméně neprovozují hřbitovy k nim připojené a proč monarchové již nejsou pohřbívání uvnitř katolických katedrál. Kromě významu a historie práva a právních obyčejů poskytnu přehled způsobů sociální a finanční organizace pohřebních služeb v katolické církvi. Šlo o velmi složitou a sofistikovanou finanční administrativu ve strukturách právnických osob, které v katolické církvi dohlížely nad pohřbíváním a provozováním církevních hřbitovů.

Cílem je sledovat předchozí praxi a nabídnout historické zdůvodnění pro určité specifické normy v současném kanonickém právu týkající se pohřbení do země a kremace. Můj příspěvek není příspěvkem odborníka na dějiny církevní správy, ke kterým přehled vývoje právní úpravy křesťanského pohřebnictví nepochybně patří. Účinnost působení církevního práva na katolické pohřebnictví je do značné míry závislá na stavu farní organizace, která se vyvíjela dlouhou dobu, než dostala svoji dnešní podobu. Fara či farnost představuje vymezenou a právně stanovenou část diecéze, jejíž katolické obyvatelstvo bylo ve věci církevní správy odkázáno na ustanoveného duchovního správce - faráře - a jemu propůjčený kostel. Zjednodušeně řečeno, fara nemohla být bez kostela a kostel bez křesťanského hřbitova. Kostel se hřbitovem tvořily obvykle společnou právní osobou, spravovanou farní obcí. Z tohoto důvodu ponechal stát po celý středověk zřízení a péči o hřbitovy v působnosti církvi. Přečetl jsem si proto několik textů⁶⁰⁹, které se příslušné tematice věnují, a své postřehy jsem vyjádřil v několika poznámkách. Jsou to připomínky spíše obecnějšího charakteru, které se týkají též církevně-historických, právních a konečně teologických aspektů. První moje poznámka se týká obrovské časové rozlohy, kterou je vymezen můj text. Tento čas lze z hlediska církevní historie segmentovat podle rozličných kritérií.

⁶⁰⁷ V odvětví českého pohřebního práva je kanonizovanou normou např. ustanovení § 2 písm. d) ZPohř o neveřejných pohřebištích, které mohou nově zřizovat pouze církve, jejichž vnitřní předpisy neumožňují ukládání lidských pozůstatků a zpopelněných lidských ostatků na veřejném (rozuměj světském) pohřebišti. Těmito vnitřními předpisy není ovšem míněn u katolické církve Kodex kanonického práva, protože ten, jak jsme výše ukázali, takovou normu neobsahuje, nýbrž jde o právo řeholní.

⁶⁰⁸ Srov. diskusi v GOFF J. Le - TRUONG N. : Tělo ve středověké kultuře, op. cit. , 90.

⁶⁰⁹ Základní literatura k problematice vývoje předkodexového práva v oblasti pohřbu není obsáhlá a jen částečně mně dostupná.

J. J. Michal ve svých Dějinách pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského⁶¹⁰ rozlišuje pět základních etap, ohraničených právem nejstarším jako *ius antiquum*; sbírkami od XII. století do století XVI. (od Gratiana – 1150 do Tridenta - 1563) jako *ius novum*; *Corpusem iuris canonici* jako *ius novissimum* a konečně vlastní kodifikací Kodexu kanonického práva. Protože o této poslední zmíněné etapě pojednám až v další kapitole disertační práce, zbývá nyní dostatek prostoru na hledání původu předkodexového práva katolické církve v oblasti církevního pohřbu a církevních hřbitovů v prvních výše uvedených čtyřech základních vývojových etapách kanonického práva, ačkoli zjevně věnuji každé z nich rozdílné množství času.

2.1. Archaické právo římské

Většinu římskoprávních zásad týkajících se pohřbívání recipovalo už středověké kanonické právo. Byla přijata zásada, že „Církev žije podle římského práva“ (*Ecclesia vivit lege Romana*)⁶¹¹. Veškeré hřbitovy (*coemeteria*) se nacházely za hradbami. Ať už šlo o hřbitovy inhumační nebo cinerační. Hřbitovy i nákladné rodinné hrobky (*mauzolea*) zřizovali Římané za hradbami při konzulárních silnicích (např. *Via Aurelia*, *Via Flaminia*, *Via Salaria*, *Via Nomentana*, *Via Tiburtina*, *Via Praenestina*, *Via Latina*, *Via Ostiensis*), kde náhrobky a hrobky plnily vedle praktické také funkci reprezentativní⁶¹². Nejproslulejším místem hřbitovů a rodinných hrobek se stala *Appiova silnice - Via Appia*⁶¹³. Vedle hřbitovů na povrchu byla s ohledem na místní geologické podmínky zřizována rozsáhlá podzemní pohřebiště. Ve všech městech římské říše působila pohřební bratrstva nebo různé pohřební spolky *collegia funeraticia*, jejichž úkolem bylo mimo jiné zřizovat hřbitovy, eventuálně starat se i o jejich údržbu.

Experty na všechny náboženské otázky můžeme označit starořímské pontifiky. Již v nejstarších dobách působili jako poradní orgán králů v této oblasti⁶¹⁴. Byli nejvyšší autoritou nejen pro pravidla, která se týkala jejich vlastní činnosti (*ius pontificium*), ale také pro výklad obecných náboženských předpisů (*ius divinum*) a vykonávali také dohled nad tzv. *ius sacrum*, tj. speciálními sakrálními pravidly. Nejen že uchovávali náboženské texty (*carmina*), ale také v případě nejistoty o nich podávali dobrá zdání (*responsa*)⁶¹⁵.

Rex sacrorum, sacrificulus byla kněžská funkce, která vznikla na počátku Římské republiky. Ještě zajímavější záhrobní prvky se v řecko-římském náboženství objevují v souvislosti s výkonem kněžské služby a obřadů. Mnohému odříkán. í byl podroben *flamen Dialis* — různým alimentačním abstinencím (*boby*, pokrm mrtvých; kynuté

⁶¹⁰ Skriptum pro posluchače a doktorandy filozoficko-bohovědného studia. První vydání. , Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze-Litoměřicích, stolice historicko-právní, Litoměřice: ÚCN 1967, 138

⁶¹¹ Srov. BALÍK Stanislav - HRDINA Antonín: Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, op. cit. , op. cit. , 10.

⁶¹² MANODORI A. (a kol.): *Mura e Via Consolari*, 1. - 2. , *Via Cassia, Via Flaminia, Via Salaria, Via Nomentana, Via Tiburtina, Via Prenestina, Via Casilina, Via Appia, Via Ostiense, Via Portuense, Via Aurelia, Via Trionfale*. *Róma Archeologica. Guida alle antichità della città eterna, nono izinerario*, Elio de Rosa editore Róma 2000, 120-128.

⁶¹³ QUILICI L. : *Via Appia - Della Pianura Pontina a Brindisi*. Ed. : *Itinerari d'arte e di cultura*, Roma 1989, 55.

⁶¹⁴ Srov. VIDMAN L. : *Od Olympu k Pantheonu*, Praha 1986, 106.

⁶¹⁵ Např. CICERO M. *Tullius: De lege agraria II 22*, o výkladu pravidel týkajících se pohřbívání.

pečivo), nesměl jezdit na koni a podobně. Tento kněz nejvyššího boha Lova se musel vystříhat se jakéhokoli styku s čímkoli, co souviselo s kultem mrtvých - nesměli vidět mrtvolu nebo hrob a nadto se nesměli dotknout tzv. chtonických zvířat nebo rostlin (tj. takových, která mají vztah k podsvětím božstvům)⁶¹⁶. *Ne funestentur* neboli poskvrněn smrtí - výraz velmi dobře tlumočí nesnášenlivost živých. Slovo *funestus*, z něhož po oslabení významu vzniklo francouzské *funeste* (neblahý, zhoubný), původně označovalo výlučně znesvěcení způsobené mrtvolou. Odvozuje se ze slova *funus*, jež má tři významy: pohřeb, mrtvé tělo a současně vražda⁶¹⁷. Zpočátku také nemohli zastávat žádné magistratury⁶¹⁸, později byla povolena kurulská aedilita a úřad „městského“ praetora, protože zde nehrozilo tak velké nebezpečí rituálního poskvrnění pohledem na mrtvolu, jako u ostatních magistrátů, kteří se běžně zdržovali u vojska.

V oblasti římské i řecké hrály smrt, kult mrtvých a působení temných démonických sil významnou roli. Římané například zachovávali dny, v nichž se může dít mnoho pod vlivem zemřelých (DIES RELIGIOSI). Proto se nepodnikalo nic závažného, tribunál zel prázdnotou, manželství se neuzavírala, chrámy byly uzavřeny. U Řeků měly podobnou funkci „nešťastné dny“ (APOFRADES HÉMERAÍ). Proto si člověk činil újmu, proto se něčeho odříkal, aby se ochránil před vlivem zlých sil. Podobně při pohřebních obřadech. Ten, kdo byl ve styku s mrtvolou, se musel podrobit obřadním očišťováním a postu⁶¹⁹.

Archaické právo mělo tedy zcela sakrální charakter. To bylo především tím, že Římané vycházeli z toho, že řád jejich života jim byl dán samotnými bohy, a proto byl nejen věčný, ale zároveň také nezrušitelný. Každé jeho přestoupení bylo proto považováno za svého druhu zločin proti náboženství (sacrilegium). V historické době Římané nikdy, na rozdíl od Řeků, nevěřili v úplnou podřízenost lidí vůli bohů⁶²⁰. Navíc s touto vůlí bohů bylo možné „manipulovat“ pomocí „technických“ prostředků - tedy ritu, jako byly například vhodně zvolené pohřební rituály.

2.1.1 Damnatio memoriae

Pro staré Řecko je pro pohřeb typický výraz *epitafios*, *epitafion* s dvojitým významem. Mínil se jím jednak „pohřební nápis“ nebo „pohřební řeč“ (*epitafios logos*, lat. *laudatio funebris*), zvláštní forma slavnostní řeči nad nebožtíkem, nejčastěji při pohřbu padlého bojovníka, hrdiny. Druhý původně řecký výraz je odvozen ze slova *kenotafion* (*kenos tafos* - prázdný hrob). Římané používali *cenotaphium* - symbolický hrob. Kenotaf se budoval takovým nebožtíkům, jejichž tělo nebylo k pohřbení. Zahynuli v bitvách, na moři nebo pro vzdálenost nebyl možný jejich převoz. Podle antických představ takový mrtvý bez řádného obřadu a hrobu bloudil světem a mohl se dokonce změnit v škodícího démona. Proto jim byly budovány „čestné“, „symbolické“ nebo „prázdné“ hroby. Při postavení kenotafu bylo třeba třikrát zvolat

⁶¹⁶ Vycházím především ze závěrů a odkazů Skřejpekových, srov. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, Právo a náboženství ve starověkém Římě, Vydavatelství 999, 1999.

⁶¹⁷ Cituje THOMASSIN L. : *Ancienne et Nouvelle Discipliné de l'Église*, 1725, svazek 3, 543n. ; *Dictionnaire d'archéologie chrétienne*, heslo „Ad sanctos“, svazek 1, sl. 479-509.

⁶¹⁸ Srov. KRÁL J. : *Státní zřízení římské*, Praha 1921, 181.

⁶¹⁹ Srov. např. APULEIUS: *Metamorphoses* 2,24, The Loeb Classical Library - LCL 44, 104nn. ; česky APULEIUS: *Zlatý osel*, přel. V. Bahník, Praha: Svoboda, antická knihovna, 1974, 56 až 63.

⁶²⁰ Srov. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, Právo a náboženství ve starověkém Římě, op. cit. , 8.

jméno zemřelého, aby byl přivolán do hrobu. Kenotafem se ovšem mínily rovněž čestné památníky stavěné významným a zasloužilým osobnostem, vítězům apod⁶²¹.

Opakem *kenotafion* v tomto posledně zmíněném významu je *damnatio memoriae* - zahlazení památky na odsouzeného. Římské pohřební právo bylo *juxta ordinem*, ale rozhodnutí v provinciích bylo často *extra ordinem*, tedy římský způsob zacházení s těly popravených byl ponechán na místní samosprávě. Někdy bylo jejich tělo jen odklizeno, jindy pohřbeno zvláštním způsobem, ale v jiných případech bylo pozůstalými pohřbeno podle většinového pohřebního ritu. Pohřeb do země byl odpírán zrádcům, protože jak vysvětluje Filoztratos, nebyli hodni, „*aby je posvětila země*“⁶²². Již Livius píše, že když syn římského konzula velícího vojsku přes zákaz velitele dosáhl důležitých vítězství a prokázal osobní statečnost, byl na rozkaz otce-konzula popraven, tak že, „(. .) *Všichni zůstali bez sebe nad tak krutým příkazem. (. .) Byl uspořádán pohřeb s takovou nádherou, jak jen bylo možné při vojenské horlivosti, a tělo mladíka, pokryté zbrojí nepřítelů, bylo spáleno na hranici vystavěné mimo násep*“⁶²³. Jinak delikventi v Římě neměli právo na rituální pohřeb a jejich těla se pohazovala na Esquilinu a vhadzovala do Tiberu. Jindy ale byli popravení na rozkaz císaře jen vhozeni do stok, tak jako se to stalo dětem a přátelům Kleandra, který byl popraven kvůli obvinění z přípravy atentátu na císaře Commoda.

Vedle klasického stětí se v antice za císařství používalo také oběšení a pak tzv. *summa supplicia* - zostřené způsoby výkonu trestu smrti, jako bylo ukřižování nebo předhození šelmám. Podle římského zvyku zůstávala těla na kříži, dokud ptáci, divocí psi nebo jiná zvířata a hmyz neohlodali mrtvolu na kost. Smrt na kříži byla jasným znakem, že ten, kdo byl zavěšen na dřevě nepochází od Boha. „*...Židé však mají tak velikou péči o pohřby, že i ty, kdo byli za trest ukřižováni, snímají před slunce západem a pohřbívají*“⁶²⁴. Vždyť mnozí Židé, např. během židovské války v letech 66 -70 po Kr. , byli též Římány odsouzeni na kříž a spoluvěřící je nepokládali za prokleté, ale za skutečné mučedníky, a podle toho je i důstojně pohřbili. Bylo dokonce možné ukřižované - dokonce za mimořádného stavu - tedy i za války - rovněž individuálně pochovávat v sarkofágu⁶²⁵. Nejednou posloužily římské sarkofágy i k opětovnému použití ve středověku⁶²⁶. Hrobky totiž především vystavují na odív bohatství a je naprosto jisté, že zachování blahobytu předních rodin je součástí každé politiky⁶²⁷.

⁶²¹ Ani v raném novověku nebyl u nás tento druh náhrobku příliš častý. Srov. POJSL MILOSLAV: *Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia*, Díl I. , Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006, 48.

⁶²² citováno v HARRISON Jane Ellen: *Prolegomena to the Study of Greek Religion*, New Persey: Princenton University Press, 1991, 599.

⁶²³ LIVIUS, *Dějiny VIII/7*, přel. Pavel Kucharský – Čestmír Vránek, Svoboda, Praha 1979, 64.

⁶²⁴ Srov. JOSEPHUS: *Válka židovská*, II. , kniha čtvrtá, kapitola 5, (317), přel. J. Havelka, Academia 1992, 55.

⁶²⁵ Srov. BLINZLER J. : *Das Turiner Grablinnen und die Wissenschaft*, Ettal 1952, 54.

⁶²⁶ Jako příklad lze připomenout pohřeb císaře Karla Velikého (+ 814) v polygonální císařské korunovační kapli Panny Marie v Cáchách. Všeobecně se předpokládá, že jeho tělo bylo uloženo do antického sarkofágu přivezeného výpravou samotného císaře Karla z Itálie. Vnější stěny sarkofágu pokrývá reliéf zobrazující únos Proserpiny (v Řecku zvaná Persefoné nebo také prostě Koré = dívka). Obsah antické báje o únosu Persefoné, dcery vševládneho Dia a bohyně Déméter, vládcem podsvětí Hadem, který ji pojal za manželku. K usmíření rozhněvané Déméter dovolil Zeus Persefoné, aby každé jaro mohla opustit podsvětí a na zemi se radovat z nastávajícího jara. Zobrazení této báje bylo možné při jmout i křesťanstvím jako symbol znovuzrození, vzkříšení k novému, věčnému životu. Jedná se o typický příklad transformace antického mýtu do křesťanského prostředí. Srov. POJSL MILOSLAV: *Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia*, Díl I. , Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006, 13.

⁶²⁷ Srov. BARKER G. -RASMUSEN T. : *Etruskové*, op. cit. , 270.

Naproti tomu pohřební jáma vystavuje na odiv hanbu a představovala římskou soudní praxi *damnatio memoriae* - zahlazením památky na odsouzeného.

Ukázkovou prací o charakteru liminality v šlechtických a královských pohřebních rituálech je studie Sergio Bertelliho⁶²⁸, který se zabýval násilnostmi, které následovaly po smrti významných osobností. V této souvislosti je třeba upozornit na skutečnost, že velké množství historickoantropologických prací bylo věnováno panovnickým pohřbům v celé Evropě. „*Tupení mrtvol králů a kácení jejich pomníků náleží v každém období západoevropské historie k spektakulárním nástupnickým repertoárům (spíše však rituálům) vítězných protivníků a krvavých revolucí*“⁶²⁹. Poprava a tupení lidských ostatků je významnou situací lidské existence a proto nepřekvapuje, že ve všech kulturách a náboženstvích je provázeno rituálními obřady.

V celém Středomoří vládlo v adventu Boží vlády přesvědčení, že ukřižovaní nemohli dojít pokoje ani po smrti, jednalo se tedy o trest, který podle tehdejších představ zasahoval až do záhrobí, protože měl popravenému zajistit věčné prokletí a určitou formu zatracení. Oběšení nebo naražení na kůl nebylo v Izraeli obvyklé a zdá se, že následovalo až po vykonané popravě. V Izraeli se používalo ve vyjímecných případech, např. při ztrestání poražených nepřátelských králů (Joz 8,29 10,27) nebo jako trest za odboj (2S 4,12), popř. k smytí dávné viny (2S 21,8n). Takový trest byl pro ostatní vážným varováním; znamenal prokletí mrtvého (hebrejsky q-l-l) a současně zlehčení (hebrejsky opět q-l-l) Boha. Kříž byl opravdu čímsi hrůzným pro všechny národy tehdejšího kulturního světa. Vedle ukřižování prováděného římskou okupační mocí totiž existovala daleko důstojnější eventualita exekuce ukamenováním, která ovšem byla pravděpodobnější v Galileji, kde židovským náboženským autoritám tetrarcha toto právo výslovně neupíral.

Mrtvola musí být ještě týž den před večerem pohřbena, popřípadě musí být umírání urychleno a trápení ukončeno (J 19,31n). Šlo o to, aby byla země uchráněna před následky zlořečení. Aby se popravení vrátili do lůna své terulické matky a později se mohli znovu narodit⁶³⁰. V předchozích částech rigorózní práce bylo dost nesnadné zůstat lhostejným k evangelijnímu určení kristologického základu křesťanského pohřbu, abychom se tak dopátrali jak jádra pohřební liturgie, tak jádra jeho kanonické úpravy. Pokusíme se o to hned v následující kapitole.

Pohřbení Ježíše Krista, Pána a Spasitele

Ježíš byl plně člověkem své doby, hovořil jejím jazykem, používal její myšlenková schémata, sdílel její postoje. Přijal zvyky svého národa, tedy i náboženské obyčeje. Byl obřezán, obětován v chrámě, připojil se ke kajícímu baptistickému hnutí Janovu⁶³¹. Ježíše nestihl osud, který byl u židovských popravených běžný. Nebyl zakopán, ale jeho mrtvé tělo bylo podle římského zvyku přenecháno blízkým

⁶²⁸ Srov. BERTELLI Sergio: Rituals of violence surrounding the King's body, in: Lothar Kolmer (ed.), Der Tod des Machtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher, München-Wien-Zurich 1997, 263-280.

⁶²⁹ Viz BRÜCKNER W. : Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der Effigies, Berlin 1966, 191.

⁶³⁰ ELIADE M. : Pojednání o dějinách náboženství, z franc. orig. Traité d'histoire des religions přel. J. Vacek, 1. vydání, Praha: Argo, 2004, 253.

⁶³¹ Václav VENTURA: Spiritualita křesťanského mnišství, text edičně připravil Ondřej Koupil, Praha – Břevnov: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha & sv. Markéty, 2006, 21.

a přátelům⁶³². Práví se, že Ježíšovo tělo nepohřbil žádný z jeho učedníků, ale jeden z jeho přívrženců, člen židovské rady, Josef Arimatejský, objevující se pouze na tomto místě a později nenáležící k obci, který jej pohřbil ve svém hrobě. Dosvědčuje to pouze několik žen. Již Marek kladl důraz na oficiální konstatování smrti⁶³³. Nezpochybnitelný fakt pohřbu zdůrazňuje i staré vyznání víry, dochované Pavlem⁶³⁴. Třebaže náboženský zájem o hroby židovských mučedníků a proroků tehdy nebyl zrovna malý, je s podivem, že ke kultu hrobu Ježíše Nazaretského nikdy nedošlo⁶³⁵.

Z perspektivy křesťanství bychom se mohli pokusit římskou soudní praxi *damnatio memoriae*, jež předcházela tajemství Kristovi smrti a pohřbení, interpretovat tak, že bychom toto archaické právo na zahrazení památky odsouzeného interpretovali jako řadu jeho předobrazů. Kořeny křesťanského práva na pietní ochranu člověka, nikoli pouze jeho osobnosti, na trvale dobrou zvěst i o popraveném a na věčnou památku Ježíšova umučení a zmrtvýchvstání můžeme hledat již ve způsobu pohřbení Ježíše Krista. Potom bychom pohanské způsoby zacházení s těly delikventů rozhodně nepovažovali za nesmyslné a zvrhlé fáze náboženského cítění lidstva po jeho pádu v důsledku hříchu, ale mohli bychom je vykládat jako zoufalé pokusy předjímat tajemství pohřbu našeho Pána a Spasitele. Z tohoto hlediska by veškeré předkřesťanské pohřební rituály byly jen čekáním na Krista.

I když ne všichni exegeté přijímají jako jistou skutečnost, že Ježíš „měl pohřeb“, tedy že pohřeb jeho lidských pozůstatků byl rituálním židovským pohřbem⁶³⁶, přesto jsme konfrontováni s faktem, že ho evangelisté do rámce pietního pohřbu vykonaném jeho učedníky zařazují, ať z důvodů historických nebo teologických. Evangelista Jan důstojný pohřeb Ježíše povýšil dokonce na královský⁶³⁷. I když je jasné, že z novozákonních zpráv nemůžeme historicky přesně stanovit průběh pohřbení Ježíše, přesto dvě klíčová místa, tj. Josefova žádost o Tělo a uložení Těla do hrobu, mají své pevné postavení v obřadu a umožňují nám stanovit kontext a upřesnit situaci, ve které bylo Ježíšovo pohřbení uskutečněno. I v případě, kdybychom připustili, že Ježíšovo pohřbení nebylo pohřbem, ale splněním povinnosti dostat tělo z kříže před západem

⁶³² Je možné mít různé názory o tom, kde toto podání o pohřbu Páně v evangeliích začíná, není však pochybnosti, že jeho jádrem jsou oddíly Mt 27,57-61. 62-66; Mk 15,42-47; L 23, 50-56; J 19,38-42. Tyto oddíly dělí katolictví biblisté na 3 části: 1. Josefova žádost o Tělo; 2. Uložení Těla do hrobu; 3. Sobota: Stráž u hrobu.

⁶³³ Mk 15, 45

⁶³⁴ I K 15,4

⁶³⁵ Srov. KOTRLÝ Tomáš: Pohřeb Ježíše Krista, Pána a Spasitele, in: Akord XXVI, revue pro literaturu, umění a život, Brno – Praha: Knihař Pavel Káňa, 2006, č. 1-7, 17-359, zde 238.

⁶³⁶ Srov. BROWN R. E. : The Death of the Messiah: from Gethsemane to the grave: a commentary on the Passion narratives in the four Gospels, I-II, The Anchor Bible Reference Library, 1. vydání, Doubleday, (imprimatur Patrick J. Sherida, D. D. , 30. dubna 1993), NY 1994 - především díl II, kapitola Jesus is buried (Mark 14:42-47; Matt 27:57-66; Luke 23:50-56; John 19:38-42), 1201-1313; KENNARD J. : Jr. ,The Burial of Jesus, Journal of biblical literature JBL 74 (1955), 227-38; GHIRBERTI G. : La Sepoltura de Gesù: I Vangeli et la Sindone, Rome - Marietti 1982); články: BROWN R. E. : The Burial of Jesus (Mark 15:42-47), in: The Catholic Biblical Association of America, Catholic Biblical Quarterly 50, The Catholic University of America, Washington 1988, 233-245; BLINZLER J. : Die Grablegung Jesu in historischer Sicht. Resurrexit, (ed.) E. Dhanis, Vatican City: Editrice Vaticana, 1974, 56-107; BRAUN F. -M. : La sépulture de Jésus, RB 45, 1936, 34-52, 184-200, 346-63; COUSIN H. : Sépulture criminelle et sépulture prophétique, RB II, 1974, 375-93; DHANIS E. : Lensevelissement de Jésus et la visite au tombeau dans l'évangile de saint Marc, xv, 40-xvi, 8 , Greg 39 (1958) 367-410; RAHILLY A. O' : The Burial of Christ, Irish Ecclesiastical Record 58 (1941) 302-16, 493-503; 59 (1942) 150-71.

⁶³⁷ J 19, 38-42.

slunce⁶³⁸ (která by ovšem zcela zákonitě byla poznamenána velikonoční atmosférou), zůstává situování těchto dvou prvků v platnosti, neboť každý pohřeb do země začíná jeho přípravou a končí uložením lidských pozůstatků do hrobu.

Je Josefovým motivem pohřbít Ježíše pouze snaha splnit příkaz Zákona? Kdyby to však byl jediný Josefov motiv, proč by se tato jeho píle a úsilí netýkalo rovněž dvou ukřižovaných lotrů po pravici a levici Ježíše Krista? Někteří exegeté argumentují tím, že Marek (15,47) o ženách říká pouze to, že sledovaly, kam bylo Ježíšovo tělo položeno, ale nespolupracovaly s Josefem, což ukazuje na nedostatek důvěry mezi Josefem a ženami, což je pochopitelné pouze za předpokladu, že nebyl učedníkem Ježíše. Jenom tak je pochopitelné, že se ženy neúčastnily pohřbu.

„Takový výklad Marka dává smysl detailu, který je Achilovou patou zjednodušení Mt 27,57 a J 19,38, kde Josef už je učedníkem Ježíše. Žádné kanonické evangelium nenaznačuje spolupráci mezi Josefem a věřícími, kteří jsou popsáni jak sedí blízko hrobu (Mt 27,61) a dívají se, kam je tělo Ježíšovo ukládáno (Mk 15,47; Lk 23,55). Nedostatek spolupráce během pohřbu mezi dvěma skupinami Ježíšových učedníků není snadno srozumitelný. Naproti tomu nedostatek spolupráce mezi členem Sanhedria, který je zodpovědný za smrt Ježíše, jehož jediným přáním je nechat pohřbít lidské pozůstatky zločince a ženami následující Ježíše, je pochopitelný zcela.“⁶³⁹

Před Ježíšem z Nazareta, který celý svůj život nasadil pro druhé, musela tvář v tvář hrůzné potupě kříže vyvstávat s neúprosnou zřejmostí otázka, zda bude vůbec někdo z lidí schopen přijmout zvěst prokletce pověšeného na kůlu a pohřbeného v jámě. Odpověď způsobu pohřební Ježíše, Božího Syna je nutno hledat v jeho smrti. On „narozený z ženy, podrobený Zákonu“⁶⁴⁰ podlehl smrti, která je vlastní lidské přirozenosti, a přes vlastní úzkost z její blízkosti⁶⁴¹ „ji vzal na sebe úkonem naprostého a svobodného podrobení se vůli svého Otce. Ježíšova poslušnost proměnila prokletí smrti v požehnání.“⁶⁴² V Jeruzalémě, který podléhal přímo římskému prokurátorovi, byla pravděpodobnějši smrt na kříži, i když i tam, jak dokládá sám Nový zákon⁶⁴³, nebylo v dané době ukamenování zcela vyloučeno. C. V. Pospíšil v této souvislosti poukazuje na skutečnost, že není tak řídkým zjevem, aby člověk považoval dílo, jemuž se zasvětil, za cosi mnohem hodnotnějšího než svůj vlastní biologický život⁶⁴⁴.

Hluboká identifikace mezi Ježíšem z Nazareta a jeho posláním hlásat oží království nás přivádí k závěru, že do hrobu nepohřbili pouze Ježíše, ale že spolu s ním bylo pohřbeno jeho celoživotní dílo, jeho poslání, to, co hlásal, samotné Boží království. Není tedy divu, že bez „oslího pohřbu“ nejsme schopni rozeznat rozmanitost a úchvatnou hloubku barev, jež v sobě světlo Ježíšovy slávy obsahuje. Jinak řečeno, zmrtvýchvstání a oslavení bez společného pohřbení se zločinci nevyhnutelně ztrácí mnoho ze své přesvědčivosti a především ze své pravé hloubky. Ježíš zakoušel skutečně až na dno zlobu hříchu, protože jeho vydáním do rukou římské okupační

⁶³⁸ Tato zákonná povinnost je uváděno jako důvod Josefovi žádosti u Piláta v synoptických a výslovně v Janovi 19,31. Problém se navíc týkal toho, že se blížila Sobota, a nikoli pouze všední den jako v Dt 21,23. Srov. KOTRLÝ Tomáš: Pohřeb Ježíše Krista, Pána a Spasitele, op. cit. , č. 7, 357.

⁶³⁹ Viz BROWN R. E. : The Burial, op. cit. , 244.

⁶⁴⁰ Ga 4,4.

⁶⁴¹ Srov. Mk 14,33–34; Žd 5,7–8.

⁶⁴² KKC, č. 1009.

⁶⁴³ Srov. Sk 7, 59-60.

⁶⁴⁴ Srov. POSPÍŠIL Ctírad Václav: Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel, 2. vydání, Krystal OP, Praha 2004, 108.

moci ze strany židovských náboženských špiček, které přece mohly při troše dobré vůle odstranit galilejského kazatele poněkud „důstojnějším“ způsobem, se naplnila ta nejbolestnější alternativa odmítnutí hrůznou formou prokletí a zatracení⁶⁴⁵.

Apoštol Pavel říká (1 Kor 1,18): Slovo o kříži je bláznovstvím těm, kdo jsou na cestě k záhubě; nám, kteří jdeme ke spáse, je mocí Boží. Řecké slovo *μωρία*⁶⁴⁶, které se zde používá, neoznačuje ani čistě intelektuální vadu ani nedostatek transcendentální víry. Jde o víc: Justin⁶⁴⁷ nás vrací na správnou stopu, když popisuje urážku způsobenou křesťanskou zprávou o Ukřižovaném starověkému světu jako „šlénství“. A vidí základ pro tuto námitku v křesťanské víře v zázračný božský status Ukřižovaného Ježíše a v jeho významu pro spásu: „Říkají, že naše bláznovství spočívá v tom, že stavíme ukřižovaného muže na druhé místo po neměnném a věčném Bohu, stvořiteli světa.“⁶⁴⁸ Justin později připouští, že démoni způsobili to, že byly vyprávěny příběhy o zázračné síle synů Dia a jejich nanebevstoupení, ale v žádném případě neexistuje žádné napodobení ukřižování⁶⁴⁹.

Je to právě ukřižování, které odlišuje tuto novou zprávu od mytologií všech ostatních národů. Hanba ve způsobu smrti Ježíše byla jedna z hlavních námitek proti tomu, aby byl Synem Božím. Justin se pokouší tomuto tvrzení čelit tím, že o některých synech Dia se říká, že zemřeli jinými způsoby, a proto by Ježíš neměl být chován v menší úctě kvůli zvláštní formě jeho smrti. Rozhodující není jeho smrt, ale jeho skutky. Bláznivost ukřižování může být ilustrována z těch nejranějších pohanských názorů na křesťany. Plinius Mladší, který považoval novou křesťanskou sektu za formu duševní choroby⁶⁵⁰, slyšel od křesťanských odpadlíků, že křesťané zpívali písně svému Pánovi „jako svému bohovi“ (*quasi deo*)⁶⁵¹.

Vždy mi připadne nápadné a zamyšleníhodné, s jakým důrazem Ježíš během pomazání od cizí ženy, šest dní před svou smrtí, mluví o svém „pohřbu“ (srov. Mk 14, 3-9; Mt 26, 6-13; J 12, 1-8; L 7, 36-39). *προέλαβεν μυρίσαι το σῶμα μου* (Mk 14, 8) – „předem pomazala mé tělo“. Učinila to předem, ještě před jeho smrtí; snad je tu už také poukaz na skutečnost, že potom, po ukřižování, k pomazání nedošlo, a když se některé ženy z okruhu Ježíšova k němu chystaly, předešlo je jeho vzkříšení (Mk 16, 1). Tak on sám spojuje zcela vědomě své poslání s celými dějinami víry lidstva a se znamením stvoření. Váže naplnění svého poslání na tuto slavnost Velikonoc a tím na první jarní úplňk. Pouze technicky a historicky uvažujícímu rozumu se něco takového musí jevit jako cosi nepochopitelného a bezvýznamného. Ježíš ale myslel jinak. Tím, že svou hodinu spojil s oběhy měsíce a země, s rytmy přírody, včlenil svou smrt a pohřeb do kosmických souvislostí, a tak naopak vztáhl

⁶⁴⁵ Srov. Ga 3, 13: „Proklet je každý, kdo visí na dřevě“ - narážka na Dt 21, 23.

⁶⁴⁶ poštilost, nechutnost, bohaprázdnot, ztřeštěnost ap. Viz PRACH V. : Řecko-český slovník, Springer a spol. , Praha 1942, 351.

⁶⁴⁷ Viz Apology I, kap. LV.

⁶⁴⁸ Viz Apology I, kap. LVI.

⁶⁴⁹ Od Justina se inspirovali liberální vykladači Nového zákona. Tvrdili, že v řecko-římské náboženské mytologii našli klíč k pojmům a přirovnáním užívaným o Ježíšovi, např. prý v mýtu vyprávějícím o tom, jak se postarší bůh jako Zeus spojil se ženou a zplodil božského syna, je možno najít vysvětlení pro líčení Ježíše jako Syna Božího, počatého bez lidského otce; nebo v mýtu o umírajícím a ožívajícím bohu vegetace vysvětlení Ježíšova vzkříšení z mrtvých. Srov. BROWN R. E. : Ježíš v pohledu nového zákona, z angl orig. An introduction to New Testament Christology (1994), přeložili J. a V. Roskovcovi, Vyšehrad, Praha 1998, 35.

⁶⁵⁰ Viz Epistule 10. 96. 4-8.

⁶⁵¹ Citováno dle FREUDENBERGER R. : Das Verhalten der römischen Behörden gegen die Christen im 2. Jahrhundert, MBPF 52, 2. vydání 1969.

kosmos k člověku⁶⁵². Druhá perikopa pojednává o jeho modlitbě v Getsemane (Mk 14, 32-42 par.). Je to zřejmě nepřímý ohlas toho, čím se obíral a o čem se musel vyjadřovat po určité období před svou smrtí. Oddíl se do Markova evangelia dostal vypravěčsky ztvárněn tak, že ve zkratce vyjadřuje rysy patrně několika vyprávění a logií. Jeho rámeček zřetelně vypovídá o smrti jako osamocení⁶⁵³.

Stejně jako Ukřižovaný představuje vtělenou formu Božího sebedání člověku, tak podle našeho skromného mínění i Pohřbený má navýsost teologický obsah. Text evangelií, překvapivě podrobný ve vyprávění jednotlivých událostí umučení Páně, a tendence k detailnímu popisování a širokému rozvíjení vlastní lidové zbožnosti podnítili věřící, aby obraceli svou pozornost i k jednotlivým aspektům Kristova utrpení. Ty se pak staly předmětem zvláštních pobožností k pohřebním plátnům - sindón⁶⁵⁴.

Ježíšovo pohřbení lidová zbožnost přetvořila ve velkopátečních pobožnostech, mezi něž patří kromě *křížové cesty* také průvod se „zemřelým Kristem“. Tato pobožnost připomíná malý průvod přátel a učedníků, kteří Ježíšovo tělo, poté co bylo snato z kříže, přenesli na místo, kde byla „hrobka vytesaná ve skále, kde nebyl ještě nikdo pochován“⁶⁵⁵. Průvod se „zemřelým Kristem“ se zpravidla odehrává v atmosféře strohosti, ticha a modliteb a za účasti velkého počtu věřících, kteří tak hlouběji chápou četné významy tajemství Ježíšovy smrti a pohřbu⁶⁵⁶.

Zatímco Ježíšův proces před Pilátem vede slepý, svůj náboženský Zákon zachovávající svět, reprezentovaný zde Židy, lidsky i politicky neupřímně, ve způsobu, jakým byl Ježíš Židy pohřben lze vnímat velkou prostotu, dalo by se říci velkou lidskost, zdvořilost, citlivost, jemnost. Žádný smuteční obřad první třídy s rozvinutím neslychané přetvářky! Žádný „povinný“ rituál svěšených hlav, profesionální stisky rukou, končící mizející truhlou a kvapným sbíráním „recyklovatelných“ věnců. Nenajdeme černou barvu smutečních šatů, historizující polygonální nelogicky přezdobenou rakev, zvuk smutečního pochodu znějícího „odkudsi ze zákulisí“ (který stálým opakováním už naprosto ztratil poslední zbytky své někdejší důstojnosti). Neuslyšíme monotónní neosobní, stále se opakující projevy profesionálních smutečních řečníků a je bohužel často zcela lhostejné, zda církevních či civilních. Po takovém marnivém způsobu rozloučení s lidskými pozůstatky Ježíše by nakonec zbyla jen prázdnota, neschopnost pochopit co se stalo, nemožnost vyrovnat se s tímto dějem. S pocity prázdnoty, temna a absolutního konce.

Prohlášení současných německých biskupů interpretuje pastorálně pohřbení Ježíše Krista, Pána a Spasitele takto: „*Skutečnost, že Ježíš – jak to odpovídalo potupné smrti na kříži - byl pohřben velmi prostě v cizím hrobě, nás upozorňuje, že ani pompézní pohřeb, ani kultura ozdobných hrobů neodpovídají Ježíšovu duchu.*“⁶⁵⁷ Jakého druhu pohřbu by se dostalo Ukřižovanému dnes, kdy se nakládání s lidskými pozůstatky stalo, v souladu se zákonem o pohřebnictví z roku 2001, výnosným způsobem

⁶⁵² Srov. RATZINGER J. : Hledět na probodeného, Kristologická rozjímání papeže Benedikta XVI. , přel. J. Hanuš, CDK, 1. vydání, dotisk Brno 2005, 91.

⁶⁵³ Srov. POKORNÝ Petr: Smrt – poslední nepřítel?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing: Praha 1999, 33-38, zde 36.

⁶⁵⁴ Srov. PP 129.

⁶⁵⁵ Lk 23, 53.

⁶⁵⁶ Viz PP 142.

⁶⁵⁷ Die Deutschen Bischöfe, Unsere Sorge um die Toten und die Hinterbliebenen. Bestattungskultur und Begleitung von Trauernden aus christlicher Sicht, Bonn 1994, čl. 2, 40

podnikání, který na jedné straně zajišťuje kvalitní, rychlý, ale i chladný obřad, na druhé straně je ochoten splnit jakékoli přání objednavatele?

Tupení lidských ostatků

Dovolím si krátký exkurz do církevního prostředí. Církev vyžadovala od věřících úctu k zemřelým a jejich příbytkům. Úcta projevovaná hrobům rodinou zemřelého a proklamovaná církví stojí v kontrastu ke skutečnosti, že místa posledního odpočinku bývala nezřídka ničena a vylupována, obzvláště když se jednalo o pohřebišťe příslušníků jiného vyznání. Posvátná půda kostela například nezaručila nerušený odpočinek Janu Jiřímu ze Švamberka. Roku 1620 se protestantské město Ronšperk odmítlo bez boje vzdát postupující císařské armádě a její vojáci na oplátku konečně dobytí oslavili brutálním násilím a rabováním. Jejich zájmu neušel ani „kacířský“ kostel a v něm ještě poměrně nový náhrobek Jana Jiřího ze Švamberka a jeho vnuka. V touze po kořisti otevřeli hrobky, rozházeli ostatky obou Švamberků a hledali cennosti. Z hrobu Jana Jiřího vyzdvihli perlami ozdobenou přilbici a štít⁶⁵⁸. Podobný osud potkal například hrob Kašpara Melichara ze Žerotína⁶⁵⁹.

Na příkladu likvidace lidického hřbitova za druhé světové války členy Říšské pracovní služby lze praxi damnatio memoriae aktualizovat. Ve vsi nesměli zbýt ani mrtví. Většina nedávno objevených záběrů ukazuje ničení hřbitova včetně vyjímání rakví z hrobů, přípravu kolejí pro odvoz náhrobních kamenů, které Němci použili pro základy kasáren ve Veleslavíně⁶⁶⁰.

Jak zacházet s ostatky zemřelých agentů a teroristů, nařídil osmačtyřicet hodin před začátkem „procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“⁶⁶¹ ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek a jeho provedením pověřil plukovníka J. Kotala⁶⁶². V úvodu zdůvodňuje, proč ostatky nevydávat: pozůstalí „pak vypravují honosné pohřby, jež se stávají manifestací reakce. Pohřbu se zúčastňují lidé, kteří nemají osobní vztah k pohřbívanému a svou přítomností dávají výraz svému nepřátelskému postoji vůči lidově demokratickému zřízení.“⁶⁶³ Obava z protirežimních demonstrací během pohřbů provázela režim ještě po desetiletí, ačkoli tento rozkaz nahradilo ministerstvo poněkud liberálnějšími nařízeními už v roce 1958. Hrob agenta byl taky nebezpečný, protože „příslušníci reakce mají možnost kladením věnců či kytic vyjádřit manifestačně svůj nesouhlas a sympatie s činem pohřbeného“. Ministr Bacílek proto nařídil všem náčelníkům a velitelům, kteří pracují na případech, ve kterých došlo k usmrcení agenta, zařadit okamžitý převoz do nejbližšího krematoria, jakmile skončí soudní pitva. „Se správou

⁶⁵⁸ Srov. SEDLÁČEK A. : Hrad, zámky a tvrze Království českého I-XII, Praha 1993-1997, zde IX, 90.

⁶⁵⁹ Srov. dopis Karla staršího ze Žerotína sestřím Elišce Polyxeně Švihovské ze Žerotína a Magdaléně Berkové ze Žerotína z 21. července 1632, který zveřejnil HRUBÝ F. (ed.): Moravské korespondence a akta z let 1620-1636, zde II, 1625-1636 (Listy Karla st. z Žerotína 1628-36), Brno 1937, 384: „, při opatření pak mrtvého těla jeho špatná aneb aspoň nešťastná bedlivost a ochrana, což se z toho poznává, že též mrtvé tělo již dvakrát z hrobu vykopáno a na díle. i obloupeno.“

⁶⁶⁰ Srov. http://zpravy.idnes.cz/unikatni-snimky-z-lidic-zustaly-schovane-65-let-flj-/domaci.asp?c=A070310_105341_domaci_jan (12. 3. 2007)

⁶⁶¹ 18. 11. 1952.

⁶⁶² Srov. PALEČEK Pavel: Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území československa, Neevidované kremace 1941-1945, Zemřelí ve věznicích 1948-1956, Studijní materiály výzkumného projektu Krize komunistického systému v Československu 1953-1957, řídí Jiří Pernes, Sv. 5, pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Brno: Prius, 2002, 40.

⁶⁶³ Jak pohřbívat agenty a teroristy? Přepis rozkazu ministra Bacílka ze dne 18. 11. 1952 zveřejněný v Pietě politických vězňů, vydal časopis Věrní zůstali, Praha 1993, 47.

krematoria je pak nutné dojednat spálení mrtvolky bez jakékoliv účasti veřejnosti (včetně příbuzných). Urnu s popelem předá pak správa krematoria náčelníku okresního oddělení VB v místě, který zařídí uložení urny na vězeňském hřbitově. “ Na vězeňských hřbitovech se nepietně pohřbívalo do země, později došlo k exhumacím, jako tomu bylo například v Leopoldově u Pavola Gojdiče - biskupa řeckokatolické církve. Gojdič byl „[. . .] zahrabán na vězeňském hřbitově v poli za pevností.“⁶⁶⁴ Podobně tomu bylo v mnoha dalších věznicích. Na druhém nádvoří mírovské pevnosti byla permanentně nachystaná dřevěná bedna, ve které se pohřbívalo. Vězni ji sarkasticky pojmenovali Amňa neboli Amnestie⁶⁶⁵.

Samotný odvoz mrtvého „agenta nebo teroristy“, který měl být pohřben na civilním hřbitově, musel být podle Bacílkova nařízení utajen před veřejností. Formálně jeho nařízení uplatnila Státní bezpečnost snad až při likvidaci ostatků Rudolfa Slánského, když rozprášila jeho popel na silnici za Prahou. Jeho manželka a rodina o průběhu procesu a způsobu jeho likvidace nevěděly v té době nic⁶⁶⁶.

Pokud bylo z praktických důvodů zpopelnění komplikované, bylo podle nařízení ministra Bacílka možné pohřbívat do země. V místě bydliště mrtvého bylo povoleno pohřbít jeho ostatky jen „v případech naprosté nezbytnosti“, jinak nařízení přikazovalo pohřbít „agenty a teroristy“ v cizí obci.

Nařízení ministra Bacílka týkající se provádění pohřbů do země přikazuje, aby „umístění hrobu na hřbitově bylo učiněno neznatelným“. Proto doporučuje pohřbení do společného hrobu nebo do neoznačeného hrobu. Hrob se pak musí srovnat se zemí tak, aby nebylo místo snadno identifikovatelné. O pohřbení „agenta nebo teroristy“ Státní bezpečnost uvědomí do sedmi dnů předsedu místního národního výboru. Ten zařídí úřední formalities jako je odhlášení z evidence obyvatelstva a “současně by měl [. . .] vyrozumět o úmrtí nejbližší příbuzné s tím, že zemřelý byl již pohřben a místo pohřbení nemůže být ze závažných bezpečnostních důvodů sděleno“. Nároky na náklady spojené s pohřbem uplatňovala pak hospodářská správa ministerstva národní bezpečnosti během pozůstalostního řízení.

Rozkaz ministra vnitra z 28. 7. 1958 uvolnil urny s popelem „usmrčených agentů a teroristů“ s jednou výjimkou. Popel osob, na kterých vykonala justice z politických důvodů absolutní trest, se směl odevzdat příbuzným až po pěti letech. Náměstek ministra vnitra J. Kotal připomíná, že, je nutno postupovat tak, aby nemohlo být hrobů těchto osob zneužito příbuznými nebo nepřátelskými živly k protistátním projevům⁶⁶⁷. Rozkaz dále zakazuje pohřbívat více uren na jednom místě. “[. . .] hroby se nesmí označovat jmény Záznamy o uložení se musí vést tak, aby se nemohly dostat do rukou nepovolaných osob, „ dodává Kotal na závěr.

Zde je vhodné připomenout, že ÚV KSČ na tyto případy pamatoval a 5. prosince 1952 schválil směrnici o postupu „při pohřbu agentů a teroristů usmrčených v boji s bezpečnostními orgány“. Účelem tohoto tajného rozkazu, jenž byl podepsán

⁶⁶⁴ Viz ZEMANOVÁ-MAZALOVÁ J. A. : Budou-li mlčet oni, rozkvílí se kamení - Třetí odboj na Moravě, Brno 1990, 42.

⁶⁶⁵ Srov. PALEČEK Pavel: Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území československa, 41.

⁶⁶⁶ Viz SLÁNSKÁ J. : Zpráva o mém muži, Svoboda, Praha, 1990, 180.

⁶⁶⁷ Viz JIRÁSEK L. : Pohřebiště nepohodlných, Pieta, Památce bratří a sester, popravených, umučených a zastřelených za komunistického teroru, Praha 1993, 32-33. Autor hovoří i o 24 hrobech dětí matek vězňů na Pankráci. (Podle tehdejších nařízení mohly být s matkami ve vězení děti do 9 měsíců.)

ministrem národní bezpečnosti Karlem Bacílkem, bylo zabránit „honosným pohřbům“ nepřátel režimu, na nichž by mohly nejrůznější živly demonstrovat svůj nepřátelský postoj vůči lidově demokratickému zřízení. Aby se zabránilo i následným kladením věnců a květin, byl nařízen tajný převoz mrtvého do nejbližšího krematoria, urnu měl převzít náčelník okresního oddělení VB, který pak měl zařídit přes Správu nápravných zařízení její uložení na vězeňském hřbitově. Pokud se nedalo krematorium využít, mělo být tělo pochováno jinde než v obci posledního bydliště a hrob nesměl být označen. Týden po pohřbu měl oznámit pozůstalým předseda MNV, že už byl usmrčený pohřben a že jeho uložení nemůže být ze závažných bezpečnostních důvodů sděleno. Hrůzný režim se tedy obával i mrtvých a jeho nenávist směřovala vskutku až za hrob.

Střháni byli i ti, kteří se pokusili mrtvé tělo antikomunisty pohřbít: bez souhlasu rodiny dali členové StB v roce 1950 mrtvé tělo Bohuslava Pavlů do Anatomického ústavu v Brně ke studentským pokusům⁶⁶⁸. Medik Zdeněk Havelka z Olší však tělo připravené k pitvě poznal a o pomoc požádal Jana Dolníčka z Litavy, nevlastního bratra zavražděného. Havelka sehnal falešné doklady k pohřbu a s pomocí přátel i úplatků zajistil tajné pochování na Ústředním hřbitově v Brně. Dolníčkovi pak předal plánek hrobu. Řidič pohřebního ústavu, který tělo odvezl, se však při vyšetřování zhroutil a přiznal. Výsledkem bylo uvěznění medika Havelky i jeho otce. Zdeněk si odpykával 10 let v uranových dolech na Jáchymovsku a v roce 1963 zemřel na rakovinu z ozáření⁶⁶⁹.

Dovětkem je možné zmínit osudy uren proletářských vůdců po pádu československého komunistického režimu v listopadu 1989. Na jaře následujícího roku, kdy bylo zrušeno mauzoleum v Památníku na Vítkově, vyvstala otázka, kam uložit urny, které si rodinní příslušníci nevyzvedli. Počátkem října bylo bezmála třicet uren vyzvednuto za přítomnosti kancléře prezidenta republiky ze sarkofágů a odvezeno zeleným autem značky Škoda-Favorit neznámo kam. Zatím posledním aktem bylo uložení kdysi uctívaných ostatků, včetně Gottwaldových, jež už nikdo nechtěl, komunistickou stranou do společného hrobu v Praze na Olšanech v květnu 1991⁶⁷⁰. V soudobé společnosti je pietní pohřeb klíčových hráčů minulého režimu silným signálem vůle nové vlády postupovat podle zákonů⁶⁷¹.

V soudobé společnosti je pietní pohřeb klíčových hráčů minulého režimu silným signálem vůle nové vlády postupovat podle zákonů. „Pohřbít Gongadzeho je nezbytné, máme-li se vůbec pohnout dopředu, „ řekl Juščenko jednomu svému příteli krátce po svém nástupu do úřadu. Když si Ukrajina připomínala koncem roku 2005 první výročí oranžové revoluce, bezhlavé tělo tohoto investigativního novináře, které bylo nalezeno v roce 2000, leželo stále nepohřbeno v městské márnici⁶⁷². Blasfemie pohřebního rituálu prozrazuje nejen špatný politický styl, nýbrž většinou i více nebo méně skrytý sklon k totalitismu, před nímž lze stěží varovat dostatečně včas. Aktuálně z 12. června 2006: Prohlášení velitele Americké vojenské základny Guantánamo na Kubě

⁶⁶⁸ Cit. z JURMAN H. : Zlatá léta padesátá, Tišnov: Sursum, 1999, 82.

⁶⁶⁹ Srov. tamtéž 79.

⁶⁷⁰ Srov. ŠMAHEL F. : Blasfemie rituálu?, in: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha: Karolinum, 1995, 139.

⁶⁷¹ „Pohřbít Gongadzeho je nezbytné, máme-li se vůbec pohnout dopředu,“ řekl Juščenko jednomu svému příteli krátce po svém nástupu do úřadu. Když si Ukrajina připomínala koncem roku 2005 první výročí oranžové revoluce, bezhlavé tělo tohoto investigativního novináře, které bylo nalezeno v roce 2000, leželo stále nepohřbeno v městské márnici. Srov. MEIER A. : Ohrožená Revoluce, in: National Geographic 3, 2006, 80-81.

⁶⁷² Srov. tamtéž 81.

ujišťuje, že „s ostatky arabských zesnulých vězňů se zacházelo s nejvyšším ohledem na pietu. Byl přítomen kulturní poradce, aby se zajistilo, že s ostatky bude nakládáno podle odpovídajících kulturních a náboženských obyčejů.“⁶⁷³

2.1.2 Sepulchrum

Nejdříve je třeba stanovit, co rozumět pod slovem *sepulc/h/rum*. Je to nejen hrob, či hrobka, ale také pohřebiště a nakonec každé místo, kam již byly uloženy pozůstatky člověka, nebo kde se konal pohřeb:

*Sepulchri autem appellatione omnem sepulturae locum contineri existimandum est*⁶⁷⁴.
(Pod pojmem hrob je třeba rozumět každé místo, kde došlo k pohřbu.)

Nutnou podmínkou však vždy je, aby již došlo k pohřbení mrtvolky (*illatio mortui*):

*Sepulchrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt*⁶⁷⁵.
(Hrob je místo, kde je pohřbeno tělo nebo kosti člověka.)

Nejednalo se tedy o hrobku sice již vybudovanou, ale pouze připravenou k pohřbu - nepoužitou. Teprve aktem uložení mrtvolky se z takovéto stavby či místa stalo místo zasvěcené (*locus religiosus*). Pohřbení popela zemřelého po kremaci neučinilo však z hrobového místa místo posvátné *locus religiosae*. Hrobové místo získalo posvátný charakter a podléhalo ochraně ze zákona pohřbením alespoň určité nezapelené části nebo kosti z mrtvého těla. Proto přetrvávala praxe odřezávání kostí z mrtvého těla před vlastní kremací nebo záchrana kosti před spálením přímo na hranici, aby mohly tyto lidské části být uloženy společně s popelem do hrobu⁶⁷⁶. Myšlenka ústředního všeobecného pohřebiště pro všechny obyvatele města, okresu; neomezené, neoddělené pohřbívání přátel a nepřátel, příbuzných a cizinců do jednoho hrobového místa, kde by se jejich popel mísil, byla Římanům neznámá a taková praxe byla zákonem trestána velmi tvrdě.

Hrobky se běžně používaly k více pohřbům a v klasickém právu se pak rozlišovalo mezi hrobkou rodinnou (*sepulchrum familiae*), kde právo pohřbívát přecházelo vždy na potomky (tzv. agnáty) a *sepulchrum hereditarium*, které bylo předmětem dědění obecně a mohl ji tedy používat každý dědic. Aby se však jednalo o hrobku v právním smyslu se všemi z toho plynoucími důsledky, bylo navíc třeba, aby uložení ostatků provedla osoba, která k tomu byla podle římského práva oprávněna - měla *ius inferendi* (nebo také *ius mortuum*)⁶⁷⁷. Proto také v klasické době, z pohledu římského práva, chyběl zcela náboženský prvek u hrobů cizinců (*sepulchra hostium*), které proto nepožívaly ochrany⁶⁷⁸. S výše uvedenými oprávněními se také často pojilo *ius sepulchri*, což bylo oprávnění (a povinnost zároveň) starat se nejen o vlastní hrob, ale také pečovat o kult Mánů zde pohřbených osob⁶⁷⁹. *Ius sepulchri* náleželo nejen rodinným příslušníkům pohřbených, ale také dědicům. Nikoli všem, ale pouze těm, kteří dědili na základě závěti - byli tedy vybráni samotným zůstavitelem, a to nejen

⁶⁷³ Zdroj ČTK, 12. června 2006.

⁶⁷⁴ Ulpianus, Domitius U. , *Digesta* 47, 12, 3, 2.

⁶⁷⁵ Ulp. *Dig.* 11, 7, 2, 5.

⁶⁷⁶ Srov. WAGNER J. F. : *Cremation, Cases of Conscience from The Casuist*, Vol. II, New York 1908, 3.

⁶⁷⁷ Viz Gaius *institutiones* II 6.

⁶⁷⁸ Paulus, Iulius , *Dig.* 47, 12, 4, Paul. *Sententiae* 5, 19⁵.

⁶⁷⁹ *Ius inferendi* a *ius sepulchri* v poklasickém právu za Justiniána splynula. Srov. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, op. cit. , 209.

k převzetí pozemských statků, ale i k vykonávání sakrálních úkonů spojených s péčí o hrob.

Kromě toho, že *sepulchrum* bylo, jako místo mající vztah k náboženství, chráněno, existovalo ještě jedno zvláštní oprávnění zvané *iter ad sepulchrum*. Jednalo se o služebnost, která opravňovala k přístupu k rodinné hrobce. Právě z náboženských důvodů přitom, na rozdíl od ostatních služebností nezanikala jejím nevykonáváním, avšak na druhé straně nebylo možné toto oprávnění ani vydržet⁶⁸⁰.

2.1.3 Lex duodecim tabularum

V X tabuli Zákona dvanácti desek z let 451-450 př. Kr. lze najít vlastní zdůvodnění římské právní tradice pohřbívání⁶⁸¹. Tabule obsahovala právní úpravu pohřbívání mrtvých a dává poznat, jak důležitý byl kult mrtvých pro Římany a jejich rody. Uvažovalo se prakticky: mrtví nesmějí ubírat životní prostor živým, a tudíž nesmějí být pohřbíváni ve městě. „Žádný zesnulý nesmí být ve městě pochován ani zpopelněn.“⁶⁸² V této souvislosti lze vzpomenout v otázce pohřebních zvyklostí římských katakomb, rozložených při výchozích cestách římských měst, stejně jako polohy řeckých posvátných okrsků ve vydělených hájích a pahorcích. Smuteční slavnosti mají probíhat bez pláče na pohřbu a bez přehnaných oslav mrtvých. S výjimkou věnce, jímž byl zemřelý za svého života vyznamenán, nesměly být do jeho hrobu kladeny žádné další dary, zejména zlato. Zubní zlato se muselo před pohřbením odstranit⁶⁸³. Lex duodecim tabularum je primitivní kodifikací římského obyčejového práva⁶⁸⁴. Omezoval vlastnické právo tím, že vlastník pozemku nesměl zrušit hrob, který se na pozemku nalézal, a navíc byl povinen umožnit k němu přístup⁶⁸⁵. Na jedné straně tabule obsahuje kruté ustanovení o exekuci proti dlužníkovi („*tertiis nundinis partii secanto; si plus minusve secuerunt, se fraude esto*“), na druhé výše zmíněnou zákonnou úpravu pohřebního luxu⁶⁸⁶.

2.1.4 Věcná práva

Vrozený smysl Římanů pro právní život je vedl také k přesnému rozlišování nábožensky významných míst a k jejich přesné regulaci. Jednalo se sice o věci v právním smyslu, avšak pochopitelně měly zvláštní právní režim. Věc (*res*) v právnickém smyslu je prostorně omezený kus zevního světa, hmotný nebo tělesný, který může být samostatným předmětem práv, nikoli však jejich subjektem⁶⁸⁷. V pramenech se často uvádí, že to jsou *res extra nostrum patrimoniae* (věci mimo naši panství), nebo také Římané mluví *o res, quarum commercium non est, my o res extra commercium*, o věcech vyloučených z právního obchodu (z právních jednání mezi

⁶⁸⁰ CICERO M. Tullius: De legibus II 24.

⁶⁸¹ SKŘEJPEK Michal: překlad textu Zákona XII. desek, in: Texty ke studiu římského práva, překlad Jaromír Kincl, Praha: Orac, 2001, 34.

⁶⁸² Toto nařízení včlenil do svého zákoníku i Theodosius. Důvodem výjimky z tohoto pravidla mohl být pouze náboženský předpis. Tedy nutnost, aby např. vestálka odpykala své provinění na místě skutku pohřebním zařívá. Srov. SKŘEJPEK: Ius et Religio, op. cit., 208.

⁶⁸³ Srov. HATTENHAUER H.: Evropské dějiny práva, op. cit., 77.

⁶⁸⁴ „Je to právo agrární společnosti, které zná vyvinutou formu testamentu, což je v primitivních řádech jev docela výjimečný.“ KINCL Jaromír, URFUS Valentin, SKŘEPEJK Michal.: Římské právo. 1. vydání., Praha: C. H. Beck, 1995, 15.

⁶⁸⁵ Srov. tamtéž 155.

⁶⁸⁶ Srov. SOMMER O.: Prameny soukromého práva římského, druhé přepracované vydání, Praha: vlastním nákladem, 1932, 48.

⁶⁸⁷ Srov. HEYROVSKÝ L.: Dějiny a systém soukromého práva římského, čtvrté opravené vydání, Praha: Knihkupec C. K. české univerzity J. Otto, 1910, 295.

živými) a byly proto nepřevoditelné právními jednáními *inter vivos*⁶⁸⁸. Ve vstupní pasáži II. knihy Učebnice⁶⁸⁹, která má rubriku *De rerum divisione* (O rozdělení věcí) Gaius rozdělil věci, které mohou a které nemohou být předmětem soukromých práv jako *res extra commercium*: vedle *res sacrae* (např. posvátné náradí) a *res sanctae* (např. městské hradby, vstupní brány) mezi ně zařadil i *res religiosae*, tj. pozemky, kde leží pohřbení lidé, a to bez ohledu na to, zda zaživa svobodní nebo otroci⁶⁹⁰. Definice v Digestech, která vychází ze stejného místa, je totiž silně upravená a zestručněná⁶⁹¹. Toto rozdělení převzal i Justinián ve svých Institucích.

V žádném případě k těmto věcem nemohl nabýt vlastnické právo jednotlivý člověk, adokonce ani soubor osob - osoba právnická, zejména tedy stát. Jindy, a nutno říci, že častěji, jsou tyto věci označovány jako tzv. věci božského práva - *res divini iuris*. Právě ono druhé uvedené souhrnné označení určuje také právní režim takovýchto věcí - „patří“ totiž bohům, stojí pod jejich ochranou. Protože se však právní ochrana uskutečňuje pomocí žalob, a ty bohové ani při nejlepší vůli sami podat nemohou, byly tyto věci chráněny lidmi. Ne vždy se však jednalo o žaloby, které měly charakter žalob trestních, které mohl podat kdokoli (*actiones populares*), ale používaly se i žaloby soukromoprávní, respektive takové, které měly smíšenou povahu. Jelikož však mají činy, které jakýmkoli způsobem útočí na věci se vztahem k náboženství v drtivě většině případů charakter trestných činů, bude o tomto aspektu pojednáno až v kapitole *sepulchrum violati*. Na tomto místě je však vhodné vymezit, které věci (tzv. věci božského práva) měly takovou povahu.

Res religiosae (věci zasvěcené) se vztahovaly k bohům podsvětním. Vedle míst zasažených bleskem to byly především věci, které se týkaly pohřbů. Jak říká Gaius: *religiosae quae diis manibus relictas sunt*⁶⁹². /zasvěcené ty, jež byly zůstavěny bohům podsvětním. / Byly to tedy pozemky a náhrobky, do nichž byly uloženy pozůstatky zemřelých. Byly to také například věci uložené do hrobu, nikoli však ty, které se nacházely v hrobech Římanů mimo římské území. Vyžadovalo se přitom, aby pokud pohřeb neproběhl na místě patřícím pohřbívacímu, stalo se tak alespoň s jeho souhlasem. Právo pohřbívat (*ius sepulchri*) bylo převoditelné v rámci dědického řízení, ať již na potomky (*sepulchra familiaria*) nebo na jakéhokoli jiného dědice (*sepulchra hereditaria*). V žádném případě to však neznamená negaci obecného vymezení takovýchto míst jako věcí vyloučených z právního obchodu, protože v klasické době nikdy toto právo nemělo majetkovou povahu⁶⁹³. Předpokládalo se, že pohřbení se stalo na vlastní půdě zemřelého nebo pohřbívatelského, nebo na cizí půdě s povolením vlastnickým, k odpočinku trvalému a od osoby, které příslušelo

⁶⁸⁸ *Omnium rerum, quas quis habere vel possidere vel persequi potest, venditio recte fit: quas vero natura vel gentium ius vel mores civitatis commercio exuerunt, earum nulla venditio est.* L. 34 § 1 D. de C. E. 18, 1. Paul. Cit. v HEYROVSKÝ L. : Dějiny a systém soukromého práva římského, op. cit. , 297.

⁶⁸⁹ Gaius II 2-9. Srov. Gai institutionum commentarii quattuor, Th. Mommsen & Krueger, Corpus Iuris Civilis, I, Berlin; 1954; především kap. 11. 7. 0. De religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere liceat, 112.

⁶⁹⁰ Srov. tamtéž 85.

⁶⁹¹ Gaius Dig. 1, 8, 1, pr.

⁶⁹² II 4. Srov. také Cic. De leg. II 55nn. ; Macer. Dig. 11, 7, 37, 1; Ulp. Dig. 50, 16, 60.

⁶⁹³ Srov. SKŘEJPEK : Ius et Religio, op. cit. , 124-125.

pohřbení onoho mrtvého⁶⁹⁴. Jen potud jest *locus religiosus* předmětem lidského práva, že zakladatel pohřebiště a potomci nebo dědicové jeho mají právo užití místa k dalším pohřbům (*ius sepulchri: familiaris nebo hereditarii*), jsouce v tomto soukromém právu svém chráněni interdikty *de mortuo inferendo nebo sepulcro aedificando*.

Jak bylo řečeno, ochrana *res religiosae* byla zajišťována pomocí mimosoudních zásahů praetora - jeho interdikty - a žalobami. Vzhledem k tomu, že hrob podle zákonného ustanovení (*sanctio*) nebylo možné porušiti beztrestně, jsou podle Heyrovského věci posvátné a pohřebiště zároveň *res sanctae*⁶⁹⁵. Bylo to jednak obecné *interdictum quod vi aut clam* a také speciální *interdictum de mortuo inferendo*. Vedle nich se používala rovněž *actio sepulchri violati*, kterou mohl podat kterýkoli občan, bylo to tzv. *actio popularis*⁶⁹⁶.

2.1.5 Pohřební útraty

Kdo opatří pohřeb místo toho, kdo jest zavázán jej vypravit (hlavně místo dědice, neuložil-li zůstavitel v testamentu pohřební povinnost jiné osobě), bez jeho příkazu, má proti němu podle ediktu praetorského *actionem funerariam (in aequum et bonum conceptam)* na náhradu pohřebních útrat⁶⁹⁷. S nárokem tím jest spojeno *privilegium exigendi*. Jednatelovi se nahrazují tyto útraty jen, když je podnikl s úmyslem dáti si je nahradit. I když jednatel vypravil pohřeb proti vůli zavázaného, propouští se jemu *actio funeraria*, káže-li to za těch oněch okolností slušnost. V pozdním klasickém právu poskytuje se *utilis actio funeraria* po případě i tomu, kdo opatřil pohřeb, předpokládaje omylem sebe za zavázaného (za dědice)⁶⁹⁸. Nárok na pohřební útraty má stejnou absolutní přednost jako fiskální pohledávka a v právní úpravě římského konkursu je tato útrata řazená mezi *privilegia causae*⁶⁹⁹.

2.1.6 Sepulchrum violati

Sepulchrum violatum je označením pro násilné narušování hrobů, přičemž někdy se také používá varianty *sepulchrum violatum*. Rekonstruovat metodu ochrany hrobů v nejstarších dobách není téměř možné. Lze se však celkem oprávněně domnívat, že tato místa požívala té nejvyšší ochrany (vždyť byla spojena s náboženstvím) a jejich porušení patrně zakládalo sakrální trestný čin, který můžeme v archaické době označit obecně jako *sacrilegium*.

Crimen sepulchri violati, jak ho známe z císařské doby, byl zaměřen proti ničení hrobů a narušování pohřebišť vůbec⁷⁰⁰. K náboženství měl tedy velmi blízko, vždyť

⁶⁹⁴ Religiosum vero nostra voluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus ad nos pertineat. Gai. II. , 3-6. 8. § 7-9 I de R. D. L. 1 pr. L. 5. 6 § pr. 2-5 L 7-9 D. eod. 1, 8; L. 2-4 D. de relig 11, 7. Ait praetor: „in loco sacro facere in eum immittere quid veto.“ L. 1 pr. D. ne quid in loco sacro 43, 6. L. 13 § 5 L. 22 § 4 D. quod vi aut clam. 43, 24; L. 3 pr. D. de sepulchro viol. 47, 12; PL 4 § 2 L. 7 pr. L. 11 ad leg. lul. pecul. et de sacril 48, 13. L. 1 - 5 C. de sepulc. viol. 9, 19. Cit. v HEYROVSKÝ L. : Dějiny a systém soukromého práva římského, op. cit. , 298.

⁶⁹⁵ Srov. tamtéž 299. V jistém ohledu Heyrovský považuje *res religiosae* za *res sanctae*, protože i ony byly, stejně jako uvedená kategorie, chráněny právními normami. Protože však byly takto chráněny také *res sacrae*, měly by pak povahu *res sanctae* všechny *res divini iuris*.

⁶⁹⁶ Podrobněji o tom v kapitole „*Crimen sepulchri violati*“.

⁶⁹⁷ Srov. HEYROVSKÝ L. : Dějiny a systém soukromého práva římského, op. cit. , 775.

⁶⁹⁸ Praetor ait: „Quod funeris causa sumptus factus erit, eius recipiendi nomine in eum, ad quem ea res pertinet, iudicium dabo.“ L. 12 § 2 D. de religiosis et sumptibus funerum 11, 7; L. 12 § 3—5 L. 14 § 3. 6. Cit. tamtéž 775.

⁶⁹⁹ Srov. tamtéž 545.

⁷⁰⁰ Srov. SKŘEJPEK : Ius et Religio, op. cit. , 214-215.

místa, kde jsou pohřbeni lidé mají takovýto charakter vždy. Ochrana míst, kde byl někdo pohřben, má v římském právu zvláštní charakter a náleží do skupiny těch vztahů, jejichž zařazení kolísalo mezi právem veřejným a soukromým. Zatímco v pozdější době (za císařství) se útoky na takováto místa řadily mezi „normální“ trestné činy, za republiky spadaly pod *ius privatum*.

Skřejpek zde zaznamenává mimořádně zajímavý a do značné míry ojedinělý úkaz vymykající se z obecné tendence ochrany věcí a vztahů týkajících se „pohanského“ náboženství⁷⁰¹. Ta v tomto případě neslábne, ale je naopak posilována. Tak alespoň vypovídají dochované a nám dostupné prameny.

V době klasické republiky již *sepulchrum violatum* není trestným činem, ale jeho úpravu nalezneme v soudní vyhlášce magistrátu - v praetorském ediktu⁷⁰². Pokud byl zničen či poškozen cizí hrob, neaplikovala se žaloba z Aquiliova zákona o způsobené škodě (lex Aquilia de damno): *Si sepulchrum quis diruit, cessat Aquilia*⁷⁰³ /Jestliže někdo zničí hrobku, nepoužívá se lex Aquilia/.

Praetorský edikt totiž obsahoval speciální žalobu zvanou *actio sepulchri violati*, která byla používána nejen v případě ničení náhrobků, ale také tehdy, pokud někdo v hrobce bydlel, či ji neoprávněně stavěl. Pachatel byl odsouzen k pokutě, o jejíž výši si můžeme udělat představu z pozdněřímských císařských konstitucí. Tehdy se jednalo o 2027 nebo 1028 liber zlata, což odpovídalo 20 000 respektive 10 000 sesterciů. *Actio sepulchri violati* tedy byla žaloba tzv. poenální. Kromě toho se řadila také mezi *actiones in bonum et aequum conceptae*, při nichž soudce přihlížel k nejrůznějším okolnostem - dnes bychom řekli, že zkoumal polehčující i přitěžující okolnosti. Kromě této základní žaloby mohl praetor podle potřeby vytvářet žaloby další (byly to *actiones in factum conceptae* - tedy nikoli žaloby, které již byly ediktem proponovány, ale vytvářené na základě popsání určitého skutku), které ji doplňovaly⁷⁰⁴. Nejčastěji se patrně jednalo o žaloby proti tomu, kdo by pohřbíval do cizí hrobky, zabraňoval v pohřbu, nebo pohřbíval na veřejném místě.

Actio sepulchri violati se změnilo v *crimen sepulchris violatis*. Proto se také v poklasických sbírkách objevují samostatné zvláštní části (tituly), které o tomto trestném činu pojednávají: *De sepulchris violatis* v Kodexu císaře Theodosia II.⁷⁰⁵ a *De sepulchro violato* v Justiniánově Kodexu⁷⁰⁶ a stejnojmenný titul v Digestech⁷⁰⁷. Pravdou však je, že tehdy již byla odlišná motivace postihu tohoto zločinu. Nyní se však dostáváme do zcela jiné doby. Na první pohled se sice nic nemění. Vždyť nebylo například výraznějšího rozdílu mezi dikcí konstitucí císařů pohanských a křesťanských⁷⁰⁸, avšak z původní ochrany sídla Mánů se stává ochrana vysvěcených míst podle křesťanského ritu. Filozofie ochrany se tedy ve spirále vrací ke svým východiskům, opět na prvním místě stojí náboženské hledisko, avšak nyní se již jedná o náboženství jiné. Proto také lze v této době *crimen sepulchri violati* označit za svého druhu *sacrilegium* - *quasi sacrilegium*⁷⁰⁹. Byl to *crimen laesae religionis*. Žalobu mohl

⁷⁰¹ Srov. tamtéž 217.

⁷⁰² Viz ROBINSON O. F. : *The Criminal Law of Ancient Rome*, London 1995, pozn. 127. Autor však vidí v tomto jednání záležitost sakrálního a nikoli sekulárního práva.

⁷⁰³ Ulp. Dig. 47, 12, 2.

⁷⁰⁴ Srov. SKŘEJPEK : *Ius et Religio*, op. cit. , 224.

⁷⁰⁵ C. Th. 9, 17.

⁷⁰⁶ C. I. 9, 17.

⁷⁰⁷ Digesta 47, 12.

⁷⁰⁸ Srovnej například konstituce císaře Constantina (C. I. 9, 14, 4) a Iuliana Apostaty (C. I. 9, 19, 5).

⁷⁰⁹ Srov. FALCHI G. F. : *Diritto penale romano. I singoli reati*, Padova 1932, 190.

nyní podat kdokoli⁷¹⁰, vždyť to byl „obyčejný“ trestný čin, a nejen tehdy, pokud zainteresovaný nebyl přítomen, či vůbec neexistoval. Tento crimen byl v poklasické době jednoznačně chápán jako samostatný trestný čin, o čemž svědčí již výše uvedené zvláštní tituly v poklasických sbírkách. Otázka však je, kdy se tak stalo. Formálně se totiž jednalo o souběh více trestných činů. Nejčastěji tento trestný čin naplňoval skutkovou podstavu jak zločinu proti náboženství (sacrilegium v širším významu), tak i veřejného násilí (vis publica)⁷¹¹. K jeho postihu byla přitom zpočátku užívána pouze ustanovení Augustova lex Iulia de vi publica⁷¹².

G. Falchi sice tvrdí, že za císařství byl crimen sepulchri violati stíhán podle speciálních norem⁷¹³, avšak k tomu podle Skřejpeka nepochybně nedošlo ihned. Vždyť ze šesti konstitucí týkajících se tohoto činu zahrnutých do Justinianova Kodexu, pochází nestarší až z období vlády císaře Gordiana III⁷¹⁴. Kromě toho mohlo hanobení hrobů naplňovat také jiné skutkové podstaty. Spojitost můžeme nalézt zejména s magií. Při usilování o smrt adoptivního Tiberiova syna Germanika, byly v podlaze i stěnách jeho domu nalézány pozůstatky ukradené z hrobů⁷¹⁵. V tomto případě se však jednalo navíc o souběh s velezradou (crimen maiestatis). Crimen sepulchri violati zahrnoval za císařství celou řadu skutkových podstat a rozhodně byl chápán širěji než tomu bylo za republiky. Toto zobecnění je dobře vystiženo v následujícím fragmentu z Digest: . . . *quive fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur distrahatur*⁷¹⁶ / . . . kdokoli, kdo neudělá nic pro ochranu náhrobku, loupí nebo rozmetá/.

Na prvním místě ze skutků, řadících se pod tento trestný čin, je samozřejmě nutné zmínit „obyčejné“ porušování hrobů bez úmyslu se obohatit. Stačilo tedy pouhé rozbíjení náhrobků, strhávání ozdob atp. - trestným byl tedy zcela po právu také vandalismus⁷¹⁷. Druhou velkou skupinu pak tvořilo přímo znesvěcování hrobů, spočívající ve vykopávání hrobů a vybírání kostí⁷¹⁸ či svlékání mrtvol⁷¹⁹, přičemž tyto činnosti byly nejčastěji motivovány snahou obohatit se - jednalo se tedy o vykrádání hrobů.

Od doby vlády císaře Constantina Velikého pak byl v souvislosti s ochranou křesťanských náhrobků ukládán stále častěji nejvyšší trest⁷²⁰. Obecný zákon trestní ze dne 27. května 1852 č. 117 ř. z. je chronologicky posledním z řady trestních zákoníků habsburské monarchie. Připomeňme, že jeho základ z velké části tvořil text předchozího trestního zákoníka z r. 1803. Platil, jen sdílnými úpravami, téměř celé století. V díle druhém „O přečinech a přestupcích“ v hlavě páté „O přečinech a přestupcích proti veřejnému pokoji a řádu“ v § 278 odst h) označuje za takové

⁷¹⁰ Paulus, Iulius, Dig. 48, 13, 11, 1.

⁷¹¹ Macer Dig. 47, 12, 8.

⁷¹² Macer Dig. 47, 12, 8.

⁷¹³ Macer Dig. 47, 12, 8.

⁷¹⁴ C. I. 9, 19, 1 z roku 240 n. 1.

⁷¹⁵ Tacitus, Cornelius T. Annales II 69.

⁷¹⁶ Marcrobis, Dig. 48, 6, 5, pr.

⁷¹⁷ Codex Iustinianus 9, 19, 5; Ulp. Dig. 47, 12, 2.

⁷¹⁸ Paul. Dig. 47, 12, 11.

⁷¹⁹ Ulp. Dig. 47, 12, 3, 7.

⁷²⁰ C. I. 9, 19, 4.

jednání „porušování pohrobišť, otvírání hrobů, pryč brání mrtvých těl nebo zlé s nimi nakládání a odcizení něčeho z věcí takových“⁷²¹.

Na závěr této kapitoly dodovolím krátkou vsuvku o jednom svědectví, které zaznamenal římský dějepisec Suetonius. Píše v životopise božského Augusta⁷²², že po smrti císaře jistý vysoký úředník ve starém Římě přísahal, že během pohřbu viděl, jak císař, kterého právě spálili, vstupuje na nebe. Hansi Küngovi se tyto pohanské smyšlenky zdají být stejně věrohodné a pro víru relevantní jako to, co stojí v Novém zákoně o nanebevstoupení⁷²³. V obou případech je třeba se ptát, zda je taková výpověď pravdivá už z toho důvodu, že o ní podává svědectví člověk, který údajně vše spatřil na vlastní oči.

2.1.7 Pietas

Společenský charakter římské zbožnosti, jež na prvním místě přisuzuje důležitost vztahům s bližními, je jasně vyjádřen termínem *pietas*. I přes spojení se slovesem *piare* (usmířit, očistit poskvrnění, zažehnat špatné znamení), *pietas* znamená svědomité dodržování obřadů, ale také úcty k přirozeným vztahům (tj. vztahům, předepsaných normou) mezi lidmi. Už v u Vergilia se lze setkat s koncepcí hrdiny povolání naplnit jakési vyšší poslání než jen vojenskou zdatnost nebo lstivost⁷²⁴. Pro syna spočívá *pietas* v poslušnosti vůči svému otci, neposlušnost se rovná obludnému činu, odporuje přirozenému řádu a viník musí odpykat toto poskvrnění vlastní smrtí⁷²⁵. Vedle *pietas* vůči bohům existuje *pietas* vůči členům skupiny, k níž patříme, vůči městu a nakonec vůči všem lidem. „Právo lidí“ (*ius gentium*) předpisovalo povinnosti dokonce vůči cizincům. Tato nová role – *pietas* – svědomité plnění všech mravních závazků, ať už ve vztahu k bohům, k vlastnímu otci nebo k národu se stává, podle mého názoru, základním východiskem kodifikace práva na lidskou důstojnost. Toto pojetí se plně rozšířilo „pod vlivem řecké filozofie, když se jasně vynořilo pojetí *humanitas* - myšlenky, že pouhá skutečnost příslušnosti k lidskému druhu vytváří opravdovou příbuznost, obdobnou té, jež spojovala členy jedné *gens* či jednoho sídla a ukládala povinnost solidarity, přátelství či přinejmenším úcty“⁷²⁶. „Humanitářské“ ideologie 18. a 19. století pouze převzaly, desakralizovaly a přepracovaly starou koncepci římské *pietas*.

Pro zbožnost ve smyslu niterné úcty k posvátnému bylo v antice používáno řecké slovo *eusebia*. Právě na poctivosti, neposkvrněné občanské cti, si Římané vždy velmi zakládali. Není vůbec náhodné, že *fides* (čest) psali brzy s velkým počátečním písmenem a začali ji uctívat - došlo k její personifikaci v bohyni *Fides*. Doprovázela ji *virtus* (zmužilost, statečnost, posléze chápaná jako ctnost obecně) a *pietas* - zbožnost, spíše ale ve významu úcty k bohům, plnění povinností vůči nim (*iustitia adversus deos*)⁷²⁷, ale také k rodičům (předkům) i tradici. Je třeba zdůraznit, že *pietas* je často kolektivním stavem, protože kult není prováděn jednotlivci, ale celou komunitou

⁷²¹ Cit z ADAMOVIÁ K. , SOUKUP L. : Prameny k dějinám práva v Českých zemích III. , Vydavatelství Západočeské univerzity, Fakulta právnická, Plzeň 1999, 147.

⁷²² Sueton: *Vita Divi Augusti*, 100, 4: „Nec defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in caelum vidisse iuraret.“ Cit. z http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Augustus*.html (19. 3. 2007).

⁷²³ Srov. KÜNG Hans: *Věčný život?*, z něm. originálu *Ewiges Leben?* (8. vydání) přel. A. Urválek, Praha: Vyšehrad, 2006, 103.

⁷²⁴ Srov. ŠUBRT J. : *Římská literatura*, Praha: Oikoymenh 2005, 151.

⁷²⁵ Srov. ELIADE M. : *Dějiny náboženského myšlení II.* , 1. vydání, Oikoymenh , Praha 1996, 109

⁷²⁶ GRIMAL : *La civilisation Romaine*, op. cit. , 89.

⁷²⁷ Cic. *De nat. deor.* I 41. cit. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, op. cit. , 23.

a osobní zbožnost má v Římě relativně malou důležitost. Jejím významným znakem je tedy solidarita, neboť akt jednotlivce může narušit soulad sbohy (pax deorum), což již nepostihuje osobu pachatele, ale celou civitas⁷²⁸. Snad dokonce můžeme říci, že v tomto ohledu nalézáme kolektivní odpovědnost, a to v podobě odpovědnosti za dodržování náboženských, mravních i právních pravidel. Proto je také římské náboženství náboženstvím státu (nikoli však státním) a společenský zájem je státem chráněn. Tři výše uvedené pojmy (bohyně - Virtus, Fides, Pietas) tvořily souhrn základních kladných vlastností Římana.

Nebude asi náhodou, že v době, kdy poznenáhlu začíná upadat víra ve staré bohy, kdy do Říma pronikají východní kultury, mizí téměř úplně z praktické politiky fides, že čest a poctivost umírají a na jejich místo nastupuje dravost politiků, osobní ambice a vláda bohatství⁷²⁹. Starobylá *numina* nahradil na přelomu věků kult abstraktních pojmů - Victoria (Vítězství), Pax (Mír), Concordia (Svornost) a Pietas (Láska v rodině, zároveň byla také ochránkyní závazků)⁷³⁰. Roku 379 n. l. se císař Gratianus vzdal hodnosti nejvyššího pontifika a předal ji římskému biskupovi, který ji používá dodnes⁷³¹.

Príslušníky rodu (gentiles) nespojovala pouze obrana území, ale také společné pohřebiště a kult: *Hereditas est successio in [universum] ius quod defunctus habuit*⁷³². Dědictví je nastoupení do [veškerého] práva, které měl zemřelý. "Právo lidí" (ius gentium) předpisovalo povinnosti dokonce vůči cizincům. Toto pojetí se plně rozšířilo „pod vlivem řecké filozofie, když se jasně vynořilo pojetí humanitas - myšlenky, že pouhá skutečnost příslušnosti k lidskému druhu vytváří opravdovou příbuznost, obdobnou té, jež spojovala členy jedné gens či jednoho sídla a ukládala povinnost solidarity, přátelství či přinejmenším úcty“⁷³³

Dovolím si malý exkurz do kanonickoprávní oblasti. V kanonickém právu je důstojnost křesťana založená jeho obecným kněžstvím. Nejenom, že úcta k mrtvému z něčeho vychází – z Boží vůle nebo z přirozeného zákona -, pro motivaci morálnímu chování, které v tomto případě nazýváme pietou, se musíme vrátit k biblickým autorům a tradici. Pieta je zákonem o pohřebnictví definována jako takový způsob zacházení s lidskými pozůstatky, který by nebyl újmou ani pro živou osobu s výjimkou nezbytných zdravotně hygienických opatření⁷³⁴. Kanonické právo označuje slovem *pietas* zbožnost, kterou křesťan pěstuje ducha modlitby a posiluje se pro své povolání⁷³⁵. Tato zbožnost patří mezi sedm darů Ducha svatého. Ve své plnosti přísluší Kristu, Davidovu Synu⁷³⁶. Sv. Řehoř Veliký ve svém díle *Regula pastoralis* říká, že dobrý pastýř musí být zakořeněn v kontemplaci. Jedině tímto způsobem totiž bude schopen niterně vnímat potřeby ostatních, které se tak stanou jeho vlastními: „per *pietatis* viscera in se infirmitatem caeterorum transferat“ – „skrze niterné

⁷²⁸ Hněv bohů býval někdy skutečně strašný, přičemž nemusel být na jeho počátku úmysl, ale stačilo i pouhé opomenutí, byť objektivně omluvitelné. Když Římané například jednou zapomněli z důvodu právě probíhající války provést o svátku Feriálií obvyklé oběti, zachvátil město oheň z pohřebních hranic. Srov. Ovid. *Fasti* II 547-556.

⁷²⁹ Srov. SKŘEJPEK: *Ius et Religio*, op. cit. , 24.

⁷³⁰ Srov. tamtéž 54.

⁷³¹ Srov. tamtéž 56.

⁷³² *Iul. Dig.* 5, 17, 62. cit. tamtéž 42.

⁷³³ Viz GRIMAL : *La civilisation Romaine*, op. cit. , 89.

⁷³⁴ Srov. důvodová zpráva k § 4 ZPohř.

⁷³⁵ *CIC/1983 Kán.* 243 §3.

⁷³⁶ Srov. *KKC* 1831.

soucítění na sebe bude vztahovat slabosti ostatních“⁷³⁷. Jan Pavel II. vyzval věřící v roce 1984 v posynodální adhortaci *Reconciliatio et paenitentia*, aby znovu objevili Krista jako *mysterium pietatis* – jako toho, v němž nám Bůh zjevuje své soucitné srdce a skrze něhož nás se sebou plně usmiřuje⁷³⁸.

Křesťanská tradice uvádí jako základ etických úvah o chování vůči mrtvole pietu. Ta je zdůvodněna tím, že na mrtvole symbolicky ulpívá něco z lidské důstojnosti. Lidská důstojnost je diskutovanou oblastí filozofů od dob starověku až po současnost. Platón tvrdí, že mravní povinnost charakterizuje hledání toho, co patří člověku od jiné osoby pro jeho hodnotu⁷³⁹. O důstojnosti lidské osoby hovoří např. pastorální konstituce II. vatikánského koncilu *Gaudium et spes* ve své 1. kapitole. Současné slovníky chápou pietu jako úctu vůči mrtvému, vůči tradici, mravům a zvyklostem⁷⁴⁰. V německém překladu Katechismu katolické církve⁷⁴¹ ve článku Čtvrté přikázání, ve druhém podnadpisu Povinnosti dětí nalezneme definici *pietas filialis* [Kindesliebe] jako úkon vděčnosti⁷⁴².

Podle současných etiků G. Virta a U. Körtnera⁷⁴³ je pieta vůči mrtvole nikoli normou, nýbrž postojem, který zaujímají pozůstalí vůči památce zemřelého. Z tohoto postoje tedy nelze odvodit pevné normy. Jakožto postoj nemůže být pieta nikdy popsána tak přesně, jako nějaká norma. Lze však říci, jaká jednání pietě odporují. Pieta například zakazuje činit z mrtvého předmět obchodu. Zprávy o „obchodování s nebožtíky“ mezi záchrannými a pohřebními službami v Polsku jsou smutným svěděním o morální dekadenci dané společnosti a o naprostém profesionálním selhání⁷⁴⁴. Je třeba uvážit hermeneutický okruh porozumění etických výpovědí, podle něž se získávají postoje rozhodností jednat v určité oblasti života důsledně správně. Tato správná jednání pak nelze formulovat bez opory v hodnotách a premisách v těchto jednáních obsažených⁷⁴⁵.

2.2. Základní prameny poznání právní úpravy

Pro období prvních třech staletí jsou primárním zdrojem našich znalostí o pohřebním a hřbitovním právu pozůstatky hřbitovů a nápisy nalezené na křesťanských hrobech společně s některými zaznamenanými popisy, zvláště ze zpráv o mučednících. Okolo čtvrtého století se začal objevovat rostoucí soubor liturgických textů, v němž můžeme spatřovat počátek „oficiální“ kategorie obřadních textů.

Církev vymezila podstatu vztahů živých vůči mrtvým mezi 4. a 5. stoletím. Pojednání o „pěči, jíž jsme zemřelým povinováni“ (*De cum pro mortuis gerenda*), které sepsal v letech 421–422 Augustin, je svým způsobem smuteční listinou Západu⁷⁴⁶.

V souvislosti s modlitbou za mrtvé se během prvních staletí odehrála významná změna, jež měla trvalé následky. Téměř současně se v Jeruzalémě a Severní Africe

⁷³⁷ Viz II, 5: SCh 381, 196. Srov. *Deus est charitas* 7.

⁷³⁸ Srov. JAN PAVEL II., *Novo millennio ineunte*, 37.

⁷³⁹ Srov. BLÁHA I.: *Etika jako věda*, Praha: Atlantis, 1991, 11–12.

⁷⁴⁰ Srov. např. DTV Brockhaus Lexikon, Wiesbaden 1982, Bd. 14, 135.

⁷⁴¹ Srov. http://www.vatican.va/archive/DEU0035/___P81.HTM.

⁷⁴² Srov. KKC 2215.

⁷⁴³ Srov. VIRT G., KÖRTNER U.: *Pieta a bliženská láska*, op. cit., 112.

⁷⁴⁴ Srov. JANKOVSKÝ Jiří: *Etika pro pomáhající profese*, Praha: Triton, 2003, 145.

⁷⁴⁵ Srov. VIRT G., KÖRTNER U.: *Pieta a bliženská láska*, op. cit., 112.

⁷⁴⁶ Srov. AUGUSTIN, *De cura pro mortuis*, PL 40. 596 nebo in: *The Fathers of the Church*, vol. 27, New York: Fathers of the Church, 1955.

objevil rozdíl mezi zesnulými, za které byly modlitby nabízené a zesnulými, jejichž modlitby byly vyžádány⁷⁴⁷. Tato tradice nabízení, poskytování modliteb ze strany živých za mrtvé byla nápomocná při utváření katolických pohřebních obřadů ve staletích následujících.

Navzdory tomu, že církev měla stále silnější vliv na společenské vzorce a že se mnozí dovolávali veřejného pořádku a římského práva, středověká společnost v jádru dlouho zůstávala společností zvykovou. Zřejmě není náhoda, že kolem roku 1000 a mnohde ještě dříve kostely a vesnice vyrůstaly v místech, kde se pohřbívalo, a že hřbitovy představovaly záchytné a opěrné body, kde odpočívají předkové a kde vzniká paměť celého společenství. Proto se později z pohřebních prostranství na venkově i ve městech stávala místa útočiště, úkrytu a setkávání, odehrávaly se tu svátky a trhy, vykonávala se tu spravedlnost, uzavíraly se tu smlouvy. Zdánlivá „zanedbanost“ a neupravenost středověkých hřbitovů, anonymita, změt' těl a překrývající se náhrobky, nic z toho ovšem nesvědčí o nedbalosti či lhostejnosti, ale poukazuje na zvláštní pojetí vztahů mezi živými a mrtvými.

2.2.1 Domácí liturgie v prvokřesťanské době

Latinské prameny⁷⁴⁸ užívají pro kultovní slavnosti, které se konaly v domech, výraz *religio domestica*. Posvátnost domu byla uznávána a prožívána také u Židů. Proto mohl Filón z Alexandrie o pesachu napsat: Každý dům nabývá v tomto čase charakter a zasvěcení chrámu⁷⁴⁹. Nejčastějším a pravidelným místem shromáždění křesťanů ke slavení pohřbu, stejně jako eucharistie, byl dům, *domus ecclesiae* - tj. dům shromážděné církve. Tak např. Petr přichází k zemřelé Tabitě do horní místnosti⁷⁵⁰. Zkrácením výrazu *domus ecclesiae* vzniká pak označení prostoru pro shromáždění - *ecclesiae*. Je však inspirující, že tento pojem nejen v latině, ale i v mnoha současných jazycích znamená nejen prostor, ale i církev. Místo pro shromáždění, ale i ti, kteří se tam shromažďují, jsou označeni stejným termínem. To ovšem platí i pro výraz *domus*, které označují obydlí, ale také jeho obyvatele⁷⁵¹. Epocha prvních tří staletí je údobím domácích církví. Křesťané nepociťovali potřebu vytvářet sakrální prostory ani svá pohřebiště. Rozešli se s pojetím pohanských kultovních míst, ale i židovského chrámu. Tato skutečnost má nikoliv praktické, ale teologické důvody: Ježíš z Nazareta je chrámem nové smlouvy a ti, kdo v něj uvěřili, vytvářejí chrám z živých kamenů - společenství církve⁷⁵².

Proto římský advokát afrického původu Minutius Felix (cca 200), autor snad prvního křesťanského spisu psaného latinsky s názvem *Octavius*, mohl v tomto díle napsat: Nemáme chrámy ani oltáře (32, 1)⁷⁵³. Je ovšem pravdou, že v témže spise, který

⁷⁴⁷ Srov. YARNOLD Edward: *Cyril of Jerusalem, Mystagogical Catechesis* 5. 8-9, London: Routledge, 2000, 183-184; s tím sovisí diskuse o sv. Janu Zlatoústém. Srov. WINKLER Gabriele: *Die interzessionen der Chrysostomusanaphora in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Part I, in: *Orientalia Christiana periodica (OCP)* 36 (1970): 306; a o sv. Augustinovi z Hippo, *De cura pro mortuis*, PL 40. 596 a in: *The Fathers of the Church*, vol. 27, New York: Fathers of the Church, 1955.

⁷⁴⁸ Např. CICERO, *De domo sua* 51,132; SUETONIUS, *Claudius* 12,1.

⁷⁴⁹ *De specialibus legibus* 2,145; řecký text Viz Klauk, *Hausgemeinde und Hauskirche im frühen Christentum*, Stuttgart, 1981, 197.

⁷⁵⁰ Srov. Sk 9, 37. 39.

⁷⁵¹ Srov. KUNETKA František. : *Chrám jako domus ecclesiae*, in: *Studia theologica* č. 12 (2003), 68-74.

⁷⁵² Srov. TÝŽ, *Teologie liturgického prostoru. Deset tezí se zřetelem k oikos - paradigmatu prvotní církve*, in: *Moderní sakrální stavby (Sborník z konference)*, Kostelní Vydří 2002, 2n.

⁷⁵³ „Cur (christiani) nullas aras habent, templa nulla nota simulacra (známé svatyně)?“: PL 3,274.

představuje dialog mezi křesťanem Octaviem Januáriem a pohanem Ceciliem Natalem, uvádí tuto protikřesťanskou výtku: . . . po celé zemi se množí kultovní místa (sacraria) této sekty, rouhající se bohům. (9, 1). Výraz *sacrarium*⁷⁵⁴ má široký význam. Může znamenat pastoforium, presbytář, apsidu nebo secretarium⁷⁵⁵.

V souvislosti s jinými místy spisu (8, 4; 10, 2) může pojem znamenat soukromé domy, ve kterých se křesťané shromažďovali k bohoslužbám⁷⁵⁶. Výrazem *domus ecclesiae* nebyl označován prostor, ve kterém se slavila bohoslužba, ale celý dům. Místnost určená pro bohoslužbu nebyla „sakralizována“, byla stále užívána k „profánním“ účelům. Před rokem 200 nemůžeme mluvit o žádné „křesťanské architektuře“⁷⁵⁷.

Modlitbě je v lukášovských spisech připisován velký význam. Proto nepřekvapuje, když je také jmenována jako závěrečný prvek celé sumární zprávy. Shromáždění křesťanů jsou představována jako společenství modlitby (Sk 1, 4; 12, 2; 20, 36). Spolu se zvěstováním je modlitba základním úkolem apoštolů: My však chceme zůstat věrni modlitbě a službě slova (Sk 6, 4). Pro formující se prvotní církve je modlitba velmi důležitá⁷⁵⁸.

Křesťané nikdy nepovažovali prostor pro shromáždění k bohoslužbě jako sakrální ve smyslu pohanského a také židovského chrámu. Nikdy jej neoznačovali výrazem *templum*, ale výrazem *ecclesia*, což je zkrácená forma *domus ecclesiae*. Prostor pro slavení bohoslužby byl pro ně veličinou relativní, tedy vztažnou. Vždy jej chápali v relaci ke skutečnosti, že jediným pravým chrámem Nové smlouvy je Ježíš z Nazareta, tak jako je zároveň jediným knězem a obětí⁷⁵⁹.

Také společenství těch, kteří se rozhodli Ježíše následovat, tedy *ecclesia* jako církve, je chrámem z živých kamenů (1 P 2, 4n). V textech Nového zákona nalezneme pro vyjádření této skutečnosti výrazy: Boží chrám (1 K 3, 16III, Boží stavba (1 K 3, 9), svatý chrám v Pánu (Ef 2, 21), Boží příbytek v Duchu (Ef 2, 22), duchovní dům (1 P 2, 5)⁷⁶⁰.

„Sakralita“ prostoru je vytvářena shromážděním křesťanů, kteří zde slaví pohřeb. Zatímco v jiném chápání kultu je důležitý kultovní objekt, do kterého vstupuje pouze kněz, v křesťanském pojetí je primární shromáždění věřících, bez nichž se bohoslužba nekoná. Ti „posvěcují“ prostor, který je vždy podřízen právě potřebám společenství. To už nemá zapotřebí kněze jako prostředníka mezi ním a Bohem, neboť jediným prostředníkem je Ježíš Kristus. Nejstarší zprávu o zasvěcení kostela (*de-dicatio ecclesiae*) najdeme u Eusebia, když popisuje zasvěcení biskupského chrámu v Tyru (dnešní Sur v jižním Libanonu). Zádný obřad svěcení zde není zmíněn, je pouze uvedena rozsáhlá homilie při slavení eucharistie, věnovaná místnímu biskupovi Paulinovi⁷⁶¹. To už je situace po konstantinovském obratu, která v otázce pojetí prostoru pro shromažďování křesťanů přinesla novou situaci, kterou Eusebius líčí takto: Ve všech městech se konaly slavnosti a světily se nové kostely. Při této příležitosti se shromažďovali biskupové a z dalekých a cizích krajin lidé přicházeli

⁷⁵⁴ Užívá jej také TERTULLIAN v *Apologeticum* 16,4: CCH 1,115; *Adversus Marcionem* 4,13: tamtéž 513.

⁷⁵⁵ Srov. GAMBER K. : *Liturgie und Kirchenbau*, Regensburg 1976, 33. 98. 107.

⁷⁵⁶ BOGUNIOWSKI J. : *Domus Ecclesiae*, Rom - Kraków, 1987, 99.

⁷⁵⁷ Srov. KUNETKA František: *Eucharistie v křesťanské antice*, 1. vydání, Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc; 2004; 194n

⁷⁵⁸ Srov. KUNETKA František: *Eucharistie v křesťanské antice*, op. cit. , 71

⁷⁵⁹ Srov. RATZINGER J. : *Úvod do křesťanství*, Brno 1991, 190-194.

⁷⁶⁰ K teologii liturgického prostoru srov. ČERNOUŠEK T. : *Liturgický prostor*, Olomouc 1995.

⁷⁶¹ HE 10,2-4. 165.

ke slavnostem. Lidé rozličných národů se k sobě chovali přátelsky a jednota těchto údů Kristova těla vytvářela harmonický celek⁷⁶². Nastává éra stavby a vývoje starokřesťanských bazilik⁷⁶³.

Poslední exkurz můžeme uzavřít konstatováním, že modelem liturgického prostoru pro shromáždění křesťanů v pokonstantinovské epoše se nestala ani starověká shromaždiště pohanů, ani židovský chrám, ale městská hala, bazilika, tehdejší profánní shromažďovací prostor. Křesťané prvních staletí stále cítili, že „sakrální“ a „profánní“ je propojeno, protože spojení Božího a lidského se uskutečnilo v osobě Ježíše z Nazareta⁷⁶⁴.

2.2.2 Hřbitovy

Funerální a postfunerální rituály zahrnují širokou škálu jevů a událostí, při kterých se projevují odlišnosti mezi jednotlivými skupinami a které nacházejí svůj zhmotnělý odraz v podobě celistvého a komplexního souboru hmotných artefaktů a objektů, tj. zejména hřbitovů⁷⁶⁵. Tím se rozšiřuje okruh pramenů poznání kanonického práva o hmotné projevy zkoumaných jevů a navíc hmotný odraz v sobě zahrnuje časový aspekt, díky němuž je možné postihnout změny ve vývoji. První křesťané pochovávali své zemřelé ve svých rodinných hrobkách nebo na veřejných pohřebištích⁷⁶⁶. Až do druhé poloviny II. století neměli křesťané vlastní hřbitovy nebo pohřební místa jen pro sebe. Na základě závěrů z předchozí kapitoly můžeme tvrdit, že prvotní křesťanské církve zřizovaly hrobky pod svými domy *domus ecclesiae*. Křesťané převzali pohřební rituály z okolí, pohřeb žehem však odmítali⁷⁶⁷. Teprve až se křesťanské obce rozrostly, pořídili si vlastní nekropole. Nekropole zřizovali ve volné přírodě nebo v Římě v katakombách⁷⁶⁸. Vždy ležely, jak antické pohřební právo nařizovalo – mimo město⁷⁶⁹. Stejně jako římané tam leželi nebožtíci v plátěném rouchu a byli obdařeni různými dárky. Zajímavá byla výtvarná výzdoba uvedených pohřebišť. Katakomy byly na stropěch i stěnách zdobeny malbou s řadou nejen dekorativních, ale i symbolických (rituálních) prvků.

Nejvýznamnější podzemní hřbitovy prvotní církve, které dosud známe, se uchovaly v Římě⁷⁷⁰. Katakomy byly původně názvem pro místo pod nynější bazilikou sv. Šebastiána na Via Appia⁷⁷¹. Zvyk hloubit pod zemí místnosti a chodby pro pohřební

⁷⁶² Tamtéž 10, I. 1

⁷⁶³ K původu a vývoji bazilik podrobněji Srov. BRANDENBURG H. U. A. : Kirchenbau, in: TRE 18, 421-528. STERNBERG T. : Kirchenbau. Historische Vergewisserungen, in GERHARDS A. , STERNBERG T. , ZAHNER W. (Ed.), Communio - Räume, Regensburg 2003, 37-69.

⁷⁶⁴ Srov. KUNETKA František: Eucharistie v křesťanské antice, op. cit. , 216-217

⁷⁶⁵ Viz VÁVRA Jiří: Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině, in: Etnologický časopis Český lid 1, 2007, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 19-41, zde 20.

⁷⁶⁶ K prvním zmínkám o křesťanských hrobnících tzv. *Laborantes*, srov. kapitolu *Ius antiquum*.

⁷⁶⁷ Srov. KÖTTING B. : Grab, in: Reallexikon für Antike und Christentum 12 (1983), 383

⁷⁶⁸ KOLLWITZ J. : Coemeterium, in: Reallexikon für Antike und Christentum 3 (1957), 231

⁷⁶⁹ KLINGENBERG G. : Grabrecht, in: Reallexikon für Antike und Christentum 12 (1983), 599

⁷⁷⁰ S podzemními hřbitovy - katakombami se nesetkáváme pouze v Římě, ač je jich zde několik desítek. K nejvýznamnějším a přístupným patří např. Kalixtovy, Šebestiánovy, sv. Anežky Římské za hradbami, sv. Domitilly, sv. Priscilly nebo sv. Teodory. Katakomy, byť většinou menšího rozsahu, se nachází v Bolseně, v Neppi, na Sicílii, ale i mimo Itálii. Známé jsou rovněž katakomby v Rabatu na Maltě. Katakomy sv. Pavla a katakomby při hrobu sv. Agáty upomínají na živou křesťanskou obec z doby 3. až 5. století.

⁷⁷¹ Toponymicky odvozené od pomístního označení „u prohlubeniny“ na Via Appia Antica ještě před hrobkou Cecilie Metelly, tedy v místech proti katakombám sv. Šebestiána („Cymiterium Catacumbas ad sanctum Sebastianum via Appia“). Srov. BARUFA A. : Le Catacombe di Callisto. Storia-Archeologia-Fede, Librezia editrice Vaticana, Città del Vaticano 1992, 28.

účely není křesťanského ani židovského, nýbrž pohanského původu⁷⁷². Od 2. století se však staly pro křesťanské obce nejdostupnějším způsobem pohřbívání a šlo také o první majetek křesťanského sboru (obce). Používány byly až do konce 5. století⁷⁷³. Představy o tajných úkrytech křesťanů v katakombách za pronásledování je třeba odkázat jednou provždy do říše bájí pramenících v romantismu 19. století. Papež Kalixtus (217-222) osobně pracoval, nebo řídil práce na hřbitově po něm pojmenovaném. Na tomto hřbitově se mu připisuje velmi známá „krypta (hrobka) papežů“⁷⁷⁴.

Katakomby používaly křesťanské i židovské náboženské obce. Pohřbívání v katakombách, v podzemním labyrintu chodeb s hroby (loculi a arcosolia) a hrobkami (kryptami) nebyl křesťanskou zvláštností. Katakomby v Římě i na jiných místech budovali také židé (např. židovské katakomby při římské Via Nomentana) a některé další etnické skupiny. Dnes všeobecně rozšířené označení „katakomby“ je novodobé, původně šlo také jen o coemeteria. Ve všech městech římské říše působila pohřební bratrstva nebo různé pohřební spolky *collegia funeraticia*, jejichž úkolem bylo mimo jiné zřizovat hřbitovy, eventuálně starat se i o jejich údržbu. Právě *collegia funeraticia* snad posloužila prvním křesťanům jako právní model pro jejich obce, protože první majetek křesťanského sboru (obce) byly římské katakomby⁷⁷⁵.

Kostely, a zvláště klášterní kostely, se staly doslova magnetem pro vyšší společenské vrstvy, aby si zajistily čestná místa k pohřbu v kostele nebo v kryptách pod kostelem. Méně majetní se spokojili s pohřbem na hřbitově kolem kostela. Konečně jiná možnost ani nebyla. Posvěcená půda hřbitova byla pro křesťana jedinou možností pohřbu. Ještě na konci 12. století se snaží církve za podpory zeměpána dosáhnout tohoto cíle.

Nové kostely, především katedrály se sousedním *episcopium*, zdědily charitativní úkoly dřívějších *domus ecclesiae*. Pod jejich loubím se shromažďovali žebráci a nemocní, přitahovaní vyhlídkou na vydatné almužny a na agapé, jež se zde pořádala i přes zákaz církevních představených⁷⁷⁶, a byla nyní omezena na pohřební hostiny pro chudé při příležitosti úmrtí nebo jubilea některého zámožného křesťana.

2.2.3 Křesťanské básnictví na náhrobcích

Starokřesťanské umění na hřbitovech a křesťanská epigrafie je cenným dokladem a svědectvím o víře prvotní církve⁷⁷⁷. Jde především o básnictví na náhrobních nápisech. Dva z nich jsou vynikající nejen pro svou starobylost, ale také pro svůj obsah⁷⁷⁸.

⁷⁷² K problematice původu prvokřesťanských katakomb Srov. HERTLING L., KIRSCHBAUM E.: *Le catacombe romane e i loro martiri*, Roma 1949.

⁷⁷³ PERGOLA: *Róma Cristiana. La prima Róma Cristiana catacombe e basiliche*, Vision Róma 2000, 8.

⁷⁷⁴ Srov. MANCINELLI F.: *Catacumbas de Róma. Origen del Crisdanismo*, Scala Firenze 1981, Cinisello Balsamo Milan 1992, 154.

⁷⁷⁵ Srov. SAUMAGNE Ch.: *Corpus christianorum*, in: *Revue internationale des droits de l'Antiquité* 57, 1960, 438 – 478. TÝŽ, 58, 1961, 258-279.

⁷⁷⁶ Srov. např. diecézní statuta, která byla vydána roku 1461 biskupem Tasem z Boskovic (1459 - 1482). V článku č. 5 biskup upravuje pohřební průvody - nemají být při těchto příležitostech dávány dary pro chudé nebo na kostel.

⁷⁷⁷ Srov. AMORE A.: *O křesťanských hřbitovech a jejich uměleckých památkách*, in: *Historický náboženský slovník*, Studium, Řím 1966, 150.

⁷⁷⁸ Srov. DATTRINO L.: *Patrologie*, přel. Polc, J., Praha: KTF UK, 1994, 272nn.

Královnou všech starobylých křesťanských nápisů bývá nazýván *Aberciův náhrobní nápis*⁷⁷⁹. Abercius se představuje v nápisu jako učedník čistého pastýře, který pase jeho stádo ovcí. Pastýř má veliké oči a naučil jej hodnověrným písmům. Poslal jej do Říma, aby spatřil království a uzřel královnu v zlatém rouchu a se zlatými střevíci. Tam spatřil i lid nosící zlatou pečet. Dále se zmiňuje o svých cestách v Sýrii a za Eufratem. Vždy veden vírou, našel pokrm: rybu z čistého pramene, kterou ulovila Panna bez poskvrny a dala ji svým přátelům za pokrm, smíšené víno s chlebem.

Teologická důležitost tohoto textu je jasná. Je to nejstarší kamenná památka, v níž je zmínka o Eucharistii. Čistým pastýřem, za jehož učedníka se Abercius prohlašuje, je Kristus. Královna v Římě je tamní církve a lid se zlatou pečeti jsou tamní křesťané. Výraz „pečet“ (sfragis), znamenající křestní svátostný charakter, byl dobře znám v druhém století. Všude na svých cestách se Abercius mohl setkat se svými souvěrci, kteří mu předložili Eucharistii pod oběma podstatami chleba a vína. Ryba z pramene je Kristus, podle akrostichu ICHTHYS. Neposkvrněná Panna je podle tehdejšího způsobu vyjadřování Panna Maria, která porodila Spasitele.

Náhrobní nápis Pectoriův⁷⁸⁰ je báseň skládající se ze třech distichů a pěti hexametřů. Prvních pět veršů je spojeno akrostichem ICHTHYS. Báseň má dvě části. První je nauková a oslovuje čtenáře. Křest je zde nazýván „nesmrtelný pramen božských vod“. Eucharistie je „medově sladký pokrm Spasitele svatých“. Starobylý křesťanský zvyk přijímání je vyjádřen slovy „držet rybu na tvých rukou“. Kristus je nazýván světlem zemřelých. Druhá část, skládající se ze čtyř posledních veršů, je více osobní. V ní se Pectorius modlí za svou matku a prosí své zemřelé rodiče a své bratry, aby na něho vzpomněli „v pokoji ryby“. Je docela možné, že první část je citace mnohem starší básně. To by vysvětlilo, proč je jazyk tak blízký jazyku nápisu Aberciova.

2.2.4 Druhotný pohřeb

Specificky křesťanská úcta k mrtvému lidskému tělu, k lidským ostatkům, vznikla nutně z úcty k hrobu⁷⁸¹. Kolem roku 450 se v Konstantinopoli nechala žena jménem Eusebia pohřbit spolu s relikviemi. Též poustevník Jakobos byl takto pohřben. V Římě na Coemeteriu Ostrianu byl hrob, „na jehož dně se nacházela prohlubeň uzavřená mramorovou deskou, určená zřejmě též k uložení relikvií“⁷⁸². Již Tertulián a Laktancius tvrdili, že odebráním těla z hrobu se duši nečiní žádné příkoří, rozdělení těla není překážkou pro zmrtvýchvstání a že účinná síla je obsažena i v nejmenších částech světceva těla⁷⁸³. K posvěcení pohanské svatyně v křesťanský kostel bylo dle papeže Řehoře Velikého zapotřebí svěcené vody a oltáře s relikviemi - mohlo se

⁷⁷⁹ V roce 1883 jej objevil archeolog W. Ramsay z Aberdeenské univerzity ve Skotsku nedaleko Hierapole ve Phrygia Salutaris dva zlomky tohoto nápisu, které jsou nyní uloženy ve vatikánském muzeu. Viz tamtéž, 273.

⁷⁸⁰ Nápis Pectoriův byl nalezen na sedmi úlomcích v roce 1830 na starém křesťanském pohřebišti v Autunu v jižní Francii. Viz tamtéž, 274.

⁷⁸¹ Srov. ANGENENDT A. : Heilige und Reliquien, Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart, kap. XII. Ehroben zur Ehre der Altäre, München: Verlag C. H. Beck 1994, (2. vydání 1997), 167.

⁷⁸² KÖTTING Bernhard: Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude, Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Geisteswissenschaften, Heft 123, Köln 1965, 26.

⁷⁸³ Srov. KÖTTING Bernhard: Reliquienkult, 23n. s odkazem na: Tertullian, Apologeticum 48,5n. (CC 1,66). Lactantius, Divin. inst. IV,26,13 (CSEL 19,379).

ovšem jednat i o relikvie kontaktní⁷⁸⁴. Na druhé straně se stavěly oltáře za účelem úcty k ostatkům, jak informuje Beda v souvislosti s biskupem Accou z Hexhamu⁷⁸⁵. Od šestého do osmého století značně rostl význam relikvií pro kostely a jejich oltáře v Římě a Galii, až konečně v osmém století římské ordines předepsaly, že všechny kostely musejí vlastnit relikvie⁷⁸⁶.

Západ v raném středověku dělení ostatků při uctívání relikvií neznal. Pouze ty části těla, které byly odděleny již při martyriu, směly být ukládány odděleně. Kromě toho bylo povoleno odnímání dorůstajících částí, tedy nehtů či vlasů. Jinak ovšem musela těla světců zůstat neporušená: „Jestliže Bůh poctil tělo světce zachováním jeho celistvosti, nesměli lidé jednat jinak; i oni museli tělo uchovat pohromadě“⁷⁸⁷.

Z počátku křesťanství nejsou hroby mučedníků (sv. Štěpána) známy, proto o křesťanském pohřbu v prvním desetiletí křesťanství toho mnoho nevíme⁷⁸⁸. To se změnilo s intenzivním zájmem o lidské pozůstatky, které byly v hrobě uloženy. Jelikož římské sakrální právo zakazovalo pohřbívání ve městě⁷⁸⁹, byli i křesťanští mučedníci ukládáni mimo město na římských hřbitovech. Brzy zde začala vznikat nad hroby kultovní místa s memoriálními stavbami.

Nad Petrovým hrobem na vatikánském pahorku se postavil oltář již v roce 180 po Kristu⁷⁹⁰. U Petrova hrobu se shromažďovala křesťanská obec na svátek mučedníků⁷⁹¹. Za Konstantina byly v Římě nad hroby postaveny baziliky – nad Petrovým hrobem vatikánská⁷⁹². U hrobů povyšovaných od poloviny 4. století na oblíbená kultovní místa⁷⁹³ se začaly stavět kaple a poté i kostely; stejně jako na římských hřbitovech, kolem kterých vznikala nová sídliště. Tak tomu bylo v případě většiny mučednických kostelů v Římě, stejně jako v pozdně antické Římské říši, např. v Bonnu, kde byla zřízena katedrála nad confessiis Cassia a Florentia

⁷⁸⁴ Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis Angelorum* I, 30, Beda der Ehrwürdige, *Kirchengeschichte des Englischen Volkes*, lat. -něm. , vydal a přeložil Günter Spitzbart, *Texte zur Forschung* 34, Darmstadt 1982, 2. vydání Darmstadt 1997, 110 a násl. ; Srov. ENGEMANN Josef: *Reliquiengrab*, in: *Lexikon des Mittelalters* sv. VII, München 1995, si. 704 a násl. , zde sl. 705: „Jelikož na Západě bylo dělení relikvií v době Řehoře I. striktně odmítáno, (Řehoř I, Ep. 4,30), jednalo se o kontaktní relikvie (brandeum).“

⁷⁸⁵ Beda Venerabilis, *Historia ecclesiastica gentis Angelorum* V, 20, (ed.) SPITZBART (pozn. 30), 504.

⁷⁸⁶ Srov. ROLLASON G. : *Saints and Relics in Anglo-Saxon England*, Oxford 1985 (pozn. 18), 25; KÖTTING Bernhard: *Reliquienkult*, op. cit. , (pozn. 26), 106; ANGENENDT Arnold: *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vomfrühen Christentum bis zur Gegenwart*, München: Verlag C. H. Beck, 2. vydání, 1997, (pozn. 18), 168.

⁷⁸⁷ ANGENENDT A. : *Heilige und Reliquien, Die Geschichte ihres Kultes vomfrühen Christentum bis zur Gegenwart*, op. cit. , kap. XII. *Ehroben zur Ehre der Altäre*, op. cit. , 152.

⁷⁸⁸ Srov. KÖTTING B. : *Grab*, in: *Reallexikon für Antike und Chistentum* 12 (1983), 385

⁷⁸⁹ Podrobněji kapiotola *Římský pohřeb*.

⁷⁹⁰ Srov. STÄHLER *Grabbau*: in: *Reallexikon für Antike und Chistentum* 12 (1983), 423

⁷⁹¹ HÄUSSLING A. A. : *Mönchskonvent und Eucharistiefier. Mönchskonvent und Eucharistiefier. Eine Studie über die Messe in der abendländischen Klosterliturgie des frühen Mittelalter und zur Geschichte der Messhäufigkeit (LWQF 58)*, Münster 1973, 213 n. ; BAUMEISTER V: *Heiligenverehrung I*, in: *Reallexikon für Antike und Chistentum* Bd. 14, 1988, sl. 96-150, sl. 115, 120.

⁷⁹² Srov. BRANDENBURG H. : *Kirchenbau I (Der frühchristle Kirchenbau)*, in: *TRE* 18 (1989), 421.

⁷⁹³ Srov. KÖTTING Bernhard: *Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude*, Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. *Geisteswissenschaften*, Heft 123, Köln 1965, 15; BAUMEISTER V. : *Heiligenverehrung*, op. cit. , sl. 115.

mimo římské město⁷⁹⁴. Další krok podnikl Ambrozius, který začal přenášet ostatky svatých do kostelů a ukládal je do oltářů⁷⁹⁵. Byla-li nad hrobem mučedníků nebo asketů stavěna bazilika nebo oltář, tak se stalo naopak: už postavený oltář dostal přiděleno tělo svatého. Relikvie přitahovaly další pohřby. Aby se dostalo mrtvým křesťanům zvláštní přímluvy svatého rozšířilo s přání být pohřben u něho⁷⁹⁶. Jako zvlášť typický příklad bych zmínil u anglosaských králů, kteří v 7. -8. stol táhly do Říma a hledali svůj hrob u sv. Petra⁷⁹⁷. tak vznikl u Petrova hrobu v karolínské době anglosaský, francký a langobarský hřbitov⁷⁹⁸. Přeprava těl světců na již stávající oltáře se stalo zákonem: v každém oltáři musela být relikvie. Na konci 6. století bylo např. v Galii už velmi neobvyklé, když se oltář musel obejít bez této pocty⁷⁹⁹.

Nově se tak svatí tlačí do míst, která byla původně zasvěcena Ježíši Kristu. Původně byly totiž oltáře zasvěceny tělu a krvi Ježíše Kr̄sta a jako takový byl oltář symbolem jeho samého⁸⁰⁰. Od 6. století byli relikvie v oltáři tak běžné, že oltář byl symbolem světcova hrobu⁸⁰¹. Pro takové zasvěcení oltáře a celého kostela byla vytvořena i zvláštní liturgie „Pro uložení relikvií v oltáři“. V předvečer svátku byly relikvie vystaveny mimo stavbu kostela a během noci uctěny vigílií. Potom byly při svěcení kostela slavnostně přeneseny do kostela a slavnostně uloženy v oltáři do vyhloubeného hrobu v desce oltáře nebo v jeho noze⁸⁰².

2.2.5 Seznamy zesnulých

V karolínské době se v některých kláštřích zapisovali do knih všichni, kdo měli být jmenováni v mešním kanonu, živí i mrtví. Šlo o jakousi náhradu za někdejší diptychony, voskové tabulky se jmény donátorů obětín. Byly to takzvané *Knihy života libri vitae*⁸⁰³. Některé klášterní komunity zapisovaly - v Irsku od 7 století - své zesulé na svitky a dávaly je pro informaci kolovat po ostatních kláštřích řádu⁸⁰⁴. Potom se objevují nekrologia, seznamy zesnulých vepsané do kalendáře, které se četly většinou při primě buď u oltáře nebo v kapitule, a fundační knihy. Ty nejsou určeny k předčítání, ale jsou v nich zaznamenány výroční bohoslužby, jejichž konání založili

⁷⁹⁴ Srov. ROLLASON G. : Saints and Relics in Anglo-Saxon England, Oxford 1985, 15-18, vysvětluje na základě archeologických nálezů, že takovýto vývoj probíhal částečně též v Anglii. Srov. též Richard KRAUTHEIMER: Rom. Schicksal einer Stadt 312-1308. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 2. vydání, 1996, 29-41.

⁷⁹⁵ Srov. DASSMANN E. : Ambrosius und die Märtyrer, in: JAC 18 (1975), 49.

⁷⁹⁶ Srov. BAUMEISTER T. : Heiligenverehrung, in: Reallexikon für Antike und Christentum 14 (1988), 131 n

⁷⁹⁷ Srov. KRÜGER K. H. : Königskonversionen im 8. Jahrhundert, in: FMSt 7 (1973), 169

⁷⁹⁸ STOCLET A. J. : Les établissements Francs a Rome au VIIIe siècle. Hospitale intus basilicam beati Petri, domus Nazarii, schola Francorum et palais de Charlemagne, in: Lepelley, Haut moyn age, 231

⁷⁹⁹ Srov. KÖTTING B. : Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengengebäude, in: ders. , Ecclesia peregrinans, 106; HÄUSSLING A. A. : Mönchskonvent und Eucharistiefest. op. cit. , 217.

⁸⁰⁰ Tamtéž 389.

⁸⁰¹ Tamtéž 216.

⁸⁰² Srov. BENZ ´ : Zur Geschichte der römischen Kirchweihe nach den Texten des 6. und 7. Jahrhunderts, in: Hilarius Emonds (Hg.), Enkainia. Gesammelte Arbeiten zum 800-jährigen Weihegedächtnis der Abteikirche Maria Laach, Düsseldorf 1956, 62; SNOEK G. J. C. : De eucharistie-en relikverering in de middeleeuwen. De middeleeuwse eucharistie-devotie en relikverering in onderlinge samenhang, Amsterdam 1989, 185.

⁸⁰³ Srov. HUYGHEBAERT N. : Les Documents nécrologiques, in: Typologie des sources du Moyen Âge Occidental, sv. 4, Turnhout, 1972; LEMAÎTRE J. -L. : Les obituaires français Perspectives nouvelles, in: Revue d'Histoire de l'Église de France, LXTV, 1978, 69-81.

⁸⁰⁴ Určitou bibliografii svitků se jmény mrtvých podává DIVOUR J. : Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102), in: Cahiers de civilisation médiévale, XX, 1977, 13-48.

někteří zesnulí, a s tím spojené milosrdné skutky (nejčastěji rozdílení almužen). Clunyjská nekrologia uvádějí pro každý kalendářní den padesát až šedesát jmen. Od té doby je „jmenovitě zapsaným mrtvým trvale zaručena liturgická vzpomínka“⁸⁰⁵. Do seznamů se nyní zapisuje i datum jednotlivých úmrtí, popř. místo pohřbení. K. Schmid aJ. Wollash také upozorňují, jakou roli v tomto vývoji sehrál právě clunyjský řád. V 11. století, nejspíš někdy v rozmezí let 1024-1033, zavedl Cluny na den 2. listopadu, těsně po svátku Všech svatých, svátek Památky všech věrných zesnulých. Řád měl v křesťanstvu takovou prestiž, že se „svátek mrtvých“ brzo slaví všude. Mezi živými a mrtvými tak vzniká další, slavnostní vazba.

2.2.6 Matriky pohřbených

Matriky pohřbených jako základní pramen k poznání pohřebního práva byly mnohokrát popsány⁸⁰⁶. Matriky zemřelých měly a mají charakter veřejných listin⁸⁰⁷. Úmrtí svých členů evidovala křesťanská církev již v období římského impéria. Církevní předpisy by tedy nasvědčovaly tomu, že vedení matrik přetrvalo i pád říše římské. Od 9. století přecházel předpis o vedení matrik do dalších liturgických knih⁸⁰⁸. Nutnost písemné evidence všech sakrálních úkonů, včetně pohřbů, požadoval na synodě v Soissonu v roce 853 biskup Hinkmar z Remeše. V praxi však evidence věřících asi zanikla beze zbytku, neboť nejstarší dochované matriky pocházejí teprve z období pozdního středověku⁸⁰⁹.

Až na výjimky pocházejí nejstarší farní matriky se záznamy o křtech a úmrtích ze šestnáctého století, a civilní matriky byly zavedeny teprve ve století devatenáctém⁸¹⁰. Koncil tridentský⁸¹¹ nařídil vést knihy sňatků a křtů, ale bližší úpravu ponechal synodám. Všechny knihy bylo pak zevrubněji upraveny v Rituále Romanum z 16. 6. 1614, a to tak, že vést liber matrimoniorum, defunctorum (a status animarum) bylo uloženo všem farářům, kdežto knihu křtěnců a biřmovanců vedli jen ti faráři, v jejichž faře se křtilo a biřmovalo⁸¹². Vedle matrik oddaných, pokřtěných, zemřelých a biřmovaných je nutno zmínit, že se vedly i rodinné matriky šlechtických rodů, které byly uchovávány v rodinném sídle. Zpravidla tyto rody měly svou vlastní kapli.

⁸⁰⁵ Viz SCHMID K a WOLLASCH J. : Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen in Zeugnissen des Mittelalters, in: Frühmittelalterliche Studien, 1, 1967, 365-405.

⁸⁰⁶ Např. MAUR E. : Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii), SAP 1970, roč. 20, 425-457; MAUR E. : Vývoj matričního zápisu v Čechách, Historická demografie 1972, roč. 6, 40-58; MAUR E. : O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům, Historická demografie 1969, roč. 3, 4-19; DOSKOČIL K. : Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů, ČRS 1940, roč. 12, 41-50; BARTŮNEK V. : Historický vývoj matrik, ČRS 1940, roč. 12, 6-17; KUPKA J. : Hlavní pravidla správy matrik, Brno 1924. JANÁK J. : Vedení vojenských matrik. Praha 1938.

⁸⁰⁷ Ještě CIC/1917 upravuje matriku zemřelých Liber defunctorum ustanovením Kán. 1238: „Detailní zápis pohřbu se vykoná v matriku zemřelých.“

⁸⁰⁸ Viz MAUR E. : Historická demografie. O počátcích a vývoji církevních matrik se zřetelem k českým poměrům, op. cit. , 1983. 5.

⁸⁰⁹ Viz MACHAČOVÁ A. : České církevní a státní matriky ve 20. století, nepublikovaná diplomová práce, Husitská teologická fakulta, 2.

⁸¹⁰ Srov. heslo „Kirchenbücher“, in: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 2 1978, 748 (Erler, A.); heslo „Matrikel“, tamtéž 3 1984, 389-391 (Willoweit, D.).

⁸¹¹ Ses 24 de reform.

⁸¹² „Every Minister still keep a register of births, burials and marriages.“ Viz BURKE: Sk. Negro Code WkIX. , roku 1782, 305.

Evangeličtí faráři v českých zemích mohli oficiálně vést své matriky až od 20. listopadu 1829⁸¹³. Císařským patentem Josefa II. bylo nařízeno i židovským rabínům vést knihy porodů, sňatků a úmrtí. Katolickým farářům bylo odňato právo dozoru nad židovskými matrikami počínaje 10. červencem 1868, kdy byly židovské matriky rovněž prohlášeny za veřejné listiny.

Matriky byly původně zakládány výlučně pro potřeby duchovní správy, brzy se však dostaly do středu zájmu státních úřadů⁸¹⁴. Matrikami v církevní řeči byly původně seznamy (matricula) kleriků, kteří byli ustanoveni při katedrálním kolegiálním anebo farním chrámu. Tito klerikové se zvali na rozdíl od ostatních „klerici immatriculati i. e. ecclesiae matrici adscripti“. Většina barokních bratrstev vydávala každoročně seznamy zemřelých členů, aby neupadli v zapomenutí, některé konfraternity vedly kromě matriky žijících členů i knihy mrtvých⁸¹⁵. V první polovině 17. století matrikami nazývá knihy narozených a pokřtěných, oddaných a zemřelých slavný kanonista biskup Augustin Barbora⁸¹⁶ a posléze i dvorní dekret ze dne 22. února 1722. Obšírněji, jak vše zapisovat však pojednává dvorní dekret z 25. července 1811.

Dne 1. ledna 1950 nabyl účinnosti zákon o matrikách č. 268 Sb. Ze dne 7. prosince 1949, který stanovil, že veškeré církevní matriky jsou majetkem státu a přecházejí do správy národních výborů. Směrnice ministerstva vnitra ze dne 23. prosince 1949⁸¹⁷ určila, že uvedené matriky zůstanou zatím na dosavadních místech, tj. v úschově církevních matrikářů⁸¹⁸. Sdělením ze dne 22. prosince 1951 pak ministerstvo vnitra oznámilo, že do 2. ledna 1952 mají místní národní výbory, pověřené vedením matrik, převzít všechny matriky - živé i neživé - ve svém obvodu. Směrnicí z 24. ledna 1952⁸¹⁹ bylo uloženo krajským archivům převzít neživé matriky do roku cca 1870. Církev všechny své svátostné obřady týkající se úmrtí vykonává podle svých vlastních církevních zákonů a jejich platnost je jenom na církevním území.

Malá sonda do současnosti. Při převzetí zemřelého pohřební službou je zároveň pracovníkům pohřební služby předáván doklad - tzv. ohledací list. Tento dokument musí obsahovat řadu náležitostí a dále pak musí být ze zákona podepsán dvěma lékaři. Dokument je následně postoupen pohřební službou státu - a to prostřednictvím matriky úmrtí. Většina pohřebních služeb uvádí, že ohledací listy, které musí zdravotnická zařízení předávat společně s tělem zemřelého pohřebním službám, nejsou evidentně v pořádku. Jednak postrádají podpisy dvou lékařů, které jsou na ohledacím listu nutné a jednak i základní údaje, jakými je celé jméno, datum

⁸¹³ Srov. JUZA J. : Církev a jejich život v archivních dokumentech, in: J. , Mach, ed. , Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000, 293.

⁸¹⁴ Srov. MAUR E. : Historická demografie 14.

⁸¹⁵ Srov. MIKULEC J. : Pražská barokní bratrstva a smrt, Documenta pragensia XX, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2002, 125.

⁸¹⁶ Srov. KUPKA J. : Hlavní pravidla správy matrik. Druhé vydání, Občanské tiskárny, Brno 1924, 9.

⁸¹⁷ Zn. 275/21-22/12-1949I/4.

⁸¹⁸ Dále mimo jiné stanovila způsob uzavření církevních matrik a pověřila příslušné národní výbory vypracováním soupisu všech církevních matrik svého matričního obvodu bez rozdílů jejich stáří.

⁸¹⁹ Vydanou ústředním archivem ministerstva na rok 1976, ve fondu B 313, spisy o fondu E vnitra pod čj. 355. 7-B-17/1-1952-211.

narození či přesné datum úmrtí mnohdy chybí⁸²⁰. Ještě více problematická je administrativa farních knih zemřelých v současnosti⁸²¹.

2.2.7 Církevní kroniky

První církevní kronikářské záznamy se objevují již za raného středověku, od 5. století, jako přípisy k tzv. velikonočním tabulkám, které bývaly vypracovány na několik let dopředu k určení data Velikonoc⁸²². Zápisy ve farních kronikách byly pak svědomitě kontrolovány při kanonických vizitacích, jejichž výsledek byl pak zaznamenán přímo do kroniky. Většina těchto zápisů bývala jen formální, např. : „*Viděl při kanonické vizitaci v. . (datum, titul a jméno).*“ Přes veškerou snahu o unifikaci farních kronik a jejich zkvalitnění však církevní kroniky zůstávají jen pramenem vyprávěcím, plně odrážejícím subjektivní názory autora a jeho osobní záliby (historie, astronomie, botanika, hospodaření apod.). Na druhé straně však oproti ostatním kronikám obvykle dosahují nejvyšší úrovně. Jejich autoři patřili ve svém okolí k lidem nejvzdělanějším, kterým i jejich tehdejší společenské postavení umožňovalo i jistou vyšší informovanost.

V mnohých případech, což platí zejména pro pohraniční oblasti, kde se jiný historický materiál nedochoval, mají farní kroniky úlohu nezastupitelnou, umocněnou i tím, že mnohde obsahují opisy významných archiválií, dnes většinou již rovněž neznámých. Jsou to zejména různé nadační a zakládací listiny, chudinské a kostelní účty, vyúčtování farních i školních příjmů, seznamy obyvatel (tzv. stavy duší), urbáře poddanských povinností, rodokmeny feudálních vrchností, různé statistiky, volební výsledky apod. Z toho tedy vyplývá, že farní kroniky nemůže pominout žádný z badatelů o regionální historii církevního práva. Např. „*Pamětní kniha kostela sv. Ducha v Dobrušce se zápisy o léčivé vodě a kapli ve Studánce*“ z let 1760 - 1766, sepsaná Josefem Spirochem, tehdejším dobrušským kaplanem, je spolu s dobrušskou pamětní knihou J. L. Zieglera nejstarší dochovanou církevní kronikou tamějšího regionu. Líčí osudy dnešního dobrušského hřbitovního kostela a pojednává o zdejších stavebních úpravách a rozšíření hřbitova.

Pokud byl hřbitov majetkem kostela, nebo farní osady, ustanovoval farář i hrobníka a vedl hřbitovní knihy. Ale v případě, že hřbitov patřil obci, vykonávala obec rovněž některá práva a povinnosti. K vedení hřbitovních záležitostí byly státem přijímány různé právní normy, podobně i obce si vydávaly svůj hřbitovní řád. U obecních hřbitovů světil farář každý hrob zvlášť. Ne každý farní úřad měl ve své pravomoci hřbitov. Archivní doklady jsou uchovány vedle farních úřadů i v archivech obcí. Hřbitovní knihy zpravidla nebyly do péče archivu předány a jsou uloženy na hřbitovních správách⁸²³. Podrobněji se hřbitovními knihami věnuji v souvislosti s vybíráním hřbitovních poplatků⁸²⁴.

⁸²⁰ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: Model informačních zdrojů specifických služeb, op. cit. , 94.

⁸²¹ Podrobněji Viz kapitola Na příkladu farnosti v Boskovicích.

⁸²² Srov. MATOUŠ V. : Církevní kronikářství, in: J. , Mach, ed. , Křesťanství v Podorlicku, op. cit. , 277.

⁸²³ Srov. JUZA J. : Církev a jejich život v archivních dokumentech, in: J. , Mach, ed. , Křesťanství v Podorlicku, op. cit. , 301.

⁸²⁴ Viz kapitola Iura stolae.

2.2.8 Testamenty

Závěť je definovaná římským právem jako „správné formulování vůle nějaké osoby ohledně toho, co se má podle její vůle stát po její smrti“⁸²⁵. Projevil testátor svá přání týkající se místa pohřbu, náhrobníku a úpravy/výzdoby okolí svého hrobu nějakým jiným písemným dokumentem⁸²⁶? Vystavení testamentu bylo patrně vcelku běžnou praxí i kleriků, biskupů, prelátů, kanovníků či vikářů kapituly. Z této skutečnosti můžeme hypoteticky vyvodit více závěrů, jež bude třeba dále prověřit. Předně bude třeba se tázat, jak vypadala testamentární praxe dignitářů, kanovníků a vikářů v kontextu středověkého kanonického práva, zaručujícího klerikům pouze omezenou testamentární volnost při dispozici s majetkem, pořízeným z výnosu beneficií⁸²⁷. Testamenty však podávají nezastupitelnou výpověď k jiné otázce, a sice, jak se testátoři stavěli ke své vlastní smrti; jinými slovy, poslední pořízení vypovídají o eschatologických představách testátorů.⁸²⁸ Citovaná literatura klade souhlasně velký důraz na to, že ve středověké kultuře umírání sehrával testament zásadní roli, neboť umožňoval umírajícímu ještě na smrtelné posteli napravit některé své hříchy a vykonat skutky milosrdenství. Tato eschatologická dimenze testamentu byla i u laiků neméně důležitá, než dimenze praktická (vyrovnání dluhů, rozdělení dědictví mezi potomky), u duchovních byla podle mého názoru náboženská role testametů podstatně výraznější.

Tato otázka se odráží zejména v tom, jakým způsobem testátoři ve své závěti pamatovali na spásu své duše a duší svých blízkých a jaký prostor obecně přikládali odkazům *ad pias causas*. Testamenty zde zrcadlí značnou individualitu testátorů, zejména pokud jde o strukturu zbožných odkazů. Ty můžeme rozdělit do dvou velkých skupin. První skupinu tvoří mešní fundace, zpravidla určitý počet jednorázových zádušních mší nebo jedna či více věčných výročních mší - anniversarií. Jejich počet kolísá testament od testamentu bez ohledu na to, zda se pohybujeme v první polovině 14. nebo na počátku 16. století⁸²⁹. Druhou skupinou zbožných odkazů jsou pak takové odkazy, které nejsou spojeny s nějakou liturgickou či modlitební povinností na straně obdarované církevní instituce či osoby, jde tedy o

⁸²⁵ „Testamentum est voluntatis nostrae iusta sententia de eo quod quis post mortem suam fieri velit.“ Dictionnaire de Droit Canonique, 1965, 1191.

⁸²⁶ Ojedinělý příklad takové písemnosti pochází od pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic z roku 1352.

⁸²⁷ Vývoj kanonického testamentárního práva postihl Johannes KAPS, *Das Testaments-recht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und burgerlich-chem Recht Deutschlands, Österreichs und der Schweiz*, München 1958, pro vrcholný a pozdní středověk srov. 44-52.

⁸²⁸ Z nepřeberné literatury srov. ARIÈS Philippe: *Dějiny smrti, I. Doba Ležících*, z francouzského originálu přeložila D. Navrátilová, Praha: Argo, 2000, jenž dosud představuje základní práci (francouzský originál *L'homme devant la morte* vyšel v Paříži roku 1977), dále výběrově JARITZ G. : *Leben um zu sterben*; in: *Alltag im spätmittelalter*; (ed.) KÜHNEL H. , Wien - Köln – Graz; 1984; OHLER Norbert: *Umírání a smrt ve středověku*, Praha: Argo 2002; (německý originál vyšel v Mnichově roku 1990); DINZELBACHER Peter: *Angst im Mittelalter. Teufels-, Todes- und Gotteserfahrung. Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Paderborn - München - Wien- Zürich, 1996.

⁸²⁹ Srov. ELBEL Petr: *Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300-1526)*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech, prameny, metodologie a formy využití*, sborník příspěvků; Praha; Scriptorium; 2006; 145-186.

prosté odkazy určité částky či nějakého předmětu ke zbožným či charitativním účelům. Tematizována byla již také smrt biskupa jako kulturně historický fenomén⁸³⁰.

Jestliže církev nepotvrdila pravověrnost zemřelého, nesměl být církevně pohřben a jeho závěť byla neplatná, neboť závěť kacířů - podobně jako závěť neplnoletých, nesvobodných a duševně nemocných - nebyla platná⁸³¹. Sepsání poslední vůle patřilo mezi základní povinnosti křesťana⁸³². Jak se sami testátoři vyjadřovali, dispozice majetkem byla součástí procesu přípravy k dobré smrti. Jde o významný pramen dokládající způsoby zacházení s mrtvým křesťanem a vysokou frekventovanost mší za zemřelé. Závěti, které se znovu masově rozmohly v západní Evropě od 13. století, se staly jednou z hybných sil, díky nimž se prosadily nové zvyky. Pravidla závěti přiznávala jedincům určitou samostatnost, opravňovala je k tomu, aby zvyklosti porušovali, a tak prozrazovala, že právní úprava církevního pohřbu nespočívá ani tolik na starobylých, po předcích zděděných obyčejích, jako na právně založených institucích.

V ideálním případě sepisovali majetní páni a dámy své závěti s dostatečným předstihem, avšak v mnoha případech je smrtelná nemoc zastihla nepřipravené a oni museli pořídit svou závěť na poslední chvíli. Mocný list jim povoloval, aby majetkem disponovali „za zdravého života aneb na smrtné posteli“, ale zemské právo vyžadovalo, aby testátor byl v dobrém fyzickém a duševním stavu⁸³³.

Zajímavým elementem, který celou situaci ovlivňoval, byl – např. v Anglii po dobytí Normany (a zvláště po vyhlášení Magny Charty v r. 1215) - převládající politický důraz na právo jednotlivce. Respekt vůči jednotlivci vyvolal např. potřebu vyslyšet vždy poslední přání umírajícího: „Umírající byl zodpovědný za zanechání jak materiálních tak duchovních statků v dobrém stavu tím, že sepsal poslední vůli.... Poslední vůle umožnila umírajícímu získat klid na duši a zároveň kontrolu nad distribucí majetku rodině a přátelům.“⁸³⁴ Zatímco poslední přání a ústně vyslovená poslední vůle byly přijatelné (a pro nižší vrstvy pravděpodobně jedinou možností), nárůst počtu vykonavatelů písemně zachycené závěti ve 14. století zanechává zajímavé svědectví o tehdejší podobě materiálních a duchovních zájmů.

Zejména v poslední době byla testamentům věnována pozornost z různých zorných úhlů, byly interpretovány jako pramen poznání především hmotné a duchovní kultury měšťanstva či jako materiál, jenž může přispět ke studiu městské diplomatiky

⁸³⁰ Srov. KOLMER Lothar: Der Todder Bischofe. Von der Gescheiterten zur vollendeten Kunst des Sterbens; in: Der Tod des Mächtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher, (ed.) L. KOLMER, Paderbon aj. , 1997, 59-73.

⁸³¹ 4. lateránský a 12. všeobecný církevní koncil roku 1215, in: HEFELE C. J. , LECLERCQ H. : Historie des concile Paris 1907-1952, ND Hildesheim 1973, sv. V/2, 1329-1331.

⁸³² Srov. KRÁL Pavel: Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, Monographia historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis, sv. 4, České Budějovice 2004,

⁸³³ Srov. JIREČEK H. (ed.): Obnovené Právo a zřízení zemské dědičného království Českého, Praha 1888, 406. Cit. v KRÁL Pavel: Mezi životem a smrtí, Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650, Vydal Historický ústav Jihočeské univerzity, Vydání první, Vytiskla Nová tiskárna Pelhřimov, 2002, 17.

⁸³⁴ DANIELL Christopher: Death and Burial in Medieval England, 1066-1550, London: Routledge, 1997, 32.

a správy⁸³⁵. Podstatná hodnota testamentárních zápisů leží především v rovině dějin mentalit⁸³⁶. Do testamentárních zápisů, z diplomatického hlediska jednotně strukturovaných, se totiž zejména od poloviny 16. století velmi zřetelně promítají individuální prvky, jež odrážejí postoje, názory a vztahy lidí, kteří bilancují svůj život, zabezpečují svůj pohřeb a rozhodují o majetku, který celý život budovali. Co se týká mravního oprávnění testamentů, má se dávat raději hned za živa než až při umírání:

„Almužna živého jest jako lucerna před člověkem; svítí mu, ukazujíc, kam jde. Almužna však mrtvého jest jako lucerna za zády člověka; nesvítí mu, aby neupadl dolů po srázu.“⁸³⁷

Závěť umožnila každému věřícímu, a to i v případech, že neměl rodinu nebo nebyl členem žádného bratrstva, aby získal výhody, které v raném středověku zajišťovaly zesnulým mnichům vzájemné modlitby řádových bratrů ze sdružených klášterů. Když se ve 12. století opět rozšířilo sepisování závětí, nebyl to soukromoprávní akt, jenž měl především zajistit vypořádání majetkových poměrů zůstavitele, jako ve starověkém Římě a později opět koncem 18. století; byl to především církví prosazený akt víry, jemuž museli dostat i ti nejmudší. Církev považovala závěť za svátostinu a její pořízení uložila pod trestem odepření církevního pohřbu jako povinnost: kdo zemřel, aniž zanechal poslední vůli, nesměl být v zásadě pohřben ani v kostele, ani na hřbitově. Závěti věřících sepisovali a uchovávali faráři nebo notáři. V 16. století sice s konečnou platností zvítězil notář, ovšem případné dědické spory ještě dlouho poté spadaly pod pravomoc církevních, nikoli světských soudů⁸³⁸.

Dodnes dochází při sepisování závěti k nepietní proceduře pomoci při psaní závěti, které se podrobuje těžce nemocný nebo dokonce umírající zůstavitel a ten, kdo o dědictví usiluje⁸³⁹. Nikoliv tedy pieta, ale střízlivé, racionální úvahy mohou být rozhodující, aby někdo dal přednost intenzivní pomoci při psaní, jež se obtížně uskutečňuje před paděláním podpisu závěti, které je rizikovější⁸⁴⁰.

Závěť je písemnou podobou někdejších ústních obřadů spojených se smrtí. Tím, že je církev převedla do světa písemnictví a práva, do jisté míry je ochudila o jejich liturgickou, kolektivní, zvykovou - a chtělo by se mi říci antropologickou - povahu.

⁸³⁵ Přehled domácích a zahraničních prací, jež se zabývají studiem testamentu je velmi rozsáhlý a na tomto místě ho nelze prezentovat vyčerpávajícím způsobem: HOLDYS : Więcej rodzinie w świetle mieszczańskich testamentów w pierwszej połowie XVII wieku, *Studia historiczne* 29, 1986, 347-358; HRADILOVÁ M. : Soběslavské kšafy z let 1455-1523, *Táborský archiv* 4, 1992, 47-103; CHAUNU : La mort a Paris XVI, XVII et XVIII siècle, Paris 1978; JARITZ G. : Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städt. Lebensformen des Spätmittelalters, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus* 8, 1984.

⁸³⁶ Kvantitativní analýza homogenních sérií jihofrancouzských testamentů nabízela Michelu Vovellovi možnost perspektivy v „longue durée“ (uveďme především jeho doktorskou disertaci *Les attitudes devant la mort en Provence au XVIII siècle* s podtitulem „Postoje ke smrti na základě klauzulí testamentů“, na jejichž podkladě Vovelle sleduje v Provenci od poloviny 18. století zvyšující se požadavek prostoty pohřbu, stejně jako ústup počtu mší za spásu duše zemřelého).

⁸³⁷ CANTORIS Petri: *Verbum abbreviatum* c. 107, MPL 205, 291.

⁸³⁸ ARIÈS Philippe: *Dějiny smrti I.*, op. cit., 234-235.

⁸³⁹ K nejobtížnějším problémům, se kterými se znalec z oboru písmoznalectví může setkat, patří problém pomoci při psaní závěti. O této problematice se pojednává v literatuře jako o „podpírání ruky“ a „vedení ruky“.

⁸⁴⁰ Srov. VALEŠKA J. : Problematika pomoci jiné osobě při psaní závěti - Úvod [BA. 97, 4: 24], systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.

Poslední vůle jsou samozřejmě důležitým pramenem k poznání rodinného, majetkového a dědického práva ve sledovaném období⁸⁴¹. Znění jednotlivých ustanovení posledních vůlí lze považovat za každodenní reflexi práva kodifikovaného zemským zřízením. Šlechtický testament byl právním dokumentem, který obsahoval tradiční části typické pro listiny⁸⁴². K posledním vůlím z církevního prostředí srov. důkladnou studii M. Ryantové⁸⁴³. V této souvislosti je třeba připomenout, že se nepodařilo prokázat existenci notářů, kteří by poslední vůle sepisovali, jak tomu bylo například ve Francii či ve Španělsku. Zdá se nepochybné, že většina sepisovatelů závětí využila právních rad školených právníků či v podobných otázkách vzdělaných přátel, přesto u mnoha testamentů lze přepokládat osobní zainteresování sepisovatele, a tudíž i základní právní vědomí⁸⁴⁴.

Ideální strukturu testamentu, přičemž samozřejmě ne vždy musely být všechny části zastoupeny, popřípadě se mohly objevit v jiném pořadí, by bylo možné naznačit takto:⁸⁴⁵

- ▶ Úvodní ustanovení
 - ▷ invokace
 - ▷ intitulace
 - ▷ promulgace
- ▶ Důvody sepsání testamentu
 - ▷ kontemplace o lidském osudu a o nevyhnutelnosti smrti
 - ▷ motivace sepsání testamentu
 - ▷ právní způsobilost testamentu (odkaz na mocný list či na zemské zřízení)
 - ▷ meditace o duši a posmrtném životě
 - ▷ ustanovení o pohřbu
- ▶ Distributivní část
 - ▷ dědicové a dědičky
 - ▷ poručníci a poručnictví
 - ▷ zbožné odkazy
- ▶ Závěrečná ustanovení
 - ▷ sankce
 - ▷ žádost o vložení do desek zemských
 - ▷ zajištění možnosti změnit či zrušit testament⁹⁵
 - ▷ zajištění možnosti učinit dodatečné odkazy (často s určením konkrétní finanční částky)
 - ▷ subskripce a testamentární svědci
 - ▷ datace

⁸⁴¹ Srov. VANĚČEK V. : Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 1974³, 185-198, 289-290; KALOUSEK K. : O staročeském právu dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i na Moravě, Praha 1894; KAPRAS J. : Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakouských platnému, Praha 1904; TÝŽ, Manželské právo majetkové, Praha 1908; KOZÁKOVÁ A. : Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926.

⁸⁴² Zde Srov. HLAVÁČEK I. , KAŠPAR J. , NOVÝ R. : Vademecum pomocných věd historických, Praha 1997³, 175-176.

⁸⁴³ RYANTOVÁ M. : Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století, in: HLAVÁČEK I. , HRDINA J. (edd.) : Facta probant homine Praha 1998, 241-430.

⁸⁴⁴ KRÁL Pavel: Mezi životem a smrtí, Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650, Vydal Historický ústav Jihočeské univerzity, Vydání první, Vytiskla Nová tiskárna Pelhřimov, 2002, 63.

⁸⁴⁵ Srov. tamtéž 26.

Církev nabádala své věřící, aby majetek připisovali dědicům, duši dávali Bohu už od středověku⁸⁴⁶. Je zajímavé, že v textu posledních vůlí české šlechty se Královi v průběhu celého sledovaného období (1550-1650) neobjevila ani jediná zmínka o očistci či dokonce pekle⁸⁴⁷. Snad představa pobytu na těchto místech vyvolávala mezi testátory takové obavy, že se je strchovali přímo zmínit. Ačkoli naprostá většina z testátorů věřila ve spasení duše a zdráhala se uvěřit jejímu zatracení v pekle, vykřičník v podobě trápení v očistci v jejich myslích bezpochyby existoval, jak v případě některých - zejména s nastupující religiozitou od počátku 17. století - naznačují zbožné odkazy, peníze na zádušní mše a žádosti těch, kteří se chystali na věčnost, o modlitby živých, zejména chudých.

Sepsat testament také náleželo k povinnostem každého správného křesťana, nejen šlechtice. Zemřít bez posledního pořízení se počítalo mezi závažné hříchy⁸⁴⁸.

2.2.9 Libri rituum

Značnou pomocí reformním snahám církevního práva byly četné liturgické knihy tzv. *Sacramentaria* a pravidla římské kurie tzv. *Ordines romani*. *Sacramentaria* měla mimořádnou váhu již od 5. století, nejstarší *Ordines Romani* pocházejí již z dob papeže sv. Řehoře Velikého⁸⁴⁹. Raně středověké *Ordines romani* jsou pramenem poznání nejen římské liturgie, ale také teologických a kulturních dějin západní církve⁸⁵⁰.

Rubriky těchto liturgických knih se řídí vlastními předpisy a jsou předmětem Liturgiky, která je od usnesení II. vatikánského koncilu samostatnou vědní disciplínou. Mnohé z těchto knih, které obsahují bohoslužebné pokyny a také incipity liturgických textů, nejsou ovšem svědky liturgie čistě římské, nabízejí totiž často také tradice fransko-galského původu⁸⁵¹. Od začátku 20. století se však zvláště pod vlivem Michela Andrieu prosadil pro všechny texty název *Ordo romanus*. Andrieu je vydal v počtu padesáti pod názvem *Les Ordines Romani du haut Moyen âge*⁸⁵².

Soukromé sbírky tzv. *Poenitalia*, *Sacramentaria*, *Ritualia*, *Ceremonialia* obsahovaly tituly *De ordine*, *De consecratione*, *De sacramentatis*, *De ritibus* apod. ,

⁸⁴⁶ Srov. OHLER Norbert: Umírání a smrt ve středověku, op. cit. , 49. Přináší moralitu marseillského františkána Sacheta z konce 13. století, ve které mudrc připomínal muži, otci několika dcer, kterým odkázal veškerý svůj majetek, že nezanechal nic pro svou duši. Teprve tehdy učinil muž odkazy ve prospěch duše. Ohler se vůči Arièsovi vymezil hlav ně záběrem pramenů, které na rozdíl od Arièse, jenž zřídkakdy překročil francouzský horizont, pocházejí z různých teritorií Evropy. Spektrum Ohlerových pramenů se pohybuje od archeologických pramenů až k literárním, liturgickým a právním textům.

⁸⁴⁷ Srov. KRÁL Pavel: Mezi životem a smrtí, op. cit. , 38.

⁸⁴⁸ Srov. CHARTIER R. (ed.): *A History of Private Life III, Passions of the Renaissance*, Cambridge-London 1989, 95; EIRE C. M. N. : *From Madrid to Purgatory, The art and craft of dying in sixteenth century Spain*, Cambridge 1995, 20-21.

⁸⁴⁹ Viz MICHAL J. J. : Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského. Skriptum pro posluchače a doktorandy filozoficko-bohovědného studia. První vydání. , Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze-Litoměřicích, stolice historicko-právní, ÚCN 1967, 77-78.

⁸⁵⁰ Srov. KLÖCKENER M. : „Ordo, Ordines romani,“ in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, (ed.) W. Kasper aj. , sv. 7, 3. , přepr. vyd. , Herder, Freiburg 1998, sl. 1114-1116.

⁸⁵¹ Srov. KUNETKA František: Nejstarší římské *Ordo defunctorum* v pohledu paradigmatu *rites de passage*, in: *Studia theologica*, Ročník 7, číslo 4 (22 průběžně), zima 2005, Univerzita Palackého v Olomouci - Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc 2005, 13-25.

⁸⁵² 5 sv. , Louvain: Université Catholique, 1931-1961. K tématu *Ordines* Srov. PALAZZO E. : *Le Moyen âge: des origines au XIIIe siècle, Histoire des livres liturgiques*, Beauchesne, Paris 1993.

kde byly upraveny především obřady svěcení hřbitova a pohřbu. Mnohé tyto předpisy vytvořil zvyk, jiné byly zřízeny církevními obecnými koncily, především koncilem Tridentským (1545-1563). Nejdůležitějšími a základními římskými liturgickými knihami, které se dotýkají pohřebních potridentských ritů jsou: Římský misál (1570), Římský pontifikál (1596), Římský rituál (1614), Římský breviář (1568) a Ceremoniář biskupů. S trochou zjednodušení se dá říci, že reforma těchto římských liturgických knih byla formálně schválena až v konstituci SC společně se specifickými normami a směrnicemi pro tuto reformu.

K větě jednadvácáté hlavy pětadvacáté sese byla připojena bulla *Benedictus Deus*, na základě které papež Pius V. provedl mimo jiné i úpravy pohřebního ritu ve spolupráci s nově vzniklou kongregací *Sacra Congregatio sacrorum Rituum*⁸⁵³.

Modlitby za zemřelé byly upravovány v knize *Breviarium Romanum*, který reformoval Trident a vydal Pius V. V r. 1568. Problematika pohřební mše, tzv. rekviem⁸⁵⁴ - z latinského *requies*, „klid“ za přítomnosti rakve zemřelého *praesente cadavere* – byla řešena v *Missale Romanum iussu Concilii Tridentini restitutum*, vydaném Piem V. V r. 1570. Pro vyhrazené funkce biskupa v oblasti především hřbitovního práva (svěcení/rekonciliace hřbitova) existovala kniha *Pontificale Romanum*, vydávaná od Inocence VIII. r. 1485 a *Caeremoniale Episcoporum* upravená poprvé Klementem VIII.

Na základě těchto ranných zdrojů můžeme rozlišit tři různé momenty v původním *Ordo exsequiarum*: *obřady související se smrtí, pohřební obřady a zádušní* (vzpomínkové) *obřady*. Nastínění těchto tří kategorií s jejich konstitutivními prvky by vypadalo následovně⁸⁵⁵:

- ▶ Obřady související se smrtí (praktiky související s umíráním a momentem smrti)
 - ▷ viaticum
 - ▷ „polibek míru“
 - ▷ příprava těla
 - ▷ zpěv žalmů
 - ▷ modlitby
 - ▷ vystavení těla
- ▶ Pohřební obřady
 - ▷ procesí
 - ▷ vlastní pohřeb
 - ▷ modlitby
 - ▷ svátost oltářní - Eucharistie
 - ▷ sekulární požadavky týkající se pohřbu
- ▶ Zádušní obřady
 - ▷ jídla a modlitby.

Z rozkazu Pavla V. r. 1614 byla vydána kniha *Rituale Romanum*, upravující samotný pohřební liturgický obřad. Nutno zdůraznit, že *Rituale Romanum* nebyla - jako jediná

⁸⁵³ Viz MICHAL J. J. : Dějiny pramenů poznání kanonického práva, op. cit. , 77.

⁸⁵⁴ Název podle počátečního slova *Requiem aeternam dona eis, Domine* („Odpočinutí věčné dej jim, Pane“). Hudebně zpracováno Wolfgangem Amadeem Mozartem, Hectorem Berliozem, Giuseppem Verdím, Antonínem Dvořákem a dalšími autory.

⁸⁵⁵ Srov. MILLER Lizette Larson: *Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death*, in: *Death and Religion in a Changing World*, GARCES-FOLEY Kathleen (ed.), Armonk-New York-London-England: M. E. Sharpe, 2006, 96-97.

liturgicko-právní potridenská kniha - uložena jako závazná pro celou latinskou církev. Výjimka byla učiněna v případech, ve kterých byl používán odlišný ritus alespoň po dobu 200 let tak, aby zachovala ostatní významné rity Západu jako Ambroziánskou, Mosarabickou, galikán. skou liturgii včetně liturgie místních církví a řeholních řádů⁸⁵⁶.

Znovu jej upravil Benedikt XIV. A Pius X. V r. 1752 a 1913. Kromě těchto nepodstatných úprav *Rituale Romanum* platil až do počátku 20 století V souladu s CIC/1917 pohřební obřady reformoval až Pius XI. V r. 1925.

Šlo o oficiální text Tridenteskému koncilu, vyhlášený v době, kdy protireformace proti protestantským reformátorům vyžadovala jednotu i ve vysoce inkulturovaných praktikách jako právě těch, které souvisely se smrtí. Tento první „univerzální“ smuteční obřad byl pokusem o zavedení rovnováhy mezi „jistou nadějí a realistickou modlitbou za odpuštění“, musel se nicméně prosazovat v období jedinečných změn v západních dějinách, aniž by přitom pozbyl charakteru ustáleného ritu⁸⁵⁷. Zcela jistě zážitek z obřadu v roce 1614 byl velmi odlišný od zážitku ze stejného obřadu v roce 1962.

Původní *Ordo exsequiarum* byly obřady doprovázení člověka v jednotlivých zastaveních samotného závěru jeho pozemského života: umírání - smrt - pohřbení. Protože zemřelý křesťan neprochází těmito stádii pouze jako člen své pokrevní rodiny, ale také jako člen církve, církev navazuje na tyto situace společné všem lidem, a svou liturgií je interpretuje jako situace spásy: *conditio humana* je zároveň *conditio salutis*, plynoucí *chronos* se mění v božský *kairos*, ze smrti vzchází život⁸⁵⁸.

Současný Římský rituál zahrnuje několik částí, které byly původně nazývány hlavami v jednosvazkovém rituálu z roku 1614:

- ▶ Ritus sňatku – 19. 3. 1969
- ▶ Ritus křtu dětí – 15. 5. 1969
- ▶ Ritus pohřbu – 15. 8. 1969
- ▶ Ritus biřmování – 6. 1. 1972
- ▶ Ritus pomazání nemocných – 7. 12. 1972
- ▶ Ritus sv. přijímání mimo mši – 21. 6. 1973 atd.

Svěcení hřbitova dnes je upraveno v *Benedictionále*⁸⁵⁹. Je vhodné, aby biskup vykonal ta požehnání, která mají význam pro širší okruh věřících nebo pro celou diecézi. Dojde-li ke zneuctění hřbitova, rozhoduje, zda a jakým způsobem se má vykonat smírná (rekonciilační) bohoslužba⁸⁶⁰. Biskupovi také přísluší dát souhlas k pohřbu dítěte, které zemřelo dříve, než mohlo být pokřtěno⁸⁶¹; povolit katolický pohřeb

⁸⁵⁶ Srov. RICHSTATTER Thomas, O. F. M. : Sacred places and times, in: The Code of Canon Law – a text and commentary, The Canon Law of America, New York/Mahwah: Paulist Press, 1985, 847.

⁸⁵⁷ RUTHERFORD Richard, BARR Tony: The Death of a Christian: The Order of Christian Funerals, ev. ed. , Collegeville, MN: Pueblo, 1990, 96.

⁸⁵⁸ Srov. KUNETKA František: Nejstarší římské *Ordo defunctorum* v pohledu paradigmatu *rites de passage*, op. cit. , 25.

⁸⁵⁹ De *benedictionibus*, 1156.

⁸⁶⁰ *Caeremoniale Episcoporum*, 1072.

⁸⁶¹ CIC/1983. Kán. 1183, § 2.

pokřtěného nekatolíka, pokud výslovně nedal najevo, že si to nepřejí, a není-li dosažitelný jeho duchovní⁸⁶². Pohřbívá také kněze, kteří působili v jeho diecézi⁸⁶³.

2.2.10 Ordo defunctorum

V karolínské době došlo k významnému sjednocení pohřební liturgie. Z dostupných částí jej coby „editor“ sestavil Benedikt z Aniane, který výrazně čerpal ze své životní dráhy benediktinského mnicha a svého původu křesťana z jižní Francie⁸⁶⁴. Raně středověké Ordo defunctorum je tedy nejstarší popis křesťanských obřadů při umírání, smrti a pohřbu. Popsaný obřad je římského původu a doba jeho vzniku se datuje na konec 7. století⁸⁶⁵. Je nám dostupný v rukopise z pozdního 11. století s názvem *Ordo qualiter agatur in obsequium defunctorum*⁸⁶⁶. Tento text vydal Michela Andrieu jako Ordo Romanus XLIX⁸⁶⁷. Ordo Romanus XLIX představuje nejstarší popis pohřebního obřadu latinské církve, který později ovlivnil podobu obřadů i jiných, např. reformačních církví⁸⁶⁸. Můžeme jej označit jako „společné dědictví všech církví vzešlých z latinské tradice“⁸⁶⁹.

Okolo osmého a devátého století se latinsky hovořící církve Západu výrazně odchylovaly od pan-středomořské jednoty prvních staletí. Západní církve sestávající z mnoha kultur a jazyků se rychle stávala církví uniformity, pokud ne přímo jednoty, vyvolané politickými a teologickými potřebami. S nástupem Karla Velikého na císařský trůn Sváté říše římské r. 800 se přání vytvořit jednotné liturgické praktiky stalo užitečným politickým nástrojem, jak sjednotit různorodé kmeny a národy do centralizovaného království. Paradoxně nebyl římský pohřební rítus v devátém století z velké části římského původu, respektive obsahoval jen některé římské prvky. Obřady, které měly již svou pevnou formu a pokračovaly bez výraznějších změn až do dvanáctého století, byly svým charakterem multikulturní. Kromě prvků ze samotného města Říma byly ovlivněny např. prvky řeckými, orientálními, galikánskými, španělskými nebo severoafrickými. Toto je patrné zvláště u obřadů, které musely být rozšířeny nebo vytvořeny zcela nově, protože nebyly obsaženy v souboru papežských rituálů zaslaných papežem Hadrianem dvoru Karla Velikého mezi lety 784-791. Přímé důsledky právních a redakčních změn, které Benedikt z Aniane provedl v *Ordo exsequiarum* mohly být minimální, ale ve spojení s ostatními změnami v oficiální církevní liturgii vedlo vnímání obřadů ze strany středověkých katolíků k postupně se měnící teologii, jež posléze zpětně ovlivnila obřadní praktiky.

Tvrdý život venkovských křesťanů žijících v Evropě bezesporu přispěl k menší jistotě a naději tváří v tvář skonu, i když kulturní změny nebyly jediným důvodem k posunu v oblasti teologie smrti. Nárůst vzpomínkových obřadů a stoupající důležitost modlitby směřované k blahu duší po smrti vedly mimo jiné ke zvýšení strachu, zda

⁸⁶² Srov. tamtéž, Kán. 1183, §3.

⁸⁶³ Caerem. episc. , 821.

⁸⁶⁴ Srov. PAXTON Frederick : Christianizing Death: The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990, 132-133.

⁸⁶⁵ Vycházím především ze závěrů Kunetkových - srov. KUNETKA F. : Nejstarší římské Ordo defunctorum v pohledu paradigmatu rites de passage, op. cit. , 23-28.

⁸⁶⁶ Je uchovávan ve vatikánské knihovně pod sign. Vat. Otto b. Lat. 312, fol. 151.

⁸⁶⁷ Viz ANDRIEU M. : Les Ordines Romani, sv. 4, Université Catholique, Louvain 1956, 523-530.

⁸⁶⁸ Srov. JORDHAN O. : Die Bestattung, in: Handbuch der Liturgik: Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 415-431.

⁸⁶⁹ FRANZ A. : Alles hat am Ende sich gelohnt? Christliche Begräbnisliturgie zwischen kirchlicher Tradition und säkularen Riten, Liturgisches Jahrbuch 51 (2001): 190-211, zde 191.

modlitby (natož křest) stačí k tomu, aby byl zesnulý spasen. Tento obecný (a postupný) posun od naděje ke strachu byl podporován specifickým jazykem modliteb, který Benedikt z Aniane volil.

Pokud chceme po vigilií za mrtvého v kostele nalézt ještě rubriky pro slavení mše, k procesí na hřbitov a k vlastnímu pohřbu musíme hledat v rukopise z desátého století katedrální knihovny v Kolíně nad Rýnem⁸⁷⁰ s názvem *Ordo defunctorum qualiter agatur erga defunctum a morte detento*⁸⁷¹. Pro uvedený obřad je charakteristické, že představuje jedinou bohoslužbu, souvislý obřad (*ritus continuus*), který doprovází člověka od jeho umírání až po uložení do hrobu. Text *Ordo defunctorum* můžeme rozčlenit do šesti částí:

- ▶ obřady v domě⁸⁷²
- ▶ procesí do kostela⁸⁷³
- ▶ obřady za mrtvého v kostele⁸⁷⁴
- ▶ slavení pohřební mše
- ▶ procesí na hřbitov⁸⁷⁵
- ▶ uložení do hrobu⁸⁷⁶.

Průvod při pohřebních obřadech je doprovázen zpěvem žalmů a antifon. Antifona i žalm 118 má zjevně pesachový, velikonoční charakter. Žalm 118 je posledním žalmem tzv. *halelu*, což je soubor žalmů 113-118, který je užíván při židovské sváteční bohoslužbě. Halel je součástí pesachového sederu, žalm 114 se recituje před hlavním jídlem, žalm 118 po jeho skončení. Tyto dva žalmy tvoří tedy rámeček

⁸⁷⁰ Cod. 123 Eccl. Metror, fol. 80.

⁸⁷¹ Text uveřejnil HAENNI G. : Un Ordo defunctorum du Xe siècle, *Ephemerides Liturgicae* 73 (1959): 433n. Srov. také FRANK A. : Der älteste erhaltene Ordo defunctorum der römischen Liturgie und sein Fortleben in den Totenagenden des frühen Mittelalters, *Archiv für Liturgiewissenschaft (= ALW)* 7 (1962), 362n. K celé problematice Srov. SICARD D. : La liturgie de la mort dans l'église latine des origines à la réforme carolingienne, LQF 63, Aschendorff, Münster 1978.

⁸⁷² V domě se odehrává proces umírání, smrti a přípravy těla k pohřbu. K tomu Ordo uvádí tyto obřady: Viatikum; Četba pašijí; Zpěvy v okamžiku smrti – *Ordo commendationis animae* (Responsorium, Zpěv post expirationem – *De migratione animae*, Žalm 114/115, Orace); Omytí těla, oblečení, položení na nosítka (máry - lectus funebris, φέρετρον); Zpěv v domě; Žalm 93; Antifona. Žalm 114/115 je užit také v současném rituálu jako zpěv při obřadech v domě - srov. POH 15.

⁸⁷³ Množství sloves v textu Ordo defunctorum vyjadřuje pohyb a dynamiku celého procesu: *subvenire, occurrere, suscipere, offere, deducere*. Srov. ROUILLARD : Die Liturgie des Todes als Übergangsritus, *Concilium* 14 (1978), 111-116, zde 113 - 114.

⁸⁷⁴ Jedná se o nepřetržitou modlitební bohoslužbu: *orent omnes pro ipsa anima sice intermissione*. Jsou uvedeny tyto prvky: Žalmy a responsoria, Čtení z knihy Job, Vigilie, Orace, Antifona a žalm 118. Vigilie je *oficium* složené z žalmů a antifon. Tato část nepatří k původní praxi římské liturgie, některé rukopisy Ordo defunctorum ji jako součást agenda mortuorum neuvádějí. Ordo defunctorum jako prvky vigilie uvádí *psalmi cum antiphonis sine Alleluja*. Tento pokyn je opět svědkem posunu od starověké pohřební liturgie, ke které zpěv Aleluja zcela přirozeně patřil. Podrobněji srov. sv. Jeronýma v kapitole Spisy církevních otců.

⁸⁷⁵ Antifona *Aperite mihi portas* a žalm 118 *Confitemini Domino* patřili již k začátku průvodu na hřbitov. Kolínský kodex na stejném místě uvádí: *Cum vero ipsa expleta fuerit levatur ipsum corpus procedentibus ante eum cereis cum turibulis canentibus An(tiphonam) Aperite mihi portas iustitiae Ps(almum) Confitemini domino*. Srov. FRANK: Der älteste erhaltene Ordo defunctorum, op. cit. , 363.

⁸⁷⁶ Obecná praxe nepředepisovala žádný obřad uložení do hrobu. Počínaje 13. stoletím se však zvyklosti změnily. V den pohřbu, to jest téměř vždy následující den po úmrtí, se v kostele konal smuteční obřad, který končil u hrobu udělením rozhřešení. Ještě v 16. století nebyl tento obřad vázán na přítomnost těla - to pozůstalí přinášeli až ke hrobu. Nicméně zůstavitelé stále častěji požadovali, aby je v den pohřbu do kostela přinesli. V 17. století se přítomnost těla stala pravidlem. Srov. ARIÈS : *Dějiny smrti I.* , op. cit. , 219.

slavnostní večeře tohoto svátku⁸⁷⁷. Ordo defunctorum používá právě tyto žalmy také na začátku (obřady v domě) a na konci (cesta na hřbitov) pohřebních obřadů. Jsou tedy součástí bohoslužby křesťanského exodu, přechodu zemřelého do zaslíbené země. Ten se děje ve spojení s paschou Krista. Mnohé jsou formulovány v 1. os. sg. , jsou vloženy do úst zemřelému. Doprovázející společenství jedná tedy *in persona defuncti*⁸⁷⁸. Mluví jménem toho, který již mluvit nemůže. Jde o modlitbu „jménem“ zemřelého, ne „za“ zemřelého. Přátelé zemřelého jej doprovázejí až tam, kam mohou. Potom - jak je to vyjádřeno v mnohých antifonách pohřební liturgie - jej předávají jinému společenství, které jej převezme a dovede do věčného domova k Pánu. Obyvatelé nového světa, do něhož umírající vstupuje, mu jdou vstříc, aby jej pak doprovázeli na jeho cestě. Na zemi jej provázejí přátelé, na druhé straně jsou to svatí a andělé. V klíčovém pesachu života není člověk sám.

„Zavedením termínů s právními konotacemi (*reatus, delinquere*), vnesl Benedikt z Aniane do kající povahy modliteb za mrtvé nový prvek osobní viny a odpovědnosti. Tato vina ostře kontrastuje s tradičním jazykem, v němž je hřích představován jako důsledek pozemské slabosti a ďábových léček... Hřích je důsledkem nikoli tělesné slabosti tváří v tvář ďábelským svodům, ale vědomé volby a uváženého činu. Člověk má tudíž větší potřebu spoléhat na absolutní milosrdenství Boha, tím více uvědomíme-li si svéhlavou a svobodně zvolenou hříšnost jeho dětí.“⁸⁷⁹ Ordo defunctorum naznačuje přechod od zcela velikonočního charakteru pohřebních obřadů křesťanského starověku ke středověkému chápání, ve kterém převažuje motiv Božího soudu nad hříšným člověkem. Motiv cesty se zde objevuje ne ve velikonoční, ale v mudroslovné souvislosti. Dokladem toho jsou liturgické texty vrcholného středověku: responsorium Libera me z obřadu tzv. absoluce (11. století) a sekvence zádušní mše Dies irae (12. -13. století). Toto pojetí ovlivnilo podobu pohřební liturgie na celé tisíciletí.

2.2.11 *Ius antiquum et novum*

Ve 4. a 5. století, z mimořádné úcty k mučedníkům (martyr) začala církev spojovat obětní stůl v bazilice s hrobem mučedníka, což si vynutilo pevný stůl ve tvaru tumbly. Z této praxe vzniklo později rozdělování skeletů mučedníků na menší části, což byl počátek úcty k ostatkům světců. Tato změna měla podle některých současných historiků⁸⁸⁰ ještě další dalekosáhlý důsledek, který nás právě bude z hlediska práva zajímat nejvíce. Liturgie prolomila vztah k mrtvým. Jestliže v antickém Římě musely být hřbitovy, jinak ovšem chráněné přísnými zákony, umístěny mimo město za hradbami (*extra muros*), pak v pozdní antice křesťané vtažením mrtvého těla mučedníka přímo do středu svého shromáždění, tedy do baziliky, vyvolali naprosto nový jev.

Ve snaze být co nejbližší hrobům svatých mučedníků (a později i jiných světců), docházelo k pohřbívání v kostelech nebo kolem nich. Skrze hroby někdejších mučedníků se sakrální stavby spojily s pohřbíváním křesťanů. Sakrální architekturu

⁸⁷⁷ Srov. HAGADA, Praha: Sefer, 1996, 78-83.

⁸⁷⁸ Srov. KUNETKA F. : Nejstarší římské Ordo defunctorum v pohledu paradigmatu rites de passage, op. cit. , 24.

⁸⁷⁹ PAXTON Frederick : Christianizing Death: The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990, 141-142.

⁸⁸⁰ Srov. POJSL MILOSLAV: Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě, in: KORDIOVSKÝ E. , JAN, J. ed. : Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003, 45.

nelze proto od hrobů a hřbitovů odělovat. Pod heslem *ad sanctos* vznikly křesťanské hřbitovy přímo ve městech⁸⁸¹. Samozřejmě, že omezený prostor uvnitř učinil z takového pohřbu brzy záležitost privilegovaných a majetných vrstev⁸⁸². Farní kostely a jejich hřbitovy nebyly jedinými místy, kde se uvnitř města pohřbívalo. Byly to především klášterní kostely⁸⁸³, které sloužily jako místo posledního odpočinku zemřelých členů klášterní komunity, příznivců kláštera či jinak významných osob⁸⁸⁴.

Křesťané se starali od počátku o to, aby mrtví byli pochováni⁸⁸⁵. „*Nebudeme trpět, aby obraz a tvor Boží byl pohazován jako kořist divokým šelmám a ptákům, nýbrž vrátíme jej zemi, ze které byl vzat,*“ píše Lactantius⁸⁸⁶. Zejména kněží měli dbát na zbožnou povinnost pochovávat zemřelé.

V říši římské mohl i bez zvláštních nařízení soudce stíhat křesťana pro *crimen laesae maiestatis*, *sacrilegium* nebo *magia*. Křesťanské náboženství, zavrhuje kult císařů, bylo *religio prohibita*, církevní obce platily za *collegia illicita*, členové jako *spiklenci* podléhali pod *lex Iulia maiestatis*. Přece se podařilo uměle přizpůsobit křesťanský život zákonným korporacím, zvaným *collegia fratrum* nebo *tenuiorum* za účelem zdarma pohřbívat své členy. Měly ráz osob právnických s právem nabývat společného majetku⁸⁸⁷. Církev mezi údobími pronásledování byla v oblasti tolerována jako instituce, která mohla disponovat majetkem⁸⁸⁸.

Církev uvažovala velmi realisticky a svěřila odpočátku hroby hrobníkům, kteří byli v tomto oboru profesionály. Jejich jméno se poprvé vyskytuje v protokolu o zabavení majetku křesťanské obce v Cirtě⁸⁸⁹. Jejich původ však je bezpečně spojen se zavedením křesťanských hřbitovů, na kterých byli specializovanými *laborantes*. Pod vedením tzv. měřiče (*ensor*) a stavitele (*architectus*) je hroby připravovali dělníci zvaní „kopáči“ (*fossores*), které znázorňují starověká vyobrazení s pracovními

⁸⁸¹ K rozšíření tohoto zvyku mohlo dojít teprve na konci 5. století zánikem Západořímské říše roku 476.

⁸⁸² Pro příklad uvedu situaci uvnitř současného metropolitního kostela sv. Václava v Olomouci, ve kterém bylo umístěno 148 náhrobních kamenů, tabulek a obrazů (biskupové, kapitulní děkáni a probošti, arcijáhnové, scholastikové, kánovníci, vikáři a oltářníci, jen 25 z nich se týkalo šlechticů či měšťanů) pocházejících z let 1216-1698. Z tohoto původního množství se dochovalo jen 14. Srov. ZEMEK M. : Náhrobky v metropolitním kostele sv. Václava v Olomouci, separátní otisk z časopisu *Rodokmen*, Praha 1948, 1-17.

⁸⁸³ Mezi významné klášterní kostely s vybudovanými barokními kryptami patří kostel Nalezení sv. Kříže s přilehlým kapucínským klášterem. Známá kapucínská hrobka umístěná v podzemí kostela je stará přes 300 let. Jako pohřebiště sloužila především mnichům, ale i šlechtě, měšťanům a jiným dobrodincům kostela a kláštera. Všechna těla pochovaná v hrobce se zachovala pouhým vysušením umožněným cirkulací vzduchu. Zdi celé hrobky byly opatřeny asi šedesáti otvory propojenými několika komínky, které procházejí klášterní střechou. Tak byl vytvořen dokonalý systém vzduchových proudů. Tato přirozená mumifikace byla také podpořena vhodnou geologickou skladbou půdy v podloží kostela. Pozvolné vysoušení těl umožnilo zachování původní fyziognomie zemřelého a často i zbytky původního oděvu. Srov. RUBÍNKOVÁ M. : Kapucínská krypta v Brně, in: *Vlastivědný věstník moravský*, ročník LI, 1999, sešit I. , Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999, 76.

⁸⁸⁴ Např. klášter Hradisko, ležící mimo město Olomouc, byl jedním z prvních takových míst; v něm byli pochováni zakladatelé kláštera Přemyslovci Ota I. s manželkou Eufemií, Ota III. s manželkou Duranou i jejich synové markrabí moravští Vladimír a Břetislav. – Srov. NEŠPOR V. : *Vlastivěda moravská. - Dějiny Olomouce*, Brno 1936, 16.

⁸⁸⁵ Srov. VAŠEK B. : *Dějiny křesťanské charity*, Nakladatelství Dobré knihy v Olomouci, Velehrad 1941, 26-27.

⁸⁸⁶ LACTANTIUS, *institutiones* VI, 12, MPL 6, 682.

⁸⁸⁷ PEJŠKA J. : *Církevní právo I. -III.* , Obořiště 1932, 213.

⁸⁸⁸ Srov. KUNETKA František: *Eucharistie v křesťanské antice*, 1. vydání, Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc; 2004; 199.

⁸⁸⁹ Srov. MESSINA R. : *Dějiny charitativní činnosti*, Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2005, 50-51.

nástroji v rukou (krumpáč, svítilna, sekera, atd.). Hloubili pod zemí chodbu (galleria) nebo komůrky (cubicula). Ve stěnách vykopávali obdélníkovité výklenky (loculi) středně vysoké a hluboké, nebo výklenky větších rozměrů (arcosolia) s polokruhovou klenbou. Někdy vykopávali prostě jen jámy pod podlahou. Umělci, kteří hroby zdobili, patřili ke třídě kopáčů, kteří hroby kopali, udržovali a hlídali. Jistě však pracovali pod vedením lidí vzdělanějších ve víře a s většími technickými znalostmi. Proto je též starokřesťanské umění na hřbitovech a křesťanská epigrafie cenným dokladem a svědectvím o víře prvotní církve⁸⁹⁰.

Křesťanští hrobníci přesto nikdy nepatřili k církevní hierarchii, naopak ve středověku šlo o nejnižší třídu pracujících - *laboratores*⁸⁹¹. Nebyla však vyloučena možnost, aby přijali nižší svěcení. Ve spisech o konfiskaci v Cirtě vystupuje Saturnin jako hrobník a jáhen a Januáriu jako hrobník a podjáhen. V jednom ze svých dopisů mluví sv. Jeroným o jednom hrobníku z Vercelli, který se stal klerikem⁸⁹². Ačkoli byli hrobníci organizováni ve skupinách a každá z nich byla přidělena k určitému pohřebišti, pro nepřátelství vrchnosti ke křesťanství a ke všem formám sdružování netvořili hrobníci v prvním období své činnosti (to je ve 3. století) žádný oficiální spolek. Až od poloviny 4. století dostali statut právnické osoby. Po dlouhou dobu byli pro své vysoce lidumilné poslání nejužšími spolupracovníky kněží a nejzasloužilejšími členy obcí. Ale s koncem pronásledování začala jejich dobrá pověst zjevně upadat. Společně s nejhrošími živly cirku („harenarii“ a „quadrigarii“) se zúčastnili výtržností lidu při volbě papeže Damasa, a když se stali pány pohřebišť, věnovali se výnosnému obchodování shrobkami. Spekulovali s přáním mnoha věřících mít poslední příbytek vedle hrobu některého významného mučedníka. Snad právě pro neustálé zlořády a ziskuchtivost hrobníků na sebe v 5. století vzali přímou odpovědnost za správu hřbitovů duchovní.

Změněný postoj římského státu ke křesťanství a k církvi (toleranční edikt císaře Galeria z 30. dubna 311 a edikt císařů Konstantina a Licinia z roku 313 vydaný v Miláně⁸⁹³ umožnil plně a svobodně rozvíjet pastorační a liturgickou praxi. S tím souvisel i vývoj pohřebních obřadů a lokalizace hřbitovů. Jestliže v průběhu prvních pěti století se křesťané v tomto ohledu přizpůsobovali místnímu právu, zvyklostem a tradicím, s výjimkou cinerace, pak od konce 5. století vytváří církev vlastní zvyklosti. Podstatná změna nastala nejen v praktickém, nýbrž i věroučném přístupu k pohřbu a hřbitovům. Hřbitov, na němž zemřelí křesťané očekávají vzkříšení k novému životu, náleží od té doby nerozlučně k sakrálním objektům⁸⁹⁴. Víra ve společenství svatých, dogmatizovaná na prvních ekumenických koncilech v křesťanském Symbolu (Vyznání víry), spojila křesťanské liturgické shromaždiště (kostel) jako shromaždiště živých se hřbitovem jako místem odpočinku zemřelých, v jeden celek.

Zánikem západořímské říše se rozpadala nejen státní správa, ale uvolňovaly i některé zákony, jejichž překročení ještě před sto lety bylo nemožné. Křesťanská pohřebišť - katakomby, se stala zdrojem hrobů známých a významných mučedníků, jichž si křesťané vážili pro neohrožené svědectví víry. Jejich skelety byly vynášeny a znovu pohřbívány

⁸⁹⁰ Srov. AMORE A. : O křesťanských hřbitovech a jejich uměleckých památkách, in: Historický náboženský slovník, Studium, Řím 1966, 150.

⁸⁹¹ Srov. GOFF J. , Le: Za jiný středověk, Praha: Argo, 2005, 161.

⁸⁹² Srov. MESSINA R. : Dějiny charitativní činnosti, op. cit. , 50.

⁸⁹³ EUSEBIUS EH, 183 - 184; srov. ČEŠKA J. : Římský stát a katolická církev ve IV. století, Univerzita Jana Evangelisty Purkině v Brně 1983, 10, 21.

⁸⁹⁴ Srov. KACHNÍK J. : Výtvarné umění chrámové a hřbitovní, Velehrad 1923, 163.

(*translatio*) v tzv. *memoriích* (malé kaple nad hrobem mučedníka, jichž známe řadu přímo v blízkosti katakomb) nebo v bazilikách pod oltářem. S touto praxí je spojen vznik pevných oltářů, na rozdíl od starších mobilních. S touto změnou souvisí i vznik tzv. *konfesí*, míst hrobu svět nebo jiné vzácné relikvie pod oltářem v malé kryptě, k níž je zajištěn přístup v řících, nejčastěji dvouramenným schodištěm před vlastním oltářem⁸⁹⁵. Také podoba samotného oltáře připomínala pohřební tumbly (sarkofágy)⁸⁹⁶.

Od konce 5. století dochází ke spojení pevného oltáře baziliky s hrobem mučedníka. Tím byla prolomena stará antická praxe a hroby světců uvnitř sídliště lákaly k následování i ostatní křesťany. Samozřejmě šlo v nejstarších případech o pohřby významných osobností, např. biskupů, ale i světských celebrit. Ostatní se snažili získat místo k pohřbu pro své blízké alespoň okolo sakrální stavby. Tak vznikly rané středověké křesťanské hřbitovy jako nedílná součást kostelů.

Tradito apostolica

Spis nazývaný *Traditio apostolica*⁸⁹⁷ (dále jen TA) patří mezi jedny z prvních pokusů o úpravu a uspořádání života církevní obce. Zachycuje život církve kolem roku 300. TA zachycuje jistou snahu kanonizovat liturgické formuláře, i když pravidlem stále ještě zůstává volně formulovaná modlitba. Seznamuje s předpisy ke katechumenátu a křtu. Je tak historickým pramenem jedinečného významu. Poskytuje nám pohled na počátky rané církevní obce.

40. O hřbitovech

Nikomu nemá být zatěžko na hřbitově pohřbit⁸⁹⁸. Je to věc⁸⁹⁹, (která se týká) i všech chudých. Ale hrobník⁹⁰⁰ dostane mzdu a (zaplacenou) cenu za materiál⁹⁰¹. A ty, kteří pracují na tomto místě a pečují o ně, ať živí biskup⁹⁰², aby nebyl zatěžován nikdo z těch, kteří jsou na toto místo⁹⁰³.

⁸⁹⁵ Konfese na místě předpokládaného hrobu sv. Petra ve vatikánské bazilice, konfese s relikviemi betlémských jesliček v bazilice Maria Maggiore, konfese s okovy sv. Petra v kostele Pietro in Vincoli mnoho dalších v Římě i na četných jiných místech. Srov. POJSL Miloslav: *Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia*, Díl I., Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420, Univerzita Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006, 16.

⁸⁹⁶ Klasický typ antického sarkofágu se v naše prostředí uplatnil, pokud jsou dochovány, jen ve svatovítské katedrále v Praze. Karel IV. je nechal zhotovit pro druhotné pohřbení některých českých knížat a králů v souvislosti s postupným odstraňováním románské Svytlahovovy baziliky a pokračující výstavbou gotické katedrály v poslední třetině 14. století. Srov. POJSL Miloslav, *Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia*, op. cit., 44.

⁸⁹⁷ Srov. Hippolit Římský, *Apoštolská tradice, refugium Velehrad-Roma*, 1. vydání, Olomouc, 2000, 45; Hippolyt byl tradici znám jako autor církevního řádu. Jeroným poznamenává, že se Hippolyt zabýval otázkou slavení sabatu a denní eucharistie. Z těchto vnějších důvodů je tedy možné usuzovat na určitou spojitost TA a Hippolyta, i když otázka jeho autorství TA zůstává stále otevřena. Autorství Hippolytovo nelze prohlašovat za zcela jisté, ale tradiční pojetí je uznává. Podrobnější úvod: BOTIE Bernard: *introduction in Hippolyte de Rome: La Tradition Apostolique, Sources Chrétiennes No 11bis*, Paris, Cerf, 1984, 11-31; GEERLINGS Wilhelm: *Einleitung zur Traditio apostolica, Fontes cristiani*, Freiburg, Herder, 1991, 143-208.

⁸⁹⁸ Z důvodu vysokých poplatků správcům hřbitova.

⁸⁹⁹ pohřbívání.

⁹⁰⁰ operarius qui efodit

⁹⁰¹ „κεραμος“ - „dlaždice“, materiál používaný k stavbě hrobky.

⁹⁰² Poplatky oněm správcům hřbitova.

⁹⁰³ Viz Hippolyt Římský, *Apoštolská tradice, celý překlad upravila a dokončila (kap. 18-43) G. Piáčková, Refugium Velehrad-Roma, Velehrad 2000, 44-45.*

Tuto čtyřicátou kapitolu můžeme směle označit za nejstarší pohřební a hřbitovní právo církve vydaným před Nicejským sněmem. *Traditio apostolica* je osmou knihou *Constitutiones Apostolorum* (*Diatagai-Diakseis ton hagion Apostolon*), kterou neznámý autor sepsal asi ve IV. stol.⁹⁰⁴. Podle velké většiny autorů kniha osmá existovala již před Nicejským sněmem pod titulem *Constitutiones Apostolorum de mystico ministerio* či *Diakseis ton hagion Apostolon dia Hippolytú*⁹⁰⁵. Apoštolská tradice hrobníky sice výslovně nejmenuje, ale vztahuje se na ně, když připomíná biskupovi, aby platil spravedlivou mzdu a cenu za dlaždice těm, kdo pečují o hřbitovy, aby jejich práce nebyla pro věřící, hlavně pro chudé, zátěží.

Codex Iustinianus repetitae praelectionis

Byzantský císař Justinián (527-565) považoval katolickou (tj. „nicejskou“) víru za významný jednotící prvek svého impéria, proto církve obdaroval četnými privilegii, zatímco kacíře trestal jako nepřátele státu. Křesťanství bylo státním náboženstvím. Teologicky nepřilíš vzdělaný, zato sebevědomý Justinián je jedním z nejvýraznějších představitelů tzv. východního césaropapismu. První část jeho rozsáhlé kodifikace, *Codex Iustinianus* z r. 529, poněkud zastarala v důsledku zpracování *Digest* (r. 530-533), proto císař nařídil její přepracování. Výsledkem byl *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, který Justinián promulgoval 16. 11. 534 konstitucí „*Cordi Nobis*“. Revidovaný kodex nabyt účinnosti spolu s ostatními dvěma částmi kodifikace (tj. *Digesty* a *Institucemi/Elementy*) 29. 12. 534⁹⁰⁶. Pro naši látku je důležité, že v II. kapitole „O přesvatých chrámech a jejich statcích a privilegiích“ v odst. 2 se zakazuje pohřbívát v některých kostelích:

*Císařové Augustové Gratianus, Valentinianus a Theodosius prefektovi města Pancratiuvi: Ať se nikdo nedomnívá, že v sídle apoštolů a mučedníků je dovoleno pohřbívát mrtvá těla. Dáno v Heraklei 3. dne před srpnovými Kalendami za konsulátu Eucheria a Syagria*⁹⁰⁷.

Capitulatio de partibus saxoniae

Kapituláře (*capitularia*) jsou zákony franckých panovníků, které upravovaly buď záležitosti světské (*capitularia mundana*) nebo církevní (*capitularia ecclesiastica*), popř. věci smíšené povahy (*capitularia mixta*). Územní působnost kapitulářů nebyla stejná; některé platily na celém území říše, některé však jen v některé její části. Označení „*capitulare*“ se objevuje až v karolinské době, zatímco výnosy merovejských panovníků nesou ještě tradiční římská označení („*praeceptum*“, „*edictum*“, „*decretio*“ atd.). Církevní kapituláře jsou ukázkou západního césaropapismu, kdy ryze kanonické záležitosti jsou upravovány právními předpisy panovníka. Opat Ansegisius z Fontanelly sestavil r. 827 sbírku autentických kapitulářů franckých panovníků o čtyřech knihách. Na ni navazují další tři knihy „Kapitulářů Benedikta Levity“, které ovšem vedle autentických kapitulářů Pipi Krátkého, Karla Velikého a Ludvíka Zbožného obsahují více či méně smyšlené další kapituláře.

⁹⁰⁴ Zpěv žalmů je zde uveden mezi hlavními prvky obřadu, spolu se čtením z Písma a slavením eucharistie (Srov. 6,30 / SCh 329,390).

⁹⁰⁵ Viz MICHAL J. J. : Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského. op. cit. , 9.

⁹⁰⁶ Viz HRDINA Antonín, Texty ke studiu konfesního práva, I. Evropa a USA, Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2006, 44.

⁹⁰⁷ Viz KINCL J. : Texty ke studiu obecných dějin státu a práva I. - Starověk, Praha 1972, 242-243, převzato z HRDINA Antonín: Texty ke studiu konfesního práva, I. Evropa a USA, Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha 2006, 46.

Kapitulář „*Capitulatio de partibus Saxoniae*“ byl vyhlášen pro saské oblasti po jejich násilné anexi k říši Karla Velikého⁹⁰⁸. Chápeme-li pohřební právo jako nástroj regulace chování lidí s cílem udržet daný společenský řád, pak nejlepším ukazatelem stupně společenské nebezpečnosti kremace v jednotlivých obdobích byla výše trestního postihu za její provádění: *7. Jestli někdo podle pohanského zvyku dá strávit tělo zemřelého člověka plamenem a jeho kosti v popel obrátí, budiž potrestán na životě. 22. Příkazujeme, aby těla křesťanských Sasů byla odnášena na církevní hřbitovy a ne do mohyl pohanských.*

Fueros

Termínem „*fueros*“ (od lat. „*forum*“ = soud) se označují zápisy (knihy) zejména právních obyčejů a poté i zákonů a popř. dalších forem psaného práva, které vznikaly ve Španělsku od 11. století. Vydával je původně král nebo duchovní či světská autorita, později např. i městské rady. Slovo „*forum*“ bylo v antice užíváno pro náměstí, která sloužila rovněž jako tržiště (v Římě samém za dozorování kurulských *aedilů*); jako *forum*, náměstí i promenáda, kde se scházeli všichni obyvatelé obce, aby řešili duchovní i světské záležitosti sloužil ve středověku hřbitov. Středověcí autoři si velmi dobře uvědomovali veřejnou povahu hřbitova a soudobý *locus publicus* stavěli do protikladu k *loci solitarii* pohanských hrobů.

Podle vyjádření odborníka na středověké pohřební poplatky A. Bernarda panoval na hřbitově, „*nejhlučnějším místě venkovského nebo městského sídliště velký shon a čilý obchodní ruch*“.⁹⁰⁹ V dobách, kdy jediným veřejným místem byla ulice, kdy se lidé neměli kde scházet, protože domy byly obvykle příliš malé a přelidněné, sloužil kostel jako „*obecní dům*“ a velký otevřený hřbitov jako veřejné prostranství. Později se výrazem *forum* rozumí soud, a to zejména církevní (srv. *privilegium fori*); zde znamená slovo „*forum*“ oblast (vnější či vnitřní), v níž se církevní řídicí moc setkává s katolickým křesťanem.⁹¹⁰ Dvojí funkci slova *cimeterium* lze vysvětlit právem na azyl, tedy výsadou založenou na stejném principu jako pohřbívání *ad sanctos*. Svatý patron poskytoval světskou ochranu živým, kteří ho uctívali, stejně jako duchovní záštitu mrtvým, kteří mu svěřili svá těla. Světská moc končila u zdí kostelního opevnění a neměla přístup ani do atria. V kostelním areálu panoval Boží mír pro živé i pro mrtvé: „*omnino sunt (cimeteria) in pace Domini*“.⁹¹¹

Mezi nejslavnější *fueros* patří „*Fuero de Leon*“ z let 1017-1020, pocházející z kolébky španělské reconquisty (tj. boje za znovuzískání Hispánie na Arabech)⁹¹². Z úryvku vyplývá, že se v kostele běžně pohřbívalo a proto kostel požíval zvýšené státní ochrany. 4. Příkazujeme dále, aby se nikdo neodvážil něco církvi (kostelu) uloupit; neboť sebere-li něco loupežně na hřbitově, ať odčiní (svůj zločin) jako svatokrádež; a cokoli by odtamtud odnesl, ať vrátí jako uloupené. Kdyby však protiprávně sebral majetek církve (kostela) mimo hřbitov, ať jej vrátí a podle mravu země ať zaplatí pokutu správcům kostela samého⁹¹³.

⁹⁰⁸ Viz HRDINA Antonín: Texty ke studiu konfesního práva, op. cit. , 48.

⁹⁰⁹ Viz BERNARD A. : La Sépulture en droit canonique, Diss, Paris 1933, 20-21.

⁹¹⁰ Srov. BALÍK Stanislav, HRDINA Antonín, Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část, op. cit. , poz. 135.

⁹¹¹ Srov. ARIÈS : Dějiny smrti I. , op. cit. , 75.

⁹¹² Viz HRDINA Antonín, Texty ke studiu konfesního práva, op. cit. , 52.

⁹¹³ Viz BALÍK Stanislav, (red.) a kol. , Texty ke studiu obecných dějin státu a práva II. - Feudální stát a právo, Praha 1974, 228-232, převzato z HRDINA Antonín: Texty ke studiu konfesního práva, op. cit. , 53.

Corpus iuris canonici

Corpus iuris canonici, který si podržel význam až do roku 1918, upravuje pohřeb v několika titulech: Liber Extra - Decretales papeže Řehoře IX. Z roku 1234, Kniha třetí, titul 28. O pohřbech; Liber Sextus, výlučný zákoník papeže Bonifáce VIII. Z roku 1298, Kniha třetí, titul 12 O pohřbech; Clementinae - tzv. Klementiny, nevýlučný zákoník papeže Klementa V., vydaný jeho nástupcem Janem XXII. r. 1317, Kniha třetí, titul 7. O pohřbech; Extravagantes, dvě soukromé sbírky francouzského právníka Jana Chappuise z r. 1500, a sice „Extravagantes papeže Jana XXII“ a „Extravagantes communes“, Kniha třetí, titul 6 O pohřbech. Dále se jedná především o pohřební právo, které upravili potridentští papežové Urban VIII., Řehoř XVI. a Pius IX⁹¹⁴. Posledně jmenovaný papež, vlastním jménem Guiowani Maria Mastai Ferreti (1846-1878) zavádí zákazem zpopelnění lidských pozůstatků v roce 1886 radikální právní disciplínu, která se jeví už ve své době jako protikladná.

Vedle právních knih objasňuje kulturní prostředí na začátku středověku i soubor „*Indiculus superstitionum et paganiarum*.“ Je zapsán v rukopise č. 577 ve vatikánské knihovně v Římě, pojmenovaném „Codex Palatinus“. Byl nejspíše vydán ve Fuldě, odtud dodán do Mohuče, pak do Heidelbergu a r. 1622 odevzdán do Říma do vatikánské knihovny⁹¹⁵. Obsahuje směs: vedle jiného usnesení známého koncilium germanského z r. 742, koncilium v Lestines a pak dvacet úryvkovitých nadpisů, stručných záznamů o pověrách a obyčejích, které patrně církev zapovídala. Pro naši otázku to jsou: I. De sacrilegio ad sepulchra mortuorum (O svatokrádeži na hrobech zesnulých); II. De sacrilegio super defunctos i. e. dadsisas (O svatokrádeži vůči zesnulým, též zvané dadsisas); IX. De sacrificio, quod fit alicui sanctorum (O oběti, jež je přinášena některému ze svatých). XXV. De eo, quod sibi sanctos fingit quoslibet mortuos (O tom, že si vytvářejí z některých mrtvých svaté).

Decreta Gratiani

V Gratianově Dekretu jsou z našeho hlediska zajímavé dvě kapitoly. A sice kapitoly XXII a XXIII kvestie II kauzy XIII druhé části. První z nich opakuje seznam sufragií, jak je zaveden už od Augustina a Řehoře Velikého: „*Duše zesnulých jsou vysvobozovány čtverým způsobem: obětmi kněží (bohoslužbami), modlitbami svatých, almužnami milovaných bytostí, půstem příbuzných*.“⁹¹⁶ Text má velkou váhu právě proto, že je součástí Dekretu. Legitimuje konání živých ve prospěch nebožtíků, připomíná prvořadost bohoslužby, zdůrazňuje nutnost církevního prostřednictví (kněží), podporuje kult svatých, prostřednictvím almužen udržuje oběh majetku (nebo jeho přesouvání do církve), podtrhuje roli pokrevně a duchovně blízkých osob - rodiny a přátel. Kapitola XXIII, nazvaná „*Přede dnem Posledního soudu pomáháme mrtvým obětmi (= bohoslužbami) a almužnami*“, reprodukuje (až na jednu krátkou a pro nás zde nevýznamnou pasáž) kapitoly CIX a CX Rukověti (Enchiridion) sv. Augustina. Připomeňme si ten významný text:

A nelze popírat, že se polehčuje duším zemřelých zbožností těch, kteří je přežili, když se za ně přináší oběť Prostředníkovy, aneb konají-li se v církvi almužny. To však

⁹¹⁴ Viz MICHAL J. J. : Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského. op. cit. , 71.

⁹¹⁵ Srov. Zíbrt, Č. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (*indiculus superstitionum et paganiarum*). Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění; 1894; přetisk Akademie, 1995, 6.

⁹¹⁶ *Decretum Magistri Gratiani*, (ed.) FRIEDBERG A. : Leipzig 1879, sv. I, sl. 728.

prospívá takovým, kteří, dokud žili, zasloužili toho, aby jim potom věci tyto mohly býti ku prospěchu. Je totiž jistý způsob života, který není ani tak dobrý, aby mu toho po smrti nebylo potřebí, ani tak špatný, aby mu to po smrti neprospívalo. Jiný však je tak dobrý, že toho zapotřebí nemá, a opět jiný tak špatný, že se mu po vykročení z tohoto života ani tím pomoci nemůže. Proto se zde dobývá všeliká zásluha, která by mohla každému po tomto životě buď polehčiti, aneb přitížiti. (. . .) Konají-li se buď oběti oltáře neb jakýchkoliv almužen za všechny pokřtěné zemřelé, pak bývají za (duše) velmi dobré díkyčiněním, za nevelmi zlé usmiřováním; a když těm, kteří byli velmi zlí, neslouží po smrti k žádné pomoci, bývají některým živým útěchou. Kterým pak prospívají, těm prospívají, buď aby jim bylo odpuštěno, neb alespoň aby jim samo zavržení bylo snesitelnějším⁹¹⁷.

Autor Kolínské sumy (Summa coloniensis) z roku 1169, jednoho z prvních komentářů ke Gratianovu Dekretu, v otázce přímluv za mrtvé, čili smyslu pohřební liturgie, přiznává: „*Tuto otázku jsem nepojednal, neboť se týká spíše teologů než kanonistů.*“⁹¹⁸

Suma o církevních službách kanovníka pařížského kostela Nótre-Dame Jeana Beletha, vzniklá někdy před rokem 1165 v kapitole *O sloužení officia za mrtvé* pojednává o pohřbu takto:

„Než je tělo omyto nebo uzavřeno do rakve, musí na místo, kde leží, přijít kněz nebo jeho vikář se svčnou vodou, modlit se za mrtvého k Bohu a vzývat a prosit svaté, aby jeho duši přijali a přenesli do místa radosti. Jsou totiž duše dokonalé, které po opuštění těla odlétají ihned do nebes. Jsou duše úplně špatné, které padají hned do pekla. A jsou jiné, prostřední (médie), za něž je potřeba se takto přimlouvat. Totéž se dělá i pro špatné, ale nazdarbůh. Omyté tělo zabalené do rubáše má být odneseno do kostela a pak se má zpívat mše.“⁹¹⁹ Následuje do Gratianova Dekretu převzatý Augustinův text o čtyřech kategoriích, které jsou mezi vyvolenými a zatracenými.

Canones poenitentiales

Odepření církevního pohřbu znalo křesťanství v tzv. kajících knihách (libri poenitentiales), které jsou sbírkami kanonů týkající se svátosti smíření. Připomínají vlastní část trestněprávních kodexů: za každý hřích (skutkovou podstatu) vyměřují pokáním (trestní sazbu)⁹²⁰. Jsou nejen významným pramenem historického kanonického práva, ale mají význam i pro poznání mravní a kulturní úrovně své doby⁹²¹. Canones poenitentiales jsou od neznámého minority z Asti; tyto kající kanony se jakožto dodatek ke Graciánovu Dekretu dostaly i do Korpusu kanonického práva⁹²². Nutno dodat, že tyto penitenciáře, sazebníky tělesných i duchovních trestů, si hleděly více hříchu než hříšníka⁹²³. Pro naši látku je také zajímavé, že se přísné pokáním vyměřuje i za znesvěcení hřbitova.

⁹¹⁷ Augustin, Enchiridion 110, cit. dle Svatý Augustin, Katechetické spisy, Vavřincova příručka o víře, naději a lásce, z latiny přeložil Richard Mašek, Krystal OP, Praha 2005, 144.

⁹¹⁸ Cituje LANDGRAF A. M. : Dogmengeschichte der Fruhscholastik IV, 2, Regensburg 1956, 260, 3.

⁹¹⁹ BELETH Jean, Summa de ecclesiasticis officiis, (ed.) H. Duteil, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLI A, Turnhout 1971, 317 a násl.

⁹²⁰ HRDINA Anatonín: Texty ke studiu kanonického práva, Právnická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň, 1998; 83

⁹²¹ Srov. tamtéž 83

⁹²² Srov. tamtéž 83

⁹²³ Srov. heslo „Pénitentiels“ od G. Le Bras, in: Dictionnaire de Théologie catholique, Paris 1952, 254.

Kdo se dopustí svatokrádeže tím, že znesvětil kostel nebo křížmo, nebo poskvrněnými rukama uchopí posvátný kalich či se dopustí podobné svatokrádeže, se postí po sedm let. První rok ať stojí před hřbitovem, který znesvětil, druhý rok před branami kostela, třetí rok v kostele; a během toho tříletí ať nejí maso a nepije víno, leda o velikonocích nebo o vánocích, ať necelebruje ani nepřijímá (eucharistii). Čtvrtý rok už může přijímat; a v tomto i v pátém, šestém a sedmém roce ať se postem zdržuje používání masa a vína po tři dny v týdnu. Avšak ten, kdo podpálí kostel, ať činí pokání patnáct let a nahradí škodu⁹²⁴.

2.3. Vývoj v českých zemích

Teprve křesťanství zavedlo v českých zemích zákonnou povinnost hřbitovů. Po roce 1000 si jejich zřízení vynuovala česká knížata. Byla to jedna z okolností fungování venkovského kostela, který se od svých prvních dnů setkává s velmi bohatou lidovou slovanskou kulturou, hluboce zakořeněnou, z níž známe z církevních nákazů jen povrchní jevy, zatímco základní opojení ve světě, kterým žije lid, nám uniká do doby, než moderní etnologové z něj zachrání zlomky⁹²⁵. Až do novověku byl pohřeb mrtvého záležitostí rodiny zemřelého a církve. Je také mimo pochybnost, že si vrchnost zakládáním kultovního místa zajišťovala zvláštní duchovní prospěch a pomoc jako zádušní mše, vlastní požehnání a vymítání ďábla, křest, pokání a přijímání. A pro zakladatele kostela existuje ještě další plán - jeho pohřbení. Jestliže se v současných historických monografiích přisuzuje pouze Západu 19. a 20. století vznik zvláštního symbolického zacházení s mrtvým, individualizovaný společností, která trvá na zachování svého kolektivního vědomí, bylo by třeba jít zpět do dávné minulosti k určitým předcházejícím indiciím. Vedle křesťanského kolektivismu a anonymity mrtvých bylo také ve vrcholném středověku a na prahu středověku pozdního místo pro rozvoj pohřebního individualismu. Byl placen draze a jeho provádění bylo přístupné jen vysoce postaveným duchovním a laikům.

Soukromý kostel se zjevuje v celém komplexu problémů, vzniklých pro církev gregoriánského uvolnění, ale také v úplné jednoduchosti forem pro vlastníky venkovských kostelů. Jejich zakladatelé a jejich následníci si ponechávají právo jmenovat tam duchovní jako kanovník Zbyhněv, který jako český pán vystavěl v letech 1125 - 1140 na svém panství kostel a tamním dvěma kanovníkům nařídil, že pokud jejich děti nebudou učenci, musejí si najít nás ledníky⁹²⁶. Kanovník Zbyhněv zahrnul do zakládající listiny svého kostela zvláštní ustanovení *de sepultura igitur corporis mei*: chce být pochován vedle hrobu, kam se naleje křtící voda a chce být pochován tím způsobem, že se jeho nohy budou dotýkat dutiny vyhloubené pro křtitelnicí⁹²⁷. Smrt se zde mísí s křesťanským narozením a víra v zmrtvýchvstání sílí v nalezení zázračného tajného soudu přepečlivě hlídaného pro urozeného zakladatele.

⁹²⁴ Přeložil HRDINA Antonín z Corpus Juris Canonici, Basilej 1682, 1255-1264. Viz HRDINA Antonín, Texty ke studiu kanonického práva, op. cit. , 85.

⁹²⁵ Srov. GIEYSZTOR Alexander: Le Fonctionnement des institutions Ecclésiastiques Rurales en Bohême, en Pologne et en Hongrie aux Xe et XIe Siècles, in: Cristianizzazione ed organizzazione Ecclesiastica delle Campagne nell'alto medioevo: Espansione e Resistenze, 10-16 aprile 1980, Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo, Spoleto: presso la sede del centro, 1982, 925-954, zde 953.

⁹²⁶ Codex diplomaticus Boh. t. 1 no 124. Cit. v Fontes Rerum Bohemicarum, Pragae 1891, 367.

⁹²⁷ Tamtéž. A côté du désir d'être au milieu du sacrum enfermé par le bâtiment, il y a aussi l'attrait des reliques de saints, srov. KÖTTING B. : Der frühchristliche Reliquienkult und Bestattung im Kirchengebäude, Köln 1965, 24.

Není to reprezentativní údaj pro celé středověké české země, tyto citace nám však ukazují zřetelně lví podíl vrchnosti na organizaci farnosti. Synody se od začátku 12. stol. staví proti vyžadovanému placení křtin a pohřbů, zřejmě bezúspěšně⁹²⁸. Pán vynakládá prostředky na stavbu kostela, tyto prostředky slouží k jeho reprezentaci. Synodní statuty ze 13. stol. se budou dlouze zabývat všemi nevýhodami tohoto masivního vlivu laiků na nižší církve. Stručný přehled vývoje každého biskupství je proto důležitý pro konstatování faktu vývoje partikulárního pohřebního a hřbitovního práva. Zde se odkrývá obrovská možnost pro regionální dějepisectví, pro zpracování různých typů pramenů (například farních kronik) a posléze i pro větší syntetická díla. Příkladem může být současný projekt soupisu sepulkrálních památek na Moravě a ve Slezsku, který od roku 1990 přešel na Katedru církevních dějin a dějin křesťanského umění na obnovené Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci⁹²⁹. Nebo uměleckohistorická digitální kartotéka českého umění náhrobku, seriózním badatelům v úplnosti zpřístupňovaná Národním památkovým ústavem⁹³⁰. V neposlední řadě i výzkum Katolické teologické fakulty Karlovy Univerzity v Praze, podpořený grantem Ministerstva pro místní rozvoj, na jehož základě zpracovává od r. 2004 přehled všech současných veřejných a neveřejných pohřebišť v České republice.

Vzorovou regionální prací může být publikace Josefa Bláhy a kol. , nazvaná *Olomoucké hřbitovy a kolumbária*⁹³¹, která interpretuje chronologickým způsobem prameny a zprávy k historii olomouckých farních hřbitovů a kolumbárií, přičemž se při autorských popisech dozvídáme mnoho z běžného života farářů a z jejich starostí o správu těchto posvátných míst. Pozoruhodné práce též vznikají v dílně olomouckého badatele Pavla Marka, který systematicky zkoumá otázky katolické moderny, přičemž často narazí na problémy katolického kněžstva v duchovní správě, zejména na přelomu 19. a 20. století.

2.3.1 Počátky církevní organizace

Pevným opěrným bodem pro šíření křesťanského způsobu pohřbívání bylo zřízení pražského biskupství roku 973 za knížete Boleslava II. Tehdy se už upevňoval český stát pod vládou Přemyslovců. Musíme soustředit svou pozornost hlavně na síť farností. Její venkovský charakter plyne, jak to ještě detailně uvidíme, ze zemědělského obyvatelstva, které této moci bylo podrobeno, zatímco farní kostel musel začínat svou existenci sám, stejně jako katedrála, bez okamžité podpory místní světské moci. Církevní organizace se v Čechách a na Moravě v 11. – 12. století opírala o správní (hradskou) organizaci. Nevíme příliš o stavu na Moravě v 10. století, především jak působilo zakládání farností v jejich první generaci na pohřbívání obyvatel. Diskuse na toto téma byla znovu oživena v roce 1938 klasickým dílem Heinricha Felixe Schmidta o právních základech organizace farností na územích západních Slovanů⁹³². Výzkumy nás zvláště upozorňují na to, abychom, byli ostražití vůči optickému omylu, že plně organizovaná farnost hodná svého názvu se objevuje

⁹²⁸ Synodus Strigoniensis I 30: sur l'affranchissement d'un serf avant son ordination sacerdotale, tamtéž I 42: „Nullus presbiter convencionem de missa pro oblatione faciat.“ Cit. v MÁLYUSZ E.: Egyházi társadalm a kozépkori Magyarországon, Budapest 1971, 25-27.

⁹²⁹ Srov. POJSL Miloslav, Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia, Díl I. , Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420, Univerzita Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006, 303.

⁹³⁰ Srov. PRAHL Roman: a kol. , Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830, Academia, Praha 2004, 335.

⁹³¹ Memoria, Olomouc 2001, 190.

⁹³² Srov. SCHMID H. F. : Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganistaion auf westslavischem Boden, Weimar 1938.

jen ve 12. a 13. stol⁹³³. Je proto možné, že v 10 století na Moravě perzistoval nějaký zbytek velkomoravské církevní organizace, později bylo území Moravy církevně přiřčleněno k pražskému biskupství.

Nebudeme se zabývat ani velkým problémem byzantské mise na Moravě v 9. stol. , oproti misi bavorské, ani stále diskutovaným problémem pokračováním staroslověnského obřadu v Čechách a v Polsku⁹³⁴. Knížecí dvůr s několika vysokými palácovými důstojníky a sítí knížecích posádkových měst sledovaných nadřízenými, *comites*, zabezpečujícími ve jménu knížete obranu území, které jim bylo svěřeno, vykonávaly spravedlnost, bděli nad daněmi a veřejným pořádkem. V tom byly důležitými články. S pomocí mocenské hierarchie mohlo křesťanství pomalu kousek po kousku pronikat do základů společnosti⁹³⁵. Je třeba přesto uznat i úspěchy farního duchovenstva. V první řadě to byla tvorba nové církevní organizace, která předčila solidaritu rodinnou, kmenovou a sousedskou, více či méně hierarchisovanou vertikální diferenciací. Obtížně měřitelný, ale hmatatelný byl úspěch, jak bychom řekli dnešní mlouvou, rozvoj lidských zdrojů: byla to náboženská výchova lidu vedená na jeho úrovni, která globalizovala importované i na místě nalezené prvky do teologie a do zjednodušeného pastýřského listu omezeného na minimum v požadavcích, ale která neupadla ani do nečinnosti, ani do izolace a přispěla k vytvoření jiné dlouhodobé tradiční kultury středověkého moderního venkova⁹³⁶.

Roku 1063 bylo (znovu) založeno olomoucké biskupství. Pokročilejší formou správních církevních okrsků byly archidiaconáty (arcijáhensství) v čele s archidiacony (arcijáhny). Ti byli podřízeni přímo biskupovi, byli jeho zástupci ve správě diecéze a na světské moci nebyli oficiálně závislí tolik jako archipresbyteri. Arcijáhenské zřízení zavedl na Moravě olomoucký biskup Jindřich Zdík roku 1131, poté co mu kníže Soběslav II. daroval šest hradeckých kostelů, aby je učinil arcijáhenskými středisky. Vznik archidiaconátů je dokladem úspěšného boje církve za vymanění se z rukou světských vládců, který na Moravě proběhl dříve než v Čechách. Od konce 12. století a především ve 13. století se v souvislosti s kolonizací země a s expanzí venkovských kostelů, jež začínají přebírat farní práva, mění církevní organizace z velkofarní na farní. Země byla rozdělena na menší farní obvody, v jejichž čele stál venkovský farář. Církevní administrativa tak pronikla přímo do venkovského prostředí mezi prostý lid.

Nejranějším projevem christianizace v Čechách, stejně jako na Moravě, je upuštění od žárového pohřbívání ve prospěch pochovávání nespálených těl do země. K tomu dochází na Moravě již počátkem a v Čechách kolem poloviny 9. století. S pohřby pokřtěných nebožtíků se setkáváme jak uvnitř velkomoravských kostelů (zřejmě významnější jedinci, tedy vlastníci kostelů a jejich rodinní příslušníci), tak kolem kostelů, často ve značném množství⁹³⁷. Hradecké kostely, na rozdíl od vlastnických kostelů na statcích velmožů, by měly mít právo pohřbu, sem plynuly hmotné požitky a podle výpovědi kronikáře Kosmy hráli arcikněží důležitou roli při oznamování a postihování vážných poklesků, kupř. i vraždy a jiných hrdelních zločinů, jak se

⁹³³ Srov. WISNIEWSKI E. : Kosciól w Polsce, Kraków 1966, 237.

⁹³⁴ Srov. GIEYSZTOR Alexander: Le Fonctionnement des institutions Ecclésiastiques Rurales en Bohême, en Pologne et en Hongrie aux Xe et XIe Siècles, op. cit. , 927.

⁹³⁵ Srov. KLOCZOWSKI J. : Aussi: Storia del cristianesimo in Polonia, Bologna 1980, 29.

⁹³⁶ Srov. GIEYSZTOR Alexander: Le Fonctionnement des institutions Ecclésiastiques Rurales en Bohême, op. cit. , 953.

⁹³⁷ Srov. POJSL Miloslav: Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě, op. cit. , 48.

evidentně ozývá v tzv. hnězdenských dekretch⁹³⁸. Výstavbou řádných hradských kostelních hřbitovů podle platných církevních předpisů byl ukončen vývoj pohanských pohřebišť, alespoň pokud se týče hradské společnosti, která udávala tvářnost zemi. K tomu došlo v 10. až 11. století⁹³⁹.

V 11. -12. století dochází k větší koncentraci pohřbů kolem kostelů, u nichž se pochovává často až podnes, např. u budečské rotundy i u tamního kostela P. Marie⁹⁴⁰. Dělo se tak většinou pod tlakem církevním v době sílící církevní organizace. Církevní zákazy a ustanovení ve věci křesťanských pohřbů, známé ještě ze sklonku 11. století, svědčí o postupu christianizace, směřující k potlačení pohanských pohřebních zvyklostí ještě dlouho potom, co křesťanský způsob pohřbívání převládl. Postupný úbytek pohanských přežitků se projevil též zánikem milodarů. K této proměně docházelo pod tlakem církve v období dvojvěří nejdříve na hřbitovech hradských, na venkovských až s jistým zpožděním. Po potlačení většiny těchto pohanských zvyklostí se v 12. až 13. století objevuje v křesťanských hrobech v dlani nebo v ústech mrtvého mince, tzv. obolos mrtvých, jako náhražka za pravý milodar, směnná jednotka, která nejnápadněji unikla bedlivému oku církve⁹⁴¹. Po stránce četnosti hrobů staroslovanských pohřebišť je situace v Čechách odlišná od Moravy. Ani u venkovských, tím méně u hradských pohřebišť v Čechách počet hrobů nedosahuje rozsahu velké části velkomoravských nekropolí⁹⁴².

Zákon sudnyj ljudem (druhá polovina 9. století) byl soudním zákonem pro laiky (tedy pro světské osoby). Jde o nejstarší známou slovanskou právní památku. Dodnes se označuje převážně za starobulharskou památku, někteří historikové však obhajují její velkomoravský původ⁹⁴³. Uvádějí, že dílo sestavili na žádost moravského knížete Rostislava a jeho velmožů ve druhé polovině 9. století Cyril a Metoděj. Zákon je vypracován podle vzoru byzantské *Eklogy* z 8. století. Autor nebo autoři použili i některé jiné prameny, zvláště západořímské provenience. Soudní zákon pro laiky obsahuje předpisy především trestněprávní, ze soukromého práva pak ustanovení

⁹³⁸ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, hrsg. v. B. Bretholz, MGH SS Nova series II, Berlín 1923, 86-88.

⁹³⁹ Srov. ŠOLLE M. : Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu, Vyšehrad s přispěním České biskupské konference, Praha 1996, 53.

⁹⁴⁰ Srov. ŠOLLE M. : Kostel Marie na Budči (Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975-1980, PA 81, Praha 1990, 140-207.

⁹⁴¹ V současné době známe z moravských hrobů z 11. a 12. století přibližně 400 mincí, což představuje asi 80-90% všech z Moravy známých mincí hrobového původu. Mince byly nalezeny v nejméně 378 hrobech na 72 lokalitách. Maximum jejich výskytu spadá do let 1035-1085. V hrobech nacházíme mince uherské (převládají v první polovině 11. století), moravské (dominantní v druhé polovině 11. století), zřídka i jiné. Podíl hrobů s mincí na jednom pohřebišti je variabilní. Jeden hrob obsahuje většinou pouze jednu minci. Nejfrekventovanější uložení je v dlani kostry (minimálně 31%), více je zastoupena dlaň pravá. Neexistuje prokazatelný vztah mezi uložením mincí v hrobě a pohlavím a věkem kosterních pozůstatků. Mince byly do hrobů vkládány nejčastěji intencionálně z rituálních důvodů, měly tedy funkci „obolu mrtvých“. Nejpravděpodobnější vysvětlením významu tohoto zvyku spočívá v úloze mince jako ekvivalentu věcných předmětů záhrobní výbavy, vyskytujících se ve starších slovanských hrobech, které byly nahrazeny mincí z důvodů její lepší utajenosti v hrobě před církevním dohledem nad pohřební ceremonií. Srov. ŽIVNÝ Michal: Mince v hrobech jako odraz sociální a duchovní kultury na Moravě v 11. a 12. století, nepublikovaná rigorózní práce, Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, abstrakt, 3.

⁹⁴² Srov. ŠOLLE M. : Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu, op. cit. , 53.

⁹⁴³ Srov. ADAMOVIČ K. , SOUKUP L. : Prameny k dějinám práva v českých zemích I. , Vydavatelství Západočeské univerzity, Fakulta právnická, Plzeň 1999, 7.

rodinněprávní povahy. Zákon sudnyj ljudem v článku 27 pokutuje ty, kdo vykrádají hroby. *“Kdo mrtvé v hrobě svléká, ať je pokutován.”*⁹⁴⁴

O tom, že ještě v době vyhlášení *Břetislavových dekret* nebyly všeobecně dodržovány normy církevního práva správní povahy, svědčí i zákaz pohřbívání zemřelých křesťanů na pohanská pohřebiště a trest stanovený za jeho nerespektování. Většina těchto ustanovení se nevžila, přesto jsou Dekreta Břetislavova důležitým pramenem pro poznání veřejné správy prostřednictvím právního řádu u nás na konci etapy raného feudalismu. V následujícím textu se jedná o jeden z devíti závažných trestných činů, přestupků knížecího práva.

*VII. Podobně s těmi, kdož své mrtvé ve víře zemřelé pohřbívají na polích nebo v lesích: kdož se toho opováží, dají arcikněži vola, knížeti pak 300 denárů a mrtvý přece ať je dopraven na křesťanský hřbitov. Biskup Šebíř nato všechna nařízení vévody stvrdil vlastní pravomocí*⁹⁴⁵.

Kosmova kronika 2. kniha (ve Hnězdně roku 1039): *„Rovněž i ti smělci, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo lesích, ať zaplatí arcijáhnu vola a tři sta peněz do důchodu knížecího; mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících.”*⁹⁴⁶

Nepřímo, podle tohoto dekretu vévody Břetislava, spojení světské a církevní moci dosahuje pozoruhodné úrovně. Místní arcikněží (archipresbyter) tam dostávali svou roli v jurisdikci u určitých deliktů, z nichž jedna část může být považována za *causae spirituales* a *spiritualibus annexae* té doby a druhá za zločiny zvláště hanebné, u kterých ostrážitá církevní kontrola světské moci se zdála vítaná.

Partikulární právo diecéze tvoří *diecézní statuta* vydávaná ordináři⁹⁴⁷. Na území diecéze normativně upravují vztahy mezi světskou mocí a mocí církevní, podávání svátostí, aktuální otázky právního a správního života partikulární církve. V rámci celku diecézních statut lze rozlišit synodální statuta, která byla publikována na diecézní synodě, a diecézní statuta v užším slova smyslu. Ta byla promulgována bez prostřednictví institutu diecézní synody⁹⁴⁸. Biskupovým úřadem byla konsistoř, ve starší době působící jako církevní diecézní soud, od 17. století vykonávající i správní agendu⁹⁴⁹.

Jako příklad diecézního zákonodárství v oblasti církevního pohřbu uvedu diecézní statuta olomouckých biskupů z druhé poloviny 15. století. Pramenem jsou pro naše

⁹⁴⁴ Převzato z publikace VAŠICA J. : Literární památky Epochy Velkomoravské 863-885, Praha 1996, 149-156.

⁹⁴⁵ Text je převzat z publikace Prameny k dějinám státu a práva v Československu, část I. uspořádal VANĚČEK V. : část II. uspořádal K. Malý, Praha 1977, 16-18.

⁹⁴⁶ Kosmova kronika česká (překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová), Svoboda Praha 1972, 82.

⁹⁴⁷ Srov. KRAFL R. : Diecézní zákonodárství na Moravě v prvním půlstoletí po vzniku české církevní provincie, *Mediaevalia historica Bohemica*, 7, 2000, 109 - 132; TÝŽ: Vyškovská synodální statuta (1413), *Právněhistorické studie*, 35, 2000, 67 - 83; Přehled moravských diecézních synod do doby husitské Viz TÝŽ: Předhusitské synody olomoucké diecéze. Český časopis historický, 94, 1996, 739 - 760, rozbor edicí statut TÝŽ: Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 43, 1996, 61 - 72.

⁹⁴⁸ Srov. KRAFL R. : Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Časopis Národního muzea, řada historická, 169, 2000, 1-2, 1.

⁹⁴⁹ Srov. KOUŘIL M. : Přehled dějin církevní správy na Moravě od husitství do josefínských reforem, in: E. , Kordiovský, - L. , Jan, ed. , Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003, 22.

období statuta, která byla vydána roku 1461 biskupem Tasem z Boskovic (1459 - 1482); denní datum publikace není známo. Dochována jsou ve dvou opisech. První opis se nachází v rukopise Státního oblastního archivu v Třeboni, sign. A3 z první poloviny 15. století. V článku č. 5 biskup upravuje pohřební průvody - nemají být při těchto příležitostech dávány dary pro chudé nebo na kostel⁹⁵⁰. V článku č. 47 je upravena povinnost kostelníka, který má alespoň jednou ročně plebánu nebo vikárii podat za přítomnosti třech stařešinů z farnosti vyúčtování rozdělení darů věřících. Pokud by tak nečinil, nemají mu být udělovány svátosti a po smrti mu má být odepřen křesťanský pohřeb. Podle dalšího ustanovení Tase z Boskovic má kněz přimět kostelníka a farníky, aby do tří měsíců hřbitov a kostel opatřili zámekem (čl. 46).

2.3.2 Pohřební bratrstva

V činnosti barokních bratrstev prorůstaly motivy náboženské se světskými, především s reprezentací, posilováním prestiže a uspokojováním přirozené lidské potřeby sdružovat se. Že jde o oblast dějin kanonického práva dokazuje skutečnost, že právě kanonisté a církevní právníci nezřídka stáli a stojí po boku osob zakládajících spolků a pomáhají jim sepsat stanovy a zajistit registraci spolku, právě oni jsou často „údy“ a ozdobou spolků všeho druhu. Významné místo těchto spolků v náboženské a současně i společenské činnosti zaujímaly aktivity spojené se smrtí členů. Náboženská bratrstva hrála důležitou roli v rámci sociální struktury, dodávala pohřbenímu procesí specifický ráz, pomáhala při placení pohřebních výloh, péči o rodinu a modlení za duši zemřelého⁹⁵¹. Procesí (a předcházející příprava těla) byla rovněž považována za vhodný čas pro věnování charitativních darů, respektive almužny, především ve formě šatstva pro chudé (kteří byli často k účasti na procesí zváni) a jídla, jež bylo podáváno po pohřbu, a k němuž byli rovněž někteří chudí zváni. „Chudí byli důležitou součástí pohřbu, protože se všeobecně mělo za to, že modlitby lidí prostého původu bývají zvláště účinné.“⁹⁵²

Již od talmudských dob máme svědectví o vydělování zvláštních skupin osob k pohřbívání zemřelých židů. Chevra kadiša v užším smyslu vznikla na počátku 11. století současně ve Španělsku a v Německu a brzy se rozšířila do mnoha tehdejších obcí. Termín chevra kadiša (svaté bratrstvo) byl původně užíván k označení dobročinných společností, jejichž služby se však omezovaly na jejich vlastní členy⁹⁵³. Rašiho komentář (konec 12. století), vysvětlující talmudskou pasáž z traktátu Mo'ed katan⁹⁵⁴, nepochybně odráží také tehdejší praxi. Responsum Ašera ben Jechiela se zmiňuje o chevra kadiša, společnosti pro *gemilut chasadim*, která zahrnuje všechny druhy dobročinných aktivit. Jejich pravidla určují, že syn může zdědit práva a výsady

⁹⁵⁰ Množství peněz vynaložených na almužny a dary nejenže svědčily o bohatství a štedrosti zesnulého, ale současně se za něj přimlouvaly u nebeského soudního dvora. Francouzské bratrstvo Nejsvětější svátosti chtělo využít těchto velkých shromáždění chudiny k výuce katechismu: „*Tehdy se rozhodli, že velebné pány faráře požádají, aby rozdávání almužen na pohřbech povolili, až když chudí, kteří se na nich obvykle shromažďovali kvůli prokazovanému milosrdenství, vyslechnou přednášku z katechismu*“ (1633). Srov. D'ARGENSON Comte de Voyer: *Annales de la compagnie du Saint-Sacrement*, Marseille 1900, 275.

⁹⁵¹ Srov. DANIELL Christopher: *Death and Burial in Medieval England, 1066-1550*, London: Routledge, 1997, 45.

⁹⁵² tamtéž 84.

⁹⁵³ Srov. PAŘÍK A.: *Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva*, in: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, 309-333

⁹⁵⁴ „byly tam spolky, každý z nich odpovědný za pohřeb svých vlastních členů“, cit. z *Encyclopedia Judaica VIII*. Jerusalem 1971, 440-446. - Tamtéž IV, 1971, 1515-1522. - Srov. PERELES J.: *Die Leichenfeierlichkeiten im nachbiblischen Judentum Eine archäologische Studie*. Breslau 1861.

svého otce v chevra, jakmile dosáhne věku své náboženské dospělosti, nezmiňují však nikde účel a poslání této společnosti.

Pražská chevra kadiša

Pražská chevra kadiša je nejstarší známou organizací, která na rozdíl od starších spolků na sebe brala povinnost zaopatření pohřbu pro všechny členy židovské komunity, i když nebyli jejími členy a nevěnovali jí příspěvky. Nejstarší obdobné spolky v Německu jsou doloženy roku 1631 v Halberstadtu a roku 1660 v Emdenu⁹⁵⁵. Členové bratrstva na sebe brali dobrovolně povinnost péče o nemocné a pohřeb, aby uchránili příbuzné v době jejich zármutku dalšího utrpení, prokázali úctu lidskému tělu jako schránce nesmrtelné duše a obrazu Božímu a zabezpečili rituálně čistý pohřeb, který souvisí s představami o vzkříšení. Protože povinnost postarat se o nemocné, umírající a o pohřeb byla vždy považována za jeden z nejdůležitějších náboženských příkazů judaismu, slouží pohřební bratrstvo všem členům židovské obce stejně, bez ohledu na jejich postavení či zámožnost.

Jedním z důvodů vzniku této náboženské a sociální instituce je rovněž zásada, že nikdo nemá mít hmotný prospěch ze smrti jiného člověka. Proto není dovoleno žádnému soukromému podniku zabývat se zaopatřením mrtvého pro zisk. Tato povinnost se prostřednictvím chevra stala záležitostí obce jako celku: pohřební bratrstvo koná svoji službu bezplatně, prostředky na svoji činnost získává z plateb za hroby, z darů a odkazů a užívá je opět ve prospěch nejvíce potřebných celé obce.

Pražská chevra se těšila neobyčejné vážnosti zejména pro svoji početnost, morální pověst a učenost svých členů, stejně jako pro svou mnohostrannou sociální působnost. Svoji organizací chevra připomíná cechovní řády, jejichž zřízení bylo také podřízeno přísným pravidlům, její členové však vděčili za své postavení především svým zásluhám. Titul, který čteme na mnoha pomnicích Starého pražského hřbitova - *zaken de-chevra kadiša* (starší svatého bratrstva), byl chápán jako vysoké vyznamenání. Nejvýše byla ceněna zkušenost a znalosti, získané dlouholetou praxí, mravný život, respektování náboženských pravidel, zatímco světské postavení a majetek členů byl v chevra zcela bezvýznamný. Snad na toto opovržení vším materiálním měl vliv častý styk členů chevra se smrtí, jež byla každodenním důkazem pravdivosti pořekadla „*tachrichim (rubáše) nemají kapsy*“.

Název Pohřební bratrstvo je vlastně nesprávný, vytvořil se údajně ze staršího názvu „bratrstvo mrtvých“ v překladu do tereziánského úředního slohu. Rovněž hebrejské označení chevra kadiša je pro pohřební bratrstvo nepřesné, protože stejný název se až do 19. století používal pro všechny spolky, jejichž smyslem bylo naplňování náboženských micvot. K obecnému názvu chevra kadiša byl zpravidla připojen název, označující zvláštní určení spolku, např. *Chevra kadiša tiferet bachurim* (Svaté bratrstvo posluchačů ješivy). Pro pohřební bratrstvo se užíval nejčastěji název *Chevra kadiša gemilut chesed šel emet* (Svatá společnost těch, kteří prokazují skutky lásky), *Chevra kadiša gemilut chasadim* (Svaté bratrstvo prokazujících skutky milosrdenství),

⁹⁵⁵ Srov. PAŘÍK A. : Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy, Praha 1991, 6-10. - Doležalová, J. , Úcta k živým i mrtvým, in: Židovská ročenka 5751. Praha 1990, 64-72. ; PAŘÍK A. : Smrt, pohřeb a úcta k mrtvým v židovské kultuře, in: Židovské hřbitovy v České republice (sborník přednášek). Praha 1997, 1-6.

nebo nejčastěji *Chevra kadiša gomle chasadim* (Svaté bratrstvo těch, kteří prokazují skutky milosrdenství)⁹⁵⁶.

Chevra kadiša se často stávala dědičkou majetku po zesnulých, a tak převzala postupně i mnohé sociální povinnosti. Zřizovala špitály, sirotčince, přispívala nemajetným studentům na studium a chudým dívkám poskytovala minimální věno. V tomto širším smyslu plní i současná židovská obec mnoho z povinností „*chevra kadiša*“ včetně zajištění pohřbu⁹⁵⁷.

Úkolem členů pohřebního bratrstva je návštěva a péče o nemocné, společné modlitby v *minianu* (shromáždění 10 mužů, nezbytných k bohoslužbě) u lože umírajícího, kterému se v okamžiku úmrtí předřikává Šema Jisra'el - židovské vyznání víry. Smrt se zjišťuje pomocí několika kousků prachového peří, které se položí na rty. Po úmrtí provedou nejbližší příbuzní vestoje na znamení zármutku *keri'a* — natržení svrchního oděvu (na levé straně, v případě rodičů, dětí, sourozenců či manžela na pravé straně), bývalo zvykem také svésit nebo zakrýt zrcadla v místnosti, odstranit veškeré zásoby vody v domě a otevřít okno aby anděl smrti (v některých výkladech duše) mohl volně odejít. Tělo zemřelého je zakryto plachtou a položeno na zem nohama směrem k východu (zvyk z období Mišny) a u jeho hlavy je zapálena svíce, protože jako v jiných náboženstvích je i v judaismu lidská duše spojována se světlem⁹⁵⁸. Období mezi smrtí blízkého člověka a jeho pohřbem je označováno *aninut*. V této době je pozůstalý zproštěn všech náboženských povinností (s výjimkou svěcení sabatu), aby se mohl připravit k pohřebnímu obřadu⁹⁵⁹.

Hebrejské označení *avelut* znamená druhé stadium, které je spojeno se třemi povinnostmi: *hesped*- pohřební pláč, sestávající z modlitby a pohřební řeči, *halvaja* - hovorově *levaje* - označuje doprovod mrtvého z domu smutku nebo obřadní síně ke hrobu a *kevura*, pohřbení do země. Pohřeb se koná - v souhlase s biblickým „Prach jsi a v prach se obrátíš“ - do země. Měl by být vykonán co nejdříve, pokud možno ještě v den úmrtí jako v biblických dobách (s výjimkou soboty, Dne smíření a prvního dne poutních svátků); v současnosti se pokud možno dodržuje pohřbívání třetího dne. Pokud se pohřeb nemohl konat v den úmrtí, zemřelý neměl být ponechán o samotě ani přes noc: byla určena (obvykle losem) dvojice členů bratrstva, která střežila mrtvého i přes noc v márnici (*šmira*). Po oznámení úmrtí členové bratrstva kopou hrob, sbíjejí prostou rakev z nehoblovaných prken a připravuje se pohřební oděv, který nemá být připraven dříve než v den úmrtí. Tělo zemřelého je přeneseno členy pohřebního bratrstva na márách do *bejt tahara* - domu očisty, který stával na okraji ghetta, v blízkosti hřbitova nebo přímo na hřbitově. Zde je provedena za čtení modliteb, žalmů a 7. kapitoly z Písně písní samotná *tahara* - rituální omývání těla vlažnou vodou s rozmíchaným vejcem (opět symbol života), za jehož základ je považován biblický verš: Jako vyšel ze života své matky, nahý zase odchází, jak přišel. .⁹⁶⁰. *Tahara* se provádí na kamenném stole nebo dřevěném prkně, na závěr obřadu se tělo pokropí vínem a všichni účastníci pronášejí třikrát po sobě: *tahor, tahor, tahor* (jsi

⁹⁵⁶ Srov. LIEBEN H. : *Chevra kadiša* v Praze, in: Věstník židovské náboženské obce v Praze VII, 1938, 55-56.

⁹⁵⁷ SIDON E. K. : *Když umřít tak v Jeruzalémě*, Mladá fronta, Praha 1997, 53

⁹⁵⁸ „Duše člověka je svíce Hospodinova“, srov. Př 20,27.

⁹⁵⁹ Srov. PAŘÍK A. : *Smrt, pohřeb a úcta k mrtvým v židovské kultuře*, op. cit. , 5-19. ; PASCHELES W. : *Vollständiges Gebet - und Erbau-ungsbuch zum Gebrauche bet Kranken, Sterbenden im Trauerhaus und aufdem Friedhofe, sammt Jahrzeitstabelle*. Prag 1873 a 1893, in: *Modlitby a rituální zvyklosti židovského Pohřebního Bratrstva v Praze*, Praha 1933, 1-23.

⁹⁶⁰ Kaz 5,15.

čist). Zvláštní stříbrné nástroje - čistítka a hřeben - slouží k odstranění zbytků veškeré nečistoty za nehty a k učešání vlasů zemřelého. Tento obřad je povoleno provádět i v sobotu. Modlitby a úkony spojené s přípravou těla k pohřbu vyjadřují víru ve zmrtvýchvstání.

Mrtvé tělo je oblečeno do *tachrichim* - Talmudem předepsaného pohřebního oblečení z čistého bílého plátna, stejného pro všechny, při jehož sešívání nesmí být niť opatřena uzlem. Tachrichim se skládají z košile, spodků, ponožek, rubáše (*kití*) s krejzlíkem, čepce a opasku. Tělo je uloženo do jednoduché rakve z nehoblovaných prken, bez jakýchkoli ozdob, jen volně zakryté víkem. Starým zvykem bývalo také položit na oči a ústa zemřelého střepy nebo zakulacené kamenné destičky, aby k mrtvému nemohl proniknout zlý duch. Paralely pro tento zvyk lze nalézt na celém Předním východě. Do rakve se nesmí ukládat žádné květiny, šperky ani cennosti, výjimkou bývá pouze modlitební kniha. Muži jsou přikryti přes hlavu do poloviny obličeje svým *talitem* (modlitebním pláštěm), zbaveným ozdobného lemu (*citary*) a jedné z třásní *cicit*. Protože bylo vždy přáním zbožných Židů být pohřben v zemi otců, je zvykem uložit pod hlavu mrtvého váček s trochou půdy z *Erec Jisra'el* nebo jí alespoň poprášit jeho tvář. Některé zvyky jsou spojeny s představami o zmrtvýchvstání. Někdy bývala (např. v Maďarsku) do rakve ukládána dřevěná zahnutá hůl nebo lžice, která podle prastaré lidové představy měla pomoci mrtvému proniknout pod zemí do *Erec Jisra'el*, aby tam byl přítomen zmrtvýchvstání. Traduje se také, že rabi Jirmija vyslovil přání, aby mu byla po smrti vložena do ruky hůl a on tak byl připraven vstát, jakmile se objeví Mesiáš⁹⁶¹.

Doprovod zemřelého a účast na pohřbu jsou rovněž pokládány za důležitou náboženskou povinnost, opravňující i k přerušení studia Tóry. V první části obřadu zvané *Ciduk ha-din* (Ospravedlnění soudu) zpívá kán. tor modlitbu vyjadřující uznání Boží spravedlnosti a smíření s jeho soudem („Co Všemohoucí činí, je dokonalé“). Smuteční řeč (*hesped*) nad rakví, kterou pronáší rabín, se dnes koná obvykle v obřadní síni. Po kázání se seřadí smuteční průvod - před márami s rakví jde jako první hodnostář bratrstva s pokladničkou na milodary ve prospěch dobročinné činnosti bratrstva, za ním nejbližší příbuzní zemřelého, další hodnostář bratrstva a kán. tor. Za márami jde představenstvo pohřebního bratrstva a rabín, následují smuteční hosté, napřed muži, za nimi ženy. Během cesty průvodu ke hrobu se kán. tor nahlas modlí sedmkrát Žalm 91, který zdůrazňuje myšlenku spolehnutí se na Boží ochranu v době nouze. Sedm zastavení pohřebního průvodu na cestě ke hrobu, při nichž se pronášejí modlitby a recituje Žalm 91, odpovídá symbolicky sedmi dnům stvoření a sedmi stadiím života. Po spuštění do hrobu a modlitbě *Menucha nechona*, při níž se čte jméno zesnulého, hodí každý z přítomných na rakev tři lopatky hlíny, dokud není víko rakve zcela zakryto.

Pozůstalí a příbuzní se pak odeberou do místnosti určené k modlitbě a musí si umýt ruce, dříve bývalo zvykem odkládat také obuv. Příbuzní a pozůstalí se nejprve modlí Žalm 49 (v určitých dnech Žalm 16) a potom vyslechnou modlitbu *Kadiš*, kterou předřikává syn nebo jiný mužský příbuzný zemřelého. Na závěr se všichni postaví do dvou řad proti sobě a procházející pozůstalí přijímají přání útěchy od smutečních hostů ve formě přání „*Ha-makom jenachem otach (otchem) be-toch šearej avelej Cijon u-Je-rušalajim*“ („Hospodin nechť tě utěší jako všechny, kdo truchlí nad Siómem

⁹⁶¹ WOLF: Die Vorschriften für die Trauerzeit. Köln 1910, 8-18. HLÄSCH H. : Zur Geschichte der mahrischen Heiligen Vereine (Chewra Kadischa), in: Jahrbuch der Jüdisch-Lite-rarischen Gesellschaft XXXI, 1930, 217-258.

a Jeruzalémem“). Po skončení smutečního obřadu si účastníci pohřbu omývají ruce u studny, pumpy nebo v nádržce zvané *kijor*, zřizované k tomu účelu u vchodu na hřbitov. Je zvykem, že přátelé a sousedé zvou pozůstalé na *se'udat havra'a*- pokrm útěchy, při níž se jedí vejce vařené natvrdo (symbolizují koloběh života a smrti) a pije víno, podávané ve zvláštním poháru, zvaném *kos tanchumim* (pohár útěchy).

K pohřbu se pojil i poněkud nejasný lidový zvyk, který byl udržován ve venkovských obcích: při odchodu ze hřbitova vytrhne každý smuteční host hrst trávy a se slovy Jeho klasy budou jako libanonské cedry, obyvatelé měst pokvetou jako bylina země“ (Žalm 72, 16) ji hodí za sebe ve směru hrobu. Tento zvyk je vysvětlován tak, že je matena cesta anděla smrti, který by ji-nak sledoval návštěvníky pohřbu domů. Častěji je dochováno svědectví, že při házení trávy za sebe se říkalo pouze „Necht pomíneme jako tráva“ nebo „Pamatuj, že jsme z prachu“ na znamení zármutku a pomíjivosti⁹⁶².

Také chování po pohřbu má svá přesně vymezená pravidla. Nejbližší příbuzní drží týden přísného smutku - *šiv'a*- sedm dní, během kterých truchlící nevycházejí z domu, nevykonávají žádnou činnost ani se nevěnují studiu (s výjimkou textů, zabývajících se otázkami smrti, se může číst kniha Job nebo některé rabínské spisy), pouze se (ráno a večer) modlí a rozjímají (vystříhají se ovšem všeho veselí a zábavy). Je zvykem, že přítom sedí na zemi nebo na nízkých stoličkách (odtud rčení „*seděti šiva*“). V této době je povinností pozůstalé navštěvovat a poskytovat jim útěchu. Po úmrtí nejbližších příbuzných trvá smuteční doba 30 dní - *šlošim*, kdy jsou podmínky zachovávání smutku zmírněny a která končí třicátý den po pohřbu. Na důkaz zármutku si mužští členové rodiny nestříhají vlasy a vousy.

Po úmrtí rodičů je povinnost zachovávat smutek i následujících 11 měsíců - smuteční rok, během něhož se zdržujeme všech společenských zábav. Po dobu jedenácti měsíců také říká syn nebo jiný mužský příbuzný za ze-mřelého při každodenní synagogální bohoslužbě aramejskou modlitbu Kadiš sirotků - *Kadiš jetomin*, která vyjadřuje odevzdání se do vůle Boží. Poprvé se zmínka o tomto zvyku vyskytuje v rukopise *Ma'ase de-rabi Akiva*, podle kterého modlitba kadiš pronášená syny osvobozuje otce od muk v zásvětí (*gehinnom*). Ve stejném smyslu připomíná tuto povinnost kniha Sirachova: „Synu, nad mrtvým prolévej slzy, dej se do pořádku, abys prokázal svou bolest; postarej se o mrtvé tělo, jak mu to patří a nezanedbej pohřeb.“ Rok po pohřbu se poprvé připomíná výroční den úmrtí, zvaný *jahrzeit*- výročí (v dalších letech na výročí úmrtí), které se počítá podle hebrejského kalendáře (k tomu slouží *jahrzeitové* tabulky a kalendáře). Označení *jahrzeit* pochází z novější doby, sám zvyk je však znám od vídeňského rabína Šaloma Jicaka Zekela z Wiener Neustadt, který zemřel mučednickou smrtí roku 1420. Tradiční úcta k rodičům vede k tomu, že *jahrzeit* patří k nejvíce zachovávaným náboženským obřadům. Výroční den úmrtí světí nejbližší pozůstalí jako den vzpomínek na zemřelého návštěvou hřbitova, rozsvícením pamětního světla (*ner zikaron*), která má hořet po celých 24 hodin, a předříkáváním Kadiše sirotků synem či jiným mužským příbuzným. Má-li syn potřebné znalosti, svěřuje se mu ve výroční den vedení bohoslužby, nebo bývá vyvoláván k Tóře o předcházejícím sabatu. Před navrácením svítku do svatostánku zpívá *chazan* modlitbu za duši zemřelého *El male rachamim* (Bože, plný milosrdenství). Tato modlitba se říká stejně jako Kadiš sirotků i při dalších příležitostech, kdy se připomínají duše zemřelých - při odhalování náhrobku nebo při zádušní bohoslužbě, zvané *Jizkor mazkirči Hazkarat nešamot* (Připomenutí duší). Tato

⁹⁶² Ještě jinak vysvětluje tento zvyk LEWY L. : Zwei alte jüdische Friedhofsgebräuche, in: ENGEL A. (ed.): Památník Židovského ústředního muzea pro Moravskoslezsko. Mikulov 1936, 45-50.

bohoslužba se koná o Dni smíření a v aškenázské oblasti i o posledních dnech poutních svátků⁹⁶³.

Do prvního výročí pohřbu má být do čela hrobu postaven náhrobní kámen, hebrejsky *maceva* - pomník. Úcta k zemřelým předkům se projevuje návštěvami hrobů (*kever avot*) nejen o *jahrzeitu* a o Vysokých svátcích, v postních dnech nebo ve dnech smutku, tradičně 9. avu - výročí zboření prvního i druhého jeruzalémského chrámu, nebo na 7. adar, který je považován za výroční den úmrtí Mojžíše a dalších postních dnech pohřebních bratrstev, v Praze v předvečer nového měsíce ševatu (obvykle v lednu). Také v dobách pronásledování a vyhánění se členové obce shromažďovali naposledy právě na hřbitově, aby se rozloučili s hroby otců. Zvyk *kever avot* (návštěvování hrobů) příbýných je zakotven již v Talmudu. Při návštěvě hrobu blízkých nebo významných osob se na hrob nekladou květiny, ale pouze malý kamének, údajně podle starého zvyku položit kámen na mohyly zemřelých v poušti.

Pražská barokní bratrstva

Mezi sedmdesáti pražskými bratrstvy doby baroka se vyskytovalo celkem dvanáct konfraternit, u nichž je doloženo, že obvykle ke svému titulu připojovaly přídomek týkající se smrti - „za šťastnou smrt“, „pohřební“ a „očistcové“, „zádušní“, „za zemřelé“, „za mrtvé“ apod⁹⁶⁴. Pohřební spolek par excellence prosazující moderní způsob uložení tělesných ostatků, spolek přátel žehu Flamme, v jehož čele stál starosta města Liberce a lékař Franz Bayer, prosadil v Liberci za první světové války stavbu prvního krematoria v monarchii⁹⁶⁵.

V barokní době se jednalo o bratrstva, která zdůrazňovala některou ze tří základních funkcí, jež tato společenství plnila ve vztahu ke smrti. Šlo jednak o to vést členy ke zbožnému životu, který bude zakončen neméně zbožnou smrtí, dále doprovázet je ke hrobu a konečně i po smrti podporovat jejich duše. I tzv. U nás hojně rozšířená literátská bratrstva⁹⁶⁶ - *chorus literatorum*, jehož členskou základnu tvořili zpěváci i nezpěváci, poskytovala členům běžně příspěvky na pohřby, půjčovalo jim pohřební potřeby, za něž platili pouze majetní⁹⁶⁷. Ve svatostánku se při šlechtických pohřbech

⁹⁶³ JEITELES W. M. : Sikaron lejom acheron oder Gebete und Gebrauche bei Kranken, Agonisten, in: Trauerhaus und auf dem Friedhofe nach dem Ritus der Prager israelitischen Beerdigungs-Brüderschaft. Praha 1860-1861. ; RABBINOWICZ J. : Der Todtenkullus bei den Juden. Frankfurt a. M. 1889; PUTÍK A. (ed.) : Jewish Customs and Tradition Festivals, the Synagogue and the Course of life (kat. , The Jewish Museum in Prague), Prague 1998, 64-85.

⁹⁶⁴ Srov. MIKULEC J. : Pražská barokní bratrstva a smrt, Documenta pragensia XX, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2002, 117.

⁹⁶⁵ Srov. MELANOVÁ M. : Spolkový život v Liberci od počátku 19. století do roku 1914, in: LEDVINKA V. , PEŠEK J. ed. , Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, Documenta Pragensia XVIII, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2000, 276.

⁹⁶⁶ Národní význam literátských bratrstev, která existovala asi ve 130 českých a moravských městech a městečkách, stoupl hlavně po třicetileté válce, kdy se literátská bratrstva v českých a moravských městech stala svým českým charakterem a propagací starých českých humanistických zpěvů pevnou hrází proti germanizačním snahám ústředních orgánů státní moci. Tím se také literátská bratrstva natrvalo zapsala do českých dějin. Srov. MIKULEC J. : „Piae confraternitates“ v pražské arcidiecezi na sklonku 17. století, Folia historica Bohemica 15, 1991, 269-342; TÝŽ: Zbožná bratrstva při farnostech pražské arcidieceze a jejich majetkové zázemí před josefínskými reformami, Folia historica Bohemica 16, 1993, 171-219; KONRÁD K. : Literátská bratrstva v době pobělohorské, in: Sborník Historického kroužku, Praha 1893, 28-35.

⁹⁶⁷ Viz DVORÁK M. : Literátské bratrstvo a městská rada v Českém Brodě v předbělohorské době, in: LEDVINKA V. , PEŠEK J. ed. : Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, op. cit. , 106.

začala postupně od konce 16. století objevovat *castra doloris*⁹⁶⁸. Šlo o slavnostně vyzdobený smuteční stánek, v němž byla po dobu pohřebních obřadů na katafalku vystavena rakev. Funerální aktivity stály v centru liturgické činnosti barokních zbožných konfraternit a sodalit (družin) a byly jednou z hlavních příčin oblíbenosti těchto společenství v katolických vrstvách raněnovověké společnosti.

Nejvyhledávanější „pohřební služby“ v tehdejší městské společnosti i mimo členský okruh konfraternit byly jezuitské soladity a bratrstva až do jejich zrušení v roce 1785⁹⁶⁹.

Pohřební bratrstva měly takový úspěch, že se jejich počet zvyšoval do té míry až papež Klement VIII. vydal 7. prosince 1604 konstituci, podle níž mělo být v jednom místě a zvláště v jednom chrámu jen jedno bratrstvo jednoho jména i účelu. Konstituce rovněž obsahovala pokyn, aby se v jednom místě nezakládalo bratrstev mnoho a aby chrámy s bratrstvem téhož účelu a jména byly od sebe vzdáleny alespoň hodinu cesty. Z těchto pravidel papež vyjmul ta bratrstva, o nichž mínil, že by se měla rozšířit masově⁹⁷⁰.

Každé náboženské bratrstvo v době baroka, pokud bylo kanonicky založeno, mělo možnost získat z Říma odpustkové privilegium. Papežská kurie tato privilegia bez problémů udělovala. Téměř všechna pražská bratrstva doby baroka takové privilegium měla⁹⁷¹. Pro členy to znamenalo možnost získat při dodržování svých povinností poměrně značné množství odpustků - plnomocné odpustky se udělovaly i za účast na církevním pohřbu zesnulého příslušníka společenství. Na rozdíl od cechů však těm členům bratrstev, kteří této povinnosti nedostáli, nehrozila většinou peněžita ani jiná pokuta. Pouze se tak sami připravovali o odpustky, kterých by svou účastí na pohřebním konduktu dosáhli. Zde je však třeba zdůraznit ono „většinou“, protože samozřejmě existovala bratrstva s „tvrdým režimem“. Jezuitské sodality vybíraly různé pokuty a i u některých nejezuitských bratrstev občas v účtech najdeme příjmy označené jako „Strafgeld“⁹⁷².

Pohřby členů se samozřejmě promítly i do účetnictví bratrstev. V knihách počtů jednotlivých konfraternit figurují mezi příjmy i položky za pohřby, účtované většinou jako odměna za zapůjčení pohřební výstroje (černého smutečního plátna, zdobeného

⁹⁶⁸ PETRÁŇ J. a kol. : Dějiny hmotné kultury II/1, Kultura každodenního života od 16. do 18. století, Praha 1995, 212-221, zde 217-218; HELFERTO VÁ Jaroslava: *Castra doloris* doby baroka v Čechách, *Umění* 22, 1974, 290-307; POPELKA L. : *Castrum Doloris* oder „Trauriger Schauplatz“.

Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemerer Architektur I-II, Wien 1991 (Diss); TÁŽ, *Der prunkvolle Tod*, in: *Triumph des Todes?*, Eisenstadt 1992, 113-117. Lisolette Popelka klade počátky této efemérní architektury, která se používala pouze krátkou dobu během vystavení těla, do středověku. Jeden z prvních smutečních stánků se objevil při pohřbu císaře Fridricha III. Kořeny lze však hledat už v antice, ze které pozdní středověk přebíral při organizaci slavnostních vjezdů a pohřbů symbolické prvky. K dokonalosti však *castrum doloris* přivedla až renesance. Popelka považuje smuteční stánek za jakýsi obrácený motiv vítězného oblouku, který má vrýt vládu zemřelého do paměti. Zatímco vítězný oblouk však zdůrazňuje příjezd, poselstvím *castra doloris* je odchod. Lisolette Popelka rozeznává několik typů těchto stánků. Ty nejranější podobaly velkým lampám či korunám a byly ozdobeny mnoha svícemi. Další typ se vyznačoval důkladnými alegorickými motivy.

⁹⁶⁹ Srov. ORLITA Z. : *Jezuitská bratrstva a smrt*, diskusní příspěvek na Mezinárodní konferenci Jezuité v Českých zemích, Praha 2006, 1.

⁹⁷⁰ Srov. TWIPACH J. , PODLAHA A. (ed.) : *Český slovník bohovědný I*, Praha 1912, 597; tamtéž, díl II, Praha 1916, 456.

⁹⁷¹ Srov. MIKULEC J. : *Pražská barokní bratrstva a smrt*, *Documenta pragensia XX*, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2002, 120.

⁹⁷² Srov. MIKULEC J. : *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, 99-100.

příkrovu na rakev, sochy či obrazu patrona bratrstva, které se kladly rovněž na rakev, apod.). Nejpozději počátkem druhého desetiletí 15. století již cechy půjčují pohřební potřeby i nečlenům⁹⁷³. Na druhé straně ovšem bratrstva také v souvislosti s účastí na pohřbech musela nějaké peníze vydávat - za svíčky, ale i jako platy světloňošům, někdy ministrantům, kostelníkovi a služebníkovu bratrstva za různé pochůzky, případně i hudebníkům či zpěvákům apod. Tyto peníze se ovšem většinou v účetnictví bratrstev nezapisovaly odděleně, nýbrž byly chápány jako součást obecných výdajů. Členové si ostatně svůj pohřeb a především nákladné mše za zesnulé trochu i předpláceli - a to jak členskými příspěvky, tak především vstupním poplatkem, zápisným, jež v Praze mohlo převýšit i 10 zlatých⁹⁷⁴. Výjimkou ovšem byly pohřby chudých, zde se bratrstva většinou spokojila s vědomím skutku křesťanského milosrdenství. Samozřejmě pokud bratrstvo naopak spíše výjimečně doprovázelo ke hrobu někoho, kdo za života nebyl jeho členem, případně pokud povolilo pohřeb takového člověka do své krypty, pak si za to nechalo většinou pořádně zaplatit, třeba formou štedrého odkazu⁹⁷⁵.

Dochované zprávy o bratrských a cechovních pohřbech dovolují tvrzení, že jejich podoba byla dlouhodobě velmi stabilní. Vytvořila se již v předhusitském období a poté se již téměř neměnila⁹⁷⁶. Pohřební slavnosti bratrstev byly třístupňové - začínaly doprovázením kněze k těžce nemocnému nebo umírajícímu, po jeho smrti se konal pohřeb a pak následoval epilog - zádušní mše. I na ní měli sodálové většinou účast povinnou a kromě ní se ještě měli modlit za duši čerstvě zesnulého spolubratra či spolusestry. Počet zádušních mší závisel samozřejmě na majetnosti bratrstva, případně na tom, jaké prostředky hodlalo na tuto záležitost vynaložit. Většinou se jednalo o jedno až čtyři rekviem za jednoho zemřelého⁹⁷⁷.

2.4. Ingerence církve a českého státu do způsobu pohřbívání

Ingerence církve a státu do způsobu pohřbívání má velmi dlouhou historii, přičemž nezřídka byla úzce spojena s prosazováním určitých náboženských či hodnotových postojů, takže vždy vyvolávala ostré polemiky. Stát se věnuje pohřebnictví teprve od 18. století. V 19. století konečně podrobil celé pohřebnictví svému dohledu. Už časopis katolického duchovenstva hojně odkazoval na zákonné úpravy sekulárního pohřebního a hřbitovního práva⁹⁷⁸. Ne bez důvodu zdůrazňoval proto kán.

1206 § 1 CIC/1917, že katolická církev se domáhá práva na vlastní hřbitovy. Tento právní nárok není již v CIC/1983 výslovně vznesen. Látka je zjednodušená, liturgické obřady již v Kodexu nejsou uváděny a jeho terminologie je v souladu s reformovanými liturgickými knihami.

⁹⁷³ Srov. PÁTKOVÁ H. : Pražská bratrstva mezi husitstvím a reformací, in: V. , Ledvinka – J. , Pešek, ed. , Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, op. cit. , 15.

⁹⁷⁴ Například bratrstvo sv. Josefa karmelitánského kláštera u sv. Havla vybíralo jako vstupní poplatek 12 zlatých (Viz knihy počtů bratrstva za léta 1761-1783 uložené v SÚA Praha, NB, XVII/15).

⁹⁷⁵ Srov. např. bratrstvo Smrtných úzkostí Kristových v malostranském kostele sv. Mikuláše. Viz MIKULEC J. : Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti, in: BŮŽEK V. , KRÁL ed. : Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, Opera historica 8, Editio Universitatis Bohemiae meridionalis, české Budějovice 2000, 353-354.

⁹⁷⁶ Srov. PÁTKOVÁ H. : Pražská bratrstva mezi husitstvím a reformací, op. cit. , 18.

⁹⁷⁷ Srov. MIKULEC J. : Pražská barokní bratrstva a smrt, op. cit. , 123.

⁹⁷⁸ Srov. BOROVIČKA K. : roč. XI. (1870); PODLAHA A. : Po osmdesáti letech, (s použitím redakční korespondence), Časopis katolického duchovenstva, 1909.

Přelomem v konfesních vztazích se stala doba vlády císaře Josefa II. , který v letech 1782 - 1786 provedl ve svých zemích jednotnou organizaci far. Vyžadoval, aby se při zřizování far přihlíželo k počtu obyvatelstva (700), ke vzdálenosti vesnic od farního kostela (jedna hodina chůze), ke schůdnosti cest⁹⁷⁹. Byl vydán zákaz pohřbívát nejen v kostelích, ale vůbec ve městech a vesnicích. Kostel, který svým stínem přikrýval domy, pole i hřbitov, se jevil jako symbol rodné země, k níž se nejen venkovan cítil silně přitahován. Pokud farní kostel byl situován uvnitř vesnice, měl být vytvořen nový hřbitov mimo vesnici nebo město. Tedy veškeré pohřbívání z intravilánu do extravilánu. Hygienické a mnohé další praktické důvody není třeba zdůrazňovat.

V souvislosti s vypuknutím cholery v Olomouci v roce 1831 vznikl spor o zřízení nového hřbitova, neboť konsistoř odmítala na něj finančně přispět s tím, že jde o záležitost města, které si však bránilo poukazem na fakt, že hřbitovy jsou církevní a že farní úřady vybírají z hrobů poplatky, jež nejsou příjmem fary, nýbrž že jsou určeny na udržování hřbitovů⁹⁸⁰. „Náleží-li poplatky za hroby církvi a nikomu jinému, trvá ve smyslu dvoř. dekretu z 20. X. 1825 subsidérní závazek konkurečních faktorů na hrazení a udržování nákladů. Podle platných předpisů má býti použito k úhradě nákladů spojených se stavbami kostelními, tedy i s rozšířením hřbitova především postradatelného jmění kostelního a může konkurence patrona nastoupiti jen tehdy, není-li tu jmění takového, nebo jestliže jmění to k úhradě konkrétního nákladu nestačí. Hřbitovy, které jsou knihovním vlastnictvím kostela, patří ke stavbám kostelním, na nichž při kostelích patronátních zásadně břemeno patronátní se vztahuje, pokud opak není v jednotlivých případech dokázán.“⁹⁸¹ Čas však ubíhal, krajský úřad v červnu 1833 upozorňoval na nutnost přemístění hřbitovů, v červnu 1834 se konala další komise, konsistoř podávala námítky proti přeložení hřbitovů⁹⁸², spory o zaplacení nákladů vznikaly i mezi farami u sv. Mořice a u sv. Michala a táhly se ještě roku 1836, přestože již v červnu 1834 moravské gubernium nařídilo, aby náklady na úpravu hřbitovů, jejich rozšiřování či zřizování nesl ten, kdo přijímá platy za hroby, a v listopadu 1834 nařídilo přímo, že o náklady na zakoupení pozemků a přemístění hřbitovů se mají podělit všechny tři olomoucké fary, tedy sv. Václava, sv. Michala a sv. Mořice⁹⁸³. Chtěl jsem zdůraznit, že to nebylo pro církev zdaleka tak jednoduché, jak by se to mohlo z dnešního pohledu zdát.

Do popředí se vedle hledisek etiky a piety dostal i veřejný zájem a hlediska hygieny, bezpečnosti (např. aby nebyly pohřbem zahlazeny stopy trestného činu, aby nebyli pohřbeni zdánliví mrtví), ochrany života a zdraví a ochrany prostředí. Subjekty veřejné správy na úseku pohřebnictví se staly stát a obce.

Sekulární právo se v českých zemích bránilo tomu, aby církev těm, kterým odepřela církevní pohřeb odepřela i pohřbení v rodinné hrobce na konfesním hřbitově⁹⁸⁴. První

⁹⁷⁹ Srov. CEKOTA V. : Farní organizace na Moravě v 18. století, in: KORDIOVSKÝ E. , JAN L. ed. : Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003, 134.

⁹⁸⁰ Srov. NEŠPOR V. : Vlastivěda moravská. - Dějiny Olomouce, Brno 1936, 18.

⁹⁸¹ Srov. SOMMER J. : Hřbitovy, in: Slovník veřejného práva československého. svazek I. , Polygrafia, Brno 1929, 128.

⁹⁸² Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. G 5, kart. 4903.

⁹⁸³ Archiv města Olomouce, registratura z let 1786-1873, sign. 312, inv. č. 414, kart. 654.

⁹⁸⁴ Viz zákaz, obsažený v ustanovení § 10, odst. 1, věta 1. zákona č. 96/1925 Sb. , který byl namířen proti všem hřbitovním správám bez rozdílu, zda se jednalo o hřbitov konfesní nebo obecní, a to i pokud jde o uložení mrtvol, respektive popela příslušníka náboženské společnosti, které hřbitov náleží.

historicky doložený pohřeb nikoli mrtvého těla, ale popela se uskutečnil v Praze roku 1890. Paní Augusta Braunerová, mecenáška, filantropka, manželka českého politika Františka Augusta Braunera, matka malířky Zdenky a významného chemika, univerzitního profesora Bohuslava Braunera, zemřela 18. října 1890 v osm hodin ráno v Paříži. S ohledem na chystaný převoz a na přání zemřelé byly ostatky v krematoriu na pařížském hřbitově Pere-Lachaise zpopelněny⁹⁸⁵. Urnu převážely její dvě dcery vlakem do Prahy, v duchu rodinné tradice v krabici na klobouky. Pohřeb byl stanoven na sobotu 25. října na vyšehradský hřbitov. Vyvolal krátkou, leč hlučnou mediální odezvu - nejen proto, že rodina Braunerová patřila mezi nejvýznamnější pražské rodiny, ale především z jiného důvodu: v Praze se jednalo o první pohřeb nikoli mrtvého těla, ale popela. Uvedený způsob pohřbu katolická církev nepovolovala, pozůstalí nesměli nechat provést kremaci, ani když si to zesnulý přál. Každý katolický kněz byl povinen pohřeb zpopelněných ostatků odmítnout. Národní listy přinesly 22. října nekrolog, v němž vyzvedly zásluhy nebožky⁹⁸⁶. Předdeslaly rovněž obtíže, s nimiž se pohřební obřad nepochybně setká. Vůbec nepřeháněly, navíc svou zprávou zájem o událost prohloubily. Urna s popelem paní Braunerové nesměla být přenesena do kostela; nebožce byly odepřeny veškeré církevní obřady. Rodina se pokoušela intervenovat u arcibiskupa Františka hraběte Schönborna, s nímž se Augusta Braunerová osobně znala, ten odmítl jakkoli zasáhnout⁹⁸⁷. Páter Kavka sice vykropil rodinnou hrobku na Vyšehradě, nikoli však urnu, pomodlil se „za všechny věrné duše, jež v hrobce odpočívají“, a odešel.

První žeh v tehdejším Československu proběhl v libereckém krematoriu a jde o určitou raritu. „Onen žeh byl totiž de facto spontánní a nebyl ještě právně podložen, protože zákon o tom, že žeh je povolen, byl schválen až v roce 1919. Oním prvním zpopelněným se stal 31. 10. 1918, tedy pár dní po vzniku samostatného Československa, liberecký měšťan Robert Ján a do konce roku zde bylo zpopelněno 83 zesnulých.“⁹⁸⁸ Netřeba dodávat, že vlastně ilegálně.

Umístování uren na katolické části hřbitova bylo od roku 1926 povoleno jen na rodinných hrobech⁹⁸⁹, tato otázka se dostala až k Nejvyššímu správnímu soudu, který 16. listopadu 1944 vynesl rozhodnutí, podle něhož i na katolických hřbitovech mohly být urny umístěny nad zemí, čímž bylo změněno rozhodnutí téhož orgánu z roku 1939, že urny mají být ukládány jen pod zemí, což však dodržovaly jen hřbitovy katolické⁹⁹⁰.

Od začátku 70. let 20. století ovlivňovala podobu pohřbu a pohřebních zvyklostí národnostních menšin v ČSSR velmi výrazně rozhodnutí státních správních a zdravotních institucí a jejich vzájemně iniciující nařízení. Především šlo vyhlášku Ministerstva zdravotnictví č. 47/1966 Sb., o pohřebnictví, která nahradila nařízení ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb., o pohřebnictví. Běžným se stalo úmrtí v nemocnici, které upravuje pouhá vyhláška č. 19/1988 ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky o postupu při úmrtí ze dne 9. listopadu 1987, která platí dodnes. Převoz zesnulého do márnice je povinný. Základní podmínkou pohřbení se stala rakev, která musí být podle páté, zatím poslední novely současného zákona č.

⁹⁸⁵ Srov. LENDEROVÁ M.: První česká matka po smrti upálena aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové, in: Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, 238-244, 239

⁹⁸⁶ Srov. tamtéž, 240

⁹⁸⁷ Srov. tamtéž, 243.

⁹⁸⁸ Viz PATKOVÁ Jana: Krematorium se žhavou minulostí, in: Eternity, zima 2006, op. cit., 19.

⁹⁸⁹ Archiv města Olomouce, registratura z let 1920-1940, sign. 412, inv. č. 390, kart. 924.

⁹⁹⁰ Arcibiskupská konzistoř Olomouc, sign. G 5, kart. 4883.

256/2001 Sb. , o pohřebnictví, platné od 1. května 2006, vyrobena z tvrdého dřeva, nejlépe dubového, nebo má být celokovová. Zákon dále stanoví, že lidské pozůstatky mohou být pohřbeny jen oblečené. Tělo zemřelého se do domu smutku převáží vždy až v den pohřbu; od této doby úkol připravit nebožtíka do rakve převzala na sebe pohřební služba. Tato pro tradiční židovský nebo rómští pohřební cyklus omezující opatření se promítla výrazně do pohřebního scénáře většiny etnik v ČR.

Možná i to je důvod, proč potomci šlechtických rodů v ČR opět volí nejjistější místo k pohřbení: kostel. Jak jinak si lze vysvětlit žádost o obnovení pohřbívání v rodinné hrobce rodu Podstatských - Lichtensteinů, která se nachází pod farním kostelem sv. Jakuba Staršího. Římskokatolická farnost Velký Újezd u Olomouce v souladu s ustanovením § 3 odst. 3 ZPohř. , ale v rozporu s kán. 1242 CIC/1983 (sic!), podala žádost - spolu s řádem neveřejného pohřebiště⁹⁹¹ a vyjádřením krajské hygienické stanice - o vydání souhlasu k provozování neveřejného pohřebiště na pozemku parc. č. 1 v k. ú. obce Velký Újezd dne 12. 5. 2005. Odbor strategického rozvoje kraje Krajského úřadu Olomouckého kraje jako krajský úřad příslušný podle ustanovení § 8 odst. 1) zákona č. 147/2000 Sb. , ve znění pozdějších předpisů a ustanovení § 3 odst. 3 ZPohř. , ve smyslu ustanovení § 3 odst. 5 zákona č. 71/1967 Sb. , o správním řízení vydal pod značkou 621. 1. 1. V/5; ad/a -A/5. 340 souhlas k provozování neveřejného pohřebiště pro Římskokatolickou farnost Velký Újezd u Olomouce na pozemku parc. č. 1 v k. ú. obce Velký Újezd. Odbor strategického rozvoje kraje ve svém zdůvodnění uvádí, že řád neveřejného pohřebiště byl vypracován v souladu s požadavky stanovenými zákonem o pohřebnictví, není v rozporu ochranou veřejného pořádku a stanoviskem Krajské hygienické stanice Olomouckého kraje a případná smlouva mezi provozovatelem pohřebiště a právnickou nebo fyzickou osobou, zajišťující činnosti spojené se správou neveřejného pohřebiště je upravena tak, aby se na tuto osobu vztahovaly povinnosti, které zákon o pohřebnictví ukládá provozovateli neveřejného pohřebiště⁹⁹². Krajský úřad podle ustanovení § 3 odst. 3 zákona o pohřebnictví vycházel ze stanoviska krajské hygienické stanice, posoudil všechny shromážděné podklady a dospěl k závěru, že předložený řád neveřejného pohřebiště byl vypracován v souladu s ustanovením § 3 odst. 3 zákona o pohřebnictví a na základě této skutečnosti vydal dne 27. 5. 2005 souhlas k provozování neveřejného pohřebiště⁹⁹³.

2.4.1 Pohřbívání jinověrců

Příslušný farář dovoloval pohřební obřady pouze pro katolíky a měl právo vykonávat všechny úkony katolického pohřbu. Dvorský dekret z 12. 8. 1788 č. 1460 pak stanovil, že v obcích různých náboženství má být zřízen společný hřbitov nebo více hřbitovů a ten má být rozdělen na oddělení pro příslušníky jednotlivých vyznání. Když Habsburkové zakázali po Bílé hoře pohřby nekatolíků, šlo o jeden z nejučinnějších prostředků unifikačních snah panovníka, který měl donutit „bezvěřče“ k odchodu

⁹⁹¹ Viz přílohu této práce Platný řád neveřejného pohřebiště v kostele vydaný farností Velký Újezd u Olomouce, archiv odboru strategického rozvoje kraje Krajského úřadu Olomouckého kraje, Olomouc 2006.

⁹⁹² Srov. Rozhodnutí Krajského úřadu olomouckého kraje, Odboru strategického rozvoje kraje, Oddělení územního plánu a stavebního řádu, který na základě žádosti Římskokatolické farnosti Velký Újezd u Olomouce, 783 55, Velký Újezd č. 43, ze dne 12. 5. 2005, vydal dne 27. 5. 2005, č. j. KUOL /7930/05/OSR/797, souhlas k provozování neveřejného pohřebiště ve Velkém Újezdě na pozemku parc. č. 1 v k. ú. obce Velký Újezd, archiv oddělení územního plánu a stavebního řádu, Olomouc.

⁹⁹³ Podepsán: ing. Pavel Gremlica, vedoucí oddělení územního plánu a stavebního řádu. Na vědomí: Krajská hygienická stanice, Wolkerova 6, 77911 Olomouc; OSR KÚOK.

ze země⁹⁹⁴. Zejména na Moravě adresovali mnozí urozenci žádosti Františkovi kardinálovi z Ditrichštejna, aby jim povolil pohřbít jejich blízké⁹⁹⁵. Ten však zůstal v tomto ohledu neoblomný a odmítal vyhovět i svým přátelům z řad nekatolíků⁹⁹⁶.

Pohřby jinověrců mívaly velmi slavnostní ráz, kdy za zpěvu českých i německých písní byl v čele průvodu nesen prapor s červeným křížem⁹⁹⁷, přestože biskup Vilém již roku 1571 nařídil, že při pohřbech těch, kteří před smrtí přijali svátost pod obojí způsobou, se nesmí vyzvánět, nesmí být pochováni na hřbitově, nesmí mít při pohřbu kněze a pohřeb se musí odbývat v naprosté tichosti⁹⁹⁸. Až v roce 1827 konečně přišlo zrušení zákazu zpěvu při pohřbech, jenže o pět let později, v červenci 1832, přichází nové nařízení - jak se chovat při pohřbech na společných hřbitovech, a hned v září téhož roku příkaz, že se při evangelických pohřbech nesmí zpívat cestou na hřbitov⁹⁹⁹.

Jedna z prvních zpráv o odmítnutí pohřbu nekatolíka se vztahuje k roku 1547, kdy minorité se zdráhali pohřbít Annu, manželku zemského hejtmana Jana z Ludanic, rozenou ze Šternberka, přestože Šternberkové byli podle tradice zakladateli tohoto kláštera, jehož kostel byl od starodávna pohřebištěm příslušníků tohoto rodu. Jako důvod svého zamítavého postoje minorité uváděli, že Anna z Ludanic je kacífkou, jelikož se zřejmě přiklonila k luteránství¹⁰⁰⁰.

Neshody o pohřbívání mezi oběma vyznáními vyvrcholily roku 1571 událostí, které olomoucký kronikář věnoval mimořádně velkou pozornost:

„Toho roku [1571] zemřel měšťan Toller Jiří a kněží ho nechtěli pochovat na hřbitově. Tu se proti biskupovi [Vilému Prusinovskému z Víckova] a kněžím vzbouřila celá obec: poslali k purkmistrovi a zapřísahali ho [aby ten pohřeb povolil]. Purkmistr tedy povolil nebožtíka pohřbít na hřbitově u sv. Mořice. Brzy nato však biskup vydal příkaz, aby byl Jiří Toller vykopán a spálen, ale to obec nechtěla připustit a jen taktak nedošlo k nejhoršímu. Radní poslali k císaři do Prahy, císař však právě odcestoval do Špýru, tak jeli za ním a několik dní byli na cestách¹⁰⁰¹. Obec se nemohla dočkat

⁹⁹⁴ Srov. OPOČENSKÝ Hanuš: Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře, Praha 1921²; BÍLEK Tomáš V. : Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské, Praha 1892. Z novějších prací srov. zejména sborník FRANCEK Jindřich (ed.): Rekatolizace v českých zemích, Pardubice 1995.

⁹⁹⁵ Srov. například dopis Karla staršího ze Žerotína Premyslavovi ze Žerotína z 29. dubna 1635: „Co se pak odpovědi, kterou V [Milos]ti oficiál olomoucký strany pohřbu mrtvech těl neb[ožky] pani manželky a syna V [Milos]ti dal, dotejče, nic se tomu nedivím, že taková jest, neb o tom vím, že oni žádnému těl mrtvech v kostelích pochovávat dopouštěti nechtí. “ Více HRUBÝ F. (ed.): Moravské korespondence a akta II, op. cit. , 504.

⁹⁹⁶ Srov. například Ditrichštejnovu odpověď na žádost Jana Jetřicha Petřvaldského z Petřvaldu z 16. dubna 1635, aby jeho manželka mohla být pochována v dřevohostickém kostele: „Poněvadž pak katolického náboženství nebyla, nikoliv k tomu dopustiti nemůžeme. Čehož k odpovědi netajíc, zůstáváme Vám v jiném láskou naší knížecí naklonění. “ Více HRUBÝ F. (ed.), Moravské korespondence a akta II, op. cit. , 502.

⁹⁹⁷ Srov. NEŠPOR V. : Vlastivěda moravská. - Dějiny Olomouce, Brno 1936, 9.

⁹⁹⁸ Olomoucká Souhrnná kronika z let 1432-1656, k vydání připravil PRUCEK Josef: in: Okresní archiv v Olomouci (OAO), Olomouc 1982, 145.

⁹⁹⁹ Srov. MATĚJKA J. : Českobratrská církev evangelická, in: MACH J. ed. : Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000, 89.

¹⁰⁰⁰ Srov. SPÁČIL V. : Z minulosti olomouckých hřbitovů, in: Olomoucké hřbitovy a kolumbária, Memoria, Olomouc 2001, 10.

¹⁰⁰¹ Spisy „o sporu Olomoučanů s biskupem olomouckým o pohřbení jakéhosi jejich spoluobyvatele, jménem Jiřka Tollara, na hřbitově u sv. Mořice přes biskupův zákaz, neboť jmenovaný byl prý sektářem“ jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze, fond Morava.

odpovědi. Mezitím několik lidí zemřelo, aniž mohli být řádně pohřbeni. Pasířského tovaryše Mertla pochovali prvního za městem. Brzy nato zemřel soukenický mistr Václav Čepker. Osm dní zůstal nepohřben, protože obřad nesměl být řádně vykonán. Přátelé ho chtěli nést až do Šternberka, ale to zas nechtěli radní dovolit, a tak ho pohřbili za městem za zpěvu písně „Útěchou jsou mí přátelé a věčný mír“. Tak bylo pochováno mnoho nebožtíků, na 220 osob, to trvalo až do 9. září. Nakonec dostali biskup, kněží i zvoníci strach, že nebude nikoho, koho by pohřbívali. Vinu na tom měl zejména biskup Vilém, [kanovník] Jan Vyškovský a [generální vikář] Jan Had. Brzy nechali zase vyzvánět a pochovávat, ať šlo o luterána nebo zwingliána, jen když dostali zapláceno.“¹⁰⁰²

Jinověrci byli pohřbíváni na zvlášť určeném místě, určeném zpravidla zároveň nepokřtěným dětem a sebevrahům¹⁰⁰³. Např. ještě dne 21. srpna 1856 se na olomoucký magistrát obrátili zástupci a představení olomoucké protestantské náboženské obce augšpurského vyznání se žádostí o přidělení místa, kde by mohli pohřbívat své příslušníky. Jedním z důvodů této žádosti byla skutečnost, že evangelíci nesměli být pohřbíváni na katolickém hřbitově a byli ukládáni do míst, kde byly hroby sebevrahů či nepokřtěných dětí, což - jak evangelíci uvedli - se hluboce dotýká jejich citů a způsobuje jim bolest. S odvoláním na Ježíše a jeho postoj k Samaritánům vyslovili politování, že 1856 let po Kristově narození mohou stále platit taková opatření. Proto jako obyvatelé města a většinou měšťané považovali za oprávněný požadavek zřídit si svůj hřbitov, který bylo devatenáct olomouckých protestantských rodin bylo ochotno zbudovat si na vlastní náklad. Církev se ještě do vydání CIC/1983 řídila zásadou: Quibus non communicamus vivos, non communicamus et mortuis¹⁰⁰⁴.

2.4.2 iura stolae

Ke zdrojům farářských příjmů patřily iura stolae - štolové poplatky, tj. odvod peněz za některé kultovní úkony, při kterých byl kněz oděn štolou - odtud jejich název¹⁰⁰⁵. Zatímco ještě papež Řehoř I. na počátku středověku zavrhoval přijímání poplatků za církevní úkony jako nemravné, vyvinuly se štolové poplatky jakožto zvykové právo právě v rámci systému vlastnických kostelů. Pán kostela, aby se mu „podnikání“ vyplatilo, žádal po knězi (u něj zaměstnaném), aby vybíral poplatky i za pohřeb¹⁰⁰⁶. Takto se prosadil, již všeobecně, zvyk tyto poplatky požadovat. K tomu nesmíme ještě

¹⁰⁰² Olomoucká Souhrnná kronika z let 1432-1656, k vydání připravil PRUCEK Josef, in: OAO, Olomouc 1982, 145.

¹⁰⁰³ Srov. SPÁČIL V. : Z minulosti olomouckých hřbitovů, in: Olomoucké hřbitovy a kolumbária, Memoria, Olomouc 2001, 22.

¹⁰⁰⁴ Srov. FREDERICK R. McManus: IV. The Office of Sanctifying in the Church (introduction), in: CORIDEN James A. , GREEN Thomas J. : Donald E. Heintschel (ed.): The Code of Canon Law – a text and commentary, The Canon Law of America, New York/Mahwah: Paulist Press, 1985, 593-597.

¹⁰⁰⁵ Podle výnosů nejvyššího soudu ze dne 4. dubna 1879, č. 1341, a ze dne 5. května 1893, č. 2926 pohřeb jako náboženský úkon počíná, když kněz v liturgickém oděvu se dostaví k rakvi zemřelého a trvá dotud, dokud se po výkonu z liturgického oděvu nesvlékne. Srov. PAULY Jan: Hřbitovní a pohřební právo, op. cit. , 187. Nutno dodat, že celá Paulyho monografie věnuje způsobu vymáhání a stanovení výše štolových poplatků za pohřeb a poplatků z hrobových míst nejvíce prostoru. Obávám se, že tato složitá problematika byla v průběhu druhé světové války hlavním důvodem k jejímu sepsání.

¹⁰⁰⁶ Srov. ZEMEK : Spory o desátek a farní patronát v Uherském Brodě - pobělohorská církev v prostředí poddanského města, in: KORDIOVSKÝ E. , JAN L. ed. : Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003, 192.

zapomenout na příjmy, které plynuly církevním institucím z jejich poplatků za hrobová místa.

Tridentský koncil ponechal takové platby z obavy před zhroucením církevních financí, ale podrobil je přísnějším pravidlům¹⁰⁰⁷. Původně byly tedy církevní pohřby udílěny zdarma, a ex lege zdarma jsou, později se však stalo zvykem přijímat odměnu, která zprvu byla dobrovolná, časem se však stala povinná a byla regulována diecézními (partikulárními) i státními předpisy¹⁰⁰⁸. Není třeba zastírat, že pohřby příslušníků majetných vrstev v kostelích a kláštorech byly vydatným zdrojem příjmů, a proto v tomto ohledu se aktivními stávaly i církevní ústavy¹⁰⁰⁹. Jedním z primárních nositelů triumfu římského křesťanství byl benediktinský monasticismus, hnutí, které utvářelo církev, liturgii a zvláště praktiky související se smrtí až do období reformace¹⁰¹⁰. „Monastizace“ křesťanské liturgie v těchto staletích je nejlépe patrná v důrazu na bohoslužbu pro zemřelé a imitaci monastické noční hlídky přízpusobujícím modlitebním způsobům laiků způsobům klášterním. Anglická krajina byla protkána a zádušními kaplemi založenými na benediktinském monastickém charakteru církve a lidové zbožnosti křesťanů obecně. Kaple byly vystavěny a dotované, aby udržovaly vzpomínku na mrtvé a vytvářely prostředí pro příslušné modlitby. Tento systém budov, modliteb, finančního dotování a přesvědčení se zhroutil se zrušením klášterů za vlády Jindřicha VIII. A vlivem protestantských pochybností ohledně osudu duše po smrti¹⁰¹¹.

Tyto zdroje farářských příjmů vytvářely často napětí mezi příslušníky jednoho z tzv. žebravých (medikamentálních) řádů a městskými faráři tím, že kostely žebravých řádů měly stejná práva jako kostely farní a odváděly tak městským farářům zesnulé věřící a tím snižovaly i příjmy městských far. Určitou výjimkou byli cisterciáci, kteří alespoň v prvních stoletích své existence brali jednak velmi přísně klausuru, ale i reformní přísnost ve věci uměleckého vybavení. Pohřbívání v kostelích nebylo sice církevně nikdy plně uznáno, ale nebylo také nikdy striktně zakázáno. Pohřby ve svých kláštorech odmítali jednak pro rušení klauzury účastníky pohřbu a jednak nutností pořídit náhrobník v dlažbě kostela. To zase narušovalo soustředění mnichů v jejich kontemplaci a řádovou chudobu budováním honosných náhrobníků nebo epitafů. Proto od poloviny 12. století nesměl být v klášterním kostele pochován nikdo mimo krále, královnu, arcibiskupa nebo biskupa. Ani pohřeb fundátora, nespadal-li do jmenovaných společenských kategorií, neměl nárok na pohřeb v klášterním kostele. Ke kostelu přiléhaly, zejména na severní a východní straně, hřbitovy pro mnichy i světské donátory a příznivce kláštera. Významnější osoby mohly mít hrob v klášterním ambitu nebo výjimečně také v kapitulní síni¹⁰¹².

¹⁰⁰⁷ Ses XXV. De reformatione, Caput XII.

¹⁰⁰⁸ Srov. ZUBER R. : Osudy moravské církve v 18. století, I. díl, Charita, Praha 1987, 199.

¹⁰⁰⁹ Srov. POJSL Miloslav: Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě, in: KORDIOVSKÝ E. , JAN L. ed. : Vývoj církevní správy na Moravě, op. cit. , 45.

¹⁰¹⁰ Srov. DANIELL Christopher: Death and Burial in Medieval England, op. cit. , 32.

¹⁰¹¹ V roce 1531 sepsal reformátor John Frith dílo A Disputacion of Purgatorye. Frith odmítl myšlenku, že modlitby za mrtvé mohou být jakkoli prospěšné. Jediný způsob, jak očistit hřích bylo krví Ježíše Krista, který stál mezi Bohem a lidstvem. Byl to Kristus, a Kristus sám, který mohl spasit: kněží, modlitby, almužny nebo jiné tradiční metody neměly na spásu duše žádný dopad. Viz TAMTÉŽ 196-197.

¹⁰¹² Srov. POJSL Miloslav: Hrobka moravského markraběte Vladislava Jindřicha na Velehradě, in: Slovácko 10/11, 1968-1969, 86 – 96; TÝŽ: Středověké sepulkrální památky bývalého cisterciáckého kláštera na Velehradě, in: Archaeologia historica 10, Praha 1985, 423 -438.

Dokladem značné sociální stratifikace pohřebních tříd jsou knížecí hroby už ze 3. století po Kr. oddělující se nejen polohou, ale i výbavou a inhumací od ostatního obyvatelstva¹⁰¹³. Okázalé církevní pohřby nejsou k tomu, jak praví jedno české přísloví, aby se spustil nebožtík, ale aby se vytáhli pozůstalí.

Vybírání poplatků hřbitovních na církevních hřbitovech bylo původně počítáno k poplatkům štolovým a s nimi společně upravováno¹⁰¹⁴. Podle dekretu ze dne 7. července 1794¹⁰¹⁵, označeném *Taxa za hrobové místo* je nepřipustné, aby byla štolová taxa za pohřební místo vybírána od duchovního k jeho vlastním rukám, nýbrž je uloženo účetním (t. j. zádušním) pod jejich odpovědností za účtování takových peněz do kostelní pokladny. Jako integrující část veřejného hřbitova vyžadovaly tyto taxy schválení politického úřadu. Hřbitovní poplatky církevní byly tedy zároveň poplatky veřejnoprávní. Podle 3. odst. § 23 zák. č. 50/1874 ř. Z úkony hřbitovní správy nesměly být vázány na předchozí zaplacení štolových poplatků. Povinností okresních úřadů bylo zkoumat, zda štolové poplatky jsou v sazbách sekularizované pohřební služby uvedeny tak, jak byly stanoveny příslušnými farními úřady, v jejichž obvodu chce pohřební služba svou činnost provozovat. Štolový patent, v němž byly stanoveny sazby pohřební pro církevní funkcionáře, byl zrušen zákonem ze dne 25. června 1926, č. 122 Sb. z.

Tehdejší pohřební služby (ústavy) byly podle cit. zákona povinny se s dotyčnými farními úřady dohodnout o stanovení jednotlivých pohřebních tříd, kde má být vše zevrubně popsáno, z jaké výpravy ta či ona pohřební třída bude sestávat a farní úřady jsou oprávněny pro tyto třídy předepsat pohřebním ústavům příslušné štolové poplatky za církevní funkce a za dodání předmětů k nim potřebných, za zvonění, za kostelní zpěvy a hudbu a za všelike jiné, s rituálními výkony spojené církevní služby a výkony (§1). Ustanovení těchto poplatků bylo ze strany farních úřadů podmíněno celou řadou okolností:

- ▶ Poplatky jsou tím vyšší, čím okázalejší je pohřeb,
- ▶ dále řídí se podle zámožnosti a sociálního postavení osoby zemřelé
- ▶ a podle slavnosti jednotlivých funkcí církevních,
- ▶ podle starých zvyklostí mají být poplatky ty tak veliké, jaká byla cena rakve¹⁰¹⁶.

Na konzistorním zasedání 27. 2. 1711 byl potrestán rousínovský farář, který pobíral větší štolu, a jako pokutu měl zaplatit 12 zlatých do konzistorní pokladny. Na

¹⁰¹³ Srov. UNGER Josef: Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy, in: Jaroslav Malina, (ed.), *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů č. 25, Nadace universitas v Brně, akademické nakladatelství cerm v Brně, Masarykova univerzita v Brně, nakladatelství a vydavatelství nauma v Brně, Brno 2006, 29.

¹⁰¹⁴ „Poplatky hřbitovní nelze však čítati právně k poplatkům štolovým, poněvadž tyto určeny jsou duchovnímu správci za určité úkony ke zvýšení jeho příjmu, kdežto ony platí se za použití církevního ústavu a plynou do kostelního jmění. Zejména nejsou katolické poplatky hřbitovní placeny za pohřeb a nenáleží proto do 2. odstavce § 23 zák. č. 50/1872 ř. z., kterýžto odstavec byl zrušen § 6 zák. č. 122/1926 Sb. Hřbitovní poplatky katolické náležejí do 1. odstavce § 23 zák. č. 50/1874 ř. z., jež zabezpečuje vymáhání politickou exekucí těm dávkám a jiným plněním k účelům církevním, jež náboženským příslušníkům s přivolením vládním byly uloženy.“ Srov. SOMMER J. : *Hřbitovy*, in: *Slovník veřejného práva československého*. svazek I., Polygrafia, Brno 1929, 228.

¹⁰¹⁵ Jaksch, 2. svazek, 516, č. 19554.

¹⁰¹⁶ Viz Řád církevních pohřbů a jejich poměr k pohřebním ústavům v katolických farnostech generálního vikariátu pražského, schválený katolickou arcibiskupskou konsistoří v Praze, 1. prosince 1915, č. 14798, ve smyslu výnosu místodržitelství ze dne 1. ledna 1916, č. 335. 990.

konzistorním jednání 30. 10. 1738 byl podobně potrestán děkán. František Berger v Lipníku nad Bečvou, jenž rovněž nedovoleně zvyšoval štolové poplatky¹⁰¹⁷.

Jestliže je mrtvola pohřbena v jiné farnosti, nežli je ta, v níž zemřelý byl osadníkem, je strana povinna platit celé štolové poplatky podle zvolené třídy na obou farách, a to ve vlastní faře s ohledem na příslušnost a v cizí faře pro požadované funkce (nařízení pro Čechy 9. července 1808¹⁰¹⁸), a to tak, že i I. třída v cizí farnosti je I. třída ve vlastní farnosti atd¹⁰¹⁹. Práva na štolové poplatky zbavoval vlastního faráře CIC/1917 v kán. 1236 § 1. V tom případě, když místo úmrtí bylo od vlastní fary tak vzdáleno, že nemohlo být do ní pohodlně dopraveno. Podle Paulyho už při tehdejších spojení dráhy, používání automobilů k převozu mrtvol, furií vagonů a pod., nebylo možné tuto „zásadu“ zpravidla uplatnit; navíc ve městech, kde bylo více far, nebo v Praze a v předměstích, kde fary jedna s druhou sousedila a většina měla společný hřbitov, nešlo tuto „zásadu církevního práva“ uplatnit v praxi. Mimo to podle práva státního, výše jmenovaného nařízení pro Čechy ze dne 9. července 1808, přináleží vlastnímu faráři celý štolový poplatek vždy, když jeho osadník je pohřben na jiné farnosti, ať je tato vzdálena od vlastní fary jakkoliv¹⁰²⁰.

2.4.3 Konfesionální hřbitov

Správu konfesionálního hřbitova vedla správa zádušní (církevní obročí) podle CIC/1917¹⁰²¹. Nadřízeným této správy byl diecézní biskup a konzistoř, ale také státní okresní a zemský úřad. Správa vedla podle hřbitovního řádu matriku pohřbených, včetně evidence hrobových míst, knihu o poplatcích, knihu o hřbitovních příjmu a výdajů¹⁰²².

Podle sekulární právní úpravy platné na našem území do roku 1949 byly hřbitovy řazeny mezi zdravotnická zařízení, která byla vlastněna a spravována jednak církvemi jako veřejnoprávními korporacemi (konfesionální hřbitovy) a jednak obcemi jako svazky územní samosprávy (obecní hřbitovy). Zvrat ve správě hřbitovů nastal po vydání zákona č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností, který zrušil všechny předpisy upravující právní poměry církví a náboženských společností a podle tohoto zákona přestaly být církve veřejnoprávními korporacemi a staly se občanskými spolky. Ten nabyl účinnosti dnem 1. listopadu 1949 a v § 14 zrušil všechny předpisy, které dosud upravovaly právní poměry církví a náboženských společností. Tímto dnem přestaly platit i předpisy o správě konfesionálních hřbitovů. Tento zákon dále v § 10 stanovil, že stát dozírá na majetek církví a náboženských společností. K tomuto účelu byl zřízen zákonem č. 217/1949 Sb. Státní úřad pro věci církevní, jehož působnost a organizaci stanovilo

¹⁰¹⁷ K tomu ZUBER R.: *Osudy moravské církve v 18. století*, 1, Praha 1987, 200, 130.

¹⁰¹⁸ „Wird eine Leiche in einer anderen als der eigenen Pfarre beigesetzt, so sind die Taxen nach der erwählten Klasse in den beiden Pfarren zu bezahlen. His findet auch die Ausfolglassung eines Leichnams in der anderer Pfarre zu begraben nur dann statt, wenn die Gebühr entrichtet ist.“ Toto právo v Čechách stále zachovávané a přes 100 let staré uznávalo CIC/1917 v kán. 30. Tedy u nás nepatřilo faráři vlastnímu *portio paroecialis*, čili část štolových poplatků, nýbrž všechny štolové poplatky, jak pro tu či onu třídu jsou ustanoveny. Srov. PAULY Jan: *Hřbitovní a pohřební právo*, op. cit., 193.

¹⁰¹⁹ Viz Řád církevních pohřbů a jejich poměr k pohřebním ústavům, op. cit., č. 335. 990.

¹⁰²⁰ Srov. PAULY Jan: *Hřbitovní a pohřební právo*, op. cit., 191.

¹⁰²¹ Srov. kán. 1409-1494, stať XXV. *Církevní obročí, Titulus XXV. De beneficiis ecclesiasticis*.

¹⁰²² Srov. PAULY Jan: *Hřbitovní a pohřební právo*, op. cit., 86. Jan Pauly byl pražským vikářem a kánovníkem, členem dozorčí rady nad Olšanskými hřbitovy, tehdy rozlohou největšími ve střední Evropě.

vládní nařízení č. 228/1949 Sb. Podle tohoto předpisu do působnosti Státního úřadu pro věci církevní spadala nejen správa církevního majetku, ale správa všech církevních záležitostí vůbec včetně normotvorné činnosti. Současně se tu stanovilo, že v krajích a okresech vykonávají působnost ve věcech církevních příslušné krajské a okresní národní výbory a jsou v tomto oboru své působnosti podřízeny Státnímu úřadu pro věci církevní. Tento úřad nejprve převedl správu majetkových podstat řádů a kongregací na náboženské fondy vyhláškou č. 351/1950 Ú. I. I. A z nich pak zřídil fond jediný vyhláškou č. 352/1950 Ú. I. I. , ten pak nazval „Náboženskou maticí“ v opatření, zveřejněném dne 11. 7. 1951 v čísle 158 Ú. I. II. Ostatní majetek spravovaly krajské a okresní národní výbory, hřbitovy pak byly z této správy převedeny do správy místních národních výborů v jiné souvislosti.

Zákon č. 68/1870 ř. z. , týkající se organizace veřejné služby zdravotní spolu se zákonem č. 390/1920 Sb. byly zrušeny zákonem č. 103/1951 Sb. , o jednotné preventivní a léčebné péči, na který pak navázal zákon č. 4/1952 Sb. , o hygienické a protiepidemické péči, který zrušil všechna ustanovení, která se vztahují na věci upravené tímto zákonem, tedy i všechny předpisy o pohřbívání. Současně zmocnil ministra zdravotnictví vydat nařízení o pohřebnictví. Toto nařízení ministr zdravotnictví vydal pod č. 8/1955 Sb. A v § 20 odst. 1 uvedl, že „pohřebiště spravují a zřizují místní národní výbory, které mohou jejich správu svěřit podnikům komunálního hospodářství nebo jiným socialistickým právníckým osobám“.

Na základě posléze uvedeného ustanovení vydaly dne 29. dubna 1956 Státní úřad pro věci církevní a tehdejší ministerstvo místního hospodářství společnou směrnici označenou „Čj. (Zn) 11-061/11-29. 4. -1956 SÚC a MMH“ o převedení konfesních pohřebišť do správy místních národních výborů. Směrnice byla publikována v tehdejší „Sbírce instrukcí pro národní výbory“ částka 9/1956, pořadové číslo 57. Podle této směrnice se převáděla všechna pohřebiště, která byla dosud ve vlastnictví a správě organizací církví a náboženských společností, do správy toho místního národního výboru, v jehož obvodu ležela, s výjimkou konfesních pohřebišť náboženské obce židovské a kolumbarií, která byla součástí bohoslužebných budov. Mimo tuto výjimku se převáděla všechna pohřebiště, tedy i hřbitovy, na kterých se již nepochovávalo, ovšem výslovně bylo uvedeno, že „dnem převzetí dochází jen k přechodu správy, vlastnické právo zůstává zachováno“.

Pokud jde o židovské hřbitovy, stanovilo se ve směrnici, že u nich „bude datum předání stanoveno dodatečně“, nikdy však stanoveno nebylo. Šlo tu však o hřbitovy, na kterých se již nepochovávalo. Předávání se provádělo písemnou dohodou a pohřebiště se předávala s veškerým příslušenstvím, tedy i se zařízením, nářadím, veškerou evidencí včetně účetních dokladů a s peněžní hotovostí.

Ve směrnici se dále stanovilo, že převzatá pohřebiště budou nadále provozována u místních národních výborů buď přímo jejich výkonnými orgány, nebo jejich rozpočtovými organizacemi pro komunální služby podle zásad oddílu II. a III. směrnice o obstarávání služeb a výkonů místního významu národními výbory (pořadové číslo 61/1955 Sbírky instrukcí). Jen zcela výjimečně měl místní národní výbor svěřit správu komunálnímu podniku. V této souvislosti se dále stanovilo, že na převzatých pohřebištích se budou i nadále vybírat hřbitovní poplatky podle § 36 až § 42 vyhl. č. 234/1955 Ú. I. A tam, kde bude správa svěřena komunálním podnikům, má se úplata

za poskytnuté úkony stanovit ve stejné výši jako poplatky. Tak se hřbitovy staly místem pro poskytování komunálních služeb¹⁰²³.

Vývoj od roku 1949 můžeme tedy zrekapitulovat následovně - dřívější konfesíonální hřbitovy byly od 1. 11. 1949 začleněny mezi konfesíonální pohřebiště, spravovaná pod dohledem Státního úřadu pro věci církevní prostřednictvím krajských a okresních národních výborů. Po 29. 4. 1956 byla jejich správa smluvně převedena na místní národní výbory a po roce 1989 je vykonávána obcemi - do roku 2001, na základě ustanovení § 68 odst. 1 zák. č. 367/1990 Sb. , o obcích, nyní na základě § 16 odst. 1. zákona o pohřebnictví jako služba ve veřejném zájmu.

Obecní hřbitovy se dne 1. 1. 1950 staly hřbitovy státními¹⁰²⁴ a dnem 24. 5. 1991 se vrátily zpět obcím na základě ustanovení § 2 odst. 1 zákona ČNR č. 172/1991 Sb. , o přechodu některých věcí z majetku České republiky do vlastnictví obcí. Správa těchto hřbitovů se řídila zmíněnými vládními nařízeními, později vyhláškami ministerstva financí a pokyny ústředních orgánů státní správy (Sbírka instrukcí pro národní výbory, později Věstník vlády ČSR pro národní výbory) v působnosti tak zvaného místního hospodářství a do takto řízeného systému byla v roce 1956 začleněna i správa hřbitovů konfesíonálních.

2.5. Přehled vývoje právní úpravy pohřebnictví

Tato kapitola se bude zabývat vývojem pohřebnictví. Jak jsem si předsevzal v úvodu, zamyslím se i nad pojmem pohřebnictví, zda a do jaké míry se konfesíonálněprávní problematiky dotýká. Místní církve v pietní ochraně zesnulého¹⁰²⁵ přebírají některé úkoly státu. Provozování pohřebiště je v České republice službou ve veřejném zájmu a má veřejnoprávní charakter, který mu je přiznáván na základě úvah, že tu jak církve, tak obce jsou samostatné a samosprávné orgány¹⁰²⁶. Právo registrovaných církví a náboženských společností provozovat veřejná i neveřejná pohřebiště svědčí o použití kooperativního modelu na služby ve veřejném zájmu. Provozovatelům pohřebních služeb na straně druhé církev svěřuje některé služby a úkoly během pohřební liturgie.

Definice pojmu pohřebnictví nebyla legislativně nikde nikdy přesně vymezena. I přesto jeho obsah a rozsah nevedl ke vzniku teoretických nebo praktických sporů a byl interpretován a aplikován jednotně. Pro naše účely je pohřebnictví zajišťování

¹⁰²³ Srov. MÜLLER Zdeněk: Hřbitovní právo - Právní úprava, Právní Rozhledy 6, 1997, 303, Systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.

¹⁰²⁴ Dnem 1. ledna 1950 vstoupil v platnost zákon č. 279/1949 Sb. , o finančním hospodaření národních výborů, který nejen že zrušil výše zmíněné zákony č. 421/1919 Sb. , č. 329/1921 Sb. a č. 77/1927 Sb. 4, ale prakticky „znárodnil“ obecní majetek, neboť v § 29 stanovil, že národní výbor spravuje národní majetek svěřený do jeho správy, jímž je i majetek svazků lidové správy a v § 30 zrušil fondy a kmenové jmění. Od 1. ledna 1950 se tedy obecní hřbitovy spravovaly podle zásad platných pro správu národního majetku, příjmy z dávek a poplatků zůstaly zatím nezměněny (§ 11 cit. zák.). Změnu v poplatcích přinesl zákon č. 82/1952 Sb. a změna, provedená zmíněnou vyhláškou č. 161/1960 Sb. , se ovšem týkala i poplatků ze hřbitovů obecních. Správu národního majetku upravovalo nejprve nařízení vlády (vládní nařízení č. 90/1950 Sb. , č. 110/1953 Sb. a č. 81/1958 Sb.), po vydání hospodářského zákoníku č. 109/1964 Sb. úpravu provádělo ministerstvo financí vyhláškami, počínaje vyhláškou č. 117/1964 Sb. a konče dosud platnou vyhláškou č. 119/1988 Sb.

¹⁰²⁵ v ČR viz u § 15 zákona č. 40/1964 Sb. , Občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁰²⁶ Srov. § 2 písm. d) a § 3 ZPohř. Jak vyplynulo z výzkumu KTF UK v roce 2006 mezi církvemi a náboženskými společnostmi aplikuje toto právo v praxi dominantně Židovská náboženská obec v Praze, v církvi katolické pak řády a řeholní společenství. Podrobněji Viz kapitola Věda a výzkum KTF UK v letech 2004-2011.

pohřbů a správa hřbitovů za účelem zisku¹⁰²⁷ podnikatelskými subjekty v rámci modernizační diferenciaci společnosti, v procesu, který nazýváme sekularizace, respektive v této rituální oblasti spíše dezeklesiace. Pro české pohřebnictví zvláště platí slova z Direktáře Lidová zbožnost a liturgie: křesťan musí pevně vzdorovat četným formám „obchodu se smrtí“, který zneužívá citů věřících a sleduje pouze neúměrný a nestoudný zisk¹⁰²⁸.

V rámci malé privatizace bylo v ČR vydáno přes 700 živnostenských oprávnění a ještě roku 1997 poskytovalo pohřební služby přibližně 320 subjektů¹⁰²⁹. V současnosti není možno přesně určit, kolik společností se aktivně zabývá pohřebními službami. Dle informací Sdružení pohřebnictví¹⁰³⁰, které má jistý přehled o těchto společnostech, bohužel však ne o všech, je k dnešnímu datu činných zhruba 400 pohřebních ústavů. Zajímavou skutečností je, že v České republice existuje v podstatě jen několik velkých dodavatelů rakví, se sídlem v Semilách, od nichž odkupuje rakve většina pohřebních společností. Možnost, aby si zemřelý před svou smrtí, či následně pozůstalí obstarali rakev sami, je téměř nemyslitelná. Pro pohřební služby je prodej rakví jedním z největších dílčích příjmů celkového příjmu z pohřbu, a proto v podstatě neumožní dodání vlastní rakve většinou s tím odůvodněním, že jimi nabízené rakve mají přesné rozměry a dispozice pro jejich pohřební vůz, což rakve cizí nemají a proto není možné je použít¹⁰³¹.

Sdružení pohřebnictví je členem Evropské federace pohřebních služeb EFFS. Tato organizace vznikla roku 1994 sloučením Evropské thaentologické asociace a Evropské pohřební unie. Má sídlo ve Vídni a sdružuje 23 řádných a jednoho mimořádného člena (asociace Ruska) z řad národních svazů a 42 jednotlivých členů. Založena byla za účelem evropské spolupráce při pohřebních službách a sjednocení pravidel převozu.

V první řadě je nutné si uvědomit, že pohřebnictví je koncesovanou živností¹⁰³², a tím pádem je jasné, že je provozována za účelem vytvoření zisku. Není to sociální služba, což si lidé mnohdy neuvědomují. Naproti tomu jak jsme pojednali výše „*Tachrichim (židovské rubáše) nemají kapsy*“ aneb nikdo nemá mít hmotný prospěch ze smrti jiného člověka. Proto není dovoleno žádnému soukromému židovskému podniku zabývat se zaopatřením mrtvého pro zisk. Tato povinnost se prostřednictvím *chevra* stala záležitostí obce jako celku: pohřební bratrstvo koná svoji službu bezplatně, prostředky na svoji činnost získává z plateb za hroby, z darů a odkazů a užívá je opět ve prospěch nejvíce potřebných celé obce. Funerální aktivity stály i v centru liturgické činnosti barokních zbožných konfraternit a sodalit (družin) a byly jednou z hlavních příčin oblíbenosti těchto společenství v katolických vrstvách raněnovověké společnosti. Nejvyhledávanější „pohřební služby“ v tehdejší městské společnosti

¹⁰²⁷ Srov. Příruční slovník jazyka českého, Díl IV. Část I., heslo pohřebnictví, Vydala třetí třída České akademie věd a umění, Školní nakladatelství, Praha 1941-1943, 524.

¹⁰²⁸ PP 259.

¹⁰²⁹ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: Model informačních zdrojů specifických služeb, nepublikovaná doktorská disertační práce, op. cit., 40.

¹⁰³⁰ V současnosti sídlí v Ostravě. Jeho hlavním cílem je dosáhnout „dobrých výsledků při péči o obstarávání pohřbení a vytvoření podmínek pro podnikání v tomto oboru“. Viz GRAF Václav: Sdružení pohřebnictví v ČR, rozhovor, in: Moderní obec 10, 1995, 24.

¹⁰³¹ Srov. KUBEČKOVÁ Vladimíra: Model informačních zdrojů specifických služeb, nepublikovaná doktorská disertační práce, op. cit., 54.

¹⁰³² Mimo provozování pohřebiště, které je službou ve veřejném zájmu (§ 16 odst. 1 ZPohř). Ceny nájemného za hrobové místo jsou sice regulované, nicméně ceny za doprovodné služby jsou samozřejmě smluvní.

i mimo členský okruh konfraternit byly jezuitské soladity a bratrstva až do jejich zrušení v roce 1785¹⁰³³.

Právní pojem *pohřebnictví* se zrodil až v polovině 20. století na ministerstvu zdravotnictví, konkrétně v nařízení ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb. , o pohřebnictví. Zákon o zdraví lidu č. 20/1966 Sb. , který nahradil dřívější zákony č. 103/1951 Sb. A č. 4/1952 Sb. do soustavy zdravotnických zařízení již ani hřbitovy, ani krematoria nepojal (§ 10 cit. zák.) a jen stanovil, že pohřebnictví upraví prováděcí předpis (§ 82 cit. zák.). Tím byla nejdříve vyhláška č. 47/1966 Sb. , kterou později nahradila dosud platná vyhláška č. 19/1988 Sb. , o pohřebnictví a o postupu při úmrtí, ve znění pozdějších předpisů. Stejně jako výše zmíněná vyhláška č. 8/1955 Sb. stanoví i tyto vyhlášky, že jsou to místní národní výbory, které hřbitovy (a také krematoria) zřizují a spravují a že je mohou svěřit do správy jimi řízených organizací. Stanoví také, že každý mrtvý musí být pohřben a že správa hřbitova musí propůjčit místo pro hrob a že neobjedná-li pohřeb nikdo z příbuzných, musí pohřbení zajistit místní národní výbor. Tyto předpisy, vydávané tradicí ministerstvem zdravotnictví, měly převážně charakter zdravotnický, upravovaly zacházení s mrtvými a odnímání tkán. í, ale vůbec se nezabývaly právními vztahy vznikajícími mezi správou pohřebiště a jeho uživateli. Povaha těchto vztahů činila potíže od doby, kdy byly hřbitovy předány do správy místních národních výborů, zejména šlo o otázku, jaký vliv má tento převod na vztahy již vytvořené¹⁰³⁴.

Určitý pokus o odstranění nejasností byl učiněn v poslední částce tehdejšího „Provozního zpravodajství místního hospodářství“ z roku 1974, kde vyšel „Metodický návod na řešení některých otázek v pohřebnictví“ ze dne 1. listopadu 1974 čj. MH/22-2286/74, vydaný tehdejší Správou pro místní hospodářství Ministerstva vnitra ČR. V tomto návodu se nejprve místním a městským národním výborům připomíná povinnost vydat nové hřbitovní řády k provedení § 27 vyhlášky o pohřebnictví č. 47/1966 Sb. , dále s odvoláním na výnos ministerstva financí č. 314-48 404/70 ze 17. ledna 1971 se tu upozorňuje, že hrob a hrobové příslušenství nutno považovat za věci, které nepodléhají konfiskaci podle dekretu č. 108/1945 Sb. (§ 2 odst. 1 cit. dekr.), pak se zabývá problematikou hrobů propůjčených „na věčné časy“ respektive na dobu trvání hřbitova, zmiňuje se o odstranění nepřipustných symbolů z doby německé okupace, ale připomíná zvláštní ochranu válečných hrobů. K problematice hrobů a hrobek propůjčených na věčné časy se tu uvádí:

„Dnem 1. 4. 1952 nabyl účinnosti zákon č. 4/1952 Sb. , o hygienické a protiepidemické péči, který v § 17 zrušil všechna ustanovení, která se vztahují na věci upravené tímto zákonem, zrušena byla tedy i ustanovení, podle nichž se právo k hrobovému místu zakládalo správním aktem. Úprava byla modifikována napřed nařízením ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb. , nyní vyhláškou č. 47/1966 Sb. Na jejím základě vydaný hřbitovní řád se vztahuje i na užívací práva, vzniklá před 1. dubnem 1952, a jestliže hrob či hrobka se v duchu tohoto hřbitovního řádu řádně neudrzuje, lze ji odstranit podle tohoto hřbitovního řádu. O zániku oprávnění se rozhodne ve správním řízení, příslušným k rozhodnutí bude podle § 5 SpŘ zpravidla okresní národní výbor.“

¹⁰³³ Srov. ORLITA Zdeněk: Jezuitská bratrstva a smrt, diskusní příspěvek na Mezinárodní konferenci Jezuité v Českých zemích, Praha 2006.

¹⁰³⁴ Srov. MÜLLER Z. : Hřbitovní právo - Právní úprava, Právní Rozhledy 6, 1997, 303, Systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.

Zmíněný pokyn byl projednán se všemi krajskými národními výbory, se zúčastněnými resorty, s Nejvyšším soudem a Generální prokuraturou, přesto se v něm odrážejí přetrvávající rozpaky z nové úpravy a neřeší problematiku celou. V té době se však za velký úspěch považovalo, že bylo v oficiální ministerské publikaci oznámeno, že od 1. 4. 1952 není propůjčení místa na hřbitově správním aktem. Tehdejší Nejvyšší soudy totiž hájily stanovisko, že o propůjčení místa pro hrob a o jeho užívání se rozhoduje ve správním řízení. Toto stanovisko nejprve vyslovil unitární Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí 5 Cz 84/65, dřívější Nejvyšší soud České socialistické republiky pak je opakoval ve svých rozhodnutích 3 Cz 6/77 a 3 Cz 70/81. Unitární Nejvyšší soud ve svém rozhodnutí 5 Cz 84/65 uvedl, že „je nutno rozlišovat takzvané právo hrobové (právo k propůjčenému místu pro hrob nebo hrobku podle § 21 vyhl. č. 47/1966 Sb.) a právo k náhrobku, pomníku a trvalým ozdobám (hrobové příslušenství). Občanskoprávním vztahem (vlastnickým - § 24 cit. vyhl.) je jen vztah k náhrobkům, pomníkům a trvalým ozdobám. Vztah k propůjčenému místu není vztahem občanskoprávním a soudy proto nemohou rozhodovat o tom, komu náleží právo k tomuto místu“.

Na stanovisko, že propůjčením místa na hřbitově vznikají administrativněprávní vztahy, se pak postavil i Nejvyšší soud ČSR, z jehož rozhodnutí ze dne 18. 2. 1977 zn. 3 Cz 6/77 se vyjímá: „V souzeném případě měly soudy především přihlídnout k vyhlášce ministerstva zdravotnictví č. 47/1966 Sb. I k dalším předpisům na tuto vyhlášku navazujícím, tj. řádu pro pohřebiště v hlavním městě Praze, uveřejněnému pod č. VII. ročník 1967 Sbírkou nařízení, vyhlášek a instrukcí Národního výboru hl. města Prahy. Z těchto předpisů vyplývá, že dispozice s místem na pohřebišti je založena výhradně na vztahu mezi správou pohřebiště a oprávněným uživatelem, jak to stanoví § 21 cit. vyhl. Tato vyhláška stanoví především povinnost pohřbívat (§ 10) s tím, že tuto povinnost musí v krajním případě zajistit národní výbor, není-li zajištěna jinak (§ 12). Této povinnosti odpovídá povinnost správy pohřebiště propůjčit místo pro hrob nejméně na stanovenou tlečící dobu (§ 21). Podrobnější úprava vztahů je ponechána řádu pro pohřebiště, který může být vydán jen se souhlasem hygienika a který upravuje i ukládání popele zemřelých (§ 27). Odpovídá-li obecně stanovené povinnosti pohřbívat povinnost hřbitovní správy propůjčit místo pro hrob, pak z těchto právních předpisem vzájemně stanovených povinností může vzniknout jen vztah mezi tím, kdo pohřbívá, a správou pohřebiště. Předpis, který tyto vzájemné povinnosti stanoví, vychází ze zdravotně hygienických zásad, daných v zájmu veřejném, a proto také na stanovených povinnostech nemohou účastníci sami nic měnit. Je-li takto kogentně upraven vztah občana k organizaci státem zřizované, pak tento vztah je vztahem administrativněprávním, nikoliv občanskoprávním.“

Toto stanovisko pochopitelně ovlivnilo praxi obecných soudů, které v takových případech řízení zastavovaly nebo věc přímo postupovaly národnímu výboru k rozhodnutí, aniž by kdy kdo řekl, podle kterého předpisu mají národní výbory rozhodovat. Stal se i případ¹⁰³⁵, kdy syn chtěl zemřelého otce zpopelnit v Praze, bratr zemřelého chtěl pohřeb do rodinné hrobky v Berouně, proto se obrátil na soud. Ten věc postoupil obvodnímu národnímu výboru, ten se dotázal ministerstva vnitra, podle jakého předpisu má rozhodnout, to odpovědělo, že hřbitovy a krematoria jsou nařízenými místního hospodářství, u kterého si příbuzní pohřeb mohou objednat, že však není žádný předpis o tom, že by národní výbor mohl rozhodovat, který z příbuzných si může pohřeb objednat a který ne, a tak zemřelý ležel v chladícím boxu krematoria déle než rok, až se věci ujal hygienik, který další uložení prohlásil

¹⁰³⁵ Srov. tamtéž 303.

za nepřipustné a nařídil ostatky spálit. V rozhodnutí odňal odkladný účinek podanému odvolání.

Po roce 1989 dochází v systému pohřbívání ke znovuoobnovení. Základní myšlenka se týká měnicího se postavení náboženství, především křesťanství, v devatenáctém a dvacátém století a některých třecích ploch, které se mohou objevit mezi přesvědčením jedince a zavedenou náboženskou praxí. Zvláštní pozornost budeme věnovat vzestupu moderní kremace, především v České republice a ve Velké Británii¹⁰³⁶, a související otázce ohledně důstojnosti zemřelých ve stále sekulárnějším světě. České pohřebnictví se britskému podobá množstvím kremací. V obou zemích pohřeb žehem podstoupí 75–80 procent zemřelých, což je nejvíc v celé Evropě. V USA je nejvyšší počet krematorií z celého světa.

2.5.1 Přehled vývoje právní úpravy kremace

Spalování mrtvých (in/cinerace, kremace) je jedním se základních způsobů zacházení s lidskými pozůstatky. Na počátku doby římské (1. století) byla střední Evropa územím, kde převládalo spalování mrtvých. To je původním funerálním zvykem rozšířeným v předkřesťanských dobách u germánských, slovanských i jiných národů. Většina badatelů pokládá změnu pohřebního ritu za vliv křesťanství. V rozsáhlé archeologické literatuře se však setkáváme i s úvahami o vlivu avarském¹⁰³⁷. Diskuse na toto téma není zdaleka ukončená.

Spalování vychází z pohanských animistických představ, které jsou zřejmě již praindoevropského původu, podle nichž se může duše vymanit („osvobodit“) ze spojitosti s tělem až poté, co bylo tělo zničeno, což výrazně urychlilo jeho spálení. Opak by znamenal dlouhé strádání duše spojené s rozkládajícím se tělem a její odpoutání od těla až po zetlení. Známa je rovněž představa, že pouze to, co prošlo očistným ohněm a bylo zničeno pro pozemský svět, mohlo existovat na onom světě.

Minucius Felix, římský právník ze třetího století n. l. říká, že křesťané odmítají pohřeb žehem, odsuzují kremaci a dodržují starší a lepší praxi pohřbívání do země¹⁰³⁸. Provost odůvodňuje prvokřesťanský zvyk pohřbívát do země praktickým hlediskem: „na počátku křesťanství byla kremace běžně praktikována v částech Římského impéria; bylo však čím dál tím dražší připravit pohřební hranici; spalování byli proto pouze bohatí. Protože většina křesťanů byli otroci, příslušníci nižších tříd, kremace nebyla praxí, která mohla být následována.“¹⁰³⁹ Podle antických autorů Cicerona a Plinia se v Římě původně pohřbívala nespálená těla. Plinius zdůvodňoval přechod k žárovému pohřebnímu ritu tím, že „ (...) když zahrabané mrtvolý v protahujících se válkách byly omylem vyhrabávány, bylo nařízeno mrtvé spalovat“¹⁰⁴⁰. Z 8. až 6. století

¹⁰³⁶ Srov. např. SMALE B. : Deathwork: A Sociological Analysis of Funeral Directing, nepublikovaná disertační práce, University of Surrey (1985); PAGE M. J. A. : Funeral Rituals in a Northern City, nepublikovaná disertační práce, University of Leeds (1989); HOWARTH G. : Last Rites: The Work of the Modern Funeral Director, Amityville, N. Y. , 1996; PARSONS B. : Change and Development of the British Funeral industry in the 20th Century with Special Reference to the Period 1960-1994, nepublikovaná disertační práce, University of Westminster (1997).

¹⁰³⁷ Srov. DOSTÁL B. : Slovanské pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Academia, Praha 1969, 12.

¹⁰³⁸ Srov. WAGNER J. F. : Cremation, Cases of Consience from The Casuist, Vol. II, New York 1908, 3.

¹⁰³⁹ Srov. PROVOST James H. : Canonical aspects, op. cit. , 210.

¹⁰⁴⁰ Srov. Plinius, C. Secundus Starší, Kapitoly o přírodě, přeložil František Němeček. Praha: Svoboda. 1973, 100.

př. n. l. pocházejí žárové hroby objevené v prostorách Fora Romana. Od 4. století př. n. l. žárové pohřbívání převládlo, ale až koncem 1. století př. n. l. bylo všeobecné, takže Tacitus je považoval pro Římany za typické. Přesto však některé římské šlechtické rodiny, jako například Scipionové, zůstaly u pohřbívání nespálených těl.

Kremace byla prováděna po celý středověk v nutných situacích: morové pandemie, doba velkých katastrof a válek. V rakousko-uherské monarchii neexistoval předpis, který by tento způsob pohřbení výslovně dovozoval (a po celou existenci monarchie nevznikl). Vlády zakazovaly fakultativní pohřbívání ohněm, přičemž se opíraly spíše o formální církevněpolitické důvody než o důvody zdravotněhygienické. Bylo dovolováno pouze převážení mrtvých ke spálení do krematorií sousedních států.

Nárůst počtu kremací jako alternativní způsob pohřbení vůči inhumaci od 70. let 19. století byl spojen s poklesem křesťanské víry. Kremační společnosti, spolky přátel žehu, byly zakládány od roku 1870 v Itálii, Německu, Holandsku, Belgii a USA¹⁰⁴¹. Na konci 19. století vzniká v Evropě zcela nový typ staveb - krematoria. Byla to spíše náhoda, když byl v roce 1868 ve Florencii zpopelněn indický maharadža. Událost vzbudila nečekaný zájem veřejnosti i odborných lékařských kruhů. O několik let později (1874) byla kremace v Itálii zákonem povolena. Dr. Wordsworth, anglický lincolnský biskup, mluvil v tomto klíčovém roce 1874 za mnoho křesťanů, když prohlásil, že „barbarská a nepřirozená“ aktivita zpopelnování lidských pozůstatků v krematoriu naruší lidovou víru ve vzkříšení hmotného těla, což povede k sociální revoluci¹⁰⁴².

Kremace byla jednou z elementů lidové zbožnosti, která dříve než v církvi římskokatolické zakořenila v anglikánské církvi, formálně v roce 1944¹⁰⁴³, prakticky se datuje od přelomu devatenáctého a dvacátého století¹⁰⁴⁴. Od té doby počet zpopelnění stoupl a zahrnul téměř tři čtvrtiny všech Britů a 70 procent křesťanů v Británii¹⁰⁴⁵. Navzdory popularitě kremace se však tento trend neodrazil odpovídajícím způsobem v teologii. Jazyk a zobrazování anglikánských pohřebních obřadů se stále primárně soustředí na pohřeb a tělo, přičemž toto soustředění bylo posíleno obnovením zpodobování lidského těla jako chrámu Ducha svatého. Vzhledem k tomu, že se zpopelnění rozšiřuje v jiných zemích s početnější anglikánskou populací (jako zvláště v Japonsku), vznikla nicméně potřeba lidové praktiky a oficiální obřady více sjednotit. Ve všech těchto geografických lokalitách musí být ještě dorešeno vztah mezi církví, duchovním, jenž vede pohřeb, a samotným krematoriem. J. Douglas Davies vyjádřil obavu, že posun ke kremaci může vést k více

¹⁰⁴¹ Srov. JALLAND Pat: Victorian death and its decline: 1850-1918, in: JUPP Peter C. , GITTINGS Clare (eds.): Death in England. An Illustrated History. Rutgers University Press 2000, 230-255, 248.

¹⁰⁴² Srov. The Lancet, 16 May 1874, 11 July 1874, lékařský časopis, který se nakonec přidal na stranu hygieny a kremaci v Anglii podpořil. Ještě v roce 1892 potvrdil, že pohřeb do země ovládá veřejné mínění „still holds the public mind a power little if at all abated.“ Viz Lancet, 27 August 1892. Archiv všech čísel od roku založení (1823) na www.thelancet.com a www.sciendirect.com, zde cit.

z JALLAND Pat: „Victorian death and its decline: 1850-1918“, op. cit. , 250.

¹⁰⁴³ Srov. JUPP Peter C. , WALTER Tony: „The Healthy Society: 1918-98.“ in: JUPP Peter C. , GITTINGS Clare (eds.): Death in England. An Illustrated History. Rutgers University Press 2000, 256-281, 265.

¹⁰⁴⁴ Srov. DAVIES J. Douglas: Cremation Today and Tomorrow, Bramcote, Nottingham: Grove Books, 1990, 8.

¹⁰⁴⁵ Srov. tamtéž 6.

„sekulárním pohřbům“, částečně proto, že místo a metoda zpopelnění umožní klást jen velmi malý důraz na křesťanské teologické otázky¹⁰⁴⁶.

Nesporně zde sehrály důležitou úlohu praktické požadavky moderní doby (hygienické a prostorové, zejména ve velkých sídelních aglomeracích), nemůže však být pochyb, že tu byl vítaný projev odporu vůči katolicismu a papežství z doby risorcimenta. Jestliže v prvních desetiletích byla krematoria budována na způsob sakrálních objektů, kolem přelomu letopočtu zasahují zejména v Německu úřady a prosazují u krematorií odlišnou typologii architektury¹⁰⁴⁷.

Písemná svědectví o žárovém pohřbívání i o důvodech tohoto způsobu pohřbu u Slovanů nám podávají někteří arabští cestovatelé a geografové. Například Ibn Fadlān byl roku 922 svědkem spálení pozůstatků bohatého představitele lidu ar-Rūs, přičemž od jednoho člověka uslyšel a zapsal: „... Vy, Arabové, jste hlupáci... Neboť člověka vám drahého a váženého ukládáte do země, kde ho zničí zvíř a červi. My ho spálíme a on vejde v tom okamžiku do ráje“¹⁰⁴⁸. Počátkem 10. století zaznamenal Ibn Rusta zprávu o pohřebním ritu východních Slovanů: „...Když někdo z nich zemře, spálí jej...“¹⁰⁴⁹. Podstatně více písemných svědectví je o žárovém pohřebním ritu známo z oblasti Pobaltí, kde se tak dělo běžně ještě ve 14. – 15. století. Frančouzský vyslanec Ghillebert de Lannoy, který roku 1413 pobýval mezi násilně pokřtěnými Kury, píše ve svém pojednání, že „duše je spasena tehdy, když kouř z hranice stoupá přímo k nebi, když ale kouř klesá na strany, je duše zatracena“¹⁰⁵⁰.

Žižkův vojenský řád stanovil, že dělení kořisti spadá do kompetence tzv. starších, zastupujících jednotlivé složky východočeského svazu. V průběhu vojenského tažení si nikdo nesměl žádnou věc присvojit, veškerá kořist se svázela na hromadu a teprve poté se rozdělovala podle míry zásluh. Kdokoliv tento příkaz porušil, mohl počítat s trestem, který stihl starozákonního Achana, tj. smrtí ukamenováním a následným spálením mrtvého těla¹⁰⁵¹.

V nové Československé republice byl pohřeb žehem uzákoněn již v roce 1919. Avšak již v roce 1902 proběhla první architektonická soutěž na stavbu krematoria v Praze. Po ní následovaly další pokusy, ale bez úspěchu. Důvody byly různé. Nejen liberální

¹⁰⁴⁶ Srov. tamtéž 12-24.

¹⁰⁴⁷ Srov. POJSL Miloslav, *Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě*, op. cit. , 64.

¹⁰⁴⁸ Srov. ZOLL-ADAMIKOWA H. : *Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu*. *Przegląd archeologiczny*, 35, 183.

¹⁰⁴⁹ Viz UNGER Josef: *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. – 16. století*. in: *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, sv. 19. Ed. J. Malina. Brno 2002, 30.

¹⁰⁵⁰ ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ M. : , *Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit*. Tübingen 1946, 133.

¹⁰⁵¹ Srov. ČORNEJ : *Velké dějiny zemí Koruny české*, Sv. V. (1402-1437), Paseka, Praha-Litomyšl 2000, 436.

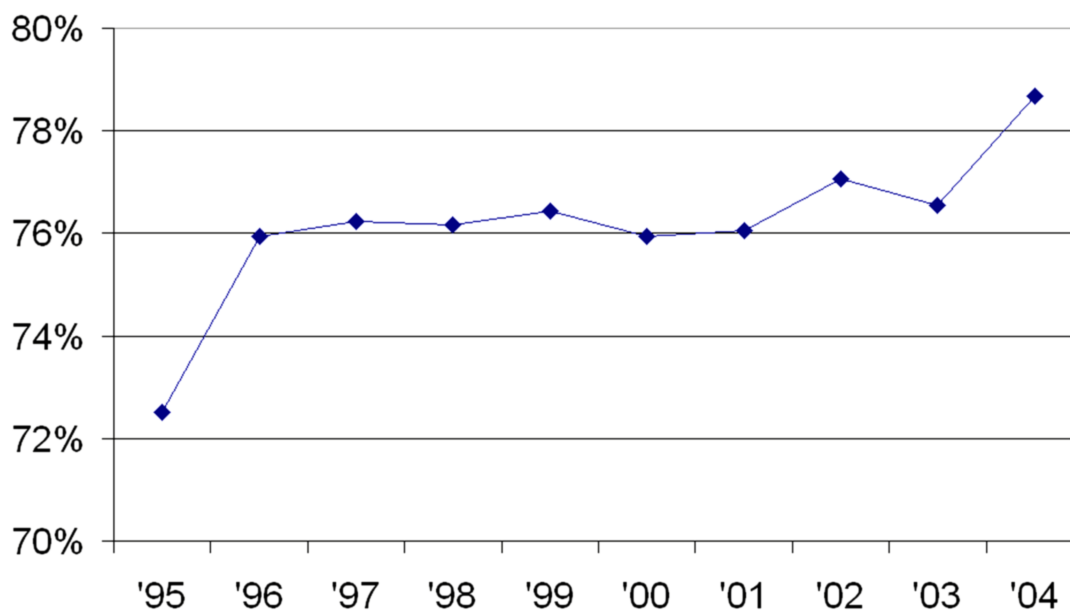
a “pokrokové“ vrstvy společnosti, ale zvláště Českoslavenká církev přijala pohřeb žehem jako výraz odlišnosti od katolicismu¹⁰⁵².

Tabulka 1: Procenta žehu v Čechách a na Moravě k celkovému počtu 1909-1984¹⁰⁵³

Rok	Pohřby žehem
1909	0,3 %
1923	1 %
1935	4 %
1955	30,5 %
1971	62,28 %
1984	75 %

V osobních rozhovorech mnohdy zřetelně vyplývá, jak např. každoroční mši za zemřelé rodiče a položení svící na jejich hrob „na dušičky“ - sice správný, ale sekundární prvek života věřícího člověka - považují lidé za náhražku církevního pohřbu samotného. Že takový jen „kulturní kult předků“ není příliš nosný, ukazuje právě rapidní pokles církevních pohřbů do země.

Graf 12: Podíl kremací v ČR 1995-2004¹⁰⁵⁴

Kultura pohřbívání je křesťanstvím ovlivněna jen z menší části, a to i tam, kde je nadprůměrná religiozita. Jen v určitých okresech je pohřební do posvěcené země chápáno jako samozřejmý pohřeb občana této země. Vůči posmrtným otázkám je

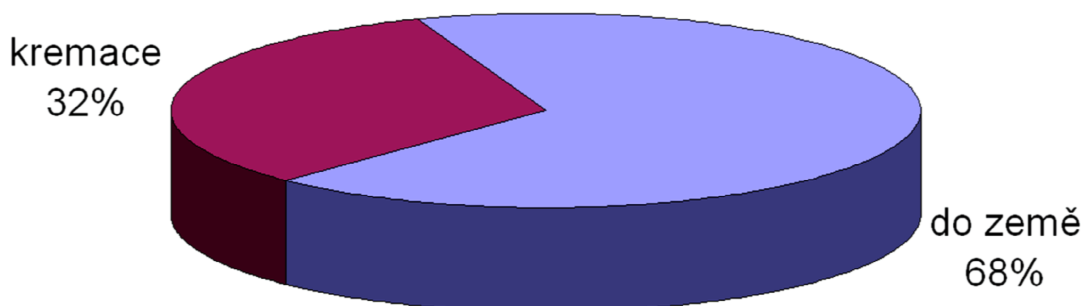
¹⁰⁵² Kolumbarium či urnový háj je charakteristickým rysem mnohých sborů Církve československé husitské. Stalo se tak v reakci na dobové odmítání pohřbu žehem římskokatolickou církví. Výnos z těchto pohřebišť a výhodné půjčky od spolku Krematorium pomáhaly často řešit tíživou finanční situaci při výstavbě sborů. Jednotně prosté řešení některých těchto pohřebišť se inspirovalo odkazem Obnovené Jednoty bratrské, který nám zanechala pojetí hřbitova, kde všichni jsou si ve smrti před Bohem rovni (Herrnhut / Německo). Srov. BÖHM V. : Církev československá husitská, in: MACH J. (ed.) : Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské Muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000, 122.

¹⁰⁵³ Vlastní tabulka, zdroj dat viz www.pohrebnictvi.cz/statistika, (12. 3. 2006).

¹⁰⁵⁴ Vlastní graf, zdroj dat viz INTERNATIONAL CREMATION STATISTICS 1996 - 2004 (včetně ČR); <http://www.srgw.demon.co.uk/CremSoc5/Stats/interntl/2004/StatsIF.html>, (26. 3. 2007).

společnost spíše netečná než výrazně odpírající. Otázky smyslu života a smyslu stáří jsou banalizovány. Současný věřící je křesťanem a zároveň věří v reinkarnaci, a přitom chodí ke svátostem; nebo si nadšeně vybere předem místo na Šumavě k rozptýlení svých zpopleněných ostatků a má dojem, že tím následuje příklad Pána Ježíše, apod. Asi nejzajímavějším aspektem dějin smrti v některých významných proudech dnešního judaismu a liberálního křesťanství je zánik víry ve věčný život. Teprve budoucnost ukáže, zda liberální náboženství vůbec bude dál přitahovat davy lidí, pokud v něm opustíme zájem o posmrtný život.

Graf 13: Církevní pohřby v ČR podle druhu pohřbení v roce 1998¹⁰⁵⁵

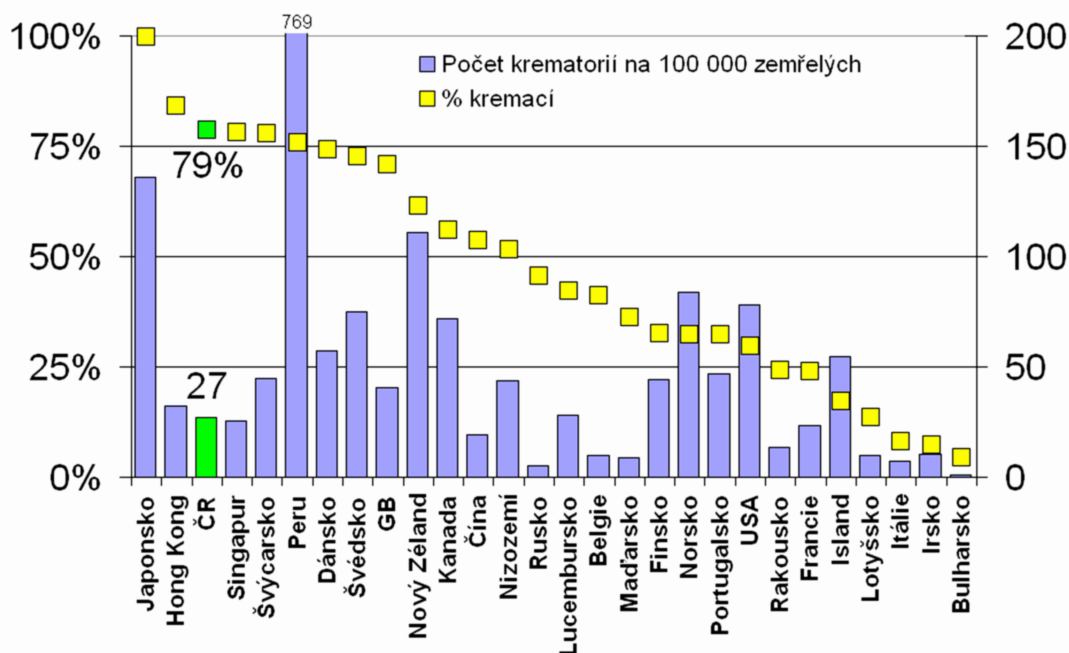

V pohřbu do země vidí církve zvláštní podobnost s pohřbem Pána. CIC/1983 doporučuje proto velmi v kán. 1176 § 3, aby zbožná zvyklost pohřbu do země byla zachována. Přesto církve pohřeb žehem nezakazuje, pokud nebyl zvolen proto, aby tím bylo dáno najevo odmítnutí křesťanských dogmat (zejména víry ve vzkříšení z mrtvých). Právě toto prohlášení, které chtěli vyjádřit svobodní zednáři, volnomyšlenkáři a marxistické skupiny zvláště v minulém století jimi zvoleným pohřbem žehem, že smrtí „všechno končí“, způsobilo, že církve pohřeb žehem zakázala (srov. kán. 1240 § 1 n. 5 CIC/1917)¹⁰⁵⁶. V zásadě církve nikdy nepodceňovala to, že pohřeb žehem by mohl být ospravedlněn určitými důvody (např. hygienické nebo ekonomické povahy). Zákaz spalování mrtvých byl zrušen instrukcí SC Off z 8. 5. 1963¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵⁵ Náboženská situace v ČR v současnosti; statistické podklady (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. a 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR); Praha; 2005; Zdroj: statistiky na <http://snem.cirkev.cz/download/1998%20Souhrn.xls>; (5. 3. 2007).

¹⁰⁵⁶ Srov. REINHARDT Heinrich J. F. : Heiligungsamt: Begräbnis, in: HERAUSGEGEBEN Klaus Lüdicke: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Band 3 (cann. 747-1310), Ludgerus verlag, November 1996, 1176/2, 5.

¹⁰⁵⁷ Praxe pohřbívání do země má být v každém případě zachována. Srov. De crematione cadaverum, in: AAS 56 (1964), 822-823.

Graf 14: Počet krematorií na 100 000 zemřelých a procento kremací ve světě 2004¹⁰⁵⁸

Od r. 1989 je oficiální současná pohřební liturgie ve Spojených státech upravena předpisem Order of Christian Funerals (OCF). Jiné anglicky mluvící země mají mírně odlišnou verzi daného ritu a státy hovořící jinými jazyky užívají své vlastní verze místní. Tento Řád křesťanských pohřbů stanovuje, kdy je kremace dokonce vhodnější: pokud by náklady na převoz mrtvolky přesáhly únosnou míru (např. v případě letecké přepravy). Za normálních okolností se má kremace konat po pohřební mši, která je slavena za přítomnosti mrtvého lidského těla; zpopelněné lidské ostatky mohou být řádně pohřbeny na moři v urně, rakvi nebo jiném kontejneru, ve kterém byly dopraveny do místa posledního rozloučení. Tudíž „*praxe rozptylování zpopelněných lidských ostatků na zemi nebo na moři ze vzduchu nebo jejich uchovávání v domě pozůstalých není tím uctivým nakládáním, které církev vyžaduje.*“¹⁰⁵⁹

Kremační spolky

Novodobý vývoj kremace v českých zemích lze rozdělit do několika etap. Přípravná fáze, datující se převážně do 2. poloviny 19. století, je charakterizována individuální iniciativou. První návrhy na fakultativní pohřbívání ohněm byly u nás podány roku 1888 v pražské zdravotnické komisi Vojtěchem Náprstkem a roku 1899 na českém sněmu Jindřichem Záhořem (pražský městský fyzik)¹⁰⁶⁰. K nejznámějším zastáncům žehu patřili ještě Jan Neruda a vyškovský advokát Ctibor Helcelet. Pro celé toto období je typické zakládání kremačních spolků a osvětová činnost. Úspěchem bylo i zařazení této tematiky do Ottova slovníku naučného v roce 1905. Téhož roku podala svoje dobrozdání Česká zemská zdravotní rada a roku 1909 se jím zabývala Vídeňská zdravotní rada v rámci příprav zákona o

¹⁰⁵⁸ Vlastní graf, zdroj dat viz INTERNATIONAL CREMATION STATISTICS 1996 - 2004 (včetně ČR); <http://www.srgw.demon.co.uk/cremSoc5/Stats/interntl/2004/StatsIF.html>, (26. 3. 2007).

¹⁰⁵⁹ Viz OCF 416.

¹⁰⁶⁰ Poté, co se ke kremaci kladně vyjádřily mezinárodní lékařské sjezdy v Římě roku 1871 a Florencii roku 1869.

pohřebnictví. Za první světové války bylo v Liberci zprovozněno první krematorium v Rakousku - Uhersku.

Nejdříve to byly místní odbory vídeňského kremačního spolku „Die Flamme“, jež působily převážně mezi německy mluvícím obyvatelstvem. Pražské ústředí měla „Společnost pro spalování mrtvol“ založená roku 1899 a spolek „Krematorium“ (1909) fungující dodnes pod názvem „Společnost přátel žehu“. V letech 1918 - 1938 v oblouku mezi městy Trutnov a Aš působil „Svaz německých kremačních spolků v ČSR“.

Propagátorem kremačního hnutí vůbec, především však na Olomoucku, byl olomoucký advokát (a pozdější dlouholetý starosta města) Richard Fischer, který společně s dalšími čtrnácti poslanci podal již roku 1908 na moravském zemském sněmu návrh na povolení kremací. Návrh narazil na odpor a nebyl schválen, nicméně již roku 1909 se v Olomouci ustavila pobočka Spolku Krematorium v Praze.

Rozptyl se začal ujímat v ČR na koncem padesátých let minulého století. Popel se rozptyloval volně po travnaté ploše loučky upravené k tomuto účelu. Tento způsob uložení popela zemřelých se začal používat stále častěji ve větších městech. Na rozptylových a vsypových loučkách na brněnském Ústředním hřbitově je uloženo více než padesát tisíc zpopelněných ostatků. U smísení jde o anonymní místo pro ukládání těch zesnulých, kteří si přáli být uloženi do společného prostoru, nebo pro ty, o jejichž způsob pohřbení a uložení ostatků nejeví zájem nikdo z pozůstalých. Naopak za neuctivé nakládání se zpopelněnými lidskými pozůstatky lze v ČR považovat smísení, tj. anonymní smísení popela většinou z nevyzvednutých uren.

Pro současné provozovatele krematorií, které jsou členy ICF (Mezinárodní kremační federace), je podmínkou dodržovat také Etický kodex, který vydala tato organizace a který čítá 12 základních bodů:

- ▶ úcta a důstojnost při kremaci,
- ▶ ochrana mrtvého těla,
- ▶ oddělená kremace, zákaz míchání popela,
- ▶ kremace pouze lidských pozůstatků,
- ▶ individuální právo volby způsobu odvozu popela,
- ▶ kremace jako oficiální termín pro tento způsob naložení s ostatky,
- ▶ identifikace zesnulého,
- ▶ zákaz komercializace produktů kremace nebo jejich zbytků,
- ▶ ekologická nezávadnost veškerých materiálů používaných v krematoriu,
- ▶ kvalifikovanost personálu,
- ▶ personál, který je součástí pohřbu, je subjektem kodexu,
- ▶ každá osoba má právo zvolit si kremaci¹⁰⁶¹.

Krematorium

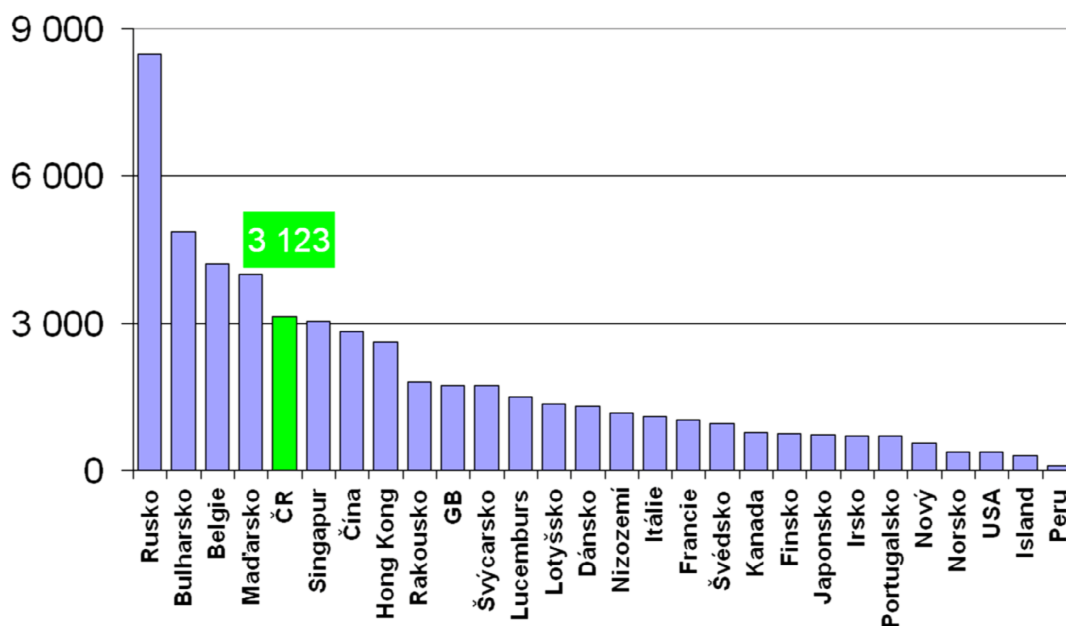
Na konci 19. století vzniká v Evropě zcela nový typ staveb - krematoria¹⁰⁶². V meziválečném období veřejná správa organizovala několik velmi zajímavých veřejných soutěží na architektonický návrh krematoria, kterých se účastnili ti nejlepší architekti. Narozdíl od jiných zemí, kde se stavěla v nemoderním stylu, u nás to byl

¹⁰⁶¹ <http://members.aol.com/icfed/ethics.htm>; <http://www.int-crem-fed.org/webgen.aspx?p=19>, (26. 3. 2007).

¹⁰⁶² Srov. JALLAND Pat: „Victorian death and its decline: 1850-1918“, op. cit. , 248.

opak. Souvisí to se sekularizací společnosti¹⁰⁶³. První krematorium u nás vybudovala místní pobočka spolku Die Hamme v Liberci, a to v průběhu první světové války v letech 1915-1917. Ve 20. letech pak vznikala krematoria v Pardubicích a dalších českých městech. V letech 1923 - 1925 došlo z praktických důvodů ke stavbě prvního krematoria na Moravě v Moravské Ostravě podle návrhu Vlastimila Hofmana (stavba však byla na konci 60. let zbořena)¹⁰⁶⁴. V Brně bylo realizováno podle návrhu Ernsta Wiesnera v abstraktním duchu a v Olomouci přes protesty „lidovců“ i městských farních úřadů došlo v letech 1931-1932 ke stavbě funkcionalistické budovy krematoria na centrálním hřbitově.

Graf 15: Počet kremací na krematorium ve světě v roce 2004¹⁰⁶⁵

Stejně jako svědkem posledních chvil života umírajícího a jeho smrti je obvykle nemocniční personál¹⁰⁶⁶, uspořádání pohřbu je svěřeno správě krematoria. Důsledkem izolace nebožtíka a institucionalizace pohřebního obřadu se kulturní možnost pozůstalých projevit veřejně přirozeným způsobem prožívanou bolest redukovala pouze na ceremonie související s likvidací tělesných pozůstatků. Ponechání zesnulého v péči profesionálů snímá z příbuzných starost o úpravu nebožtíkovy těla a - jak se zdá - také část jejich utrpení. Rituální charakter pohřbu je sice značně omezen, avšak na druhé straně je zajištěn dodržováním pohřebních pravidel scénickou dokonalostí samotné pohřební ceremonie.

¹⁰⁶³ Srov. SVOBODOVÁ Markéta: Krematoria v meziválečném Československu, nepublikovaná dipl. práce, Olomouc 1998. K tématu dále srov. : ŠLAPETA Vladimír: Krematorium z hlediska architektury, Umění a řemesla, 1981, č. 4, 51-55; VEČEŘÁKOVÁ Markéta: Krematoria v české architektuře 10. - 30. let 20. století. Umění XLV, 1997, 72-92; <http://www.archiweb.cz/salon.php?type=10&action=show&id=2731> (2. března 2007)

¹⁰⁶⁴ Srov. VEČEŘÁKOVÁ L. : Krematoria v české architektuře 10. - 30. let 20. století. Jejich historie, architektura a ideový obsah, in: Umění XLV, 72 - 92.

¹⁰⁶⁵ Vlastní graf, zdroj dat viz international cremation statistics 1996 - 2004 (včetně ČR); <http://www.srgw.demon.co.uk/CremSoc5/Stats/interntl/2004/StatsIF.html>, (26. 3. 2007).

¹⁰⁶⁶ Snaha změnit tuto převládající tendenci a zahájit přímou komunikaci s lékaři byla cílem projektu Podpora rozvoje paliativní péče v České republice, financovaného Fondem Open Society. Hlavní výstup projektu představuje publikace Zdeňka Kalvacha a kol. (2004).

Podobně, jako když vstoupíme na hřbitov, podvědomě se i v krematoriu ocitáme v poněkud odlišném světě, než na jaký jsme zvyklí. Rozdíl je v tom, že prostředí hřbitova je (alespoň z části) určováno těmi, kdo zde pochovávají své blízké. Týká se to náhrobků, výzdoby apod. Prostředí hřbitova je též určováno přírodou (volný prostor, vegetace, drobní ptáci a zvířata). Hřbitov je tedy prostředí určené „zdola“¹⁰⁶⁷. Proto jsou zde psychicky odlehčující prvky. Pohřeb v kostele je pak akcí v prostředí známém, důvětném, nevypočítaném na „smutečno“, v prostředí naděje zvěsti. Krematorium je proti tomu v podstatě průmyslovým zařízením, jehož cílem je zpopelňování lidských pozůstatků. Prostředí je určeno „shora“¹⁰⁶⁸. Prvním určujícím zde byl architekt, druhým určujícím je provozovatel.

Veškeré odlehčující prvky přírodní i lidské odpadají. Prostor krematoria je navržen tak, aby vše působilo smutečně. Odjíždějící rakev napodobuje rakev spouštěnou, ve své technické podobě však, právě z důvodu absence psychicky odlehčujících prvků, působí nebo by alespoň může působit obludně až morbidně. Civilní profesionální řečník je stále běžnější součástí církevního pohřbu, vykonávaného v krematoriu, a jeho existenci proto nemůžeme ignorovat dokonce ani při pohřbech aktivních členů s církví srostlých¹⁰⁶⁹.

Pracovníci krematoria, pokud jsou skryti před cizími pohledy, prožívají své pracovní dny v běžném či dokonce radostném rozpoložení¹⁰⁷⁰. Jakmile však „vstoupí na scénu“ nebo jednají s pozůstalými, okamžitě nasadí vážný tón. Zaměstnanci krematoria vnímají pohřební ceremoniál jako předem připravený scénář, který má co nejlépe odpovídat požadavkům běžné mentality. Jestliže však pohřby následují za sebou „jak na běžícím pásu“, jako je tomu v Praze-Strašnicích, přestávají si zaměstnanci uvědomovat, že mají co do činění s fenoménem smrti. Jsem přesvědčen o tom, že by zaměstnanci krematorií uvítali pravidelnou a systematickou péči nejen psychologa, ale i duchovního.

Zákaz zpopelňování mrtvých

Konstituce II. vatikánského koncilu Lumen Gentium požaduje nejen vyznání víry, přijímání svátostí a podřízení se církevní hierarchii, ale nově i společenství s Kristem. Dodává, že Ti kteří v lásce netrvají, jsou v lůně církve pouze tělem, což pro spásu nestačí¹⁰⁷¹. Zpopelnění lidských pozůstatků křesťana v krematoriu patřilo do vydání této konstituce k prokazatelnému nedostatku víry, který měl účinky ve vnější oblasti. Ti, kteří by požádali nekatolického duchovního, aby provedl poslední službu nad tělem před kremací, byli považováni za podezřelé z hereze a pokud nezměnily své způsoby měli být exkomunikováni, což je velmi tvrdý trest. Je evidentní, že zákaz kremace pod Kodexem kanonického práva z roku 1917 byl velmi přísný¹⁰⁷². Křesťanské církve východu na tomto zákazu trvají dodnes. Tak daleko vede určitý právní minimalismus. Zda slavení pohřbu podpoří duchovní atmosféru kremace, která by člověka disponovala k zakoušení sdílející se Boží lásky, už nebylo tak důležité. Při pohřbu jsou lidé otevření, vnímaví a citlivější, a mechanické rutinní provádění

¹⁰⁶⁷ WOLF O. : Evangelium v krematoriu, Příloha Pracovních textů pro kazatele, vikariát ČCE, Mlýn, Třebenice, 1998, 4.

¹⁰⁶⁸ Srov. tamtéž 5.

¹⁰⁶⁹ Srov. tamtéž 7.

¹⁰⁷⁰ Např. zaměstnanec, který přehrává hudební skladby, je žertovně nazýván „*dee jey*“.

¹⁰⁷¹ Srov. LG 14.

¹⁰⁷² Srov. vlastní překlad instrukce Apoštolského stolce o kremaci z roku 1926 v příloze této práce.

pohřbení je pro ně velmi zraňující. Z teologického hlediska chyběl rozměr ekleziologický a pneumatologický.

V soudobé církvi skutečnost kremace začala být přístupná křesťanskému výkladu. V zásadě církev nikdy nepodceňovala to, že zpopelnění lidských pozůstatků v krematoriu by mohlo být ospravedlněno určitými důvody (např. hygienické nebo hospodářské povahy). Pokud bylo zpopelnění lidských pozůstatků v krematoriu zvoleno proto, aby tím bylo dáno najevo odmítnutí křesťanských dogmat (zejména víry ve vzkříšení z mrtvých). Právě toto způsobilo, že církev pohřeb žehem zakázala¹⁰⁷³. „Uranská symbolika“ očištného, stoupajícího ohně může naznačit aspekt očištění, vzestup k Bohu a proměnění pozemského těla (srov. 1 Kor 15)¹⁰⁷⁴.

Církevne dodnes nemohou být pohřbeni, kdo zvolili pohřeb vlastního těla žehem z důvodů, které jsou v rozporu s křesťanskou vírou. Apoštolský stolec řekl, že povolení k pohřbu žehem má být odeřeno pouze když je založeno na sektářství, nenávislném vztahu k církvi a na odmítání křesťanské nauky¹⁰⁷⁵. Kremace nemá stejnou hodnotu jako pohřeb těla do země. Pohřební rity nemají být vykonávány na místě zpopelnění. Církev dává přednost a vyzývá k tomu, aby tělo zemřelého bylo pro pohřební rity k dispozici, protože přítomnost lidského těla lépe vyjadřuje hodnoty, které církev ve svých pohřebních ritech stvrzuje. Avšak pokud mimořádné okolnosti činí kremaci těla nutným, je třeba prokázat pastorační cit ze strany všech, kteří s rodinou zemřelého do styku¹⁰⁷⁶. Jakákoli katecheze o kremaci by měla zdůraznit, že se spálenými lidskými pozůstatky by mělo být nakládáno se stejnou úctou jaké se prokazuje nespáleným lidským pozůstatkům¹⁰⁷⁷. Ve vztahu k tomuto rozhodnutí věřící by měli být vedeni k tomu, aby neukládali popel zesnulého ve svých domovech, ale aby jej pohřbili obvyklým způsobem do té doby, než Bůh vyzvedne ty, kteří odpočívají v zemi a než se moře vzdá svých mrtvých¹⁰⁷⁸.

Jak ukážeme v příloze této práce ve vlastním překladu AAS18-282 z 19. června 1926, když byl vysoký počet těl a když existovali skutečné zdravotní a hygienická rizika, kremace byla povolena, ale za normálních situací nikoli. Ve skutečnosti církev nikdy nebyla proti kremaci jako takové, ale odrazovala od něj s ohledem na důvody, které lidé používali k jejímu ospravedlnění. Rozhodnutí Apoštolského stolce v roce 1886¹⁰⁷⁹, které bylo stvrzeno v CIC/1917¹⁰⁸⁰ bylo dále potvrzeno v roce 1926 v odpovědi Apoštolského stolce biskupům z Linze v Rakousku¹⁰⁸¹.

Na přání biskupů a ostatních ordinářů Česká liturgická komise připravila podle latinské předlohy Ordo Exsequiarum český text obřadu pro rozloučení před kremací nebo v krematoriu v roce 1972. Kongregace pro bohoslužbu tyto české texty

¹⁰⁷³ Viz REINHARDT Heinrich J. F. : Heiligungsamt: Begräbnis, op. cit. , 1176/1, 5.

¹⁰⁷⁴ HEINZ A. : Zpopelnění a pohřeb, in: Teologické texty 4/1993, převzato z časopisu Gottesdienst 8/1993, 139.

¹⁰⁷⁵ Supreme Congregation Of The Holy Office, instruction, De cadaverum crematione, 2-3, in AAS 56 (1964) 822-823; CIC/1983, Kán. 1184, 5, § 1, 2.

¹⁰⁷⁶ Srov. OCF 414.

¹⁰⁷⁷ Urna s popelem by však neměla být během pohřební mše vystavena na oltáři, ale umístěna na malý stolek. OCF 416.

¹⁰⁷⁸ Srov. PP 254: „in relation to such a decision, the faithful should be exhorted not to keep the ashes of the dead in their homes, but to bury them in the usual manner, until God shall raise up those who rest in the earth, and until the sea gives up its dead.“

¹⁰⁷⁹ 1. května 1886, AAS 19 (1886-1887) 46n.

¹⁰⁸⁰ Kán. 1203 § 1.

¹⁰⁸¹ Viz OCHOA X. : (ed.), Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici, Commentarium pro Religiosis, Rome 1966, 1: 811.

pohřebních obřadů dne 10. února 1972 (Prot. n. 162/72) potvrdila a dovolila, aby byly zveřejněny¹⁰⁸². Při rozloučení s těmi, kteří se rozhodli pro pohřeb žehem, je možno konat obřady podobným způsobem jako při pohřbu do země. Je ovšem třeba vybírat takové texty, které pravdivě odpovídají této skutečnosti¹⁰⁸³.

Jsou oblasti, ve kterých kremace využívána ze 100 procent, jsou ale oblasti, kde podíl pohřbení do hrobů a hrobek je výrazně vyšší než celostátní průměr¹⁰⁸⁴. Kremaci sice nelze zavrhnout, jde o otázku výsostně osobní¹⁰⁸⁵, kulturní, historickou apod. U křesťanů by to však nemělo být jen věcí vůle zůstavitele či jeho rodiny. Je na straně církve, aby u orgánů místní správy zajistila dostatek prostoru na veřejných pohřebištích k pohřbívání svých členů do země.

Funkce krematoria za nacismu

Křehkost způsobu zacházení s mrtvým podle tradice moderny se ukázala poté, když příslušníci SS přičkali, v průběhu nacistického systému masového likvidace, krematoriím novou cynicky perfekcionalistickou funkci¹⁰⁸⁶. Rozhodnutí nacistů pro odstranění rostoucího počtu obětí z koncentračních táborů, jejichž mrtvá těla se stávala obtížně likvidovatelným odpadem, jejich zpopelněním v krematoriu, bylo důsledkem na jedné straně technického pokroku, na straně druhé celospolečenským dlouhodobým trendem tabuizovat místo pro zpopelnění natolik, že se veřejná krematoria mohly velmi snadno stát nejméně podezřelým článkem stále více zdokonalované mašinérie vraždění a genocidy¹⁰⁸⁷.

Problém kam ke smrti umučenými zajatci nastal pro představitele teroru hned na začátku systematického vraždění jedovatým plynem. Masové hroby obětí z koncentračních se stávaly materiální stopou jejich zločinu, proto nejdříve přistoupili k exhumaci mrtvol z těchto jam a k jejich spálování na otevřeném ohni. V Treblince se najednou podařilo spálit až 3000 těl¹⁰⁸⁸. Kvůli zápachu a kouři však takovou amatérskou kremaci nebylo možné utajit před zraky civilních zaměstnanců táborů smrti. Veřejná krematoria byla ideálním řešením. Do Dachau se objednálo krematorium mobilní v roce 1939, do Buchenwaldu se instalovalo v roce 1940¹⁰⁸⁹.

¹⁰⁸² Srov. POH 5 a 78.

¹⁰⁸³ Tamtéž 78.

¹⁰⁸⁴ Například v Anglii bylo ještě roku 1919 asi 99 % pohřbů provedeno uložením do země, zatímco roku 1998 již uložení do země tvořilo pouze 28 % z celkového počtu pohřbů za rok. 72 % mrtvých těl podstoupilo kremaci. Až do 90. let přitom byla v Anglii většina zemřelých, kteří byli spáleni, rozptýlena. Kremace tedy zároveň ve většině případů znamenala neexistenci hrobu či přesného místa, kde by byla uložena urna. Údaje podle: JUPP Peter C., WALTER Tony: „The Healthy Society: 1918-98.“ in: JUPP Peter C., GITTINGS Clare (eds.): Death in England. An Illustrated History. Rutgers University Press 2000, 256-281, 264.

¹⁰⁸⁵ Vyjma případů, kdy zemřelá osoba byla v době úmrtí nakažena nebezpečnou nemocí, pak podle § 5 odst. 3 zákona o pohřebnictví okresní hygienik může stanovit způsob nakládání s lidskými pozůstatky při pohřbení, jakož i rozhodnout o pohřbení zpopelněním bez ohledu na vůli osoby sjednávající pohřbení, a to i v případech uvedených v § 5 odstavci 1 větě druhé (lidské pozůstatky osob, jejichž totožnost nebyla zjištěna) a v § 5 odstavci 2 větě druhé ZPohř (zemřelí cizí státní příslušníci).

¹⁰⁸⁶ Srov. SCHWARZ G.: Die nationalsozialistischen Lager. Frankfurt/M., New York 1990; k analýze organizace každodenního života v lágru Srov. SOFSKY W.: Die Ordnung des Terrors: das Konzentrationslager, Frankfurt/M. 1993 (počínaje kapitolou „Todesfabrik“, 296-314).

¹⁰⁸⁷ Srov. FISCHER N.: Vom Gottesacker zum Krematorium - Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert, institut pro sociální a hospodářské dějiny, Univerzita v Hamburku, Hanstedt: Nordheide 1995, 260.

¹⁰⁸⁸ Srov. SCHWARZ G.: Die nationalsozialistischen Lager. Frankfurt/M., New York 1990, 216.

¹⁰⁸⁹ Podle kroniky PRESSAC J. C.: Die Krematorien von Auschwitz. Die Technik des Massenordes, München 1995 (2. vyd.), 148.

Fukční spojení s krematoriem fungovalo i pro Neuengamme (od 1942, druhé bylo na konci války ve stavbě)¹⁰⁹⁰, v ženském lágru Ravensbrück¹⁰⁹¹, v Majdanku¹⁰⁹². V Sachsen Hause se nacházelo krematorium přímo vedle popravčí budovy. Popel z většiny nacistických krematorií byl využit ke kompostování a hnojení v zahradách lágrů. Jak dokládají autobiografická svědectví, zajatcům tato praxe nezůstala dlouho skryta. Odtud pochází spojení „odvezli ho do komína“ nebo „vyletěl komínem“. Pro většinu obětí nacismu šlo o poslední možnost jak se dostat ven z koncentračního tábora.

Po vyhlášení I. A II. stanného práva byla v Protektorátu Čechy a Morava popravena řada osob, jejichž ostatky chtěla okupační správa zlikvidovat tak, aby se nedostaly do rukou pozůstalých. Velitel pražského gestapa nařídil popravené zpopelňovat v noci, zakázal úředníkům krematoria evidovat kremace a popel měli zřízenci likvidovat na kompostu v zahradě krematoria¹⁰⁹³.

Naproti tomu v Brně gestapo povolilo evidenci kremací, jak bylo do té doby běžně zvykem, urny s popelem však ukládalo ve své úřadovně v budově zrušené právnické fakulty a koncem války popel zlikvidovalo. V Brně proto známe jména téměř všech zpopelněných, jejich popel však nebyl nikdy nalezen. Mimo pohřbu žehem samozřejmě existovaly ještě další způsoby likvidace ostatků, jejichž nalezení by bylo německému nacionálně-socialistickému režimu nepříjemné. Velké množství osob bylo zpopelněno také v terezínském krematoriu¹⁰⁹⁴.

Funkce krematoria za komunismu

Zatímco v období před 2. světovou válkou se pohřebnictví vyvíjelo v souladu s vývojem v ostatních právních odvětvích (což lze vysledovat i v dobové literatuře), od počátku 50. let vývoj téměř ustal. Vlastní úroveň pohřbívání stagnovala, výjimkou byl pouze kvantitativní rozmach pohřbů žehem, vznik mnoha smutečních síní v rámci občanských iniciativ, velká pozornost byla věnována také civilním obřadům. V otázce úcty k mrtvému zajisté zanechalo své stopy i stanovisko generální prokuratury ČR, které vycházelo z chápání mrtvého jako věci. Služby v pohřebnictví byly pojímány jako služby sociální s direktivně stanovenými cenami¹⁰⁹⁵. Podle podkladů ministerstva financí dosáhla ztrátovost v oboru pohřebnictví v roce 1989 téměř devíti procent.

Komunistický režim, který potlačoval veřejnou religiozitu (nebo religiozitu vůbec) a na její místo stavěl ateistickou propagandu, totiž vedl k tomu, že církevně organizované náboženství v těchto společnostech hrálo obvykle jen malou úlohu ve veřejném životě, k jejímuž zvětšování dochází po roce 1989 jen pomalu a částečně.

¹⁰⁹⁰ Srov. BAUCHE U. (Ed.): Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuengamme 1938-1945, Hamburg 1986, 162. Předtím byli mrtvoly obětí z koncentračního tábora Neuengamme zpopelňování v novém Hamburském krematoriu na Ohlsdorferském hřbitově. Srov. DIERCKS H.: Friedhof Ohlsdorf. Auf den Spuren von Naziherrschaft und Widerstand, Hamburg 1992, 17-19.

¹⁰⁹¹ Srov. KOGON E. (Ed.): Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas Eine Dokumentation. Frankfurt/M. 1983, 257-263.

¹⁰⁹² K masovému vraždění a k funkci krematoria v Majdanku Srov. MARSZALEK J.: Majdanek. Konzentrationslager Lublin, Warschau 1984, 128-146.

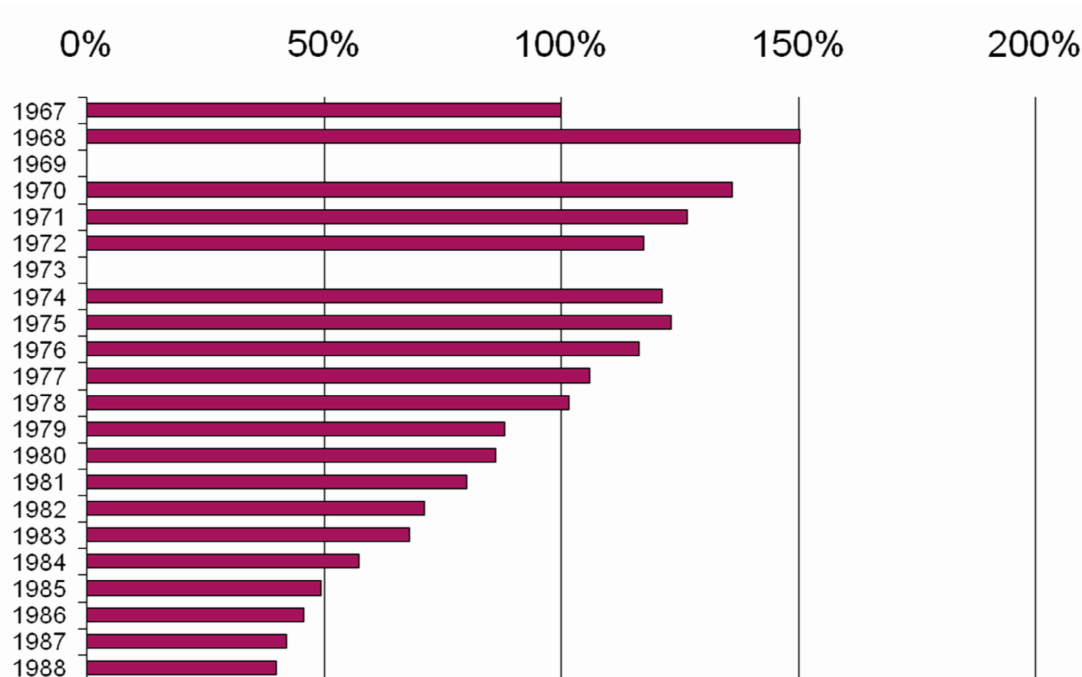
¹⁰⁹³ Srov. PALEČEK Pavel: Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území československa, Neevidované kremace 1941-1945, Zemřelí ve věznicích 1948-1956, Studijní materiály výzkumného projektu Krize komunistického systému v Československu 1953-1957, řídí Jiří PERNES, Sv. 5, pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Brno: Prius, 2002, 45.

¹⁰⁹⁴ Srov. LENDEROVÁ M.: S pietou popel shrnuce aneb Kremace v Čechách, Dějiny a současnost 1, 2001, 23-27.

¹⁰⁹⁵ Např. § 21 z. ČNR č. 137/1982 Sb., kterým byl novelizován zákon o národních výborech, zařadil pohřebnictví mezi placené služby.

Především snaha o omezení vlivu náboženství ve společnosti vedla státní orgány k různým formám náhrady náboženských obřadů (vítání občánků, zavedení povinných civilních sňatků, civilní pohřby a další).

Graf 16: Podíl církevních pohřbů v Praze 1967-1988 vůči roku 1967¹⁰⁹⁶

Z předchozí tabulky můžeme vyvodit řadu pozoruhodných závěrů. Politické uvolnění v roce 1968 se téměř všude projevilo zvýšeným počtem církevních pohřbů. Během 30 let se v celorepublikovém průměru snížil počet katolických pohřbů zhruba dvakrát. V tomto ukazateli se na rozdíl od účasti na bohoslužbách a počtu křtů nechvalně umístila Praha; v procentu katolických pohřbů byla nejhorší ze všech krajů. Malý zájem o církevní obřady byl již tradičně v Severočeském kraji, kde bylo nejnižší procento katolických sňatků a druhé nejnižší procento katolických pohřbů¹⁰⁹⁷.

Zpopelněné ostatky obětí třídní perzekuce by se mohly stát symbolem formujícího se odporu proti komunismu, a proto nesměly být vydávány pozůstalým¹⁰⁹⁸. K liberalizaci došlo až na přelomu 50. a 60. let, kdy ministerstvo vnitra povolilo postupné vydávání uren, které byly do té doby uloženy ve věznicích. Likvidace ostatků režimu nepohodlných osob probíhala také nelegálním zpopelňováním ve státních krematoriích. Svědkem přístupu Státní bezpečnosti, která odmítla při kremaci vydat dokumenty a popel si odvezla, se stal také František Suchý, ředitel krematoria v Praze-Strašnicích. Osoby zemřelé ve výkonu trestu mohly být také pohřbeny beze jména na vězeňských nebo přilehlých hřbitovech, někteří byli pohřbeni do hromadných hrobů v Praze-Ďáblicích. Dobře znám je případ zpopelněných ostatků odvolaného generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského, které Státní bezpečnost

¹⁰⁹⁶ Vlastní graf, zdroj dat viz BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 405.

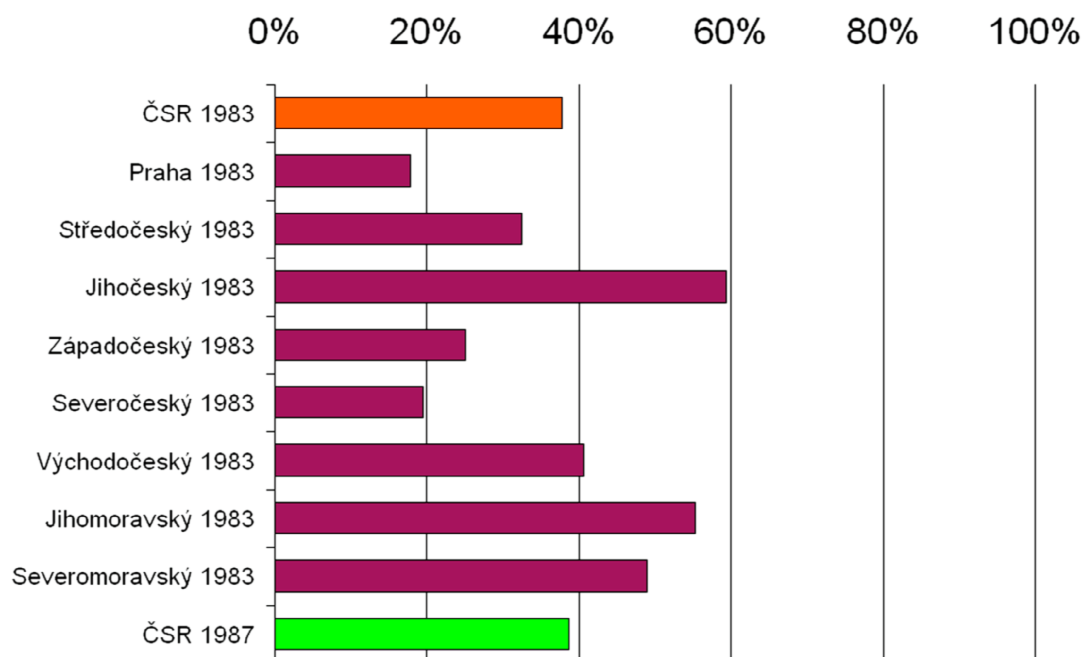
¹⁰⁹⁷ Srov. BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 432.

¹⁰⁹⁸ KAPLAN K. : Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948-1956, Edice Dokumenty o perzekuci a odporu, USD, rozmnoženo, Praha 1992, 34.

v prosinci 1952 vysypala na zledovatělou vozovku za Prahou, či zacházení s ostatky osob zastřelených při přechodu státní hranice¹⁰⁹⁹.

K otázce řešení pohřbu jako náboženského úkonu je vydán 30. 8. 1948 návrh, který byl později na poradě J. Hendrycha, Čepičky a Taussigové a zástupců církevní komise ústředního akčního výboru Národní Fronty schválen: je zapotřebí podporovat myšlenku pohřbu žehem. Zobecnění žehu znamená další omezení vlivu katolicismu, který při takovém pohřbu odmítá církevní asistenci. Po té, co se ukázalo, že občanské rozloučení se zesnulým je stále obřadem, při jehož organizaci a provádění má ještě komunistická společnost nejvíce slabin a s cíleným záměrem ještě více potlačit potřeby lidí obracet se na svého faráře a na svou církev s žádostí o provedení křesťanského pohřbu vychází výnos ministerstva vnitra ze dne 7. 4. 1953 poř. č. 166 Sbírky oběžníků pro KNV o zřízení aktivů pro občanské záležitosti při osvětových besedách (později SPOZ – sbory pro občanské záležitosti). Jejich úkolem bylo přivést pozůstalé k myšlence pochování zesnulého bez církevního obřadu. SPOZ však vysílají své členy i na církevní pohřby, aby tak jménem MNV promluvili o celém životním běhu zesnulého spoluobčana¹¹⁰⁰. Následovaly zásady pro organizování občanských pohřbů sbory pro občanské záležitosti a komunálními službami jako výnos ministerstva vnitra čj. NV 1962/1-63 a výnos ministerstva školství a kultury čj. 24072/6S-V-1 ze dne 22. 8. 1963. Vydávány byly také koncepce práce sborů pro občanské záležitosti a příručky kulturních středisek, které měly nastínit „nové pojetí“ pohřbů.

Graf 17: Podíl církevních pohřbů v ČR v roce 1983 a 1987¹¹⁰¹

V době „normalizace“ začal nový fenomén výstavby obřadních síní buď v objektech národních výborů (vítání novorozenců a svatby, včetně výročí svateb: stříbrné, zlaté svatby), nebo samostatných objektů pro účely rozloučení při civilním pohřbu. Ve velkých městech, kde fungují krematoria, nebylo takových staveb třeba, ale

¹⁰⁹⁹ Srov. LENDEROVÁ M. : S pietou popel shrnuce aneb Kremace v Cechách, op. cit. , 25.

¹¹⁰⁰ Srov. PALEČEK V. : Občanské pohřby, Praha: 1974, 2.

¹¹⁰¹ Vlastní graf, zdroj dat vit BABIČKA Václav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989, op. cit. , 431.

na maloměstech a na venkově vznikla takových síní celá řada. Pouze pro ilustraci můžeme jmenovat smuteční obřadní síň při vstupu na místní hřbitov v Brumově (okr. Zlín) z roku 1977 od Jaroslava Zbořila. V Bojkovicích (okr. Uh. Hradiště) byla na ploše rozšířeného hřbitova postavena v letech 1983-1986 smuteční obřadní síň podle projektu Ladislava Pastrnka. Hala i vstup jsou doplněny uměleckými artefakty. Podobných síní se na Moravě najde celá řada¹¹⁰².

Jako společenská tendence – podporovaná v bývalém ČSSR i z politických důvodů – znamenají pohřby bez obřadu v krematoriu vytunelování piety. Hroby a hřbitovy vyprávějí rodinné historie a jsou místem živé historické vzpomínky. V anonymních pohřbech se prosazuje zapomání naší společnosti vůči dějinám. Na velký význam vzpomínky pro mravní utváření života mnohokrát důrazně poukazoval pokoncilní katolický myslitel J. B Metz¹¹⁰³.

Ve většině velkých měst docházelo k diskusím ohledně kremace a vznikaly zájmové skupiny, které ji podporovaly. Diskuse měly dva hlavní důvody, které se někdy překrývaly a někdy byly jasně rozlišitelné. Jeden se týkal lékařských a vědeckých obav z přeplněných městských hřbitovů, které vznikaly následkem průmyslové revoluce a růstu měst. Tlející těla pohřbená v příliš mělkých hrobech nebo kostelních kryptách, ze kterých se linul zápach hniloby, se ztotožňovaly s nemocemi a budily odpor. Hnutí za hygienickou reformu a modernizaci měst požadovala legalizaci kremace a výstavbu potřebných zařízení. Postupně došlo v letech 1889-1910 k přijetí kremace, takže na začátku dvacátého století byla poměrně rozšířená, ačkoli se i nadále častěji pohřbívalo do země. Dvě velké světové války, v nichž tisíce lidí zemřelo a bylo pochováno mimo domov, otřáslы všeobecně přijímanou představou, jak každý farník „odpočívá“ pěkně v bezpečí na místním hřbitově a umožnily, aby se kremace stala jednou z možností pohřbu, což by jinak zřejmě nebylo možné.

Ukázali jsme na příkladu ČSSR jak velmi komunisté podporovali kremaci částečně proto, aby se tak odlákali pravoslavní křesťané od jejich tradičních pohřebních bohoslužeb. Církve totiž přišly o kontrolu nad ostatky zemřelých, kterou měly dříve, když byla těla pohřbívána u kostelů a na hřbitovech poté, co prošla odpovídajícími náboženskými rituály. Díky kremaci v mnoha evropských společnostech, především v severovýchodních státech se silným protestantským dědictvím, mohly vzniknout nové rituály, které lidi vystavovaly jiným vlivům než čistě církevním. Navzdory popularitě kremace se však tento trend neodrazil odpovídajícím způsobem v teologii. Jazyk a zobrazování křesťanských pohřebních obřadů se stále primárně soustředí na pohřeb a tělo, přičemž toto soustředění bylo posíleno obnovením zpodobování lidského těla jako chrámu Ducha svatého. V ČR musí být ještě dořešen vztah mezi církví, duchovním, jenž vede pohřeb, a samotným provozovatelem krematoria.

Srovnáním praxe obou rozdílných totalitních režimů můžeme dojít k závěru, že přístup k domnělým nebo skutečným politickým nepřátelům vedl ke snaze o totální likvidaci ostatků osob, jež by mohly být mementem bezpráví a zvěle nebo symbolem odporu. Výmluvným dokladem různých způsobů likvidace politických nepřátel stalinského režimu je i bezprecedentně vysoká úmrtnost vězňů na území Československa, jejichž ostatky se dlouho nesměly dostat do rukou pozůstalých.

¹¹⁰² Srov. POJSL Miloslav: Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě, op. cit. , 64.

¹¹⁰³ Srov. METZ Johan Baptist: Zur Theologie der Welt, Mainz 1968, 75.

2.5.2 Evropská technická norma a mezinárodní smlouvy

Přesto, že je pohřebnictví regionální záležitostí, vznikla po devíti zasedáních 28 účastníků z deseti zemí první evropská technická norma o požadavcích na pohřební služby¹¹⁰⁴, kterou Evropská komise pro normalizaci přijala 29. srpna 2005. ČSN jako českou technickou normu ji přijalo v květnu 2006. Zástupci Sdružení pohřebnictví měli příležitost se od 11. března 2002, kdy se v Berlíně uskutečnila první schůze pracovní skupiny, podílet v rámci připomínkového řízení na konečné podobě normy, která má zajistit kvalitu v oblasti pohřebních služeb včetně nejvyšší možné úcty k zesnulým a pozůstalým s respektem pro platné místní předpisy¹¹⁰⁵. *Evropská norma* má podle svého znění za cíl zajistit ve všech členských státech Evropského výboru pro normalizaci *stejnou kvalitu v oblasti pohřebních služeb a zároveň stanovit stejné požadavky na obsah pohřebních služeb po stránce odborné a po stránce technické, tak aby byl kdokoliv kdekoliv seznámen se základními profesními pravidly a základními cenovými pravidly pohřebních služeb (tzv. standard pohřebních služeb)*¹¹⁰⁶. Tento cíl je uskutečnitelný skrze *sjednocení definic* jednotlivých pojmů pohřebního práva a skrze *sjednocení požadavků* na pohřební služby a pohřební personál, na poradenské služby, na přepravu a na hygienickou péči o lidské pozůstatky a lidské ostatky. Zároveň evropská norma předpokládá i *dodržení některých etických zásad* v oblasti pohřebních služeb jako je profesionální a diskrétní přístup k zákazníkům, dodržování všech právních předpisů v oblasti kontaktu mezi pohřebními službami nebo mezi pohřební službou a zákazníkem, dodržování všech právních předpisů v oblasti reklamy, právo zákazníka zvolit mezi pohřebními službami a mezi pohřbem do země nebo pohřbem žehem a právo zákazníka na informace o cenách. Protože technické normy nejsou závaznými právními předpisy, je možno jednotlivá ustanovení chápat jen jako doporučení pro výkon činností v pohřebnictví vycházející z předpisů jednotlivých států, z národních a místních tradic a z požadavků různých církví. Přesto je ale tato evropská norma podstatným krokem ve snaze očistit praxi pohřebních služeb od negativních jevů.

Během přípravy této evropské normy bylo dohodnuto, že dojde i k tvorbě nové mezinárodní smlouvy o mezinárodní přepravě mrtvol. Podmínky přepravy budou vycházet ze Štrasburské dohody, ale budou upraveny především v závislosti na čase mezi smrtí a přepravou a na vzdálenosti mezi místem smrti a místem pohřbu. Evropské a některé neevropské země jsou vázány buď starší tzv. *Berlínskou dohodou*¹¹⁰⁷ (Mezinárodní ujednání o přepravě mrtvol z 10. 2. 1937 vyhlášená pod č. 44/1938 Sb. z. A n.) nebo mladší tzv. *Štrasburskou dohodou*¹¹⁰⁸ (v rámci Rady Evropy z 21. 11. 1973). Norsko, Švédsko a Island mají ještě vlastní dohodu o přepravě mrtvol, která např. dovoluje použít namísto rakve pouze vakuově upravený vak. Česká republika se v současné době řídí podle Berlínské dohody. Ta se vztahuje na mezinárodní přepravu lidských pozůstatků a lidských ostatků, ale netýká se

¹¹⁰⁴ CEN ev. č. EN 15017:2005:E

¹¹⁰⁵ Norma např. definuje pro česko zcela nový termín „znovupohřbení“, který doporučuje provozovatelům veřejných pohřebišť nabízet pozůstalým, kteří ještě nemají vybrané hrobové místo na příslušném pohřebišti, možnost uložit lidské pozůstatky do veřejné hrobky na dobu, než je bude možno znovupohřbit do vlastního hrobu. Podrobněji viz můj komentář k této normě a její pracovní překlad na www.pohrebiste.cz.

¹¹⁰⁶ Standard pohřebních služeb se nevěnuje otázkám bezpečnosti práce a ochrany zdraví a života při práci.

¹¹⁰⁷ signatáři: Belgie, Česká republika, Dánsko, Egypt, Francie, Chile, Itálie, Mexiko, Německo, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko, Švýcarsko, Turecko, Zair

¹¹⁰⁸ signatáři: Belgie, Finsko, Island, Kypr, Lucembursko, Nizozemsko, Norsko, Portugalsko, Rakousko, Řecko, Slovenská republika, Španělsko, Švédsko, Švýcarsko, Turecko

přepravy popela a přepravy lidských pozůstatků a lidských ostatků v pohraničních oblastech, která je často předmětem bilaterálních dohod mezi sousedními státy (čl. 10, 11 Berlínské dohody). Dvě různé skupiny smluvních stran u obou dohod měly za následek, že některá ustanovení dohod jsou kontradiktorní¹¹⁰⁹.

Problematika pohřbů cizích státních příslušníků a problematika hrobů a hrodek cizích státních příslušníků není upravena ani vícestrannými ani dvoustrannými mezinárodními smlouvami. Z tohoto důvodu je pro Českou republiku vhodné, aby úprava pohřebnictví byla v základních rysech v souladu s právními předpisy jednotlivých evropských států, a to zejména s právními předpisy a právními zvyky sousedních států.

Vzorová správa multikulturního pohřebiště otevřená všem národům, církvím a náboženským společnostem se nachází v hamburském Friedhofu Ohlsdorfu v SRN. Zvláště dlouhou tradici této otevřenosti tam potvrzují hroby Čínskému pohřebnímu spolku, Japonské kolonie a německo-baltského hřbitovního bratrstva. Správa multietnického hřbitova umožňuje pohřbívat způsobem odpovídajícím islámskému pohřebnímu ritu bez rakve a v pohřebním šátku. Příkladem jsou hroby iránsko-muslimské komunity¹¹¹⁰.

Během tvorby zákona o pohřebnictví bylo proto užito i informací o úpravách pohřebnictví v Německu, Rakousku, Polsku a Slovenské republice¹¹¹¹. Ani na evropské úrovni neexistuje komplexní úprava pohřebního práva. Oblast pohřebního práva a pohřebnictví není v působnosti Evropského společenství, protože na úseku pohřebnictví takřka neexistuje jednotný evropský trh s volným pohybem osob, zboží, služeb, kapitálu. Jednu odchylku tvoří podobně jako u mezinárodní úpravy *problematika přepravy mrtvého lidského těla, problematika pohřbů cizích státních příslušníků a problematika hrobů a hrodek cizích státních příslušníků* a druhou odchylku tvoří *problematika svobody podnikání v oblasti provozování činností v pohřebnictví*. V těchto oblastech se střetávají jednotlivé právní úpravy pohřebnictví členských států a především dochází i ke kontaktu cizích pohřebních služeb nebo cizího státního příslušníka a cizí pohřební služby.

Podobně jako u mezinárodní úpravy je z tohoto důvodu vhodné, aby úprava pohřebnictví a zejména pohřebních služeb byla v základních rysech v souladu ve všech členských státech. Pouze tak je možno řešit spory vznikající například v souvislosti s nesejnými právními předpisy o nakládání s lidskými pozůstatky a lidskými ostatky. Je upozorňováno na rozdíly v oblasti požadavků na přepravu lidských pozůstatků a lidských ostatků, jako jsou náležitosti dokladů a technické náležitosti uložení do rakve, rakve a vozidla, a v oblasti požadavků na osoby pracující v pohřebnictví¹¹¹².

¹¹⁰⁹ Srov. MAZANCOVÁ Zuzana: Právní úprava některých institutů pohřebního práva s přihlédnutím k jejich vývoji, op. cit. , 23.

¹¹¹⁰ Srov. <http://www.friedhof-hamburg.de/ohlsdorf/grabstaetten/auslaender.htm> (12. 3. 2007)

¹¹¹¹ Ve Slovenské republice byla tehdy platná vyhláška č. 46/1985 Zb. Ministerstva zdravotníctva Slovenskej socialistickej republiky z 5. februára 1985 o postupe pri úmrtí a o pohrebníctve. V současnosti je v SR platný zákon č. 470/2005 Z. z. z 23. septembra 2005 o pohrebníctve a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikání (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov.

¹¹¹² Srov. MLČOCH J. : Stanovisko k materiálu Evropského výboru pro normalizaci, 2001.

2.5.3 Znak kvality

Jestliže je v současné době poměrně těžké orientovat se v nabídkách služeb jednotlivých firem, pak v pohřebnictví to platí dvojnásob. Devadesát procent subjektů v sekularizovaném pohřebnictví je tvořeno malými a středními společnostmi. V Evropě (ve srovnání především s USA) trpí tento sektor nízkou mírou odborného vzdělávání. Tato situace může být přisuzována několika důvodům:

- ▶ Pracovníci se učí obchodu ve firmách tzv. transferem know-how od ostatních zaměstnanců a jiných přímých nadřízených.
- ▶ Ve většině evropských společnostech, možná jako výsledek zduchovnění křesťanské smrti, nebylo vzdělávání v tomto sektoru regulováno.
- ▶ Umístění většiny pohřebních služeb v malých městech a vesnicích brání jejich pracovníkům přístupu ke vzdělávacím kurzům.

V roce 1992 byl velkou nadějí pro zlepšení úrovně nabízených služeb v pohřebnictví v ČR po sametové recoluci byl návrh na zřízení francouzské pobočky špičkové firmy Pompes Funèbres Générales (PFG)¹¹¹³ v Praze na Staroměstském náměstí v sídle tehdejších pohřebních služeb Hl. m. Prahy. Francouzská strana po únavném půlročním čekání na vyjádření Magistrátu Hl. m. Prahy k žádosti nakonec ze svého podnikatelského záměru ustoupila.

Ten, kdo pohřeb objednává, je totiž zpravidla v citovém stresu, a navíc může posoudit kvalitu provedených služeb až po pohřbu, kdy už ani uznaná reklamace na nekvalitní služby nemůže odstranit nedostatky. Pomoci ve výběru by měl právě znak kvality.

Udělení tohoto znaku kvality pohřební službě v ČR je podmíněno dodržováním pravidel ustanovených v dokumentu, který vydalo Sdružení pohřebnictví 1. 1. 1998 a tento dokument již přesně specifikuje zásady a podmínky chování, které je nutné při získání znaku kvality dodržet¹¹¹⁴. Prvním žadatelům byl znak kvality propůjčen u příležitosti konání mezinárodního veletrhu Venia v Brně roku 1998 a dosud byl znak propůjčen třiatvaceti firmám podnikajícím v pohřebnictví¹¹¹⁵. Znak kvality je propůjčován na základě smlouvy na dobu určitou - dvou let s tím, že po uplynutí této doby může být smlouva znovu prodloužena.

Při zpracování zásad vycházelo sdružení pohřebnictví ze zásad vydaných Evropským svazem pohřebních služeb, zásad pro hodnocení kvality služeb České společnosti pro jakost, Kodexu cti a zásad Svazu norských pohřebních ústavů. Znak má i svou grafickou podobu a je předáván na disketě a samolepkách.

Na mimořádné valné hromadě Sdružení pohřebnictví byla ustanovena devítičlenná komise pro provádění odborného hodnocení subjektů, která postupuje v součinnosti se Sdružením ochrany spotřebitele, které má svou organizační strukturu po celé ČR. Nečlenové Sdružení pohřebnictví mohou Znak kvality získat za dvojnásobek ceny. Přílohou žádosti je hodnocení zpracované Sdružením ochrany spotřebitelů, komisí ustanovenou Sdružením pohřebnictví a samohodnocení. Žádosti jsou zveřejňovány ve zpravodaji Sdružení pohřebnictví. Pro zpracování žádosti byla vyhotovena

¹¹¹³ PFG byla založena v roce 1844, o 90 let později měla již 230 provozoven a v současné době se může pochlubit tím, že z celkem 800 domovů smutku – *maisons funéraires* – které byly pro výstav zemědělského ve Francii zřízeny vlastní 44%, Viz www.pfg.fr/html/groupe/gp-hist.htm (13. 2. 2007).

¹¹¹⁴ Srov. www.pohrebnictvi.cz

¹¹¹⁵ Srov. PATKOVÁ Jana: Znak kvality, in: Eternity, podzim 2005, op. cit. , 12.

směrnice. Uzavření smlouvy o propůjčení Znamení kvality mezi Sdružením pohřebnictví a podnikatelem, ve které jsou mimo jiné specifikovány smluvní pokuty za nedodržení podmínek pro udělení znaku.

2.5.4 Pojem pohřebnictví v českém konfesním právu

Pokusili jsme se v hrubých rysech nastínit některé aspekty vývoje právní úpravy církevního pohřbu a sekulárního pohřebnictví, zejména rozsah kanonickoprávní. Dějiny pohřebnictví na středověkém Západě se jeví jako dlouhá cesta, na níž se setkávaly, střetávaly a navzájem vyrovnávaly různorodé vzorce a typy společenské logiky. Církevní právo tu sehrálo rozhodující úlohu. Nejprve od základu proměnilo vztah mezi živými a zesnulými, který převládal ve starověku, a posléze usilovalo o to, aby své pojetí a své instituty uplatnilo v laické společnosti.

Již v úvodu jsme zmínili existenci třetí kategorie aktivit vážících se ke smrti, se kterou může křesťan přijít do kontaktu, a sice specifické zvyky vážící se k většině - sekulární společnosti nebo etnické komunitě vyznávající jiné náboženství¹¹¹⁶. Jak se obecně konstatuje, hraje právo v laicizované a strukturálně složité společnosti dneška roli hlavního normativního a tím i nepřímou oficiálního hodnotového systému, jehož vynucování je zajišťováno státní mocí¹¹¹⁷. Soudy se stávají arbitrem nad společenským i politickým životem více než politické reprezentace podléající se na zákonodárné moci. Jde o problém, který lze výstižně (ač jistě ne přesně) spolu s Georgem Jelinekem označit slovy „právo jako minimum morálky“¹¹¹⁸.

Zákon o pohřebnictví řadí Hrdina mezi ostatní zákonné prameny českého konfesního práva upravující záležitosti týkající se církevních hřbitovů a účasti duchovních při pohřebních obřadech na pohřebištích a v krematoriích¹¹¹⁹. Tím vzniká prostor kooperace mezi státem a náboženstvím. Za hranicemi církevního pohřbu se církev musí pohybovat v rámci příslušného zákonodárství, na druhé straně však musí být zákony formulovány tak, aby takový pohyb umožňovaly. Princip odluky církve a státu byl historicky formulován proti církvím, ale správně vyložen prospívá státu i církvím¹¹²⁰ (zbytkem spojení státu a církve v moderní společnosti nejsou jen teologické fakulty na státních univerzitách, výuka náboženství na státních školách, ochrana neděle a dalších církevních svátků, duchovenská služba v armádě, věznicích a nemocnicích, daňové úlevy, ale, abychom zůstali u tématu, i možnost daná církvi, na rozdíl od jiných právnických osob, zřídit neveřejné nebo provozovat veřejné pohřebiště.

Lze v sekularizované společnosti nalézt nový, všeobecný základ právní úpravy pohřbu, která by existovala mimo víru a přesvědčení, ať už obecně či v určité podobě, a nezávisle na ní? Pohřebnictví souvisí s právními předpisy dané země nebo samosprávného krajského, městského či obecního celku: Tato právní úprava pohřebnictví není „křesťanská“ proto, že křesťanství netvoří uznávaný základ politického řádu, ale proto, že není nábožensky i sakrálně formovaná sama o sobě,

¹¹¹⁶ V příloze této práce lze nahlédnout do mé reflexe o situaci národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR.

¹¹¹⁷ Srov. MALÍŘ J. : Právo a opravdu poslední věci člověka ve světle jednoho rozsudku francouzské Státní rady, in: Právní rozhledy 10, 2006, 360-366.

¹¹¹⁸ Viz JELINEK G. : Recht, Unrecht und Strafe, Vídeň 1878, 42.

¹¹¹⁹ Srov. HRDINA Antonín: Náboženská svoboda v právu České republiky, I. vydání, Praha: Eurolex Bohemia, 2004; 89 a 94.

¹¹²⁰ Srov. tamtéž 61.

ve své podstatě. Pohřebnictví nepředstavuje nějaký svatý řád zahrnující část právního řádu upravující veškeré zejména veřejnoprávní vztahy vznikající v důsledku smrti, a zásadně rozlišuje stránku „neveřejnou“ a „veřejnou“, „církevní“ a „obecní“, „pohřeb“ a „pohřbení“, „hřbitov“ a „pohřebiště“. Právní úprava sekulární verze pohřbívání u nás přitom vychází nejen z postojů volnomyšlenkářských elit propagujících kremaci v meziválečném období, nýbrž i z ruského modelu, který k nám byl přenesen v období komunistické vlády a postupně se rozšířil.

Rozkol víry postavil evropské křesťanstvo před otázku, jak mohou různé konfese *pohřbívát* na jednom církevním hřbitově. Situace pohřbívání jinověrců v českých zemích byla zvláště zajímavá, jak jsme ukázali v kapitole Pohřbívání jinověrců. Kult předků už není duchem státu, stal se duchem občanské společnosti, v úctě k mrtvým už netkví podstata pospolitosti, nýbrž podstata rozdílu. Je vypuzena z obce jako věc obecná. Devatenácté století se těmto důsledkům dlouho snažilo vhnout. Proti emancipaci pohřebnictví od církve, jež tkvěla v záruce náboženské svobody, se ve znamení restaurace kladla myšlenka „křesťanského pohřebnictví“. Principiální sekularizaci smrti, jež se obecně projevovala v kremaci stále víc, mělo „křesťanské pohřebnictví“ zastavit, ba dokonce zvrátit. Vyloučil tento vývoj směrem ke kremaci církevní pohřeb z pole veřejné působnosti, jež utváří tento svět, a musíme proto žeh chápat jako specificky nekřesťanskou, či protikřesťanskou formu zacházení s lidskými pozůstatky? Anebo pohřebnictví vzniklo na principu politicko-sociálního řádu, který v zásadě odpovídá obsahu křesťanského zjevení, ale muselo se prosadit proti institucionalizovaným silám křesťanství? Tato otázka směřuje k tomu, nakolik desakralizace smrti, „odsvětštění církevního“ a „odduchovnění světského“¹¹²¹ pohřbu, k nimž došlo vznikem státu, znamená i jeho odkřesťanštění. Není jisté, zda se na tuto otázku vůbec dá - ať tak či onak - jednoznačně odpovědět. Protože odpověď značně závisí na teologickém a historicko-filozofickém výkladu procesu sekularizace, čímž nás zavádí na pole křesťanské víry, jejího sebechápání a proměnlivé sebeinterpretace¹¹²².

Z určitého hlediska by se pohřebnictví mohlo jevit také jako osvobození pohřební liturgie od samotného pohřbívání, štolových poplatků a vedení pohřebních a hřbitovních knih. A to, co vypadá na první pohled jako útok na církevní pohřeb, který je pohřebnictvím odsouzen ke ztrátě vlivu na řadu pozůstalých, které předtím ovládal, by se mohlo pojímat jako proces, při němž vyznavači křesťanství byli okolnostmi donuceni vrátit se ke stavu, který je pro toto náboženství ve skutečnosti dokonale přirozený. Pohřebnictví by se v této optice jevilo jako cosi, co navzdory veškerému zdání vyplynulo přímo z povahy křesťanské smrti jako takové. Tento náhled lze opřít o fakt, že mezi náboženskými pohřebními rituály právě jen křesťanský pohřeb anebo přesněji židovsko-křesťanský způsob pohřbívání a uvažování o něm postuluje rozlišení mezi občanským pohřbením a církevním pohřbem, pohřebištěm a hřbitovem, což je požadavek, který je např. pro islám velmi těžko pochopitelný, ne-li vůbec nepřijatelný. Křesťané jej ovšem mohou opřít o známý výrok, o němž bylo řečeno, že žádný jiný nepřestoupil ostřeji současně Zákon, dobré mravy a zbožnost¹¹²³: *ať mrtví pohřbívají své mrtvé* (L 9, 59-60). Ježíš nechodil k ložím zemřelých proto, *aby je pohřbil* a sám nakonec sice *„byl pohřben“* (1 K 15, 4; Sk 2, 29), ale *neměl pohřeb*. Jeho tělo nebylo uloženo na *židovském hřbitově*, ale

¹¹²¹ Viz KRÜGER H. : Staatslehre, Stuttgart 1963, 43.

¹¹²² Srov. BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang: Vznik státu jako proces sekularizace, in: Jiří Hanuš (ed.): Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 19.

¹¹²³ Srov. HENGEL M. : Nachfolge und Charisma. Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Studie zu Mt 8, 21 und Jesu Ruf in die Nachfolge, BZNW 34, Berlin, 1968, 16.

na *zahradě* (J 19, 41), kterou provozoval *zahradník* (J 20, 15), nedaleko místa poprav. V jistém smyslu by se dalo říci, že celá idea pohřebnictví je jakoby v zárodku obsažena už v této Ježíšově maximě. Když však koncem osmnáctého století došlo k převádění této idey do praxe, trvalo vyznavačům nazaretského mistra většinou velice dlouho, než dospěli k přesvědčení, že oddělení světské a duchovní sféry smrti je něco žádoucího, jejich část si dodnes myslí opak¹¹²⁴.

A ostatně zřejmý fakt, že křesťanství může bez kultu předků docela dobře existovat, ještě nedokazuje, že sekulární právní úprava pohřebnictví vyhovuje tomuto náboženství méně či hůře než model církevního pohřbu a církevního hřbitova. Názory samých křesťanů na tuto věc jsou dosud rozdělené a není soudce, jenž by je rozsoudil. Mohli bychom dokonce paradoxně říci, že Ježíšova úloha je v církevním pohřbu natolik klíčová, že další skutečnosti, především způsob pohřbení, jsou v tomto „vztahovém světle“ irelevantní a že veškerá síla a životaschopnost křesťanského pohřbu tkví v osobním vztahu konkrétního věřícího a Ježíše Nazaretského, řečeného Kristus. Zdá se tedy, že slavením křesťanského pohřbu jsme, možno-li se tak vyjádřit, *spolupohřbení*¹¹²⁵ „s jediným mužem“ a že je to pohřeb, který v jistém slova smyslu vůbec na způsobu pohřbení nestojí - nebo přesněji, že mu přičítá pouze „lidskou“, „prostředkovatelskou“ roli. To naznačuje už změna názvu samotného titulu v CIC/1983, z původního *sepultura* v CIC/1917, na *exequiae*. Význam slova *exequiae* zdůrazňuje rity, které pohřbení do země obklopují¹¹²⁶, nikoli pohřbení do země samo o sobě. Například: podstatné je doprovázení zemřelého, odpuštění a jeho vyjádření, posílení naděje, méně podstatné či někdy vůbec nepodstatné, zda se tyto obřady vyjádří nějakým konkrétním, „standardizovaným“ způsobem pohřbení, inhumací či kremací; někdy je takový požadavek dokonce nahlédnut jako deformující základní a zakladatelskou ideu. Tato úvaha však není nikterak v protikladu k tomu, že křesťanský pohřeb v sobě má (a do jisté míry „musí“) obsahovat židovské náboženské tradice, zejména myšlenku úcty k lidským pozůstatkům. Úvodní otázku, zda je právní úprava církevního pohřbu svou vnitřní strukturou rovna jiným křesťanským právním úpravám pohřbu (a zda její platnou podobou je právní úprava pohřebnictví v ČR), anebo zda tato právní úprava způsob pohřbení transcenduje, považují tudíž v jistém smyslu za ústřední. Bez jejího zodpovězení se totiž můžeme dostat do situace, kdy budeme mluvit o účtu bez hostinského - totiž o pohřbívání bez pohřbu, o prostorech na ukládání ostatků bez hrobů, o pietním aktu bez piety, o exhumaci bez předchozí inhumace¹¹²⁷.

Dovolují si v této souvislosti pro církevní pohřeb vypůjčit označení svého školitele: „...to všechno jsou rezidua. Jsou to obřadní průvodní jevy něčeho, co už neexistuje. Jsou vnějšími známkami niterné a přirozené zbožnosti, která snad ještě na počátku 20.

¹¹²⁴ Srov. HALAS František X. : Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 46.

¹¹²⁵ *συνθάπτω, consepulti* - „Pohřbít spolu“ se vyskytuje v NZ 2x (Ř 6,4; Ko 2,11). Srov. Tichý, L. , Slovník novozákonní řečtiny, 1. vyd. Burget, Olomouc 2001.

¹¹²⁶ Latinské „*exequiae*“ (z lat. sequor = doprovázet, následovat) potvrzuje církevní pohřeb jako jednotu celého procesu liturgického doprovázení, kterým se v antice vyprovázel zemřelý za brány města. Takové užití je i v řeckém ἐκφέρω - vynáším ven, které se pro pohřební průvod používalo také. V užším smyslu jsou *Exequiae* modlitby a oběť v den pohřbu aneb také eucharistie sama. Podrobněji viz kapitolu Etymologie slov.

¹¹²⁷ K poslední dvojici si dovoluji uvést příklad z praxe: jeden z mých kolegů „pohřebáků“ během školení pro provozovatele pohřební služby vznesl relevantní otázku, zda je i vyjmutí lidských ostatků (popela) – na veřejném pohřebišti (vyspové louče) pokládáno ze zákona za exhumaci. V praxi se totiž na každou louku někdy musí s hráběmi a motykou (v našem případě pokud vás nesledují pozůstalí nebo je začátek listopadu).

století provázela život většiny našeho obyvatelstva: od panovníka až po vesnického hasiče. Na počátku 21. století je tomu ale jinak. Tím vůbec nechci naznačit, že by dnes *Te Deum* a žehnání mostu či nové hasičské standarty bylo něco nepatřičného. Jenže se to děje zpravidla v jiných podmínkách než dříve, v době, po které snad v koutku duše pošilháváme. Lze mluvit o určité nostalgii po konfesním státu.¹¹²⁸ Za samostatnou úvahu by zřejmě stálo hledání odpovědi na otázku, kterou si klade A. Opatrný, proč je u nás dlouhodobě život církve veden a určován pouze snahou o zachování a dobré realizování „denního provozu“ a proč mu jsou zřejmě tak málo vlastní dlouhodobé zásadní perspektivy a jejich soustavná realizace¹¹²⁹.

Co by mohlo být do budoucna tmelícím prvkem pohřbu? Dříve to bylo náboženství, potom národní myšlenka, později hodnoty lidské důstojnosti. Může se tímto tmelícím prvkem znovu stát náboženská víra se svým požadavkem (náboženské) svobody a příležitostí k ní? Dovolím si přeformulovat otázky Jiřího Kašného do následujících tezí: Současná (sekularizovaná) právní úprava pohřebnictví, ale i současná kanonická úprava pohřbu a hřbitova musí kvůli zachování vlastní identity vyžadovat a zároveň respektovat rozdílné postavení a poslání pohřbení a pohřbu, pohřebiště a hřbitova a v té souvislosti musí stát i církev hájit a pěstovat náboženskou svobodu jednotlivců, tak jak byla formulována v chartě lidských práv, jak je vyhlášena v ústavách moderních států a jak k jejímu chápání dozrává dnešní křesťanství¹¹³⁰. Druhý vatikánský koncil věnoval právu na náboženskou svobodu samostatné vyhlášení - deklaraci *Dignitatis humanae* (7. prosince 1965). V tomto vyhlášení byl konečně jednoznačně překonán katolický názor o náboženské svobodě přetrvávající z předcházejících století, který mnil, že je-li většina lidí ve státě katolická, musí být i stát katolický a právní úprava pohřebnictví katolická a věřící jiných vyznání jsou nanejvýš tolerováni. Je-li pak většina lidí ve státě nekatolická, stát se má řídit přirozeným právem a má ponechat náboženskou svobodu jak jednotlivým katolíkům, tak i katolické, byť menšinové církvi¹¹³¹.

Již zmíněné Josefovy reformy pohřebnictví byly v této souvislosti mnohem širší a dotkly se dokonce i vlastní pohřební liturgie, což císaři vyneslo ironické označení „sakristián Svaté říše římské“. Josef II. však sledoval nikoliv samoučelný zásah do práv a tradice katolické církve, nýbrž praktické zájmy absolutistické monarchie a její modernizace. V tomto ohledu nebyl ovšem Josef II. nikterak originální. Ve Francii tento problém vyřešila revoluce a na přelomu 18. a 19. století došlo k podobným úpravám pohřebnictví i v dalších zemích Evropy¹¹³². Říše římská byla de facto po právní stránce zrušena až Napoleonem (1803). Došlo ke zrušení práv a privilegií zaručených ještě „otonským právem“ z přelomu tisíciletí. Přesto, že biskupové a opatové byli roku 1803 zbaveni svého politického vlivu, na právní úpravu pohřebnictví toto radikální zeslabení moci církve nemělo téměř žádný vliv¹¹³³.

V prvních letech Francouzské revoluce došlo k pokusu nahradit křesťanskou pohřební bohoslužbu „občanským pohřbem“. Tento nový pojem vychází z pojmu „občanské

¹¹²⁸ Viz HRDINA Ignác Antonín: Sekulární stát - prohra křesťanství, nebo vývojová etapa společnosti?, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 75.

¹¹²⁹ Srov. OPATRŇÝ Aleš: Cesty pastorační v pluralitní společnosti, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, 48.

¹¹³⁰ Srov. KAŠNÝ Jiří: Vznik státu jako proces sekularizace a souvislosti tohoto procesu v kanonickém právu, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 83.

¹¹³¹ Srov. tamtéž 88.

¹¹³² Srov. POJSL Miloslav: Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě, op. cit. , 59.

¹¹³³ Srov. KEŘKOVSKÝ Pavel: Sekularizace – ambivalentní a insirující, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 99.

náboženství“, který zřejmě poprvé použil J. J. Rousseau ve Společenské smlouvě¹¹³⁴. Jako příklad tohoto jevu se často uvádí velké civilní pohřby, které pomáhaly vytvářet republikán. skou liturgii ve Francii¹¹³⁵ nebo dokonce uctívání „bohyně Rozumu“¹¹³⁶. V tomto okamžiku, vlastně pod vlivem všeobecného entuziasmu, byly i ty nejobyčejnější věci transformovány veřejným míněním ve věci posvátné: byla to Vlast, Svoboda, Rozum¹¹³⁷. Kult Rozumu a Nejvyšší bytosti měl být pokusem o oficiální uspokojení právě těchto spontánních potřeb. Náboženské založení důvěry v rozum - naděje, že skrze tento rozum dojde k osvobození člověka od viny a omylu - mohlo tak vést ke zboštění rozumu, který už pak nebyl pojímán jako lidská síla, ale jako božská moc působící v člověku¹¹³⁸. Je pravda, že zmíněný občanský pohřeb měl jen krátké trvání. To proto, že vlastenecký entuziasmus, který zpočátku hýbal masami, postupně ochaboval. Příčina mizela a důsledek nemohl trvat věčně. Nicméně i přesto, že tato zkušenost byla krátká, je sociologicky velmi zajímavá. Mohli jsme na konkrétním příkladu sledovat, jak se společnost a velkolepé pohřby jejich vůdců staly přímo a bez další proměny předmětem skutečného kultu.

Čestná služba církve zemřelému křesťanovi má jiný charakter než občanský pohřeb, jehož *občanský* princip znamená *rovnost*, a právě tu *ancien régime* zcela záměrně, jak jsme ukázali výše, postrádal; venkované nebo i měšťané, pokud nejednali jako celek, se prostě nemohli srovnávat se šlechtickými stavy nebo s duchovenstvem a ani to nedělali. Ačkoli na tomto místě nemůžeme jít do podrobností, triumf „občanského pohřbu“ nad křesťanským pěkně ukazuje případ české společnosti, která je podle většiny standardních sociologických ukazatelů jednou z nejsekularizovanějších na světě. Ještě v 18. století přitom české země patřily mezi nejbogotnější části Evropy, což platilo pro většinové katolíky stejně jako pro tajné nekatolíky, jenže výlučnost lidového konfesionálního (sebe)vědomí zpochybnily jednak necitlivé osvícenské reformy a krize „starého režimu“¹¹³⁹ a současně růst nacionalismu, který se chtěl nechtě musel identifikovat s jinak věřícím husitstvím. Výsledkem bylo vnitřní zpochybnění českého katolicismu v 19. století, ne bez viny rakouského státního katolictví a jeho protičeských a protimodernistických tendencí, vznik „matrikových“ náboženských forem nebo později přímé výstupy z církve¹¹⁴⁰.

Ještě do konce první poloviny 20. století existovaly tzv. pohřební třídy, kdy byl člověk pohřben podle toho, ke které sociální vrstvě patřil. Nádherný, a tedy i nákladný pohřeb si mohla dovolit jen společenská smetánka a následně existovaly „klasy“ finančně stratifikovaných obřadů. Tyto rozdíly pohřebních tříd byly jako pozůstatek

¹¹³⁴ Contract social, kap. 4.

¹¹³⁵ Srov. pohřeb Victora Huga v roce 1885 do Panteonu, který se jako místo odpočinku velkých osobností národa stal skutečným chrámem republiky.

¹¹³⁶ Srov. Dekret Národního shromáždění z 18. florealu roku II (tj. 7. května 1794), který vymohl Robespierre svou řečí „O vztahu náboženských a morálních představ k republikánským principům a o národních svátcích“. Viz ROBESPIERRE M. : Oeuvres, vyd. Bouloiseau - Soberui, sv. X, Paris, 1967; 442-465.

¹¹³⁷ „Ze stejného podnětu začalo vznikat náboženství, jež mělo svá dogmata, své symboly, oltáře i svátky.“ Viz MATHIEZ A. : Les origines des cultes révolutionnaires (1789-1792), Paris; 1904; 24; Podle Schaefflera by bylo ukvapeně mluvit v tomto nebo Srov. natelných případech o „náhražce náboženství“, nebo dokonce o „nápodobě náboženství“, Srov. SCHAEFFLER R. : Filozofie náboženství, z něm. originálu Religionsphilosophie vyd. 2002 přel. Jolana Poláková, Kolegium Zvon v nakl. Academia, 1. vydání, Praha; 2003; 57.

¹¹³⁸ Srov. SCHAEFFLER R. : Filozofie náboženství, op. cit. , 58.

¹¹³⁹ Srov. NEŠPOR Zdeněk R. : Sekularizace politiky a veřejné sféry a jejich nebezpečí, několik podnětů sociologie náboženství, in: Jiří Hanuš ed. : Vznik státu jako proces sekularizace, Brno: CDK, 2006, 112.

¹¹⁴⁰ Srov. NEŠPOR Zdeněk R. : Sekularizace politiky a veřejné sféry a jejich nebezpečí, op. cit. , 111.

překonaného společenského řádu definitivně zrušeny článkem 32 Konstituce II. vatikánského koncilu Sacrosanctum Concilium o posvátné liturgii.

Křesťanské církve v Anglii si uvědomily svou odpovědnost za rozvoj pohřebnictví už v roce 1850 a založily National Funeral and Mourning Association, původně především za účelem snížení nákladů na pohřby střední a vyšší třídy jejich zjednodušením a limitací pohřebních tříd¹¹⁴¹. Právní úprava pohřebnictví se tím však ve skutečnosti stala záležitostí laiků – pohřebáků. Občanské hřbitovní právo bylo poprvé v českých zemích zavedeno subsidiární povinností obcím zakládat hřbitovy tam, kde náboženské společnosti je založit neměly zájem¹¹⁴². Vydáním nových zákonů upravujících pohřebnictví, především povolující kremaci, došlo k určitému oddělení pohřbu a pohřbení. V průběhu 19. století došlo v německé oblasti k posílení protestantismu, sjednocením samostatných evangelických církví do tří velkých církví. Proto lze uzavřít, že v oblasti pohřebního a hřbitovního práva došlo k oslabení církevně-duchovní autority a k oslabení bezprostředního vlivu římskokatolické církve na způsob pohřbení.

Antikremační hnutí vrcholící zákazem kremace v roce 1917¹¹⁴³, které spojilo cíle římskokatolické církve s cíli církve ortodoxní, je problémem církevního antiliberalismu od dob osvícenství, problémem o to větším, že prohlášení: smrtí „všechno končí“, které chtěli vyjádřit svobodní zednáři, volnomyšlenkáři a marxistické skupiny jimi zvoleným pohřbem žehem, měly zpočátku proticírkevní charakter, ovšem už v době zákazu se staly spíše politickým postojem. Sen o obnově předliberálních a předrevolučních poměrů ovšem zůstal základem církevních společenských teorií a stále více se vzdaloval realitě a stával se čirou ideologií¹¹⁴⁴. Na konci 20. století právo katolické církve podporuje sice stále pohřbívání těl do země, ale kremaci dovoluje. Poskytuje odpovídající pohřební obřady jak pro pohřbívání těl do země tak pro jejich kremaci a ukazuje zřetelnou viditelnou změnu, pokud jde o starost a zájem o živé, kteří truchlí za zemřelého spíše než o penalizování zesnulých, kteří si v průběhu svého života vybrali pohřeb žehem. Lapidárně řečeno, církevní pohřeb je to, co je zaměřeno na věčnou spásu, pohřebnictví je to, co slouží pozemskému blahu, především hygieně.

Např. pokles úmrtnosti v roce 1914 v Evropě zvýšil konkurenci pohřebních služeb natolik, že přinutil některé drobné podnikatele, kteří zajišťovali pohřby pouze „na vedlejší pracovní úvazek“, aby své „klienty“ získávali nikoli příležitostně, ale strategickým řízením celé provozovny. Odvětví se během 20. století specializovalo na jednotlivé živnosti: hrobník, rakvář, ceremonář, kočí (přechod na motorizovanou přepravu mrtvol), balzamátor (konzervátor), spalovač mrtvol apod. A usilovalo o změnu vžitě Dickensovské představy o pohřebácích jako těch, kteří okrádají pozůstalé. O tom svědčí např. v Anglii v roce 1935 změna názvu jejich sdružení z *British Undertakers Association* na *National Association of Funeral Directors* (NaFD)¹¹⁴⁵. Přirozeným světem tradičního křesťanského pohřbu byla „Gemeinschaft“ - malé společenství, zejména vesnice a maloměsto, spojené těsnými osobními vazbami.

¹¹⁴¹ Srov. JALLAND Pat: „Victorian death and its decline: 1850-1918“ op. cit. , 244.

¹¹⁴² Zákonem č. 68/1870 o organizaci veřejné služby zdravotní uveřejněném v říšském zákoníku s účinností od 1. 8. 1870, platil do roku 1952. Srov. PAULY Jan: Hřbitovní a pohřební právo, op. cit. , 46.

¹¹⁴³ Srov. Kán. 1240 § 1 n. 5 CIC/1917.

¹¹⁴⁴ Srov. VOKOUN Jaroslav: *Civis simul et christianus*, in: Jiří Hanuš ed. : *Vznik státu jako proces sekularizace*, Brno: CDK, 2006, 137.

¹¹⁴⁵ Srov. JALLAND Pat: „Victorian death and its decline: 1850-1918“ iop. cit. , 245.

Dodnes hrobaře dělá na malé vesnici ten, koho pozůstalí poprosí. Přechodem od Gemeinschaft směrem ke Gesellschaft - tj. Ke společnosti, pro níž je typickým prostředím průmyslové velkoměsto, anonymita a byrokratické vztahy - se vedle „díla milosrdenství“ stává integrující silou této poslední služby kapitalistická ekonomika, tržní mechanismus. Pohřebnictví v novověku - jako partikulární sociálně-kulturní jev a velký byznys se smrtí (nejen člověka, ale i domácí zvíře) - je plodem sekularizace. To je ono chápání „pohřebnictví“, které se dnes automaticky vynoří většine lidí při vyslovení tohoto slova¹¹⁴⁶.

Předměty používané při pohřebních obřadech, jejichž užitná hodnota byla časově značně omezená, byly zhotovovány zpravidla z méně honosných materiálů podléhajících rychlejší zkáze (např. dřevo, textil, papír apod.). Na rozdíl od těchto funebrálních předmětů, ať už sloužících jednomu nebo vícero použití, měly „věčnou“ památku zemřelého zajišťovat díla monumentální z trvanlivých a eventuálně i ušlechtilých materiálů (kámen, terakota, kov a další). Již pořizování takového díla bylo vedeno intencí co nejdéle uchovat památku na zemřelou osobu. Čím šlo o významnější, mocnější a majetnější osobu nebo rodinu, tím větší, nákladnější a umělecky náročnější dílo bylo pořizováno. Sledovat to můžeme ve všech epochách, kulturách a náboženstvích. Tyto hmotná díla by však nikdy neměly zatemnit primární účel a význam pohřebních ritů církve, kterým je společenství jejích členů k oslavě smrti jednoho z nich a vyznání velikonočního tajemství Kristova života, smrti a vzkříšení. Tajemství Velikonoc a posmrtného života nejsou pouhou eschatologickou představou, která poskytuje křesťanský obsah příslušným rituálům a terapii truchlícím, kteří se náhodou nazývají křesťany. Jde o obrazy, které jsou základem křesťanské víry. Problémem tedy není v první řadě ani vytunelování piety, ani okrádání pozůstalých, ani růst pohřbů bez obřadu, ani turistika mrtvých¹¹⁴⁷, ani výsledky moderní thanatologie, ale dominantní základní postoj člověka ke světu, který nezůstal věcí subjektivní svévole nebo osobní morálky, ale objektivoval se do institucí, právních ustanovení, postupů jednání atd.

2.6. Shrnutí

Jaké by mohli být obecné závěry, ke kterým jsme došli současným zkoumáním farních institucí ve střední Evropě? Pohřby a smuteční obřady řadových věřících byly z hlediska perspektivy spásy téměř pominutelné, a proto o ně církev zprvu neprojevovala zvýšený zájem. Šlo o rodinnou záležitost, jež se obešla bez přítomnosti kněze. V zemích, které se stávaly křesťanskými mezi 9. a 11. stoletím nestačilo vytvořit pouze zákony nebo slavnostně uznat aktem pokřtění knížete a vrchnosti, že se stali křesťany. Aby bylo křesťanství skutečné v životě těchto zemí bylo třeba doplnit

¹¹⁴⁶ Srov. první výsledky výzkumného projektu KTF UK č. 218/2006, kterou finančně podpořila Grantová agentura UK, „Výzkum situace národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR“ – www.pohrebiste.cz. Hlavní řešitel Mgr. Tomáš Kotrlý se v rámci projektu účastnil Ministerstvem školství akreditovaného rekvalifikačního kurzu „Pohřebnictví“ (v délce 110 hod.) v roce 2006. Úspěšné absolvování tohoto kurzu je ze zákona o pohřebnictví podmínkou pro získání koncese k provozování živnosti pohřební služby a krematoria.

¹¹⁴⁷ Pohřební služby ze sousedních zemí k nám vozí mrtvé ke zpopelnění. Tuto praxi mi potvrdil nejen monitoring tisku, ale i kolega během rozhovorů na školení pro pohřební služby ing. Zbyšek Holeksa, provozovatel Jihlavského krematoria, v listopadu 2006. Uvedl, že Služby města Jihlavy mají novou strategii na rok 2007: mrtví budou do Jihlavy sváženi nákladním Mercedesem, který pojme 20 rakví, až od rakouských hranic. Jihlavské krematorium v roce 2005 bylo ztrátové, kdyby nebylo dotací od jihlavského magistrátu (Služby města Jihlavy jsou jeho příspěvkovou organizací), již by zkrachovalo. Osm kremací denně je žalostně málo, navíc jedna pec je nevyužitá v záloze.

ještě prvek, který byl těmto zemím vlastní a který byl spojen se sociálním aspektem jejich pokřesťanštění. Základní trendy a proměny, které pohřební právo ve střední Evropě prodělalo během prvního tisíciletí, se týkají následujících problémů:

- ▶ Přejít od spalování mrtvých k pohřbívání nespálených těl.
- ▶ Místa pohřbívání: Přejít pohřbívání z míst mimo osídlené plochy do sídlišť. Deklarování této skutečnosti v právních normách zdaleka ne vždy odpovídalo faktickému stavu.
- ▶ Na konci středověku dominovalo pohřbívání nespálených těl u kostelů, které v omezené míře přetrvalo do současnosti.

Změna způsobu a místa pohřbívání přispěla k roztroušení starých kmenových struktur. Nižší duchovenstvo žilo vírou autenticky lidovou. To díky tomuto duchovenstvu se autoritářské hlásání evangelia měnilo v náboženství odpovědí a všeléků v lidských podmínkách, které dávaly smysl a které pomáhaly svými rituály a praktikováním nového mocného kouzla, svatého prostoru a času, svým slovem, zpěvem, svými apoštolskými a posvěcenými skutky, které posvěcovaly život i smrt¹¹⁴⁸.

Křesťanský pohřeb se vyznačuje čímsi neobvyklým. Mezi církevní doktrínou, která se jednou provždy ustálila na základě Augustinových myšlenek, a pohřebními zvyklostmi, jež se vyvíjely a měnily po dlouhá staletí, jako by zela propast. Církevní nauka o spáse duše se omezuje na jediné ponaučení: přímlyvy a hlasy žijících mohou být prospěšné těm mrtvým, kteří si to zaslouhují. Existují však jen tři způsoby, jak se za mrtvé přimlouvají a jak jim ulehčit jejich úděl. Je nutno se modlit, slavit eucharistií a konat milosrdenství s prosebnou myšlenkou na jejich spásu. Pohřební obyčejy jsou zavedené zvyklosti (*consuetudines*), které jsou územně i dobově velmi proměnlivé. V germánských a skandinávských zemích, kde křesťanství zakořenilo později, najdeme v legislativních textech konkrétní opatření, jež mají mrtvým, a to především zločincům, zabránit v návratu.

Církev se k určitým obyčejům stavěla vcelku snášenlivě: jestliže nemohou prospět zesnulým, alespoň „přinášejí útěchu“ živým. Dosti pozdní nálezy různých předmětů v křesťanských hrobkách ostatně svědčí o tom, že Západ se ani po přechodu ke křesťanství zcela neoprostil od starobylých smutečních zvyků. Rozštěpení mezi doktrínou a většinou smutečních obřadů je zvláštním rysem středověkého křesťanství a právě ono umožnilo, aby se uctívání mrtvých pružně přizpůsobovalo strukturám společnosti, třebaže se ideologický podklad neměnil a obsah pohřební liturgie, v níž se projevovalo učení o spáse, se dál podstatně nevyvíjel. Teprve počínaje prosazováním feudálních vztahů ve společnosti a christianizací kněží začali vést lid k tomu, aby mrtvé svěřil křesťanskému společenství, a často se na péči o zesnulé nejen podíleli spolu s pozůstalými, ale dokonce ji celé přebírali. Představitelé církve se začínají o mrtvé zajímat teprve v 8. a 9. století. Synody a nařízení karolinské epochy se snaží vyhladit smuteční zvyklosti a obřady, jež odsuzují jako „pověry“, a naléhají na duchovní, aby se lépe obeznámili s obřady připravujícími na smrt.

Místem par excellence, kde se za Karlovců pěstovala memoria na mrtvé, byla opatství: řeholní společenství ztělesňovala velmi konkrétně takovou duchovní společnost, o které snili křesťanští myslitelé. Řeholníci tvořili spojovací článek mezi světem živých a světem mrtvých. Prosluli jako odborníci v přímlyvách za zesnulé a lidé je rovněž rádi žádali, aby podarovali chudé milodary, jimiž dárci chtěli vykoupit své hříchy. Od

¹¹⁴⁸ Srov. DELUMEAU J. (ed.): Histoire vécue du peuple chrétien 1, Toulouse 1979, 315.

konce 10. století se pod vlivem hnutí „Božího míru“ jasněji vymezila plocha míst kolem kostelů určených k pohřbívání, vyznačoval je kříž a nesměla být znesvěcena. Hřbitovy byly chráněny, vnímány jako svatá místa a byly prvním prostorem, odkud bylo vykázáno jakékoli násilí. Žebravé řády vypracovaly ve 13. století zvláštní literární žánr: kázání na uctění památky zesnulého. Autoři těchto kázání, sebraných do sbírek *de mortuis*, připomínali, že je nutné se za mrtvé modlit, vybízeli živé, aby se připravovali na smrt, a to kdykoli a kdekoli. Církevní instituce, které měly orodovat za mrtvé, se rozrůžňovaly (tradiční náboženská zařízení, katedrály, kapitulní a farní kostely, konventy žebrevých řádů, špitály, leprosérie, poustevny, komunity bekyň, bratrstva) natolik, že ve městech už od 13. století a na venkově o něco později natolik vzrostl počet fundací, že se začaly sestavovat praktické, účetní rozpisy, seznamy zemřelých, kam kněží vkládali seznam smutečních služeb, které mají denně vykonávat.

V Českých zemích citelně postoupilo šíření kanonického práva v první polovině 13. století. Duchovní osoby se nadobro, formálně i skutečně, vyjmuly z masy laiků. Kanonické právo bylo pojátkem mezi přežívající dobou knížecí a změnami, které přinášelo královské období. Bez nadsázky se dá shrnout, že středověký právní řád, jak se dotvářel během 13. století, se v základních rysech udržel do reformy 18. století¹¹⁴⁹. Byla dobudována i farní organizace¹¹⁵⁰.

Je zřejmé, že aplikace sekulárního pohřebního práva v praxi může být někdy velmi vzdálená od jeho formální podoby ztělesněné v právních normách; za jistých okolností může dokonce dojít k jejich úplné negaci. I pro tzv. moderní společnosti tedy platí, že právo je vytvářeno každodenní praxí, zatímco činnost legislativních orgánů je omezena jen na tvorbu norem. Je zřejmé, že soulad mezi oběma rovinami nebyl vždy pravidlem. O to horší je poznání, že stav nezákonnosti byl vytvářen i těmi, kteří měli za úkol jej potírat. Tito „sudci“ tak mohli eliminovat kategorický charakter norem pohřebního práva a svými rozhodnutími vytvářeli plynulý přechod od jednoho extrému ke druhému, tj. platnost právní normy mohli zesílit, zmírnit, silně oslabit nebo dokonce zcela popřít (kremace). Duální pohled právních norem na chování individua tím byl zcela narušen. Církevní právo pečovalo o památku zesnulých, ale bylo také v jeho moci ji zničit: odepřít církevní pohřeb, vyškrtnout z nekrologia a vynést ze hřbitova.

Pohřbívání nespálených těl (inhumace) je základní způsob manipulace s lidskými pozůstatky. Reflektuje narozdíl od žárového pohřebního ritu křesťanské pojetí smrti a posmrtného života, ale spojovat je pouze s křesťanstvím nelze, neboť se v minulosti vyskytl i u populací, které křesťanstvím dotčeny nebyly. Způsob jeho pohřbení vychází z judaistických náboženských předpisů, které rovněž vyžadovaly pohřbení nespáleného těla, a jeho pohřeb byl již sám vzorem pro pohřby ostatních křesťanů. Proto k základním požadavkům církve patřilo pohřbívání nespáleného těla, naopak proti spalování jako velmi očividnému pohanskému prvku se církev v minulosti vždy tvrdě bránila, a to mnohem intenzivněji než proti jiným pohanským přežitkům.

Studium vývoje právní úpravy církevního pohřbu, ať dávno minulého či téměř současného, nelze izolovat od prostředí v němž vznikalo. Bez poukázání na nejrůznější faktory, které měly vliv na jeho formování, ho pak nelze ani zcela pochopit. Sekulární pohřební právo bylo náboženstvím „zasaženo“ více než jiné

¹¹⁴⁹ Srov. ŽEMLIČKA J. : Počátky českých královských 1198-1253, Proměna státu a společnosti, Edice Česká historie sv. 10, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, 571.

¹¹⁵⁰ Srov. KADLEC J. : Přehled českých církevních dějin, Praha 1990, 117-118, 149.

oblasti práva. Náboženské představy měly na pohřební právo velký vliv. Eucharistie při pohřbu a ve výročních dnech úmrtí, vzpomínání na všechny zesnulé při každé mši (během *memento*) a uctívání zvláštního druhu mrtvých - světců, kteří se vyvázali z pout tělesnosti - to vše přispělo k tomu, že sekulární právo „zduchovnělo.“

Je proto zajímavé, že právě zde - v oblasti, která vycházela ze sakrálních představ - dochází, jako jedné z prvních, k výrazné laicizaci práva. Na počátku stála norma obyčejová, která se stala obecně závaznou díky přesvědčení většiny členů společnosti o její správnosti spolu s tím, že toto přesvědčení trvalo dlouhou dobu. Tato norma měla často přímo náboženský obsah, nebo se její porušení „alespoň“ považovalo za přestoupení náboženského příkazu či zákazu. Kromě toho obsahovala i prvky etické, které někdy převažovaly, jindy její základní obsah pouze doplňovaly. Díky dlouhodobé platnosti takovéto normy byla označována jako *consuetudo* (obyčej), nebo jak ji označovali Římané „zvyky předků“ (*mores maiorum*).

Pojem „práva na pohřbení“ má plný smysl jedině tehdy, jestliže uvažujeme o společenských vazbách člověka. Péče o mrtvé musí sloužit osobám lidí, jejichž personalita se uskutečňuje právě v lidském společenství. Protože pohřbu v integrálním smyslu může být dosaženo pouze ve společnosti, je postpaliativní péče také otázkou společenského zájmu. Je třeba usilovat o konsenzus respektující priority jednotlivých náboženských potřeb člověka. Až do osvícenství neexistovalo právo na pohřbení jakožto lidské a základní právo, existovaly sice rozmanitá práva, jejich obsah a rozsah však musel být v každém jednotlivém případě určen a dokázán.

Pohřbení člověka je vázán na podmínky, v nichž umřel jako člen lidského společenství. Pohřeb je na celém světě předmětem rituálu a neexistuje jediná lidská společnost, která by jednoduše tělo vyhodila jako kus rozkládající se buněčné hmoty. Medicínský, sociální a právní systém věcných a personálních prostředků, které slouží k pochování mrtvého, respektive k jeho pohřbení, představuje soudobé pohřebnictví jako výnosný způsob podnikání, který na jedné straně zajišťuje kvalitní, rychlý, ale i chladný obřad, na druhé straně je ochoten splnit jakékoli přání objednavatele.

Základem křesťanského pohřbu tedy bylo (a dodnes je) uložení těla do posvěcené země a péče o duši zemřelého modlitbami, žehnáním a obětmi. Hlavní součástí obřadů je mše svatá za duši zemřelého. Z křesťanského pohřbu byli vyloučeni nekřesťané, sebevrazi a těžcí hříšníci - hráči, lupiči, rušitelé manželství a další provinilci; ti měli být pohřbíváni bez rituálu mimo hřbitov takzvaným oslím způsobem.

Katolická pohřební liturgie je bohoslužebný úkon společenství věřících, jehož členem za života byl i zemřelý, jehož tělo bylo omyto křestní vodou, pomazané olejem spásy a nasycené chlebem pravého života. Ve světle této skutečnosti lze uznat řadu antropologických aspektů: útěchu pro truchlící rodinu a přátele, důstojné nakládání s lidskými pozůstatky, příležitost pro přátele a spolubližní vyjádřit jejich soustrast. Umírání a smrt patří mezi základní a mezní situace v životě člověka, které jsou ve všech kulturách ritualizovány. Tyto obřady patří mezi přechodové rituály. Křesťanský pohřeb stírá rozdíl mezi člověkem archaických kultur a člověkem moderním, který alespoň ve slavení církevního pohřbu dokáže prožívat organický život jako posvátno.

Křesťanský pohřeb (včetně pozdně středověkého farního hřbitova) ztrácí postupně schopnost být nadále jednotícím jazykem, který může adekvátně a věrohodně vyjádřit

převažující vědění a cítění pozůstalých. Příčin je jistě mnoho - poreformační západní rozkol, diskreditace církví v náboženských válkách, neschopnost teologie vstřebat impulzy rozvíjející se zdravotní a hygieny, humanistická kremační vlna a renesanční prožitek tělesnosti a individuality atd.

Ne náhodou přestává křesťanský pohřeb plnit svou roli společného jazyka v době, kdy reformátoři začínají překládat Bibli do národních jazyků a propagovat národní jazyk v liturgii, kdy se pomalu začínají rodit národní státy a národní uvědomění - tedy v procesu nacionalizace Evropy. Tento proces prostupuje celým novověkem: má latentní počátky v patnáctém století, své zlomové události v třicetileté válce, radikalizuje se ve Francouzské revoluci, ideologicky vrcholí v devatenáctém století a nese tragické ovoce ve válkách století dvacátého¹¹⁵¹.

Rozkol západního křesťanství po reformaci a války konfesí - kdy tu náhle bylo několik způsobů slavení „křesťanských pohřbů a několik hřbitovů na jednom místě v těsném sousedství“ - si vynutily nové chápání církevního pohřbu jakožto křesťanského způsobu zacházení s mrtvým. Církevním pohřbem a hřbitovem se teď míní určitá konfese (vyznání), denominace, tedy soubor přesvědčení - a církevní instituce, která je představuje a hájí. Dochází k masivnímu „zcírkevnění“ pohřebnictví; křesťanský hřbitov už není tiše a samozřejmě všudypřítomná matka, nýbrž obléhaná pevnost, kam je třeba uložit své mrtvé lidské tělo a kterou je třeba bránit před uložením jinověrce, chce-li si uchovat svou posvátnost - svou rituální čistotu.

Historici¹¹⁵² hovoří o dvou obdobích „konfesionalizace“ - nejprve v sedmnáctém století, kdy se západní křesťanstvo rozpadá do nepřátelených denominačních táborů, - a pak v devatenáctém století, kdy se katolická církev po rozsáhlé sekularizaci majetku a zániku poslední varianty římské říše více soustřeďuje na budování nitrocírkevních struktur. Pokaždé je toto zpevnění instituční stránky spojeno s rozsáhlou „náboženskou mobilizací“.

Současný kodex se zaměřuje na ty, kteří truchlí a na komunitu, spíše než na práva kněží a přiměřené finanční odměny. Zkrátka, péče o duše je primární a převládá nad péčí o instituci. Došlo k posunu v sociálním kontextu. Protikřesťanské nóty, které byly spojovány s kremací ustoupily a byly zatlačeny do pozadí a současně došlo k zájmu o ekologii a omezování nadměrných pohřebních nákladů, jakož i k přihlédnutí k rostoucímu počtu kremací ve srovnání s pohřby. Kanonická pravidla týkající se nakládání s mrtvolou byla upravena tak, aby poskytovala větší pružnost při plnění pastoračních potřeb, na které se zaměřily.

Považuji za potřebné zdůraznit na závěr skutečnost, že existence právního institutu církevního pohřbu je pro kanonické právo typická a jeho cílem vždy bylo, aby pohřební právo nebylo na škodu, ale pro užitek duchovního dobra věřících. Být křesťanem je celoživotní závazek, což je předpoklad obou kodexů (CCEO, kán. 10, a CIC/1983, kán. 209).

Možná, že i u individualistického a občanského pohřbu jako pietního aktu bychom mohli rozlišit dvě verze - lidovou, v podobě sentimentální zbožnosti devatenáctého století, a intelektuální, v podobě kremačních spolků intelektuálů. Tím, že se křesťanský pohřeb - zejména katolický - příliš upnul na institucionální a doktrinární aspekty, které jsou této individualistické pietě poměrně cizí, odcizilo si postupně obě

¹¹⁵¹ Srov. HALÍK Tomáš: Vzýván i nevyzván, Praha: NLN, 2004, 31.

¹¹⁵² Srov. KAUFMANN F X.: Wie überlebt das Christentum, Freiburg 2000, 52.

její verze. Po „tradicionalistickém“ odmítnutí pohřbu žehem v roce 1886 se církvi odcizilo mnoho intelektuálů (vzpomeňme za všechny na osud urny s lidskými ostatky vlivné Braunerové) a po „progresivním“ Druhém vatikánském koncilu zas „lidová zbožnost“.

“Krematorium“ dostalo novou funkci za nacismu a komunismu a emocionální pietas vyústila do „nových náboženských hnutí“, často na hranici nebo za hranicemi církevního křesťanství. Myslím si, že novověk ještě nepoznal, co to znamená nekřesťanské pohřebnictví. První polovina 20. století to pouze naznačila.

3. Teologicko liturgické zhodnocení

Právo katolické církve poskytuje jisté návody v podobě rituálů, kterými je vhodné se smrtí, umíráním a mrtvým tělem zacházet takovým způsobem, aby bylo dosaženo určitého výsledku. Svědectví, které podává rozpad těla a hrůza ze zničení lidské osobnosti, by měla být vyvrácena vírou v nesmrtelnost, kterou poskytují náboženské představy. Pokoncilní katoličtí teologové pozoruhodně mlčeli, pokud šlo o tradiční katolické praktiky a pobožnosti za zemřelé. Důvodem pro nedávné oslabení důrazu na přímluvné modlitby za zemřelé může být obtíž, kterou má církev za současných kulturních podmínek při hlásání a vysvětlování doktríny o očistci.

Po několika letech čekání, schválila dne 2. listopadu 1989 Národní konference Katolických biskupů USA pro všechny diecéze USA *Order of Christians Funerals* (OCF). Tento dokument vyzývá k rozsáhlé a široce pojaté pastorální diskusi o zkušenosti se smrtí. Zabývá se nejen tajemstvím fyzické smrti, ale také zmiňuje některé pastorální zásady a způsoby, jak na smrt reagovat. Jde o odpověď církve na současnou kulturu odmítání smrti. Dalším pramenem, ze kterého můžeme čerpat, je vynikající monografie od člena Korintské skupiny¹¹⁵³ Richarda Rutherforda, *The Death of a Christian: The rite of Funerals*. Ten vidí základy katolického pohřebního ritu všude tam, kde nacházíme celou liturgickou tradici církve¹¹⁵⁴.

Významný je v tomto smyslu příspěvek podaný Kongregací pro bohoslužbu a svátosti v *Direktáři Lidová zbožnost a liturgie*¹¹⁵⁵, ve kterém se mluví o ritech pohřbu prvoučedníků Ježíše Krista jako o tzv. „svátostných přechodech“ (the sacramental passages), kterým si připomínali spásonosné události v životě Ježíše Krista. Liturgický pohřební průvod lze tedy chápat také jako jednu z nutných předeher (necessary prelude) těchto svátostných přechodů¹¹⁵⁶. Ti, kdo věří a byli pokřtěni, zemřeli a vstali symbolicky z hrobu, smrt a vzkříšení se v nich už tajemně uskutečnily, i když fenomenologicky, v rytmu země, se tyto události ještě očekávají.

Autoři v přehledu vývoje právní úpravy pohřební liturgie nevynechávají obřady pojednávající o pastorační péči o nemocné a umírající¹¹⁵⁷, proto se i my této problematice nebudeme vyhýbat a pojednáme o ní především v z hlediska lidové zbožnosti. Neradi se loučíme se zemřelými, které jsme znali, a kterým jsme za mnoho vděční. Bohu děkujeme při chvíli loučení s našimi drahými nejen za jejich život, ale také za to, že nám ve vzkříšení svého milovaného Syna daroval věčný život¹¹⁵⁸. Přímluvnými modlitbami za zemřelé vyprošujeme pro ně to, co v nich Bůh započal ve svátosti křtu, aby jim dal radost v plnosti života, který nikdy neskončí. Ve smrti pohasínají lidské naděje, ale zakouší se ty, které jsou silnější než smrt.

¹¹⁵³ Corinthian Group je organizace založena v USA k obnově pohřebních tradic v místních kostelech a synagogách.

¹¹⁵⁴ RUTHERFORD Richard: *The Death of a Christian: The rite of Funerals*, op. cit. , 117.

¹¹⁵⁵ Srov. PP 245.

¹¹⁵⁶ Tamtéž 245: „průvod při velikonoční vigílii je liturgickou památkou ‚přechodu‘ Krista z temnot hrobu do slávy vzkříšení, syntézou a překonáním všech exodů vykonaných starým Izraelem a nutným předpokladem ke svátostným ‚přechodům‘, jež koná učedník Kristův, především ve slavení křtu a v obřadech pohřbu.“

¹¹⁵⁷ Srov. Dekret Kongregace pro bohoslužbu: vyhlášení nového obřadu pomazání nemocných a duchovní péče o ně, 3. 12. 1972, AAS 65 (1973), 274-275, EL 2925-2966, N 9 (1973), 56-65.

¹¹⁵⁸ Srov. POH 144.

Židovství a křesťanství mluví o smrti nejen jako o antropologické konstantě. Smrt je viděna jako odplata za hřích. Očekává se vysvobození ze smrti. Objevuje se myšlenka satisfakční katarze. Kristus zaplatí svým životem absolutní dluh lidstva, aby jednou provždy očistil lidskou existenci a učinil z ní nové bytí překračující život i smrt. To sice zdánlivě připomíná obecně náboženské mytologické řešení problému. Ale křesťan věří, že i když je zachráněn z absurdity smrti, nestává se tím pro něj smrt a umírání snadnou záležitostí. Křesťan je tedy realista. Ví o smrti. Nic si nenalhá.

Záhada lidského údělu nejvíce vystupuje tváří v tvář smrti¹¹⁵⁹. Celý úryvek z koncilní konstituce „Eschatologický ráz putující církve“ (LG 48) se skládá z citací evangelia, apoštolských listů a ze Skutků apoštolů. Do této bytostně biblické perspektivy podle papeže Jana Pavla II. koncil vepsal tradiční eschatologii, která se zaměřovala na takzvaný věčný osud člověka. „Už dříve jsem zdůraznil, že eschatologie je hluboce antropologická, ale ve světle Nového zákona se zaměřuje především na Krista a na Ducha svatého a v určitém smyslu je také kosmická.“¹¹⁶⁰

Člověk žijící v současné civilizaci totiž vůči „posledním věcem“ života otupěl¹¹⁶¹. Zdá se, že v něm je zřetelně dokázána individualizace křesťanství, jakož i ztráta toho, co bylo kdysi podstatou eschatologie a křesťanského poselství vůbec: důvěřující a společná naděje na spásu světa, která brzy nastane¹¹⁶².

Má-li mít jméno křesťan smysl, pak to nemůže být jen pojmenování, ale musí to být skutečnost, hluboká vnitřní realita, Kristův život v nás. Velikonoční víra není vyhrazena jen pro radostné události našeho života, jakými jsou křest či eucharistie, církev ji s důvěrou hlásá i při pohřbu svých věřících. Každoročně, během „nejposvátnějších tří dnů ukřižování, pohřbu a vzkříšení“¹¹⁶³ čili ve velikonočním triduu, trvajícím od večerní mše *na památku Večeře Páně* do nešpor neděle Zmrtvýchvstání Páně, slaví církev „v důvěrném společenství s Kristem, svým Ženichem“¹¹⁶⁴, velká tajemství vykoupení člověka. Co je člověku, vlastní v evoluci života a čím se hluboce liší od zvířat - to je právě tento přechod z přirozeného do nadpřirozeného řádu, tento podíl na životě Stvořitele, který se mu nabízí a jehož prvotinou je duch.

Vzkříšením těla se nemyslí, jak píše katolický teolog Franz Josef Nocke, „že po smrti se zachrání pouze holé Já, přičemž vše, co zažilo na zemi, veškeré vztahy k ostatním lidem ztratí význam; naopak, tělesné vzkříšení značí, že životní příběh a veškeré vztahy, které člověk za života navázal, docházejí naplnění a definitivně náležejí vzkříšenému člověku“¹¹⁶⁵.

Jinak řečeno: zde nezáleží na kontinuitě těla jako fyzikální veličiny, není tedy nutné zabývat se přírodovědnými otázkami jako např. : co se poté děje s molekulami. Jde výhradně o identitu osoby: o otázku významu celého života a osudu.

¹¹⁵⁹ GS 18.

¹¹⁶⁰ JAN PAVEL II. : Překročit práh naděje, překlad z italského originálu I. Peprná, 1. vydání Tok, Praha 1995, 161

¹¹⁶¹ Tamtéž.

¹¹⁶² RATZINGER J. : Eschatologie - smrt a věčný život, z něm. orig. Eschatologie - Tod und ewiges Leben (1990) přel. H. Kozlová a Pavel Váňa, Barrister-principal; Brno; 1996; 11.

¹¹⁶³ AUGUSTIN. Epistula 55, 24. in: CSEL 34/2, Wien, 1895, 195. Srov. POSVÁTNÁ KONGREGACE OBŘADŮ. Všeobecný dekret Maxima redemptionis nostrae mysteria. in: AAS 47 (1955) 338.

¹¹⁶⁴ PVS 38.

¹¹⁶⁵ Viz NOCKE F. J. : Eschatologie, Dusseldorf 1982, 123.

Katolický dogmatik Wilhelm Breuning má pravdu, říká-li: „Bůh miluje víc než jen molekuly, které se v okamžiku smrti nacházejí v těle. Bůh miluje tělo, které je poznamenáno nekonečnou námahou, ale i touhou po neúnavné pouti, tělo, jež během této pouti zanechalo ve světě nejednu stopu, a tím jej zlidštilo. Vzkříšení těla znamená, že Bůh nic z toho nepozbyl, protože člověka miluje. Posbíral všechny sny, neunikl mu jediný úsměv. Vzkříšení těla znamená, že člověk najde u Boha nejen svůj poslední okamžik, ale i celý svůj život.“¹¹⁶⁶ Podstatou člověka je být na přechodu a hluboce nevyvážen, pokud se vztahuje k čistě přirozenému základu.

Přechod je překladem hebrejského PESACH, Velikonoc. Člověk je bytost velikonoční, bytost přechodu¹¹⁶⁷. Člověk ve skutečnosti nikdy nebyl ve stavu pouhé přirozenosti¹¹⁶⁸. Badatelé se shodují v tom, že pesach je nejústřednější a nejstarší ritus Izraele¹¹⁶⁹. V mnoha řečích označuje slovo pesach nebo pascha velikonoce, někdy pak i velikonočního beránka. Pochází samozřejmě z hebrejštiny. Tam také označuje obojí, jak svátek, tak i beránka. Několikrát se v bibli říká dokonce „zabít pesach“ místo „zabít beránka“¹¹⁷⁰. Židovské „Velikonoc“ jsou jedním z těch přijímacích obřadů, které později splynuly na jedné straně s obřady přechodu z jednoho ročního období do druhého a na straně druhé s obřady odchodu z Egypta a návratu přes Babylónii do Jeruzaléma - v oslavách tohoto svátku se tudíž kombinuje několik druhů přechodových rituálů, jimiž se v této práci zabýváme. Jelikož jde od počátku o přechodový obřad, tento svátek na sebe postupně nabalil nejrůznější prvky, které se u jiných populací vyskytují doposud samostatně¹¹⁷¹.

Je zarážející, že tak málo biblický pojem, jako je modlitba za mrtvé, se stal jedním z centrálních pojmů křesťanské morálky a asketiky. Přímluvné modlitby za zemřelé jsou jedním z kultických vyjádření víry ve společenství svatých: „*Putující církev uznala bez váhání toto společenství celého tajemného těla Ježíše Krista, a proto už od prvních dob křesťanského náboženství konala památku zesnulých s velkou úctou a obětovala za ně modlitby, neboť, svatá a spasitelná je myšlenka modlit se za zemřelé, aby byli osvobozeni od hříchu*“ (2 Mak 12,46).¹¹⁷² Na prvním místě mezi ně patří slavení eucharistické oběti,¹¹⁷³ a pak následují další projevy zbožnosti, jakými jsou modlitby, almužny, skutky milosrdenství¹¹⁷⁴ a získávání odpustků ve prospěch duší zesnulých¹¹⁷⁵. Modlitba po smrti křesťana má své kořeny na samém úsvitu křesťanské liturgie. Církev v pohřebních obřadech prosí, aby andělé doprovodili duši zemřelého do ráje¹¹⁷⁶ a střežili jeho hrob. Robert Taft¹¹⁷⁷ připomíná svým studentům, že noční hlídka u těla mrtvého „je aktem víry ve zmrtvýchvstání zesnulého“, jehož

¹¹⁶⁶ Viz BREUNING W. : Gericht und Auferweckung von den Toten als Kennzeichen des Vollendungshandelns Gottes durch Jesus Christus, in: FEINER J. , LOHRER M. (ed.) : *Mysterium Salutis*, Bd. V, Zurich 1976, 882.

¹¹⁶⁷ Srov. KKC 1681-1683.

¹¹⁶⁸ Viz BLONDEL M. : heslo „transnaturel“ v Lalande, *Vocabulary of Phillosophy*.

¹¹⁶⁹ Srov. HELLER H. : *Tři svědkové*, Edice Oikúmoné, 1. vydání, Praha 1995;

¹¹⁷⁰ Ex 12, 21 Ezd 6, 20 2 Pa 30, 15 35, 1. 6. 11.

¹¹⁷¹ Srov. GENNEP van A. : *Přechodové rituály*, op. cit. , 45.

¹¹⁷² LG 50.

¹¹⁷³ Srov. II. lyonský koncil. *Professio fidei Michaelis Paleologi* (6. 7. 1274). in: DS 856; Sv. Cyprián. *Epistula I*, 2. in: CSEL 3/2, Wien, 1871, 466–467; Sv. Augustin. *Confessiones*, IX, 12, 32. in: CSEL 33/1, Wien, 1896, 221–222, česky *Vyznání*, IX, Kuncíř, 1926, přel. M. Levý.

¹¹⁷⁴ Srov. Sv. Augustin: *De cura pro mortuis gerenda*, 6. in: CSEL 41, Wien, 1900, 629–631; Sv. Jan Zlatoústý. *Homiliae in primam ad Corinthios*, 41, 5. in: PG 61, 494-495; KKC 1032.

¹¹⁷⁵ Srov. EO, *Předpisy o odpustcích*, č. 3, 13; *ibid.* , *Odpustky pro zesulé*, 58-59.

¹¹⁷⁶ Srov. POH 50.

¹¹⁷⁷ Srov. TAFT Robert: *The Liturgy of the Hours in East and West*, Collegeville, MN: Liturgical Press, 1986, 166.

vzorem byly ženy, které přinesly aromatická koření k potření těla Pána po jeho smrti¹¹⁷⁸, „zahajujíc první hlídku před hrobkou“. Klasická křesťanská teologie se v souvislosti s modlitbou po smrti soustředí na následující: velebení Boha, svěřením mrtvého do božích rukou, prosba vůči Bohu, aby nevzpomínal hříchů zesnulého a prosba o útěchu pozůstalých. Zpěv žalmů představuje náhradu za kulturně podmíněnou smuteční hudbu a byl prezentován křesťanskými pisateli jako protipól k hudbě (a hluku) zlo přitahujících tehdejších nekřesťanských praktik¹¹⁷⁹. Přirozená lidská tendence naříkat však určitě mezi křesťany pokračovala, vzhledem k tomu, že kárání ze strany křesťanských vůdců byla častá.

3.1. Význam přímluvných modliteb za zemřelé

Smrt, aspoň smrt „přirozená“ a nikoli násilná, nepadá na člověka zčista jasna. Předchází ji stáří, to jest na jedné straně ubývání životních sil a možností, na druhé straně zvyk a únava. Lidský život jako objevování a tvoření nezbytně ztrácí na zajímavosti a dramatičnosti, jak se člověk obaluje zkušenostmi a nakonec „všude už byl, všecko zná a všecko viděl“. Pro starého člověka se tak představa „života bez konce“ může stát noční můrou bezedné a nikdy nekončící nudy. Jak píše evangelický teolog Eberhard Jungel, „křesťanská víra nás nezprošťuje strachu ze smrti a nenávisti, kterou k ní chováme, ale zbavuje strach ze smrti i z něho vyplývající nenávist jejich slepoty. Víra nás učí smrt chápat, projasňuje ji světlem evangelia. A tím osvětluje i temnotu smrti.“¹¹⁸⁰

Vztah člověka ke smrti je bipolární. Na jedné straně je ve znamení úcty pozůstalých k zemřelému, na druhé straně je jeho součástí strach z mrtvých. Každý pohřební obřad je ovlivněn těmito dvěma aspekty. Způsob, jakým lidé pohřbívají mrtvé, reflektuje jejich náboženské smýšlení a sociální postavení. Kultový charakter pohřebního ritu, tedy jeho religiózní podstatu, vyzdvihovalo paradigma evolucionizmu v druhé polovině 19. století. Vliv náboženství se projevuje především v pohledu na smrt, posmrtný život a na způsob přechodu ze světa živých do světa mrtvých. Sociologický a funkcionalistický přístup ke studiu pohřebního ritu, který se uplatňuje od 20. století, klade naopak největší důraz na sociální podmíněnost pohřebního rituálu¹¹⁸¹. Jeho celkový charakter tak závisí na příslušnosti mrtvého k určité společenské skupině, především mocenské a majetkové. Slované a Germáni, jež tvořili převážnou část střeoevropského obyvatelstva, žili původně v patriarchálním rodovém zřízení. Jeho základem byly rodiny či velkorodiny, jejichž hlavou byl otec. Ekonomickou jednotkou byla rodová obecina se společným vlastnictvím všech výrobních prostředků. Majetková a sociální diferenciacce nebyla veliká¹¹⁸².

Společnost byla řízena zvykovým právem, založeným na přirozené zkušenosti. Původní náboženství Germánů a Slovanů bylo polyteistické a obsahovalo animistické a démonistické prvky. Vyvíjelo se spontánně evoluční cestou a odráželo vztah lidí k přírodě a jejich přirozený vztah ke všem aspektům života. Svět mrtvých byl chápán

¹¹⁷⁸ Srov. KOTRLÝ Tomáš: Pohřeb Ježíše Krista, Pána a Spasitele, op. cit., 208n.

¹¹⁷⁹ Srov. QUASTEN Johannes: Music and Worship in Pagan and Christian Antiquity, Washington DC: Pastoral Press, 1983, 158.

¹¹⁸⁰ Viz JÜNGEL E.: Der Tod als Geheimnis des Lebens, in: TÝŽ, Entsprechungen: Gott - Wahrheit - Mensch. Theologische Erörterungen, München 1980, 338.

¹¹⁸¹ KREKOVIČ E.: Pohřební rítus a sociální struktura, in: Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Ed. E. Krekovič, 6-10. Bratislava, 2003, 6.

¹¹⁸² PODBORSKÝ V.: Dějiny pravěku a rané doby dějinné. Brno 1997, 281.

materiálně, tzn. měl podobný charakter jako svět živých, byl však od něj striktně oddělen. Struktura vyspělé, sociálně rozvrstvené feudální společnosti byla založena na majetkové diferenciaci jednotlivých vrstev obyvatelstva a budována na křesťanském základě.

Na tomto místě se jen pokusíme upozornit na jeden jediný bod z tohoto nevyčerpatelného tématu: vzájemný vztah duše a těla je nejproblematičtější a nejzajímavější v kritických bodech pozemského života člověka, tedy v jeho narození a smrti. Vzhledem k teologickým potřebám (individuální eschatologie) bývá nejčastěji pozornost upřena na konec lidského života¹¹⁸³. Základním tématem helénistického, zvláště platonizujícího myšlení bylo výrazně dualistické pojetí světa a člověka. Platón si rozdělil svět na svět ideí, jedinou pravou skutečnost (NOÉTA), a svět smyslových skutečností (AISTHÉTA), jenž je jen stínem prvního¹¹⁸⁴. Z toho zákonitě vyplývá, že smyslový svět je méně dokonalý, dokonce špatný. Také tělo je věc špatná¹¹⁸⁵, kam duše upadla v důsledku osudové chyby¹¹⁸⁶. Tělo je pro duši hrobem¹¹⁸⁷ (SÓMA = SÉMA) či vězením nebo bahnem, v němž se utápí¹¹⁸⁸. Platóna v tom následuje Filón¹¹⁸⁹. V takto pojaté antropologii platí, že se duše, chce-li dojít k svému pravému cíli, musí co nejvíce osvobodit od těla, očistit (KATHARSIS). A tělo se úzce pojí se smrtelností a zvláště sexualitou. Tyto Platónovy myšlenky pronikly postupně téměř doslovně křesťanskou spiritualitu¹¹⁹⁰

Podle P. Althause a E. Jüngela¹¹⁹¹ je antiteze biblického a řeckého myšlení duchovně historický předpoklad teologie smrti, která už od 16. století určovala stále více rukopisů teologické práce¹¹⁹². Nový přístup nalézáme u evangelického teologa R. Bultmanna, který se snažil poukázat na závažnost eschatologie v její existenciální interpretaci¹¹⁹³. Na základě odmytologizování biblických textů dochází k závěru, že mluva o zániku světa v eschatologii vůbec nevyjadřuje skutečnost kosmické katastrofy na konci věku, nejedná se ani o vzdálenou budoucnost, ale o událost, která se děje „právě teď a nyní“¹¹⁹⁴. V evangeliu sv. Jana byla podle Bultmanna temporální eschatologie zrušena ve prospěch existenciální. Zde už se z hlediska času nic neočekává (pouze

¹¹⁸³ Neméně zajímavé a aktuální je však i téma vzniku lidské bytosti – Viz kapitulu Lidské pozůstatky v klinickém odpadu.

¹¹⁸⁴ Srov. Plato, Rep. 514a nn. (obraz jeskyně; česky PLATÓN: Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias, přel. F. Novotný, Praha: Oikoymenh, 2003, 245nn.).

¹¹⁸⁵ Srov. Plato, Phaed. 66b (česky PLATÓN: Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón, Faidón, Kratylos, Theaitétos, Sofisté, Politikos, přel. F. Novotný, Praha: Oikoymenh, 2003, 93)

¹¹⁸⁶ Srov. např. Plato, Phaedr. 246c; 248a-c (česky PLATÓN: Parmenideš, Filébos, Symposion, Faidros, Alkibiadés I,II, Hiparchos, Milovníci, přel. F. Novotný, Praha: Oikoymenh, 2003, 243 a 244n.).

¹¹⁸⁷ Srov. Plato, Gorg. 493a (česky PLATÓN: Gorgias, přel. F. Novotný, Praha: Oikoymenh, 2003, 292)

¹¹⁸⁸ Srov. např. Plato, Rep. 533d (česky PLATÓN: Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias, přel. F. Novotný, Praha: Oikoymenh, 2003, 269).

¹¹⁸⁹ Obraz vězení: Philo, De ebrietate 101 (Les oeuvres de Philon d'Alexandrie - CPhA 11-12, (ed.) J. Gorez, 1962, 64-67); De migratione Abrahami 9 (CPhA 14, (ed.) J. Cazeaux, 1963, 98n.) aj. ; obraz hrobu: Philo, Legum allegoriae 1,108 (CPhA 2, (ed.) C. Mondésert, 100n.); De specialibus libus 4,188 (CPhA 25, (ed.) Daniel, 1975, 320n.). Podobně i Plóinos.

¹¹⁹⁰ Viz VENTURA Václav: Spiritualita křesťanského mnišství, text edičně připravil Ondřej Koupil, Praha – Břevnov: Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha & sv. Markéty, 2006, 83.

¹¹⁹¹ Srov. ALTHAUS : Die letzten Dinge. Lehrbuch der Eschatologie, 1. vyd. 1922; Gütersloh; 1956; (úvod) 5nn; JÜNGEL E. : Tod, Stuttgart-Berlin; 1971; 13-211.

¹¹⁹² V současnosti k diskusi o filozofii smrti přispěli teologové jako např. K. Rahner, G. Greshake, O. Lohfing, J. Ratzinger.

¹¹⁹³ Srov. studie BARTH Karel, BULTMANN Rudolf: Ein Versuch ihn zu verstehen, Zürich 1952; KORNER J. : Eschatologie und Geschichte. Eine Untersuchung des Begriffes des Eschatologischen in der Theologie Rudolf Bultmanns, Hamburg-Bergstedt 1957.

¹¹⁹⁴ Srov. BULTMANN Rudolf: Ježíš Kristus a mytologie, Oikoymenh , Praha 1995, 18-25.

církevní redakce opět doplnila nauku o posledních věcech); eschatologické se z kategorie časovosti stalo kategorií opravdovosti, kategorií existenční. Bultmann vidí v této transpozici z času do existence dosažení toho podstatného v křesťanství a v janovském křesťanství jeho platný výklad vůbec. Přitom mu ale zůstává jasné, že Jan rozuměl Ježíši lépe než sám sobě; že odmytologizoval blízce eschatologické židovské prorocství v jeho existenciální hlubině. Zde se podle Josefa Ratzingera objevují ve skutečnosti velmi důležité základní metodické otázky: Je možné, že pozdější výklad lépe chápe to, co bylo na počátku, než starší zprávy? Je možné, že původní chápání proniklo hlouběji k věci než pouhá historická rekonstrukce? ¹¹⁹⁵

Podle dialogické interpersonální zkušenosti se smrt už primárně neprožívá - jak to odpovídá tradičnímu metafyzickému pojetí smrti - jako oddělení těla a duše, nýbrž jako oddělení od milovaného člověka ¹¹⁹⁶. Protože láska znamená spojení v "my" a ve společném světě, jeví se smrt na horizontu interpersonality také jako ztráta světa. Protože vlastní „bytí sebou“ se chápe jako spolubytí, jako spolubytí v lásce a v jí neseném světě, jeví se smrt zároveň jako ztráta sebe. Ale především: při smrti milovaného člověka může dojít k zatemnění chápání skutečnosti v celku, můžeme to označit jako zatemnění horizontu bytí. Prožívám potom nejen ztrátu druhého člověka, nýbrž „ztrátu veškeré vazby k životu, k bytí, absolutní labilitu, nicování nicoty“ ¹¹⁹⁷. Patrně nejpůsobivější příklad zkušenosti, o níž mluvíme, dává Augustin ve IV. knize svých Vyznání (Confesiones). Augustin (354-430) zde mluví o smrti svého přítele z mládí, k níž došlo už před lety: „Duše má a duše jeho byla jednou toliko duší ve dvou tělech.“ ¹¹⁹⁸

Smrt a stav smrti je z antropologického hlediska univerzální záležitostí, protože každý člověk končí svůj pobyt na této zemi ¹¹⁹⁹. Právě v tomto okamžiku se díky Kristovu sestupu do hlubin hrobu a jeho vítězství nad smrtí také každý osobně setkává s Kristem ve své vlastní smrti. Univerzalita smrti jakožto důsledku hříchu se tak stává univerzalitou spásy a možnosti každého člověka setkat se s Kristem tváří v tvář. Na základě zvláštní výsady mohou však být jednotlivci uchráněni před smrtí. Písmo sv. píše o Henochovi, že byl vzat (do nebe) před smrtí ¹²⁰⁰ a o Eliášovi, že vstoupil v ohnivém vichru na nebesa ¹²⁰¹.

Na jedné straně je smrt pro křesťany absolutně zlá, ne ve smyslu nějakého personifikovaného protivníka absolutně dobrého Boha, ale jako totální nesmysl, jako absurdní zmar všech hodnot. Proto spása v podstatě spočívá v porážce moci této všepohlcující černé díry ve vesmíru lidské existence. Na druhé straně ale ani

¹¹⁹⁵ RATZINGER J. : Eschatologie - smrt a věčný život, op. cit. , 27.

¹¹⁹⁶ Srov. SCHERER Georg: Smrt jako filozofický problém, z něm. orig. Das Problem des Todes in der Philosophie (1998) přel. K. Šprunk, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2005, 90.

¹¹⁹⁷ WIPLINGER F. : Der personal verstandene Tod, München und Freiburg 1970, 44.

¹¹⁹⁸ Vyznání IV, 6, Kuncíř, 1926, přel. M. Levý. Podobně říká o smrti své matky: „Můj život byl nyní roztržen, poněvadž byl utvořen ze života jejího a mého.“ IX, 12.

¹¹⁹⁹ Dlužno podotknout, že Pius XII. se v roce 1950 při definici dogmatu o nanebevzetí Bohorodičky neodvážil rozhodnout otázku, zda Maria zemřela, nebo zda byla přímo převedena s tělem i duší do plnosti Kristovy slávy; Srov. FIORES DE: Maria, Madre di Gesù, Bologna 1992, 176. Proto také slavnostní definice nehovoří o smrti, ale pouze o konci běhu jejího pozemského putování. - „Naší autoritou vyhlášíme, prohlašujeme a definujeme jako Bohem zjevené dogma, že neposkvrněná Bohorodička a ustavičná Panna Maria, když se uzavřel běh jejího pozemského života, byla vzata s duší i tělem do nebeské slávy.“ PIUS XII. : Munificentissimus Deus (apoštolská konstituce ze dne 1. 11. 1950) n. 44, in: POSPÍŠIL C. V. : Nanebevzetí Bohorodičky ve světle dokumentů magisteria, Olomouc, 2000, 63-64.

¹²⁰⁰ Žd 11,5; Srov. Gn 5,24; Sir 44,16; 49,16.

¹²⁰¹ 2 Král 2,11; 1 Mk 2,58.

křesťanství nemůže popřít prostě fakt, že smrt je součástí přírodního koloběhu a že by bez ní vlastně nebylo ani života, případně nového života. A že dokonce ani Kristovo vítězství nad smrtí nelikvidovalo smrt definitivně a nechávají dosud působit. Křesťanství tedy musí nějak akceptovat její dočasnou přirozenost.

Tělesná smrt, které by byl člověk ušetřen, kdyby nebyl zhřešil¹²⁰², bude podle učení křesťanské víry přemožena, až všemohoucí a milosrdný Spasitel vrátí člověku spásu, o kterou se svou vinou připravil. Bůh totiž člověka povolal a volá, aby k němu přilnul celou svou přirozeností ve věčném společenství neporušitelného božského života. Tohoto vítězství dosáhl Kristus, když svou smrtí osvobodil člověka od smrti a znovu vstal k životu¹²⁰³. Dobře zdůvodněná víra tedy dává kterémukoli přemýšlejícímu člověku odpověď na jeho úzkost z toho, co ho v budoucnosti čeká; zároveň mu poskytuje možnost být v Kristu ve spojení s milovanými bratry, kteří již zemřeli, a dává mu naději, že u Boha dosáhli pravého života. Pokud nevěřící filozof nemůže vstoupit do všech způsobů křesťanské zkušenosti, musí se aspoň snažit získat maximum ze zkušenosti věřících filozofů, i když jde o zkušenost zdálky. Nevěřící filozof by nikdy neměl apriorně popírat, že křesťanská zkušenost existuje.

3.1.1 Anima unica forma corporis

Rahner považuje formuli: *anima unica corporis forma* za nepostradatelnou pro teologickou antropologii. Tělo je „Selbstvollzug der Seele“ (sebeuskutečnění duše), je její „Ausdruck“ (výraz) a symbol. To platí i pro jednotlivé části nebo údy těla, neboť „každá část v sobě nese symbolickou sílu a funkci celku“¹²⁰⁴. Pro zastánce augustiniánské tradice si duše slouží tělem jako nosičem¹²⁰⁵. Tělo ale není jen stroj, který čeká na dech života¹²⁰⁶. Jestliže smrt znamená rozdělení duše a těla, jaký je status těla, které opustil jeho formující princip, sebeuskutečnění a symbol? Mrtvá osoba již není skutečnou osobou. Mrtvola není ve vlastním slova smyslu lidská, ale představuje zvláštní, odlišný útvar¹²⁰⁷. Skutečně říká sv. Tomáš Akvinský, že mrtvola už není tělem. Jen díky duši tělo existuje, pokud se duše oddělí, zbylým částem těla nenáleží tento název, leč *equivoco*. Stejná slova se občas používají pro různé věci. Tak se mluví o oku mrtvého, stejně jako se mluví o oku na obraze či na soše¹²⁰⁸.

Jak potvrdil Čtvrtý lateránský koncil, který prohlásil, že všichni budou vzkříšeni se svými těly, která mají nyní¹²⁰⁹. Jinými slovy, nesmrtelnost lidské duše zajišťuje identitu našeho těla ve vzkříšení¹²¹⁰. Materiální elementy, ze kterých se tvoří naše tělo, jsou organizovány působením duše. Právě proto se tělo po oddělení od duše rozpadá,

¹²⁰² Srov. Mdr 1,13; 2,23-24; Ř 5,21; 6,23; Jk 1,15.

¹²⁰³ Srov. 1 K 15,56-57.

¹²⁰⁴ Zur Theologie des Symbols, in: Schriften zur Theologie IV, Einsiedeln Köln 1960, 275 -311, zde 305n.

¹²⁰⁵ K předscholastickým koncepcím situace duše po smrti viz ANGENENDT Arnold: Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vomfrühen Christentum bis zur Gegenwart, München 1997, 102-106.

¹²⁰⁶ Srov. GRESHAKE Gisbert, KREMER Jakob: Resurrectio Mortuorum. Zum theologischen Verständnis der leiblichen Auferstehung, Darmstadt 1992, 224-226.

¹²⁰⁷ Srov. BERNATH Klaus: Anima forma corporis. Eine Untersuchung über die ontologischen Grundlagen der Anthropologie des Thomas von Aquin, Bonn 1969, 184.

¹²⁰⁸ ST Ia, q. 76, a. 8.

¹²⁰⁹ Již vyznání víry Fides Damasi, DENZINGER n° 72. Formulace lateránského koncilu: „qui omnes cum suis propriis resurgent corporibus, quae nunc gestant“. DENZINGER n° 801.

¹²¹⁰ Srov. PETRÁČEK Tomáš: Ostatky, svatí a anima separata u Tomáše Akvinského, in: Světci a jejich kult, (ed.) Petr Kubín, Hana Pátková a Tomáš Petráček, Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha: nakl. Tomáš Halama 2006, 13-25, zde 19.

neboť mu schází jeho informující princip¹²¹¹. Identita těla se tedy definuje na prvním místě nikoliv hmotou, ale duší konkrétní lidské osoby, odkud se odvozují podstatné vlastnosti těla. Na námitky proti účtě prokazované ostatkům svatých sv. Tomáš odpověděl: Necitelné tělo neuctíváme pro ně samé, nýbrž pro duši, která s nimi byla spojena a která nyní přebývá u Boha v blaženém nazírání (*corpus insensibile non adoramus propter seipsum, sed propter animam [. .] quae nunc fruitur Deo*), a pro Boha, jehož byli služebníky. Mrtvé tělo světce není numericky totéž, jako bylo dříve za jeho života, kvůli rozdílnosti formy (*diversitatem formae*), kterou je duše. Je ale totéž totožností hmoty (*identitate materiae*), která se má opět s formou spojit¹²¹².

Duše je forma, které je vlastní schopnost existovat i bez těla, a která má tendenci předat tělu svou nesmrtelnost¹²¹³. Je nesmrtelná a nemá v sobě princip porušitelnosti¹²¹⁴, přitom ale očekává zmrtvýchvstání. Bez těla se nachází ve stavu proti své přirozenosti (*contra naturam*) či mimo svou přirozenost¹²¹⁵. Duše je připravena o to, co tvoří podstatnou část její esence (působit tělo). Stav oddělené duše se proviňuje proti přirozenosti, jedná se o stav napětí a nenaplněnosti. Smrt je pro člověka zlem¹²¹⁶. Je zlem také pro duši, protože tělo je pro ni nanejvýš nezbytné (*maximè necessarium*)¹²¹⁷. Jedná se o stav nedokonalosti¹²¹⁸, který se protiví důstojnosti lidské osoby a také spravedlnosti Boží¹²¹⁹.

Duše je tedy zároveň formou a zároveň realitou schopnou samostatné existence. Duše přijímá stav ryzí formy, který není v souladu s její přirozeností, ale který představuje nevyhnutelný důsledek přirozenosti těla. Tento paradoxní stav vyjadřuje komplexitu člověka mezi smrtelným tělem a nesmrtelnou duší. Subsistence duše po tělesné smrti je filozofický závěr a zároveň pádný argument pro nezbytnost zmrtvýchvstání¹²²⁰. Lidská osoba nemůže natrvalo zůstat v napětí rozděleného stavu. Je nemožné, aby to, co je proti přirozenosti a akcidentální, přetrvalo navěky. Milost a oslavení předpokládá přirozenost. Naprosto dokonalá blaženost (*omni-moda perfectio*) lidské osoby vyžaduje spojení duše a těla, tedy zmrtvýchvstání. 49 Duše se sama nemůže spojit s tělem, protože v sobě neuchovává žádný aktivní princip vzkříšení z mrtvých. Zmrtvýchvstání není přirozené, je to dílo samotného Boha, zázrak¹²²¹. Svobodný dar Stvořitele, který odpovídá a přesahuje nejhlubší touhy přirozenosti¹²²².

Může tedy oddělená duše vědět, co se děje na zemi? Může slyšet naše modlitby? Odpověď Tomáše, který zásadně mluví o oddělených duších, nikoliv o lidech, zní takto: Podle modu své existence náleží světu nebeskému, nikoliv pozemskému, což vylučuje přirozené poznání. Duše zemřelých mohou znát události tohoto světa skrze poznání nadřazené poznání přirozenému, pokud jim je dáno nadpřirozeným

¹²¹¹ Srov. GRESHAKE Gisbert, KREMER Jakob: *Resurrectio Mortuorum*. op. cit. , 216-239, 229. Bytí mrtvolý je cosi jako připomínka duše, která jí kdysi dávala tvar.

¹²¹² ST IIIa, q. 25, a. 6.

¹²¹³ Srov. PESCH Otto Hermann: *Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin*. Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs, Mainz 1967, 829.

¹²¹⁴ ST Ia, q. 75, a. 1, 2, 6.

¹²¹⁵ ST, Ia, q. 118, a. 3. ; Ia, q. 89, a. 1. ; SCG 79, n° 4135.

¹²¹⁶ K dvojí povaze smrti (smrt jako přirozená událost těla a smrt jako trest za prvotní hřích), srov. LEGET Carlo: *Living with God*. Thomas Aquinas on the Relation between Life on Earth and „Life“ after Death, Leuven 1997, především, 77-82.

¹²¹⁷ ST Ia, q. 84 a. 4.

¹²¹⁸ Der Tod ist demnach „natürlich“, aber nicht „naturgemäss“. PESCH: *Theologie*, op. cit. , 830.

¹²¹⁹ ST, Ia, q. 29, a. 3, ad 2.

¹²²⁰ Proto ho Tomáš tak často zdůrazňuje, LEGET: *Living*, op. cit. , 225.

¹²²¹ ST, I-IIae, q. 4, a. 5, ad 4.

¹²²² IV Sent, dist. 43, q. 1, a. 1.

ustanovením božské prozřetelnosti. Může se tak stát inspirací Ducha svatého nebo prostřednictvím andělů¹²²³.

Kanonické právo upravuje záležitost konečného umístění těla do posvěceného hrobu; vynáší soud o tom, kdo smí být pohřben v kostele, a naopak o tom, kdo nesmí být pohřben na posvátné půdě. Kanonické právo však tímto zároveň odjímá zesnulému i církevní přímluvy, které jsou už na středověké pařížské univerzitě Alexandrem z Hales považovány za *“dobrodiní, jímž církev může snižovat tresty svých příslušníků.*“¹²²⁴ Odepřením církevního pohřbu prodlužuje církev svou moc nad věřícími za hranici smrti. Z této perspektivy je tak u Alexandra z Hales a obecně v učení církve poprvé jasně formulován smysl pojmu obcování svatých (communio sanctorum). Ve 4. článku oddílu XL v o přímluvách za mrtvé pak Albert Veliký opakuje, že přímluvy mají účinnost jen pro mrtvé v očistci, připomíná, že vycházejí od církve, a zdůrazňuje, že pramenem přímluv je láska církve bojující (charitas Ecclesiae militantis), a že mohou-li mít mrtví prospěch z přímluv živých, neplatí to opačně¹²²⁵.

Ještě explicitnější je apoštol Pavel ve svém *Napomenutí k věrnému životu*: „Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli. Nesmíte pro ně truchlit tak jako ostatní, kdo nemají naději¹²²⁶.“ Těmi, kteří nemají naději, se rozumějí ti, kteří nevěří v jediného izraelského Boha. Církevní otcové posléze oscilovali mezi dvěma postoji - radikálnějším a umírněným. Například Řehoř z Nyssy¹²²⁷ připomíná zbytečnost pohřebních obřadů pro mrtvé, a tím se překvapivě sblíží s Lúkianem. Jan Zlatoústý¹²²⁸ se naopak ztotožňuje s názorem, že v oplakávání je třeba zachovávat míru, jak to zdůrazňuje také Sírachovec. Svatý Ambrož¹²²⁹ považuje nářek nad mrtvými za nesmyslný, zatímco svatý Augustin se domnívá, že pohřební obřad je spíše útěchou pro živé než „pomocí pro ty, kteří jsou mrtví“. Konečně Isidor ze Sevilly tvrdí: „Přestože pieta vůči pokřtěným mrtvým přikazuje oplakat je, víra naopak zakazuje plakat nad nimi.“¹²³⁰

Sv. Tomáš Akvinský, zdá se mi, jako by pojednával o duchovní pomoci mrtvým jen z povinnosti, ne jako o podstatném problému, ale jako o otázce, která je, jak se říká žargonem středověké univerzity, „v programu“, a je třeba ji zodpovědět. Pokračuje ve výkladu o posmrtném osudu člověka v Dodatku Summy teologické otázkou LXXI, v níž hovoří o přímluvách za mrtvé. Až do 19. století je to podle některých autorů nejhlubší pojednání o dotyčném tématu¹²³¹. Tomáš v něm odpovídá na čtrnáct otázek: 1) Mohou přímluvy za určitého mrtvého prospět jinému mrtvému? 2) Mohou živí svými skutky pomáhat mrtvým? 3) Mohou mrtvým prospět přímluvy konané hříšníky? 4) Jsou přímluvy za mrtvé nějak užitečné těm, kdo je konají? 5) Jsou přímluvy užitečné zatraceným? 6) Jsou užitečné těm, kdo jsou v očistci? 7) Jsou užitečné dětem, které jsou v limbu? 8) Jsou užitečné blaženým? 9) Jsou zesnulým

¹²²³ ST Ia, q. 89, a. 8.

¹²²⁴ Suffragium enim est meritum Ecclesiae, poenae alicuius diminutivum. Viz Alexandr z Hales, Glossa in IV libros sententiarum Petri Lombardi, sv. IV, Biblioteca Franciscana scholastica Medii Aevi, Quaracchi 1957, 354.

¹²²⁵ Alberti Magni, Opera omnia, (ed.) A. Borgnet, sv. 30, Paris 1864, 603-604.

¹²²⁶ I Tes 4, 13.

¹²²⁷ PG XL VI; Gregorius Nyssenus; 497a-537b; 1863

¹²²⁸ PG LXI; Johannes Chrysostomos; 791; 1862

¹²²⁹ PL XVI; Ambrosius; 1101; 1880

¹²³⁰ PL LXXXIII; Sancti Isidori hispalensis, tomi quintus, sextus et septimus; 738; 1862

¹²³¹ Viz GOFF J. Le: Zrození očistce, z francouzského originálu La naissance du Purgatoire, vydaného nakladatelstvím Éditions Gallimard v roce 1981, přeložila Věra Dvořáková, Vyšehrad, Praha 2003, 264. Od Goffa přejímám také překlad Summy, otázky LXXI.

užitečné modlitby církve, svátost oltářní, almužny? 10) Jsou jim užitečné církví udělované odpustky? 11) Jsou jim užitečné okázalé pohřební obřady? 12) Jsou přímluvy užitečnější tomu, komu jsou určeny, než ostatním zesnulým? 13) Jsou přímluvy konané za více mrtvých naráz stejně užitečné každému z nich, jako kdyby byly určeny výhradně jednomu? 14) Jsou hromadné přímluvy stejně užitečné těm, kdo nemají žádné jiné, jako přímluvy speciální a přímluvy hromadné těm, kdo mají oboje?

Pro mne je ústředním tématem otázka č. 11 o užitečnosti okázalých pohřebních obřadů, takže ji pojednám na tomto místě. Pokud jde totiž o užitečnost okázalých pohřebních obřadů, Tomáš je ještě liberálnější než Augustin, na něhož se odvolává. Augustin říkal, že „cokoli se dělá pro tělo mrtvých, dělá se pouze z lidské povinnosti, ale pro život věčný jim to k ničemu není“¹²³². Podle Tomáše pohřební obřad může zesnulým posloužit nepřímo, jako příležitost k dobrým skutkům konaným ve prospěch církve a chudých a podnět k modlitbám za nebožtíka. A je-li zesnulý pochován do svatostánku nebo na nějakém svatém místě a není to jen pro jalovou slávu, může tím získat pomoc světce, v jehož blízkosti bude spočívat. Tady je Tomáš člověkem své doby a svého řádu. Dominikáni (i františkáni) pohřbívání laiků (hlavně mocných a bohatých) do svých kostelů a na své hřbitovy nejen dovolují, ale dokonce i vítají, a laici se výsady pohřbení v kostele, do té doby vyhrazené jen klerikům a řeholníkům, dožadují stále častěji. Ale nejzajímavější je tento článek možná tím, že zde Tomáš s odvoláním na slova svatého Pavla „nikdo přece nemá v nenávisti své tělo“ (Ef 5, 29), prohlašuje, že „tělo je součástí lidské přirozenosti, je tedy přirozené, že je člověk má rád“. Ocitáme se tu daleko od tradičního klášterního pohrdání tělem, „tím odporným šatem duše“¹²³³.

Filozoficky neřešitelnou situaci oddělené duše¹²³⁴ v kontextu víry zachraňuje zásah Boží spásné vůle, která obnovuje ve zmrtvýchvstání původní jednotu těla a duše a otvírá tak nové možnosti poznání a jednání. Tomášova teorie *anima - unica forma corporis* umožňuje pojednat řadu věroučných otázek zcela novým způsobem¹²³⁵. Teprve Kristovo zmrtvýchvstání zde přináší novou naději, která ale neubírá nic z celkové smrti, ve které neumírá tělo, ale člověk, jak sám jazyk právem vyjadřuje: „Já umírám.“ - nikoliv: „Mé tělo umírá.“ Představa *animae separatae* (oddělené duše), která bez těla vyčkává příchod soudného dne, se jeví jako velmi problematická¹²³⁶. Tento rozpor se mnozí teologové snaží řešit pomocí teorie „vzkříšení ve smrti“¹²³⁷.

3.1.2 Očistec

Soustředíme svou pozornost na osud zesnulého v očistci – odrážející se ve vzpomínkových, smutečních obřadech – pouze z důvodu praxe modliteb za zemřelé, protože tato víra vyjadřuje svou vitalitu více v lidové zbožnosti než v liturgii. Novény a zbožné praktiky – např. almužny či jiné skutky milosrdenství,

¹²³² De cura pro mortuis gerenda, kap. XVIII.

¹²³³ Toto pohrdání tělem - panující hlavně v kláštorech - středověkým křesťanským myslitelům (včetně mnichů) přesto nebránilo v přesvědčení, že ke spáse je možné pracovat jediň „tělem i duší“ a dokonce právě prostřednictvím těla.

¹²³⁴ Srov. KLUXEN Wolfgang: Anima Separata und Personsein bei Thomas von Aquin, in: Thomas von Aquino. Interpretation und Rezeption (Studien und Texte), (ed.) W. Eckert, Mainz 1974, 115.

¹²³⁵ GRESHAKE, KREMER: Resurrectio, op. cit. , 232.

¹²³⁶ Srov. RAHNER: Zur Theologie des Todes, op. cit. , 30.

¹²³⁷ Srov. např. GRESHAKE G. , LOHFINK N. : Nahewartung - Auferstehung - Unsterblichkeit. Untersuchungen zur christlichen Eschatologie, Questiones disputatae (ed. K. Rahner, H. Schlier), Freiburg 1958 n (QD) 71, Freiburg 1975. Srov. také DOLISTA J. : Perspektivy naděje, Brno 1997, 93-99.

posty a získávání odpustků, a především modlitby žalmu Z hlubin volám (De profundis, Žl 130) a krátké formule Odpočinutí věčné (Requiem aeternam), která často doprovází modlitbu Anděl Páně (Angelus Domini), modlitby svatého růžence a požehnání rodinného stolu - stejně jako důraz na shovívavost získanou „pro bídné duše“ znamenala pro věřící více než pohřební liturgie. V tomto kontextu byla i mše využívána pro vysvobození duší z očistce. Tento vývoj pohřebního obřadu probíhal v tandemu s pozměněnou teologií posmrtného života, z pohledu rané církve vnímaného jako *refrigerium interim*, předsíní nebes¹²³⁸. Ve třináctém století začalo být dané vnímání nahrazováno vědomím očistce, spíše podobného předsíní pekla. Tradiční katolické myšlení chápe očistec s hlubokou mravní a psychologickou logikou, zatímco protestanté ho vnímají jako popírání úplného spasení zprostředkovaného Kristem a předpokládají, že během vzkříšení okamžitě dojde k potřebným proměnám dříve, než se hříšníci setkají s Bohem.

Po celý středověk i raný novověk pohřební praxe zůstala navzdory nového chápání očistce bez větších proměn¹²³⁹. Ve smrti se spravedlivý setkává s Bohem, který jej povolává k sobě, aby ho učinil účastným na božském životě. Nikdo však nemůže být přijat do Božího přátelství a důvěrnosti, jestliže nebyl dříve Bohem očištěn od osobních následků všech svých vin¹²⁴⁰. „*Církev nazývá toto konečné očišťování vyvolených očistcem; to je něco úplně jiného než trest zavržených. Církev formulovala nauku víry o očistci zvláště na florentském a tridentském sněmu.*“¹²⁴¹

Odtud vychází zbožný zvyk konat přímluvné modlitby za duše v očistci. Jsou naléhavou prosbou k Bohu, aby byl k zesnulým věřícím milosrdný, očištil je ohněm své lásky a uvedl do svého království světla a života. Pohřební liturgie včetně mše začala být vírou v očistec sloužena pro klid duše zesnulého¹²⁴². Učení o očistci se i podle Katechismu katolické církve¹²⁴³ opírá o modlitbu za zemřelé, která se ujala v židovské praxi¹²⁴⁴. Na základě společenství svatých mohou věřící ještě putující

¹²³⁸ Srov. Tertullian: De anima, 53, 54, 55.

¹²³⁹ Hrobky v Tipase přinesly jeden zajímavý - a nový - detail pro chápání pojmu očistce (*refrigerium*): přítomnost nádrží a studní a význam přičítaný vodě. Zdá se, že voda nepředstavovala jen součást jídla, ale rozlita po hrobce možná nutně patřila k onomu *refrigeriu*, o němž hovoří texty. Jak totiž víme, pojem *refrigerium* od první chvíle, kdy začal být užíván, sloužil starověkým pohanům, a poté i křesťanům (Skutky 3,20), jako jeden z nejpregnantnějších obrazů zásvětní blaženosti. Monument, jaký máme před očima, umožňuje domněnku, že voda rozlita po výzdobě z mořských zvířat představovala, v souvislosti s pohřební hostinou, ono „osvěžení“, *refrigerium*, jaksi ve zkonkretizované podobě. Srov. MARROU H. I. : Une inscription chrétienne Tipasa et le *refrigerium*, in: Antiquités africaines, sv. 14, 1979, 269. Cit. dle GOFF J. Le: Zrození očistce, op. cit. , 56

¹²⁴⁰ PP 251

¹²⁴¹ KKC 1031; srov. DS 1304, 1820, 1580

¹²⁴² Viz RUTHERFORD Richard, BARR Tony: The Death of a Christian: The Order of Christian Funerals, rev. (ed.), Collegeville, MN: Pueblo, 1990, 95.

¹²⁴³ KKC 1032

¹²⁴⁴ Srov. 2 Mk 12,42-45.

na zemi pomáhat duším v očistci obětováním modliteb za zemřelé, zvláště eucharistické oběti, ale také almužen, odpustků a kajících skutků¹²⁴⁵.

Purgatorium je představou, která se objevuje v mnoha náboženstvích (i u Řeků a Římanů, u Platona a Vergilia), nenajdeme ji však ve staro- či novozákonních spisech; ¹²⁴⁶ prosadila se teprve v patristice (u Origena, Cypriána, Augustina a Řehoře) a v liturgii; v souvislosti se středověkým kultem dušiček hrála nesmírně důležitou roli a definována byla na Tridentském koncilu ¹²⁴⁷, který problém místa a způsobu (oheň) nechal bez povšimnutí a varoval před zvědavostí, pověrou a zištností. Sporná zůstává otázka odpustků (které se dnes fakticky téměř opomíjejí) stejně jako mnohé zbožné skutky a soukromá zjevení, která se odvolávala na představu očistce; proti tomu vcelku po právu protestoval v roce 1517 Martin Luther svými tezemi, které vedly ke vzniku reformace. Učení o očistci bylo definováno nejprve proti Řekům na koncilech Lyonském 1274 a Ferrarsko-Florentském 1439, potom proti protestantům na koncilu Tridentském 1563: slovu „oheň“ se konstantně vyhýbají¹²⁴⁸.

Prohlášení římské kongregace ze 17. května 1979 “K několika otázkám eschatologie“¹²⁴⁹ obhajuje toto tradiční učení v hlavních bodech, jako je víra ve věčný život, nebe a peklo.

Církevní tradice mluví, s odvoláním na některé texty Písma, o očistném ohni: Co se týká některých lehkých hříchů, je třeba věřit, že před posledním soudem je očistný oheň; vždyť ten, který je pravda, říká, že jestliže se někdo rouhá Duchu svatému, nebude mu odpuštěno ani v tomto věku, ani v budoucím¹²⁵⁰. Ti, kteří umírají v Boží milosti a přátelství, ale nejsou dokonale očištěni, i když jsou si jisti svou věčnou spásou, jsou po smrti podrobeni očišťování, aby dosáhli svatosti, která je nutná pro vstup do Boží radosti¹²⁵¹.

Možnost očisty za hranicemi našeho života má vyjádřit skutečnost, že cílem odepření církevního pohřbu není zničení člověka nebo jeho nekonečné trápení, ale očista a konečná záchrana. Východní církve se modlí za zemřelé, ale její postoj k nauce o purgatoriu je zdrženlivý s ohledem na blízkost origenovu pojetí o apokatastasis. Reformátoři nauku o očistci odmítli zcela v souvislosti s naukou o odpustcích; i v současnosti většina evangelických teologů odmítá nauku o očistci, protože se nedá explicitně doložit biblickými texty; tato nauka údajně stojí protikladu k principu ospravedlnění z pouhé milosti.

Očištění, osvobození, osvícení: právě zde nenachází *partikula veri*, pravdivé jádro velice problematické představy purgatoria, pro něž se v němčině již od středověku vžilo nešťastné označení „Fegfeuer“ (očistec)¹²⁵².

Z tohoto hlediska je zjevné, že řeč o očistě je výpovědí o naději. Člověk smí při každém pohřbu doufat, že bude překonáno vlastní sebeodsouzení zemřelého jako

¹²⁴⁵ Srov. Kompendium katechismu katolické církve, Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří v roce 2006, 211, 65

¹²⁴⁶ Srov. GNILKA J. : Ist 1 K 3,10-15 ein Schriftzeugnis für das Fegfeuer? Eine exegetisch-historische Untersuchung, Dusseldorf 1955.

¹²⁴⁷ Denz 983.

¹²⁴⁸ Srov. Denz 464; 693; 983.

¹²⁴⁹ Srov. Herder-Korrespondenz 33,1979.

¹²⁵⁰ Mt 12,32

¹²⁵¹ KKC 1054

¹²⁵² Srov. KÜNG Hans: Věčný život?, op. cit. , 160.

následek jeho hříchu i po smrti, a bude osvobozen od otroctví egoismu. Přes nedokonalost svého života se staneme na věčnosti tím, čím jsme se měli stát. V nauce o očistci je skryta výzva k růstu lásky, a to již v tomto životě¹²⁵³.

3.1.3 Reinkarnace

Idea stěhování duší nebo převtělování vychází z naivní antropologie, která představuje tělo a duši jako dvě samostatné, mnohonásobně oddělitelné „podstaty“¹²⁵⁴. Toto radikální oddělení duše a těla pochází z manicheismu, který chápal tělo jako žalář duše. Jiný pramen je v platonismu, v jeho představě o preexistenci ducha, který žil v nebeských sférách a viděl Pravdu.

Představa o opakovaném pozemském životě¹²⁵⁵ stojí v silném napětí k výpovědi o smrti jako ukončení poutnického stavu. Reinkarnace jako stav očisty by znamenala přijetí zbavení významu a odpovědnosti za přítomný život¹²⁵⁶. Proti reinkarnaci stojí tedy závažné důvody:

- ▶ reinkarnace umenšuje jedinečný význam života a odpovědnost za něj;
- ▶ reinkarnace stojí v protikladu ke křesťanské naději, která dějiny nechápe jako „věčný návrat do stejného“, ale zaměřené k cíli;
- ▶ reinkarnace rozbíjí jednotu duše a těla;
- ▶ reinkarnace popírá dokonání jako dar, dokonání chápe jako výtvar vlastní námahy¹²⁵⁷.

Smrt ukončuje život člověka, to znamená, ukončuje čas otevřený k přijetí nebo odmítnutí božské milosti projevené v Kristu¹²⁵⁸. Nový zákon mluví o soudu hlavně ve výhledu na konečné setkání s Kristem při jeho druhém příchodu, ale mluví také na více místech o bezprostřední odplatě, kterou po smrti dostane každý podle svých skutků a své víry¹²⁵⁹. Podobenství o chudém Lazarovi a Kristova slova na kříži pronesená ke kajícímu zločinci, stejně jako další texty Nového zákona, mluví o konečném osudu duše, který může být pro každého jiný¹²⁶⁰.

¹²⁵³ Srov. DOLISTA J. : Perspektivy naděje, op. cit. , 68n.

¹²⁵⁴ Srov. ZVĚŘINA Josef: Převtělování, stěhování duší?, in: Teologické texty 15, prosinec 1987, cit. z Teologické texty 1/18, 2007, 45.

¹²⁵⁵ To je jeden z aspektů new age: zájem o knihy mrtvých, popisující život duše v zásvětí. V češtině byly v poslední době vydány tyto knihy mrtvých: Kozák J. , Etiopská kniha mrtvých, Eminent, Praha; 2001, jde o deset souborů zádušních textů, které jsou inspirovány egyptskými, křesťanskými a koptskými prvky; Kalweit, H. , Keltská kniha mrtvých, z angl. přeložil Kozák, Eminent, Praha; 2002, přibližuje keltské esoterické vědění, popis magických praktik nebo čarování elfů a víl; Kalweit, H. , Germánská kniha mrtvých, z angl. přeložil Kozák, Eminent, Praha; 2003, jde o rekonstrukci germánské kosmologie, výklad mytologické písně staroseverského eposu Edda a esoterní nauku o třech světech; Kalweit, H. , Platónská kniha mrtvých, z angl. přeložil Kozák, Eminent, Praha; 1999; Arnold, , Mayská kniha mrtvých, z angl. přeložil Kozák, Eminent, Praha; 2002, kniha založená na překladu jistého Pařížského kodexu; Procházka, , indiánská kniha mrtvých, Eminent, Praha; 2000, autor přibližuje kulturu a obřady severoamerických indiánů; Tibetská kniha mrtvých, „The Tibetan Book of the Dead“, London 1960, něm. překlad: „Das Tibetanische Totenbuch oder die Nachtod-Erfahrungen auf der Bardo-Stufe“, vyd. XIII, Walter-Verlag Olten u. Freiburg i. B. 1978.

¹²⁵⁶ Rozborem pojmů se obsáhle věnuje ADLER G. : Seelen-wanderung und Wiedergeburt. Leben wir nicht nur einmal?, Freiburg 1980, 134n.

¹²⁵⁷ Srov. DOLISTA, J. : Perspektivy naděje, op. cit. , 89n.

¹²⁵⁸ Srov. 2 Tm 1,9-10.

¹²⁵⁹ Srov. KKC 1021

¹²⁶⁰ Srov. Lk 16:22; 23:43; Mt 16:26; 2 K 5:8; Fm 1:23; Žd 9:27; 12:23

Biblické učení o soudu tvoří jeden ze základních principů víry, kterému je třeba jasně porozumět před křtem¹²⁶¹. Písmo hovoří často o „dni soudu“¹²⁶², což je čas, kdy obdrží ti, jimž se dostalo znalosti o Bohu, svůj „plat“. Všichni musí stanout „před soudnou stolicí Boží“¹²⁶³; „všichni se musíme ukázat před soudným stolcem Kristovým“¹²⁶⁴, abychom obdrželi odplatu za naše životy v tělesné podobě.

Smrt je koncem pozemského úseku života, avšak „nikoliv našeho bytí“¹²⁶⁵, protože duše je nesmrtelná. „Naše životy jsou odměřeny časem, během něhož se měníme, stárneme, a jako u všech živých bytostí na zemi smrt se jeví jako normální ukončení života.“¹²⁶⁶ Z pohledu víry je smrt také „koncem pozemského putování člověka, času milosti a slitování, který mu Bůh dopřává, aby naplnil svůj pozemský život podle Božích záměrů a aby rozhodl o svém posledním osudu“.¹²⁶⁷

Jestliže je tělesná smrt na jedné straně přirozená, jeví se z druhé strany jako „odplata za hřích“ (Ř6,23). Učitelství úřad církve, který autentickým způsobem vysvětluje tvrzení Písma svatého, totiž „učí, že smrt vstoupila do světa pro hřích člověka“.¹²⁶⁸

Smrt je přechodem do plnosti opravdového života¹²⁶⁹. Proto církev převrací logiku i perspektivy tohoto světa a nazývá den smrti křesťana *dnem zrození* (dies natalis) – dnem zrození pro nebe, kde „nebude už smrt ani zármutek, nářek ani bolest už nebude, protože co dříve bylo, pomínulo“ (Zj 21,4). Smrt je tedy pokračováním události života novým způsobem, jak o tom hovoří liturgie: „Vždyť život těch, kdo v tebe věří, nezaniká, ale ve smrti se naplňuje, a když se rozpadne naše pozemské obydlí, dostanem u tebe domov věčný.“¹²⁷⁰

Smrt křesťana je konečně událostí milosti, jež má v Kristu a skrze Krista pozitivní hodnotu a význam, založený na učení Písma: „pro mě život je Kristus a smrt ziskem“ (Flp 1,21); „věrohodné je to slovo: když jsme s ním umřeli, budeme s ním také žít“ (2 Tim 2,11). Katechismus katolické církve smrt definuje jako odtržení na jedné straně tělesného a na druhé straně duchovního principu, jež podle původního Božího záměru mají tvořit jedinou lidskou bytost¹²⁷¹. Je zásadním učením Písma sv. , že odplata na onom světě se řídí podle zásluh nebo nezásluh pozemského života. Podle Mt 25, 34 n. bude rozsudek soudce světa závislý na konání nebo opomenutí dobrých skutků na zemi¹²⁷². Synoda cařihrdská r. 543 zavrhl nauku o apokatastasi¹²⁷³, podle níž zavržení andělé a lidé se obrátí a konečně dospějí k Bohu. Na 1. koncilu vatikánském byla navržena definice učení o nemožnosti ospravedlnění po smrti: „Smrtí přestává doba zásluhy a nezásluhy a možnost obrácení“¹²⁷⁴. V pojetí tradiční eschatologie se ve smrti odděluje nesmrtelná duše od smrtelného těla. Duše přichází

¹²⁶¹ Sk 24,25; Žd 6,2

¹²⁶² Např. 2 Pt 2,9 a 3,7; 1 J 4,17; Ju 6.

¹²⁶³ Ř 14,10

¹²⁶⁴ 2 K 5,10

¹²⁶⁵ Sv. Ambrož. De excessu fratris I, 70. in: CSEL 73, Wien, 1955, 245.

¹²⁶⁶ KKC 1007

¹²⁶⁷ Tamtéž 1013

¹²⁶⁸ Srov. Gn 2,17; 3,3; 3,19; Mdr 1,13; Ř 5,12; 6,23; KKC 1008. Srov. Tridentýský koncil. Decretum de peccato originali (17. 6. 1546). in: DS 1511.

¹²⁶⁹ Srov. PP 249.

¹²⁷⁰ ČM, Preface 1. za zemřelé, 429.

¹²⁷¹ Srov. KKC 1010-1014

¹²⁷² Srov. Lk 16,26; Jan 9,4, 2 K 5,10; Ga 6,10 a Zj 2,10.

¹²⁷³ DS 211

¹²⁷⁴ Srov. OTTO L. : Eschatologie, in: Dogmatika, VII, 2. upravené vydání; Matice cyrilometodějská; Olomouc; 1994; 4.

hned po smrti před platný soud Boží, tresty za hříchy je nutno odpykat okamžitě, existuje proto doba očisty, duše pak odchází do věčné blaženosti nebo také případně hned po soudu do věčného zavržení. Avšak v poslední den dějin světa budou vzkříšena těla všech lidí a budou sjednocena s dušemi. Nad všemi lidmi se uskuteční „Poslední soud“, následovat bude věčná blaženost nebo věčná záhuba. V den Posledního soudu se děje souzení všech lidí tváří v tvář, nic nemůže být zamženo, zatajeno. Charakteristické aspekty pro představu tohoto mínění je koncepce smrti jako oddělení duše a těla; nesmrtnost duše je zdůvodňována především nedělitelností duše; existuje mezistav mezi soudem jednotlivce a Posledním soudem; duše nemá nic společného s tělesností, v mezistavu je „anima separata“.

3.2. Další způsoby přímluvných modliteb za zemřelé

Raně středověký důraz na modlitbu za mrtvého, spojenou s karolínským důrazem (zprostředkovaným Benediktem z Aniane a jinými) na osobní vinu a podléhání trestu za hřích, vedla latinsky hovořící západ k soustředění se na mši jako svrchované vyjádření modlitby za zesnulého. Byl to však postupný vývoj; dokonce ne všechna křesťanská centra zahrnula slavení Eucharistie jako součást pohřebních obřadů. Vztah eucharistie k pohřebním obřadům je dnes obsahem nejen mnoha liturgických monografií¹²⁷⁵, ale i církevních dokumentů, především Kongregace pro bohoslužbu a svátosti¹²⁷⁶. Do období středověku se nicméně mše vyvinula ve zvláště sestavenou liturgii za mrtvé, známou jako *mše zádušní*. Církev přináší eucharistickou oběť za zemřelé nejen u příležitosti pohřbu, ale i třetí, sedmý a třicátý den a v den výročí smrti. Slavení zádušní mše za blízké zesnulé je křesťanský způsob, jak připomínat a prodlužovat společenství v Pánu s těmi, kdo překročili práh smrti¹²⁷⁷. Církev opakovaně přináší svatou oběť 2. listopadu pak za všechny věrné zemřelé a slaví za ně rovněž denní modlitbu církve. Při každodenním slavení eucharistie a nešpor církev nikdy neopomene pozvednout svou úpěnlivou prosbu, aby Pán uvedl „do místa občerstvení, světla a míru“ své služebníky a služebnice, „kteří nás předešli se znamením víry“.¹²⁷⁸

Texty apokryfních Akt apoštolů¹²⁷⁹ popisují slavení eucharistie za zemřelé a jsou svědkem liturgických zvyklostí v syrsko-palestinské oblasti a vedou nás až k rané fázi poapoštolského slavení. Spisy se podle Kunetky nedají hodnotit jako čistě gnostické, protože ortodoxie a gnoze (heterodoxie) nebyly v té situaci ještě zcela odděleny¹²⁸⁰. Modlitby za mrtvé v Tomášových a Janových aktech ukazují na užívání v kruzích

¹²⁷⁵ K problematice mše při obřadech pohřbu Srov. KACZYNSKI R. : Sterbe- und Begräbnisliturgie, in: Sakramentliche Feiern II, (ed.) B. Kleinheyer, E. von Severus a R. Kaczynski, Gottesdienst der Kirche 8, F. Pustet, Regensburg 1984, 191-233. Damien Sicard dospívá k názoru, že v Římě původně mše součástí pohřební liturgie nebyla. Srov. „Die Begräbnismesse“ Concilium 4 (1968), 93-96.

¹²⁷⁶ Srov. např. Rok eucharistie, Podněty a návrhy; Vydala česká biskupská konference; Praha; 2005; (pro vnitřní potřebu)

¹²⁷⁷ Srov. PP 255

¹²⁷⁸ ČM, První eucharistická modlitba, Vzpomínka na mrtvé, 441

¹²⁷⁹ Srov. Příběhy apoštolů: Novozákonní apokryfy, uspořádal Jan A. Dus, z řeckých, latinských a koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Josef Bartoň, Dušan Coufal, Růžena Dostálová, Jan A. Dus, Lucie Kopecká, Jiří Pavlík, Petr Peňáz, Petr Pokorný a Jan Roskovec, Praha : Vyšehrad, 2007, 23-25

¹²⁸⁰ Viz KUNETKA František: Židovské kořeny křesťanské anafory, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas theologiae, Theologica Olomucensia, Publikace číslo 94-31, Olomouc: vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, 83.

putujících asketů na rozdíl od „usedlých“ křesťanů v církevních obcích. V aktech Janových, které vrství na výraznou složku románovou (historky z cest, erotické prvky, pohřby nešťastných milenců a manželů, vykrádání hrobů) neobyčejně rétorickou složku teologickou¹²⁸¹, máme nejstarší zmínku o slavení eucharistie za zemřelého, rámovanou shakespearovsky zabarveným příběhem o lásce donchuána Kallimacha ke ctnostné Drúsianě, ženě zbožného Androníka¹²⁸²:

„(85) A když to Jan dořekl, pomodlil se, vzal chléb a odnesl jej do hrobky, aby jej lámal, a říkal: „Oslavujeme tvé jméno, které nás vyvedlo z bludu a nemilosrdného zatracení, oslavujeme tebe, který jsi našim očím předvedl to, co jsme spatřili, dosvědčujeme, že se nám tvá laskavá pomoc ukázala rozmanitým způsobem, chválíme tvé dobré jméno, Pane, který jsi vydal osvědčení těm, kdo se ti osvědčili, děkujeme ti, Pane Ježíši Kriste, že máme víru ve tvou neproměnnost, děkujeme ti, žeš pocítil potřebu spasit lidskou přirozenost [žeš oddělil přirozenost od přirozenosti, (tu, která zahynula, od té, která byla zachráněna)]1283, děkujeme ti, že nám dáváš nezbytnou víru, že ty jediný jsi Bůh i nyní i věčně. Děkujeme ti my, tvoji služebníci shromáždění v tomto kruhu kvůli tobě, svatý Bože.“ (86) Po této modlitbě a chvále vyšel z hrobky a poskytl všem bratřím společenství večeře Páně“1284.

Z hlediska eucharistického stojí za pozornost absence kalicha s vínem. Tato Janova eucharistická modlitba za zemřelého je spjata pouze s lámáním chleba. Nápadné je na ní i to, že výslovně nepřipomíná Ježíšovo utrpení a zástupnou smrt¹²⁸⁵, což lze ovšem vysvětlit tím, že v podání Skutků Janových Ježíš sám netrpěl a eucharistii ani neustanovil¹²⁸⁶. V Tomášových aktech, důrazněji než v Didaché, je vysloven vztah slavení k Ježíšově Poslední večeři a k jeho smrti¹²⁸⁷. Zesnulý v Kristu se odevzdává Otcově milosti¹²⁸⁸.

Je tedy důležité vychovávat smýšlení věřících ve světle slavení eucharistie, při němž se církev modlí, aby ke slávě vzkříšeného Pána byli připojeni všichni zemřelí věřící všech dob a míst. Má se tak předejít nebezpečí vlastnického či protekcionářského pohledu na mši za „svého vlastního“ zemřelého.¹²⁸⁹ Slavení zádušní mše je také příležitostí ke katechezi o posledních věcech člověka. Biskupská konference USA vydáním Řádu křesťanských pohřbů v roce 1989 vyzvala k rozsáhlé a široce pojaté pastorální diskusi o zkušenosti se smrtí. Zabývá se nejen tajemstvím fyzické smrti, ale také zmiňuje některé pastorální zásady a způsoby, jak na smrt reagovat. Jde o odpověď církve na současnou kulturu odmítání smrti. Podle OCF je mše svatá zásadní oslavou zemřelého a vrchol celého pohřbu. „Zahrnutí eucharistie do církevního pohřbu odráží vývoj, v němž celebrace mše začala být považována za modlitbu *par excellence*, tu jež má zajistit odpuštění hříchů, a měla být tudíž poskytována ve prospěch zesnulého jako část pohřební liturgie.“¹²⁹⁰

¹²⁸¹ Srov. Příběhy apoštolů: Novozákonní apokryfy, op. cit. , 270.

¹²⁸² Srov. tamtéž, kap. 63-86, část 6.

¹²⁸³ Nedávno objevený papyrus z Egypta (Kellis 1,1. pol. 4. století, (ed.) princeps: G. Jenkins, in: SAAA1, 1995, 197-216) umožňuje tento zcela jiný překlad

¹²⁸⁴ Překlad z řečtiny, Viz Příběhy apoštolů: Novozákonní apokryfy, op. cit. , 326-327

¹²⁸⁵ Podle H. Lietzmanna oba tyto rysy charakterizují předpavlovské stadium eucharistie. Srov. LIETZMANN H. : Messe und Herrenmahl, Berlin 1955, 241.

¹²⁸⁶ Srov. Příběhy apoštolů: Novozákonní apokryfy, op. cit. , 275n.

¹²⁸⁷ Viz KUNETKA František: Židovské kořeny křesťanské anafory, op. cit. , 83.

¹²⁸⁸ SC 81.

¹²⁸⁹ Ohledně mši za zemřelého srov. VPŘM, č. 379.

¹²⁹⁰ RUTHERFORD, BARR: The Death of a Christian: op. cit. , 58.

U řady církví v různých oblastech se rituál v době pohřbu primárně soustřeďoval na eucharistii. Augustin z Hippo, tvořící svá díla koncem čtvrtého století, popisuje pohřeb své matky Moniky a zároveň rozdíl mezi tradicí v Ostii (přístavu Říma) a rodné Severní Africe:

„Když bylo její tělo odneseno, vyšli jsme ven a vrátili se bez slz. Dokonce ani při modlitbách, které jsme vůči tobě směřovali, s mrtvým tělem již umístěným vedle hrobu předtím, než do něj bylo spuštěno, jak bylo zvykem v tomto místě, dokonce ani při těchto modlitbách jsem neronil slzy.“¹²⁹¹

Přijímání svátosti oltární představuje pokřesťanštění dlouhotrvající středomošské tradice hostiny u mrtvého – během pohřbu a při každoročních vzpomínkových aktech, které následovaly.

Pro tridentskou pohřební mši, *rekviem*, byl charakteristický zpěv *Dies irae* (Den hněvu, den pláče). Vykresloval negativní obraz smrti tím, jak chápal antropologii lidské osoby a jak vnímal obraz Boha. Jde o patetický hymnus pravděpodobně Thomase di Calana z 13. století, přepracovaný v 15. století Felixem Haemerleinem. Evokuje téma konce Světa navazující na evangelium sv. Marka (Mk 13, 24–27). Den posledního soudce, jak je hlásaný touto sekvencí, kterou papež Pius V. zavedl roku 1570 do mše za zemřelé, tento soudný den církev už před příchodem božského soudce nesčetněkrát s autoritou a nemilosrdně sama uskutečnila. Po II. vatikánském koncilu byl nahrazen zpěvem Žalmů.

Svátostiny, jako opatské požehnání, řeholní sliby, zasvěcení panen, ustanovení řádného nebo mimořádného služebníka a pohřební obřady, nacházejí své běžné místo během mše svaté¹²⁹². V eucharistii „se představuje jeho (Kristovo) vítězství a triumf nad smrtí“¹²⁹³. Církev na základě „společenství svatých“ doporučuje zesnulé Božím milosrdenství, přimlouvá se za ně, zvláště však za ně přináší eucharistickou oběť¹²⁹⁴. Eucharistická oběť se přináší také za zesnulé věřící, „kteří zemřeli v Kristu a nejsou ještě úplně očištěni“, aby mohli vstoupit do Kristova světla a pokoje: „Pochovejte toto tělo kdekoli a nedělejte si s tím starost“¹²⁹⁵. Očištění mrtvého se děje prostřednictvím eucharistické oběti, nikoli při obřadech posledního rozloučení¹²⁹⁶. Jen o to vás prosím, tam, kde budete, pamatujte na mě u oltáře Páně. “ „Pak [v anafoře] prosíme také za svaté otce a biskupy a vůbec za všechny, kteří zesnuli před námi, a jsme přesvědčeni, že to velmi prospívá duším, za které je přednášena prosba během svaté, tak úžasné oběti... Přednášíme-li Bohu modlitby za zemřelé, i když byli hříšníky... představujeme Krista obětovaného za naše hříchy, snažíme se o to, aby Bůh přítel lidí, se stal shovívavý k nim i k nám. “

Církev přináší za zemřelé velikonoční eucharistickou Kristovu oběť, která je zdrojem a vrcholem¹²⁹⁷ křesťanského života, a koná za ně prosebné modlitby¹²⁹⁸. Pohřební mše

¹²⁹¹ Augustin: Vyznání 9, 1250

¹²⁹² SC 81

¹²⁹³ SC 6: Trid. koncil, 13. zas. , 11. 10. 1551, Decr. Des Eucharist. , c. 5: Concilium Tridentinum, Diariorum, Actorum, Epistolarum, Tractatum nova collectio, (ed.) Soc. Goerresianae, t. VII. , Actorum pars IV, Friburgi Brisgoviae 1961, 202.

¹²⁹⁴ KKC 1055

¹²⁹⁵ KKC 1371

¹²⁹⁶ The Rite of Funerals, Liturgical Commission, Brisbane: Queensland, 1970, 4-5

¹²⁹⁷ SC 10.

není dovolena ve velikonočním triduu, o slavnostech a o nedělích doby adventní, postní a velikonoční¹²⁹⁹. Chce zemřelým vyprosit duchovní pomoc, živým pak poskytnout útěchu naděje: vždyť všechny části mystického těla Kristova tvoří jedno společenství¹³⁰⁰. Církev přináší Kristovu velikonoční eucharistickou oběť také za zemřelé, aby ve vzájemném společenství všech Kristových údů prospívala jedněm jako duchovní pomoc, druhým jako útěšná naděje¹³⁰¹.

Ze mši za zemřelé první místo patří pohřební mši; ta se může slavit každý den kromě slavností s povinnou účastí na mši, posledních tří dnů Svatého týdne a nedělí adventních, postních a velikonočních. Mše za zemřelé po přijetí zprávy o úmrtí nebo při konečném uložení (přenesení) tělesných pozůstatků anebo v den prvního výročí se může slavit i ve dnech v oktávu Narození Páně, ve dnech, na které připadá závazná památka nebo všední den kterékoli liturgické doby, pokud to ovšem není na Popeleční středu nebo ve Svatém týdnu. Ostatní mše za zemřelé (zvané „každodenní“) se mohou slavit ve všedních dnech liturgického mezidobí, pokud na ně připadá nezávazná památka nebo se užívá textů z této liturgické doby; ale jen tehdy, jsou-li opravdu obětovány za zemřelé. Při pohřební mši má být obvykle krátká homílie, ovšem s vyloučením jakýchkoli pohřebních chvalořečí. Homílie se doporučuje i při ostatních mších za zemřelé sloužených za účastí lidu. Věřící, zvláště příbuzné zemřelého, je třeba vyzývat, aby na eucharistické oběti přinášené za zemřelého měli účast i svatým přijímáním. Je-li pohřební mše přímo spojena s pohřebním obřadem, vynechají se závěrečné obřady a hned po modlitbě po přijímání se vykoná obřad posledního rozloučení; za podmínky, že je přítomna rakev s tělem zemřelého.

Při uspořádání a výběru těch částí mše za zemřelé, které se mohou měnit (např. modlitby, čtení, přímluvy), je třeba, zvláště při pohřební mši, z pastoračních důvodů brát zřetel na zemřelého, jeho příbuzné a ostatní přítomné. Dále ať duchovní správcové berou v úvahu také to, že při příležitosti pohřbu mají účast na obřadech a poslouchají evangelium i nekatolíci nebo katolíci, kteří se nikdy nebo jen málokdy zúčastňují mše anebo i ztratili víru. Kněží jsou totiž služebníci Kristova evangelia pro všechny¹³⁰².

Na začátku první eucharistické modlitby je poznámka: „Kněz sepne ruce a chvíli se potichu modlí za ty, na které si chce zvláště vzpomenout. Potom rozepne ruce a pokračuje.“¹³⁰³ U ostatních eucharistických modliteb uvedená poznámka chybí, i v nich však najdeme podobné vsuvky¹³⁰⁴. Prosbu za zemřelé *Pamatuj také a I nám*

¹²⁹⁸ „První provinciál francouzské provincie, druh svatého Dominka, bratr Bertrand, téměř každodenně sloužil mši svatou za odpuštění hříchů. Když to zpozoroval v montpelliérském konventu bratr Benedikt, tázal se ho, proč zřídkakdy slouží mši svatou za zemřelé, ale často za odpuštění hříchů. On odpověděl: Protože zemřelí, za něž se modlí církev, jsou už v bezpečí a je jisté, že dojdou spásy. My hříšníci však jsme v mnohých nebezpečích spásy. Na to bratr řekl: Řekněte mi, otče nejmilejší, kdybyste měl před sebou dva žebráky stejně chudé, ale jeden z nich by měl všechny údy těla zdravé, kdežto druhý by neměl ani jednoho údu, kterému z nich byste nejprve pomohl? Bertrand odpověděl: Tomu, jenž by si méně mohl pomoci. Tu bratr Benedikt řekl: To jsou zemřelí, kteří nemají ani ústa, aby se mohli vyzpovídat, nemají uši k slyšení, ani oči k pláči, ani ruce k práci, ani nohy k putování, ale očekávají jedině naši pomoc. Hříšníci však mimo to si tím vším mohou pomáhat.“ FRACHET G. : Životy bratří (Kazatelů), překlad Česká dominikánská provincie, Krystal OP, 2004, 175-176.

¹²⁹⁹ Srov. POH 8.

¹³⁰⁰ Tamtéž 7.

¹³⁰¹ Podle všeobecných pokynů k římskému misálu, kapitola 8, odst. II. Mše za zemřelé, čl. 335 – 341.

¹³⁰² Srov. Rituale Romanum, Ordo Exsequiarum, (ed.) typ. 1969; ČM 71-72.

¹³⁰³ ČM 434; totéž stojí v této eucharistické modlitbě i u vzpomínky na mrtvé, 441.

¹³⁰⁴ Srov. RICHTER K. : Liturgie a život, přeložil Jan Sokol, 2. rozšířené vydání, Praha: Vyšehrad 2003, 26.

hříšníkům je vhodné svěřit někomu z koncelebrantů, ten je přednáší sám nahlas a s rozpjatýma rukama¹³⁰⁵. Před proměňováním obětních darů si kněz a celé společenství slavnostně připomíná Ježíše Krista, Pannu Marii, apoštoly, mučedníky a všechny svaté, jejichž přímluva by měla skýtat lidem ochranu, a poté i místního biskupa, který je právě v úřadě (popř. papeže), a všechny přítomné. Po proměňování jsou zemřelí svěřováni do milosrdenství Božího slovy: „Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. at N., qui nos praecesserunt cum signo fidei, et dormiunt in somno pacis“¹³⁰⁶.

Je tedy důležité vychovávat smýšlení věřících ve světle slavení eucharistie, při němž se církev modlí, aby ke slávě vzkříšeného Pána byli připojeni všichni zemřelí věřící všech dob a míst. Má se tak předejít nebezpečí vlastnického či protekcionářského pohledu na mši za „svého vlastního“ zemřelého¹³⁰⁷. Zbývá však zmínit ještě jeden důležitý fakt: *pohřební mše je znamením, které vyžaduje víru*, neboť ani katolické pojetí svátosti jako účinného znamení, ani nauka o transsubstanciaci (přepodstatnění) nejsou v něm samy o sobě zjevné, a *vyžaduje církev*, bez které ji není možné slavit¹³⁰⁸. Slavení zádušní mše je také příležitostí ke katechezi o posledních věcech člověka¹³⁰⁹.

3.2.1 Missa exquialis

Stejně tak jde v liturgickém právu o předpisy týkající se pohřební mše, která má v pohřební liturgii ústřední význam. Spíše než rekviem pohřební obřady mluví o pohřební mši. Kněz je oblečen spíše do bílého nebo fialového než do černého mešního roucha. Bílá barva je výrazem naděje. Kromě těchto obecných zákonů, které přijala Apoštolská stolice a úprav provedených biskupskou konferencí, existují zásahy, které provádí konkrétní biskup ve své diecézi a knězem, který pohřbu předsedá. V rámci liturgického zákona existují tedy značné varianty, volby výběru, z nichž lze volit v závislosti na okolnostech.

Při eucharistické oslavě si křesťanská obec připomíná odchod jednoho ze svých členů, aby se posílila v naději ve vzkříšení zemřelého do věčného života. Tento liturgický akt poskytuje příležitost ocenit zemřelého a přikázat ho do péče Boha a jeho andělů formou posledního rozloučení. Pohřební mše je teologickým klíčem, kterým se odemyká teologie celé křesťanské liturgie, jak je vyjádřena v nedělní prefaci IV. :

*Ipse enim nascendo vetustatem hominum renovavit,
patiundo delevit nostra pessata,
aeternae vitae aditum praestitit a mortuis resurgendo,
ad te Patrem ascendendo caelestes ianuas reseravit.*

Tento typ textu, který spojuje naše životy s Kristovým velikonočním vítězstvím, není, podle Irwina, nikde jinde tak otevřeně liturgicky vyjádřen jako při pohřební mši samé:

¹³⁰⁵ Srov. *Rituale Romanum, Ordo Exsequiarum*, (ed.) typ. 1969; ČM 223. [175.].

¹³⁰⁶ překlad z ČM 441: Pamatuj také, Bože, na své služebníky a služebnice, kteří nás přešli se znamením víry a spí spánkem pokoje (zvláště na N). Závažnost této prosby objasňuje jedno nařízení Karla Velikého: Kněží mají být zkušeni z toho, zda formule mešních textů dokážou „správně nahradit“ (commutare rationabiliter) aktuálními údaji podle pohlaví a počtu zemřelých popř. živých, na které se vzpomíná. Srov. *Monumenta Germaniae Historica, Capit. I.*, Nr. 38: *Capitula de examinandis ecclesiastic* (802), kap. 3; 110.

¹³⁰⁷ Ohledně mší za zemřelé srov. VPŘM, č. 379.

¹³⁰⁸ Srov. KOHUT Pavel Vojtěch: *Co je spirituální teologie?*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007, 25.

¹³⁰⁹ Srov. PP 255.

„Je-li celá liturgie velikonoční není žádné jiné osobní zkušenosti s velikonočním tajemstvím než posvátná tajemství křesťanského pohřbu¹³¹⁰.“

Missa exqualis praesente cadavere je uctěním lidského těla a jeho teologického významu jako chrámu Ducha svatého. Toto je mimo jiné základ odůvodnění oficiálního názoru, že pokud není tělo během pohřební mše přítomno, nejde ani o žádnou pohřební mši. Pokud tělo nemohlo být přítomno (např. utonutí), pohřební mše byla slavena s katafalkem - falešnou prázdnou rakví. I nad ní musí kněz odříkat modlitby podle liturgických knih, jako by tělo bylo přítomno. Péče o tělo jako chrám Boží, patří k dalším úkolům filozofického života, a především o duši, aby „z jejích hlubin nevyšel šik neřestí, nezničil zásady zbožnosti, nenaplnil ji vášněmi, které by ji skrytě drásaly, a tak ji nezotročil“¹³¹¹. Péče o duši, podstatnou část křesťanského života, nás u platónsky založených teologů-asketů neudivuje, o to zajímavější je v procesu duchovního růstu péče o tělo. „[. . .] fyzická krása je jen sliz, krev, voda, žluč a šťáva rozžvýkávané stravy. Oči, tváře a všechno ostatní je zavodňováno tekutinami, a nedostává-li se těchto tekutin, jež pocházejí z žaludku a jater, denně, kůže usychá, oči se propadají a všechna krása hned zaniká“¹³¹².

Přesto je třeba podotknout, že v celkovém obrazu pastoračních snah jak univerzální, tak naší partikulární církve, se může jevit péče věnovaná zesnulým až neúměrně veliká ve srovnání s péčí a pozorností, která je věnována jiným důležitým skupinám, například pozůstalým nebo lidem osamělým. Ovšem, jak upozorňuje A. Opatrný, církev není všeobecně dobročinnou servisní organizací, ale společenstvím lidí, vědomým si svého bohatství, které přijalo od Boha pro dobro světa. Tímto bohatstvím je primárně spása, Boží království, které se člověku otevírá, a křesťané ho hlásají a svědčí o něm.¹³¹³ Proti antikultuře smrti, jejímž výrazem je kupříkladu zneužívání drog¹³¹⁴, se staví láska, která nehledá sebe, a která se právě prostřednictvím ochoty ztratit sebe samého kvůli druhému (srov. Lk 17, 33 par.) projevuje jako kultura života.

Kanonické právo na rozdíl od práva sekulárního nesetrvává na premisách současnosti, kdy se o mrtvá lidská těla zajímají kromě hrobníků jen patologové a právníci zabývající se transplantacemi, ale na tezi o integrálním, holistickém chápání lidské osoby. Spíše řeší jak se vyhnout opačnému extrému, aby v pohřebních obřadech nepřevládaly modlitby a nebyly zdůrazňovány praktiky, které by nerespektovaly skutečnost, že i tělo křesťana, a nejen jeho duše, je „povoláno, aby se podílelo na vzkříšení Krista.“¹³¹⁵ U Platóna podobně jako v Novém zákoně nemá „tělo“ jen čistě biologický či sexuální význam, ale také význam sociální: „Vždyť i války a rozbroje a bitvy nezpůsobuje nic jiného než tělo a jeho žádosti. Neboť všechny války

¹³¹⁰ Srov. IRWIN Kevin W. : Death, Dying, and Burial - Overview of Christian Practices, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 186.

¹³¹¹ Viz GRÉGOIRE de Nysse: Écrits spirituelEdd. a přel. M. Canévet, J. Miller aj. , Paris: Migne aj. , 1990, 75.

¹³¹² Srov. JAN ZLATOÚSTÝ: Dvě řeči napomínacích k Theodorovi kleslému, in: Výbor ze spisů svatého otce a učitele církve Jana Zlatoústého, přel. J. N. F. Desolda, Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1885b, 159-211, 160

¹³¹³ Srov. OPATRNÝ Aleš: Cesty pastorační v pluralitní společnosti, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2006, 36.

¹³¹⁴ Srov. Deus est charitas 30, 45.

¹³¹⁵ Viz BUGNINI A. : The Reform of the Liturgy 1948-1975, do angl. přeložil M. J. O'Connel, Collegeville, MN: The Liturgical Press, 1990, 777.

vznikají pro hmotné statky a statky jsme nuceni získávat pro tělo. „¹³¹⁶Už základní představou pythagorejců bylo, že lidská duše byla v těle pohřbena jako do hrobu, aby si tu odpykala trest za své viny, vzniklé zřejmě během její nebeské existence. Život v těle je tedy očišťující zkouškou, člověk musí vyvinout úsilí, aby osvobodil tuto božskou částičku¹³¹⁷.

3.2.2 Žehnání

Bůh může být objektem požehnání (Ž 16, 7), je žehnáno jeho jméno (Ž 96, 2). Na církvním pohřbu žehnat znamená chválit, dobrořečit (beracha, eulogia, benedictio). U požehnání - podobně jako u proklínání - byli Izraelité přesvědčeni, že štěstí, které je při něm přáno, je tímto požehnáním také způsobeno: „Vím, že komu ty požehnáš, je požehnan, a koho ty prokleješ, je proklet“¹³¹⁸. Aby se pohřební obřady mohly stát liturgickým textem, musí být obklopeny požehnáními¹³¹⁹.

Dokladem toho jsou berachot (požehnání), která jsou obsažena v modlitebních knihách, a která Žid pronáší při nejrůznějších příležitostech: při spatření komety, blesku, duhy, při pozorování hor, moře, řek a pouště, kvetoucích stromů apod. Eulogickými modlitbami jsou také modlitby v obřadech nesakramentální liturgie, a to nejen při obřadu žehnání opata a abatyše, při obřadu zasvěcení panen, ale i při obřadech žehnání mrtvého těla, hřbitova či hrobu¹³²⁰.

Velmi zajímavá je v souvislosti s pohřbíváním skutečnost uváděná v talmudické tradici o vzniku prvního požehnání v modlitbě po jídle *birkat ha-mazon*, která je východiskem eucharistické modlitby: „Mojžíš nařídil Izraelitům požehnání „které živí“, když padala mana. Jozue nařídil požehnání za zemi, když vtáhli do země. David a Šalomoun nařídili požehnání „který buduje Jeruzalém“, a sice David předepsal slova „nad Izraelem, svým lidem a nad svým městem Jeruzalémem“, Šalomoun slova „nad velkým a svatým domem (chrámem)“¹³²¹. Šlo o požehnání „který je dobrý a dobře činí“, které bylo nařízeno v Jamnii po událostech v Bejtaru“¹³²². Požehnání bylo nařízeno jako dík za to, že mrtví byli vydáni k pohřbení. To svědčí o vážnosti, jaké se *birkat ha-mazon* těšila¹³²³. Žehnání je proto klíčovým střečovým pojmem pro sakramentální i mimosvatostné dění během pohřbívání, tak jako nadechnutí a vydechnutí můžeme označit jediným pojmem dýchání¹³²⁴.

3.2.3 Obřad posledního rozloučení

Obřad, který se dříve nazýval „absoluce“ nebo „rozhřešení“ se nyní nazývá „poslední rozloučení“. Tento obřad se nemá chápat jako nějaké očišťování zemřelého - to se děje spíše eucharistickou obětí - ale má to být poslední rozloučení, při kterém křesťanské společenství společně pozdraví jednoho ze svých členů, dříve než jeho tělo bude

¹³¹⁶ Srov. Plato, Phaed. 66c.

¹³¹⁷ Srov. VENTURA Václav: Spiritualita křesťanského mnišství, op. cit. , 106.

¹³¹⁸ Nu 22, 6. Srov. KUNETKA: Židovské kořeny křesťanské anafory, op. cit. , 3.

¹³¹⁹ Viz PETUCHOWSKI J. : Zur Geschichte der Jüdischen Liturgie, in: Jüdische Liturgie. Geschichte-Struktur-Wesen, hrsg. von H. H. Henrix, QD 86, Freiburg 1979, 13-32, zde 30.

¹³²⁰ Srov. Benedikcionál, 142-146.

¹³²¹ Viz bBer 49b.

¹³²² Bejtar bylo město u Jeruzaléma, které hrálo úlohu při povstání, bylo zničeno roku 122.

¹³²³ Viz KUNETKA: Židovské kořeny křesťanské anafory, op. cit. , 47, pozn. 181.

¹³²⁴ Srov. GERHARDS A. : Stationen der Gottesbegegnung, Zur theologischen Bestimmung der Sakramentenfeier, in: M. Klöckener/W. Glade (ed.) Feier der Sakramente in der Gemeinde, Kevelaer 1986, 17 - 30, zde 27n.

v průvodu odneseno a pohřbeno¹³²⁵. Ačkoli smrt vždy znamená jisté odloučení, přece křesťané nemohou být od sebe odloučeni ani smrtí zcela; protože jako údy Kristovy jsou jedno v Kristu¹³²⁶.

„Osvobod' mne, Pane, od věčné smrti v onen strašný den, kdy nebesa a země budou pohnuty, kdy ty sestoupíš, abys soudil svět ohněm. Hříza a chvění se mne zmocnily a já mám stále větší strach. Strach ze soudu a hněvu, jenž přijde. V ten den, den spravedlivého rozhořčení, bolavého zármutku a neštěstí, ten velký a hořký den, kdy sestoupíš, abys soudil svět ohněm.“¹³²⁷

Obřad posledního rozloučení nebo také poručení se pod ochranu je rituální prvek, který nejlépe odrážel pozměněnou středověkou teologii. Představuje – jako žádný jiný obřadní prvek – hlubokou změnu z jisté naděje ve vzkříšení rané církve ke strachu církve pozdně středověké.

„Do tvých rukou, milosrdný otče, svěřujeme našeho bratra/sestru X. V jisté a pevné naději, že společně se všemi, kdo zemřeli v Kristu, on/ona povstane s ním v poslední den. Milosrdný Pane, obrať se k nám a vyslechni naše modlitby: otevři brány ráje svému služebníku a pomoz nám, kteří zůstáváme utěšit jeden druhého vírou, dokud se všichni nesejdeme v Kristu a nesetrváme tak s tebou a naším bratrem/sestrou navždy.“¹³²⁸

Obřadem nové pokoncilní liturgie bylo přidání této krátké bohoslužby ke konci mše před vlastní přemístění těla na místo pohřbu. Strukturálně se jednalo o sérii modliteb a odezev podobných těm, které provázely procesí těla na hřbitov během prvních staletí, ale byla to služba rozhřešení, která znovu žádala o odpuštění hříchů zesnulého a o milosrdenství.

3.2.4 Orace

Obřady a modlitby obklopující umírání člověka (*Ordo commendationis animae*) jsou uzavřeny orací, která byla původně jedinou v celém pohřebním obřadu *Ordines defunctorum*, což by potvrzovalo jednotu celého procesu liturgického následování.

Uvedu nejstarší dochovanou oraci římské pohřební liturgie¹³²⁹. Vznikla v Římě v 5. století a je obsažena v Gelasiánském sakramentáři¹³³⁰. Orace je s malými úpravami (chybí zmínky o andělich a ďáblu) uvedena v současných obřadech¹³³¹.

*Deus,
apud quem omnia morientia vivunt,
cui non peribunt moriendo corpora nostra sed mutantur in melius,*

¹³²⁵ Srov. POH 9.

¹³²⁶ Srov. Simeon Thesalonický, *De ordine sepulturae*: PG 155, 685 B.

¹³²⁷ Saint Andrew Bible Missal (Bruges: Biblica, 1962), 1152. Cit v Rutherford and Barr, *Death of a Christian*, 62-63.

¹³²⁸ *Prayer of Commendation*, 175A, OCF 90

¹³²⁹ Nejstarší modlitbu východní proveniencí najdeme v *Euchologiu Serapionově*. Srov. FUNK F. X. (ed.): *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, sv. 2, SCHÖNINGH F. Paderborn 1906 (repr. 1964), 192-194.

¹³³⁰ Srov. L. C. Mohlberg (ed.), *Liber sacramentorum Romanae ecclesiae ordinis anni circuli*, Herder, Roma 1960, 238.

¹³³¹ Srov. POH 27. Spojení „*corpora non peribunt, sed mutantur*“ odpovídá také formulaci 1. preface při mších za zemřelé v současném Římském misále: „*vita mutatur, non tollitur*.“ Srov. Missale Romanum, 3. vyd., Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, 2002, 563.

*te supplices deprecemur,
ut suscipi iubeas animam famuli tui illius per manus sanctorum angelorum
deducendam in sinu amici tui patriarchae Abrahae,
resuscitandam in die novissimo magne iudicii;
et si quid de regione mortali tibi contrarium contraxit fallente diabolo
tua pietate ablue indulgendo: per.*

Jako cíl cesty se objevuje *sinus Abrahae* a tento patriarcha je označen jako *amicus tuus*. Charakter putování je vyjádřen výrazem *deducere*. Orace obsahuje také prosbu, aby duše, která má dosáhnout vzkříšení, byla obmyta (abluere) Boží odpouštějící láskou (pietas)¹³³². Bdění u mrtvého

První modlitbu po smrti by měly poskytnout nejen nejbližší příbuzní, ale i křesťanský lékař a křesťanští provozovatelé pohřebních služeb. Na čelo zemřelého by měl být vyznačen kříž. Fyzický kontakt se zemřelým je vhodný a zdravý. Dotýkán. í se mrtvého těla není zvrhlost a znak nějakého upírství nebo nekrofilie. Označení mrtvého těla křížem může být počátkem vnitřního procesu „nechat jít“. Při modlitbě po smrti je také možné položit ruce na mrtvé tělo. Toto gesto napomáhá uspokojit lidskou potřebu prokazovat rituální úctu k tělu mrtvého.

Společenství v přítomnosti mrtvého těla by mělo být vytvořeno nejlépe ještě před jeho přípravou na pohřbení. Napomáhá všem shromážděným ke konfrontaci s realitou jejich ztráty. Zde je vhodné pokropit mrtvé tělo svčcenou vodou a vyznačit na čelo kříž¹³³³.

V přímluvách, neboli modlitbě věřících, nad mrtvým odpovídá lid na s vírou přijaté Boží slovo a vykonává poslání svého křtem přijatého kněžství tím, že prosí Boha za spásu všech lidí. Je prospěšné, aby se na pohřebních mších s účastí lidu konala tato modlitba pravidelně, a to tak, aby obsahovala prosby za církev svatou, za ty, kdo nám vládnou, za ty, kdo jsou obtíženi různými těžkostmi, za všechny lidi a spásu celého světa¹³³⁴.

Pořadí proseb je obvykle toto:

- ▶ za potřeby církve;
- ▶ za státní představitele a spásu celého světa;
- ▶ za ty, které tíží jakékoli nesnáze;
- ▶ za místní společenství.

Avšak při příležitosti pohřbu může se pořadí proseb upravit s přihlédnutím k této zvláštní okolnosti¹³³⁵. Přímluvami křesťanské společenství vyjadřuje svoji víru, že zemřelý pokřtěný si užívá věčného štěstí s Bohem.

¹³³² K celé oraci srov. HECKMANN J. : Das Sterbegebet , Deus apud quem omnia morientia vivum: Ursprung - Entwicklung - Rezeption, in: Im Angesicht des Todes: Ein interdisziplinäres Kompendium, (ed.) H. Becker, B. Einig a - O. Ulrich, sv. 2, Pietas Liturgica 4, Eos-Verlag, St. Ottilien 1987, 1217-1225.

¹³³³ V USA se zdá být nezbytné, aby se předsedající před vlastním kropením zeptal, zda není zemřelý kosmeticky upraven. Z důvodu možného narušení masí je v takovém případě nutné náhradní gesto: kříž vyznačit nad tělem zemřelého.

¹³³⁴ Srov. SC 53.

¹³³⁵ Všeobecné pokyny k římskému misálu; editio typica terbia; 2002; Viz ČM 13-72.

Další aspekt, kterému je třeba uvnitř našich společenství věnovat větší pozornost, je zkušenost ticha. Ticho potřebujeme k tomu, „aby se dosáhlo plné ozvěny hlasu Ducha Svatého v srdcích a aby byla osobní modlitba těsněji spojena s Božím slovem a veřejným hlasem církve.“¹³³⁶ Ve společnosti, která žije způsobem stále více uspěchaným, často omráčené hlukem a roztržštěné v pomíjivostech, je životní nutností znovu-objevit hodnotu ticha. Jistě ne náhodou se také mimo křesťanský kult rozšiřují meditační praktiky, které kladou důraz na usebrání. Proč nezačít s pedagogickou smělostí nějakou specifickou výchovu k tichu vlastní křesťanství? Kéž máme před očima Ježíšův příklad, který „vyšel ven, zašel si na opuštěné místo a tam se modlil.“ (Mk 1, 35) Liturgie nesmí mezi všemi různými okamžiky a znameními zapomenout na ticho¹³³⁷.

3.2.5 Procesí

Procesí byla důležitou součástí starověkých středomořských kultur a křesťané pokračovali ve vnímání procesí jako rituální nutnosti a symbolu poutě duše z jednoho světa do jiného. V procesí, kultickém projevu univerzálního charakteru s mnohostranným náboženským i společenským dosahem, nabývá vztah mezi liturgií a lidovou zbožností zvláštního významu¹³³⁸. Církev se inspirovala biblickými vzory (srov. Ex 14, 8–31; 2 Sam 6, 12–19; 1 Kor 15, 25–16, 3) a zavedla několik liturgických průvodů, jež nabízejí rozmanitou typologii.

Trasa procesí v prvních čtyřech až pěti staletích křesťanství vedla z domova (nebo místa úpravy těla) na hřbitov. Teprve v polovině až koncem čtvrtého století zaznamenáváme svědectví o dalším zastavení, a sice ve vlastní budově kostela. Vzhledem k tomu, že některé kostely získaly speciální status mučednických kostelů, stal se pohřeb v jejich interiéru stále žádanějším a později vymezeným pro bohaté a důležité členy křesťanské společnosti. Ostatní byli pohřbíváni v areálech hřbitovů vznikajících okolo kostelní stavby. Tato „dodatečná“ zastávka přímo v budově kostela se nakonec rozšířila mezi celé křesťanstvo a ovlivnila tak původní prvotní podobu procesí. Okolo sedmého a osmého století se právě procesí z kostela na hřbitov – i když bylo velmi krátké – stalo (ve větší míře než starší procesí z domova k místu pohřbu) předmětem teologických interpretací a jeho závazná podoba byla postupně zachycena v předpisech. Mezi votivní procesí patří také průvod na hřbitov 2. listopadu při Vzpomínce na všechny věrné zemřelé.

3.3. Vztah mezi pohřební liturgií a lidovou zbožností

Úmrtí se stalo před listopadem 1989 výjimečnou příležitostí k tomu, aby věřící projevili své přesvědčení. Pohřební řeč o zesnulém někdy přešla v opravdovou obhajobu nesmrtnosti duše. Pohřeb či funus se v době totality stal poslední příležitostí, při které se provozovaly náboženské praktiky ateistických Čechů. Vlastní náboženský život obyvatel může bez dlouhodobé existence církevní komunity prodělat znatelný úpadek, to však ještě neznamená absenci lidové zbožnosti. Jak dokládají současné terénní sociokulturně antropologické výzkumy, pohřební obřady

¹³³⁶ Apoštolský list *Spiritus et sponsa* papeže Jana Pavla II. k příležitosti XL. výročí vyhlášení Konstituce o posvátné liturgii *Sacrosanctum concilium*; vydala česká biskupská konference; Praha; 2004; (pro vnitřní potřebu)

¹³³⁷ Tamtéž.

¹³³⁸ PP 245.

zůstávají nejvýznamnějším projevem vlastní religiozity navzdory (či právě proto), že přítomnost faráře, jáhna či vzdělaného laika je dlouhodobě vyloučena¹³³⁹.

Vztahu mezi liturgií a lidovou zbožností se výslovně dotkl II. vatikánský koncil v Konstituci o posvátné liturgii¹³⁴⁰. Apoštolský stolec¹³⁴¹ a biskupské konference¹³⁴² se při různých příležitostech zabývaly tématem lidové zbožnosti šířeji a sám Jan Pavel II. ji v apoštolském listu *Vicesimus quintus annus* znovu uvedl mezi budoucími úkoly obnovy: „*Lidová zbožnost nemůže být ani ignorována, ani není možné zabývat se jí s lhostejností či pohrdáním, neboť je bohatá na hodnoty a už sama o sobě vyjadřuje náboženský postoj před Bohem. Musí však být trvale evangelizována, aby se víra, kterou vyjadřuje, stávala aktem stále zralejším a autentičtějším. Jak pobožnosti křesťanského lidu, tak ostatní formy zbožnosti jsou přijímány a doporučovány, pokud nenahrazují liturgické obřady a nesměšují se s nimi. Autentická liturgická pastorační se bude schopna opírat o bohatství lidové zbožnosti, očišťovat je a zaměřovat k liturgii, jako obětí dar přinášeným národy.*“¹³⁴³

Když II. vatikánský koncil potvrzuje primát liturgie, jež je „vrcholem, ke kterému směřuje činnost církve, a zároveň zdrojem, z něhož vyvěrá veškerá její síla“¹³⁴⁴ připomíná také, že „duchovní život nespočívá jen v účasti na posvátné liturgii“¹³⁴⁵. K posilování duchovního života věřících slouží totiž i „pobožnosti křesťanského lidu“, zvláště ty, které jsou doporučeny Apoštolským stolcem a praktikovány v místních církvích podle nařízení a se schválením biskupa¹³⁴⁶. Koncilní otcové připomínali, jak je důležité, aby takové kultické projevy byly v souladu se zákony a normami církve a vymezili oblast, v níž se má uskutečňovat jejich teologické a pastorační pochopení: „Pobožnosti se mají konat se zřetelem k liturgickým dobám a v souladu s posvátnou liturgií. Z ní mají nějakým způsobem vycházet a k ní přivádět lid, neboť ona je svou povahou daleko převyšuje“¹³⁴⁷.

¹³³⁹ Viz VÁVRA Jiří: Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině, in: Etnologický časopis Český lid 1, 2007, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 19-41, zde 22. Text je založen na terénním výzkumu, který byl postupně uskutečňován v letech 1999, 2000, 2004 a 2005 během pobytu v obcích Bohemka a Veselinovka na Ukrajině. Po zániku farního sboru v Bohemce v 30. -60. letech se na pohřbech i nadále kázalo a zpívaly se náboženské písně. Pohřeb a bohoslužba tak vzájemně částečně splynuly.

¹³⁴⁰ Srov. SC 13.

¹³⁴¹ Srov. Posvátná kongregace obřadů. INstrukce o účtě k eucharistii Eucharisticum mysterium (25. 5. 1967). in: AAS 59 (1967) 539-573; PAVEL VI. Apoštolská exhorta o mariánské účtě Marialis cultus (2. 2. 1974), č. 24-58. Řím: Křesťanská akademie, 1977; PAVEL VI. Apoštolská exhortace Evangelii nuntiandi (8. 12. 1975), č. 48. Praha: Zvon, 1990; JAN PAVEL II. Apoštolská exhorta katecheze v církvi Catechesi tradendae (16. 10. 1979), č. 54. Řím: Křesťanská akademie, 1982; JAN PAVEL II. Apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v současném světě Familiaris consortio (22. 11. 1981), č. 59-62. Praha: Zvon, 1992; Kongregace pro klérus. Všeobecné direktorium pro katechizaci (15. 8. 1997), č. 195-196. Praha: ČBK, 1998.

¹³⁴² Srov. např. Třetí generální konference latinskoamerického episkopátu. Documento de Puebla, 444-469, 910-915, 935-937, 959-963; Conferencia Episcopal de España. Documento pastoral de la Comisión episcopal de Liturgia Evangelización y renovación de la piedad popular. Madrid, 1987; Liturgia y piedad popular. Directorio Litúrgico-Pastoral. Madrid: Secretariado Nacional de Liturgia, 1989; Conferencia General del Episcopado Latino-Americano. Documento de Santo Domingo, 36, 39, 53.

¹³⁴³ JAN PAVEL II. Apoštolský list Vicesimus quintus annus (4. 12. 1988), č. 18

¹³⁴⁴ SC 10.

¹³⁴⁵ tamtéž 12

¹³⁴⁶ PP, úvod Kongregace pro bohoslužbu a svátosti, Prot. N. 1532/00/L.

¹³⁴⁷ SC 13.

Existují i smutné slavnosti, jejichž smyslem je čelit nějaké pohromě anebo ji prostě připomínat a oplakávat¹³⁴⁸. Tyto rituály mají zcela zvláštní fyziognomii, kterou se nyní chceme pokusit charakterizovat a vysvětlit. Prostudovat je samostatně je o to důležitější, že nám ukážou nový aspekt právní úpravy křesťanské pohřební liturgie. Významný je v tomto smyslu příspěvek podaný Kongregací pro bohoslužbu a svátosti v Direktáři Lidová zbožnost a liturgie,¹³⁴⁹ ve kterém se mluví o spásonosných událostech v životě Ježíše Krista. Tyto tzv. „svátostné přechody“ (the sacramental passages) si připomínali prvoučedníci Ježíše Krista především při oslavě křtu a ritu pohřbu. Liturgický pohřební průvod lze tedy chápat také jako jednu z nutných predeher (necessary prelude) těchto svátostných přechodů¹³⁵⁰. Ti, kdo věří a byli pokřtěni, zemřeli a vstali symbolicky z hrobu, smrt a vzkříšení se v nich už tajemně uskutečnily, i když fenomenologicky, v rytmu země, se tyto události ještě očekávají.

Zásadu *Lex orandi, lex credendi* můžeme chápat tak, že modlitba za mrtvé a pohřební liturgie je norma víry ve věčný život, stejně jako je nepochybně jejím základním teologickým zdrojem. Naši solidaritu s mrtvými, zvláště s těmi, kteří byli umlčeni a zapomenuti, zdůrazňuje po II. vatikánském koncilu v teologii J. B. Metz¹³⁵¹. Smrt je cesta, která nekončí uložením těla nebo jeho spálených pozůstatků do hrobu. Společným rysem pohřební dramaturgie je liturgie pohybu, která v nás nalézá status poutníka. Pro ranně křesťanskou interpretaci kulturních praktik bylo příznačné zejména odmítání marného truchlení, vyjádření jisté naděje ve zmrtvýchvstání a přesvědčení, že společenství a láska překonávají smrt. Tak se pro věřícího křesťana život změnil, ale smrtí nekončil.

Konstituce SC dodržela tradiční vzor vysvětlujícího a doktrinárního úvodu, po kterém následovaly dispozitivní normy. Normy samotné jsou uváděny vágně, často široce a obecně. Tento způsob byl dodržován v revidovaných liturgických knihách a normách, které konstituce schválila. Křesťanský pohřební ritus se řídí vlastními liturgickými předpisy a je předmětem pastorální teologie, oboru liturgika¹³⁵². O jeho vývoji mluví např. U. Borkowska¹³⁵³, především o *Ordo pompae funebis* z roku 1548. Základní summarizaci liturgického práva ve 20. stol. podává Annibale Bugnini¹³⁵⁴; k otázce pohřebního řádu v českém prostředí F. Šmahel¹³⁵⁵. Jak již bylo řečeno, liturgické právo je nutné čerpat z úředních liturgických spisů, z misálu, breviáře, rituálu a ceremoniálu¹³⁵⁶.

¹³⁴⁸ Srov. DURKHEIM, É. : *Elementární formy náboženského života*. Oikoymenh, Praha 2002, 419

¹³⁴⁹ Srov. PP 245.

¹³⁵⁰ tamtéž 245: „průvod při velikonoční vigílii je liturgickou památkou „přechodu“ Krista z temnot hrobu do slávy vzkříšení, syntézou a překonáním všech exodů vykonaných starým Izraelem a nutným předpokladem ke svátostným „přechodům“, jež koná učedník Kristův, především ve slavení křtu a v obřadech pohřbu.“

¹³⁵¹ Srov. METZ Johan Baptist: *Zur Theologie der Welt*, Mainz 1968.

¹³⁵² Srov. MICHAL, J. J. , *Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského*. op. cit. , 78.

¹³⁵³ Srov. BORKOWSKA Urszula: *The Funeral Ceremonies of the Polish Kings from the Fourteenth to the Eighteenth Century*, *Journal of Ecclesiastical Studies* 36, 1985, 513-534.

¹³⁵⁴ *The Reform of the Liturgy 1948-1975*. Do angl. přel. Matthew J. O'Connell, Collegeville, MN: The Liturgical Press, 1990, 686-687.

¹³⁵⁵ *Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV.* , ČČH 91, 1993, 401-416; TÝŽ, *Blasfemie rituálu? Tři pohřby krále Václava IV.* , in: Ladislav Soukup (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995, 133-143; TÝŽ, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, 133-175.

¹³⁵⁶ Srov. PEJŠKA J. , *Církevní právo II.* , Obořiště; 1932, 17.

Absence bezprostředního vztahu k neměnicí se oficiální, univerzální pohřební liturgii byla mnohdy pro katolíky v kulturách vzdálených od západní Evropy impulsem, aby vytvořili a udržovali lidovou zbožnost, která „hovořila jazykem“ svých vyznavačů. Mnohé z těchto lokálních tradic se obracely k nadějím a obavám týkajícím se smrti daleko lépe než oficiální pohřební obřady. Tak vypadala situace kolem církevního pohřbu v roce 1962, kdy byl svolán II. vatikánský koncil, vedoucí k *ordo exsequiarum* z r. 1969 a jeho následným změnám a překladům.

Liturgické změny pohřbu samotného jsou méně výrazné než při obřadech zádušních, ale kontinuita s eskalací strachu a smyslu nehodnosti ovlivnila vzrůstající důraz na žehnání hrobu a přidání finální modlitby rozhršení, stejně jako řadu eklesiálních a civilních restrikcí týkajících se skutečnosti, kdo může být pohřben v areálu kostelního hřbitova (jen pokřtění a ti s dobrou společenskou pozicí, tj. ne exkomunikovaní apod.). Tato omezení samozřejmě vedla k vyloučení mnoha dětí, které zemřely nepokřtěné, což vyústilo ve vznik dojemné tradice jejich tajného pohřbívání kolem kostela v místech, kam dešťová voda, chápána jako lidová náhražka vody užívané při křtu¹³⁵⁷, stékala z kostelní střechy na jejich hroby. Ani obřad pohřbu dětí, zemřelých po křtu, ale před užíváním rozumu, nebyl před 15. stoletím oficiálně upraven a jevil stopy nejasnosti a rozpačitosti¹³⁵⁸. Jelikož zádušní mše byla tehdy sloužena jen z hlediska přímluvy, zůstal dětský pohřeb bez vlastní mše. Až lepší chápání eucharistie definované II. vatikánským koncilem mohl tento nedostatek odstranit¹³⁵⁹.

Lidová zbožnost dávno pociťovala, že křesťanský pohřeb neodpovídá pravému duchu víry. Stal se výrazem spíše drásavého smutku a prázdné pompy než křesťanské naděje, vyvěrající z víry ve vzkříšení. Především v cizích kulturách a u národnostních menšin nebylo možné církevní pohřeb sladit s cítěním a zvyky tamního obyvatelstva a národnostních menšin.

3.3.1 Památka zemřelých

Lidová zbožnost je stejně jako liturgie vůči památce zemřelých velmi pozorná a nabádá k přímluvným modlitbám za ně. U některých národů vystupují v obyčejích a tradicích týkajících se památky zemřelých kultické prvky, které jsou hluboce zakořeněny v kultuře i ve specifických antropologických pojetích, a často nesou stopy touhy po prodloužení rodinných i sociálních pout se zemřelými.

Prvním biblickým podkladem pro odmítnutí kultu předků je příběh Abrahámův: „I řekl Hospodin Abramovi: ‚Odejdi ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce do země, kterou ti ukážu. ‘“¹³⁶⁰ Onu neukončenost výstupu naznačuje i fakt, že Mojžíš nevstoupil do zaslíbené země, a že není znám jeho hrob. Protějškem této povinnosti, „kultu předků“, byla starost o to, zajistit si podobnou službu od svých potomků. Proto se muž, který by se nechtěl oženit, někde trestal smrtí. Bezdětní manželé byli povinni syna adoptovat: jinak by ohrozili posmrtný život svých předků a provinili se tak proti nim. Řada zvyků, dodnes pěstovaných na našich hřbitovech, sahá až hluboko do

¹³⁵⁷ Srov. PAXTON Frederick : Christianizing Death: The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1990, 92-93.

¹³⁵⁸ Srov. ŠVÉDA Zdeněk, BRADÁČ Josef: Výklad Konstituce o posvátné liturgii, in: Polc, Jaroslav V. , Posvátná liturgie, Řím: Křesťanská akademie, 1981, 343-409, zde 388.

¹³⁵⁹ Srov. SC 82.

¹³⁶⁰ Gn 12,1

neolitu. Pozůstatkem představy rodové „nesmrtelnosti“ jsou i naše příjmení, včetně pravidel pro jejich předávání v mužské linii.

Křesťanské církve odmítají nejen lidový, ale i „vědecký“ kult předků, tzv. spiritismus. Katolická církev prohlásila rozhodnutím Apoštolského Stolce z 23.

června 1840 za nedovolené a bludné užívat čistě fyzikálních prostředků za účelem dosažení nadpřirozených výsledků, což se týkalo magnetizování a hypnotismu.

V dopise všem biskupům z 30. července 1856 však prohlásila výslovně „vyvolávání duší zemřelých“ a získávání od nich odpovědí a zprávy o budoucnosti za nedovolené, bludné a pohoršlivé¹³⁶¹. Také instrukce Apoštolského Stolce ze dne 27.

dubna 1917 odsoudilo spiritismus a jakoukoliv účast na vyvolávání duchů jako vnitřně špatnou¹³⁶². Rozhodnutím předcházela důkladná zkoumání spiritistických jevů, bylo rozlišeno působení nebo výslovné vzývání démonů, jevů vysvětlitelných přirozeným způsobem a jevů prováděných podvodně. Vlna spiritistického hnutí později sice opadla, ale trvá dále v evropských zemích. Obnovila se zvláště v Jižní Americe. Zde se vyvinul tzv. „vědecký křesťanský spiritismus“ (zvláště v Brazílii)¹³⁶³.

Při zkoumání a hodnocení takových zvyklostí se musí postupovat s opatrností, aby – nejsou-li v jasném rozporu s evangeliem – nebyly interpretovány ukvapeně jako pozůstatky pohanství.

Pokud jde o naukové aspekty, je třeba se podle direktáře o lidové zbožnosti vyhnout:

- ▶ nebezpečí, že v lidové zbožnosti budou přežívat nepřijatelné prvky či aspekty pohanského kultu předků;
- ▶ vzývání mrtvých při věštbách;
- ▶ připisování nějakého významu či domnělého vlivu snům, které souvisejí se zesnulými a často plodí strach věřících podmiňující jednání;
- ▶ riziku, že se v nějaké formě vloudí víra v převtělování;
- ▶ nebezpečí, že bude popírána nesmrtelnost duše a událost smrti bude oddělována od perspektivy vzkříšení, takže křesťanské náboženství se bude jevit jako takříkajíc náboženství mrtvých;
- ▶ vztahování kategorií prostoru a času na stav zesnulých¹³⁶⁴.

Otázka vztahu mezi liturgií a lidovou zbožností musí být v případě „památky zemřelých“ projednávána s velkou rozvážností a pastorační ohleduplností, jak

¹³⁶¹ ASS 1, 177

¹³⁶² AAS 9, 268

¹³⁶³ Popisuje jej protestanský teolog Ernest Benz v knize Parapsychologie a náboženství z roku 1983, viz Duchovní pastýř 5: 1985, 89-93, zn. L. B. : „Nad knihou teologa Emesta Benze“. Benz studoval vědecký křesťanský spiritismus v Brazílii a udává, že v roce 1969 existovalo přes 3 000 spiritistických středisek spojených ve Spiritistické federaci, která vládla velkým propagačním potenciálem. Jen v Sao Paulu pracovalo v té době 7 nakladatelství, vycházelo 17 časopisů, 76 rozhlasových stanic přinášelo pravidelně spiritistické pořady. Federace vydržovala 357 škol, 243 biblioték, 41 nemocnic atd. Počet členů šel do miliónů a společelský vliv rostl. Předmětem kultu brazilského spiritismu je a za proroka nové doby je považován Allan Kardec (vlastním jménem Hipolit Denizard Ravail, +1869), který založil ve Francii roku 1858 první spiritistický časopis a „Pařížskou společnost pro spirituální studia“. Jeho nejrozšířenějším spisem se stalo „Evangelium podle spiritismu“. Rozšíření hnutí v Brazílii má podle profesora Benze příčinu v přežívání náboženských kultů duší zemřelých ve většinou chudých vrstvách černošského obyvatelstva, jehož předkové sem byli dováženi jako otroci z Afriky, a později přijali povrchně křesťanství. Týká se to zvláště kultu „Umbanda“, ke kterému se přidalo i bělošské obyvatelstvo, často i lidé velmi vzdělaní. Benz se osobně zúčastnil spiritistických shromáždění a pobožností bratrstva sv. Jiří.

¹³⁶⁴ Viz PP 258.

v aspektech naukových, tak při vytváření souladu mezi liturgickými obřady a pobožnostmi. Církev nevyžaduje malověrné celoživotní modlení (a nákladné objednávání mší) za určité „ubohé duše“ v „očistci“, nevyžaduje se ani málo srozumitelné modlení se zemřelými. Větší význam má modlitba za umírající a za zemřelé, v níž s úctou a láskou na ně vzpomínáme a poroučíme je milosti Boží, to vše s nadějí, že jsou navždy u Boha: „Requiescant in pace! Ať odpočívají v pokoji!

Ani návštěva hřbitova, kterou lze za určitých okolností vykonat společně (jako při Památce všech věrných zemřelých, na konci lidových misí, při příležitosti převzetí farnosti novým farářem), anebo jindy soukromou formou (když se věřící vydávají ke hrobu svých drahých, aby jej udržovali v pořádku a zdobili květinami či světlem) nemá být projevem povinnosti motivované téměř pověřčivým strachem z jejího nesplnění¹³⁶⁵.

„Modlitba za zemřelé je - podobně jako birkat ha-mazon - předsednickou modlitbou, kterou však předesedající pronáší jménem celého shromáždění, které se do ní zapojuje různými aklamacemi. Při pohřební mši se v celé prefaci nevyklučuje aktualizace, není však vyloučena tematická aktualizace v celé eucharistické modlitbě¹³⁶⁶.

Řekl bych, že na začátku byla víra prvních křesťanů v účinnost jejich modliteb za mrtvé - kterou dosvědčují náhrobní nápisy a liturgické formule. Již Egypťané ve starém Egyptě, aby dosáhli osvětlení, pomoci či spásy, znali dočasnou samotu na pohřebištích. Jsou o tom četné doklady z nástěnných maleb v hrobkách¹³⁶⁷. Nelze samozřejmě dělat ze zasvěcenců nebo z těch, kdo odcházeli na pohřebiště, model pro křesťanskou modlitbu za mrtvé, avšak nelze radikálně popírat jisté vlivy. Důkazová práce by však přesáhla rámec této stati.

Pro Egypťany měl pobyt v hrobkách několikový význam. Jednak věřili v pokračování pozemského života zemřelých, a proto jim přinášeli do hrodek jídlo, sošky žen, „souložnic“ apod.¹³⁶⁸, a zároveň byl pobyt v hrobkách znám jako zasvěcující praxe zasvěcenců Sarapidových (KATOCHOI). Křesťanský mnich Antónios tuto posvátnou egyptskou ideu svým pobytem v hrobkách zrušil a zvěstoval nové učení o vzkříšení a moci Kristově, která ruší moc starého světa¹³⁶⁹. Šlo o první velký Antoniův střet s demony, který se udál na počátku jeho asketického života. Antónios odešel a uzavřel se v jedné z egyptských hrodek¹³⁷⁰. Ventura považuje tento kritický počín, který se neobešel bez vnitřních a možná i vnějších konfliktů, za jeden z prvních historických zrodů mnišství vůbec¹³⁷¹. „Protože toto nepřítel nemohl strpět, jelikož se bál, že Antonín v krátkém čase naplní poušť asketismem, přišel k němu jedné noci s množstvím démonů, kteří ho tak zbili, že od bolesti zůstal bezhlesně ležet na zemi.“¹³⁷² Tito daimoni nepřítel mohli být nejen duchové bytosti, ale pravděpodobně

¹³⁶⁵ Srov. PP 260.

¹³⁶⁶ Viz instrukci „introduction sur la traduction des textes liturgiques pour la celebration avec le peuple“, Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra Liturgia, vydáno dne 25. 1. 1969, text v Kaczynski, Enchiridion 1200-1242

¹³⁶⁷ Srov. VENTURA: Spiritualita křesťanského mnišství, op. cit., 12.

¹³⁶⁸ Srov. BIČ Miloš: V zemi sfing a pyramid: od faraónů k prorokovi, Praha: insitut pro středoevropskou kulturu a politiku, Oikoymenh 1993, 277-311.

¹³⁶⁹ Srov. VENTURA: Spiritualita křesťanského mnišství, op. cit., 136.

¹³⁷⁰ Athanasius: Vita Antonii 8-10 (Sources Chrétiennes SC 400, (ed.) G. J. M. Bartelink, 1994, 156-165.

¹³⁷¹ Srov. tamtéž 124nn.

¹³⁷² Athanasius: Vita Antonii 8 (Sources Chrétiennes SC 400, (ed.) G. J. M. Bartelink, 1994, 156n.; česky ATANÁŠ: Život svatého Antonína Poustevníka, Velehrad: Refugium, 1996, 26).

i reprezentanti starého kultu nebo zločinci, vykrádači hrobek, ukrývající se v těchto odlehlých místech. Ať už je interpretace jakákoli, Antoniův pobyt v hrobce byl konfliktem, a zároveň znamením Kristova vítězství nad mocí starého světa, zla a smrti.

V čem spočívá podstatný rozdíl mezi křesťanskou vírou a kultem předků? Rozdíl nespočívá v tom, že by se zemřelí nepodíleli na životě žijících, a že by neexistovaly vztahy mezi živými a zemřelými, ale rozdíl spočívá ve způsobu vnímání těchto vztahů a jejich uskutečňování. Podle výstižné formulace Salomona Reinacha „*pohané se modlili k mrtvým, kdežto křesťané se modlili za mrtvé*“¹³⁷³. Kontakt se zemřelými nelze vyvolat určitými - mechanickými - technikami, podobně jako to nelze s Bohem. Médiem „kontaktní“ pro křesťany zůstává modlitba, která je založena na víře, na aktu důvěry, který přivádí člověka do pro nás neproniknutelného tajemství. Že se křesťané starali o osud svých mrtvých, že s nimi zůstávali spojeni až za hrob, a ne v tom smyslu, že by se dovolávali jejich ochrany, nýbrž že považovali za užitečné modlit se za ně, je věc zásadního významu, neboť právě to připravuje půdu pro budoucí právní úpravu křesťanského pohřbu.

3.3.2 Viatikum

Vysluhování viatika pro nemocné je primárním důvodem k uchovávaní Těla Páně, konsekrovaných hostií, které pro tuto příležitost musí být stále připravené¹³⁷⁴. Viatikum je nejen fyzickým pokrmem, ale stává se chlebem, který posiluje srdce člověka, a nápojem rozveselujícím srdce¹³⁷⁵. Latinské slovo viaticum má svůj původ v předkřesťanských představách o potravě na cestu, kterou by měl mít dotyčný s sebou. Českým ekvivalentem viatika je slovo „cestovné“ či „převozné“. Specificky křesťanská tradice je namísto pohanské řecko římské tradice umístování mince pro Chárona do úst zesnulého soustředěna na svátost oltářní pro živé. Křesťanská teologie tímto činem zachovávala myšlenku síly na cestu a bitvy duše s nejrůznějšími překážkami, současně manifestuje víru ve svátost oltářní jako léku nesmrtnosti¹³⁷⁶, vysvobození z přirozené zkaženosti¹³⁷⁷.

Při blížící se smrti se v rané fázi křesťanství nedbalo, aby se umírající před přijetím viatika vyzpovídal knězi a přijal poslední pomazání, tzv. plnou eschatologickou iniciaci oproti iniciaci křesťanského života (obřady křtu, biřmování a eucharistie). Největší změnou byla deziluze z viatika jako významného posledního obřadu. Z různých důvodů se viatikum postupně zapletlo do liturgických změn v obřadech smíření a posunem pomazání nemocného v pomazání umírajícího¹³⁷⁸. Částečně kvůli systému sedmi svátostí Petra Lombardského¹³⁷⁹, nahradilo poslední pomazání

¹³⁷³ Srov. tamtéž 124nn.

¹³⁷⁴ Srov. PVS, č. 55; Posvátná kongregace obřadů. Instrukce o úctě k eucharistii Eucharisticum mysterium (25. 5. 1967), č. 49. in: AAS 59 (1967) 566–567.

¹³⁷⁵ Srov. Ž 104,15

¹³⁷⁶ Srov. farmakon athanasias (lék pro nesmrtnost), in: Ignác z Antiochie, List Efezanům 20,15: PG 5,661

¹³⁷⁷ Srov. MILLER Lizette Larson: „To Imitate Their Perfection: A Comparison of the Relationship of Christology and Martyrial Liturgy in Sixth Century Gaul and Syria“, nepublikovaná disertační práce, Graduate Theological Union, 1992, 10.

¹³⁷⁸ Historický vývoj těchto dvou svátostí, podstatných pro porozumění jak bylo viaticum „bumped“, není tématem této práce. Podrobněji Viz PAXTON: Christianizing Death: op. cit., COFFEY David: The Sacrament of Reconciliation, Collegeville, MN: Liturgical Press, 2001; and MILLER Lizette Larson: Anointing of the Sick Collegeville, MN: Liturgical Press, 2005.

¹³⁷⁹ Sentences 4,1,2. Cit. v MARTOS Joseph: Doors to the Sacred: A Historical introduction to the Sacraments in the Catholic Church, rev. (ed.): Tarrytown, NY: Triumph Books, 1991, 50.

viaticum coby klíčový obřad. Toto poslední pomazání bylo částí nového sledu posledních ritů: zpověď a rozhřešení, viaticum a poslední pomazání, vyžadované každým umírajícím křesťanem jako vnější ritualizace správného provedení *ars moriendi*. V patnáctém století se staly číslování a definice Petra Lombardského kanonické, ale už dlouho předtím byly mezi lidem chápány coby správný způsob náhledu na svátosti společně s vnímáním posledních obřadů jako nutnosti pro „dobré“ umírání.

U mnoha národů světa je rozšířena představa o existenci nějakého limitu mezi světem živých a mrtvých, který má podobu například mostu, brány či řeky, k jejímuž překonání je potřeba použít loď. Častá je právě myšlenka vodního toku či vodní plochy jako bariéry mezi oběma světy, což se často projevuje i na lokalizaci pohřebišť za vodní překážkou oddělující nekropoli od sídliště. Přečod přes tyto překážky vyžaduje podle lidové víry platbu – na základě stupně ekonomického rozvoje daného společenství buď v premonetárních prostředcích nebo v penězích (v mincích)¹³⁸⁰. Víra o nutnosti platby za přečod ze světa živých do světa mrtvých může být tedy jednou z inspirací vedoucích k vybavování mrtvých mincemi.

Známa je již vzpomenutá řecká pověst o Charonovi, který za poplatek převážel mrtvé přes řeku Léthé (Styx, Acheron) do podsvětí¹³⁸¹. V řeckých hrobech se obol mrtvých vyskytuje už v 6. století př. n. l. A je zřejmé, že tato funerální tradice může souviset s uvedenou pověstí¹³⁸². Ze starého Řecka, ale i z jiných oblastí Evropy, je však znám zvyk klást do hrobů premonetární platidla ještě před vlastním vynalezením mince, což znamená, že pověst o Charonovi dala tomuto starému pohřebnímu zvyku pouze nový význam, nejedná-li se vůbec pouze o příběh zcela smyšlený až v klasickém období řecké civilizace. I tak to ovšem svědčí o víře v existenci bariéry mezi světem živých a mrtvých.

Tradice obolu byla rozvíjena v raném středověku v byzantském prostředí, kde byl velmi dobře znám starý mýtus o Charonovi. O poplatku tomuto převozníkovi se zmiňují i některé literární prameny, například *Siudas* – encyklopedický slovník z 10. století a *Epidémia Mazari* – satirické dílo z 15. století. Je velmi pravděpodobné, že podobně jako jiné pohanské tradice byl i tento zvyk v období christianizace transformován v duchu křesťanských představ. V pozdní antice např. pohřbívaly některé germánské národy své mrtvé společně s potravinami a různými předměty, neboť počítali „evidentně s jejich dalším životem v hrobě“. V raném středověku byl tento další život po smrti připisován i světcům¹³⁸³.

Z řecké milostné poezie je známa postava boha smrti zvaného Charos či Charontas, který vznikl právě přerodem z antického Charona. Z některých oblastí středověkého Řecka je známo vkládání mince do hrobů jako prostředku na zaplacení cesty do ráje (křesťanského světa mrtvých), opět tedy jde o christianizaci antické tradice.

¹³⁸⁰ Srov. ŽIVNÝ M. : Mince v hrobech jako odraz sociální a duchovní kultury na Moravě v 11. a 12. století, nepublikovaná rigorózní práce, Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, abstrakt, 55.

¹³⁸¹ Ve známé řecké Aristofanově komedii „Žáby“ z roku 405 př. n. l. můžeme vedle pojednání o literárním souboji Aischyla s Eurípidem najít zmínku o převozníku Charonovi, jenž za poplatek v podobě mince převáží mrtvé do podsvětí přes řeku Léthé.

¹³⁸² Srov. RADOMĚRSKÝ : Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. Praha 1955, 4.

¹³⁸³ „[. . .] ut vivere adhuc putaretur in tumulo“ Srov. ANGENENDT Arnold: Der „ganze“ und „unversehrte“ Leib - eine Leitidee der Reliquienverehrung bei Gregor von Tours und Beda Venerabilis, in: Aus Archiven und Bibliotheken. Festschrift für Raymund KOTTJE zum 65. Geb. , (ed.) Hubert Mordek, Frankfurt/Main 1992, 33-50, zde 48n.

“Převozníky“ se podle lidové víry stali andělé, ďáblové nebo přímo sv. Petr, který vybíral poplatky při vstupu přes nebeskou bránu. V odlehlejších oblastech Řecka a Malé Asie se podle etnografických zjištění udržel zvyk mince na převoz až do 19. nebo i 20. století¹³⁸⁴. Č. Zíbrt zaznamenal, že „na Parnassu se peníz dává vyběrači mostného na úzkém nestabilním mostě, upleteném z vlasů, který se houpá nad řekou do podsvětí“¹³⁸⁵. Oficiálně však byla mince v hrobě jako milodar pro církve nežádoucí – nikdo nepotřeboval jít k poslednímu soudu či do ráje s mincí¹³⁸⁶.

Představa o minci jako viatiku však existovala i v pozdějších dobách a někde se udržuje až do současnosti. V této souvislosti se lze zmínit o tom, že na Moravě se zvyk vkládání mincí do úst opět ve větší míře rozvinul v 16. století¹³⁸⁷. Užití mince na “prievoz“ se vyskytovalo podle etnografických pozorování i v padesátých letech 20. století například i na Slovensku, v okolí Trenčína¹³⁸⁸. Podávání viatika jako rituálního atributu ochranného či antirevenantského významu mělo také nahradit zvyk klást k mrtvému mince - dokladový předmět momentální hotovosti zemřelého jako i šperk či náhodná součást zásypu. Mince v hrobech můžeme identifikovat jak s křesťanstvím, tak s pohanskými rituály.

Antický popis náboženských představ o obulu mrtvých jako nutné platby za přechod ze světa živých do světa mrtvých by mohl sloužit za příklad, jak z reflexe tradičních náboženských vyprávění vzniká pojem *viaticum*, který může být použit ke kritice právě těchto vyprávění. Filozofický pokus zjistit, o čem je v záhrobních mýtech řeč, přechází v kritiku tohoto pokrmu na cestu. Z filozofické hermeneutiky pohřebních rituálů povstává i nový způsob kritiky „převozního“. Má-li být viaticem manifestována víra ve svátost eucharistie jako léku nesmrtnosti, vysvobození z přirozené zkaženosti, pak se o něm nedá mluvit způsobem náboženské řeči: v příbězích, které informují o cestovním jako o poplatku převozníkovi, který není ani jednoduchý ani jeden, takže se zdá, že neznají jeho jméno, a v popisu nesmrtnosti jako paměti, která opomíjí její věčnost. Nastupuje proto teologie definující viaticum jako poslední svátost křesťana, společenství Kristova těla a krve, které je semenem věčného života a silou vzkříšení¹³⁸⁹.

3.3.3 Refrigerium

Slovo *refrigerium*, česky *ofěra*, v širším smyslu znamenalo pohřební hostinu, kterou k uctění památky mrtvých pořádali první křesťané na hrobech mučedníků, a ofěry, jež na ně přinášeli. Význam se cestou víceméně přímého symbolismu přenesl i na očistec.

Svatá Monika se takto loučila se svými syny předtím, než zemřela: „*Pochovejte toto tělo, kde chcete. Ať vás to netrápí! Jen o jedno vás prosím, pamatujte na mne*“

¹³⁸⁴ Srov. HORVÁTHOVÁ E. : Predstavy o posmrtnom živote v koreláciach s pohrebnými obradmi. in: Krekovič, E. , ed. , Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993, 65; VAVŘÍNEK V. : „Cháronův obolos“ na Velké Moravě. Numismatické listy, roč. 25, 1970, 36-37

¹³⁸⁵ Viz ZÍBRT Čeněk: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (*indiculus superstitionum et paganarum*). Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění; 1894; přetisk Akademia, 1995, 22.

¹³⁸⁶ RADOMĚRSKÝ: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě. op. cit. , 60.

¹³⁸⁷ Srov. ŠIKULOVÁ V: Předběžná zpráva o výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě. Přehled výzkumů 1967, 1968, 101-103, zde 103.

¹³⁸⁸ Srov. SKUTIL J. : Moravské prehistorické výkopy a nálezy. Časopis Moravského muzea, roč. 30, 1955, 45-134.

¹³⁸⁹ Srov. Jan 6,54, KKC 1524.

u *Pánova oltáře* ¹³⁹⁰. Svatá Monika tak „podle afrického obyčeje“ nosila „na hroby světců kaši, chléb a víno“. Tento zbožný úkon vycházel z pohanských zvyklostí; svatý Ambrož jej zakázal a nahradil mešní svátostí eucharistie ¹³⁹¹. V pravoslavném křesťanství se však zachoval a jeho stopy nacházíme i v našich lidových zvycích. Je zvláštní, že jediné slovo označuje jak příbytek blahoslavených, tak obřadné jídlo a oběry na jejich hrobech.

Závěrečným krokem v pohřební sekvenci byly právě vzpomínkové (zádušní) obřady. Jistota, že bude na člověka po jeho smrti vzpomínáno měla pro lidi v pozdním starověku, křesťany i nekřesťany, velký význam. Rituální aktivity, které se po smrti dotyčného konaly v určených intervalech a zároveň každoročně v den narození (u nekřesťanů) a v den úmrtí (u křesťanů) tuto vzpomínku zajišťovaly. Najdeme pro tento zvyk, který byl až od roku 1972 českou liturgickou komisí nahrazen průvodem věřících k oltáři se svými dary během zádušní mše, nějaké biblické příklady? Zdá se, že Tóbit (4, 17) neradí svému synovi, aby dával obětní dary mrtvým, ale radí mu, aby rozdával k jejich počtě almužny ¹³⁹²: ČEP: „Rozdávej stědře své chleby nad hrobem spravedlivých, ale nedávej hříšníkům.“ JER: „Na hrobech spravedlivých plýtvěj chlebem a vínem, ale ne pro hříšníka.“

Vulgata: „Panem tuum et vinum super sepulturam iusti constitue et noli ex eo manducare et bibere cum peccatoribus“ ¹³⁹³ Sepelies eam circa me (pochovej ji vedle mě).

LXX: εκχεον τους αρτους σου επι τον ταφον των δικαιων και μη δως τοις αμαρτωλοις.

Podle Ekumenické bible jde patrně o potravu pro pozůstalé po jejich půstu ¹³⁹⁴. Navíc nejde o Tobiášský model moudrosti, ale o moudrost Achikarovu. Achíkar, Tóbitův synovec byl moudrým a ctnostným kán. cířem na asyrském královském dvoře. V antickém světě byl Achíkar postavou velmi dobře známou ¹³⁹⁵.

Nejdůležitější součástí vzpomínkových aktů byla hostina se zemřelými konaná přímo u hrobu. Tato hostina, která začala být postupně známá pod názvem *refrigerium*, byla křesťanským dědictvím dávné středomošské tradice. Kromě hostiny zahrnovala křesťanská vzpomínka modlitby za zemřelé a celebraci eucharistie. Obě tyto praktiky se objevily během prvních staletí jako dvě z mnoha rituálních vyjádření, přičemž později nabyly velké důležitosti.

Konkrétní dny vzpomínkových slavností vycházely – s určitými regionálními variacemi – z existujících tradic, přičemž největší pozornost byla věnována třetímu dni

¹³⁹⁰ Srov. Liturgie hodin, 2. čtení, 27. července.

¹³⁹¹ Srov. ARIÈS: Dějiny smrti I. , op. cit. , 41.

¹³⁹² Viz poznámka k 4,17, Jeruzalémské bible.

¹³⁹³ Tb 4,18, Biblia Sacra Vulgata (iuxta vulgatam versionem), Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1983.

¹³⁹⁴ Srov. Jr 16,7: „Při truchlení nebudou lámat chléb, aby potěšili toho, kdo truchlí nad mrtvým, nedají napít z kalicha útěchy těm, kdo truchlí nad otcem či matkou.“ Ez 24,17: „Sténej potichu, nekonej smuteční obřady za mrtvé (οσφουος πενθουος εστιν ουκ εσται το τριχωμα σου – mortuorum luctum non facies), oviň si turban, na nohy si obuj opánky, nezahaluj si vous a nejez smuteční chléb, který ti lidé přinesou.“ Viz Septuaginta, Verkleinerte Ausgabe in einem band, (ed.) Alfred Rahlfs, Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart 1979.

¹³⁹⁵ Srov. BÍČ M. : Výklady V. ke SZ, Knihy deuterokanonické, Karmelitánské nakl. v Kostelním Vydří (tam 1. vydání), 1996, 26.

po úmrtí, který byl předmětem celebrací jak ve východních tak západních křesťanských komunitách. Ve třetí den se konala přímo na hrobě hostina, přičemž zemřelý sdílel pokrmy buď prostřednictvím skutečného lití vína do hrobu nebo skrze symbolický přípitek. Kolem čtvrtého a pátého století tyto oslavy na hřbitovech, pro něž bylo příznačné setkávání mužů se ženami, pití a jezení do nočních hodin, vzbudilo hněv řady křesťanských biskupů, ale pokračující popularita daných vzpomínkových aktů, dokonce i poté, co byly nahrazeny výroční mší v kostele, svědčí o jejich zakořenění v kultuře a víře.

Slovo refrigerium má ještě jeden význam. Označuje ráj, nebe. Serapionovo Euchologion, řecko-egyptský liturgický text z poloviny 4. století, obsahuje následující modlitbu za mrtvé: „Dej, aby jeho duch došel spočinutí v klidném místě s hojností zeleně.“ Acta Pauli et Theclae popisují „nebesa, kde odpočívají spravedliví“ jako „místo osvěžení, nasycení a radosti“. Je to refrigerium. Slova refrigerium nebo refrigerare se používají místo requies nebo requiescere. „Refrigeret nos qui omnia potes“ (Dej nám osvěžení, tys přece Všemohoucí!) hlásá jeden marseilleský nápis pocházející z konce 2. století.

V Knize moudrosti (4, 7-14) ve Vulgátě se ráji říká refrigerium: Justus, si morte preoccupatus fuerit, in refrigerio erit. „(Spravedlivý, jestliže zemře předčasně, bude po smrti v ráji.) Slovo refrigerium v tomto významu dodnes přetrvává ve starém římskokatolickém mešním kanonu, a to v Mementu mrtvých: „in locum refrigerii, lucis et pacis“ (III na svěžím, prosvětleném a pokojném místě).

3.3.4 Česká kniha pohřebních obřadů

České pohřební obřady z roku 1972 odmítají a mění dlouholeté teologické předpoklady. Za zmínku stojí zvláště výše zmíněné rozšíření smutečního obřadu pro děti, které neexistovalo jako plný obřad až do 10. února 1972, kdy byly pohřební obřady dočasně schváleny¹³⁹⁶. Toto schválení poprvé zahrnuje oficiální povolení smutečního obřadu pro nepokřtěné dítě. Jiný zvyk vycházející z lidové zbožnosti spočívající v přinášení mrtvému dary tzv. ofěra při pohřební mši zůstala naproti tomu zachována pod podmínkou, že se bude konat v době přípravy obětních darů a věřící jsou poučeni o vztahu tohoto obřadu k eucharistii¹³⁹⁷.

V Ordo Christians funerals z roku 1989 však nalezneme nejen modlitbu pro pozůstalé nepokřtěného dítěte, ale, na rozdíl od českých pohřebních obřadů, i modlitby pro ty, kteří zemřeli vlastní rukou – jak modlitbu za mrtvého, tak modlitbu za ty, kteří pro tuto sebevražednou oběť truchlí:

*„Pane, ty, jenž miluješ, co jsi stvořil a jsi připraven ušetřit všechny bytosti, protože jsou tvé. Pohled' s pochopením na tvého služebníka N a skrze krev kříže odpusť jeho/její hříchy a selhání. Vzpomeň na víru těch, kteří truchlí a upokoj jejich touhu po dni, kdy všichni znovu vstanou v Kristu, našem Pánu.“*¹³⁹⁸

¹³⁹⁶ Srov. Rada pro provedení konstituce o posvátné liturgii a kongregace pro svátosti a bohoslužbu týkající se obnovy liturgie v Čechách a na Moravě, Dekret Dočasné schválení pohřebních obřadů, 162/72, N 8 (1972) 139.

¹³⁹⁷ Srov. POH 41.

¹³⁹⁸ OCF 398: *God, lover of souls, you hold dear what you have made and spare all things, for they are your Look gently on your servant N. , and by the blood of the cross forgive his/her sins and failing Remember the faith of those who mourn and satisfy their longing for that day when all will be made new again in Christ, our risen Lord,...*

Pohřební modlitba za nepokřtěného zemřelého, který žil v manželství s katolíkem¹³⁹⁹:

Všemohoucí a věčný Bože, stvořil jsi všechny věci a všichni lidé jsou stvořeni k obrazu Tvému. Svěřujeme nyní duši N Tvé dobrotě. V Tvé nekonečné lásce a síle v něm/ní probud' svoji milost, která je známá jen Tobě od počátku věků. Slyš srdce těch, kteří jeho/ji milovali v naději, že všichni ti, kteří v Tebe věří, najdou mír a pokoj a odpočinek v Tvém království. O to Tě prosíme skrze Krista, našeho Pána.

Pohřební modlitba za toho, kdo je pohřbíván do moře¹⁴⁰⁰:

Pane Bože, silou svého Slova uklidnil jsi chaos rozbouřeného moře, přiměl jsi, aby rozvodněné vody potopy ustoupily a utišils bouři v Galilejském moři. Odevzdáváme tělo našeho bratra/sestry N hlubinám, dej mu mír a klid až do dne, kdy on/ona a všichni, kdo věříme v Tebe, budeme zvednuti ke slávě nového života přislíbené v křestní vodě. O to Tě prosíme skrze Krista, našeho Pána.

Sekularizace a tlak okolní sekulární kultury přispěl k další praktice, která psychologickou a rituální „neodvolatelnou konečnost“ komplikuje. Oficiální postoj stále upřednostňuje pohřbívání do země, jak se uvádí v teologickém úvodu k českému ritu: „Pohřeb ať se koná způsobem obvyklým v té zemi, ale tak, aby bylo zřejmé, že církev dává přednost pohřbu do země, jak sám i Pán chtěl být pochován.“¹⁴⁰¹

Při rozloučení s těmi, kteří se rozhodli pro pohřeb žehem, je možno konat obřady podobným způsobem jako při pohřbu do země. Je ovšem třeba vybírat takové texty, které pravdivě odpovídají této skutečnosti.¹⁴⁰² Církevně nemohou být pohřbeni, kdo zvolili pohřeb vlastního těla žehem z důvodů, které jsou v rozporu s křesťanskou vírou.¹⁴⁰³ Ve vztahu k tomuto rozhodnutí věřící by měli být vedeni k tomu, aby neukládali popel zesnulého ve svých domovech, ale aby jej pohřbili obvyklým způsobem do té doby, než Bůh vyzvedne ty, kteří odpočívají v zemi a než se moře vzdá svých mrtvých¹⁴⁰⁴.

Kolumbária nemají být budována uvnitř budovy kostela, ale ve stavbách k němu přilehlých, např. v portiku, krytých sloupových halách, průchodu, rampě, lávce či podél cest a chodníků okolo kostela¹⁴⁰⁵. Pro rodinné příslušníky je zpopelnění mrtvého předka leckdy větším zatížením než pohřbení do země. Kremace probouzí u nemálo lidí dojem násilné destrukce mrtvých. Rychlost a radikálnost rozloučení narušují

¹³⁹⁹ OCF 398: „Almighty and faithful Creator, all things are of your making, all people are shaped in your image. We now entrust the soul of N. to your goodness in your infinite wisdom and power, work in him/her your merciful purpose, known to you alone from the beginning of time. Console the hearts of those who love him/her in the hope that all who trust in you will find peace and rest in your kingdom. We ask this in the name of Jesus the Lord.“

¹⁴⁰⁰ OCF 406: „Lord God, by the power of your word you stilled the chaos of the primeval seas, you made the raging waters of the Flood subside, and calm the storm on the sea of Galilee. As we commit the body of our brother/sister N. to the deep, grant him/her peace and tranquility until that day when he/she and all who believe in you will be raised to the glory of new life promised in the waters of baptism. We ask this through Christ our Lord.“

¹⁴⁰¹ POH 15.

¹⁴⁰² Tamtéž 78.

¹⁴⁰³ Supreme Congregation Of The Holy Office, instruction, De cadaverum crematione, 2-3, in AAS 56 (1964) 822-823; CIC/1983, Kán. 1184, 5, § 1, 2.

¹⁴⁰⁴ Srov. PP 254 „in relation to such a decision, the faithful should be exhorted not to keep the ashes of the dead in their homes, but to bury them in the usual manner, until God shall raise up those who rest in the earth, and until the sea gives up its dead (cf. Aps 20, 13).“

¹⁴⁰⁵ Srov. HENCHAL Michael J. : Cremation: Canonical Issues, in: The Jurist 55 (1995), 281-298.

proces psychologického zpracování smutku. Pokojné uložení mrtvého těla do klína země naproti tomu ulehčuje nutné odloučení. Kromě toho má hrob pro pozůstalé význam jako výrazný symbol vztahu k jejich drahým.

Navzdory tomuto oficiálnímu stanovisku volí většina českých katolíků zpopelnění. Prvky rituálu, které se soustřeďují na tělo (přijetí, konečné uložení do hrobu), zůstávají ve vztahu ke zpopelněným pozůstatkům problematické. - Daný kulturní fenomén nepochybně povede ke změnám budoucího partikulárního práva v ČR, které se týkají obřadů v krematoriu. V rubrice „Ptáte se? Odpovídáme!“ byly řešeny otázky týkající se postoje církve k pohřbu žehem a rozptylu popela mrtvého¹⁴⁰⁶. Obě praktiky jsou přitom církví dnes vnímány neutrálně a nevzbuzují pohoršení.

Jiný názor má ovšem předseda Společnosti přátel žehu František Kružík, který uvedl, že nejvhodnější a nejdůstojnější ukládání zpopelněných pozůstatků je vsyp, případně rozptyl. „Jejich ukládání do hrobů, pomníků, kolumbárií (vesměs nevkusných, stroze účelových) bude ještě bohužel neodhadnutelně dlouho trvat. Tím spíše je na místě úsilí po vytváření hájů vzpomínání, jen s loučkami vsypu a rozptylu.“¹⁴⁰⁷ Spíše pochvalně však zmiňuje chrámová kolumbária ve sborových budovách církve čs. husitské a evangelické. Specifické kulturní rysy tehdejšího nově vzniklého státu a posléze ČSSR, které dodnes přispívají ke kultuře popírání smrti, zvláště ideál kremace a pohřbů bez obřadu, vnímá česká kniha pohřebních obřadů jako protichůdné vůči smuteční liturgii usilující o integritu.

„Každé slavení liturgie je dílo Krista kněze a jeho těla, církve. Z hlediska účinnosti se jí žádá jiná činnost církve titulem ani stupněm nevyrovná.“¹⁴⁰⁸ Liturgie je pramenem milosti a posvěcení. Její účinnost se odvozuje od Krista Spasitele a nespočívá na svatosti služebníka¹⁴⁰⁹. Liturgické úkony mají jasně vyjadřovat uspořádanou jednotu Božího lidu jako organického společenství¹⁴¹⁰, a tedy vnitřní spojitost liturgického úkonu a organicky členěné povahy církve. K tomu dochází, když všichni účastníci vykonávají s vírou a zbožností úkol, který je každému vlastní¹⁴¹¹. Liturgické úkony nejsou tedy redukovatelné na soukromé nebo společenské činy, které si může každý dělat, jak chce, ale patří k universálnímu Tělu církve¹⁴¹².

Ústředním tématem, který se prolíná celým křesťanským pohřebním ritem, je téma vzkříšení – vzkříšení Krista a vzkříšení těla. V křesťanském pohřebním ritu církev slaví Kristovo velikonoční tajemství, aby ti, kteří se stali ve křtu údy mrtvého a vzkříšeného Krista, přešli s ním smrtí do života. Jejich duše bude očištěna a budou přivítáni do společenství svatých v nebi. Jejich tělo očekává blaženou naději na druhý příchod Ježíše Krista a vzkříšení svého mrtvého těla. Radostnou zvěstí pak přináší

¹⁴⁰⁶ Srov. „Spalování mrtvých.“ KT XII (2001), č. 26-27, 5; „Rozptyl popela mrtvého.“ KT XI (2000), č. 5, 3.

¹⁴⁰⁷ Srov. KRUŽÍK František: Novodobá kremace – úvod do doprovodného programu Mezinárodního veletrhu pohřebnictví, in: Galerie Společnosti přátel žehu, občasník vydávaný pro vlastní potřebu členské základny SPŽ, Brno 1998, 4

¹⁴⁰⁸ Srov. SC 7d.

¹⁴⁰⁹ Srov. Směrnice pro službu a život trvalých jáhnů, Kongregace pro katolickou výchovu kongregace pro klérus, vydal Sekretariát české biskupské konference, Praha 2002, 48

¹⁴¹⁰ Srov. SC 26–28; CIC Kán. 837.

¹⁴¹¹ Srov. instrukce k některým otázkám ohledně možností laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími, tuto instrukci schválil Svätý otec „in forma specifica“ a nařídil její zveřejnění 13. 8. 1997, vydal Sekretariát české biskupské konference, Praha 2001, 22.

¹⁴¹² Srov. tamtéž, 22, 3; CIC, Kán. 841, 846.

pozůstalým duchovní pomoc, útěchu a naději. Prováděním pohřebních ritů a slavením pohřbu stvrzují křesťané naději svých zesnulých bratří a sester na věčný život.

Křesťanský pohřební ritus vychází z víry v posmrtný přechod do jiného způsobu existence. Svědčí o tom jak evangelium sv. Jana, kde Ježíš říká: „Amen, amen, pravím vám, přichází hodina, ano, už je tu, kdy mrtví uslyší hlas Božího Syna, a kteří uslyší, budou žít“ (J 5, 25). Nebo: „Nedivte se tomu, neboť přichází hodina, kdy všichni v hrobech uslyší jeho hlas a vyjdou: ti, kdo činili dobré, vstanou k životu, a ti, kdo činili zlé, vstanou k odsouzení“ (J 5, 28-29).

V souladu s křesťanstvím, (. .) každý člověk je povinen odevzdat život smrti, tělo zemi, duši nám (Bohu)¹⁴¹³. Příchod Krista v poslední den a vzkříšení mrtvých se očekávalo od východu, čemuž bývala uzpůsobena i orientace hrobů. Zásadně se pohřbívala nespálená těla. V rozporu s křesťanstvím je víra v reinkarnaci i takzvanou živou mrtvolu, byť v lidové víře se tyto představy udržovaly.

V České republice je kniha pohřebních obřadů akceptovanou normou již po třicet pět let. Jednou z jejích silných stránek je vnější ritualizace vnitřního procesu narace a zármutku. Poskytuje ve svých třech fázích, včetně klíčového a zároveň velmi vzácného bdění u těla mrtvého, rituální prostor pro vyprávění příběhu o zesnulém a pro vyjádření zármutku a nářku. Vlastní smuteční obřad, normativně eucharistie, inkorporuje příběh zesnulého do příběhu smrti a zmrtvýchvstání Krista. V liturgii je středověký obřad *rozhrěšení* nahrazen *obřadem posledního rozloučení*, který ve své centrální modlitbě shrnuje většinu raně církevní teologie a odmítá přitom důraz na nehodnost, respektive bídnost člověka prezentovaný pozdně středověkou církví.

Vzdání pocty tělu pálením kadidla při zádušní mši zavrhuje pozdně středověký důraz na purifikaci a místo ní vyzdvihuje teologii inkarnace a přesvědčení, že lidské tělo je chrámem Ducha svatého. Třetí rituální fáze, obřad uložení do hrobu, pokračuje v utěšování pozůstalých a vzdávání poct zesnulému, přitom záměrně proti kultuře „popírání smrti“. Tak oficiální obřad na jedné straně absorboval kulturní vlivy a na straně druhé prorocky odmítl staletí teologických názorů.

3.3.5 Shrnutí

Křesťanské pohřby zahrnují, v závislosti na různých tradicích, tři momenty – i když kvůli hlubokým proměnám životních podmínek byly tyto momenty ve velkoměstských oblastech často zredukovány na dva či pouze na jeden:¹⁴¹⁴

- *Modlitební bdění* (vigilie u zemřelého) se podle okolností odehrává v domě zemřelého nebo na jiném vhodném místě, kde se shromažďují příbuzní, přátelé a věřící, aby k Bohu pozvedli přímluvné modlitby, naslouchali „slovům věčného života“, v jejich světle překonali perspektivy tohoto světa a obrátili mysl k autentickým perspektivám víry ve vzkříšeného Krista; aby přinesli útěchu

¹⁴¹³ Viz Jan ze Žatce: Oráč z Čech (dříve Oráč a Smrt). Vyšehrad, Praha 1985. Překlad: Jaromír Povejšil, kap. XVI, 74; Jde o velmi důležitý spis Johanna von Saaz (Jana z Žatce) Der Ackermann aus Bohmen („Oráč z Čech“) pro pochopení vztahu člověka k smrti v pozdním středověku na přelomu 14. a 15. století je , který na sporu oráče (člověka, spisovatele) se smrtí uměleckou formou ukazuje způsob, jak se člověk vyrovnává se smrtí - od odmítání až po přijetí. Podrobněji v dalších kapitolách disertační práce.

¹⁴¹⁴ Srov. POH 4.

příbuzným zesnulého; a aby vyjádřili křesťanskou solidaritu podle slov apoštola: „Radujte se s radujícími, plačte s plačícími.“¹⁴¹⁵

- ▶ *Slavení eucharistie*, které, pokud je možné, je po všech stránkách žádoucí. Církevní společenství během něho naslouchá Božímu slovu, které „hlásá velikonoční tajemství, přináší naději na opětné shledání v Božím království, poučuje o úctě a lásce k zemřelým a často vybízí ke svědectví křesťanského života“¹⁴¹⁶. Ten, kdo liturgii předsedá, vysvětluje hlášené slovo tak, jak odpovídá povaze homilie, „nikoli ovšem pohřební chvalořeči“¹⁴¹⁷. V eucharistii „církev vyjadřuje své účinné společenství se zesnulým: obětí Kristovy smrti a vzkříšení Otci v Duchu Svatém prosí, aby její syn byl očištěn od svých hříchů i jejich následků a aby byl připuštěn k velikonoční plnosti hostiny u stolu v Božím království“¹⁴¹⁸. Hlubší studium obřadu pohřební mše dovoluje pochopit, jak z eucharistie, jež je eschatologickou hostinou, liturgie učinila skutečnou křesťanskou hostinu útěchy ve společenství se zemřelým (*refrigerium*).
- ▶ *Obřad posledního rozloučení, průvod na hřbitov a uložení do hrobu*: rozloučení je „sbohem“ (tedy ad Deum) zesnulému, „odporučení Bohu“ ze strany církve a „poslední rozloučení, při kterém křesťanské společenství společně pozdraví jednoho ze svých členů dříve, než jeho tělo bude v průvodu odneseno a pohřbeno“¹⁴¹⁹. Matka církev, která křesťana na jeho pozemské pouti svátostným způsobem nosila v lůně, doprovází tělo zesnulého v pohřebním průvodu na místo jeho odpočinku, očekávajíc den vzkříšení (srov. 1 Kor 15, 42–44). Učení o vzkříšení je učením o lidské důstojnosti. Lidské pozůstatky jak je definuje zákon, z mrtvých nevstanou. Chápeme-li lidské pozůstatky v novozákonním smyslu $\sigma\mu\alpha$, tj. více osobně než fyziologicky: jako identickou osobní skutečnost, jako Já totožné se vším, co dosud prožilo, pak sdílíme s církví naději na jejich zmrtvýchvstání. Tímto pojetím hájí křesťanská víra nezadatelnou a neopakovatelnou důstojnost člověka.

První křesťané v antickém světě se zprvu řídili dobovými zvyklostmi a pohřbívali na nekropolích s ostatním obyvatelstvem, později na oddělených místech - v katakombách, ale vždy mimo město¹⁴²⁰. Víra ve vzkříšení těla a uctívání prvních mučedníků vedly ke změně. Křesťané vyvíjeli značné úsilí, aby se jejich hroby dostaly do blízkosti hrobů mučedníků (*ad sanctos*) a aby si tak zajistili ochranu svěťce v den Posledního soudu. Vzhledem k tomu, že mučedníci bývali pohřbíváni na mimoměstských pohřebištích, stavěly se nad jejich hroby *martyria* nebo *memoriae*, poměrně jednoduché stavby na kruhovém nebo polygonálním půdorysu. Kolem těchto staveb pak křesťané s oblibou pohřbívali své zemřelé. Postupně byly ostatky světců vybavovány všechny chrámy. A tak se pohřbívalo i u chrámů. Při rozšiřování měst se původní předměstské hřbitovy dostaly do areálu města, a proto přestalo vadit pohřbívání v blízkosti lidských obydlí.

¹⁴¹⁵ Srov. Ř 12, 15. Toto bdění, které se v anglofonních zemích i přes vytrácející se historicko-teologické chápání smyslu označení stále ještě nazývá „wake“, je skutkem víry ve vzkříšení mrtvých a připomíná bdění „myronosných“ žen z evangelia, které přinesly vonné masti k pomazání těla Pánova. Staly se tak prvními svědky vzkříšení.

¹⁴¹⁶ POH 11

¹⁴¹⁷ tamtéž 40.

¹⁴¹⁸ KKC 1689.

¹⁴¹⁹ POH 10.

¹⁴²⁰ Srov. UNGER Josef: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století. Edice Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Editor Jaroslav Malina, Nadace universitas masarykiana, Brno; 2002, 32.

Teprve Codex Iustinianus v 6. století zrušil zákaz pohřbívání intra muros. Stíral se tak rozdíl mezi chrámy uvnitř a vně města. S rozšiřováním křesťanství bylo dokonce nařízeno pohřbívání u kostelů. Například v 8. století po obsazení Saska Karel Veliký nařídil, aby těla křesťanských Sasů byla pohřbívána na kostelních hřbitovech (ad cimeteria ecclesiae) a nikoli na pohřebištích pohanů (ad tumulos paganorum). U Franků se v 8. století začínají objevovat v hrobech zlaté lístkové kříže jako křesťanská znamení. Pohřbívání uvnitř chrámů si vyhradili jen duchovní a významní laici. Již v době přípravy na smrt se pořizovala závěť, v níž se obvykle pamatovalo na odkazy církevním institucím a upřesňovalo se místo a způsob pohřbu, které podle možností mělo být co nejbližší ostatkům svatých, v interiéru kostela, případně na hřbitově v blízkosti nádoby se svěcenou vodou. Při blížící se smrti se dbalo, aby se zemřelý vyzpovídal knězi, přijal poslední pomazání a Nejsvětější svátost jako viaticum („cestovné do světa mrtvých“).

Křesťanský pohřební rituál sestával z přenesení mrtvého v doprovodu duchovních, pozůstalých a dalších osob, za modliteb a zpěvu žalmů do kostela, kde proběhly církevní obřady. Z kostela doprovodil průvod zemřelého na hřbitov. Na hřbitově po vykrojení hrobu svěcenou vodou a vykouření kadidlem byl zemřelý opět za modliteb a zpěvu uložen do hrobu, který měl být alespoň tak hluboký, aby mezi rakví a povrchem byl jeden loket. Po pohřbu se někdy celé shromáždění přesunulo do kostela na mši obětovanou za zemřelého. Třetí, sedmý a třicátý den a ve výroční den, proběhly vzpomínkové obřady.

V českých zemích křesťanský pohřební ritus především urychlil přechod převažující kremace v inhumaci, jehož důvod není jednoznačně vysvětlen a patrně ani jednoznačný nebyl¹⁴²¹. Přijetí křesťanství se projevilo nikoli ve změně žárového pohřebního ritu v kostrový, neboť k němu docházelo postupně již dříve, ale především v přesunu pohřebních areálů do blízkosti sídliště, nebo, lépe řečeno, přímo do nich.

Do souvislosti s přijetím křesťanství náleží i skutečnost, že na kostelních hřbitovech jsou pohřbeni muži zřejmě padlí v boji. Kromě vlivu kočovníků pohřbívajících nespálená těla a křesťanství, které převzalo pohřební ritus judaismu, mohla zprvu působit snaha uchovat tělo významného jedince k prospěchu celé společnosti. Další podstatnou změnu představoval přesun pohřebních areálů do sídliště, což muselo být doprovázeno změnou v chápání světa živých i mrtvých. Na samém konci 16. století se začíná projevovat trend opačný, při němž jsou hřbitovní areály vytěšňovány mimo intravilán. Také zde se jedná o odraz změn souvisejících s pojetím života a smrti, které nakonec vyústily v tabuizování smrti v moderní společnosti. Pro církve největší problém znamenaly přetrvávající pohřební pohanské rituály a pohanská místa pohřbu. Změna žárového ritu v kostrový nebyla asi velkým problémem a omezení a odbourání milodarů trvalo asi dvě generace¹⁴²².

3.4. Postpaliativní péče

Etika vždy požadovala nejen pietní způsob zacházení s mrtvým lidským tělem, ale i doprovodnou lidskou oporu a pomoc pozůstalým jako dílo milosrdenství¹⁴²³.

V sekularizované společnosti „útěchu z naděje živým“, kterou nabízí církevní pohřeb,

¹⁴²¹ Srov. UNGER: Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích, op. cit., 109.

¹⁴²² Srov. Tamtéž 36.

¹⁴²³ Srov. FURGER F.: Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky, z něm. originálu Ethik der Lebensbereiche (Entscheidungshilfen) přel. M. Voplakal, Academia, Praha 2003, 95.

vystřídala „krizová intervence u pozůstalých“ - specializovaná pomoc osobám, které se ocitly v krizi¹⁴²⁴. Odchodem člověka nekončí obtížná situace blízkých. Je naopak prokázáno, že blízcí pozůstali se ve většině případů se smrtí obtížně vyrovnávají¹⁴²⁵. Odchod blízkého, který byl milován, snižuje odolnost jeho partnera či blízké osoby, a to jak somaticky, tak duševně. Vdovci a vdovy snáze onemocní a často se stává, že umírají v době do 12 až 15 měsíců po odchodu partnera. Jejich úmrtí je mnohem pravděpodobnější, než je tomu u osob jejich věku. Jistě ne nadarmo staří věděli, že smuteční doba trvá přibližně rok, a byla také dodržována. Často se užívaly vnější znaky, např. smuteční oblečení, černá páska na rukávě, ale také jisté omezení životních radovánek. Zároveň to byla i jakási výzva, že potřebují sociální oporu i jisté ohledy v každodenním životě. Postpaliativní péče je velice žádoucí v rodinách, kde zemře dítě. Smutek bývá mnohem těžší ve chvíli, kdy se objeví myšlenky, zda rodiče něco nezanedbali, nebo se nedopustili nějaké jiné chyby¹⁴²⁶.

Otázky postpaliativní péče jsou sice intuitivně zřejmé, ale jejich podrobnější zpracování je věcí budoucnosti a lze předpokládat spolupráci s vytvářející se disciplínou psychologie zdraví. Otázky smrti mohou být příležitostí pro filozofické a teologické spekulace o problému teodiceje, ale také pro psychologické a pastorační pragmatiké úvahy o terapeutickém významu interpretace nemoci a umírání jako pozitivní šance. Teologicky a pastoračně čistší je však spíše takové řešení, které se nepokouší dávat smrti dodatečnou interpretaci nějaký smysl¹⁴²⁷. Zásadní křesťanská útěcha spočívá v tom, že křesťan ani ve smrti není sám. Myšlenka „být pohřben s Kristem“, aby člověk mohl být vzkříšen s Kristem, je i terapeuticky pozoruhodná. Kristus neztříšnil nad smrtí jako bájný rek svou silou. Zvítězil tím, že si jí prošel, „sestoupil do pekel“. To je velká opora pro umírajícího. Je tu ovšem nebezpečí, že Kristus bude viděn jako vzor, předchůdce, třeba jako jeden z Moodyho resuscitovaných pacientů. Kniha pohřebních obřadů by se pak smrskla jen na příručku ve stylu Egyptské knihy mrtvých, která radí umírajícím, jak mají na smrt, poslední soud a podobné věci chytře vyzrát.

Osamělý pozůstalý nemá se svou křesťanskou vírou a morálkou v pluralitním poli názorů a postojů velkou šanci obstát. Koneckonců i v tragických situacích, třeba při ztrátě syna, nepomohou truchlícímu otci ani bohatí a mocní, ani sám císař, ale naopak najde úlevu a útěchu u mnicha. „Poté, co s ním mnich velice přesvědčivě promluví o vzkříšení, vyprovodí ho zbaveného tíže jeho bolesti. Mnichova slova a jeho život, jenž je podpírá, utiší nešťastného člověka lépe než slova těch, kteří přijdou na [pohřební] hostinu. Tvůj syn [mnich] ho tak zcela uzdraví“¹⁴²⁸. Z této argumentace vysvítá specifické mnišské charisma, útěcha a posila zarmoucených, kteří navštěvovali

¹⁴²⁴ Srov. ŠPATENKOVÁ N.: Krizová intervence pro praxi, Grada Publishing, Praha; 2004; 69-75. Kniha byla doporučována Sdružením pro poradenství při poskytování pohřebních, kremačních a hřbitovních služeb i příbuzných oborů v ČR (při běžném styku je užíván název „Sdružení pohřebnictví v ČR“ - SP v ČR) na mezinárodním veletrhu pohřebnictví v Brně (Venia 2004) pracovníkům pohřebních služeb v ČR.

¹⁴²⁵ Srov. BŘICHÁČEK Václav: Prepaliativní, paliativní a postpaliativní péče, Praha: Cesta domů, 2005, 5.

¹⁴²⁶ Není bez zajímavosti, že v New Yorku po teroristickém útoku 11. září 2001 se věnovala prvořadá sociální i mentální péče těhotným vdovám, které své partnery ztratily buď přímo v zříčených budovách nebo jako zachránce – hasiče a policisty. Současně se péče soustředila na děti, v jejichž rodinách někdo zemřel.

¹⁴²⁷ Srov. ŠILER Vladimír: Křesťanské ars moriendi, in: Krásná smrt?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing: Praha 1999, 23-32, zde 27.

¹⁴²⁸ Ioannes Chrysotomus, Adversus oppugnatores eorum, qui ad monasticam vitam inducunt, 2,8 (PG 47, 343).

kláštery a poustevny. Svatý Jan Zlatoústý cílí k tomu, aby přesvědčil i pohanské otce o smysluplnosti mnišství nejen pro mnichy samotné, ale i pro ně a celou společnost. Vždyť doklady o smyslu takového života lze najít i v řecké tradici¹⁴²⁹.

3.4.1 Příprava na pohřeb

Podle jedné velmi přiléhavé poznámky se žádné významnější náboženské ceremonie, tedy včetně pohřbu, nemůže účastnit nikdo, kdo by předtím neprošel nějakou předchozí iniciací, která by ho postupně seznámila se světem posvátného¹⁴³⁰. Tomuto účelu může sloužit i vigilie, prosebné modlitby, pomazání, očišťování, požehnání a všechny v podstatě pozitivní akty, ale stejného cíle zde dosáhnout i smutkem, truchlením, postem, bděním, stáhnutím se do ústraní a mlčením, tedy rituálním odříkáním, které není ničím jiným, jak ukážeme níže, než dodržením určitých zákazů.

Měšťácký svět smrt skrývá. Josef Pieper přispěl k tomuto tématu řadou příznačných detailů: uvádí, že v jednom váženém americkém deníku se nesmí tisknout slovo „smrt“, dokonce i americké pohřební ústavy se pokoušejí pokud možno vyhnout zvláštními jazykovými pravidly faktu umírání¹⁴³¹. Se snahou odsunout smrt z dohledu se setkáme i v křesťanské teologii, i když jde častěji o relativizaci, ne o popření smrti. Tak již v prvním logiu Tomášova evangelia čteme, že ten, kdo najde výklad těchto výroků, neokusí smrti¹⁴³². V gnostické Svaté knize Velkého neviditelného Ducha, nazývané také Evangelium Egyptanů¹⁴³³ lze nalézt výroky o tom, že pokřtění neokusí smrti. V podobné verzi se Lukáš setkal s výrokiem, který u Marka uzavírá Ježíšovu disputaci se saduceji. Překladatelé ji sice chápou podobně jako verzi markovskou, ale lze ji pochopit i tak, že se ženit a vdávat nebudou již v tomto věku a zůstanou jako andělé, protože mají podíl na vzkříšení¹⁴³⁴.

Krátce před smrtí býval umírající položen na podlahu přímo na zem nebo na slámu, což bývá někdy interpretováno jako archaický rituál související s ozdravující silou země, i snad proto, aby umírajícího mohli obklopit pozůstalí. Úlohu mohla hrát i prozaická snaha, aby se po smrti, když se uvolní svěrače neznečistila postel. Po smrti byly oči mrtvého zatlačeny a ústa pootevřena tak, aby mohla odejít duše. Dále bylo třeba tělo umýt a obléci do rubáše, případně do oděvu odpovídajícího společenskému postavení zemřelého. Často byli zemřelí zabaleni jen do plachty. Během noci drželi pozůstalí a sousedé stráž u mrtvého vyplněnou modlitbami, čtením náboženských textů a zpěvem náboženských písní. Mnohdy se přimísilo něco z pohanských zvyklostí - jídlo, pití alkoholických nápojů, vyprávění a zpěv světských písní, takže zármutek přešel někdy v pravý opak. S pohřbem se dlouho neotálelo. A pokud k tomu nebyly vzhledem ke společenskému postavení nebožtíka zvláštní důvody, odehrával se příští den.

Každý z momentů křesťanského pohřbu má být vykonán s velikou důstojností a náboženským vědomím s náležitou přípravou. Proto je nezbytné, aby se s tělem zesnulého, jež bylo chrámem Ducha Svatého, zacházelo s velkou úctou, aby vystrojení

¹⁴²⁹ Srov. VENTURA: Spiritualita křesťanského mnišství, op. cit. , 319.

¹⁴³⁰ Viz HUBERT H. , MAUSS M. : Mélanges d'histoire des religions, Paris; 1909; 22 n. („Essai sur la nature et la fonction du sacrifice“).

¹⁴³¹ PIEPER J. : Tod und Unsterblichkeit, Mnichov 1968, 192; cit. dle RATZINGER Josef: Eschatologie - smrt a věčný život, op. cit. , 45.

¹⁴³² Srov. log. 59 a log. 60

¹⁴³³ NHC III/2 = IV/2, 111,66,8 par. Najde o dříve známé apokryfní Evang. Egyptanů.

¹⁴³⁴ Lk 20,35-36; Srov. výroky ve Skutcích Pavla 11.

pohřbu bylo důstojné, prosté vši okázalosti či pompy; aby se liturgické symboly (kříž, paškál, svěcená voda a kadidlo) používaly opravdu náležitým způsobem. Pro křesťana má být myšlenka na smrt něčím důvěrně známým a prostým zneklidnění. Nesmí být vnitřně svolný vůči fenoménu „netolerance k mrtvým“¹⁴³⁵, která upírá zesnulým jakýkoli prostor v životě lidské obce, ani vůči odmítání „viditelnosti smrti“¹⁴³⁶ – ať už jsou odmítání a netolerance diktovány nezodpovědným útekem od skutečnosti nebo materialistickým pojetím, v němž není místo pro naději. Takový pohled je cizí víře v Krista, který zemřel a vstal z mrtvých. Stejně tak musí křesťan pevně vzdorovat četným formám „obchodu se smrtí“¹⁴³⁷, který zneužívá citů věřících a sleduje pouze neúměrný a nestoudný zisk.

Do přípravy na pohřeb je potřeba zahrnout také reklamu poskytování činností v pohřebnictví, tedy pohřebních služeb, provádění balzamace a konzervace, provozování krematoria a provozování veřejného pohřebiště. Tato reklama může v ČR ze zákona č. 40/1995 Sb. , o regulaci reklamy, obsahovat pouze následující údaje:

- ▶ název obchodní firmy nebo jméno, příjmení nebo název provozovatele činností v pohřebnictví
- ▶ vymezení předmětu činností v pohřebnictví, popřípadě dalších navazujících poskytovaných služeb
- ▶ adresu pracoviště určeného pro styk se zákazníky
- ▶ telefonní a faxové číslo, adresu elektronické pošty nebo internetovou adresu
- ▶ provozní dobu pro veřejnost
- ▶ firemní logo nebo jiný grafický motiv.

Reklama činností v pohřebnictví nesmí být užitá v prostorách zdravotnického zařízení nebo ústavu sociální péče, doručována prostřednictvím dopisů, letáků, elektronickou poštou nebo jinou adresnou formou. V souvislosti s oznamováním úmrtí nelze uplatňovat jakékoli formy reklamy¹⁴³⁸. Hřbitovy nesmí být ani místem reklamy na spotřebu alkoholu¹⁴³⁹.

Obrázek 3: Ukázka vtíravé reklamy pohřebních služeb¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁵ PP 259

¹⁴³⁶ Tamtéž.

¹⁴³⁷ Tamtéž.

¹⁴³⁸ Srov. § 6a zákona. 40/1995 Sb. , o regulaci reklamy a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů.

¹⁴³⁹ Reklamy naznačující spotřebu alkoholu kromě náboženských účelů v blízkosti hřbitovů a posvátných míst jsou zakázané. Viz Kodex reklamy, vydaný Radou pro reklamu ČR, RR01/2005, část druhá, kapitola 1, reklama na alkohol, čl. 4. 1.

¹⁴⁴⁰ Převzato z časopisu Eternity, skrze smrt k životu, vychází čtvrtletně, roč. 2, Ústí nad Labem: zima 2006, Masmedia a. , (šéfredaktor - Jana Patková, redakční rada - Mgr. Zdeněk Bárta; MUDr. Martin Borský; Mgr. Petr Dostálík; JUDr. Petra Jakešová; Mons. Václav Malý; Julius Mlčoch; Helena Prádová; JUDr. Petr Rambousek; PhDr. Naděžda Špatenková, Ph. D.), 62.

Brity neuráží reklamy babiček s vnoučaty, kteří společně dovádějí na hřišti či v parku, přičemž tyto záběry doprovází sdělení: „S námi si můžete zařídit svůj pohřeb již dnes a zaplatit za něj dnešní cenu.“ Podobná reklama přitom v Británii propaguje finanční program s názvem „Sunlife Over 50 Plan“, který zdůrazňuje jak našetřené peníze vhodně použít nejen na léčebné výlohy a rekreace, ale také k zařízení vlastního pohřbu.

S přihlédnutím k místním zvyklostem je ve významnějších chvílích mezi smrtí a pohřbem potřeba vyjádřit víru ve věčný život a konat prosebné modlitby. Za zvlášť vhodnou je chvíle bdění (vigilie) v domě zemřelého¹⁴⁴¹. Někteří lidé se již za svého života vyjadřují k tomu, jaký by chtěli mít pohřeb, popř. kde by chtěli být pochováni. Většina lidí je však přesvědčena, že má dost času, a problémem vlastního pohřbu se nezabývá. Příbuzní jsou pak někdy značně nejistí, jak mají uspořádat pohřeb, když neznají přání zesnulého. Tabuizace takových přání, zejména jsou-li vyslovována v době plného zdraví (a iniciována například pohřbem někoho jiného), není na místě, neboť zakládá vysokou nejistotu budoucích pozůstalých. Ti se pak zpravidla rozhodují podle stávajícího dominantního a společensky uznávaného pohřebního rituálu. Příprava pohřbu znemožňuje pozůstalým podlehnout těžké situaci ztráty blízké osoby¹⁴⁴². Truchlíci jsou příliš zaneprázdněni, než aby propadli zcela svému zoufalství. Přestože je pohřebnictví v současné době profesionalizováno, stále ještě mnoho úkonů musí udělat pozůstalí sami. Samotná představa organizace pohřbu může u některých truchlících vyvolat další vlnu chaosu a zmatku, zvláště nemají-li pozůstalí s přípravou pohřbu žádné zkušenosti.

Někteří autoři poukazují na to, že se pohřbení mnohdy koná příliš brzy, než aby mohly mít pozitivní psychologický účinek. Weinert tvrdí, že pokud se pohřbení koná příliš brzy, kdy se někteří pozůstalí nacházejí ve fázi popření a odmítají realitu ztráty, prožívají pohřeb „jako divadelní hru, jako nejasnou, neskutečnou a mlhavou scénu, jako sen, ze kterého se zase brzy probudí“¹⁴⁴³. Stanovit, kdy je ještě příliš brzy a kdy je už pozdě pro vykonání pohřebního obřadu, je obtížné. Pohřbení by nemělo být konáno dříve než tři dny po úmrtí, protože se truchlíci zpravidla ještě nenacházejí ve fázi šoku¹⁴⁴⁴.

Potřeba praktických informací o pohřbu je vysoká, protože člověk moderní doby se o „takové věci“ nezajímá, dokud nemusí. V době plné emocí pak zjišťuje, že chyboval, když podcenil nebo ignoroval informace týkající se pohřbu. Je proto vhodné nabídnout příbuzným základní informace o pohřbu při předávání pozůstalosti, a to ústně i písemně (předání letáků s adresami nejbližších pohřebních služeb). Poskytovatelem takových informací může být nejen zdravotní sestra nebo sociální pracovník, ale i duchovní, který ovšem nesmí být žádným způsobem zainteresován na preferenci služeb některých pohřebních ústavů. Je nepřijatelné, aby pohřební ústavy vyvíjely činnost přímo v areálu nemocnic, nebo aby si v něm dokonce konkurovaly. Jejich sídla mají být známa a mají se nacházet v jiných než zdravotnických prostorách. Pohřeb je možné zadat u kterékoli pohřební služby. Podmínkou je předložení občanského průkazu zemřelého a občanského průkazu toho, kdo pohřeb zajišťuje.

¹⁴⁴¹ POP 7.

¹⁴⁴² Srov. KUBÍČKOVÁ N. : Zármutek a pomoc pozůstalým, 1. vyd. , ISV, Praha; 2001; 244.

¹⁴⁴³ Srov. PERA H. , WEINERT B. : Nemocným na blízku, z něm. orig. Mit Leidenden unterwegs, nakl. St. Benno Verlag GmbH 1991, přel. Munzar, Vyšehrad, Praha; 1996, 176.

¹⁴⁴⁴ KUBÍČKOVÁ Naděžda: Zármutek a pomoc pozůstalým, 1, op. cit. , 245.

Také je nutné předložit doklad o úmrtí¹⁴⁴⁵. Platba pohřbu se zpravidla provádí při objednávce. Pracovníci pohřební služby představují primární stupeň našeho modelu poradenského systému pro pozůstalé¹⁴⁴⁶.

Dodržují se stále standardní prvky pohřebního rituálu, tedy úmrtní oznámení (parte), kondolence a poděkování. Obvyklou přípravou na pohřeb je podle zvyku „smuteční oznámení“ (parte), kterým pozůstalí oznamují smutnou zprávu o úmrtí jejich milované osoby. Je též zvykem označit oznámení znamením náboženské příslušnosti a vhodným mottem, obvykle citátem z bible nebo několika verši básníků či filozofů. Úmrtní oznámení (parte) obsahuje především základní údaje o tom, kdo a kdy zemřel a kde a kdy bude mít pohřeb. Je třeba též uvést jména nejbližších příbuzných a adresu, na kterou je možné posílat písemné kondolence. Pracovníci pohřebních ústavů dohlížejí na to, aby žádný z důležitých údajů nechyběl, a nabídnou také řadu možností výtvarného provedení (rámeček, funerální ornamentika, typ písma). Zpravidla však je na výběr pouze druh rámečku a grafický doplněk.

Objednavatel pohřbu zpravidla také vybere motto (příслови nebo úryvek básně). Nabídka vhodných textů bývá rovněž k dispozici, možné je vytisknout i donesený individuální text. Při formulaci textu parte je vhodná střídmost. Kondolence je projev soustrasti (soucitu, účasti)¹⁴⁴⁷. V obchodech je značný výběr smutečních přání, je však vhodné napsat také dopis, a to na pěkném, nejlépe ručním papíře. V každém případě je třeba kondolenci napsat rukou, použití psacího stroje nebo počítače působí chladně. Poděkování za projevy soustrasti se provádí ústně, nebo písemně. Parte může rovnou obsahovat i poděkování za projevy soustrasti a květinové dary. Vhodnou variantou je zaslání děkovné kartičky, kterou je možné rovněž objednat u pohřební služby, a která je adresátovi doručena poštou až po pohřbu.

3.4.2 Truchlení

Zvláštním terapeutickým prostředkem jsou slzy. Slzy vyjadřují podle biblické tradice lítost člověka, opravdovost jeho vztahu, jsou „přiznáním naší touhy po spáse“¹⁴⁴⁸. Slzy mají změkčit tvrdost duše a dosáhnout odpuštění - jistě známá realita našeho života: slzy odplavují smutek, jsou přiznáním naší tragické situace. Odcizená touha nenacházející naplnění a stále frustrovaná, probouzí smutek, zklamání a pocit prázdnoty, jež předcházejí akédii, s níž souvisejí deprese a pocit ztráty smyslu života¹⁴⁴⁹.

Akcentovaným fenoménem jsou v apofthegmatech¹⁴⁵⁰, v zachovaných rčeních či příbězích, vyprávěních, výrocích¹⁴⁵¹ z poustevnického světa, slzy, výraz opravdovosti

¹⁴⁴⁵ Úmrtní list se vystavuje až později, obvykle týden po pohřbu, a to na příslušné Matrice zemřelých. K vydání úmrtního listu se požaduje ještě předložení rodného, popř. oddacího listu zemřelého.

Pracovníci matriky disponují také formulářem pro vyplacení pohřebního, respektive jeho části.

¹⁴⁴⁶ KUBÍČKOVÁ N. : Zármutek a pomoc pozůstalým, 1op. cit. , 245.

¹⁴⁴⁷ Srov. HAŠKOVCOVÁ, H. : Thanatologie, Galén, Praha; 2000, 52, 97n.

¹⁴⁴⁸ Srov. BUNGE Gabriel: Akédia: la doctrine spirituelle d'Évagre le Pontique sur l'acédie, Bégrolles-en-Mauges: Abbaye de Bellefontaine, 1991, 110

¹⁴⁴⁹ Srov. tamtéž, 133.

¹⁴⁵⁰ Apofthegmata patrum (PG 65; PL 73-74; syst. SC 387; 474; 498; česky Apofthegmata: výroky a příběhy poustních otců I. , přel. J. Pavlík, Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000 a Apofthegmata: výroky a příběhy poustních otců II. , přel. J. Pavlík, Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2005. Existují rukopisy koptské, syrské, arabské, etiopské, arménské, gruzínské i slovanské

¹⁴⁵¹ *Apofthengomai*: vyřknout, vyhlášovat.

sebezpoznaní člověka - bezmocného a nedokonalého před nesmírností Božího tajemství. Tento stav pokory, zkroušenosti, vnitřní bolesti, smutku se řecky nazýval *penthos*. Jde o smutek pozitivní, vyvěrající z toho, že jsme ještě nedosáhli touženého, že jsme ještě nenaplnili lásku, nezbourali její překážky. Jsme milováni, ale nejsme schopni milovat. Je to smutek bez úzkosti, smutek dávající radost. Jde o slzy radosti. Narozdíl od *penthos* je *akédia*¹⁴⁵² přervání smlouvy s Bohem. Průvodními projevy takového smutku je úzkost a zoufalství, ztráta orientace.

Truchlení je podle Freuda „reakcí na ztrátu nějaké milované osoby nabo nějakého abstraktního jsoučna, které zaujímalo její místo, jako je vlast, svoboda, nějaký ideál apod.“¹⁴⁵³ Tato vztahová ztráta může být částečná (přestěhování, rozchod), úplná (ovdovění), dočasná (hospitalizace v nemocnici) nebo trvalá (smrt milované osoby). V tabulce životních událostí Holmese a Rahea, která může sloužit také jako inventář precipitorů (spouštěčů) krize, je nejvíce bodovanou událostí právě trvalá vztahová ztráta. Smrt někoho blízkého je nejtěžší ztrátou, která nás může postihnout¹⁴⁵⁴. Ztráta je jednou z univerzálních lidských zkušeností¹⁴⁵⁵ a je-li jako životní krize adekvátně zpracována, může vést k růstu, expanzi ve vývoji osobnosti, ale také k deteriorizaci¹⁴⁵⁶, vývojovému regresu. Truchlení je komplexní psychologickou, sociální a somatickou reakcí na ztrátu¹⁴⁵⁷. Krizový intervent by měl nejen znát průběh procesu truchlení, ale měl by být také schopen odlišit normální¹⁴⁵⁸ a abnormální¹⁴⁵⁹ truchlení.

Badura-Madej na základě vlastních zkušeností s pomocí pozůstalým doporučuje: „Pokud chceš dobře plnit roli pomáhajícího, tvou hlavní úlohou je být *emocionální houbou*. Většina lidí si myslí, že tou úlohou je radit, pomáhat řešit problémy, být užitečný, vařit oběd. Nemusíš se s nikým bavit, nemusíš nic říkat, vlastně ani nemůžeš říct nic, co by opravdu potěšilo, nemusíš dávat rady (i tak by to bylo k ničemu) a nemusíš nic dělat. Prostě s ním musíš být, vcítit se do jeho bolesti, strachu a trápení. Plníš roli houby. Tato role způsobuje, že se cítíš bezradný a neúčinný, protože nic neděláš, protože jsi, bez toho, abys něco dělal.“ Pohřeb může přispět k tomu, že ztráta začne být chápána jako realita, zvláště mají-li pozůstalí možnost pohledu na mrtvé tělo¹⁴⁶⁰. Alan o pohřbu píše: „Pohřeb je vlastně situací, v níž člověk, který zemřel, umírá podruhé (možná i proto důstojnost pohřbu převyšuje často důstojnost umírání) tím, že umírá pro ostatní, kteří - jako on sám dříve - hodnotí jeho život, bilancují jeho úspěchy a promarněné šance, ale navíc prožívají stav blízký katarzi: uvědomují si intenzivně sebe a svůj život, svoje postoje a vztahy, své perspektivy. A současně se rodí sociální jev památky, onoho pietního vztahu k dědictví mrtvého, který prodlužuje

¹⁴⁵² *Kédos* je mimo jiné, smlouva, přibuzenství.

¹⁴⁵³ Srov. FREUD : Truchlení a melancholie, in: Práce k sexuální teorii a k učení o neurózách. Vybrané spisy III. Avicenum; Praha; 1971, 24.

¹⁴⁵⁴ Srov. KUBÍČKOVÁ N. : Krize jako psychologický a sociologický fenomén, Grada Publishing; 2004, 11-12

¹⁴⁵⁵ Truchlení je ovšem vlastní také zvířatům, Srov. např. LORENZ K. : Takzvané zlo, Mladá fronta; Praha; 1992, 12.

¹⁴⁵⁶ Deteriozace - zhoršení, poškození, narušení rozumových schopností, ale též hierarchie hodnot, vyšších citů nebo výkonnosti. Cit. dle HARTL : Psychologický slovník, Jiří Budka (vyd.), Praha; 1993.

¹⁴⁵⁷ Srov. KUBÍČKOVÁ N. : Krize jako psychologický a sociologický fenomén, op. cit. , 11-12.

¹⁴⁵⁸ Normální smutek je synonymem pro nekomplikované truchlení.

¹⁴⁵⁹ Abnormální zármutek je někdy také označován jako komplikované truchlení, patologický zármutek, nezvládnutý zármutek, chronický žal, atypický žal, přehnaný smutek apod.

¹⁴⁶⁰ Pohled na mrtvé tělo podtrhuje skutečnost a definitivnost smrti. Srov. WORDEN W. J. : Grief Counselling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner, New York: Springer Publishing, 1982; 49.

jeho život za sám faktický konec. ¹⁴⁶¹ Truchlíci lovci lebek na ostrově Luzon ve Filipínské republice při pohřebních obřadech své city nehráli, ale hluboce prožívali. Jejich výpravy vrcholící useknutím hlavy jako vítězné trofeje představují uznávaný způsob ventilace žalu a legitimní formu katarze ¹⁴⁶².

První reakcí nad extrémní ztrátou je tzv. ohlušení neboli oněmění ¹⁴⁶³. I když nemocný zemřel po dlouhé a těžké nemoci a smrt byla avizována (ohlašována), nešťastní příbuzní „nemohou uvěřit“. Mimořádný význam má proto všechno, co může přispět k akceptaci ztráty. Např. tiché a krátké rozloučení u lůžka, kde k úmrtí došlo. Pohled na vystavené tělo nebožtíka (v nemocnici, v domě smutku, v kostele, ve smuteční síni) má stejný význam. Dnes je vystavení těla většinou odmítáno, ale tradičně bylo nejen zdrojem akceptace ztráty, ale patřilo k funerální kultuře a k přípravě na pohřeb. Podrobně o ní píše např. Carmen Thomasova ve své knize věnované péči o mrtvé tělo v historickém kontextu ¹⁴⁶⁴. Jisté je, že k zákonitým projevům zármutku a žalu dochází mnohem dříve, než dojde k úmrtí.

Počátek procesu zármutku je spjat se znalostí situace a časově spadá do období, kdy je nemocný a jeho rodina informována o závažnosti stavu, nebo kdy obě strany vytuší neblahou prognózu z kontextu událostí. Strach z hrozící ztráty života, které může předcházet tzv. těžké umírání, ohrožuje nemocného i jeho rodinu a výrazně ovlivňuje kvalitu života, který zbývá. Pacient dost dobře nemůže nemyslet na věci, které ho zúzkostňují, a které jsou v jeho situaci nejen logickým, ale i ústředním tématem myšlenkových pochodů. Není také vhodné odmítat rozhovor o tom, jak mají být uspořádány jeho věci po smrti (pohřeb, majetkové poměry, rodinné vztahy). Přestože je takový rozhovor psychicky náročný, ať již je k němu vyzván zdravotník, nebo rodinný příslušník či přítel, bývá zpravidla jediný. Když nemocný sdělí svá přání a „vyřeší“ organizační dopady svého očekávaného skonu, zklidní se a podobné rozhovory už neiniciuje ¹⁴⁶⁵.

Normální proces zármutku zakončený nalezením nové identity trvá zpravidla jeden rok, ve kterém lze odlišit výrazné fáze. Šest až osm týdnů má pozůstalý právo na otevřený žal. Okolí by mělo tolerovat jeho pláč, smutné nálady, nejrůznější rozlady a určitou nedostačivost při vykonávání domácích povinností ¹⁴⁶⁶. V této souvislosti je třeba dodat, že děti v rodinách, kde někdo zemřel, by neměly být vyloučeny z účasti na akceptaci ztráty, ani z procesu truchlení. I jejich smutkům by měl někdo z rodiny věnovat pozornost a pomoci jim vyrovnat se se ztrátou i s projevy zármutku ostatních členů rodiny. Děti by tedy měly být přítomny i na pohřbu např. své babičky, dědečka ap. Kromě aktuálního problému akceptace ztráty, který je třeba zvládnout, se každé dítě při takových příležitostech učí, že život člověka (a tedy i jeho) je konečný. Vnímá

¹⁴⁶¹ ALAN J. „Etapy života očima sociologie. 1. vydání, Panorama, Praha; 1989; 404.

¹⁴⁶² Viz ROSALDO R. : Ilongot Headhunting, 1883-1974: A Study in Society and History, Stanford University Press, Stanford 1980.

¹⁴⁶³ Srov. KUBÍČKOVÁ N. : Umírání a smrt. in: Loučková, I. : Aktuální problémy současného kvalitativního přístupu. Sborník FF UP, Olomouc 1996; KUBÍČKOVÁ N. : Sebevražda: problém pozůstalých? in: Sborník referátů z mezinárodní konference Sociální deviace a etika, Olomouc, prosinec 1999.

¹⁴⁶⁴ Srov. HAŠKOVCOVÁ H. : Spoutaný život. Praha: Panorama, 1985, 102.

¹⁴⁶⁵ PARKERS C. M. : Vereinsamung. Hamburg: Rowohlt, 1978.

¹⁴⁶⁶ Jisté není náhodné, že se v minulosti ustálil zvyk nosit černé šaty po dobu jednoho roku jako evidentní znamení, že jejich nositel truchlí. Okolí tak bylo jednoznačně informováno a volilo šetrnou a ohleduplnou komunikaci. Později se doba nošení smutku zkrátila na šest týdnů. Černé šaty vystřídala černá stužka, kterou původně nosili pouze ti pozůstalí, kteří byli se zesnulým ve vzdálenějším příbuzenském poměru. Tato praxe byla ke škodě věci zcela opuštěna.

také zákonitost procesu VYCHOVAT, DOCHOVAT a POCHOVAT. Nezanedbatelný je též bezděčný „nácvik“ rituálů, které patří k posledním věcem člověka.

Přejdeme-li do biblického světa, zjistíme, že Leviticus¹⁴⁶⁷ a Deuteronomium¹⁴⁶⁸ obsahují jasné odsouzení sebemrškačství vyvolaného zármutkem nad smrtí někoho blízkého¹⁴⁶⁹. V protokanonické Bibli nenalezneme zvláštní zmínky o zákazu pláče, avšak tímto tématem se zabývá Sírachovec: „Synu, nad mrtvým prolévej slzy a začni nářikat jako ten, kdo velmi trpí. Postarej se o jeho tělo, jak náleží, a nezanedbej jeho pohřeb. V hořkém pláči a úpěnlivém nářku zachovej dny smutku, jak se sluší, jeden nebo dva, aby tě nepomlouvali, a pak se dej potěšit v zármutku. Ze zármutku totiž vzniká smrt, zármutek v srdci podlamuje sílu. Přijde-li neštěstí, zármutek časem přejde, ale životní úděl chudáka nepřestává deptat srdce. Své srdce nevydávej na pospas zármutku, zažej jej tím, že si pomyslíš na svůj vlastní konec, Nezapomeň, že cesta nevede zpět, mrtvému nepomůžeš a sobě jen uškodíš. Pamatuj: „Jaký soud byl vynesena nade mnou, takový bude i nad tebou, nade mnou včera, nad tebou dnes.“ Když mrtvý odpočívá, ať odpočívá i vzpomínka na něho, nech se brzy potěšit, když jeho duch odešel¹⁴⁷⁰.“

Viditelný a slyšitelný nářek Izraelitů nad smrtí blízkých se stával jakýmsi magickým zaklínadlem, kterým Izraelité chtěli mrtvému zpříjemnit jeho nový úděl, usnadnit mu loučení se starým prostředím a současně jej příznivě naladit, aby neškodil pozůstalým. Smutek mohl být projevován nářkem, sypaním popele nebo hlíny na hlavu a odíváním se do žíněných rouch. Pohanské zvyky však přetrvávaly: Na pohřeb chodily za mzdu plačky (měly svůj cech), konaly se pohřební hostiny. Izaiáš mluví o lidu vzpurném, který popouzí Hospodina: „Vysedávají v hrobech, nocují v tajemných skrýších.“ (Iz 65, 4). Poexilní židovstvo mělo ještě bohatší pohřební rituály a užívalo pohanský pohřební rituál.

Jestliže tedy na jedné straně je pláč povolen, na druhé straně „Jesus ben-Sirach“ doporučuje jeho časové omezení, pravděpodobně proto, že si uvědomuje psychologické a fyzické následky, jež by dlouhotrvající smutek mohl mít pro pozůstalé. Tímto ponaučením se během středověku řídili zejména Židé, vedeni příkazy talmudu, který dokonce slzy smutku definuje jako „špatné“: „Je šest druhů slz, tři dobré a tři špatné. Špatné jsou ty, které jsou prolévány kvůli škodlivému kouři, ze zármutku a z tělesného utrpení; dobré jsou ty, jež jsou vyvolány léčivými prostředky, smíchem nebo pikantními plody.“¹⁴⁷¹

V křesťanství, které následně bude určovat převládající kulturní chování ve středověké Evropě, je prolévání slz víceméně povoleno, neboť i sám Ježíš si dovolil plakat, když zamířil k Lazarovu hrobu (Jan 11, 35). Problém podle antropologů spočívá v tom, že po dlouhou dobu křesťanství odmítalo kult mrtvých, a tedy i pohřební praktiky¹⁴⁷².

¹⁴⁶⁷ Srov. Lv 19, 28.

¹⁴⁶⁸ Dt 14, 1.

¹⁴⁶⁹ Srov. ZÍBRT Čeněk: Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (indiculus superstitionum et paganarum). Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění; 1894; přetisk Akademie, 1995, 12).

¹⁴⁷⁰ Srov. Sír 16, 24.

¹⁴⁷¹ Talmud babylonský -Šabbath, Goldschmit, Lazarus (ed.); Bibliion; Berlin; 1929; 151b-152a.

¹⁴⁷² Srov. MAIELLO, G. , Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze - Strašnicích, Zlíně a Plzni, Etnologický časopis Český lid, číslo 1, ročník 92/2005, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 38

Počínaje doporučeními církevních otců je možno sledovat, jak se během celého středověku i moderní doby v západní společnosti stále více prosazoval zákaz přehnaných projevů zoufalství a přísná kritika pohřebního pláče¹⁴⁷³. Právě tyto zákazy dokládají skutečnost, že pohřeb neomezovaný předpisy důstojného chování, příznačný pro předkřesťanské společnosti, se udržoval po dlouhá staletí. Ještě na konci 19. století uváděl Čeněk Zíbrt¹⁴⁷⁴, že „z lidového poslání československého nevymizely doposud zvyky a obřady, které církev podle historických zpráv kárala“. Je tedy zřejmé, že model „důstojného chování“ se rozšířil z církevních center a z městských aglomerací.

Příznačným prvkem evropského pohřebního ceremoniálu v předkřesťanském období a v lidové kultuře až do konce 19. století byla přehnaná gestikulace a rituální pláč, jejichž účelem bylo překonat šok a niternou bolest, vyvolané ztrátou milované osoby. Takové chování však dnes z české majoritní společnosti vymizelo¹⁴⁷⁵. Jedním z úkolů je ostatně také prožití procesu překonání smutku a bolesti (v německé literatuře nazýváno „Trauerarbeit“). Je omylem si myslet, že řádný křesťan nemá právo být smutný při ztrátě milované osoby (srovnej Ježíš u Lazarova hrobu¹⁴⁷⁶). Křesťan nemá být zoufalý nad věčnou ztrátou člověka, ale právem je smutný ze ztráty pozemské blízkosti druhého. Tento zármutek má právo si „odžít“¹⁴⁷⁷. V tomto bodě se pohřební a hřbitovní právo setkává s antropologickými vědami, zvláště se sociokulturní antropologií a psychologií, ale i sociologií či religionistikou. Bezesporu největší a nejdéle trvající přínos pro útěchu z naděje truchlícím má z humanitních experimentálních věd psychologie. Je třeba především zdůraznit, že psychologická věda je nesmírně roztržštěný obor, v němž existuje nejméně pět základních, od sebe odlišných přístupů¹⁴⁷⁸, z nichž následně vyrůstá celá škála škol a směrů. V psychologii je také prostor ke zkoumání rozvoje a postupného růstu prožívání společenství živých s mrtvými.

Každý rituál zklidňuje emotivně vypjatou situaci a základní scénář umírání a smrti byl na elementární úrovni všeobecně znám. Útěcha živým byla nejen součástí pohřebního rituálu, ale byla vůbec jeho nejpropracovanější složkou. Rituál je při pohřbu věci potřebnou také proto, že umožňuje přetvářet společenství a vytvářet nové¹⁴⁷⁹. To je při pohřbu, tedy v situaci, kdy se z původního společenství jeden jeho příslušník vytrácí, nutnost. Společenství se musí nyní přestrukturovat. Rituál je zde prostředkem, jak se vyrovnat s životní situací, je pomocníkem v přechodu kritického období jedince

¹⁴⁷³ Např. Legenda Aurea Jakuba de Voragine (13. století) vypráví, že sv. Jan z Alexandrie (Dárce almužen) se tak rozhněval na ženu plačící najevo hrobě, že vyšel ven z hrobu a mrzutě jí ukazoval své promočené šaty (srov. VORAGINE J. de, Legenda aurea. Vyšehrad, Praha 1984, překlad: Vojtěch Bahník a Anežka Vidmanová, 196).

¹⁴⁷⁴ Srov. ZÍBRT, Č. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku, op. cit. , 18

¹⁴⁷⁵ Nebylo také zaznamenáno ani v jednom z podchycených 225 případů během tří výzkumů v krematoriích Praha-Strašnice, Zlín a Plzeň. Pouze před vlastním obřadem, tj. ve chvílích, kdy nejbližší příbuzní jednali s obřadníkem nebo během posledního rozloučení, byly v několika případech zaznamenány nekontrolovatelné projevy smutku včetně mdlob. Srov. MAIELLO Guiseppe: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze -Strašnicích, Zlíně a Plzni, Etnologický časopis Český lid, číslo 1, ročník 92/2005, Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR, 45.

¹⁴⁷⁶ J 11,33-36

¹⁴⁷⁷ Srov. OPATRŇÝ Aleš: Pastorační péče v méně obvyklých situacích, část I. , Praha: Pastorační středisko, 2001, 17.

¹⁴⁷⁸ Hovoří se o biologickém, behaviorálním, kognitivním, psychoanalytickém a fenomenologickém přístupu. Srov. ATKINSONOVÁ Rita L. , RICHARD C. , ATKINSON Edward E. , SMITH Daryl J. Bem: Psychologie, Praha: Victoria Publishing, 1995, 17-22.

¹⁴⁷⁹ Srov. WOLF. O. : Evangelium v krematoriu, op. cit. , 1.

i společenství a je tedy prevencí neukončené záležitosti¹⁴⁸⁰. Pohřeb je obvykle renomovanými autority v problematice truchlení¹⁴⁸¹ považován za „poslední dar zemřelému“ a do jisté míry „povinnost pozůstalých vůči zesnulému“. V současné moderní společnosti má pohřeb spíše než pro zemřelého význam pro pozůstalé. Worden to, podobně jako církevní Otcové, formuluje takto: „Pohřeb nekonáme proto, abychom oslavili zemřelého, ale spíše proto, abychom utěšili pozůstalé.“¹⁴⁸² Díky pohřbu dochází k regulaci vnějších projevů vnitřních stavů, neboť pohřeb je primárně sociální záležitostí¹⁴⁸³.

Církevní pohřby jsou na druhé straně jasně křesťanské, s vírou ve vzkříšení coby ústředním prvkem rituálních akcí a modliteb. Zapojují jedince emocionálně, mentálně, duchovně a fyzicky do procesu, který je nutný pro zdravý život. Všechny dobré liturgie obsahují fundamentální tenze, které jsou nutné pro to, aby byl účastníkům umožněn přístup do symbolického světa vyjadřujícího víru a vnímanou pravdu, a zároveň lidem rituálně umožnit přemístění se z jednoho místa na druhé¹⁴⁸⁴. Zvláště pohřební liturgie je jak utěšující, tak prorocká, proklamující smrt i vzkříšení, tento i budoucí život, smrtelnost i nesmrtelnost. Dané tenze a jiné jim podobné jsou vně reprezentovány symbolickými předměty a akcemi, které dodávají liturgii její liminální moc, protože symboly „fungují“ jen v juxtapozici s jinými symboly, kontexty nebo zkušenostmi. Pohřby vyjadřují tradičně zmíněné napětí – během jejich konání bývá z nutnosti prohlašováno mnoho odlišných věcí zároveň.

3.5. Židovské pohřbení (komparace)

Tradiční židovské a katolické pozice k pohřbívání ve velmi zjednodušené formě nepředstavím proto, abych posoudil, která je lepší, nýbrž abych vyzdvihl předpoklad, který je oběma společný, totiž, že tělo zemřelého vyžaduje úctu, což se nejlépe projevuje v jejich uložení do země v očekávání vzkříšení. Déle než jedno tisíciletí Židé nevěřili ve vzkříšení, ve věčný život v pozitivním smyslu slova, v „křesťanské“ nebe. S obdivuhodnou důsledností se koncentrovali na tento svět, aniž se starali o onen svět, jenž byl temný a bez vyhlídek.

Nejvýše ceněným aktem milosrdenství v judaismu je péče o mrtvé, neboť je vedena čistými pohnutkami. *Jákob řekl Josefovi: „Prokaž mi milosrdenství a věrnost¹⁴⁸⁵: Nepohřbívej mě, prosím, v Egyptě!*“¹⁴⁸⁶. *Učenci se ptají: „Existuje tedy také falešné milosrdenství? Měl na mysli: Prokážeš-li mi skutek milosrdenství po smrti, je to pravé milosrdenství“*¹⁴⁸⁷. Opuštěná mrtvola je hebrejsky nazývána met micva, „zesnulý, o něhož je náboženskou povinností postarat se“. Jejím pohřbení je připisována taková

¹⁴⁸⁰ KLÍMOVÁ H. : Hosanna mens sana, autorský rukopis, prozatím nevydáno, 56-57.

¹⁴⁸¹ Srov. Parkes, C. M. , Bereavement. Studies of Grief in Adult Life. 2. vyd. ; London; Penguin Books; 1996; Křivohlavý, J. , Sdílení naděje. 1. vyd. ; Návrat domů; Praha; 1997

¹⁴⁸² Viz WORDEN W. J. : Grief Counselling and Grief Therapy. 2. vyd. , London, Routledge, 1997, 175.

¹⁴⁸³ Alan, J. , Etapy života očima sociologie. 1. vydání, Panorama, Praha; 1989; 403.

¹⁴⁸⁴ Srov. MILLER Lizette Larson: Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death, op. cit. , 111.

¹⁴⁸⁵ Hebrejský originál má doslova „milosrdenství a pravdu“, což je možné chápat též jako „pravé milosrdenství“. Srov. COHEN Abraham: Talmud, pro každého, Historie, struktura a hlavní témata Talmudu, přeložily Olga Sixtová a Eva Adamová. Praha: Sefer r. o. , nakladatelství Federace židovských obcí v České republice, 2007, 277.

¹⁴⁸⁶ Gn 47, 2.

¹⁴⁸⁷ Midraš raba ke knize Genesis XCVI, 5.

důležitost, že dokonce i velekněz, který je nazír, ji musí osobně pochovat, není-li na blízku nikdo jiný, ačkoli mu jeho statut hned dvakrát¹⁴⁸⁸ zakazuje rituálně se znečistit stykem s mrtvolou¹⁴⁸⁹.

„Čtyři příčiny zatmění Slunce jsou: kvůli předsedovi soudního dvora, který zemře a není za něho pronesena případná pohřební řeč, kvůli dívce, která je napadena na neobývaném místě a nikdo jí nepřispěchá na pomoc, kvůli pederastii a kvůli dvěma bratřím, jejichž krev je prolita ve stejném okamžiku“¹⁴⁹⁰.

Účast na pohřbu je povinností posvátného významu. „Studium Tóry je povoleno přerušit k vynesení zesnulého a pomoci nevěště, aby se provdala“¹⁴⁹¹. „Každý, kdo vidí tělo nesené k pohřbu a nedoprovodí je, se dopouští provinění vůči zákonu: „Kdo se posmívá chudému¹⁴⁹², tupí toho, kdo jej učinil“¹⁴⁹³. Jestliže je doprovodí, jaká je jeho odměna? O takovém Písmo praví: „Hospodinu půjčuje, kdo se nad nuzným smilovává“¹⁴⁹⁴, a „Ctí ho ten, kdo se nad ubožákem slitovává“¹⁴⁹⁵. Nakonec přichází povinnost utěšovat truchlící, která patří ke skutkům, jimiž má člověk napodobovat Boha. Doporučuje se ovšem: „Nesnaž se ho (tj. svého bližního) utěšit ve chvíli, kdy někdo jemu blízký leží před ním mrtev“¹⁴⁹⁶, neboť se většinou nachází ve stavu, kdy slova útěchy není schopen přijmout. Má být navštěvován a utěšován během sedmi dní smutku, které následují po pohřebním obřadu¹⁴⁹⁷.

V pozadí těchto úvah je biblická myšlenka vtělená do příběhu o Marii a Martě, kdy Kristus jasně cení Mariinu, tedy kontemplativní volbu. Samozřejmě, Martina služba je také „sanctum ministerium“, ale Marta sama vidí, že bez Marie na ni nestačí¹⁴⁹⁸.

Mystický sestup kontemplativního člověka s Ježíšem Kristem se realizuje především v dílech milosrdenství, jejichž tradiční výčet si nyní připomeneme. Obvykle se hovoří o skutcích tělesného milosrdenství a o skutcích duchovního milosrdenství. Skutků tělesného milosrdenství je v Matoušově podobenství (25, 31-37) celkem šest.

Vyobrazení, k nimž dala koncem středověku podnět bratrstva, však obohatil nový prvek, na němž muselo lidem velmi záležet, když jej tímto způsobem přidali k posvátnému textu. Tím prvkem bylo pohřbívání zesnulých¹⁴⁹⁹, které povýšili na skutek milosrdenství, tedy postavili naroveň nasycení hladových, napájení žíznivých, ošacení nahých, ujímání se poutníků, pečování o nemocné a navštěvování nemocných a uvězněných.

Vše se odehrává tak, jako by lidé pozdního středověku začlenili do evangelií smuteční obřady, protože jejich mlčení na toto téma těžce snášeli. Jestliže první série skutků milosrdenství se převážně týká spásy podle člověka, pak druhá série skutků milosrdenství se týká nejen spásy podle člověka, ale v některých případech také spásy podle Boha. Skutky duchovního milosrdenství: Dávat dobrou radu těm, kdo jsou

¹⁴⁸⁸ Funkce velekněze i nazírský slib.

¹⁴⁸⁹ Sifrej Nu § 26; 9a.

¹⁴⁹⁰ Suka 29a.

¹⁴⁹¹ Megila 3b.

¹⁴⁹² Nikdo není chudší než mrtvý.

¹⁴⁹³ Př 17, 5.

¹⁴⁹⁴ Př 19, 17.

¹⁴⁹⁵ Př 14,31, Berachot 18a.

¹⁴⁹⁶ Pirkej avot IV, 23.

¹⁴⁹⁷ Srov. COHEN, Talmud, op. cit., 277.

¹⁴⁹⁸ Srov. Lk 10,40.

¹⁴⁹⁹ mortuus sepellitur - srov. 2S 2, 5; Sir 7, 33, 38, 16; Tob 1. 16-18.

zmítání pochybnosti¹⁵⁰⁰; poskytovat poučení těm, kdo to potřebují; napomínat hříšníky¹⁵⁰¹; těšit zarmoucené; promíjet urážky; trpělivě snášet obtížné osoby; modlit se k Bohu za živé i mrtvé.

Křesťanští exegeti se pochopitelně odvolávali i na Starý zákon, aby v “již v něm“ doložili křesťanské pojetí zmrtvýchvstání. Rozličné starozákonné výpovědi, v nichž je údajně řeč o „zmrtvýchvstání“, jsou však míněny obrazně, metaforicky, nemůžeme je tedy brát jako reálné výpovědi¹⁵⁰². Člověk sice nekončí v nicotě, ale v říši mrtvých, v chrámu temnoty, kde z něho zůstane pouhý stín¹⁵⁰³. Žid musel mít takové náboženství, které nejenže by jej napořád odlišovalo od pohanů, ale zároveň by mu bylo stálou připomínkou toho, že je příslušníkem židovského etnika a víry. Žid musel být od svých sousedů oddělen nejenom vyznáním, ale celým způsobem života. Jeho kult předků měl být odlišný, jeho hřbitov měl být jiný, a dokonce běžné každodenní úkony měly mít specifické prvky, které by mu neustále připomínaly jeho židovství¹⁵⁰⁴.

„Naši učenci učili: Je naší povinností podporovat chudé nežidů spolu s chudými Izraelitů, navštěvovat nemocné nežidů spolu s nemocnými Izraelitů a prokázat důstojný pohřeb zesnulým nežidů stejně jako zesnulým Izraelitů, a to kvůli cestám pokoje“¹⁵⁰⁵

Judaistická náboženská tradice připouštěla pouze pohřeb inhumací¹⁵⁰⁶. Křesťané při pohřbu zemřelých vycházeli zásadně z judaistické tradice. Později v římském „pohanském“ prostředí způsob pohřbívání inhumací posílili ještě opozicí k římským cineracím. Víra ve vzkříšení nebyla určujícím pro tento způsob pohřbívání¹⁵⁰⁷, jak se často mylně předpokládá.

Přes tyto uvedené podobnosti existuje značná odlišnost ve způsobu, jakým se zabývají smrtí a pohřbíváním pravidla katolické církve a židovské tradice. Přitom je ale mezi nimi časově dlouhá vazba. V průběhu 20. století se začíná vyvíjet a vznikat dokonce více odchylek a odlišností než ve staletích předchozích. Na jeho začátku právo katolické církve vyžadovalo pohřbívání těl do země. Zakazovalo kremaci. Ze žádosti, aby tělo bylo zpopelněno, učinilo církevní zločin a poskytovalo rozsáhlý soubor pravidel o pohřebních ritech a místě pro pohřbívání.

Církevní právo však narozdíl od židovského nepřikládá žádný konkrétní náboženský význam aktům a gestům spojených s přípravou těla k pohřbení. Stejně tak nezakazuje pitvu nebo, v protikladu ke svým vlastním omezením v předchozí době, zpopelnění

¹⁵⁰⁰ Srov. např. Iz 41, 28.

¹⁵⁰¹ Srov. Ez 3, 16-21.

¹⁵⁰² Srov. Da 12,1-3. Jde o nejstarší, ba jediný nesporný doklad pro vzkříšení v celém hebrejském Starém zákoně. Pochází z 2. století (165/164 př. Kr.): z období odporu, který se vzedmul proti násilné helenizaci Židů, o niž usiloval Seleukovec Antiochos IV. (zákaz židovského kultu, uctívání Dia a dokonce samotného vládce v Chrámu). Přísná helenizace Antiochova vedla, jak známo, k lidovému povstání vedenému Makabejci, jež skončilo vítězstvím Židů. Srov. KÜNG Hans: Věčný život?, op. cit., 102-103.

¹⁵⁰³ Srov. Kaz 6, 3-6.

¹⁵⁰⁴ Srov. COHEN: Talmud, op. cit., 9.

¹⁵⁰⁵ Gitin V, 61a, cit. tamtéž 263.

¹⁵⁰⁶ Přírodní podmínky Palestiny nebyly však pro tento způsob pohřbívání příliš příznivé. Proto hroby chudých lidí bývaly jen plytké zahloubené a na hrobě bylo třeba vytvořit nadzemní násyp z kamení a písku, aby nedošlo ke zhanobení hrobu např. zvěří. Zato bohatší a společensky výše postavené vrstvy obyvatelstva si pořizovaly rodinné hroby ve skalách nebo i v upravených jeskyních.

¹⁵⁰⁷ Srov. NOVOTNÝ A.: Biblický slovník, I. -II. sv., Kalich Praha 1956 (jednosvazkový reprint jako samizdat v zahraničí), 664.

mrtvého lidského těla v krematoriu. Co se týká kremace, omezuje se na dost minimální požadavek, aby zpopelněné lidské pozůstatky byly odkázány zemi nebo přírodním živlům (za určitých okolností např. vodě) spíše než rozptylu do vzduchu.

Židovské právo a zvyk doslova plýtvají péčí v přípravě těla pro pohřbení¹⁵⁰⁸. Členové židovské obce jsou pod závazkem *mikvy* povinni zajistit tuto přípravu těla zemřelého pro pohřeb, a to způsobem, který vyjadřuje úctu k důstojnosti zemřelé osoby a k posvátnosti jeho těla. Symbolismus úcty k mrtvému, který je stejný jako úcta k žijící osobě, diktuje, aby pozůstalí prováděli jistá rituální gesta, např. zavření očí a úst zemřelého. Vyžaduje se, aby projevovali skromnost a mírnost v nakládání s lidskými pozůstatky opačného pohlaví a něžnost při nakládání s těly zemřelých dětí. Vidíme zde pozornost jakou židovské právo věnuje lidským citům. Cílem této péče je připravit tělo zesnulého tak, aby mohlo být přikázáno zemi v očekávání vzkříšení. Další povinností je nad tělem bdít, aby nebylo ztraceno či ukradeno. Existuje zákaz kremace a pitvy. Tělo je rituálně omyto jako příprava na duchovní přechod z tohoto světa do dalšího. V protikladu s přípravou těla pro pohřbení, židovské právo a zvyky související s ukládáním těla do země jsou velmi jednoduché, i když dramatické. V zásadě tělo musí být uloženo do země co nejrychleji a nejprostěji. V tomto pojetí důstojného pohřbu se projevuje vzácná střízlivost, pieta bez emfáze a plytkého sentimentu.

V protikladu s katolickými pohřebními zvyky, židovské právo je obsáhlejší. Zatímco židovská praxe tematizuje usmíření s Bohem prostřednictvím pojmu *mikvy*, katolicismus tak činí prostřednictvím pojmu milosti vyplývající z oběti Krista. Obě tradice přistupují k mrtvému lidskému tělu uctivě ze stejného východiska, kterým je Bůh jako zdroj života a milosrdenství. Obě tradice chápou usmíření s Bohem jako základní téma v duchovní péči o umírající, ale židovství pokračuje v tomto usmiřování i po smrti tím, že dodržuje náboženskou povinnost, *mikvu*.

Jak judaismus tak katolicismus evidentně dodržují náboženský význam přípravě a ukládání těla do hrobu, ale katolicismus nedosahuje šíře židovského symbolismu ve všech aspektech těchto činností a omezuje se na umístění těla před pohřbem a po pohřbu. Zaostruje svoji pozornost spíše k symbolismu liturgického slavení v rámci společenství v případě smrti svého člena. Bylo by zajímavé prozkoumat, co lze vyvodit z podivně stejných znaků mezi zpovědí či *Vidui*¹⁵⁰⁹ umírajícího v judaismu a posledním rozloučením se zemřelým v průběhu pohřební mše v katolicismu. Pokud zde určité paralely existují, pak se zdá, že ono posunutí pozornosti církve k symbolismu liturgického slavení v rámci společenství v případě smrti svého člena se odráží v dalším obzvláště zajímavém způsobu jak využít zprostředkující role, kterou katolicismus v obecné rovině připisuje církvi.

Z faktu, že Židé zakazovali účast duchovních na pohřbech (kvůli zachování rituální čistoty), došlo i k popření církevního práva týkající účasti kněží na církevních pohřbech. V roce 1776 se pokusil Matthieu-Louis Molé v dopisu Françoisovi Louisovi

¹⁵⁰⁸ Srov. WACHTEL David: Jewish Burial Societies: The origins and Development of The Hevra Kaddisha, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 214-228; MINTZ Sharon Liberman: The Material Culture of Death in the Early Modern Jewish Community, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 249-262.

¹⁵⁰⁹ K Vidui srov. zajímavý postřeh Benjamin W. Mintz, Religious Approaches to Death and Dying: The Jewish Approach, The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 167.

Jametovi¹⁵¹⁰ věnovaný způsobu, jak v Paříži přemístit hřbitovy za městské hradby, prokázat, že přítomnost kněží na pohřbu je z tohoto důvodu pozdního data. *“Sbory kněží se začaly účastnit nejprve a pouze pohřbů osob, které vynikaly křesťanskými ctnostmi. [. . .] Tyto průvody se podobaly spíše oslavě vítězství než pohřebnímu obřadu. “* Jako příklad uvádí přítomnost dvou tisíc mnichů na pohřbu svatého Martina. *“Tato v zásadě dobrovolná účast se poznenáhlu proměnila v obřadný zvyk vzdávající úctu nebožtíkově postavení a nadřazenosti. [. . .] Později se tento zvyk rozšířil na osoby vyšších důstojenství. [. . .] Postupně si církev přivlastnila právo účasti na pohřbech všech křesťanů. “* Za tento zábor vděčí řeholníkům. *“Žebraví mniši byli posledními duchovními osobami, které se účastnili všech pohřebních obřadů. Dnes na jejich místo nastoupili chudí a děti z hospiců. “* Podle Molého na francouzských hřbitovech nebudou ani kaple, ani oltáře, „aby se věřící neodklonili od svého farního kostela“¹⁵¹¹.

Pokud zůstaneme u komparace katolicismu a judaismu, pak lze kanonický zákaz pohřbívat v kostelech a odepřít církevní pohřeb určitým typům osob, jejichž způsob života až do svého konce byl v ostrém protikladu s morálními hodnotami komunity, chápat jako právní nástroj, jak zabránit porušení posvátnosti kostelů a hřbitovů. Stejně tak to činí judaismus, když pro svou oddanost posvátnosti životu nalézá vyjádření v rituální účtě k symbolismu znečištění při kontaktu s mrtvým¹⁵¹². Schopnost poskvrnění je úměrná účtě, kterou by měl člověk k tělu mít - tak aby si nikdo nezhotovoval lžice z kostí svého otce nebo matky. A stejně se tomu má s Písmem svatým¹⁵¹³. Na stejném principu stojí i dnešní sekulární právo chránící např. specifický charakter lázeňského prostředí jako významného činitele lázeňské léčby tím, že traktuje za nevhodné umísťovat zdravotnická zařízení poskytující lázeňskou péči v blízkosti zařízení (například hřbitovů, krematorií věznic), která by mohla negativním způsobem působit na psychiku osob, kterým se poskytuje lázeňská péče¹⁵¹⁴.

„Tachrichim (židovské rubáše) nemají kapsy“ aneb nikdo nemá mít hmotný prospěch ze smrti jiného člověka. Proto není dovoleno žádnému soukromému židovskému podniku zabývat se zaopatřením mrtvého pro zisk. Tato povinnost se prostřednictvím *chevra* stala záležitostí obce jako celku: pohřební bratrstvo koná svoji službu bezplatně, prostředky na svoji činnost získává z plateb za hroby, z darů a odkazů a užívá je opět ve prospěch nejvíce potřebných celé obce. Katolicismus však Boha vnímá jako toho, který je konkrétně přístupný skrze Krista, a toto tajemství zprostředkovává svátostmi. Nahrazením *mikvy* a *chevry* posvátným zprostředkováním milosti vedl v katolicismu k tomu, že katolická církev ztrácela svůj specifický

¹⁵¹⁰ Lettre de M. Molé à M. Jamet le jeune sur les moyens de transférer les cimetières hors de l'enceinte des villes, Paris 1776. Cit dle ARIÈS, Dějiny smrti II., op. cit., 37.

¹⁵¹¹ Viz tamtéž, 238.

¹⁵¹² Přenos a odstraňování rituální nečistoty je dodnes důležitou složkou náboženské praxe Židů. K jejímu symbolickému výkladu viz např. MACCOBY Hyam: *Ritual Morality. The Ritual Purity System and Its Place in Judaism*. Cambridge University Press 1999. Výkladu znečištění lidskou kостью jsou věnovány první dvě kapitoly této knihy, zejména 13-29.

¹⁵¹³ Srov. talmudský traktát *Jadajim* IV, 6, Cit. v COHEN: *Talmud* op. cit., 292.

¹⁵¹⁴ Srov. § 8 odst. 7 vyhlášky ministerstva zdravotnictví č. 423/2001 Sb., o zdrojích a lázních, ve znění pozdějších předpisů. Podle důvodové zprávy jde dokonce o ochranu spotřebitele (lázeňského hosta) a jeho duševního zdraví.

náboženský zájem v péči o mrtvá lidská těla a hřbitovy. William J. Wagner se ptá, zda tento rozdíl v tradicích nezdůraznil až vývoj po II. vatikánském koncilu¹⁵¹⁵.

První kodifikace kanonické úpravy církevního pohřbu měla svou vnitřní dynamiku a vývoj. Cílem této práce bylo ukázat, že navzdory prvnímu dojmu Kodexy kanonického práva obsahují významné sdělení o způsobu pohřbívání a pietní ochraně člověka a že toto sdělení stále nachází ohlas i v naší odlišné kultuře života. Revize kanonického práva během druhé poloviny dvacátého století šla ruku v ruce s reformou církve uskutečňovanou hlavně II. vatikánským koncilem. Jan Pavel II. označil přípravu nového kodexu za velikou snahu přeložit koncilovou nauku o církvi do kanonického vyjádření, a vyhlášení tohoto kodexu označil jako doplnění učení II. vatikánského koncilu. Novost kodexu pak hledal zvláště v tom, že kodex vychází z pojetí církve a jejího poslání vyjádřených v dogmatické a pastorální koncilní konstituci¹⁵¹⁶.

Tento pohled se promítl i do mé metody komentování současného *exequiae*, která spočívala v analýze a hodnocení, nakolik revidované pohřební obřady odpovídají vyhlášením II. vatikánského koncilu. Zmíněná metoda nabízela cestu k hodnocení aktuálnosti a efektivity kanonické a liturgické legislativy. Vycházela z toho, že v koncilových dokumentech nacházela hodnoty, které sdíleli věřící a církve, a v současném kodexu a liturgických knihách nacházela tomu odpovídající kanonické a liturgické normy. Tato metoda, pokud ji pro naše účely značně zjednodušíme, spočívala v tom, že jsem se při komentování jednotlivých kánonů týkajících se církevního pohřbu spíše než na jejich vymahatelnost zaměřil na jejich východiska a cíle. V takovém pojetí lze rozlišit etické, lidové, liturgické i kanonické prvky. Přesto, že mým primárním zájmem byl kanonický text tak jak stojí a běží, byl jsem si vědom příspěvku analýz, které vycházejí z teologie, filozofie, thanatologie, sociologie, antropologie, právních věd historických a bioetiky. Nastínili jsme horizont těchto otázek a analyzovali celkovou problematiku. Nyní jsem se dostal na konec rigorózní práce, jejíchž cílů zmíněných v úvodu se jsem se pokusil dosáhnout. Shrnujeme nejdříve důvody ke kodifikaci církevního pohřbu, která se má rozvíjet ve světle základních pravd křesťanské víry a pak i důvody změny jeho pojetí a právní úpravy.

¹⁵¹⁵ Během diskuse na mezinárodní konferenci „Death, Dying, and Burial Conference“, věnované umírání, smrti a pohřbívání, která se uskutečnila ve dnech 15. -16. listopadu 1999 na Americké katolické univerzitě ve Washingtonu. Srov. WAGNER William J. : Death, Dying, and Burial: Approaches in Religious Law and Practise, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 140.

¹⁵¹⁶ Srov. JAN PAVEL II. , apoštolská konstituce *Sacrae disciplinae leges*, in: Kodex kanonického práva, Zvon, Praha 1994, XVII.

Závěr

K pevné součásti kanonickoprávněvědního povědomí naší generace patří, že pojem církevní pohřeb není mimokodexovým institutem liturgického práva, který by označoval a popisoval pouze obřadní formu doprovázející odstraňování lidských pozůstatků a s tím související pastorační péči o pozůstalé, ale zdůrazňuje především tři aspekty teologické definice křesťanského pohřbu, při kterém církev:

- ▶ vyprošuje duchovní pomoc zemřelému – *defunctis spiritualem opem impetrat*
- ▶ vzdává úctu jeho tělu – *eorumque corpora honorat*
- ▶ poskytuje útěchu z naděje živým (zejména pozůstalým zemřelého). – *ac simul vivis spei solacium affert*¹⁵¹⁷.

To, co v církevním pohřbu obhajuje právo kanonické, není nic menšího než nová pietní ochrana celého člověka, která se netýká ani jeho osobnosti, ani lidských pozůstatků a ostatků a je tudíž nezávislá na jakýchkoli časových podmínkách sekulárního práva. Jinými slovy: pro církevního zákonodárce je pozemský život jen jednou krátkou etapou života člověka, a proto je potřeba se zaměřit na jeho integrální dobro především v perspektivě věčnosti. Z Kristovy nauky o člověku čerpá kanonické právo nejen pravdu o věčném rozměru lidského života, ale i o jeho důstojnosti. Hodnota mrtvého lidského těla je založena na víře, že naše těla jsou chrámem Ducha svatého a jsou předurčena pro zmrtvýchvstání; je založena na hluboké pastorační péči o pozůstalé truchlící. Nakládání s mrtvým lidským tělem musí tuto úctu odrážet. Z morálního hlediska není lhostejné, jaký mají lidé k mrtvým předkům vztah.

Ukázalo se, že za titulem rigorózní práce „teologicko-filozofická východiska církevního pohřbu“, který se na první pohled jevil jasný, se ve skutečnosti skrývá neobyčejně složité jevy, otevírající řadu možností: velikonoční smysl smrti těch, kdo byli prostřednictvím křtu přidruženi k tajemství pohřbu a vzkříšení Krista¹⁵¹⁸; nesmrtnost duše¹⁵¹⁹; společenství svatých, díky němuž se „jednota poutníků s bratry zesnulými v Kristově pokoji nijak nepřerušuje, ba podle stálé víry církve se ještě posiluje vzájemným sdílením duchovních hodnot“¹⁵²⁰, a proto „naše modlitba jim může nejen pomáhat, ale může jim umožnit, aby jejich přímůva za nás byla účinná“¹⁵²¹; vzkříšení těla; slavný příchod Krista, „který přijde soudit živé i mrtvé“¹⁵²²; odplata každému podle jeho skutků; život věčný. Víra ve vzkříšení mrtvých, která je podstatným prvkem křesťanského zjevení, vede nutně ke svébytnému pohledu na nevyhnutelnou a tajemnou pietní ochranu lidské osoby, především v neopakovatelné chvíli ukládání lidských pozůstatků do hrobu či jejich zpopelňování v krematoriu.

Vznik právního institutu církevního pohřbu nelze vysvětlit horizontálním, co do podstaty sociologickým způsobem. Vztah k Pánu, původ v něm a odkazování k němu jsou podmínkou jeho existence, dalo by se dokonce říci: Církevní pohřeb je ve své podstatě vztah, vztah založený Kristovou láskou, který zakládá také nový vztah mezi živými a mrtvými lidmi navzájem. K christologii kříže a vzkříšení je třeba připojit

¹⁵¹⁷ Srov. CIC/1983, kán. 1176, § 2.

¹⁵¹⁸ Srov. Ř 6, 3–10.

¹⁵¹⁹ Srov. Lk 23, 43.

¹⁵²⁰ LG 49.

¹⁵²¹ KKC 958.

¹⁵²² DS 150; ČM, Vyznání víry, 379.

christologii ticha: upínat k tichu samému bolestnou pozornost, to je christologie dnů strávených v tichosti hrobu. Zde se učíme onomu *ars moriendi*, ne ve smyslu přípravy na smrt, ale tím, že své umírání vkládáme už do chvíle svého křtu, kdy v nás zemřel člověk podrobený hříchu a my jsme spolu s Kristem vzkříšeni, žijeme novým životem. Všechny křesťanské pohřby mají proto velikonoční charakter. I když křesťanský pohřeb není chápán jako svátost ani svátostina, s Kunetkou se odvažuji tvrdit, že patří do kategorie účinného znamení paschy¹⁵²³. Na paschální, přechodový charakter v něm upomíná také procesí z domu do kostela a z kostela na hřbitov, také formulace „otevírá mu (jí) bránu do věčného života“ v modlitbě posledního rozloučení.

Z řečeného smíme vytežit první a nesmírně důležitou charakteristiku křesťanského pohřbu: stejně jako přechodové rituály obecně, tak i křesťanský pohřeb předpokládá obec věřících. Účastnit se křesťanského pohřbu může kdokoli, ať už je věřící nebo nevěřící. Výraz „křesťanský pohřeb“ pak představuje vyjádření významu, který křesťanská víra odhaluje ve společenství se zesnulým, takže ten, kdo je shromážděn na pohřbu a není věřící, se nikdy nemůže z vnitřního přesvědčení účinně podílet na tomto společenství. Podle víry církve „spolupohřbení s Kristem“ začalo již ve křtu. V něm už byl Pánův učedník svátostným způsobem „pohřben s Kristem“, aby mohl žít novým životem. A jestliže zemře v Kristově milosti, fyzická smrt zpečetí a přivede k dovršení „pohřbívání s Kristem“ a věřícího navždy plně připojí ke Kristu Vykupiteli. Církev ostatně ve svých přímluvných modlitbách za duše zemřelých vyprošuje věčný život nejen pro učedníky zesnulé v pokoji Kristově, ale pro všechny zemřelé, o jejichž víře ví jenom Bůh. Tato víra je zvláštním způsobem vyjádřená při pohřbu římského papeže, který svým úřadem v církvi upevňuje ve víře všechny pastýře a věřící.

S vědomím, že pohřební obřady jsou středem církevních oslav mrtvého a žádný jiný náboženský projev je nemůže nahradit nebo s nimi být kladen na stejnou úroveň, jsem se snažil porozumět celému spektru praktik souvisejících se smrtí křesťana – včetně přihlídnutí k právním úpravám v rámci evropských kultur – a vzal jsem v úvahu celkem tři kategorie, do nichž lze tyto praktiky rozdělit: praktiky legální (oficiální), které jsou vnitřní záležitostí církve, praktiky vycházející z lidové zbožnosti a praktiky normativně sekulární (právní úpravu pohřebnictví). Jak jsem ukázal na příkladu „obchodu se smrtí“ a „plodů po potratu“, získala poslední zmíněná kategorie s nástupem sekularismu v České republice tísnivou váhu.

Situace církevního pohřbu se po procesu koncilní obnovy ukazuje různorodá podle zemí a místních tradic. Lze zaznamenat i velmi protichůdné přístupy: otevřené a překotné opouštění zděděných forem pohřebních rituálů a zanechávání prázdnoty, kterou není vždy snadné zaplnit; neoprávněné kritiky vůči pohřebním zvykům prostých lidí ve jménu domnělé „čistoty“ víry; požadavek chránit bohatství pohřebních rituálů, coby výraz hlubokého cítění, které věřící v určitém prostoru a čase přivedli ke zralosti; potřeba očištění od dvojznačností a od nebezpečí synkretismu; obnovená vitalita pohřebních praktik jako reakce a odpor vůči technologicko-pragmatickému pohřebnictví a ekonomickému utilitarismu; úpadek zájmu o církevní pohřbení do země vyvolaný sekularizovanými ideologiemi a útokem „sekt“, které jsou vůči němu nepřátelské. Setkávám se s mentálním přežíváním zúženého předkoncilního pojetí pohřební liturgie jako souboru obřadů nad mrtvým lidským tělem křesťana a s ním souvisejících předpisů, případně starých zvyků, které církev z úcty k minulosti uchovává.

¹⁵²³ Srov. KUNETKA František: Liturgika, op. cit. , 35.

Rigorózní práce analyzovala tři teoretické úrovně hledání výchozích kritérií rozhodování o způsobu zacházení s mrtvým tělem a o druhu jeho pohřbení v dějinném kontextu:

- ▶ profesionálně institucionalizované, které bylo zacíleno na uspokojivé, rychlé a kvalitní pohřbení s využitím chemických procesů konzervování přirozené lidské podoby zemřelého. Zesnulý nesměl vypadat jako mrtvý, ale musel zachovávat zdání života. Ve velkých městech živých nebylo místo pro mrtvé: v malých bytech městských domů nebylo možné připravit „místnost pro bdění u zemřelého“ a pro přetížený provoz na ulicích nebyly povoleny pomalé pohřební průvody, které by způsobily zablokování dopravy;
- ▶ filozoficko-etické, které se snažily racionálně zdůvodnit morální kvalifikaci jednání člověka a etickou povinnost rozhodovat se pro různé způsoby pohřbení a slavení pohřbu. Toto kritérium pevně vzdorovalo četným formám „obchodu se smrtí“, který zneužíval citů truchlících a sledoval pouze neúměrný a nestoudný zisk.
- ▶ teologicko-etické, které navíc používalo kritérií, která vyplývaly z morálních principů zahrnutých v systému náboženských tvrzení a byly předmětem víry členů náboženského společenství.

Prostřednictvím teologicko-filozofických východisek jsem komentoval tři kanonické přístupy k pojetí církevnímu pohřbu:

- ▷ *Kognitivní přístup* podporující pojetí církevního pohřbu jako pramene autoritativní praxe církve k pohřbívání jejích členů. V nejvíce fundamentalistické formě by mohl vést k opětovnému zákazu pohřbu žehem, a to by mohlo končit u zoufalých pokusů dokázat nutnost církevního pohřbu do země pro vzkříšení z mrtvých.
- ▷ *Expresivní přístup* podporuje pojetí církevního pohřbu jako pramene duchovní pomoci pozůstalým. V nejvíce sentimentální rovině by mohl vést k výběru povzbudivých a útěšných pasáží, zvolených podle osobního vkusu, a vyústit ve vylučování obtížného a nesympatického materiálu.
- ▷ *Kulturní přístup* podporuje pojetí církevního pohřbu jako sociokulturně antropologického jevu. V nejkulturnější formě by to mohlo vést k pohřební liturgii jako folklóru a vyústit v nenáležitě soustředění na lidovou zbožnost končící v kultu zemřelých předků.

Křesťanský pohřeb rozhodně nespočívá na nějakém ahistorickém mýtu, jak to můžeme vidět u celé řady přirozených náboženství. Jeho základem nejsou ani filozofické spekulace, jako je tomu např. v hinduismu nebo v některých typech buddhismu. Křesťanský pohřeb, podobně jako židovský a částečně i islámský, z určitého hlediska stojí na Božím zjevení, které představuje reálný Boží zásah do lidských dějin. Starozákonní odmytizování smrti bylo nutné, aby se mohl projevit zvláštní způsob, ve kterém je Bůh bohem živých nikoli mrtvých. Křesťanské obřady a obyčeje spojené se smrtí jsou úzce provázány se sociálními jevy příslušné společnosti. Jedince pohřbí a vzpomíná na něj určitá komunita osob, do které je tím zařazen. K této otázce jsem se často vracel v první části.

Nejprve v kapitole *obecná kanonicko-právní terminologie*. Tam jsem látku ohledně právní úpravy církevního pohřbu hledal v platných normách Katolické církve obou obřadů, jak západního, tak východního. Kánony IV. knihy CIC/1983 o posvěcující službě církve řídí liturgický život a oslavy latinské církve. Církevní pohřeb má specifické postavení nejen v rámci mimosvátostného církevního práva, ale i mezi posvátnými úkony církve, ve kterých spojuje nepsvatostnou bohoslužbu s udílením

některých svátostin. Ve svém trojitém rituálním záměru – velebit Boha, svěřit mrtvé do Božích rukou a utěšit truchlící – a v mnoha jazycích a kulturních praktikách římskokatolická liturgie stále „sebejistě prohlašuje, že Bůh stvořil každou osobu pro věčný život a že Ježíš, Syn Boží, svou smrtí a zmrtvýchvstáním přetrhl řetězy hříchu a smrti, které lidstvo svazovaly.“¹⁵²⁴ Normativní materie současného kodexu nepokrývá všechny kanonicko-právní vztahy vznikající v církvi a v souvislosti s jejím působením. Liturgické zákony upravující pohřební obřady leží mimo CIC/1983.

V *pastoračně liturgické* kapitole se pro nás církevní pohřeb stal, což je mu nejdříve k užítku, tématem osobní volby zesnulého během jeho života a obstaravatele pohřbu jakožto spotřebitele rituálních služeb. Tyto záležitosti nejintimnější víry a piety jsou v církevním právu formulovány společně s komunitou. Ovšem sami členové církve si často vybírají nejen z toho, co církve k slavení předkládá. Rostoucí počet pietních aktů, občanských ceremonií a institucionalizované péče o pozůstalé ukazuje na narůstající vyprazdňování smyslu křesťanských obyčejů a obřadů spojených se smrtí. V podstatě jde dnes o rozhodnutí, zda se jedná o:

- ▶ pohřbení bez obřadu nebo s obřadem,
- ▶ místo konání obřadu - kostel, smuteční obřadní síň, hřbitov,
- ▶ mluvené slovo - civilní řečník, kněz, bez mluveného slova,
- ▶ druh hudby - živá hudba, reprodukováná hudba.

Ještě extrémnější je pak úplné odstoupení od pohřbívání a ponechání svého těla pro vědecké účely. Bez naděje zakotvené ve velikonoční zvěsti nemá člověk dostatek sil k tomu, aby pohleděl smrti do tváře, bojí se umírajících, utíká před smrtí, tabuizuje ji, odvrací se od umírajících, a o to víc potlačuje problém, který ho provází po celý život. Možná proto křesťanství z eschatologického hlediska nikdy nemuselo kodifikovat jakousi zásadu pietní ochrany po vzoru práva sekulárního, které je spíše než Božím zjevením ovlivněno v této oblasti hygienou, spočívající v popisech mrtvého jako možného zdroje znečištění a nákazy, která se by se bez rakve a hrobu mohla nekontrolovatelně šířit a ohrozit veřejné zdraví.

U sekulární zásady pietní ochrany musíme poznamenat, že její použití je natolik závislé na situačním kontextu, že zde můžeme směle mluvit o příkladu právního kontextualismu jako druhu právního myšlení vůbec¹⁵²⁵. V této práci jsme ukázali na příkladu soudního rozhodnutí ESLP - *Pannullo a Forte v. Francie* nebo na rozsudek, který počátkem roku 2006 vydala Státní rada Francouzské republiky ve věci *Rémy X. a další* - na důležitost judikatury a na některé úskalí soudního rozhodování bez přihlídnutí k platným předpisům a jeho důsledky ve světle střetu principu spravedlnosti a principu právní jistoty.

V této zásadě pietní ochrany člověka liturgické normy, řídící pohřební obřady, by neměly mít pouze estetický a umělecký charakter, ani by neměly být považovány za nástroj s ryze pedagogickými či ekumenickými cíli. Jak zdůrazňuje poselství Svatého Otce Jana Pavla II. na plenárním zasedání Kongregace pro bohoslužbu a svátosti: „*Slavení posvátných tajemství je především chválou vzdávanou nejvyššímu majestátu*

¹⁵²⁴ OCF, General introduction 1.

¹⁵²⁵ Obecně srov. LOTH Marc A. : Judikatura a kontextualismus - poznámky k právu, jazyku a společnosti. Jurisprudence 1, 2006, 3-11. Autor analyzuje situaci v Nizozemí, kde narůstá počet případů soudního rozhodování, při kterém soudce rozhodne contra legem, aby v konkrétním případě nedošlo k narušení principu spravedlnosti.

*Boha, jediného ve třech osobách, projevanou tak, jak on sám chce*¹⁵²⁶. “ Slavení pohřební liturgie je úkonem ctnosti piety a mělo by být charakterizováno hlubokým smyslem pro posvátno. Slavení pohřební liturgie, jemuž předsedá kněz, je shromážděním modlitby, které se sjednocuje ve víře a je pozorné k Božímu slovu. Jeho prvotním cílem je přinášet Božskému majestátu oběť živou, čistou a svatou, přinesenou jednou provždy Pánem Ježíšem na Kalvárii, která se zpřítomňuje pokaždé, když církve slaví mši svatou jako výraz uctívání náležejícího Bohu v duchu a v pravdě.

Také v tomto ohledu jsou církevní pohřby žádané. Kanonická úprava církevního pohřbu nemůže naproti tomu suplovat autentickou bohoslužbu církevní komunity, která je přece vždy shromážděna na určitém místě v konkrétním čase. Dokonce i liturgické zákony se můžou snadno dostat do konfliktu s touto skutečnou situací a vyústit ve folklórní formy zbožnosti. Křesťanský pohřeb se zřetelem k širšímu kontextu oslavy nabízí uspořádaný, veřejně přístupný a systematicky zpracovaný církevní obřad. Předkládá tedy konzistentně uspořádaný souhrn jako alternativu k fantaziím a libovolným kombinacím. Poskytuje víc než jen zážitky, kulturní doplněk, ozvláštňení důležitých přechodových chvil.

Liturgické slavení při pohřbívání mrtvých není snadné právně upravit. Právo ovlivňovat tyto oslavy je vyžadováno z naléhavosti „zbytku“ kanonického práva. Kanonické právo vyžaduje, aby i liturgické slavení pohřebních obřadů bylo upraveno zákonem. Obsah liturgických knih má svůj vlastní kanonický význam s ohledem na jejich shrnutí liturgického práva. Ty kánony Kodexu, které byly revidovány na jejich základě nebo které jsou od nich odvozeny, se nejlépe interpretují liturgickými knihami. O které konkrétní kánony jde a zda teoretická otázka možné kolize mezi liturgickými zákony a kánony knihy IV. CIC/1983 má nárok na svou existenci i v naší problematice, v této práci již nemohlo být zodpovězeno.

Farnost nabízí církevním pohřbem „křesťanské proprium“ tedy zájem o člověka, hláсанé evangelium, evangelium vtělené do skutků lásky, zastávání se truchlících neboť pohřeb také plní úkoly *martyria*, *diakonia*, *leitúrgia*, *communio* (svědectví, služba potřebným, liturgie, společenství). Přesto, že církevní pohřeb je spíše kultická akce, bohoslužebný úkon, lze říci, že církevní pohřeb může být i akcí pastorační, především šancí pro ty, kdo ve farnosti zestárnou, že v prostředí víry, naděje a lásky také budou moci zemřít a být pochováni na farním hřbitově. Obnovený pokoncilní duch, který pohřební obřady naplňuje a také relativní váha jeho požadavků ve vztahu k rozpoznáním pastoračním očekáváním, vedl k legitimní otevřenosti, uznání náboženské hodnoty různorodosti, odlišnosti a vyzývá ke kulturnímu přizpůsobení. To všechno musí být vzato na vědomí při interpretaci kanonů upravující církevní pohřeb a hřbitov a všech ostatních druhů liturgického práva.

Z filozoficko-antropologického hlediska, o kterém pojednala další kapitola první části, křesťanský pohřeb stírá rozdíl mezi člověkem archaických kultur a člověkem moderním, který alespoň ve slavení církevního pohřbu dokáže prožívat organický život jako posvátno. Křesťané, sotva se objevili v helenistickém prostředí Středomoří, šokovali veřejnost tím, že se nebáli styku s mrtvými, že vyprovázeli své nebožtíky za zpěvu radostných písní a že za časů pronásledování statečně podstupovali smrt a nebo ji dokonce s vidinou získání mučednického věnce nějak skrytě masochisticky sami vyhledávali. Křesťanské církve by měly pomoci vytvářet odpovídající kulturu

¹⁵²⁶ 21. září 2001.

umírání a pohřbívání, kulturu smrti. Nejde o módní „Wiederverzauberung“, o návrat k „novému“ pohanství. Kdo jiný než církve by měl pečovat o to, aby úkony, které po tisíciletí provázejí člověka v jeho procesu hominizace, které v archeologických nálezech neklamně prozrazují jeho kulturní odlišnost od zvířat, nezanikly v současném procesu komercializace společenského života. Aby v době, kdy vznikají hřbitovy pro psy a internetové hrobečky pro vyhaslá tamagoči (virtuální zvířátka), nebyl člověk „na vlastní přání zpopelňován bez obřadu“. (Vlastně už se ani nedá říkat – „aby ho tam nehodili jako psa“ - spíše je třeba si přát, aby neskončil v konzervách pro psy.)

Antropologie a sociologie přispěly ke zkoumání dějin smrti především dvěma způsoby. Při podrobném zkoumání předliterárních kultur objevily nové informace o způsobu, jakým se společnosti bez psaných památek vypořádávaly se smrtí, a díky komparativní metodě našly společné rysy pohřebních rituálů a truchlení a nabídlly přesvědčivé teorie jejich interpretace. Tyto společenské vědy konkrétně ukázaly, jakým způsobem se individuální identita vztahuje k širšímu společenství, včetně říše předků a různých božstev, a jak se identita člověka mění se smrtí nějakého člena společenství.

Antropologové někdy dospěli k čistě filozofickému konstatování. Přihlédneme-li k Hertzovu schématu, lze říct, že lidé „pohřbem“ sami završili první fázi a zbavili zemřelého jeho identity ve světě živých, zatímco druhou fázi musí dokončit Bůh, když zemřelému propůjčí věčný status. Psychologie se mnohem více zabývala jednotlivcem a vnitřní dynamikou osobní identity v souvislosti se smrtí. Velmi se zajímala o to, jak lpí děti na svých rodičích a později i jiných lidech, a dále o to, jakým způsobem se všichni vypořádáváme se ztrátou vazeb, když nám někdo blízký zemře.

Při hledání projevů zárodečné fáze utváření kanonickoprávní normativy církevního pohřbu *ve druhé části rigorózní práce* jsem věnoval velkou pozornost římskému a judaistickému pozadí kanonických aspektů pohřebního ritu a způsobu zacházení s mrtvým lidským tělem. Podle mého názoru jinak nemůžeme porozumět současné míře kanonickoprávní regulace způsobu pohřbívání a její legitimitě. I když z toho, co římské právo a židovská tradice o tomto vztahu říká, rozhodně nelze odvodit detaily křesťanských zákonů o pohřbívání, skutečnost, že v antice byl, a v judaismu stále je, tento vztah takovým způsobem zakódován, nemůžeme smést ze stolu jako bezvýznamnou.

Naopak, tento vztah pojímá pohřeb natolik vážně, že si i nadále zasluhuje náš obdiv. Základní východisko kanonického práva je proto třeba hledat ve dvou hlavních tradicích: římské a židovské. Nabízejí vítaný startovní bod pro všeobecnou ekumenickou diskusi o podobnostech a odlišnostech mezi těmito dvěma rodinnými uskupeními starších a mladších sourozenců ve víře v Abraháma.

Středověké *memoriae* v sobě spojovala přítomnou *pietas* a budoucí *fama* v úzkem a nedělitelném vztahu: okamžik nynější zbožnosti a pokory je nutným předpokladem následné (dobré) vzpomínky. *Memoriae* využívala především liturgického času, i když se nevyhýbá ani jiným formám. Z formálních pramenů poznání právní úpravy církevního pohřbu nabízely bohatý souhrn memoriálních praktik středověké měšťanské a šlechtické testamenty. Netřeba zdůrazňovat, že samotné testamenty představují pouze jednu z mnoha kategorií pramenů, jež lze k poznání této komplikované problematiky použít, a zdaleka nebyly ústředním zdrojem našich informací.

Rozsah právního institutu církevního pohřbu *exequie* v průběhu církevních dějin nepředstavoval žádnou konstantu (na rozdíl od liturgického práva) a zvláště v době vrcholného středověku kanonické právo upravovalo i vztahy ryze profánní povahy (lze mluvit o extenzi kanonického práva do oblasti sekulárně právní). Jak vyplývá z výpovědí respondentů, historických pramenů, ale také hmotných dokladů, v minulosti se římskokatolické církevní pohřby a zádušní obřady mezi jednotlivými kulturami a národy lišily více než dnes.

Opouštění starých kulturních forem a praktikování nových působilo u křesťanů určité rozpory a dilemata. Ta byla ještě umocňována zvětšující se zásahy některých představitelů církví, kteří vyžadovali dodržování určitých obřadních aktivit v čisté podobě podle pravidel své církve. Jednou stranou středověké reality bylo ovšem psané právo, druhou stranu tvořila praxe, přerůstající do práva obyčejového. Proto bude třeba si klást otázku, zda a jak striktně byla nastíněná právní úprava církevního pohřbu v českých zemích v praxi dodržována.

V přehledu vývoje právní úpravy kremace jsem mohl sledovat, jak v mnoha evropských zemích příchod kremace provázel posun k více sekulárnímu myšlení. Když se naplnění lidské existence očekává v rámci pozemského života spíše než na nebesích, začíná mrtvé tělo symbolizovat spíše život na tomto než na onom světě. Je zřejmé, že nabídka křesťanského pohřbu je zajímavá jen pro toho, kdo hledá „víc“. Konzumentům zážitků, kulturních doplňků a svátečních rituálů se nabídka uspořádané křesťanské věrouky zdá spíš nadbytečná. Je nutné si však přiznat, že se často pohřební obřady nevyhnou jak velké profesionalizaci, tak hrubému amatérismu a jejich slavení neusiluje zejména o autenticitu. Takové autenticitě pomáhá umřít doma za pomoci paliativní a hospicové péče. Těla zemřelých v domácnosti však nezůstávají až do pohřbu.

V průběhu devatenáctého století začali do popředí vystupovat pohřební profesionálové, kteří pozůstalým poskytovali svoje služby. Zemřít doma znamenalo, že smrt nebyla neobvyklou záležitostí; docházelo k ní v rámci rodiny a sousedského společenství. Došlo ke změně místa; kratší bohoslužba se obvykle konala doma před odchodem na zádušní mši, která se konala v kostele, na hřbitově nebo v krematoriu. V jistém smyslu především krematoria nahradila kaple a kostely a v souvislosti s tradičními lokalitami napomohla přesunu smrti.

I postoj filozofů ke smrti obvykle poznamenávají jejich kulturní východiska. Filozofické úvahy o smrti se do značné míry zabývají tím, jak by lidské vědomí sebe mohlo nebo mělo reagovat na skutečnost smrti. Historické přístupy mapovaly měnící se postoj k smrti a zcela zjevně představují různé „dějiny smrti“. Vývoj právní úpravy církevního pohřbu také úzce souvisí s pohřebními rituály, protože v rámci náboženství nepředstavuje smrt pouze, nebo především, předmět filozofické reflexe, ale téma rituálu, díky němuž vzniká vazba mezi obecnými zkušenostmi s bohoslužbou a konkrétním úmrtím. V rámci teologické metody se tedy dějiny smrti stávají rovněž dějinami rituálu, čímž jsem se zabýval převážně ve druhé části práce.

Je zruďné udělat s mrtvým lidským tělem něco, co by všichni, kdyby se něco podobného stalo s živým lidským tělem, považovali za ohavnost. Z morálního hlediska není lhostejné, jaký mají lidé k mrtvým předkům vztah. Proto *třetí závěrečná část* naznačila rámeček úvahy nad tím, jaký vztah mezi živým světem a světem mrtvých zamýšlel Ten, který je oba stvořil. Představa věčného života (za úplně jiných podmínek) se poprvé objevuje v pozdní antice, v pozdním židovství a zejména potom

v křesťanství. Narozdíl od víry v převtělování nebere přítomnému životu jeho jedinečnost, může však také vést k jakémusi „zlehčení“ smrti samé, jako kdyby šlo jen o „změnu“ života. Ostatně život „v úplně jiných podmínkách“ si člověk nedokáže představit, což je pro moderního člověka obtížně přijatelné: co si nedovedu představit, nemůže být. Sám Ježíš z Nazareta se ve svém kázání omezuje na obrazy „hostiny“ a „svatby“ a důrazně varuje, že to, nač se vykoupenny člověk může po smrti těšit, zásadně přesahuje každou smyslovou zkušenost. Proto se ani křesťanští myslitelé neodvážili o povaze tohoto „jiného života“ příliš spekulovat.

Teologicko-filozofická východiska církevního pohřbu nenabízí nějaký laciný patent na přirozenou metodu jak zabránit přirozenému tlení mrtvého těla, ba dokonce ani návod na to jak přijmout smrt s bohorovným klidem jako Bohem vyřešenou záležitostí. Křesťanství má svůj vztah ke smrti komplikovaný především tím, že ho nemá jasně myšlenkově zvládnutý. Smrt je vždy ambivalentní a i její přijetí nebo odmítnutí může mít vždy dvojí hodnotu. Křesťanství přijalo ze svých židovských kořenů mimořádné zvýraznění smrti. Židovské pojetí lineárního času a personálního charakteru lidské individuality dává existenci člověka mimořádnou, jedinečnou hodnotu, ale taky dějinnou ojedinělost a tím tragiku konečnosti (definitivy). Smrt je v tomto pohledu totální škrtem přes absolutní hodnoty. Odtud ta paradoxní fascinace smrtí v křesťanství, zejména západním. Proto v křesťanstvím ovlivněných kulturách, a to i těch už sekularizovaných, jen zřídka nalezneme postoj, který by jinak byl asi zcela namístě: Kde je problém? Vždyť vše v přírodě se rodí, roste, zraje, chřadne a pak umírá. Proč by člověk měl být výjimkou?

V náboženské a mravní oblasti týkající se smrti závazné poznání nemáme. Existenciální orientaci rozum dát nemůže - to dokazuje bezpočet filozofických teorií. V této situaci mi nezbyvá, než abych se řídl tím, co pokládám za nejpravděpodobnější a nejsrozumitelnější - ať už je to křesťanská víra nebo dialektický materialismus nebo freudovský princip slasti. Věřit ve věčný život znamená pokládat něco za nejpravděpodobnější. Nemůžeme jistě pochybovat o tom, že se přesvědčení o věčném životě jakožto pokračování lidského života po smrti ve vědomí dnešního člověka oslabilo. Tato základní křesťanská nauka, kterou už osvícenství od 18. století příliš nesdílelo, se zpochybňuje, nebo alespoň odsouvá z okruhu věcí, jež jsou předmětem centrálního zájmu člověka.

Ve všech dobách byli sice lidé, kteří se domnívali, že - jak se říká - smrtí všechno končí; ale přesvědčení, že člověk žije k definitivnosti své trvající existence, bylo přesto všeobecné a bylo zakotveno ve veřejném mínění jako samozřejmé. Tak tomu bylo alespoň u křesťanských národů, ale i mimo ně, i když se představy o tom, jak tento život po smrti myslet, dalekosáhle rozcházejí a rozcházejí. Dnes je toto základní křesťanské přesvědčení ohroženo i u křesťanů. Těmto záležitostem jsem se věnoval především v kapitole význam přímluvných modliteb za zemřelé.

V českých zemích se díky hnutí hospiců stáváme svědky toho, jak pozitivně vnímat umírání jakožto završení života. Ačkoli mnoho našich hospiců a pohřebních služeb vede silně křesťanská motivace a mezi jejich zaměstnanci je mnoho aktivních věřících, ani personál ani lidé, kteří hospice podporují, se nedomnívají, že by pracovníci pohřební služby mohli u nás představovat primární stupeň modelu poradenského systému pro pozůstalé. Věřím, že se jedná o silně zakořeněné předsudky a že dalším vzděláváním a zvyšováním kvalifikačních předpokladů pro získání koncese k provozování pohřební služby postupně sblíží oba nesmiřitelné tábory hospiců a pohřebních ústavů v ČR. Umím si představit i ustanovení jakéhosi

„pohřebního kaplana“ podle modelu kaplana nemocničního či vojenského, který by hrobníky, zaměstnance pohřebních služeb a krematorií vnímal jako specifickou skupinu pro pastorační práci. Vždyť stejně jako u vojáků z povolání je zaměstnanec pohřební služby a krematoria vystaven rizikovému faktoru, který znají i předpisy upravující kategorizaci práce na rizikových pracovištích pod pojmem *psychická zátěž*. Zvláště pracovníky krematorií, u kterých se střídá jeden žeh za druhým v pravidelných půlhodinových intervalech, lze zařadit do kategorií práce ve vynuceném rytmu.

Církevní pohřeb nikdy nebude „specializovanou pohřební službou“ ani špičkovým, ukázkovým rituálem. Není to jeho slabost, v otevřenosti a univerzalitě je jeho šance. Ačkoli je pohřeb v zásadě určen teologicky, protože je součástí církve, v níž se řada jeho úkolů realizuje, je způsob a náplň jeho obřadu do jisté míry určován i požadavky, které na něho klade pohřebnictví, a podmínkami zacházení s mrtvými, které jsou v daném ročním období a v dané oblasti dány.

Záměrem této práce nebylo podat vyčerpávající a vědecky precizní přehled vývoje právní úpravy církevního pohřbu, nýbrž seznámit čtenáře s hlavními zákony vydanými v průběhu dějin. Také jejich výběr se neuskutečnil podle nějakých objektivních vědeckých kritérií nýbrž podle subjektivního uvážení autora. Zkoumat problematiku kolektivních přístupů ke smrti a pohřební rituály je pro církevní právo nezbytné, protože tvoří důležitý prvek myšlenkového systému lidí. V neposlední řadě by výzkum smrti měl být zasazen do širšího kontextu životních cyklů a přechodových rituálů, jak ostatně bylo naznačeno již v úvodní kapitole. Zatímco problematice sňatku a křtů se české církevní dějepisce již částečně věnovaly, na zpracování čekají další etapy lidského života a přechodové okamžiky, které zůstávaly stranou badatelského zájmu.

Zákonů, o nichž byla řeč není mnoho, třebaže alespoň zmínka byla učiněna o většině z nich. Podzákoných normativních právních aktů jednotlivých římských dikasterií (dekretů a jiných obecně závazných předpisů) je podstatně více a zmíněny byly jen vybrané z nich; i tak jejich celkový počet odhaduji na deset¹⁵²⁷. Svědčí to o skutečnosti, že pohřební a hřbitovní právo je právem stabilním, které při úpravě vztahu uvnitř církve nezahlučuje své adresáty množstvím rozsáhlých a často málo kvalitních právních předpisů, jak tomu bývá v naší republice¹⁵²⁸. Mimo jiné právě proto je právem přehledným a jasným, což je dalším postulátem efektivit práva i právní jistoty adresátů práva¹⁵²⁹. Přitom kanonickým právem se neřídí deset miliónů lidí na území, které je na mapě světa sotva vidět nýbrž přibližně jedna miliarda věřících na celém světě.

Během první a druhé části této práce jsem se dostal od počátků náboženství, tedy mnoho a mnoho let před Kristem, až k sekularismu 20. století. Je pochopitelné, že takto rozsáhlý úsek si vyžádal velice zhuštěné podání. Domnívám se, že dějinný vývoj právní úpravy církevního pohřbu, který jsem zde vylíčil, neprobíhal tak lineárně. Prvotní církve používá prvků židovské tradice, vychází z ní, ale přetváří ji a doplňuje. Při vši velkolepé židovsko-křesťanské modlitební kontinuitě nachází církve v oblasti modliteb za mrtvé svůj vlastní modlitební styl. Aktivity související se smrtí, pohřbem a vzpomínkovými obřady křesťana v prvních šesti staletích křesťanské éry odhalují

¹⁵²⁷ Včetně individuálních právních aktů, z nichž některé jsou rovněž publikovány v AAS.

¹⁵²⁸ Jen pro srovnání: od roku 2001 do roku 2006 včetně, tedy za pět let od vydání prvního zákona o pohřebnictví v historii českých zemí bylo ve Sbírce zákonů publikováno pět jeho novel (pravda, vždy originálních; první, a nejvíce problematická, novela byla přijata ještě než zákon nabyl účinnosti).

¹⁵²⁹ Viz např. KNAPP V. : Teorie práva. op. cit. , 206n.

hlubokou víru ve vzkříšení vyjádřenou prostřednictvím praktik, které odrážely kontinuitu kulturních norem. Teprve sekundárně a velmi pozvolna se v jednotlivých obřadech a modlitebních textech objevují charakteristicky křesťanské prvky potvrzující rostoucí křesťanskou identitu.

Křesťanský pohřeb byl rituální entitou, nikoli konglomerátem různých druhů ritů. Na základě jeho ranných zdrojů můžeme rozlišit tři různé momenty v původním *Ordo exsequiarum*: *obřady související se smrtí, pohřební obřady a zádušní (vzpomínkové) obřady*.

Z obřadů souvisejících se smrtí lze připsat největší důležitost *viatiku*, svátosti *pomazání nemocných, zpěvu žalmů a modlitbám* (později i *svátost smíření*). Z obřadů pohřebních je to *žehnání a doprovázení mrtvého k jeho hrobu, obřad posledního rozloučení a missa exquialis*. Tuto eucharistickou obět' za zemřelé církve přináší nejen u příležitosti pohřbu, ale i třetí, sedmý a třicátý den a v den výročí smrti. Slavení zádušní mše za blízké zesnulé je křesťanský způsob, jak připomínat a prodlužovat společenství v Pánu s těmi, kdo překročili práh smrti. 2. listopadu pak církve opakovaně přináší svatou obět' za všechny věrné zemřelé a slaví za ně rovněž denní modlitbu církve. Při každodenním slavení eucharistie a nešpor církve nikdy neopomene pozvednout svou úpěnlivou prosbu, aby Pán uvedl „do místa občerstvení, světla a míru“ své služebníky a služebnice, „kteří nás předešli se znamením víry“¹⁵³⁰.

Lidová zbožnost týkající se zemřelých se podle míst a tradic projevuje rozmanitými formami. Církevní pohřeb nahrazuje více sociálně přijatelným obřadem „odlehčeného křesťanství“: obřady vzpomínkovými, nejrozličnějšími vzpomínkovými setkáními a pietními akty. Jinými slovy, vzpomínkový akt má potenciál být využíván jako alternativní obřad namísto klasického pohřebního obřadu, nikoli z nutnosti, ale při příležitostech, kdy převládá snaha vyhnout se všem zjevným připomínkám smrti - např. mrtvému tělu, veřejnému nošení smutku a související potřebě přemýšlet o křesťanské víře v život po smrti - protože jsou vnímány jako příliš tvrdá realita.

U nás je masivně zachována návštěva hřbitova, kterou lze za určitých okolností vykonat společně (jako při Památce všech věrných zemřelých), anebo jindy soukromou formou (když se věřící vydávají ke hrobu svých drahých, aby je udržovali v pořádku a zdobili květinami či světlem). Jak upozorňuje direktář *Lidová zbožnost a liturgie* taková návštěva má být ovšem projevem svazků existujících mezi zesnulým a jeho příbuznými a nikoli projevem povinnosti motivované téměř pověřivým strachem z jejího nesplnění¹⁵³¹. Vzpomínkové akty mohou plnit stejnou funkci jako církevní pohřeb, ale často se stávají rituálními pokusy odstranit veškeré tenze, všechny strach, všechny pochybnosti a všechny konfrontace se smrtí, což je zbavuje schopnosti zapojit lidi do trojitě činnosti velebení Boha, svěření zemřelých Bohu a utěšování pozůstalých.

Snad byla vytvořena jistá rámcová představa o vztazích mezi kanonickým a liturgickým právem, mezi pohřební liturgií a lidovou zbožností. Byla konfrontována z dříve dosaženými poznatky. Problematika ovšem nebyla tímto příspěvkem vyčerpána, nadále zůstává prostor především pro analýzu jednotlivých zákonů v jejich historickém kontextu. Takový rozbor může podstatně obohatit naše vědomosti zejména o blízké budoucnosti a o úpravě *de lege lata*. Teprve důkladnější analýza

¹⁵³⁰ ČM, První eucharistická modlitba, Vzpomínka na mrtvé, 441.

¹⁵³¹ PP 260.

shromážděné matérie snad v disertační práci vytvoří předpoklad pro serióznější komparaci, jíž bude vhodné provést v širším prostorovém rámci.

Vezměme nyní tuto dějinnou aplikaci pohřebního a hřbitovního práva v praxi jako *horizont a biblické poselství* (jehož naději týkající se věčnosti, která klade důraz na myšlenku soudu, do značné míry převzal Islám) jako *střed a kritérium*: toto považuji za hermeneutickou koncepci praktické teologie církevního pohřbu, z níž vychází jeho dnešní právní úprava. Kristus přemohl smrt už na Velký pátek, když sestoupil do pekel. Ale jeho triumf zazářil až v bílé nedělní ráno. Sobota mezi tím byla tajemstvím klidu a očekávání.

Toto mystérium, při kterém si smrt i život podávají bratrsky ruku, prožíváme i na našich hřbitovech. Jsou obrazem klidu a současně je v nich skrytý dynamismus, napětí. Církevní obřady doprovázení člověka v jednotlivých zastaveních samotného závěru jeho pozemského života zahrnovaly: umírání - smrt - pohřbení. Protože zemřelý křesťan neprochází těmito stádii pouze jako člen své pokrevní rodiny, ale také jako člen církve, církev navazuje na tyto situace společně všem lidem, a svou liturgií je interpretuje jako situace spásy: *conditio humana* je zároveň *conditio salutis*, plynoucí *chronos* se mění v božský *kairos*, ze smrti vstává život. Moderní industrializované „popření smrti“ na západě a s ním související maskování všech *momento mori* by nebylo v pozdně středověkém světě křesťanstva přípustné.

Žádné dva pohřby nejsou zcela stejné; každý by měl odrážet zvláštní okolnosti zesnulého a truchlících, zatímco zároveň vyjadřovat univerzální a tradiční zpodobení zármutku, útechy a naděje. Napětí mezi právní vědou a pohřebnickou praxí neodstraní deklarace ani kontrolní mechanismy. Základní normou je pieta, v rámci ní individualismus. Podobné je to s napětím mezi vzděláváním studentů sekulárního práva a odůvodněnými zájmy provozovatelů pohřebních služeb a pozůstalých. Je na čase začít s nejmladší generací pohřebáků a právníků více hovořit o etice a etickém jednání než o jejich kontrole. Není náhodou, že takzvaný Kodex cti¹⁵³² určující způsoby, jak zacházet s lidskými pozůstatky, pozůstalými, kolegy a veřejností, nezačíná a nekončí vzýváním bohů obdobně jako hippokratova přísaha; charakter tohoto kodexu je spíše právní než eticko-náboženský.

Pokusil jsem se tedy, mám-li celou problematiku vyjádřit jedním slovem, uplatnit *verifikační kritérium*, které je širší než empirické kritérium, pro něhož má platnost pouze to, co lze verifikovat empiricky, a současně užší než hermeneutické měřítko, které umožňuje rozumět církevnímu pohřbu jakkoliv. Nabídl jsem *nepřímé verifikační kritérium*, které nepřekračuje subjektivitu lidské zkušenosti, aniž ji prohlašuje za jediné měřítko pravdivosti.

To znamená: vše, co skýtá konkrétní zkušenost se smrtí člověka, je třeba vyjádřit ve světle naděje ve věčný život: nehodlal jsem nic odvozovat z údajně evidentní zkušenosti, že věčný život neexistuje, která činí lidské rozhodování nadbytečným, nýbrž chtěl jsem objasnit problematickou zkušenost, která člověku umožní, aby se mohl pozitivně rozhodnout pro uložení do země, na posvěcenou půdu, za přítomnosti kněze, aby i po své smrti využil duchovní pomoci církve, této její čestné služby, která se mu slavením pohřební mše a církevního pohřbu nabízí a na kterou má právní nárok. Jistě, nevěřící se může církevního pohřbu zúčastnit jako pozvaný host. Nemůže se

¹⁵³² Schválen valnou hromadou Sdružení pohřebnictví v ČR dne 14. 3. 2002. Viz www.pohrebnictvi.cz.

však nikdy z vnitřního přesvědčení účinně podílet na společenství se zesnulým, protože význam tohoto společenství odhaluje pouze křesťanská víra. Jistě, ani zde není pochyb o tom, že člověku, který umírá s přesvědčením věčného života a s vědomím, že se mu dostává čestné služby církve, se neumírá automaticky lehčeji.

Volit pohřeb bez obřadu může přísně vzato pouze bezbožný člověk. Odmítnutím poslední služby církve člověk přichází o naději, která odkazuje na toho, který nezůstal ušetřen dlouhé cesty vedoucí přes kříž, smrt a hrob. To však současně znamená, že pohřeb zproštěný církevních, liturgických, institucionálních závazků nezaniká, nerozpouští se v nicotě, nýbrž bere na sebe kabát nových hodnot života žitého tady a teď, z nichž se stávají kvazináboženské hodnoty světského kvazináboženství buď v pohřbu občanském, v tzv. pietním aktu, anebo alternativně protiobčanském v tzv. bezobřadovém stříhu s bezobřadovou rakví končící po žehu v bezobřadové urně zákonným smísením nevidovaného popela v anonymní rozptylové loučce. Neperspektivní jsou bezpochyby mnohé nové excentrické experimenty v pohřebním průmyslu, hybernace, kryonizace, které již zanikly nebo v dohledné době zaniknou, protože základem těchto experimentů není řádná, kriticky diferencující kritika společnosti, ale spíš romanticky zpátečnický protest a antiinstitucionální rozmar.

Ačkoli potřebnost a nutnost církevního pohřbu historické kanonické právo silně zdůrazňovalo, přece obecně platí axiom: *Deus gratiam suam non alligavit sacramentis*¹⁵³³. Sv. Augustin dokonce prohlašuje přímo: *Curatio funeris, conditio sepulturae, pompa exsequiarum magis sunt vivorum solacia quam subsudia mortuorum*¹⁵³⁴. Současní němečtí biskupové to vyjádřily prostě: křesťané si nepřipomínají mrtvé, aby mrtví žili, nýbrž protože žijí¹⁵³⁵.

Otvírá se cesta k druhému dnes rozšířenému chápání pohřbu: pohřeb je „soukromá věc“, je to privátní, intimní záležitost jednotlivců. Rodí se nové výrazné a vlivné pojetí pohřbu a s ním další kulturní verze pohřebnictví - zdravotní péče o mrtvé tělo jako pietní způsob zacházení s lidskými pozůstatky; jejich ukládání či zpopelnění v krematoriu, pokud je v souladu se zákonnou normou, jako pietní akt; hrob, pokud je na veřejném pohřebišti, jako pietní místo; pieta jako osobní vzpomínka a úkon vděčnosti. Jistěže „citový“ či „soukromoprávní“ prvek křesťanského pohřbu není v dějinách pohřebnictví novum, avšak nové je to, že vystupuje do popředí a stává základní charakteristikou pojmu pohřebnictví. Je otázka, zda se tato varianta pohřebnictví nevrací ještě k předkřesťanskému, antickému chápání sepulchrum a pietas. V jistém smyslu tento individualisticky anonymní „pohřeb bez obřadu“ doplňuje a oživuje konfesionální (institucionálně-doktrinální) novověký křesťanský pohřeb, orientovaný na morálku a obřadnost, - podobně jako v antice ius doplňovala religio.

Po těchto úvahách, které, jak doufám, nic zbytečně nezjednodušily, se nabízí odpovědět na úvodní otázku: Co je podstatou církevního pohřbu? Klíčovým střešovým pojmem pro liturgické dění během pohřbívání je žehnání lidských pozůstatků a hrobu, doprovázení zemřelého s přímluvnými modlitbami a zpěvem Žalmů. Odpověď v obecné rovině nelze zformulovat v jedné větě, a přece má prosté východisko. Podstatou církevního pohřbu je víra ve vzkříšení, veskrze rozumný postoj důvěry a naděje církevní komunity, který se váže na skutečnost a působení samotného

¹⁵³³ STh III, 64,7: Bůh svou milost nenavázal na svátosti.

¹⁵³⁴ Srov. Augustin: O Boží obci I, op. cit. ,: Obstarávání pohřbu, pohřbívání, honosné procesí – to vše spíš utěšuje živé, než pomáhá zemřelým.

¹⁵³⁵ Die Deutschen Bischöfe: Unsere Sorge um die Toten und die Hinterbliebenen, op. cit. , čl. 2, 43.

Boha, který v Ježíši překonal smrt. Křesťanský pohřeb, máme-li tím na mysli přihlášení k Ježíši Nazaretskému jako k živému a mocnému Kristu, začíná Velikonoce. Z nich nás zajímal především průvod při velikonoční vigílii, který je liturgickou památkou „přechodu“ Krista z temnot hrobu do slávy vzkříšení, syntézou a překonáním všech exodů vykonaných starým Izraelem a nutným předpokladem ke svátostným „přechodům“, jež koná učedník Kristův, především ve slavení křtu a v obřadech pohřbu. Kdyby nebylo *přechodu*, neměli bychom evangelia, příběhy, ani novozákonní listy. Bez velikonoční vigílie by křesťané nevěřili v Krista, neznali by jeho zvěst, ba nebyla by ani církev, bohoslužby, hřbitovy. Ježíš byl vzkříšen jako první z těch, kteří zesnuli¹⁵³⁶, je prvorozeným z mrtvých¹⁵³⁷. Není-li poslední skutečnost nicotou, ale vším, které nazýváme Bohem, pak je smrt spíše proměnou než destrukcí: „vita mutatur, non tollitur“, „život se proměňuje, nikoli zaniká“, praví se v prefaci katolické mše za zemřelé¹⁵³⁸. Nic tedy nekončí, nehyne, ale dovršuje se, ničeho neubývá, ale naopak vše se naplňuje, nekonečně naplňuje. A věřící si koneckonců mohou též připomenout Chestertonova slova, že křesťanství je náboženství, jehož Bůh zná cestu ven z hrobu.

¹⁵³⁶ 1 K 15,20

¹⁵³⁷ Ko 1,18; Srov. Sk 1,5

¹⁵³⁸ 1 preface, ČM 429.

Resumé

Název: Teologicko filozofická východiska církevního pohřbu a vývoj jeho právní úpravy s přihlédnutím k právu České republiky

Základní osnova:

- ▶ Úvod
- ▶ Otázky kladené pietě
- ▶ Přehled vývoje právní úpravy
- ▶ Teologicko-liturgické zhodnocení
- ▶ Závěr
- ▶ Přílohy

Školitel: Doc. JUDr. Antonín Ignác Hrdina, DrSc.

Práce organicky porovnává úzké vazby spojující vzájemně kanonické a liturgické právo, pohřební liturgii a lidovou zbožnost, připomíná principy, které řídí tyto vztahy, a podává doporučení pro jejich plodné uskutečňování v české církvi podle její specifické tradice. Pozůstalí byli (i v době nesvobody) specifičtí adresáti práv vyplývajících z náboženské svobody, mající právo nejen na církevní pohřeb, ale i na církevní hřbitov. V průběhu celé práce autor proto přihlížel i k vývoji sekulárního, především českého pohřebního a hřbitovního práva a analyzoval pojem pohřebnictví, zda a do jaké míry se konfesněprávní problematiky dotýká.

Kodex kanonického práva obsahuje o pohřbu a hřbitovech pouze základní normy, které obvykle doplňují to, co lze nalézt v liturgických knihách. Zpravidla se týkají toho, kdo je odpovědný za provádění pohřebních obřadů a žehnání hřbitova, kdy a kde se pohřeb může konat, kdo může být pohřben z kostela apod. Kromě shora zmíněných právnických knih autor využil rovněž instrukcí a direktářů, které pocházejí z různých úřadů Apoštolského stolce. A nakonec autor čerpal i z konkrétních norem kromě liturgických, které byly stanoveny biskupskou konferencí nebo jednotlivým biskupem pro jeho diecézi nebo dokonce pro jednu farnost. Církevní pohřeb jako posvěcující služba církve má specifické postavení nejen v rámci mimosvátostního církevního práva, ale i mezi posvátnými úkony církve, ve kterých spojuje nepsvatostnou bohoslužbu s udílením některých svátostí. Jako v jiných disciplínách kanonického práva odrážejí oficiální zákony a liturgické předpisy upravující církevní pohřeb pouze část celé problematiky.

Přestože téma rigorózní práce bylo zúženo na právní úpravu církevního pohřbu, sepětí studovaných textů s pohřebním obřadem vyžadovalo, aby autor čtenáře nejprve seznámil s křesťanskými představami o smrti a věčném životě. Postupná změna pojetí církevního pohřbu, která se projevila i přejmenováním titulků v Kodexu kanonického práva ze *sepultura ecclesiastica* na *exequiae*, byla prezentována trojím způsobem: historicky (přehled byl podán nikoli chronologicky, nýbrž systematicky - při tom byla volně sledována systematika platného Kodexu kanonického práva), filozoficko antropologicky (metodou indukce a prostým pozorováním během vlastních výzkumů) a teologicky (na základě biblické kategorie smlouvy a paschy jako jejího privilegovaného znamení). Východiskem rigorózní práce byla úvaha, že kanonické právo je těsně propojeno s teologií, že je jen velmi obtížné stanovit hranice mezi nimi a v mnoha otázkách právní úpravy církevního pohřbu bylo nutné přihlédnout k oběma disciplínám.

Chceme-li porozumět celému spektru praktik souvisejících se smrtí křesťana – včetně přihlídnutí k právním úpravám v rámci evropské právní kultury – musíme vzít v úvahu celkem tři kategorie, definovatelné těmito veřejnými úkony: oficiálními, které jsou vnitřní záležitostí církve, normativně sekulárními, které jsou vnitřní záležitostí státu a úkony vycházející z lidové zbožnosti.

V současné společnosti je velmi rozšířeno „skrývání smrti i jejích znamení“ a tento dogmatický a pastorační omyl přináší často škodlivé následky. Ačkoli mnohé z nás přitahují vidiny důchodcovských zájezdů, představa domovů důchodců a nakonec i senilních lidí je přitažlivá jen pro málokoho. Pokud společnost nezačne dosud neočekávaným způsobem oceňovat staré lidi, jejich smrt pravděpodobně nevyvolá pozornost. „Anonymní pohřeb“ pak může být zdvořilou formou toho, jak naznačit, že se jednalo o závěr nudného života nebo polozapomenuté pracovní či akademické kariéry.

Hledání teologicko-filozofických východisek církevního pohřbu bylo motivováno úsilím Apoštolského stolce zbrzdit sekularizaci pohřebnictví, upozornit na strategii provozovatelů pohřebních služeb a krematorií získávat stále větší kontrolu nejen nad průběhem pohřbení, ale nad samotným smutečním obřadem a tím se vypořádat s jeho nejhůře předvídatelnými účastníky - kněžími. Autor zároveň ukázal, že některé druhy průmyslového nakládání s mrtvými lze vykládat jako rituální činnost, přičemž předpokládal, že s „rituálem“ souvisí nějaké „přesvědčení“ včetně víry v posmrtný život. Nový rituál „privatizace“ popela může být projevem nějakého vzorce víry nebo absence víry. Naděje, která s tolik oblíbeným „pohřbem bez obřadu“ souvisí, lze interpretovat jako převrácení tradičního křesťanského pojetí naděje, spočívající v eschatologické otázce po naplnění identity člověka a jeho osobního smrtelného osudu. Naplnění eschatologické naděje spočívající v doprovázení zemřelého do hrobu v očekávání vzkříšení křesťanskou komunitou stírá naplnění retrospektivní identity, kterou je nutno hledat ukrytou až ve vzpomínkových postfunerálních praktikách nejbližších pozůstalých.

Jednou z tragédií dnešního světa je skutečnost, že v některých kontextech je způsob nakládání s lidskými pozůstatky příčinou mnohých filozofických úvah v rámci právně zaručené pietní ochrany osobnosti, zatímco v jiných kontextech přejde likvidace tisíců lidských pozůstatků z umělých přerušeníh těhotenství, katastrof a válek téměř bez povšimnutí. Zatímco české sekulární právo - svou zásadou pietní ochrany osobnosti časově omezenou od narození po individualizovatelnost lidských pozůstatků - člověka pojímá v jeho pozemském rozměru, kanonické právo bere v úvahu člověka v rozměru věčnosti, což konkrétně vyjadřuje právem křesťana na církevní pohřeb do posvěcené země, během kterého mu církevní komunita vyprošuje duchovní pomoc, vzdává úctu jeho tělu a poskytuje útěchu z naděje živým (zejména jeho pozůstalým)

Abstract

Gradual change of the paradigm of the ecclesiastical funeral rites, which found its reflection also in the change of titles in the Code of Canon Law from *sepultura ecclesiastica* to *exequiae*, will be presented in triple ways: *historically* (the survey will not be submitted chronologically, but systematically - the arrangements of the Code will be as a rule maintained), *philosophically* and *anthropologically* (the method of induction and by the simple contemplation in the course of the research itself) and *theologically* (on the basis of biblical category of agreement and paschal as its privileged symbol). The starting point of the thesis consists in the consideration that Canon Law is closely linked to theology and is very difficult to delimit the boundary between them and that in many issues of the legal regulation of the ecclesiastical funeral rites it is necessary to take into account both disciplines.

The Code of Canon Law contains only basic norms concerning ecclesiastical funeral rites and cemeteries, which are usually complementary to what can be found in the liturgical books, and, as a rule, deals with who is responsible to conduct the rite, when and where the ecclesiastical funeral rites can take place, who can be buried from the church, etc. In addition to the aforementioned law books, I will also make use of directives that come from various offices of the Apostolic See. And finally, there are particular norms, apart from the liturgical ones, that can be set by the bishops' conference, or by an individual bishop for his diocese, or even for a parish therein. The ecclesiastical funeral rites, as the office of sanctifying in the church, has got specific standing not only in the framework of off-sacramental church law, but even among other acts of divine worship other than sacraments in which they link nonsacramental worship with confecting or administrating some of the sacramentals. As in other disciplines of the Canon Law, the official laws and liturgical regulations providing for the ecclesiastical funeral rites reflect only proportion of the whole issue.

In order to understand the full spectrum of practices surrounding the death of a Christian, legal regulation in the framework of European culture included, the observer must turn to three categories into which these practices may be subdivided: *official*, which are internal affairs of the Church, *normatively secular*, which are internal affairs of the State, and those from *popular piety (religiosity)*.

The objective of the thesis is to summarize fundamental teaching of the Catholic Church under which the category mentioned last is the most widespread and it is a new-age cult of ancestors of a kind; *popular piety* is to develop in the light of the fundamental truths of the Christian faith among which belong: the paschal meaning of the death undergone by those who have received Baptism and who have been incorporated into the mystery of the death and resurrection of Christ (cf. Rm 6, 3-10); the immortality of the soul (cf. Lk 23, 43); the communion of Saints, through which „union with those who are still on their pilgrim journey with the faithful who repose in Christ is not in the least broken, but strengthened by a communion of spiritual goods, as constantly taught by the Church”: „our prayer for them is capable not only of helping them, but also of making their intercession for us effective”; the resurrection of the body; the glorious coming of Christ, who will „judge the living and the dead”; the reward given to each according to his deeds; life eternal.

„Hiding death and its signs” is widespread in contemporary society and prone to the difficulties arising from doctrinal and pastoral error. Although a lot of us are attracted by dreams of package tours for pensioners, the idea of the asylum for retired people and in the end of senile people is attractive for hardly anybody. Until the society begins to appreciate the old people in a way, which cannot be expected at present, the death of them will not probably draw any attention. “The anonymous funeral” can than by polite form how to indicate that it was the end of boring life or of half forgotten professional career.

Looking for theological and philosophical starting points of the ecclesiastical funeral rites is instigated by the efforts of the Church to slow down such a tendency, the strategy of funeral directors to gain control over the course of mourning ceremony and thus to cope with the worst predictable attendants – priests. We would also like to point out that certain manners of industrial treatment of the dead could be explained as a ritual activity; let us simultaneously suppose that certain „belief”, the faith in post-mortem life included, is related to that „ritual”. The new ritual of „privatisation” of cremated human remains in the crematorium (cremains) can be a sign of formula of faith or absence of faith. The hope related to such a “non funerally burial” may be interpreted as a reversal of traditional Christian concept of the hope, which consisted in eschatological fulfilment of identity of man. At present the eschatological fulfilment of identity replaces retrospective fulfilment of identity of both the late and his/her mourning partners. One of the tragedies of current world is the fact that the death in certain context is the cause of many philosophical considerations and theological hopes, while in other contexts the death of millions of people caused by intentional abortions, disasters, wars or pandemics passes without being noticed.

4. Přílohy

4.1. Prameny českého sekulárního pohřebního a hřbitovního práva

4.1.1 Platné prameny pohřebního práva

- ▶ Mezinárodní Ujednání o přepravě mrtvol (Berlín, 10. 2. 1937), publikováno ve Sbírce zákonů č. 44/1938 Sb.
- ▶ Vídeňská úmluva o konzulárních stycích (Vídeň, 24. 4. 1963), publikována vyhláškou ve Sbírce zákonů č. 32/1969 Sb.
- ▶ Úmluva o mezinárodní železniční přepravě (Bern, 9. 5. 1980), publikována vyhláškou ve Sbírce zákonů č. 8/1985 Sb. Změna: č. 61/1991 Sb. , č. 251/1991 Sb. , č. 274/1996 Sb. (COTIF)
- ▶ Letecký a přepravní řád a mezinárodní manuál TACT (The Air Cargo Tariff) – mají k dispozici pobočky všech leteckých společností
- ▶ Stokholmská úmluva o persistentních organických látkách (POP's), část III. přílohy C.
- ▶ Nařízení vlády 615/2006 Sb. , o stanovení emisních limitů a dalších podmínek provozování ostatních stacionárních zdrojů znečišťování ovzduší, Příl. 1, Kategorie, emisní limity a technické podmínky provozu zdrojů, kap. 6. 6. Krematoria.
- ▶ zákon č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví
- ▶ vyhláška Ministerstva pro místní rozvoj č. 379/2001 Sb. , kterou se stanoví obsah a rozsah specializované odborné přípravy k provozování pohřební služby, provádění balzamací a konzervace a provozování krematoria
- ▶ vyhláška Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky č. 19/1988 Sb. , o postupu při úmrtí a o pohřebnictví
- ▶ zákon č. 169/1999 Sb. , o výkonu trestu odnětí svobody (§ 16 odst. 9)
- ▶ zákon č. 293/1993 Sb. , o výkonu vazby (§ 31)
- ▶ vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 293/1993 Sb. , kterou se vydává řád výkonu vazby (§ 25, 26)
- ▶ zákon č. 20/1966 Sb. , o péči o zdraví lidu
- ▶ zákon č. 258/2000 Sb. , o ochraně veřejného zdraví
- ▶ zákon č. 285/2002 Sb. , o darování, odběrech a transplantacích tkání a orgánů, ve znění pozdějších předpisů
- ▶ zákon č. 3/2002 Sb. , o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností
- ▶ zákon č. 122/2004 Sb. , o válečných hrobech a pietních místech
- ▶ zákon č. 86/2002 Sb. , o ochraně ovzduší
- ▶ zákon č. 254/2001 Sb. , o vodách
- ▶ zákon č. 185/2001 Sb. , o odpadech
- ▶ zákon č. 101/2000 Sb. , o ochraně osobních údajů
- ▶ Sdělení Úřadu pro ochranu osobních údajů č. 7/2002 Sb. (zpracování osobních údajů zemřelých osob)
- ▶ zákon č. 140/1961 Sb. , trestní zákon
- ▶ zákon č. 141/1961 Sb. , trestní řád
- ▶ zákon č. 200/1990 Sb. , přestupkový zákon
- ▶ zákon č. 71/1967 Sb. , správní řád

- ▶ zákon č. 40/1964 Sb. , občanský zákoník
- ▶ zákon č. 183/2006 Sb. , stavební zákon
- ▶ zákon č. 20/1987 Sb. , o státní památkové péči
- ▶ zákon č. 455/1991 Sb. , živnostenský zákon
- ▶ zákon č. 117/1995 Sb. , o státní sociální podpoře (§ 47)
- ▶ vyhláška Ministerstva dopravy a spojů č. 301/2001 Sb. , o schvalování technické způsobilosti a o technických podmínkách provozu vozidel na pozemních komunikacích
- ▶ zákon č. 128/2000 Sb. , obecní zřízení
- ▶ zákon č. 129/2000 Sb. , krajské zřízení
- ▶ zákon č. 131/2000 Sb. , o hlavním městě Praze
- ▶ zákon č. 2/1969 Sb. , o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky

4.1.2 Historické prameny pohřebního práva

Období od roku 1949 do roku 2001

- ▶ nařízení ministra zdravotnictví č. 8/1955 Sb. , o pohřebnictví
- ▶ vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 47/1966 Sb. , o pohřebnictví
- ▶ vyhláška Ministerstva zdravotnictví České socialistické republiky č. 19/1988 Sb. , o postupu při úmrtí a o pohřebnictví

Období do roku 1949

Organizace

- ▶ zákon č. 68/1870 ř. z. , o organizaci veřejné zdravotní služby (prováděcí předpisy o organizaci zdravotní správy v obcích: v Čechách – zemský zákon č. 9 č. z. z. Ze dne 23. 2. 1888 a novelizující zemské zákony č. 9/1893 č. z. z. A č. 34/1906 č. z. z. ; na Moravě – zemský zákon č. 98 m. z. z. Ze dne 27. 12. 1909; ve Slezsku – zemský zákon č. 31 sl. z. z. Ze dne 30. 4. 1896 a č. 26 sl. z. z. Ze dne 26. 6. 1914)
- ▶ zákon č. 332/1920 Sb. , kterým stát přejímá výkony zdravotně policejní a zákon č. 236/1922 Sb. , kterým se doplňují a částečně v činnost uvádějí ustanovení zákona č. 332/1920 Sb. (prováděcí předpis o organizaci zdravotní správy uložené obcím a obvodním lékařům při okresních úřadech: nařízení č. 24/1923 Sb.)

Prohlídka mrtvého

- ▶ patent ze dne 26. 8. 1714
- ▶ patent ze dne 1. 8. 1766
- ▶ patent ze dne 30. 3. 1770
- ▶ patent ze dne 21. 2. 1784
- ▶ patent ze dne 4. 3. 1790
- ▶ dekret gubernia pro Čechy č. 12740 ze dne 8. 2. 1822 (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)
- ▶ dekret gubernia pro Čechy č. 23088 ze dne 11. 6. 1827 (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)
- ▶ vyhláška místodržitele pro Čechy č. 61/1894 z. z. (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)
- ▶ vyhláška místodržitele pro Čechy č. 1/1896 z. z. (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)

- ▶ vyhláška místodržitele pro Moravu č. 66/1895 z. z. (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)
- ▶ vyhláška zemské vlády ve Slezsku č. 35/1877 z. z. (nařízení a naučení pro ohledače mrtvol)
- ▶ výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví č. 10596 ze dne 17. 4. 1926 (zavedeny nové ohledací lístky)
- ▶ výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví č. 36812 ze dne 29. 11. 1930 (zavedeno názvosloví pro zpracování statistických dat o příčinách smrti)

Pitva

Zdravotní

- ▶ nařízení Ministerstva vnitra a spravedlnosti č. 73/1857 ř. z. Ze dne 8. 4. 1857
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 20476 ze dne 17. 10. 1868 (směrnice pro okresní úřady o nařizování zdravotně policejních pitev)
- ▶ nařízení ministra vnitra vydané ve shodě s ministrem věcí duchovních a vyučovacích č. 363 ze dne 29. 9. 1914 (o mrtvolách osob stížených nemocemi, které je třeba oznámiti)

Soudní

- ▶ nařízení Ministerstva vnitra a spravedlnosti č. 26/1855 ř. z. Ze dne 28. 1. 1855
- ▶ trestní řád č. 119/1873 ř. z. (§ 127-131)

Neúřední

- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 13630 ze dne 14. 2. 1887
- ▶ nařízení místodržitelství v Čechách č. 40/1887 č. z. z.
- ▶ nařízení místodržitelství na Moravě č. 73/1887 m. z. z.
- ▶ nařízení místodržitelství ve Slezsku č. 42/1887 sl. z. z.
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 16322 ze dne 21. 8. 1891
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 7679 ze dne 18. 4. 1892
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 12752 ze dne 21. 5. 1894

Pohřbení

- ▶ dvorský dekret č. 436/1756 sbírky zákonů Marie Terezie (zákaz pohřbívat zemřelé před uplynutím 48 hodin)
- ▶ dvorský dekret č. 1289/1771 sbírky zákonů Marie Terezie ze dne 7. 3. 1771 (zřizování umrlčích komor u kostelů a zákaz pohřbívat zemřelé před uplynutím 48 hodin nebo zemřelé na nakažlivé nemoci před uplynutím 24 hodin)
- ▶ dvorský dekret ze dne 12. 12. 1794 (zákaz pohřbívat zemřelé na nakažlivé nemoci před uplynutím 48 hodin nebo hnijící zemřelé před uplynutím 24 hodin)
- ▶ nařízení českého místodržitelství ze dne 1. 7. 1894 (zákaz pohřbívat zemřelé před uplynutím 48 hodin)

Dispozice s mrtvým lidským tělem

Přeprava lidských pozůstatků

- ▶ nařízení Ministerstva vnitra č. 56/1874 ř. z. Ze dne 3. 5. 1874 (přeprava v tuzemsku + přeprava z tuzemska do ciziny)

- ▶ výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví č. 22770 ze dne 9. 8. 1928 (zavedeny nové formuláře umrlčích listů)
- ▶ výnos Ministerstva zdravotnictví č. 380 ze dne 14. 6. 1882 (pro pohřbení na konfesionálním hřbitově, který neleží v obvodě, kde došlo k úmrtí, není nutné povolení okresního úřadu, ledaže by byl příliš vzdálen)
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 2627 ze dne 3. 9. 1893 (přeprava těla z venkova do univerzitních anatomických ústavů)
- ▶ výnos Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy č. 31002/IV ze dne 22. 3. 1924 (souhlas s přepravou těla pro konkrétní hřbitov nebo konkrétní krematorium)
- ▶ vládní nařízení č. 144/1928 Sb. , železniční přepravní řád - čl. 46, 75-78 (přeprava těla po železnici)
- ▶ instrukce Ministerstva zahraničních věcí č. 35711/11 ze dne 6. 6. 1893, která byla sdělena rakouským úřadům výnosem Ministerstva vnitra č. 14623 ze dne 6. 7. 1893 (přeprava z ciziny do tuzemska)
- ▶ výnos Ministerstva zahraničních věcí č. 57828/1922-V/1 ze dne 18. 4. 1922 (povinnost diplomatických úřadů ČSR informovat o přepravě těla z ciziny do tuzemska okresní úřad místa určení)

Ukládání lidských pozůstatků

- ▶ dvorský dekret č. 1289/1771 sbírky zákonů Marie Terezie ze dne 7. 3. 1771 (zřizování umrlčích komor u kostelů a zákaz pohřbívat zemřelé před uplynutím 48 hodin nebo zemřelé na nakažlivé nemoci před uplynutím 24 hodin)
- ▶ dvorský dekret č. 32/1797 sbírky zákonů politických (zřizování umrlčích komor)
- ▶ dvorský dekret č. 79/1801 sbírky zákonů politických (zřizování umrlčích komor)
- ▶ dvorský dekret č. 12427 ze dne 13. 4. 1845 (zřizování umrlčích komor)
- ▶ nařízení Ministerstva vnitra ze dne 17. 7. 1885 (uložení zemřelých)
- ▶ nakládání s lidskými pozůstatky
- ▶ dvorský dekret ze dne 14. 7. 1785 (pochovávaní nalezenců)
- ▶ dvorský dekret ze dne 13. 10. 1798 (zákaz vystavování zemřelých na nakažlivé nemoci)
- ▶ dvorský dekret ze dne 11. 3. 1806 (zákaz vystavování zemřelých na nakažlivé nemoci)
- ▶ dvorský dekret ze dne 19. 11. 1811 (zákaz pohřebního průvodu zemřelých na neštovice)
- ▶ nařízení Ministerstva vnitra č. 34/1891 ř. z. (fotografování zemřelých)

Pohřební služba

- ▶ nařízení Ministerstva obchodu č. 183/1907 ř. z.
- ▶ výnos Ministerstva vnitra č. 37890 ze dne 1. 4. 1870
- ▶ výnos Ministerstva obchodu č. 55482-34-III-C ze dne 16. 6. 1934

Krematorium

- ▶ zákon č. 180/1919 Sb. , o fakultativním pohřbívání ohněm
- ▶ nařízení vlády Československé republiky č. 517/1919 Sb. , jímž se provádí zákon o fakultativním pohřbívání ohněm
- ▶ zákon č. 464/1921 Sb. , o pohřbívání ohněm
- ▶ nařízení vlády Československé republiky č. 194/1923 Sb. , jímž se provádí zákon o pohřbívání ohněm

Pohřebiště

- ▶ vládní cirkulář ze dne 9. 4. 1751, o zákazu pohřbívání v kostelech
- ▶ nejvyšší rozhodnutí ze dne 9. 9. 1772, o zákazu zřizování hřbitovů bez povolení politického úřadu
- ▶ dvorský dekret sbírky zákonů Josefa II. sv. 6 s. 553, z roku 1783, o zřizování hřbitovů na odlehlých místech
- ▶ dvorský dekret č. 2951/1784 sbírky zákonů Josefa II. sv. 6 s. 549, ze dne 23. 8. 1784, o pohřbívání mrtvol
- ▶ dvorský dekret ze dne 6. 12. 1784 (o vyvlastnění pozemků pro hřbitov)
- ▶ dvorský dekret sbírky zákonů Josefa II. sv. 6 s. 564, z roku 1785, jímž se stanoví povinnost pochovávat zemřelé na hřbitovech v běžné řadě
- ▶ dvorský dekret ze dne 24. 1. 1785 (o zavření a zrušení hřbitova)
- ▶ dvorský dekret ze dne 30. 1. 1785 (o možnosti pohřbívát v rakvích)
- ▶ dvorský dekret ze dne 25. 7. 1785 (o místu pro hřbitov)
- ▶ dvorský dekret ze dne 11. 9. 1785 (o vyvlastnění pozemků pro hřbitov)
- ▶ dvorský dekret č. 1460 ze dne 12. 8. 1788, o zřízení společných hřbitovů
- ▶ císařský patent č. 24/1850 ř. z. (o povinnosti pohřbívát sebevrahy na hřbitově)

4.2. Výzkumné úkoly KTF UK v letech 2004-2011

V této práci na různých místech zmiňuji problémy, které jsem identifikoval během svých výzkumů, především během různých školení v oboru pohřebnictví¹⁵³⁹. Ve výzkumných projektech mi nejde přitom o žádnou analýzu, nýbrž o pouhé postřehy, které jsou výsledkem prostého, nezávislého pozorování. Jedná se o základní výzkum situace národnostních menšin z hlediska zřizování a provozování veřejných pohřebišť v ČR, který je financován z grantu GA UK¹⁵⁴⁰. Představy o způsobech zacházení s lidskými pozůstatky (ostatky) a především o výběru hrobového místa se ukázaly být značně závislé na příslušnosti respondentů k určité náboženské skupině. Mimo jiné i proto, že všechny studované církve či náboženské společnosti otázku smrti poměrně rozsáhle řeší a snaží se smrt pro věřící legitimizovat a zařadit ji do širšího kontextu, přisoudit jí jistý význam. To činí všechny shodně především tím, že omezují platnost smrti a zmenšují její dopad na jednotlivce i skupinu tím, že popírají její definitivnost pro člověka a naopak hovoří o posmrtné existenci, která bude pokračováním pozemského života po smrti, ať již bezprostředně nebo po jisté časové prodlevě. Snažíme se proto ukázat, v jakých různých podobách a souvislostech se tento fenomén u nás projevuje.

Katedra pastorálních oborů Katolické teologické fakulty UK v Praze se úspěšně ucházela v roce 2004¹⁵⁴¹ o získání veřejné zakázky Ministerstva pro místní rozvoj České republiky na „Zpracování přehledu veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR“. Jednalo se o zcela nový výzkumný projekt, se kterým nebyly dosud výzkumné zkušenosti, na druhou stranu vedení

¹⁵³⁹ Absolvování specializovaných školení akreditovaných Ministerstvem vnitra a realizovaných Vzdělávacím centrem pro veřejnou správu ČR, o. p. s: školení hrobníků dne 25. dubna 2006 a seminář o pohřebnictví dne 16. června 2006. Dále jsem úspěšně ukončil vzdělávací program rekvalifikačního kurzu „Provozování pohřební služby“ v rozsahu 110 hodin v době od 21. září do 22. října 2006 v Hradci Králové podle vyhl. MŠMT č. 524/2004 Sb. , o akreditaci zařízení k provádění rekvalifikace uchazečů o zaměstnání. Přednášejícími byli experti na provozování veřejných pohřebišť (ing. V. Graf), zástupci Sdružení pohřebnictví (J. Mlčoch, ing. Josef Hájek), právníci (Mgr. N. Peichlová), lékaři-patologové (MUDr. Lacina, MUDr. Hejna), psychologové (doc. Dr. V. Täubner, CSc.) a další. Kurzu se zúčastnilo 12 zaměstnanců pohřebních služeb z celé ČR, kteří se chtěli po ukončení rekvalifikace osamostatnit a založit si vlastní provozovnu pohřební služby. Šlo vesměs o dlouholeté a zkušené zaměstnance pohřebních služeb - budoucí podnikatele v tomto oboru. Mnozí z nich přicházeli do styku se pozůstalými od dětství a kurzu se účastnili na přání (a za peníze) svých rodičů, aby po nich mohli pohřební firmu převzít. Přednášející i „spolužáci“ během mých interview neměli důvod zdůrazňovat expertní optiku nebo tajit citlivé informace, protože je k výpovědi vyzval jeden z nich, nikoli výzkumník z akademického prostředí.

¹⁵⁴⁰ Oborová rada Grantové agentury UK rozhodla pod čísel 380/2006 již dvakrát - dne 13. 3. 2006 a 10. 4. 2007 - uvolnit na tento výzkum finanční prostředky v plně požadované maximální výši 578 000 Kč. Odborným garantem tohoto výzkumu je doc. Ignác Antonín HRDINA, katedra pastorálních oborů KTF UK v Praze. Blíže Viz www.pohrebiste.cz.

¹⁵⁴¹ Geneze projektu je dobově a úřednický charakteristická. V říjnu roku 2004 mě upozornil jeden z mých kolegů ing. Milan Damborský na nevyčerpané finanční prostředky z vědy a výzkumu Ministerstva pro místní rozvoj, ve výši 2. mil. Kč, určené pro potřeby státní správy z priority „Problémy regionálních a místních správ“. Byl tehdy zodpovědný za čerpání finančních prostředků z rozpočtové položky odboru regionálního rozvoje Ministerstva pro místní rozvoj a dokázal mě motivovat k dosti nejistému podniku: sepsat za MMR ČR během týdne zadávací dokumentaci a podat zároveň návrh projektu za KTF UK v Praze. Ze strany fakulty mě podpořil tehdejší proděkan pro rozvoj Dr. Vojtěch Eliáš, který se mnou také projekt od začátku konzultoval, především byl to on, kdo získal pro projekt celé kolegium děkana prof. PhDr. Ludvíka Armbrustera. Tak se zrodila spolupráce mezi MMR a KTF UK a vznikl projekt „Zpracování přehledu veřejných a neveřejných pohřebišť“ na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Začal se realizovat ještě koncem roku 2004 pod vedením Dr. Vojtěcha Eliáše za velké podpory ostatních kolegů: Doc. JUDr. Antonína Hrdiny, DrSc. , JUDr. Míldy Petrové, Bc. Ladislava Puršla, Mgr. Zdeňka Skalického, asistentky Barbory Vernerové a JUDr. Vladimíra Zahajského. V akademickém roce 2004/05 jsem začal své doktorské studium na katedře pastorálních oborů Katolické teologické fakultě a na zpracování přehledu pohřebišť na téže katedře jsem se tak mohl oficiálně podílet, a to jakožto hlavní řešitel.

územních seznamů, přehledů a matrik bylo vždy silnou stránkou církevní správy. Na tuto dlouhou tradici chtěla KTF UK navázat při převzetí závazku zpracovat přehled církevních hřbiů. Výsledkem je digitální kartotéka, seriózním badatelům v úplnosti zpřístupňovaná hlavním řešitelem na webových stránkách www.pohrebiste.cz. Výsledná databáze je typickým výsledkem základního výzkumu. Obsahuje velké množství dat vysoké hodnověrnosti a vědecké spolehlivosti. Tím není řečeno, že je zcela dokonalá, ale jako každý vědecký počín i tato databáze je otevřena dalšímu doplňování a vylepšování: předně některé údaje nebylo možno dohledat (pro neexistující nebo porušené mapy), dále mohl být nějaký pozemek využíván jako pohřebiště nedohledán nebo lidskou chybou přehlédnut. Současně (jako každý základní výzkum) otevírá celou řadu úkolů, které bude potřeba dořešit: ujasnit a případně zjednodušit vlastnická práva k pozemkům pohřebiště, vyřešit vlastnická práva subjektů, které již neexistují, ale jsou vedena na listu vlastnictví, i těch případů, kdy jako vlastník není uveden nikdo.

Kromě databáze vznikla i publikace¹⁵⁴², kterou přikládám k této rigorózní práci. V úvodní kapitole pojednává o metodě sběru dat, hlavní pozornost pak věnuje přehledu celkem 5 799 nezrušených veřejných a neveřejných pohřebišť v abecedním pořadí nejprve podle katastrálních území, v šedé zóně podle obcí Čech a Moravy.

Postupným zavedením trvalého a systematického sledování určitých dat o veřejných a neveřejných pohřebištích v obcích bude možné tyto data převzít k další práci: k analýzám (rozborům). Jedním z hlavních účelů připravované analýzy KTF UK v letech 2007-2011 je stanovit poměr mezi obnovou existujících veřejných pohřebišť a mírou jejich nového rozvoje. Cílem je shrnout přínos zásad územního rozvoje (územního plánu) k vytváření podmínek pro předcházení zjištěným rizikům ovlivňujícím potřeby pohřbívání současné generace obyvatel řešeného území a předpokládaným ohrožením podmínek pohřbívání generací budoucích. Řešitelský tým tvoří zkušení odborníci z kmenových pracovníků KTF UK, kteří již pracovali na jiných významných výzkumech a vystupovali na zahraničních konferencích. Pro tento výzkum byl složen tým, který vyhovuje specifickým požadavkům: odborník na právní otázky, odborník na etické otázky a otázky týkající se migrace obyvatel, sociálních disparit regionů, demografická pracovnice - odborník, který dříve pracoval na ministerstvu obrany a nyní se na KTF věnuje demografické analýze migrace obyvatel, další pracovníci se účastnili výzkumu pohřebišť a jsou tedy velmi dobře obeznámeni se současnou situací v ČR, a to i v oblastech, kde ani místní radnice neví, že na jejím území je veřejné pohřebiště atd.

Tento základní tým bude v průběhu řešení projektu doplněn o odborníky z dalších významných pracovišť zaměřujících se na výzkum územního plánování nebo pohřebnictví: Ústav územního rozvoje, Ústav racionalizace ve stavebnictví ÚRS Praha a. s. , Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Geologický ústav AV ČR, Kancelář veřejného ochránce práv v Brně, Sdružení pohřebnictví aj. Zúčastněná pracoviště jsou odpovídajícím způsobem vybavena základními prostředky i odbornou literaturou. Pro řešení dílčích úkolů projektu budou využíváni také doktorští a magisterští studenti na univerzitních pracovištích.

Navrhovaný řešitelský tým je postaven na spolupráci s představiteli samosprávných celků, pořizovatelů územně plánovací dokumentace – krajů, měst, obcí a mikroregionu a na konzultacích s odborníky v oblastech souvisejících s řešením projektu, např. kultury,

¹⁵⁴² Srov. Vojtěch ELIÁŠ, Tomáš KOTRLÝ (a kol.): Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR, 1. vydání, Praha: Vyšehrad 2006.

památkové péče apod. K řešení projektu je k dispozici každý pracovní den asistent projektu v sídle organizace příjemce Katolické teologické fakulty v Praze.

Podle schváleného návrhu projektu¹⁵⁴³ KTF UK bude organizovat a realizovat školení pro registrované církve a náboženské společnosti, které jsou vlastníky pozemků, na kterých se provozuje veřejné pohřebiště a plánuje jeho rozšíření. Hlavní řešitel se bude spolupodílet na tvorbě části učebnice pro výuku pohřebnictví nejen v rámci Katolické teologické fakulty UK v Praze, ale také pro školy. Jedná se o Vyšší odbornou školu Světlá nad Sázavou a Profit klub v Hradci Králové, které jediné v souladu s vyhláškou Ministerstva pro místní rozvoj č. 379/2001 Sb. , kterou se stanoví obsah a rozsah specializované odborné přípravy k provozování pohřební služby, provádění balzamace a konzervace a provozování krematoria, zatím získaly akreditaci MŠMT pro specializovanou odbornou přípravu na úseku pohřebnictví. Na závěr výzkumu v roce 2010 je plánována příprava a uspořádání závěrečné mezinárodní konference, kde by vystoupili odborníci z EU provádějící podobný výzkum.

Jsem přesvědčen, že se týmu dále podaří zjistit, jakými prostředky lze dosáhnout na dotace EU na zkvalitnění služeb na veřejných pohřebištích a na transformaci nevyužívaných veřejných pohřebišť na klidové zóny. Dovybavením vytipovaných veřejných pohřebišť základními službami (vodou, osvětlením, kamerovým systémem) a na přeměnu vyčleněných nepoužívaných veřejných pohřebišť na zelené plochy pro parkové účely (klidové zóny) lze snížit počet přestupků či trestných činů jako je devastace, vykrádání a vandalismus na veřejných pohřebištích.

Např. dlouhodobým problémem bývalého okresního města, které má význam jako přirozené spádové regionální centrum, může být nedostatečná kapacita pro uspokojení vysoké poptávky seniorů po klidném stáří seniorů. Město se tedy rozhodne prostřednictvím dotace z fondů EU zainvestovat Domovy klidného stáří včetně zřízení a vybudování nového multikulturního veřejného pohřebiště, aby uspokojilo i seniory z okolních (i přeshraničních) obcí. Součástí tohoto projektu je rovněž non-stop asistenční služba, krizové centrum, zdravotně-relaxační centrum, postpaliativní duchovní péče, univerzita třetího věku a široká škála dalších aktivit podporujících aktivní život seniorů.

Žadatelé o fondy EU získají návod pro rozšíření svých projektů pro programovací období EU 2014-2020 o možnost získat dotaci na rozšíření nebo vybudování nového hřbitova. Další subjekty, kterými jsou provozovatelé, správcové a majitelé veřejného pohřebiště si ujasní svou úlohu v soustavě územního plánování. Přínosy projektu se tedy mohou uplatnit nejen ve vědě a výuce, ale i v oblastech každodenního života a praktické politiky.

¹⁵⁴³ Srov. Analýza územních nároků na ochranu, zřízení nebo rozšiřování veřejných pohřebišť v ČR, nepublikovaný návrh projektu do veřejné soutěže ve výzkumu a vývoji, Jednostupňová veřejná soutěž č. 1 ve výzkumu a vývoji na program WD „Výzkum pro řešení regionálních disparit“ Ministerstva pro místní rozvoj, Podací číslo KTF UK Pohřebiště2, číslo návrhu projektu WD-09-07-4, Podprogram: Územní plánování, Doba řešení: 1. 3. 2007 - 30. 9. 2011, Projektový tým: Univerzita Karlova v Praze Katolická teologická fakulta – příjemce, Řešitelský tým - odpovědnost za řešení. Armbruster Ludvík Prof. PhDr. - odpovědný řešitel.

4.3. Platný řád neveřejného pohřebiště v kostele

Římskokatolická farnost Velký Újezd u Olomouce, která je vlastníkem a provozovatelem neveřejného pohřebiště, vydává podle § 19 zákona č. 256/2001 Sb. , o pohřebnictví, v platném znění, v souladu s § 102 odst. 3 zákona č. 128/2000. , o obcích (obecní zřízení), Řád neveřejného pohřebiště (dále jen řád).

Článek 1

Úvodní ustanovení

Řád upravuje provoz neveřejného pohřebiště (dále jen pohřebiště) ve Velkém Újezdě na parcele č. 1 v k. ú. Velký Újezd. Jedná se o rodinnou hrobku rodu Podstatských-Lichtensteinů, která se nachází pod farním kostelem sv. Jakuba Staršího. Provozovatelem pohřebiště je Římskokatolická farnost Velký Újezd u Olomouce, 78355 Velký Újezd, č. 43, IČ: 48427641.

Článek 2

Provozní doba pohřebiště

Pohřebiště je zpřístupněné pro pozůstalé rodu Podstatských-Lichtensteinů kdykoliv o předchozí domluvě s duchovním správcem ŘK farnosti Velký Újezd u Olomouce. Otevření pohřebiště a dozor zajistí osoba prověřená duchovním správcem farnosti.

Zpřístupnění pro veřejnost:

- ▶ v době významných výročí farnosti nebo obce Velký Újezd.
- ▶ v době konání velkoujezdských hodů vždy v neděli v době od 10 do 15 hod.
- ▶ o svátcích vánočních, velikonočních a památce zesnulých, jindy po předchozí domluvě s duchovním správcem ŘK farnosti v doprovodu osoby jím pověřené.
- ▶ Otevření pohřebiště a dozor zajistí osoba pověřená duchovním správcem farnosti.

Článek 3

Pořádek na pohřebišti

Návštěvníci pohřebiště jsou povinni zdržet se takového jednání, které by se dotýkalo důstojnosti zemřelých nebo mravního cítění pozůstalých a veřejnosti; zejména se musí chovat slušně, nepouštět přenosné nosiče zvuku, nepožívat alkoholické nápoje, omamné a psychotropní látky, neodhazovat odpadky mimo nádoby a místa k tomu určená a nepoužívat prostory pohřebiště a jeho vybavení k jiným účelům, než k jakým jsou určeny. Děti do 10 let mají na pohřebiště přístup pouze v doprovodu dospělé osoby. Na pohřebiště je zakázán přístup podnapilým osobám a osobám se psy, kočkami a jinými zvířaty.

Přístup na pohřebiště může správce pohřebiště z oprávněných důvodů (terénní úpravy, náledí, vichřice, exhumace, technický stav hrobky atd.) na vymezenou dobu omezit nebo zakázat. Na pohřebišti je povoleno provádět jakékoli práce pouze v takovém rozsahu a takovým způsobem, který stanoví tento řád. Dozor nad pořádkem na pohřebišti provádí správce pohřebiště.

Článek 4

Rozsah služeb poskytovaných na pohřebišti

Správce pohřebiště poskytuje zejména následující služby:

- ▶ otevření hrobky pro pozůstalé (za podmínek stanovených v čl. 2)
- ▶ vykonání pohřebních obřadů
- ▶ vedení související evidence o hrobových místech a o uložení lidských ostatků
- ▶ správu a údržbu pohřebiště

Článek 5

Ukládání lidských pozůstatků a zpopelněných lidských ostatků a jejich exhumace

Lidské pozůstatky může do hrobů a hrodek ukládat pouze správce pohřebiště, jiná osoba jen s jeho souhlasem. Obdobně to platí i o provádění prací spojených se zajišťováním exhumací. Obdobně jako při přijímání lidských pozůstatků ke zpopelnění by měl správce pohřebiště dbát na to, aby převzetí ostatků bylo doloženo listem o *prohlídce mrtvého, tento dokument by měl být podkladem i pro evidenci související s provozováním pohřebiště.*

Zpopelněné lidské ostatky je možné uložit na pohřebišti vždy jen se souhlasem správce pohřebiště a způsobem, který stanoví. Všechny rakve určené k pohřbení musí být označeny štítkem obsahujícím minimálně jméno zemřelého, datum narození a den pohřbu. Před uložením do hrobky musí být víko rakve pevně a trvale spojeno šroubem se spodní částí rakve.

Pro pohřbívání do hrobky je nutno použít rakve:

- ▶ celodubové nebo z jiných tvrdých druhů dřev, do které bude umístěna zinková (ne pozinkovaná) neprodyšně zaletovaná vložka
- ▶ kovové s neprodyšně zaletovanou zinkovou (ne pozinkovanou) vložkou
- ▶ Přímou manipulaci s lidskými ostatky uloženými v rakvích může správce pohřebiště provádět pouze se souhlasem krajské hygienické stanice.

Článek 6

Účinnost

Tento Řád neveřejného pohřebiště nabývá účinnosti patnáctým dnem po jeho vyhlášení.

Ve Velkém Újezdě dne 15. 4. 2005

V Olomouci dne 6. května 2005

Za Římskokatolickou farnost
Velký Újezd u Olomouce

P. František Pěňčík, farář

Za Arcibiskupství Olomoucké

Mons. Mgr. Milán Kouba generální vikář

4.4. Přehled vložených grafů

Graf 1: Podíl církví na náboženském životě českých zemí v roce 1954	15
Graf 2: Podíl církví na náboženském životě českých zemí v roce 1988	17
Graf 3: Procento církevních pohřbů (podle krajů) v roce 1954	18
Graf 4: Obyvatelstvo ČR podle pohlaví, věku a vyznání k 1. 3. 2001	19
Graf 5: Církevní pohřby v ČR podle provincií a druhu pohřbení v roce 1998.....	20
Graf 6: Církevní pohřby v ČR podle biskupství a druhu pohřbení v roce 1998.....	21
Graf 7: Církevní pohřby v ČR podle biskupství a druhu pohřbení v roce 2001	22
Graf 8: Počet posvátných míst v ČR v roce 2003 (kostely a kaple) a 2006 (hřbitovy)	23
Graf 9: Hřbitovy v ČR podle vlastnictví v roce 2006.....	24
Graf 10: Křty, pohřby, svatby a biřmování Boskovice 2003-2006.....	91
Graf 11: Církevní pohřby v Boskovicích 2003-15. 3. 2007	93
Graf 12: Podíl kremací v ČR 1995-2004	212
Graf 13: Církevní pohřby v ČR podle druhu pohřbení v roce 1998	213
Graf 14: Počet krematorií na 100 000 zemřelých a procento kremací ve světě 2004	214
Graf 15: Počet kremací na krematorium ve světě v roce 2004	216
Graf 16: Podíl církevních pohřbů v Praze 1967-1988 vůči roku 1967	221
Graf 17: Podíl církevních pohřbů v ČR v roce 1983 a 1987	222

4.5. Přehled vložených obrázků

Obrázek 1: Proměna lidských pozůstatků v lidské ostatky	68
Obrázek 2: Bretzel Raoul, Citelli Anna: Capsula Mundi.	103
Obrázek 3: Ukázka vtíravé reklamy pohřebních služeb	280

5. Seznam použitých zkratek

Zkratka	Vysvětlení
AA	II. vatikánský koncil. Dekret o apoštolátu laiků <i>Apostolicam actuositatem</i> (18. 11. 1965). in: <i>Dokumenty II. vatikánského koncilu</i> . Praha : Zvon, 1995
AAS	<i>Acta Apostolicae Sedis</i> , Citta del Vaticano, Libreria editrice Vaticana, Roma 1909 -
ABGB	Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch nebo rakouský obecný zákoník občanský z roku 1811
ALW	Archivfr Liturgiewissenschaft, Regensburg 1 (1950) nn.
Ant.	<i>Antiquitates Judaicae</i> (Josephus Flavius)
ASS	V letech 1865-1908 vycházel jako <i>Acta Sanctae Sedis</i>
b. m.	bez uvedení místa vydání
b. p.	bez paginace
b. r.	bez uvedení roku vydání
Bd.	svazek (něm. Band)
BuL	<i>Bibel und Liturgie</i> , Klosterneuburg 1 (1926/27) nn.
C	<i>Codex Justinianus</i> , část kodifikace císaře Justiniána (<i>Corpus Iuris Civilis</i>) z r. 529 obsahující císařské konstituce od Hadriána po Justiniána. Číslo označuje knihu, titul a fragment
C. Th.	<i>Codex Theodosianus</i>
cca.	asi, přibližně, cirká (lat. circa)
CCL	<i>Corpus Christianorum Latinorum</i> (Turnhout 1954-)
ČsH	Církev československá husitská
CEN	European Committee for Standardization
CCH	<i>Corpus christianorum seu nova Patrum collectio. Series Latina</i> , Turnhout 1954 nn.
CIC/1917	<i>Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus praefatione eminentissimi card. Gasparri et indice analytico-alphabetico auctus</i> , Romae 1924.
CIC/1983	Kodex kanonického práva (<i>Codex Iuris Canonici</i>). Praha : Zvon, 1994
cit.	citovaný
CNS	Církev a náboženské společnosti
CSEL	<i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> (Wien 1866-)
CTh	<i>Codex Theodosianus</i> , kodifikace císařských konstitucí z období císaře Konstantina Velkého, vypracovaná komisí r. 428 zřízenou na příkaz Teodosia II.
ČBK	Česká biskupská konference
ČCE	Českobratrská církev evangelická
ČEP	Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona (včetně deuterokanonických knih), Český ekumenický překlad, Praha 1993
ČLK	Česká liturgická komise
ČM	Český misál. Praha : Sekretariát České liturgické komise, 1983
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika

Seznam použitých zkratek

Zkratka	Vysvětlení
ČTK	Česká tisková kancelář
D.	Digesta seu Pandecta, nejvýznamnější část kodifikace císaře Justiniana (Corpus Iuris civilis) z r. 529 obsahující vybrané fragmenty ze spisů římských právníků z období klasického práva. Čísla označují knihu, titul, fragment a někdy i jeho začátek (pr.) nebo následující paragraf
DH	DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P. , Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum (Bologna 1995); dle kontextu také: deklarace II. vat. koncilu o náboženské svobodě Dignitatis humanae
Dig.	Digesta
DMC	Denní modlitba církve, Lekcionář pro modlitbu se čtením, ČLK, Praha, 1989
DS	DENZINGER H. – SCHÖNMETZER A. , Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum
DV	věřoučná konstituce II. vat. koncilu o Božím zjevení Dei verbum
ed.	editor, edičně připravil, ediční; též vydání (lat. editio, angl. edition)
EE 1-7	Enchiridion delle Encicliche (Bologna 1994-1998)
EO	Enchiridion odpustků. Předpisy a ustanovení o odpustcích. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2000
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
EV 1-16	Enchiridion Vaticanum 1-16 (Bologna 1966-)
FC	Fontes Christiani: Zweisprachige Neuausgabe christlicher Quellentexte aus Altertum und Mittelalter, Freiburg: hrsg. v. N. Brox, 1991
Gai. inst.	Gaii institutiones, učebnice římského práva v čtyřech knihách z poloviny 2. stol.
GE	Gravissimum educationis
GS	II. vatikánský koncil. Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě Gaudium et spes (7. 12. 1965). in: Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha : Zvon, 1995
hrsg.	vydal, vydáno (něm. herausgegeben)
index	index. international Survey of Roman Law (Neapoles)
inst.	institutiones, název určený zpravidla pro literární útvar nazvaný učebnice
JBL	Journal of biblical literature
Just. inst.	Justiniani institutiones, učebnice římského práva z roku 529 ale i část kodifikace císaře justiniána (Corpus Iuris Civilis) čerpající především z Gaiových institucí
Kčs	korun československých
KKC	Katechismus katolické církve. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2001
kol.	kolektiv, kolektivní; kolem
KSČ	Komunistická strana Československa
KT	Katolický týdeník
KTF UK	Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Labeo	Labeo. Rassegna di diritto Romano (Neapoles)
LCL	The Loeb Classical Library
LG	II. vatikánský koncil. Věřoučná konstituce o církvi Lumen gentium. in: Dokumenty II. vatikánského koncilu. Praha : Zvon, 1995
LXX	Septuaginta

Seznam použitých zkratek

Zkratka	Vysvětlení
mj.	mimo jiné
MK-CIC	Münsterischer Kommentar zum Codex iuris canonici
MMR	Ministerstvo pro místní rozvoj
mp.	mapa, mapový doprovod
n	následující verš (nebo strana či díl)
n. , násl.	následující
např.	například
něm.	německý, němčina
nepubl.	nepublikovaný, nepublikováno
NJW	Neue Juristische Wochenschrift (Munich - Fancfort/M.)
nn	následující verše (nebo strany či díly)
No.	číslo (numero)
Nr.	číslo (něm. Nummer)
NSČR	Nejvyšší soud České republiky
o. s. ř.	občanský soudní řád
o. z.	občanský zákoník
OAKR	Österreichisches Archiv für das Kirchenrecht
OCF	Order for Christian Funerals, Catholic Book Publishing co. , New York 1989
ODS	Občanská demokratická strana
OE	Ordo Exsequiarum, Kongragace pro bohoslužby, Editio typica 1969
OSN	Organizace spojených národů
OT	dekret II. vat. koncilu o výchově ke kněžství Optatam totius
OZO	Obecný zákoník občanský
par.	a paralelní místa
PBK	Papežská biblická komise
PČR	Parlament České republiky
PG	Patrologiae cursus completus. , Series graeca et orientalis, ed. J. P. Migne, 161 vol, Paris 1857-1886
PL	Patrologiae cursus completus. . , Series latina, ed. J. P. Migne, Paris 1878-1890
Pl. ÚS	plénium Ústavního soudu
PLS	A. Hamman (ed.), Patrologiae cursus completus. Series Latina. Supplementum, 5 vol. , Paris 1958-1974;
PO	R. Graffin - F. Nau (eds.), Patrologia Orientalis, 39 vol. , Paris 1907-1979.
POH	Pohřební obřady, Česká biskupská konference, druhé vydání, Liturgický institut v Praze; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Praha, 1999
pozn.	poznámka, poznámkový
PP	Pieta popolare. Kongregace pro bohoslužbu a svátosti. Direktář Lidová zbožnost a liturgie; Vatican City; December 2001
prof.	profesor
př. Kr. ; př. n. l.	před Kristem; před naším letopočtem
přel.	přeložil/a, přeloženo
PS	Poslanecká sněmovna
PVS	Kongregace pro bohoslužbu a svátosti. Oběžník Příprava na velikonoční svátky a jejich slavení (16. 1. 1988). Praha : ČBK, 2001
RAC	Reallexikon für Antike und Chistentum, Hiersemann, A. (1966)

Seznam použitých zkratek

Zkratka	Vysvětlení
RCP	Revue církevního práva (Church Law Review)
red.	redigoval, redakce; redaktor
repr.	reprint, přetištěno (angl. reprinted)
resp.	respektive
revid.	revidovaný
rkp.	rukopis
roč.	ročník
ř. z.	říšský zákoník
Sb.	Sbírka zákonů
Sb. n. a us.	Sbírka nálezů a usnesení ústavního soudu
Sb. z a n.	Sbírka zákonů a nařízení
SC	konstituce II. vat. koncilu o posvátné liturgii Sacrosanctum Concilium, AAS 56 (1964), 97-134, EL č. 1-131
SDHI	Studia et Documenta Historiae et Iuris (Roma)
SCh	Sources chrétiennes
SChL	Studies in Church History (London)
SChr	Sapientia Christiana
sign.	signatura
sl.	sloupec
SOA	Státní oblastní archiv
SPCP	Společnost pro církevní právo
SPŽ	Spolek přátel žehu
SR	Slovenská republika
SRČBK	Stálá rada České biskupské konference
srov.	Srovnej
stol.	století
SÚA	Státní ústřední archiv (Praha)
SÚC	Státní úřad pro věci církevní
sv.	svatý; svazek
SZ	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische
t.	svazek, díl (lat. tomus, ruský tom)
t. č.	toho času
tab.	tabulka
tis.	tisíciletí
tj.	to jest
TRE	Theologische Realenzyklopädie
tř.	třída
tzv.	takzvaný
univ.	univerzitní
uspoř.	uspořádal, uspořadatel
vl. jm.	vlastním jménem
vol.	díl, svazek (lat. volumen, angl. volume)
VPDMC	Všeobecné pokyny k Denní modlitbě církve. in: DMC, díl 1.
VPŘM	Kongregace pro bohoslužbu a svátosti. Všeobecné pokyny k Římskému misálu (20. 4. 2000). Praha: ČBK, 2003
vs.	versus, proti

Seznam použitých zkratk

Zkratka	Vysvětlení
vyd.	vydání, vydáný; vydavatel
vyobr.	vyobrazení
www	informační systém pro práci s hypertextovými dokumenty na internetu (angl. World Wide Web, "celosvětová pavučina")
zal.	založený
zejm.	zejména
zkr.	zkrácený, zkráceno; zkratka
zprac.	zpracoval, zpracovatel
zvl.	zvláště, zvláštní

6. Prameny a literatura

6.1. Prameny

6.1.1 Kodexy kanonického práva

- ▶ CIC/1917: Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, in: Acta Apostolicae Sedis 9, Pars II (1917), 5-593
- ▶ CIC/1917: Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus praefatione eminentissimi card. Gasparri et indice analytico-alphabetico auctus, Romae 1924.
- ▶ CIC/1917: Codex iuris canonici Pii X Pontificis Maximi; iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus; Concosrdat cum editione typica Vaticana Friburgi Brisgoviae; 1919.
- ▶ Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus; Newman Press; Westminster; MD 1957.
- ▶ CIC/1917: Překlad Kodexu kanonického práva. Povolení překladu: PCI Řím 22. 1. 1948, č. prot. 8/47, Olomouc 1969
- ▶ CIC/1983: Codex iuris canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, in: Acta Apostolicae Sedis 75, Pars II (1983), 1-317
- ▶ CIC/1983: Kodex kanonického práva. Úřední znění textu a překlad do češtiny. Latinsko-české vydání s věcným rejstříkem, Praha 1994.
- ▶ CIC/1983: Codice di Diritto Canonico. Testo ufficiale e versione italiana, Roma 1984.
- ▶ Code of Canon Law Latin-English Edition New English Translation; Canon Law Society of America; Washington; D. C. 1999
- ▶ CCEO/1990: Codex canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus, in: Acta Apostolicae Sedis 82 (1990), 1033-1363.
- ▶ CCEO/1990: Codice dei Canonici delle Chiese Orientali promulgato da Giovanni Paolo II, in: Enchiridion Vaticanum. Documenti ufficiali della Santa Sede 12, 4. vyd. , Bologna 1997. CCEO/1990: Manuál pro Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium aneb Úvod do Kodexu kánonů východních církví, Pazourek, M. (vyd.), Praha 1998.

6.1.2 Direktáře

- ▶ Ekumenický direktář (1993), Papežská rada pro jednotu křesťanů: Direktář k provádění ekumenických principů a norem, vyd. sekretariát ČBK; Praha 1995 – Directorium oecumenicum noviter compositum, in: Acta Apostolicae Sedis 85 (1993), 1039-1119.
- ▶ Pieta Popolare (2001), Kongregace pro bohoslužbu a svátosti: Direktář Lidová zbožnost a liturgie, Prot. N. 1532/00/L, Vatican City, December 2001. Vydání v českém jazyce připravuje sekretariát ČBK v roce 2007.

6.1.3 Právo partikulární

- ▶ Benedikcionál: Česká biskupská konference, liturgická komise, č. j. LK 21/94, Praha: Matice cyrilometodějská 1994.
- ▶ Conferencia episcopal de España: Documento pastoral de la Comisión episcopal de Liturgia Evangelización y renovación de la piedad popular, Madrid, 1987

- ▶ Die deutschen Bischöfe 81; Tote begraben und Trauernde trösten Bestattungskultur im Wandel aus katholischer Sicht; Bonn; 2005.
- ▶ Die Deutschen Bischöfe; Unsere Sorge um die Toten und die Hinterbliebenen. Bestattungskultur und Begleitung von Trauernden aus christlicher Sicht; Bonn; 1994.
- ▶ General instruction; Order of Christian Funerals; Catholic Book Publishing co. ; New York 1989.
- ▶ Liturgia y piedad popular: Directorio Litúrgico-Pastoral, Madrid: Secretariado Nacional de Liturgia, 1989
- ▶ Office of Worship; Diocese of Honolulu; St. Stephen Diocesan Center; Kaneohe; Hawaii; 2004.
- ▶ Pastorační příručka pro veřejné pobožnosti: Církevní schválení mons. Jan Graubner, arcibiskup olomoucký, předseda České biskupské konference, č. j. 617/2000 ze dne 10. srpna 2000, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Vydání v KNA druhé, 2006.
- ▶ Pohřební obřady: Církevní schválení kardinál Miloslav Vlk, arcibiskup pražský a primas český, předseda České biskupské konference, Liturgický institut v Praze a Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999

6.1.4 Dokumenty ekumenických koncilů

- ▶ LG: Lumen gentium. Věřoučná konstituce o církvi, 1964 - in: Acta Apostolicae Sedis 57 (1965), 5-71.
- ▶ OE: Orientalium Ecclesiarum. Dekret o katolických východních církvích, 1964 - in: Acta Apostolicae Sedis 57 (1965), 76-89.
- ▶ SC: Sacrosanctum Concilium. AAS 56 (1964), 97-134, EL č. 1-131

6.1.5 Ostatní církevní dokumenty

- ▶ Apoštolský list Spiritus et sponsa papeže Jana Pavla II. k příležitosti XL. výročí vyhlášení Konstituce o posvátné liturgii Sacrosanctum concilium; vydala česká biskupská konference; Praha; 2004; (pro vnitřní potřebu).
- ▶ Benedikt XV. : Apošt. konst. incruentum altaris sacrificium, in: 10. VIII. 1915 AAS 7; 1915.
- ▶ Dekret Kongregace pro nauku víry „Accidit in diversis“; veřejná mše za zemřelé nekatolíky AAS 68 1976; 621-622
- ▶ Všeobecný dekret Posvátné kongregace obřadů „Maxima redemptionis nostrae mysteria“, in: AAS 47 (1955) 338.
- ▶ Encyklika Deus Caritas est nejvyššího pontifika Benedikta XVI. ; Česká biskupská konference; Paulínky; Praha; 2006;
- ▶ instrukce Eccelsiae de mysterio (15. srpna 1997), čl. 12.
- ▶ instrukce k některým otázkám ohledně možností laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími, čl. 13, instrukci schválil Svatý otec „in forma specifica“ a nařídil její zveřejnění 13. 8. 1997, vydal Sekretariát české biskupské konference, (16), Praha 2001, 28.
- ▶ instrukce k některým otázkám ohledně možností laiků podílet se na službách vykonávaných kněžími, tuto instrukci schválil Svatý otec „in forma specifica“ a nařídil její zveřejnění 13. 8. 1997, vydal Sekretariát české biskupské konference, Praha 2001.
- ▶ instrukce o účtě k eucharistii Eucharisticum mysterium (25. 5. 1967). in: AAS 59 (1967) 539-573
- ▶ instrukce Redemptionis sacramentum - o tom, co se má zachovávat a čeho je třeba se vyvarovat ohledně eucharistie; vydala Česká biskupská konference; čl. 152; Praha; 2005; (pro vnitřní potřebu).

- ▶ JAN PAVEL II. Apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v současném světě *Familiaris consortio* (22. 11. 1981), č. 59-62. Praha: Zvon, 1992
- ▶ JAN PAVEL II. Apoštolská exhorta katecheze v církvi *Catechesi tradendae* (16. 10. 1979), č. 54. Řím: Křesťanská akademie, 1982
- ▶ JAN PAVEL II. Apoštolský list *Vicesimus quintus annus* (4. 12. 1988).
- ▶ JAN PAVEL II. : Apoštolská adhortace o úkolech křesťanské rodiny v současném světě, *Familiaris consortio* (22. 11. 1981), č. 59-62, Praha: Zvon, 1992
- ▶ JAN PAVEL II. : Apoštolská exhorta katecheze v církvi *Catechesi tradendae* (16. 10. 1979), č. 54. , Řím: Křesťanská akademie, 1982.
- ▶ JAN PAVEL II. ; Apoštolský list *Vicesimus quintus annus*; (4. 12. 1988); č. 18.
- ▶ Kongregace pro bohoslužbu: Dekret Vyhlášení nového obřadu pomazání nemocných a duchovní péče o ně, 3. 12. 1972, in: *Acta Apostolicae Sedis* 65 (1973), 274-275, EL 2925-2966, N 9 (1973), 56-65.
- ▶ Kongregace pro bohoslužbu: Dekret Vyhlášení nových pohřebních obřadů, N 5 (1969), EL 1954-1962, 614-643, 1969
- ▶ Kongregace pro klérus. Všeobecné direktorium pro katechizaci (15. 8. 1997), č. 195-196. Praha: ČBK, 1998.
- ▶ Kongregace pro klérus: Všeobecné direktorium pro katechizaci (15. 8. 1997), č. 195-196, Praha: ČBK, 1998.
- ▶ Kongregace pro nauku víry: Dekret Církevní pohřeb; *Decreto sobre a sepultura eclesiástica para os pecadores declarados (Decretum de sepultura ecclesiastica)*; 20. září 1973; in: *Acta Apostolicae Sedis* 65 (1973) 500, EL 3109; 1973
- ▶ Kongregace pro nauku víry: Letter to the Bishop of Cleveland regarding the questions proposed on the cremation of foetuses and members of the human body, (*Epistula ad Episcopum Clevelandensum circa dubia proposita de foetus vel membrorum corporis humani crematione*), March 7, 1967
- ▶ *Missale Romanum*, 3. vyd. , Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, 2002, 563.
- ▶ *Motu proprio Catholicam Christi ecclesiam* papeže Pavla VI. Ke zřízení papežské rady pro spravedlnost a mír.
- ▶ Náboženství jako soukromá věc a jako veřejná záležitost: církev v pluralitní společnosti, sborník z IX. sympozia evropských biskupů, Ř 23. -27. října 1996, Praha: Pastorační středisko, 1997
- ▶ PAVEL VI. Apoštolská exhorta o mariánské úctě *Marialis cultus* (2. 2. 1974), č. 24–58. Řím: Křesťanská akademie, 1977
- ▶ PAVEL VI. Apoštolská exhortace *Evangelii nuntiandi* (8. 12. 1975), č. 48. Praha: Zvon, 1990
- ▶ PAVEL VI. , Apoštolský list *Sacrum diaconatus ordinem*, (18. června 1967), in. *AAS* 59 (1967), 697-704.
- ▶ PAVEL VI. : Apoštolská exhorta o mariánské úctě *Marialis cultus* (2. 2. 1974), č. 24–58, Řím: Křesťanská akademie, 1977
- ▶ PAVEL VI. : Apoštolská exhortace *Evangelii nuntiandi* (8. 12. 1975), č. 48, Praha: Zvon, 1990.
- ▶ Posvátná kongregace obřadů: instrukce o úctě k eucharistii *Eucharisticum mysterium* (25. 5. 1967), in: *AAS* 59, (1967), 539-573
- ▶ Posvátná kongregace pro nauku víry. instrukce *De cadaverum crematione*, č. 2–3. in: *AAS* 56 (1964) 822–823.
- ▶ Směrnice pro službu a život trvalých jáhnů, Kongregace pro katolickou výchovu kongregace pro klérus, vydal Sekretariát české biskupské konference, Praha 2002.

6.1.6 Historické a liturgické prameny, věroučné a konvergenční dokumenty

- ▶ Angelici Summa Theologiae cum textu ex recensione leonina. Pars Ila Ilae Torino-Roma; 1948.
- ▶ Corpus Iuris Civilis; Mommsen Th. – Krueger P. , ed. ; Berlin; 1902.
- ▶ Decretum Magistri Gratiani; ed. A. Friedberg; Leipzig; 1879.
- ▶ HAENNI G. ; Un Ordo defunctorum du Xe siècle; in: Ephemerides Liturgicae 73 (1959).
- ▶ HIPPOLIT ŘÍMSKÝ, Apoštolská tradice, refugium Velehrad-Roma, 1. vydání, Olomouc, 2000
- ▶ Iustiniani institutiones; Corpus Iuris Civilis, Paulus Krueger (recognovit), přel. Blaho Peter, Berolini, Trnava: Iura Edition 2000.
- ▶ KKC: Katechismus katolické církve, Praha; 1995.
- ▶ Kompendium katechismu katolické církve; Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství; 2006.
- ▶ Rituale Romanum, Ordo Exsequiarum, ed. typ. 1969; Český misál, Sekretariát české liturgické komise, vydáno ve Vatikáně; Praha; 1983,
- ▶ Spisy apoštolských otců, přel. Varcl, L. - Drápal, D. - Sokol, J. , Praha; 2004.
- ▶ Tomáš Akvinský: Summa Theologiae; český překlad vydali otcové dominikáni pod vedením Emiliána Soukupa OP v letech 1937-1940 v Edici Krystal; Olomouc;
- ▶ Zákon XII. desek: Texty ke studiu římského práva, překlad Jaromír Kincl, Praha: Orac, 2001.

6.1.7 Liturgické prameny nekatolické

- ▶ An Orthodox Prayer Book, překl. John von Holzhausen a Michael Gelsinger, Brookline, MA; Holy Cross Orthodox Press, 1977.
- ▶ Enriching Our Worship 2, New York: Church Publishing, 2000.
- ▶ Pohřební agenda českobratrské církve evangelické, díl I. , Vydala SR ČCE, Praha, 1983.
- ▶ Prayer Book, San Francisco: HarperSanFrancisco; 1997.
- ▶ The Book of Common Prayer 1979 (původně z r. 1662), cit. z HATCHETT Marion; Commentary on the American Prayer Book, San Francisco, HarperSanFrancisco, 1995.
- ▶ The Book of Occasional Services 1994, New York, Church Hymnal Corporation, 1995.

6.1.8 Nepublikované prameny

- ▶ Náboženská situace v ČR v současnosti: statistické podklady (práce sněmovní komise č. 2 mezi 1. A 2. zasedáním Plenárního sněmu Katolické církve v ČR), Praha; 2005
- ▶ Letter to the Bishop of Cleveland regarding the questions proposed on the cremation of foetuses and members of the human body (Epistula ad Episcopum Clevelandensum circa dubia proposita de foetus vel membrorum corporis humani crematione); March 7; 1967; http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/doc_doc_index.htm.
- ▶ Rozhodnutí Krajského úřadu olomouckého kraje, Odboru strategického rozvoje kraje, Oddělení územního plánu a stavebního řádu, který na základě žádosti Římskokatolické farnosti Velký Újezd u Olomouce, 783 55, Velký Újezd č. 43, ze dne 12. 5. 2005, vydal dne 27. 5. 2005, č. j. KUOL /7930/05/OSR/797, souhlas k provozování neveřejného pohřebiště ve Velkém Újezdě na pozemku parc. č. 1 v k. ú. obce Velký Újezd, archiv oddělení územního plánu a stavebního řádu, Olomouc.
- ▶ Důvodové zprávy k zákonu o pohřbívání a jeho šesti novel.
- ▶ Rituale Die Feier des Begräbnisses: (2. Auflage), do 23. 3. 2007 nevydáno, <http://dbk.de/aktuell/meldungen/00989/index.html#IV.2>, (12. 3. 2007)

6.1.9 Komentáře CIC/1983

- ▶ CORIDEN James A. , GREEN Thomas J. ; Donald E. Heintschel (ed.); The Code of Canon Law – a text and commentary, The Canon Law of America, New York: Mahwah Paulist Press, 1985.
- ▶ Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici; Xaverius Ochoa ed. , Rome: Commentarium pro Religiosit; 1966.
- ▶ Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Band 3, Münster: Ludgerus verlag, November 1996.

6.1.10 Bible

- ▶ Biblia Hebraica Stuttgartensia; vyd. K. Elliger a W. Rudolph; 3. vyd. ; Stuttgart; 1987.
- ▶ Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam; Paris 1947.
- ▶ BOGNER V. : Nový Zákon, Česká liturgická komise, 1989.
- ▶ Český katolický překlad Pentateuchu, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006.
- ▶ Nova Vulgata Bibliorum sacrorum; 2. vyd. ; Vaticanum 1986.
- ▶ Novum Testamentum graece; vyd. E. Nestle; 25. vyd. ; Stuttgart 1975.
- ▶ Septuaginta; edition minor; vyd. A. Rahlfs; Stuttgart, 1979.
- ▶ Starý zákon; Překlad s výkladem; Praha 1968-1985, 1985
- ▶ Výklady ke Starému zákonu; Starozákonní překladatelská komise; Kalich; 1. vydání; Praha, 1991.

6.1.11 Slovníky a statistiky

- ▶ BABIČKA Vácslav: Vývoj katolické religiozity v Českých zemích v letech 1949-1989 (na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – sekretariátu pro věci církevní), in: Sborník archivních prací 55, 2005, 379-506.
- ▶ BAŃKOWSKI A. : Etymologiczny słownik jazyka polskiego, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2000.
- ▶ BARTOŇ J. : Uvedení do novozákonní řečtiny, Praha KLP, 2004.
- ▶ BOHÁČ Zdeněk: Atlas církevních dějin 1918-1999, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999.
- ▶ Brockhaus Lexikon; Wiesbaden, 1982.
- ▶ Deutsches Universalwörterbuch, 5. , überarbeitete Auflage, Dudenverlag; Mannheim-Leipzig-Wien-Zürich, 2003.
- ▶ ELIÁŠ Vojtěch, KOTRLÝ Tomáš (a kol.): Přehled veřejných a neveřejných pohřebišť v ČR, 1. vydání, Praha: Vyšehrad, 2006.
- ▶ LEWIS A. S. , GIBSON M. D. (ed.): The Palestinian Syriac Lectionary of the Gospels, London; 1899.
- ▶ MACHEK Václav: Etymologický slovník jazyka českého, Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- ▶ MACHEK Václav: Etymologický slovník jazyka českého, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- ▶ MOKIENKO V. – WURM A. : Česko-ruský frazeologický slovník, 1. vydání, Univerzita Palackého, Olomouc, 2002.
- ▶ NĚMEC I. : Staročeský slovník, Ústav pro jazyk český, Praha: Academia, 1987.
- ▶ PFEIFER W. : Etymologisches Wörterbuch des Deutschen, Akademie der Wissenschaften - Verlag; Berlin: 1989.
- ▶ PRACH; V. ; Recko-český slovník; Springer a spol. ; Praha; 1942.

- ▶ SCHMOLLER A. : Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament, German Bible Society, 1989.
- ▶ SIMPSON J. A. , - WEINER, E. S. C. ; The Oxford English Dictionary, Second edition, Clarendon Press, Oxford, 1989.
- ▶ SMITH R. Payne: Thesaurus Syriacus, Oxonii 1879-1901.
- ▶ Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (hrsg. v. G. Friedrich); Stuttgart 1933-1979; 1980
- ▶ TICHÝ L. : Slovník novozákonní řečtiny, 1. vyd. , Olomouc: Burget 2001.
- ▶ VASMER M. : Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1950-58.

6.1.12 Ostatní

- ▶ Alberti Magni; Opera omnia; ed. A. Borgnet; sv. 30; Paris; 1864.
- ▶ Alexandr z Hales; Glosa; in: IV libros sententiarum Petri Lombardi; sv. IV; Bibliotheca Franciscana scholastica Medii Aevi; Quaracchi; 1957.
- ▶ Apofthegmata: výroky a příběhy pouštních otců I. , přel. J. Pavlík, Praha; Benediktinské arciepiškopství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2000 a Apofthegmata; výroky a příběhy pouštních otců II. , přel. J. Pavlík, Praha; Benediktinské arciepiškopství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2005.
- ▶ Archiv města Olomouce; registratura z let 1786-1873 a 1920-1940.
- ▶ Arndt; W. F. ; and F. W. Gingrich; A Greek-English Lexicon of the New Testament; ed. 2; Chicago/London; University of Chicago; 1979.
- ▶ AUGUSTIN, De cura pro mortuis, PL 40. 596 nebo in: The Fathers of the Church, vol. 27, New York: Fathers of the Church, 1955.
- ▶ Augustin; O Boží obci I; Vyšehrad; Praha; 1950.
- ▶ Aurelius Augustin; Katechetické spisy; Vavřincova příručka o víře; naději a lásce; z latiny přeložil Richard Mašek; Krystal OP; Praha; 2005.
- ▶ Aurelius Augustin; Vyznání IX; přel. M. Levý; Kuncíř; 1926;
- ▶ Basil Veliký; Moralia 70; 22; překlad Jiří Novotný; z knihy J. Novotný; Basil Veliký a jeho doba; Velehrad-Roma; Refugium; 1999.
- ▶ Beda Venerabilis, Historia ecclesiastica gentis Angelorum I, 30, Beda der Ehrwürdige, Kirchen-geschichte des Englischen Volkes, lat. -něm. , vydal a přeložil Günter Spitzbart, Texte zur Forschung 34, Darmstadt 1982, 2. vydání Darmstadt 1997.
- ▶ Catholic Almanac, Huntington - Our Sunday Visitor, 2005.
- ▶ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag; hrsg. v. B. Bretholz; MGH SS Nova series II; Berlín; 1923.
- ▶ Gai institutionum commentarii quattuor, Th. Mommsen & P. Krueger, Corpus Iuris Civilis, I, Berlin; 1954; především kap. 11. 7. 0. De religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere liceat, 112.
- ▶ Hagada; Sefer; Praha; 1996.
- ▶ Heussi; K. ; Kompendium der Kirchengeschichte; Tübingen 1956.
- ▶ Hippolyt Římský; Apoštolská tradice; celý překlad upravila a dokončila (kap. 18-43) G. Piáčková; Refugium Velehrad-Roma; Velehrad 2000.
- ▶ Itinerarium Egeriae - Putování Egeriino, in: HEJTMANOVÁ Marcela, ed. , Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice; 1999.
- ▶ Jak pohřbívat agenty a teroristy? Přepis rozkazu ministra Bacílka ze dne 18. 11. 1952 zveřejněný v Pietě politických vězňů, vydal časopis Věrní zůstali, Praha 1993, 47.
- ▶ Jan ze Žatce Oráč z Čech (dříve Oráč a Smrt). Vyšehrad, Praha 1985. Překlad Jaromír Povejšil, kap. XVI, 74.

- ▶ Josephus; Válka židovská I; II; 3. vydání; Academia 2004; překl. Jaroslav Havelka; Jaroslav Šonka.
- ▶ JOSEPHUS; Válka židovská, II. , přel. J. Havelka, Academia 1992.
- ▶ Klement Alexandrijský; Stromata I; překlad Jana Plátová; úvod a poznámky Miroslav Šedina; Oikúmené; Praha; 2004.
- ▶ Kosmova kronika česká (překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová), Svoboda Praha 1972.
- ▶ Kosmova kronika česká (překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová); Svoboda Praha; 1972.
- ▶ KRUPĚHORSKÝ M. : Knížka o smrti. Kterak se křesťané k smrti strojití mají a co je k takovému přihotovení vzbuditi má, Praha 1594.
- ▶ LIVIUS; Dějiny VIII/7, přel. Pavel Kucharský – Čestmír Vránek, Svoboda, Praha 1979.
- ▶ Livius; T. ; Dějiny I-VII; překl. P. Kuchařský; Č. Vránek; edice Antická knihovna sv. 11; Svoboda; Praha; 1972.
- ▶ Martin Luther Werke. Kritische Gesamtausgabe (hrsg. v. H. Bohlau); Weimar 1883-1983.
- ▶ Missale Romanum; 3. vyd. ; Città del Vaticano; Typis Polyglottis Vaticanis; 2002.
- ▶ Monitoring tisku Ministerstva pro místní rozvoj za období 2000 - 4. 4. 2007.
- ▶ Nietzsche Werke (Colli-Molinari), sv. VI, 2, Berlin: 1968.
- ▶ Olomoucká Souhrnná kronika z let 1432-1656, k vydání připravil PRUCEK Josef; in: Okresní archiv v Olomouci (OAO), Olomouc 1982.
- ▶ Olomoucká Souhrnná kronika z let 1432-1656; k vydání připravil Josef Pucek; in: Okresní archiv v Olomouci (OAO); Olomouc 1982.
- ▶ Peshitta; Bibla syriaca; Beirut (nebo v edici londýnské polygloty; tj. vyd. B. Walton; London 1654-57); 1951
- ▶ Petráš R. ; - Starý M. ; Právněhistorická bibliografie; Karolinum; Praha; 2005.
- ▶ Philo De migratione Abrahami 9 (CEPhA 14, (ed.) J. Cazeaux, 1963, 98n.)
- ▶ Philo, De ebrietate 101 (Les oeuvres de Philon d'Alexandrie - CEPhA 11-12, (ed.) J. Gorez, 1962, 64-67)
- ▶ Philo, Legum allegoriae 1,108 (CEPhA 2, (ed.) C. Mondésert, 100n.) De specialibus leibus 4,188 (CEPhA 25, (ed.) S. Daniel, 1975, 320n.).
- ▶ Plato, Gorg. 493a (česky PLATÓN Gorgias, přel. F. Novotný, Praha Oikoymenh, 2003, 292)
- ▶ Plato, Phaed. 66b (česky PLATÓN Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón, Faidón, Kratylos, Theaitétos, Sofistéš, Politikos, přel. F. Novotný, Praha Oikoymenh, 2003, 93)
- ▶ Plato, Phaedr. 246c 248a-c (česky PLATÓN Parmenideš, Filébos, Symposion, Faidros, Alkibiadés I,II, Hiparchos, Milovníci, přel. F. Novotný, Praha Oikoymenh, 2003, 243 a 244n.).
- ▶ Plato, Rep. 514a nn. (obraz jeskyně česky PLATÓN Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias, přel. F. Novotný, Praha, Oikoymenh, 2003, 245nn.).
- ▶ Plato, Rep. 533d (česky PLATÓN Kleitofón, Ústava, Timaios, Kritias, přel. F. Novotný, Praha Oikoymenh, 2003, 269).
- ▶ Plinius, C. Secundus Starší, Kapitoly o přírodě, přeložil František Němeček. Praha; Svoboda. 1973.
- ▶ Plinius; C. Secundus Starší; Kapitoly o přírodě; přeložil František Němeček. Praha; Svoboda; 1973.
- ▶ Plútarchos; Životopisy slavných Řeků a Římanů I-II; překl. V. Bahník; A. Hartman; R. Mertlík; E. Svobodová; F. Stiebiz; Svoboda; Praha; 1967.
- ▶ Prameny k dějinám státu a práva v Československu; část I. uspořádal V. Vaněček; část II. uspořádal K. Malý; Praha; 1977.
- ▶ Projekt Schránka pro tělo, duši a vzpomínky (funerální design), katalog komplexu výstav art & interior5, V. přehlídka českého a zahraničního designu, 22. 4. – 30. 5. 2004, Veletržní palác, Praha.

- ▶ Příběhy apoštolů; Novozákonní apokryfy, uspořádal Jan A. Dus, z řeckých, latinských a koptských originálů přeložili a úvody a komentáři opatřili Josef Bartoň, Dušan Coufal, Růžena Dostálová, Jan A. Dus, Lucie Kopecká, Jiří Pavlík, Petr Peňáz, Petr Pokorný a Jan Roskovec, Praha; Vyšehrad, 2007.
- ▶ Revue církevního práva - Church Law Review; časopis Společnosti pro církevní právo; Praha.
- ▶ Řád církevních pohřbů a jejich poměr k pohřebním ústavům v katol. farnostech gener. vikariátu pražského; schválený k. arcib. konsistoří v Praze 1. prosince; 1915;
- ▶ Řecká dramata, z řeckého originálu přeložili Vladimír Šrámek a Ferdinand Stiebitz, Mladá fronta, Edice Máj, svazek 254, Praha 1976.
- ▶ Řecká dramata; z řeckého originálu přeložili Vladimír Šrámek a Ferdinand Stiebitz; Mladá fronta; Edice Máj; svazek 254; Praha; 1976.
- ▶ Sdružení pohřebnictví ČR; Kodex ctí. Ostrava; 1992
- ▶ Sdružení pohřebnictví ČR; Zásady určující základní pravidla práce subjektů ucházejících se o znak kvality propůjčovaný sdružením pohřebnictví ČR. Ostrava; 1997.
- ▶ Staré letopisy české z rukopisu křížovnického; 1959.
- ▶ STATIUS: Thebias, III, in: P. Papinii Statii Thebias et Achilleis, vyd. Garrod, H. W. , Oxford, 1906, přetisk 1962.
- ▶ Sv. ŘEHOŘ VELIKÝ, Čtyři knihy rozmluv, Družstvo přátel studia, Praha, 1924, přel. Klement Kuffner.
- ▶ Tacitus; Z dějin císařského Říma (Historiae); N vrcholu césarismu (Annales); překl. A. Minařík; Praha 1944; 1949.
- ▶ Talmud babylonský - Šabbath, Goldschmit, Lazarus (ed.); Bibliion; Berlin: 1929.
- ▶ Tertulián; De corona militis; 3; 2-3. Překlad J. Goubert a L. Cristiani; Les plus beaux textes sur l'au-dela; Paris; 1950.
- ▶ Úřad pro ochranu osobních údajů; K problémům z praxe č. 7/2002; Zpracování osobních údajů zemřelých osob [Věstník Úřadu pro ochranu osobních údajů 18, 2002, 1554] - Systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.
- ▶ Voragine J. de; Legenda aurea; překlad; Vojtěch Bahník a Anežka Vidmanová, Praha: Vyšehrad, 1984.
- ▶ Zpráva o stavu lidských práv v České republice v roce 2002, publikováno 1. 8. 2003, Dokumenty a materiály Rady vlády ČR pro lidská práva.

6.2. Literatura

6.2.1 Judikatura

- ▶ ESLP, Nejvyšší svatá rada muslimského společenství v. Bulharsko, 16. 12. 2004-VIII, odst. 86. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=7965179&skin=hudoc-en&action=request>, (12. 3. 2007).
- ▶ ESLP, Pannullo a Forte v. Francie, Application no. 37794/97, 30. 10. 2001-X, <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>, (12. 3. 2007).
- ▶ Nález Spolkového ústavního soudu ve věci princezny Soraya Esfandiary-Bakhtiary (BverfGE 34, 269), cit. z VARVAŘOVSKÝ Pavel: Ústavní soud o náhradě škody pozůstalým, in: Právní Forum 10, 2005, příloha 105.
- ▶ Rozsudek, který počátkem roku 2006 vydala Státní rada Francouzské republiky ve věci Rémy X. a další, 6. 1. 2006, č. 260307, Recueil Lebon, 2006.

6.2.2 Literatura

- ▶ ADAMOVIÁ Karolina, SOUKUP Ladislav; Prameny k dějinám práva v Českých zemích III. ; Vydavatelství Západočeské univerzity, Fakulta právnická, Plzeň 1999.
- ▶ ADLER G. ; Seelen-wanderung und Wiedergeburt. Leben wir nicht nur einmal?; Freiburg 1980.
- ▶ ACHENBACH Joel; Jak si udělat metabolickou přestávku, in: National Geographic, červenec 2006.
- ▶ ALAN J. ; Etapy života očima sociologie; 1. vydání, Panorama, Praha; 1989.
- ▶ ALSEIKAITĚ-GIMBUTIENĚ M. ; Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit; Tübingen 1946.
- ▶ ALTHAUS P. ; Die letzten Dinge. Lehrbuch der Eschatologie; 1. vyd. 1922; Gütersloh; 1956.
- ▶ AMORE A. ; O křesťanských hřbitovech a jejich uměleckých památkách; in: Historický náboženský slovník, Studium, Řím 1966.
- ▶ ANDRIEU M. ; Les Ordines Romani; sv. 4, Université Catholique, Louvain 1956, 523-530.
- ▶ ANGENENDT Arnold; Der „ganze“ und „unversehrte“ Leib - eine Leitidee der Reliquienverehrung bei Gregor von Tours und Beda Venerabilis, in: Aus Archiven und Bibliotheken; Festschrift für Raymund KOTTJE zum 65. Geb. , (ed.) Hubert Mordek, Frankfurt/Main 1992, 33-50.
- ▶ ANGENENDT Arnold; Heilige und Reliquien, Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart; kap. XII. Erhoben zur Ehre der Altäre, München; Verlag C. H. Beck 1994, (2. vydání 1997).
- ▶ ANGENENDT Arnold; Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vomfrühen Christentum bis zur Gegenwart, München; Verlag C. H. Beck, 2. vydání, 1997, (pozn. 18).
- ▶ ANZENBACHER A. ; Úvod do filozofie; z něm orig. Einführung in die Philosophie, 2. vydání přel. Špruňk, K. , Verlegergemeinschaft Neues Schulbuch; 1987.
- ▶ ARIÈS Philippe; Dějiny smrti I. , II. ; 1. vydání. Praha; Argo, 2000-2001.
- ▶ ASHLEY B. M. ; Contemporary Understanding of Personhood; in: SMITH R. E. (ed.); The Twenty-Fifth Anniversary of Vatican II. A Look Back and a Look Ahead, The Pope John Center, Braintree, Mas 1990, 35-48.
- ▶ ATKINSONOVÁ Rita L. , RICHARD C. , ATKINSON Edward E. , SMITH Daryl J. Bem; Psychologie, Praha; Victoria Publishing, 1995, 17-22.
- ▶ BALÍK Stanislav, (red.) a kol. ; Texty ke studiu obecných dějin státu a práva II. - Feudální stát a právo; Praha 1974.
- ▶ BARKER G. - RASMUSEN T. ; Etruskové; z angl. originálu vydaného nakl. Blackwell, Oxford/Cambridge (Mass.) 2000 přel. Jana Pečirková, NLN, Praha; 2005.
- ▶ BARRY Robert; Should the Catholic Church Give Christian Burial to Rational Suicides; in: Angelicum 74; -1997.
- ▶ BARTH Karel, BULTMANN Rudolf; Ein Versuch ihn zu verstehen; Zürich 1952.
- ▶ BARTON J. ; Etika a Starý zákon; z agl. originálu Ethics and the Old Testament přeložili Filip a Marie Čapkovi; Mlýn, Jihlava; 2006.
- ▶ BARTUŇEK V. ; Historický vývoj matrik; in: ČRS 1940, roč. 12, 6-17.
- ▶ BARUFA A. ; Le Catacombe di S. Callisto; Storia-Archeologia-Fede, Librezia editrice Vaticana, Città del Vaticano 1992.
- ▶ BAUCHE U. (Ed.); Arbeit und Vernichtung. Das Konzentrationslager Neuengamme 1938-1945; Hamburg 1986.
- ▶ BAUMAN Zygmunt; Globalizace, důsledky pro člověka; Praha Mladá fronta; 1999.

- ▶ BAUMEISTER T. ; Heiligenverehrung I; in: Reallexikon für Antike und Chistentum Bd. 14, 1988, sl. 96-150, sl. 115.
- ▶ BECKER Ernest; The Denial of Death; New York; Free Press; 1973.
- ▶ BELETH Jean; Summa de ecclesiasticis officiis; (ed.) H. Duteil, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLI A, Turnhout 1971.
- ▶ BELL Catherine; Ritual Tensions; Tribal and Catholic; in: Studia Liturgica 32; 2002; 15-28.
- ▶ BENZ S. ; Zur Geschichte der römischen Kirchweihe nach den Texten des 6. und 7. Jahrhunderts, in: Hilarius Emonds (Hg.), Enkainia. Gesammelte Arbeiten zum 800-jährigen Weihegedächtnis der Abteikirche Maria Laach, Düsseldorf 1956.
- ▶ BERANOVÁ Magdalena. Slované. Panorama Praha 1988.
- ▶ BERGOUNIOUX F. M. ; Spiritualité de l'homme de Néandertal. in: KOENIGSWALD G. H. R. von (ed.); Hundert Jahre Neanderthaler; Utrecht; 1958.
- ▶ BERNARD A. ; La Sépulture en droit canonique; Diss, Paris 1933.
- ▶ BERNATH Klaus; Anima forma corporis. Eine Untersuchung uber die ontologischen Grundlagen der Anthropologie des Thomas von Aquin; Bonn 1969.
- ▶ BERTELLI Sergio; Rituals of violence surrounding the King's body; in: Lothar Kolmer (ed.), Der Tod des Machtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher, München-Wien-Zurich 1997, 263-280.
- ▶ BIČ Miloš; V zemi sfing a pyramid, od faraónů k prorokovi; Praha; insitut pro středoevropskou kulturu a politiku, Oikoymenh 1993.
- ▶ BÍLEK Tomáš V. ; Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v Království českém po bitvě bělohorské; Praha 1892.
- ▶ BLÁHA I. ; Etika jako věda; Praha; Atlantis, 1991.
- ▶ BLINZLER J. ; Das Turiner Grablinnen und die Wissenschaft; Ettal 1952.
- ▶ BLINZLER J. ; Die Grablegung Jesu in historisher Sicht, in: Resurrexit, (ed.) E. Dhanis, Vatican City; Editrice Vaticana, 1974, 56-107.
- ▶ BÖCKENFÖRDE Ernst-Wolfgang; Vznik státu jako proces sekularizace; in: Jiří Hanuš (ed.); Vznik státu jako proces sekularizace, Brno; CDK, 2006.
- ▶ BOGUNIOWSKI J. ; Domus Ecclesiae; Rom - Kraków, 1987.
- ▶ BÖHM V. ; Církev československá husitská; in: MACH J. (ed.); Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské Muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000.
- ▶ BORKOWSKA Urszula; The Funeral Ceremonies of the Polish Kingsfrom the Fourteenth to the Eighteen Century; in: Journal of Ecclesiastical Studies 36, 1985, 513-534.
- ▶ BOTIE Bernard; introduction in Hippolyte de Rome; La Tradition Apostolique, Sources Chrétiennes No 11bis, Paris, Cerf, 1984, 11-31.
- ▶ BRABEC L. ; Křesťanská thanatologie; Gemma89, Praha; 1991.
- ▶ BRANDENBURG H. U. A. ; Kirchenbau I (Der frühchristle Kirchenbau); in: TRE 18, (1989) 421-528.
- ▶ BRAUN F. -M. ; La sépulture de Jésus, RB 45, 1936, 34-52, 184-200, 346-63.
- ▶ BREUNING W. ; Gericht und Auferweckung von den Toten als Kennzeichen des Vollendungshandelns Gottes durch Jesus Christus; in: FEINER J. , LOHRER M. (ed.); Mystérium Salutis, Bd. V, Zurich 1976.
- ▶ BROWN Raymond Edward; Ježíš v pohledu nového zákona; z angl orig. An introduction to New Testament Christology (1994), přeložili J. a V. Roskocovi; Vyšehrad, Praha; 1998.

- ▶ BROWN Raymond Edward; The Burial of Jesus (Mark 15; 42-47); in: The Catholic Biblical Association of America, Catholic Biblical Quarterly 50, The Catholic University of America, Washington 1988, 233-245.
- ▶ BROWN Raymond Edward; The Death of the Messiah; from Gethsemane to the grave; a commentary on the Passion narratives in the four Gospels, I-II, The Anchor Bible Reference Library, 1. vydání, Doubleday, NY 1994.
- ▶ BROŽ Jan; studijní texty pro studenty KTF UK; Praha nepublikováno; 2000.
- ▶ BRÜCKNER W. ; Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der Effigies; Berlin 1966.
- ▶ BŘEHOVÁ K. ; Kult mrtvých ve Starém zákoně; in: Svět živých a svět mrtvých, soubor studií pracovní skupiny „Náboženské směry v Asii“; vydala česká orientalistická společnost, Praha; 2001.
- ▶ BŘICHÁČEK Václav; Prepaliativní, paliativní a postpaliativní péče; Praha; Cesta domů, 2005.
- ▶ BUDIL Ivo T. ; Mýtus, jazyk a kulturní antropologie. Praha: Triton (5. vyd.); 2003. .
- ▶ BUGNINI Annible; The Reform of the Liturgy 1948-1975; Do angl. přel. Matthew J. O'Connel, Collegeville, MN; The Liturgical Press, 1990.
- ▶ BULTMANN Rudolf; Ježíš Kristus a mytologie, OikoymenhPraha 1995.
- ▶ BUNGE Gabriel; Akédia, la doctrine spirituelle d'Évagre le Pontique sur l'acédie; Bégrolles-en-Mauges; Abbaye de Bellefontaine, 1991.
- ▶ CARMICHAEL Elizabeth, SAYER Chloë; The Skeleton at the Feast; The Day of the Dead in Mexico, Austin: University of Texas Press; 2001.
- ▶ CEKOTA V. ; Farní organizace na Moravě v 18. století; in: KORDIOVSKÝ E. , JAN L. ed. ; Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003.
- ▶ CIESLAK William; Console One Another Commentary on The Order of Christian Funerals; Catholic Book Publishing co. , New York; 1989.
- ▶ COFFEY David; The Sacrament of Reconciliation, Collegeville, MN; Liturgical Press, 2001.
- ▶ COHEN Abraham; Talmud, pro každého; Historie, struktura a hlavní témata Talmudu, přeložily Olga Sixtová a Eva Adamová. Praha; Sefer r. o. , nakladatelství Federace židovských obcí v České republice, 2007.
- ▶ CORETH E. ; Co je člověk? Základy filozofické antropologie. Zvon, České katolické nakladatelství, Praha; 1994.
- ▶ CORIDEN James A. , GREEN Thomas J. , DONALD E. Heintschel (ed.); The Code of Canon Law – a text and commentary; The Canon Law of America; New York/Mahwah Paulist Press; 1985.
- ▶ COUSIN H. ; Sépulture criminelle et sépulture prophétique, RB II, 1974, 375-93.
- ▶ ČERNOUŠEK T. ; Liturgický prostor; Olomouc 1995.
- ▶ ČEŠKA J. ; Římský stát a katolická církev ve IV. století; Univerzita Jana Evangelisty Purkině v Brně 1983.
- ▶ ČORNEJ Petr; Velké dějiny zemí Koruny české; Sv. V. (1402-1437), Paseka, Praha-Litomyšl 2000.
- ▶ DANIELL Christopher; Death and Burial in Medieval England; 1066-1550, London; Routledge, 1997.
- ▶ D'ARGENSON Comte de Voyer; Annales de la compagnie du Saint-Sacrement; Marseille 1900.
- ▶ DASSMANN E. ; Ambrosius und die Märtyrer; in: JAC 18 (1975).
- ▶ DATTRINO L. ; Patrologie; přel. Polc, J. , Praha; KTF UK, 1994.

- ▶ DAVIE Grace; Religion in Modern Europe a memory mutates; Oxford; Oxford University Press 2000.
- ▶ DAVIES J. Douglas; Cremation Today and Tomorrow; Bramcote, Nottingham; Grove Books, 1990.
- ▶ DAVIES J. Douglas; Death, Ritual and Belief. The Rhetoric of Funerary Rite; London, Cassell; 1997.
- ▶ DAVIES Jon; Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity; London Routledge 1999.
- ▶ DEBIŃSKI Antoni; Rzymskie prawo prywatne – Kompendium Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis; Warszawa; 2003.
- ▶ DELUMEAU J. (ed.); Histoire vécue du peuple chrétien 1; Toulouse 1979.
- ▶ DHANIS E. ; Lensevelissement de Jésus et la visite an tombeau dans l'évangile de saint Marc, xv, 40-xvi, 8in: Greg 39 (1958) 367-410.
- ▶ DIERCKS H. ; Friedhof Ohlsdorf. Auf den Spuren von Naziherrschaft und Widerstand; Hamburg 1992.
- ▶ DINZELBACHER Peter; Angst im Mittelalter. Teufels-, Todes- und Gotteserfahrung. Mentalitätsgeschichte und Ikonographie, Paderborn - München - Wien- Zürich, 1996.
- ▶ DIVOUR J. ; Les rouleaux et encycliques mortuaires de Catalogne (1008-1102); in: Cahiers de civilisation médiévale, XX, 1977, 13-48.
- ▶ DLOUHÁ Markéta; Symbolika barev ve středověku; in: Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, 2001, č. 1, 14-38.
- ▶ DOLEŽALOVÁ J. ; Úcta k živým i mrtvým; in: Židovská ročenka 5751. Praha 1990, 64-72. .
- ▶ DOLISTA Josef; Perspektivy naděje; Brno 1997.
- ▶ DOSKOČIL Karel; Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů, in: ČRS 1940, roč. 12, 41-50.
- ▶ DOSTÁL Bořivoj; Slovanské pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě; Academia, Praha 1969.
- ▶ DOSTÁL Ondřej; Komu patří mé tělo; Několik úvah o právním statutu oddělených částí těla a mrtvol, in: Zdravotnictví a právo 10, 2003.
- ▶ DOUGLAS J Davies; A Brief History of Death; Blackwell Publishing, Malden, MA,; 2005.
- ▶ DOUGLAS M. ; Purity and Danger; An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo, Routledge, London; 1966.
- ▶ DREXEL Jeremiáš; Herolt smrti neb Předposel věčnosti k zdravím, nemocným, umírajícím pro správnou smrti přípravu vyslaný; Praha; 1635.
- ▶ DURCHÁNEK M. , HORSKÝ R. ; O svátostech a o křesťanském pohřbu s připojením pohřebních kázání. Skriptum pro studijní účely Husovy bohoslovecké fakulty. První vydání, ÚCN; 1976.
- ▶ DURKHEIM É. ; Elementární formy náboženského života. Oikoymenh, Praha; 2002.
- ▶ DVOŘÁK J. ; K aktuálním otázkám prohlášení občana za mrtvého; in: Ad Notam 6, 2004.
- ▶ EIRE C. M. N. ; From Madrid to Purgatory, The art and craft of dying in sixteen century Spain; Cambridge 1995, 20-21.
- ▶ ELBEL Petr; Testamenty olomouckého kapitulního duchovenstva v pozdním středověku (1300-1526); in: Pozdně středověké testamenty v českých městech, prameny, metodologie a formy využití, sborník příspěvků; Praha; Scriptorium; 2006; 145-186.
- ▶ ELIADE Mircea; Dějiny náboženského myšlení I. , III. ; 1. vydání, Oikoymenh, Praha; 1995-1997.

- ▶ ELIADE Mircea; Pojednání o dějinách náboženství, z franc. orig. *Traité d'histoire des religions*; přel. J. Vacek, 1. vydání, Praha; Argo, 2004.
- ▶ ELIZONDO Virgilio P. ; *Living Faith, Resistance and Survival; Mestizo Worship, A Pastoral Approach to Liturgical Ministry*, (ed.) Virgilio P. Elizondo and Timothy M. Matovina, Collegeville, MN; Liturgical Press; 1998.
- ▶ ENGEMANN Josef; *Reliquien grab*; in: *Lexikon des Mittelalters* sv. VII, Munchen 1995.
- ▶ FALCHI G. F. ; *Diritto penale romano. I singoli reati*; Padova 1932.
- ▶ FIORES S. DE; *Maria, Madre di Gesù*; Bologna 1992.
- ▶ FISCHER N. ; *Vom Gottesacker zum Krematorium - Eine Sozialgeschichte der Friedhöfe in Deutschland seit dem 18. Jahrhundert*; institut pro sociální a hospodářské dějiny, Univerzita v Hamburku, Hanstedt; Nordheide 1995.
- ▶ FLANNELLY Kevin J. , KOENIG Harold G. , ELLISON Christopher G. ; *Belief in Life After Death and Mental Health, Findings from a National Survey*; in: *Journal of Nervous & Mental Disease*; Eugene B. Brody, MD (Ed.); Baltimore: Lippincott Williams & Wilkins, založen 1874, 1947; 2006, 524-529.
- ▶ FRACHET G. ; *Životy bratří (Kazatelů)*; překlad Česká dominikánská provincie, Krystal OP, 2004.
- ▶ FRANCEK J. ; *Čarodějnické příběhy*; Paseka-Praha-Litomyšl, 1. vydání, 2005.
- ▶ FRANCEK Jindřich (ed.); *Rekatolizace v českých zemích*; Pardubice 1995.
- ▶ FRANK A. ; *Der älteste erhaltene Ordo defunctorum der römischen Liturgie und sein Fortleben in den Totenagenden des frühen Mittelalters*; *Archiv für Liturgiewissenschaft (= ALW)* 7 (1962).
- ▶ FRANZ A. ; *Alles hat am Ende sich gelohnt? Christliche Begräbnisliturgie zwischen kirchlicher Tradition und säkularen Riten*; in: *Liturgisches Jahrbuch* 51 (2001); 190-211.
- ▶ FREUD Sigmund; *Mimo princip slasti a jiné práce z let 1920-1924*; Psychoanalytické nakladatelství; Praha; 1998.
- ▶ FREUD Sigmund; *Totem a tabu*, Psychoanalytické nakladatelství, Praha; 1997.
- ▶ FREUD Sigmund; *Truchlení a melancholie*; in: *Práce k sexuální teorii a k učení o neurózách. Vybrané spisy III.* Avicenum; Praha; 1971.
- ▶ FREUDENBERGER R. ; *Das Verhalten der römischen Behörden gegen die Christen im 2. Jahrhundert*, MBPF 52, 2. vydání 1969.
- ▶ FROLEC Václav (ed.); *Čas života*. Brno; Blok, 1985.
- ▶ FUCHS Werner; *Todesbilder in der modernen Gesellschaft*, Frankfurt; 1969.
- ▶ FUNK Franz Xaver (ed.); *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*; sv. 2, SCHÖNINGH F. Paderborn 1906 (repr. 1964).
- ▶ FURGER Franz; *Etika seberealizace, osobních vztahů a politiky*; z něm. originálu *Ethik der Lebensbereiche (Entscheidungshilfen)* přel. M. Voplakal, Academia, Praha 2003.
- ▶ GEERLINGS Wilhelm; *Einleitung zur Traditio apostolica*; *Fontes cristiani*, Freiburg, Herder, 1991, 143-208.
- ▶ GENNEP Arnold van; *Přechodové rituály*; Praha; Lidové noviny; 1996.
- ▶ GERHARDS Albert; *Stationen der Gottesbegegnung, Zur theologischen Bestimmung der Sakramentenfeier*; in: M. Klöckener/W. Glade (ed.) *Feier der Sakramente in der Gemeinde*, Kvelaer 1986, 17 - 30.
- ▶ GIEYSZTOR Alexander; *Le Fonctionnement des institutions Ecclésiastiques Rurales en Bohême, en Pologne et en Hongrie aux Xe et XIe Siècles*; in: *Cristianizzazione ed organizzazione Ecclesiastica delle Campagne nell'alto medioevo; Espansione e Resistenze*, 10-16 aprile 1980, *Settimane di studio del centro Italiano di studi sull'alto medioevo*, Spoleto; presso la sede del centro, 1982.
- ▶ GIULIO R. Di, KRANZOVÁ R. ; *O smrti*; Praha; Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- ▶ GOFF Jacques Le, TRUONG N. ; *Tělo ve středověké kultuře*; Vyšehrad, Praha; 2006.

- ▶ GOFF Jacques Le; Za jiný středověk; Praha; Argo, 2005.
- ▶ GOFF Jacques Le; Zrození očiště; z francouzského originálu La naissance du Purgatoire, vydaného nakladatelstvím Éditions Gallimard v roce 1981, přeložila Věra Dvořáková; Vyšehrad, Praha; 2003.
- ▶ GORDON M. M. ; Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National origins; New York; Oxford University Press, 1964.
- ▶ GÓRECKI Edward; Obecné normy Kodexu kanonického práva Jana Pavla II Část I. - Olomouc Matice cyrilometodějská, 1994.
- ▶ GRAF Václav; Sdružení pohřebnictví v ČR; rozhovor, in: Moderní obec 10, 1995.
- ▶ GREEN Liz, SHARMAN-BURKE Juliet; Antigona, oddanost až za hrob; in: Životní cesta v zrcadle mýtů, přel. Hana Loupová, Praha; Portál, 2001.
- ▶ GREEN Thomas J. , ed. ; Death, Dying, and Burial Conference; in: The Jurist 59, Catholic University of America, School of Canon Law, Washington DC; 1999; vol. 59no 1, 133-262.
- ▶ GRESHAKE G. , LOHFINK N. ; Nahewartung - Auferstehung - Unsterblichkeit. Untersuchungen zur christlichen Eschatologie; Questiones disputatae (ed. K. Rahner, H. Schlier), Freiburg 1958 n (QD) 71, Freiburg 1975.
- ▶ GRESHAKE Gisbert, KREMER Jakob; Resurrectio Mortuorum. Zum theologischen Verständnis der leiblichen Auferstehung; Darmstadt 1992.
- ▶ GROCHOLEWSKI Zenon; Špecifiká práva katolíckej cirkvi, z polského originálu přeložil Ján Duda; Tribunal 3, 2005.
- ▶ GUISEPPE Maielo; Jan Sokol, Člověk jako osoba; in: Cargo. Časopis pro kulturní/sociální antropologii, č. 3-4; 2000, 248-254 [recenze].
- ▶ HAIKI Valk; Rural Cemeteries of Southern Estonia, 1225-1800 AD. Visby-Tartu; Gotland University College – University of Tartu; 2001.
- ▶ HALAS František X. ; Sekularizace v Evropě od osvícenství po dnešek; in: Jiří Hanuš ed. ; Vznik státu jako proces sekularizace, Brno; CDK, 2006.
- ▶ HALÍK Tomáš; Vyzván i nevyzván; Praha; NLN, 2004.
- ▶ HALL G. Stanley; „Thanatophobia and Immortality; in: American Journal of Psychology 26; 1915.
- ▶ HALLER M. ; Tbilisi, Smrt je veselá; reportáž, Reflex 17/2005, 34-36.
- ▶ HALOUZKA V. ; Právní způsobilost (subjektivita) občana; in: Socialistická zákonnost 7, 1976.
- ▶ HANÁK Marek; Problémy hřbitovního práva a právní rady ochránce, in: Moderní obec, Legislativa, 46, 8. 2. 2007.
- ▶ HANÁK Marek; Spor o hrobku; in: Moderní obec 12. 7. 2006.
- ▶ HANDLEMAN Don; Models and Mirrors; Towards an Anthropology of Public Events, New York-Oxford; 1998.
- ▶ HARRISON Jane Ellen; Prolegomena to the Study of Greek Religion, New Persey; Princenton University Press, 1991.
- ▶ HAŠKOVCOVÁ Helena; Spoutaný život; Praha; Panorama, 1985.
- ▶ HAŠKOVCOVÁ Helena; Thanatologie. Galén; Praha; 2000.
- ▶ HATCHETT Marion; Commentary on the American Prayer Book; San Francisco HarperSanFrancisco; 1995.
- ▶ HATTENHAUER Hans; Evropské dějiny práva; Praha; C. H. Beck, 1998.
- ▶ HÄUSSLING A. A. ; Mönchskonvent und Eucharistiefest. Eine Studie über die Messe in der abendländischen Klosterliturgie des frühen Mittelalter und zur Geschichte der Messhäufigkeit (LWQF 58), Münster 1973.
- ▶ HECKMANN J. ; Das Sterbegebet, Deus apud quem omnia morientia vivum; Ursprung - Entwicklung - Rezeption, in: Im Angesicht des Todes; Ein interdisziplinäres

- Kompendium, (ed.) H. Becker, B. Einig a P. - O. Ulrich, sv. 2, Pietas Liturgica 4, Eos-Verlag, St. Ottilien 1987, 1217-1225.
- ▶ HEFELE C. J. , LECLERCQ H. ; Historie des concile Paris 1907-1952, ND Hildesheim 1973, sv. V/2, 1329-1331.
 - ▶ HEIDEGGER M. ; Bytí a čas; Praha; 2002.
 - ▶ HEINZ A. ; Zpopelnění a pohřeb, in: Teologické texty 4, 1993; převzato z časopisu Gottesdienst 8, 1993, 139.
 - ▶ HELFERTO VÁ Jaroslava; Castra doloris doby baroka v Čechách; Umění 22, 1974, 290-307.
 - ▶ HELLER H. ; Tři svědkové; Edice Oikúmoné, 1. vydání, Praha 1995.
 - ▶ HENDRYCH Dušan (a kol.); Správní právo. Obecná část. 5. vydání. C. H. Beck, Praha, 2003.
 - ▶ HENGEL M. ; Nachfolge und Charisma. Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Studie zu Mt 8, 21 und Jesu Ruf in die Nachfolge, BZNW 34, Berlin, 1968.
 - ▶ HENCHAL Michael J. ; Cremation; Canonical Issues, in: The Jurist 55; 1995; 281-298.
 - ▶ HERTLING L. , KIRSCHBAUM E. ; Le catacombe romane e i loro martiri; Roma 1949.
 - ▶ HERTZ R. ; A Contribution to the Study of the Collective Representation of Death, in: TÝŽ, Death and the Right Hand, Aberdeen; 1960, 27-86.
 - ▶ HERTZ R. ; Etude sur la représentation collective de la mort; in: Année sociologique 10; 1907; 48-137.
 - ▶ HERVIEU-LÉGER Danièle; Un rituel funéraire de haute modernité. Etude de cas; in : LENOIR, Frédéric. – TONNA C Jean-Philippe de (eds.); La Mort et l'immortalité. Encyclopédie des savoirs et des croyance; Paris; Bayard; 2004; 1608–1624.
 - ▶ HEYROVSKÝ Leopold; Dějiny a systém soukromého práva římského; čtvrté opravené vydání, Praha; Knihkupec C. K. české univerzity J. Otto, 1910.
 - ▶ HICK J. ; Death and Eternal Life; London; 1976.
 - ▶ HLÄSCH H. ; Zur Geschichte der mährischen Heiligen Vereine (Chewra Kadischa); in: Jahrbuch der Jüdisch-Lite-rarischen Gesellschaft XXXI, 1930, 217-258.
 - ▶ HLAVÁČEK I. HRDINA J. (edd.); Facta probant homine. Praha 1998.
 - ▶ HLAVÁČEK I. , KAŠPAR J. , NOVÝ R. ; Vademecum pomocných věd historických, Praha 19973.
 - ▶ HOFMEIER J. ; Die heutige Erfahrung des Sterbens, in: Concilium 10 (1974), 235-240.
 - ▶ HOLDYS S. ; Więcy rodzine w świetle mieszcańskich testamentów w pierwszej polowie XVII wieku, Studia historiczne 29, 1986, 347-358.
 - ▶ HORSKÝ R. ; Křestanský pohřeb. in: Český zápas 33-34; 1969.
 - ▶ HORSKÝ R. ; O hřbitovech a pohřbívání; in: Český zápas 44; 1962.
 - ▶ HORVÁTHOVÁ E. ; Predstavy o posmrtnom životě v koreláciach s pohrebnými obradmi; in: Krekovič, E. , ed. , Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť. Bratislava 1993.
 - ▶ HOWARTH G. ; Last Rites The Work of the Modern Funeral Director; Amityville, N. Y. ; 1996.
 - ▶ HRADILOVÁ M. ; Soběslavské kšafy z let 1455-1523; in: Táborský archiv 4, 1992, 47-103.
 - ▶ HRDINA Antonín - BALÍK Stanislav; Kanonické právo, dějiny, teorie, obecná část; Fakulta právnická, Vydavatelství ZČU, Plzeň; 1997.
 - ▶ HRDINA Antonín; Náboženská svoboda v právu České republiky; I. vydání, Praha; Eurolex Bohemia, 2004.
 - ▶ HRDINA Antonín; Pokodexová kanonická legislativa; in: PhDr. Petr Kubín, Ph. D. Mgr. Mlada Mikulicová, Mgr. David Svoboda (ed.). ; Omnia autem probate, sborník Katolické

- teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek VII. ; Vydala Univerzita Karlova v Praze, Karolinum; 2005, 232-245.
- ▶ HRDINA Antonín; Texty ke studiu kanonického práva; Právnická fakulta, Západočeská univerzita, Plzeň; 1998.
 - ▶ HRDINA Antonín; Texty ke studiu konfesního práva, I. Evropa a USA; Vydala Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha; 2006.
 - ▶ HRDINA Ignác Antonín; Kanonické právo; Eurolex Bohemia Praha; 2002.
 - ▶ HRDINA Ignác Antonín; Sekulární stát - prohra křesťanství, nebo vývojová etapa společnosti? ; in: Jiří Hanuš ed. ; Vznik státu jako proces sekularizace; Brno CDK; 2006.
 - ▶ HUBERT H. , MAUSS M. ; Mélanges d'histoire des religions; Paris; 1909.
 - ▶ HUYGHEBAERT N. ; Les Documents nécrologiques; in: Typologie des sources du Moyen Âge Occidental, sv. 4, Turnhout, 1972.
 - ▶ CHAPMAN Geoffrey; in Sure and Certain Hope; Rites and Prayers from the Order of Christian Funerals for the use of Lay Leaders, Liturgy Office of the Bishops' Conference of England and Wales, London; Bath Press 1999.
 - ▶ CHARTIER R. (ed.) ; A History of Private Life III, Passions of the Renaissance; Cambridge-London 1989.
 - ▶ CHAUNU P. ; La mort a Pari XVI, XVII et XVIII siecle; Paris 1978.
 - ▶ CHLUP Radek; Struktura a antistruktura. Rituál v pojetí Victora Turnera I. , II. ; Religio II. , XIII. Revue pro religionistiku, Česká společnost pro studium náboženství Brno ve spolupráci s Ústavem religionistiky FF MU v Brně; 2005.
 - ▶ IRWIN Kevin W. ; Death, Dying, and Burial - Overview of Christian Practices; in: The Jurist 59; Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064; 1999.
 - ▶ JALLAND Pat; Victorian death and its decline; 1850-1918, in: JUPP Peter C. , GITTINGS Clare (eds.); Death in England. An Illustrated History. Rutgers University Press 2000, 230-255.
 - ▶ JAN PAVEL II. ; Překročit práh naděje; překlad z italského originálu I. Peprná, 1. vydání Tok, Praha 1995.
 - ▶ JAN PAVEL II. ; Život Kristův, christologické katecheze; přel. C. V. Pospíšil, Matice cyrilometodějská, Olomouc; 2002.
 - ▶ JANÁK J. ; Vedení vojenských matrik; Praha 1938.
 - ▶ JANKOVSKÝ Jiří; Etika pro pomáhající profese; Praha; Triton, 2003.
 - ▶ JARITZ G. ; Leben um zu sterben; in: Alltag im spätmittelalter; (ed.) KÜHNEL H. , Wien - Köln – Graz; 1984.
 - ▶ JARITZ G. ; Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städt. Lebensformen des Spätmittelalters; Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984.
 - ▶ JASPERS Karl; Philosophie, III; Berlin-Göttingen-Heidelberg; 1956.
 - ▶ JEITELES W. M. ; Sikaron lejom acheron oder Gebete und Gebrauche bei Kranken, Agonisten; in: Trauerhaus und auf dem Friedhofe nach dem Ritus der Prager israelitischen Beerdigungs-Brüderschaft. Praha 1860-1861.
 - ▶ JELLINEK Georg; Recht, Unrecht und Strafe; Vídeň 1878.
 - ▶ JIRÁSEK L. ; Pohřebiště nepohodlných, Pieta, Památce bratří a sester, popravených, umučených a zastřelených za komunistického teroru, Praha 1993.
 - ▶ JIREČEK Hermenegild (ed.) ; Obnovené Právo a zřízení zemské dědičného království Českého, Praha 1888.
 - ▶ JONES D. ; A Theologian's Brief; On the Place of the Human Embryo Within the Christian Tradition & the Theological Principles for Evaluating its Moral Status, in: Ethics & Medicine 17, 2001, 3, 43-153.

- ▶ JORDHAN O. ; Die Bestattung; in: Handbuch der Liturgik; Liturgiewissenschaft, in: Theologie und Praxis der Kirche, Leipzig; Evangelische Verlagsanstalt; Göttingen; Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 415-431.
- ▶ JÜNGEL Eberhard; Der Tod als Geheimnis des Lebens; in: TÝŽ, Entsprechungen; Gott - Wahrheit - Mensch. Theologische Erörterungen, München 1980.
- ▶ JÜNGEL Eberhard; Tod; Stuttgart-Berlin: 1971.
- ▶ JUPP Peter C. , WALTER Tony; The Healthy Society; 1918-98. ; in: JUPP Peter C. , GITTINGS Clare (eds.); Death in England. An Illustrated History. Rutgers University Press 2000, 256-281.
- ▶ JURIGA Roman; Problematika smrti v pravoslavné tradici, in: Krásná smrt?; Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997; Job Publishing Praha; 1999; 17-22.
- ▶ JURMAN H. ; Zlatá léta padesátá, Tišnov; Sursum, 1999.
- ▶ JUZA J. ; Církev a jejich život v archivních dokumentech; in: J. , Mach, ed. , Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000.
- ▶ KACZYNSKI R. ; Das Wort Gottes in Liturgie und Alltag der Cemeinden des Johannes Chrysostomus, Herder, Freiburg; 1974.
- ▶ KACZYNSKI R. ; Die Psalmodie bei der Begräbnisfeier; in: Liturgie und Dichtung; Ein interdisziplinäres Kompendium; (ed.) H. Becker a R. Kaczynski; sv. 2, Pietas liturgica 2, Eos-Verlag, St. Ottilien; 1983, 795-835.
- ▶ KACZYNSKI R. ; Sterbe- und Begräbnisliturgie; in: Sakramentliche Feiern II, (ed.) B. Kleinheyer, E. von Severus a R. Kaczynski, Gottesdienst der Kirche 8, F. Pustet, Regensburg 1984, 191-233.
- ▶ KADLEC J. ; Přehled českých církevních dějin; Praha 1990, 117-118.
- ▶ KACHNÍK J. ; Výtvarné umění chrámové a hřbitovní; Velehrad 1923.
- ▶ KALOUSEK K. ; O staročeském právu dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čecách i na Moravě; Praha 1894.
- ▶ KAPLAN K. ; Zemřelí ve věznicích a tresty smrti 1948-1956; Edice Dokumenty o perzekuci a odporu, USD, rozmnoženo, Praha 1992.
- ▶ KAPRAS Jan; Manželské právo majetkové; Praha 1908.
- ▶ KAPRAS Jan; Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakousích platnému; Praha 1904.
- ▶ KAPS Johannes; Das Testaments-recht der Weltgeistlichen und Ordenspersonen in Rechtsgeschichte, Kirchenrecht und burgerli-chem Recht Deutschlands, Österrebks und der Schweiz, München 1958.
- ▶ KASPER Walter; Kirchliches Begräbnis, Beauftragung von Laien zum Begräbnisdienst Richtlinien für die Diözese Rottenburg-Stuttgart mit Änderungen vom 07. 10. 2004, Rottenburg, 1998.
- ▶ KAŠNÝ Jiří; Kanonické právo a pořádek; in: Teologické texty 2; 2006.
- ▶ KAŠNÝ Jiří; Vznik státu jako proces sekularizace a souvislosti tohoto procesu v kanonickém právu; in: Jiří Hanuš ed. ; Vznik státu jako proces sekularizace, Brno; CDK, 2006.
- ▶ KAUFMANN F X. ; Wie überlebt das Christentum; Freiburg 2000.
- ▶ KEJŘ Jiří; Pronikání kanonického práva do středověkého českého státu; in: Revue církevního práva 8; 1997.
- ▶ KENNARD J. S. ; Jr. ,The Burial of Jesus; Journal of biblical literature JBL 74 (1955), 227-38;
- ▶ GHIBERTI G. ; La Sepoltura de Gesù; I Vangeli et la Sindone, Rome - Marietti 1982.

- ▶ KEŘKOVSKÝ Pavel; Sekularizace – ambivalentní a insirující; in: Jiří Hanuš ed. ; Vznik státu jako proces sekularizace, Brno; CDK, 2006.
- ▶ KIERKEGAARD Soren; Nemoc k smrti; přel. Marie Mikulová – Thulstrup, Mnichov; Opus bonum; 1981.
- ▶ KIESOW E. R. ; Die Seelsorge; in: Handbuch der Pastoral Theologie, Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart; 7 Bände; 1978.
- ▶ KINCL Jaromír, URFUS Valentin, SKŘEPEJK Michal; Římské právo. 1. vydání. , Praha; C. H. Beck, 1995.
- ▶ KINCL Jaromír; Texty ke studiu obecných dějin státu a práva I. – Starověk; Praha 1972.
- ▶ KLÍMOVÁ H. ; Hosanna mens sana; autorský rukopis, prozatím nevydáno, 56-57.
- ▶ KLINGENBERG G. ; Grabrecht; in: Reallexikon für Antike und Chistentum 12 (1983).
- ▶ KLÖCKENER M. ; Ordo, Ordines romani; in: Lexikon für Theologie und Kirche, (ed.) W. Kasper aj. , sv. 7, 3. , přepr. vyd. , Herder, Freiburg 1998, sl. 1114-1116.
- ▶ KLOCZOWSKI J. ; Aussi, Storia del cristianesimo in Polonia; Bologna 1980.
- ▶ KLUXEN Wolfgang; Anima Separata und Personsein bei Thomas von Aquin, in: Thomas von Aquino. Intepretation und Rezeption (Studien und Texte); (ed.) W. P. Eckert, Mainz 1974.
- ▶ KNAPP Václav; Teorie práva, Praha; C. H. Beck, 1995.
- ▶ KNAPPOVÁ Marta, ŠVESTKA J. a kol. ; Občanské právo hmotné; Svazek I. , 3. vydání, Praha; Aspi, 2002.
- ▶ KNAPPOVÁ Marta; Pojem právní subjektivity a způsobilost k právním úkonům v čs. občanském právu; in: AUC Juridica 2, 1958.
- ▶ KNECHTEL Anna von; Zeugen der Geschichte. Gräber und Friedhöfe der ehemaligen deutschen Bevölkerung in der Tschechischen Republik und Möglichkeiten ihrer Bewahrung [Svědkové dějin. Hroby a hřbitovy byvalého německého obyvatelstva v České republice a možnosti jejich zachování]; , München Adalbert Stifter Verein; 2006.
- ▶ KOGON E. (Ed.); Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftga Eine Dokumentation. Frankfurt/M. 1983.
- ▶ KOHUT Pavel Vojtěch; Co je spirituální teologie?; Kostelní Vydří Karmelitánské nakladatelství; 2007.
- ▶ KOLLWITZ J. ; Coemeterium, in: Reallexikon für Antike und Chistentum 3 (1957).
- ▶ KOLMER Lothar; Der Todder Bischofe. Von der Gescheiterten zur vollendeten Kunst des Sterbens; in: Der Tod des Mächtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher, (ed.) L. KOLMER, Paderbon aj. , 1997.
- ▶ KONRÁD K. ; Literátská bratrstva v době pobělohorské; in: Sborník Historického kroužku, Praha 1893, 28-35.
- ▶ KORNER J. ; Eschatologie und Geschichte. Eine Untersuchung des Begriffes des Eschatologischen in der Theologie Rudolf BuItmanns; Hamburg-Bergstedt 1957.
- ▶ KOTRLÝ Tomáš; Pohřeb Ježíše Krista, Pána a Spasitele; in: Akord 1-7, revue pro literaturu, umění a život, Brno – Praha; Knihař Pavel Káňa; 2006; 17-25; 88-104; 147-123; 202-215; 235-254; 298-309; 355-359.
- ▶ KÖTTING Bernhard; Der fruhchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude; Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Geisteswissenschaften, Heft 123, Köln 1965.
- ▶ KÖTTING Bernhard; Grab; in: Reallexikon für Antike und Chistentum 12 (1983).
- ▶ KOUŘIL M. ; Přehled dějin církevní správy na Moravě od husitství do josefínských reforem; in: E. , Kordiovský, - L. , Jan, ed. , Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003.

- ▶ KOZÁKOVÁ A. ; Právní postavení ženy v českém právu zemském; Praha 1926.
- ▶ KRAFL R. ; Diecézní zákonodárství na Moravě v prvním půlstoletí po vzniku české církevní provincie; *Mediaevalia historica Bohemica*, 7, 2000, 109 - 132.
- ▶ KRAFL R. ; Několik poznámek k edicím předhusitských synodálních statut olomoucké diecéze; Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická, C 43, 1996, 61 - 72.
- ▶ KRAFL R. ; Předhusitské synody olomoucké diecéze; in: *Český časopis historický*, 94, 1996, 739 -760.
- ▶ KRAFL R. ; Středověké diecézní synody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku; in: *Časopis Národního muzea*, řada historická, 169, 2000, 1-2.
- ▶ KRAFL R. ; Vyškovská synodální statuta (1413), in: *Právněhistorické studie*, 35, 2000, 67 - 83.
- ▶ KRÁL J. ; Státní zřízení římské; Praha 1921.
- ▶ KRÁL Pavel; Mezi životem a smrtí, Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650; Vydal Historický ústav Jihočeské univerzity, Vydání první, Vytiskla Nová tiskárna Pelhřimov, 2002.
- ▶ KRÁL Pavel; Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku; *Monographia historica, Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis*, sv. 4, České Budějovice 2004.
- ▶ KRAUTHEIMER Richard; Rom. Schicksal einer Stadt 312-1308; *Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt*, 2. vydání, 1996, 29-41.
- ▶ KREJČÍ Jindřich; Mezinárodní program sociálního výzkumu ISSP. in: *SDA info*, roč. 7, č. 1 (2005), 1-4.
- ▶ KREKOVIČ E. ; Pohrebný rítus a sociálna štruktúra. in: *Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť*. Ed. E. Krekovič, 6-10. Bratislava, 2003.
- ▶ KRÜGER H. ; Staatslehre; Stuttgart 1963.
- ▶ KRÜGER K. H. ; Königskonversionen im 8. Jahrhundert; in: *FMSt* 7 (1973).
- ▶ KRUŽÍK František; Novodobá kremace – úvod do doprovodného programu Mezinárodního veletrhu pohřebnictví; in: *Galerie Společnosti přátel žehu*, občasník vydávaný pro vlastní potřebu členské základny SPŽ, Brno 1998.
- ▶ KŘIVOHLAVÝ J. ; Sdílení naděje. 1. vyd. ; *Návrat domů*; Praha; 1997.
- ▶ KUBEČKOVÁ Vladimíra; Model informačních zdrojů specifických služeb; nepublikovaná doktorská disertační práce, Vysoká škola báňská - Technická universita Ostrava Ekonomická fakulta, Ostrava 2002.
- ▶ KUBÍČKOVÁ Naděžda; Krize jako psychologický a sociologický fenomén; *Grada Publishing*; 2004.
- ▶ KUBÍČKOVÁ Naděžda; Sebevražda; problém pozůstalých?; in: Sborník referátů z mezinárodní konference Sociální deviace a etika, Olomouc, prosinec 1999.
- ▶ KUBÍČKOVÁ Naděžda; Umírání a smrt; in: Loučková, I. ; *Aktuální problémy současného kvalitativního přístupu*. Sborník FF UP, Olomouc 1996.
- ▶ KUBÍČKOVÁ Naděžda; Zármutek a pomoc pozůstalým; 1. vyd. , ISV, Praha; 2001.
- ▶ KUNETKA František. ; Chrám jako domus ecclesiae; in: *Studia theologica* č. 12 (2003), 68-74.
- ▶ KUNETKA František; Eucharistie v křesťanské antice; 1. vydání, Univerzita Palackého v Olomouci, Cyrilometodějská teologická fakulta, Olomouc; 2004.
- ▶ KUNETKA František; Liturgika, Úvod do liturgie svátostí, *Kostelní Vydří Karmelitánské nakladatelství*; 2001.
- ▶ KUNETKA František; Nejstarší římské Ordo defunctorum v pohledu paradigmatu rites de passage; in: *Studia theologica* 4, Ročník 7, Olomouc; Univerzita Palackého v Olomouci -Cyrilometodějská teologická fakulta; 2005.

- ▶ KUNETKA František; Zápis ze zasedání odborné liturgické komise tématické sekce přípravné komise Plenárního sněmu katolické církve v ČR dne 21. 4 1998 v Praze – Dejvicích.
- ▶ KUNETKA František; Židovské kořeny křesťanské anafory; Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas theologiae, Theologica Olomucensia, Publikace číslo 94-31, Olomouc; vydavatelství Univerzity Palackého, 1994.
- ▶ KUNETKA František; Teologie liturgického prostoru. Deset tezí se zřetelem k oikos - paradigmatu prvotní církve, in: Moderní sakrální stavby (Sborník z konference), Kostelní Vydří 2002.
- ▶ KÜNG Hans; Věčný život?; z něm. originálu Ewiges Leben? (8. vydání) přel. A. Urválek, Praha: Vyšehrad; 2006.
- ▶ KUPKA J. ; Hlavní pravidla správy matrik; Druhé vydání, Občanské tiskárny, Brno 1924.
- ▶ LANDGRAF A. M. ; Dogmengeschichte der Fruhscholastik IV, 2; Regensburg 1956, 260.
- ▶ LAŠTOVKA K. ; Československé právo správní; Část zvláštní. Díl I. Melantrich, Praha, 1936.
- ▶ LAUWERS Michel; Smrt a mrtví; in: GOFF J. Le - SCHMITT J. -C. (edd.); Encyklopedie středověku.
- ▶ LEDVINKA V. , PEŠEK J. ed. , Od středověkých bratrstev k moderním spolkům, Documenta Pragensia XVIII, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2000.
- ▶ LEGET Carlo; Living with God. Thomas Aquinas on the Relation between Life on Earth and „Life“ after Death; Leuven 1997, především, 77-82.
- ▶ LEMAÎTRE J. -L. ; Les obituaires français Perspectives nouvelles; in: Revue d'Histoire de l'Église de France, LXTV, 1978, 69-81.
- ▶ LENDEROVÁ M. ; První česká matka po smrti upálena aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové; in: Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, 238-244.
- ▶ LENDEROVÁ M. ; S pietou popel shrnuce aneb Kremace v Čechách; in: Dějiny a současnost 1, 2001, 23-27.
- ▶ LEWY L. ; Zwei alte jüdische Friedhofsgebräuche; in: ENGEL A. (ed.); Památník Židovského ústředního muzea pro Moravskoslezsko. Mikulov 1936, 45-50.
- ▶ LIEBEN S. H. ; Chevra kadiša v Praze; in: Věstník židovské náboženské obce v Praze VII, 1938, 55-56.
- ▶ LIETZMANN H. ; Messe und Herrenmahl; Berlin 1955.
- ▶ LOMOVÁ Olga, KUO-LIANG Yeh; Ach běda, přeběda, Oplakávání mrtvých ve středověké Číně; Praha; DharmaGaia, 2004.
- ▶ LORENZ K. ; Takzvané zlo; Mladá fronta; Praha; 1992.
- ▶ LOTH M. A. ; Judikatura a kontextualismus - poznámky k právu, jazyku a společnosti. Jurisprudence 1; 2006, 3-11.
- ▶ LUMBALA François Kabasele; Celebrating Jesus Christ in Africa; Liturgy and inculturation Maryknoll, NY; Orbis Books; 1998.
- ▶ MACCOBY Hyam; Ritual Morality. The Ritual Purity System and Its Place in Judaism; Cambridge University Press 1999. .
- ▶ MACH J. ed. ; Křesťanství v Podorlicku (Historický vývoj od nejstarších dob až do současnosti), vydal Státní okresní archiv v Rychnově n. Kn. a Městské muzeum v Dobrušce, Nové Město nad Metují 2000.
- ▶ MACHAČOVÁ A. ; České církevní a státní matriky ve 20. století; nepublikovaná diplomová práce, Husitská teologická fakulta.
- ▶ MACHO Thomas; Smrt a truchlení v kulturologické perspektivě; Vyšehrad; 2003.

- ▶ MACHULA Tomáš; Tělo a duše při vzniku lidského života; in: PhDr. Petr Kubín, Ph. D. Mgr. Mlada Mikulicová, Mgr. David Svoboda (ed.). ; Omnia autem probate, sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, svazek VII. , Vydala Univerzita Karlova v Praze, Karolinum, 2005, 24-42.
- ▶ MAIELLO Guiseppe; Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze -Strašnicích, Zlíně a Plzni; in: Etnologický časopis Český lid 1, Praha: etnologický ústav Akademie věd ČR; 2005.
- ▶ MAJZLÍKOVÁ J. ; K některým aspektům právní eschatologie; diplomová práce, katedra správního práva PF UK, Praha 2007.
- ▶ MALÁ Š. ; Co jednou bude až..., in: Projekt Schránka pro tělo, duši a vzpomínky (funerální design), katalog komplexu výstav art & interior5, V. přehlídka českého a zahraničního designu, 22. 4. – 30. 5. 2004, Veletržní palác, Praha.
- ▶ MALÍŘ J. ; Právo a opravdu poslední věci člověka ve světle jednoho rozsudku francouzské Státní rady; in: Právní rozhledy 10, 2006, 360-366.
- ▶ MALÝ K. a kol. ; Dějiny českého a československého práva do roku 1945; Linde, Praha; 1997.
- ▶ MÁLYUSZ E. ; Egyzházi társadalm a kozépkori Magyarországon; Budapest 1971, 25-27.
- ▶ MANCINELLI F. ; Catacumbas de Róma. Origen del Crisdanismo; Scala Firenze 1981, Cinisello Balsamo Milan 1992.
- ▶ MÁNEK J. ; Pohled Bible na smrt a na život. Skriptum pro studijní účely Husovy bohoslovecké fakulty. První vydání, ÚCN; 1973.
- ▶ MANODORI A. (a kol.); Mura e Via Consolari, 1. - 2. ; Róma Archeologica. Guida alle antichità della città eterna, nono izinerario, Elio de Rosa editore Róma 2000, 120-128.
- ▶ MARINGER J. ; The Gods of Prehistoric Man. ; London; 1960.
- ▶ MARROU H. I. ; Une inscription chrétienne Tipasa et le refrigerium; in: Antiquités africaines, GNILKA J. ; Ist 1 K 3,10-15 ein Schriftzeugnis fur das Fegfeuer? Eine exegetischhistorische Untersuchung; Dusseldorf 1955.
- ▶ MARSZALEK J. ; Majdanek. Konzentrationslager Lublin; Warschau 1984, 128-146.
- ▶ MARTOS Joseph; Doors to the Sacred; A Historical introduction to the Sacraments in the Catholic Church, rev. (ed.); Tarrytown, NY; Triumph Books, 1991.
- ▶ MATOUŠEK Václav; Graffiti ve světle archeologie. Příspěvek k diskusi o archeologii současnosti. Cargo, Časopis pro kulturní/sociální antropologii, č. 1; 2000; 4-17.
- ▶ MAUR E. ; Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii), in: SAP 1970, roč. 20, 425-457.
- ▶ MAUR E. ; O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům, in: Historická demografie 1969, roč. 3, 4-19.
- ▶ MAUR E. ; Vývoj matričního zápisu v Čechách; in: Historická demografie 1972, roč. 6, 40-58.
- ▶ MAZANCOVÁ Zuzana; Právní úprava některých institutů pohřebního práva s přihlédnutím k jejich vývoji; nepublikovaná diplomová práce, PF UK, Praha 2005.
- ▶ MEIER A. ; Ohrožená Revoluce, in: National Geographic 3, 2006, 80-81.
- ▶ MENČÍK F. (ed.); Paměti Jana Jiřího Haranta Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648, Praha 1897.
- ▶ MESSINA R. ; Dějiny charitativní činnosti; Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří; 2005.
- ▶ METZ Johan Baptist; Zur Theologie der Welt; Mainz 1968.
- ▶ MICHAL J. J. ; Dějiny pramenů poznání kanonického práva s přihlédnutím k dějinám práva římského; Skriptum pro posluchače a doktorandy filozoficko-bohovědného studia.

- První vydání. , Cyrilometodějská bohoslovecká fakulta v Praze-Litoměřicích, stolice historicko-právní, ÚCN 1967.
- ▶ MIKULEC J. ; „Piae confraternitates“ v pražské arcidiecesi na sklonku 17. století; *Folia historica Bohemica* 15,1991, 269-342; MIKULEC J. ; Zbožná bratrstva při farnostech pražské arcidiecéze a jejich majetkové zázemí před josefínskými reformami; *Folia historica Bohemica* 16,1993, 171-219.
 - ▶ MIKULEC J. ; Barokní náboženská bratrstva v Čechách; Praha 2000.
 - ▶ MIKULEC J. ; Barokní náboženská bratrstva, šlechta a slavnosti, in: BŮŽEK V. , KRÁL P. ed. ; Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, *Opera historica* 8, Editio Universitatis Bohemiae meridionalis, české Budějovice 2000, 353-354.
 - ▶ MIKULEC J. ; Pražská barokní bratrstva a smrt; *Documenta pragensia XX*, Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s Univerzitou Karlovou v Praze - Ústavem dějin UK a Archivem UK, Praha 2002.
 - ▶ MILLER Lizette Larson; Anointing of the Sick Collegeville; MN; Liturgical Press, 2005.
 - ▶ MILLER Lizette Larson; Roman Catholic, Anglican, and Eastern Orthodox Approaches to Death; GARCES-FOLEY Kathleen (ed.); in: *Death and Religion in a Changing World*; Armonk-New York-London-England M. E. Sharpe; 2006; 93-121.
 - ▶ MILLER Lizette Larson; To Imitate Their Perfection; A Comparison of the Relationship of Christology and Martyrial Liturgy in Sixth Century Gaul and Syria; nepublikovaná disertační práce, Graduate Theological Union, 1992.
 - ▶ MINTZ Benjamin W. ; Religious Approaches to Death and Dying; The Jewish Approach, *The Jurist* 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999.
 - ▶ MINTZ Sharon Liberman; The Material Culture of Death in the Early Modern Jewish Community, in: *The Jurist* 59, Studies in Church Law and Ministry fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 249-262.
 - ▶ MOHLBERG L. C. (ed.); *Liber sacramentorum Romanae ecclesiae ordinis anni circuli*; Herder, Roma 1960, 238.
 - ▶ MORAVCOVÁ Dana; Prostor soužití - Pohřební tradice jako zrcadlo vztahů etnické skupiny a české společnosti; in: *Češi v cizině* 7, Ústav pro etnografii a folkloristiku, ČSAV, Praha; 1993, 170-189.
 - ▶ MORAVČÍKOVÁ E. ; Církev a ľudská práva; Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi, Bratislava 2002.
 - ▶ MORRIS I. ; Burial and ancient society; the rise of the Greek city-state, *New studies in archeology*, New York; Cambridge University Press, 1987.
 - ▶ MÜLLER Zdeněk; Hřbitovní právo - Právní úprava; in: *Právní Rozhledy* 6, 1997.
 - ▶ NEALE John Mason; A Few Words to Parish Clerks and Sextons of Country Parishes; in: *The Ecclesiologist* 10; Cambridge; Cambridge Camden Society, January; 1845.
 - ▶ NEEDHAM J. ; *Science and Civilization in China*; Cambridge 1976.
 - ▶ NĚMEC M. ; Konec života v klinickém odpadu; *Zdravotnické noviny*, 23. 11. 2001.
 - ▶ NEŠPOR V. ; *Vlastivěda moravská. - Dějiny Olomouce*; Brno 1936.
 - ▶ NEŠPOR Zdeněk R. ; Sekularizace politiky a veřejné sféry a jejich nebezpečí, několik podnětů sociologie náboženství; in: Jiří Hanuš ed. ; *Vznik státu jako proces sekularizace*, Brno; CDK, 2006.
 - ▶ NEŠPOROVÁ Olga; Pohřbívání v českých zemích; in: *Soudobé dějiny*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; roč. XIV. , č. 1, Praha; 2007.
 - ▶ NEŠPOROVÁ Olga; *Současná náboženská reflexe smrti (Katolíci, protestanti, svědkové Jehovovi a oddaní Kršny ve vztahu ke smrti a posmrtné existenci)*; nepublikovaná diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, fakulta humanitních studií, obecná antropologie, Praha; 2004.

- ▶ NIETSCHE Friedrich; *Zir Genealogie der Moral (1886-1887)*; in: *Nietzsche Werke (Colli-Molinari)*, sv. VI, 2, Berlin: 1968; přel. Jolana Poláková.
- ▶ NIETSCHE Friedrich; *Tak pravil Zarathuštra*; Olomouc; 1995.
- ▶ NIN Manel; *History of the Eastern Liturgies*; in: *Handbook for Liturgical Studies; introduction to the Liturgy*; (ed.) Anscar J. Chupungco; Collegeville Pueblo-Liturgical Press,; 1997.
- ▶ NOCKE F. J. ; *Eschatologie*; Dusseldorf 1982.
- ▶ NOVOTNÝ A. ; *Biblický slovník, I. -II. sv. ; Kalich Praha 1956 (jednosvazkový reprint jako samizdat v zahraničí)*.
- ▶ ODENTHAL A. ; *Bohoslužba s rodiči mrtvě narozených dětí*; in: *Teologické texty 11, 2000, převzato z Gottesdienst 2, 2000.*
- ▶ OEXLE Otto-Gerhard; *Die Gegenwart der Toten*; in: *Death in the Middle Ages*; Braet/Vebeke; 1983; 19 – 77.
- ▶ OHLER Norbert. ; *Umírání a smrt ve středověku*; Praha 2001.
- ▶ OLIVA M. ; *Mýtus masového hrobu v Předmostí u Přerova. K pohřebním zvyklostem moravského gravettienu*; in: *Archeologické rozhledy 53; 2001.*
- ▶ OPATRNÝ Aleš; *Cesty pastorače v pluralitní společnosti*; Kostelní Vydří; Karmelitánské nakladatelství; 2006.
- ▶ OPATRNÝ Aleš; *Pastorační péče v méně obvyklých situacích; část I. , Praha; Pastorační středisko, 2001.*
- ▶ OPOČENSKÝ Hanuš; *Protireformace v Čechách po bitvě na Bílé hoře*; Praha 19212.
- ▶ OUTLER A. C. ; *The Beginnings of Personhood, Theological Consideration*; in: S. E. Lommers (ed.); *On Moral Medicine. Theological Perspectives in Medical Ethic*, W. B. Eerdmans Publishing Compony, Grand Ropids, Michigan; 1989; 391- 396.
- ▶ PAGE M. J. A. ; *Funeral Rituals in a Northern City*; nepublikovaná disertační práce; University of Leeds; 1989.
- ▶ PALAZZO E. ; *Le Moyen âge; des origines au XIIIe siècle; Histoire des livres liturgiques*, Beauchesne, Paris 1993.
- ▶ PALEČEK Pavel; *Likvidace ostatků obětí nacismu a komunismu na území Československa, Neevidované kremace 1941-1945; Zemřelí ve věznicích 1948-1956, Studijní materiály výzkumného projektu Krize komunistického systému v Československu 1953-1957, řídí Jiří Pernes, Sv. 5, pro Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze, Brno; Prius, 2002.*
- ▶ PALEČEK V. ; *Občanské pohřby*; Praha; 1974.
- ▶ PANNENBERG W. ; *Was ist der Mensch? Die Anthropologie der Gegenwart im Lichte der Theologie*, Göttingen; 1981.
- ▶ PARKERS C. M. ; *Vereinsamung*; Hamburg; Rowohlt, 1978.
- ▶ PARKES C. M. ; *Bereavement. Studies of Grief in Adult Life*; 2. vyd. ; London; Penguin Books; 1996.
- ▶ PARSONS B. ; *Change and Development of the British Funeral industry in the 20th Century with Special Reference to the Period 1960-1994*; nepublikovaná disertační práce; University of Westminster; 1997.
- ▶ PAŘÍK A. ; *Smrt, pohřeb a úcta k mrtvým v židovské kultuře*; in: *Židovské hřbitovy v České republice (sborník přednášek)*. Praha 1997, 1-6.
- ▶ PAŘÍK A. ; *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*; Praha 1991, 6-10.
- ▶ PAŘÍK A. ; *Z historie a činnosti Pražského pohřebního bratrstva*; in: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha 2001, 309-333.
- ▶ PASCHELES S. W. ; *Vollständiges Gebet - und Erbau-ungsbuch zum Gebrauche bet Kranken, Sterbenden im Trauerhaus und aufdem Friedhofe, sammt Jahrzeitstabelle*. Prag

- 1873 a 1893; in: Modlitby a rituální zvyklosti židovského Pohřebního Bratrstva v Praze, Praha 1933, 1-23.
- ▶ PAULY Jan; Pohřební právo náboženských společností v Rakousku po stránce státního zákonodárství; Cyrillo-methodějské knihkupectví Gustav Francel; Praha; 1917.
 - ▶ PAULY Jan; Hřbitovní a pohřební právo, příručka zákonitých předpisů o hřbitovech a pohřbívání; Č. A. T. Praha; 1941.
 - ▶ PAXTON Frederick S. ; Christianizing Death; The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe, Ithaca, NY; Cornell University Press, 1990, 132-133.
 - ▶ PEJŠKA J. ; Církevní právo I. -III. ; Obořiště; 1932.
 - ▶ PERA H. , WEINERT B. ; Nemocným na blízku; z něm. orig. Mit Leidenden unterwegs, nakl. St. Benno Verlag GmbH 1991, přel. P. Munzar, Vyšehrad, Praha; 1996.
 - ▶ PEREIRA Theodore; Towards an Indian Christian Funeral Rite; Bangalore; Asian Trading Corp. ; 1980.
 - ▶ PERELES J. ; Die Leichenfeierlichkeiten im nachbiblischen Judentum Eine archäologische Studie; Breslau 1861.
 - ▶ PERGOLA P. ; Roma Cristiana. La prima Roma Cristiana catacombe e basiliche; Vision Róma 2000.
 - ▶ PESCH Otto Hermann; Theologie der Rechtfertigung bei Martin Luther und Thomas von Aquin. Versuch eines systematisch-theologischen Dialogs; Mainz 1967, 829.
 - ▶ PETRÁČEK Tomáš; Ostatky, svatí a anima separata u Tomáše Akvinského; in: Světci a jejich kult, (ed.) Petr Kubín, Hana Pátková a Tomáš Petráček, Ústav dějin křesťanského umění Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Praha; nakl. Tomáš Halama 2006, 13-25.
 - ▶ PETRÁŇ J. a kol. ; Dějiny hmotné kultury II/I, Kultura každodenního života od 16. do 18. století; Praha 1995, 212-221.
 - ▶ PETUCHOWSKI J. ; Zur Geschichte der Jüdischen Liturgie; in: Jüdische Liturgie. Geschichte-Struktur-Wesen, hrsg. von H. H. Henrix, QD 86, Freiburg 1979, 13-32.
 - ▶ PIEPER J. ; Tod und Unsterblichkeit; Mnichov 1968.
 - ▶ PILS Susanne Claudine; Seelenzeit und Totendenken; in: Wiener Geschichtsblätter 57; 2002.
 - ▶ PODBORSKÝ V. ; Dějiny pravěku a rané doby dějinné; Brno 1997, 281.
 - ▶ POJSL Miloslav; Hrobka moravského markraběte Vladislava Jindřicha na Velehradě; in: Slovácko 10/11, 1968-1969, 86 – 96; TÝŽ; Středověké sepulkrální památky bývalého cisterciáckého kláštera na Velehradě, in: Archaeologia historica 10, Praha 1985, 423 - 438.
 - ▶ POJSL Miloslav; Nástin vývoje sakrální architektury na Moravě; in: KORDIOVSKÝ E. , JAN, J. ed. ; Vývoj církevní správy na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003.
 - ▶ POJSL Miloslav; Sepulkrální památky na Moravě a ve Slezsku do roku 1420; Monumenta Moraviae et Silesiae Sepulcralia, Díl I. ; Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2006.
 - ▶ POKORNÝ Petr; Smrt – poslední nepřítel; in: Krásná smrt?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing; Praha; 1999; 33-38.
 - ▶ POLÁŠEK F. ; Procesní právo; Univerzita Palackého v Olomouci, 1. vydání, Olomouc, 2003.
 - ▶ POLC Jaroslav V. ; Posvátná liturgie; Křesťanská akademie, Řím; 1981.
 - ▶ POPELKA L. , Der prunkvolle Tod, in: Triumph des Todes?; Eisenstadt 1992, 113-117.
 - ▶ ORLITA Z. ; Jezuitská bratrstva a smrt; nepublikovaný diskusní příspěvek na Mezinárodní konferenci Jezuité v Českých zemích, Praha 2006.

- ▶ POPELKA L. ; Castrum Doloris oder „Trauriger Schauplatz“. Untersuchungen zu Entstehung und Wesen ephemerer Architektur I-II, (Diss), Wien 1991.
- ▶ POSPÍŠIL Ctirad Václav; Ježíš z Nazareta, Pán a Spasitel; druhé, upravené a rozšířené vydání; Praha Krystal OP; 2002.
- ▶ POSPÍŠIL Leopold; Etnologie práva. Teze ke studiu práva z mezikulturní perspektivy; Praha; 1997.
- ▶ PRAHL Roman; a kol. , Umění náhrobku v českých zemích let 1780-1830; Academia, Praha 2004.
- ▶ PREININGER J. ; Pohřebnictví; in: Slovník veřejného práva československého. Svazek III. Polygrafia, Brno, 1934.
- ▶ PRESSAC J. C. ; Die Krematorien von Auschwitz; Die Technik des Massenordes, München 1995 (2. vyd.).
- ▶ PROVOST James H. ; Canonical aspects of the treatment of the dead; in: The Jurist 59, Catholic University of America, School of Canon Law; Washington DC; 1999; 203-213.
- ▶ PŘIBYL Stanislav; Ekumenismus a právo; 1. vydání, Brno nakladatelství L. Marek; 2006.
- ▶ QUASTEN Johannes; Music and Worship in Pagan and Christian Antiquity; Washington DC; Pastoral Press, 1983.
- ▶ QUILICI L. ; Via Appia - Della Pianura Pontina a Brindisi; Ed. ; Itinerari d'arte e di cultura, Roma 1989.
- ▶ RABBINOWICZ J. ; Der Todtenkullus bei den Juden. Frankfurt a. M. 1889; in: PUTÍK A. (ed.); Jewish Customs and Tradition Festivals, the Synagogue and the Course of life (kat. , The Jewish Museum in Prague), Prague 1998, 64-85.
- ▶ RADOMĚRSKÝ P. ; Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě; Praha 1955.
- ▶ RAHILLY A. O' . ; The Burial of Christ, in: Irish Ecclesiastical Record 58 (1941) 302-16, 493-503; 59 (1942) 150-71.
- ▶ RAHNER Karel; Teologia e antropologia; in: Nuovi saggi, 3. svazek, Róma; Edizioni Paoline,; 1969; 45-62.
- ▶ RAHNER Karel; Zur Theologie des Symbols, in: Schriften zur Theologie IV, Einsiedeln Köln 1960, 275 -311.
- ▶ RAJČANOVÁ M. ; Zazvoní zvonek, Cesta a proměny lidského těla po smrti; nepublikovaná diplomová práce, Vedoucí diplomové práce; PaedDr. Zdeněk Konopásek, Praha; ISS FSV UK, 1998.
- ▶ RAK J. ; Pohřeb jako národní manifestace; in: Kovařík, P. , Klíč k pražským hřbitovům, Lidové noviny, 1. vydání, Praha; 2001.
- ▶ RATZINGER Josef; Eschatologie - smrt a věčný život, z něm. orig. Eschatologie - Tod und ewiges Leben (1990) přel. H. Kozlová a Pavel Váňa; Barrister-principal, Brno; 1996.
- ▶ RATZINGER Josef; Hledět na probodeného; Kristologická rozjímání papeže Benedikta XVI. , přel. J. Hanuš, CDK, 1. vydání, dotisk Brno 2005.
- ▶ RATZINGER Josef; Úvod do křesťanství; Brno 1991, 190-194.
- ▶ REIMERS Eva; Death and Identity, Graves and Funerals as Cultural Communication. in: Mortality, roč. 4, č. 2; -1999; 147-166.
- ▶ REINACH S. ; De l'origine des prieres pour les morts; in: Revue des Études juives, 41 (1900).
- ▶ REINHARDT Heinrich J. F. ; Heiligungsamt Begräbnis; in: HERAUSGEGEBEN Klaus Lüdicke; Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, Band 3 (cann. 747-1310), Münster; Ludgerus verlag, November; 1996; 1176/2.
- ▶ RICHSTATTER Thomas; Sacred places and times; in: The Code of Canon Law – a text and commentary; The Canon Law of America, New York/Mahwah Paulist Press; 1985.

- ▶ RICHTER K. ; Liturgie a život; přeložil Jan Sokol, 2. rozšířené vydání, Praha; Vyšehrad 2003.
- ▶ ROBINSON O. F. ; The Criminal Law of Ancient Rome; London 1995.
- ▶ ROLLASON G. ; Saints and Relics in Anglo-Saxon England; Oxford 1985 (pozn. 18).
- ▶ ROSALDO R. ; Ilongot Headhunting, 1883-1974; A Study in Society and History, Stanford University Press, Stanford 1980.
- ▶ ROUILLARD P. ; Die Liturgie des Todes als Übergangsritus; in: Concilium 14 (1978), 111-116.
- ▶ RUBÍNKOVÁ M. ; Kapucínská krypta v Brně; in: Vlastivědný věstník moravský, ročník LI, 1999, sešit I. , Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999.
- ▶ RUST A. ; Der primitive Mensch; in: Propyläen Weltgeschichte, hrsg. von G. Mann und Th. Heuss, Bd. I Berlin-Frankfurt-Wien; 1961, 155-226.
- ▶ RUST A. ; Die jüngere Altsteinzeit; in: Historia Mundi, I; Frühe Menschheit, Bern 1952, 289-317.
- ▶ RUTHERFORD Richard, BARR Tony; The Death of a Christian; The Order of Christian Funerals, ev. ed. , Colledgeville, MN; Pueblo, 1990.
- ▶ RYANTOVÁ M. ; Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století; in: HLAVÁČEK J. , HRDINA I. (edd.); Facta probant homine. Praha 1998, 241-430.
- ▶ SANTARSIERO Anna, SETTIMO Gaetano, DELL'ANDREA Elena; Mercury emission from krematoria; in: Ann ist super sanità 42, 3, 2006, 369-373.
- ▶ SARTRE J. -P. ; Les Mots; Paris; 1964.
- ▶ SARTRE J. -P. ; L'être et le néant; Paris; 1943.
- ▶ SAUMAGNE Ch. ; Corpus christianorum; in: Revue internationale des droits de l'Antiquité 57, 1960, 438 – 478.
- ▶ SEDLÁČEK A. ; Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XII; Praha 1993-1997.
- ▶ SHANKS M. , TILLEY Ch. ; Archeologické fórum 2; Praha; 1993.
- ▶ SCHAEFER R. ; Racial and Ethnic Group 6; Ed. Harper Collins, New York 1996.
- ▶ SCHAEFFLER R. ; Filozofie náboženství; z něm. originálu Religionsphilosophie vyd. 2002 přel. Jolana Poláková, Kolegium Zvon v nakl. Academia, 1. vydání, Praha; 2003.
- ▶ SCHERER Georg; Smrt jako filozofický problém; z něm. orig. Das Problem des Todes in der Philosophie (1998) přel. K. Šprunk, Kostelní Vydří; Karmelitánské nakladatelství 2005.
- ▶ SCHMID H. F. ; Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganistaion auf westslavischem Boden; Weimar 1938.
- ▶ SCHMID K a WOLLASCH J. ; Die Gemeinschaft der Lebenden und Verstorbenen in Zeugnissen des Mittelalters; in: Frühmittelalterliche Studien, 1, 1967, 365-405.
- ▶ SCHMIDT Andrea B. ; Kanon der Entschlafenen; Das Begräbnis rituale der Armenier, der altarmenisch Bestattungsritus für die Laien, Wiesbaden; Harrassowitz Verlag; 1994.
- ▶ SCHMIDT Jean-Claude; Die Wiederkehr der Toten. Geistergeschichten im Mittelalter; Stuttgart; 1995.
- ▶ SCHNEIDER T. ; Zeichen der Nähe Gottes; Leipzig; 1981.
- ▶ SCHWARZ G. ; Die nationalsozialistischen Lager; Frankfurt/M. , New York 1990.
- ▶ SICARD D. ; La liturgie de la mort dans l'église latine des origines à la reforme carolingienne; LQF 63, Aschendorff, Münster 1978.
- ▶ SICARD Damien; Die Begrabnismesse; in: Concilium 4 (1968), 93-96.
- ▶ SIDON E. K. ; Když umřít tak v Jeruzalémě; Mladá fronta, Praha 1997.
- ▶ SKOKÁNOVÁ Eliška; Nebožtíci opouštějí hroby; in: Hradecký deník, 19. 3. 2007.
- ▶ SKŘEJPEK Michal; Ius et Religio, Právo a náboženství ve starověkém Římě; Vydavatelství 999,; 1999.

- ▶ SKUTIL J. ; Moravské prehistorické výkopy a nálezy; in: Časopis Moravského muzea, roč. 30, 1955, 45-134.
- ▶ SLÁNSKÁ J. ; Zpráva o mém muži; Svoboda, Praha, 1990.
- ▶ SMALE B. ; Deathwork; A Sociological Analysis of Funeral Directing, nepublikovaná disertační práce, University of Surrey (1985).
- ▶ SMOLÍK Josef; Křesťanství bez antijudaismu; Edice Oikúmoné, 1. vydání, Praha; 2002.
- ▶ SMOLÍK Josef; Pastýřská péče; Komenského evangelická bohosloveská fakulta v Praze, Praha Kalich.
- ▶ SMOLÍK Josef; Současné pokusy o interpretaci evangelia; Edice Oikúmoné, 2. vydání, Praha; 1993; 38.
- ▶ SNOEK G. J. C. ; De eucharistie-en reliekwerving in de middeleeuwen. De middeleeuwse eucharistie-devotie en reliekwerving in onderlinge samenhang, Amsterdam 1989.
- ▶ SOFSKY W. ; Die Ordnung des Terrors; das Konzentrationslager; Frankfurt/M. 1993 (počínaje kapitolou „Todesfabrik“, 296-314).
- ▶ SOCHA H. ; De normis generalibus – Allgemeine Normen; in: Klaus Lüdicke HERAUSGEGEBEN; Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici; Band 3 (cann. 747-1310), Münster Ludgerus verlag, November; 1984; Kán. 27/8.
- ▶ SOKOL Jan; Člověk jako osoba. IZV UK. [od druhého vydání vychází pod názvem Filozofická antropologie]; Praha; 2000.
- ▶ SOMMER J. ; Hřbitovy; in: Slovník veřejného práva československého. Svazek I. Polygrafia, Brno, 1929, 818 – 819.
- ▶ SOMMER O. ; Prameny soukromého práva římského; druhé přepracované vydání, Praha; vlastním nákladem, 1932.
- ▶ SOUKUP Václav; Dějiny antropologie; Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum; 2004.
- ▶ SOUKUP Václav; Přehled antropologických teorií kultury; Praha; 2000; zejména 174-175.
- ▶ SPÁČIL V. ; Z minulosti olomouckých hřbitovů; in: Olomoucké hřbitovy a kolumbária, Memoria, Olomouc 2001.
- ▶ SPENCER B. , GILLEN F. -J. ; The Northern Tribes of Central Australia; London; 1904.
- ▶ STERNBERG T. ; Kirchenbau. Historische Vergewisserungen; in GERHARDS A. , STERNBERG T. , ZAHNER W. (Ed.), Communio - Räume, Regensburg 2003; 37-69.
- ▶ STOCLET A. J. ; Les établissements Francs a Rome au VIIIe siècle. Hospitale intus basilicam beati Petri, domus Nazarii, schola Francorum et palais de Charlemagne; in: Lepelley, Haut moyn age.
- ▶ STOLÍNOVÁ J. , MACH J. ; Právní odpovědnost v medicíně; Praha; Galén, 1998.
- ▶ SVOBODA J. A. ; Paleolit a mezolit, Pohřební ritus. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 19. Editor Jaroslav Malina, Nadace Universitas Masarykiana Edice Scientia, Brno 2003.
- ▶ SVOBODA J. ; Systém studia na Yale University; in: Zdravotnické Noviny 5, 1998.
- ▶ SVOBODOVÁ Markéta; Krematoria v meziválečném Československu; nepublikovaná dipl. práce, Olomouc 1998.
- ▶ ŠIKULOVÁ V; Předběžná zpráva o výzkumu v kostele sv. Václava v Ostravě. Přehled výzkumů 1967; 1968, 101-103.
- ▶ ŠILER Vladimír; Křesťanské ars moriendi; in: Krásná smrt?, Ekumenická akademie Praha, sborník ze semináře 7. a 8. listopadu 1997, Job Publishing; Praha 1999, 23-32.
- ▶ ŠKVÁRA J. ; Kremační pece z Olomouce; in: Eternity, skrze smrt k životu, vychází čtvrtletně, roč. 1, Ústí nad Labem; jaro 2005, Masmedia a. , 14-15.

- ▶ ŠLAPETA Vladimír; Krematorium z hlediska architektury; Umění a řemesla, 1981, č. 4, 51-55.
- ▶ ŠMAHEL František; Blasfemie rituálu?, in: Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám, Praha; Karolinum, 1995.
- ▶ ŠMAHEL František; Mezi středověkem a renesancí, Praha 2002, 133-175.
- ▶ ŠMAHEL František; Smuteční ceremonie a rituály při pohřbu císaře Karla IV. , ČČH 91, 1993, 401-416.
- ▶ ŠOLLE M. ; Kostel P. Marie na Budči (Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975-1980; in: PA 81, Praha 1990, 140-207.
- ▶ ŠOLLE M. ; Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu; Vyšehrad s přispěním České biskupské konference, Praha 1996.
- ▶ ŠPATENKOVÁ Naděžda; Krizová intervence pro praxi; Grada Publishing, Praha; 2004; 69-75.
- ▶ ŠPIDLÍK Tomáš; Církevní právo, Proč je v církvi tolik paragrafů a nařízení?; Homilie, Radio vaticana 2002.
- ▶ ŠUBRT J. ; Římská literatura; Praha; Oikoyomenh 2005.
- ▶ ŠVÉDA Zdeněk, BRADÁČ Josef; Výklad Konstituce o posvátné liturgii; in: Polc, Jaroslav V. , Posvátná liturgie, Řím; Křesťanská akademie, 1981, 343-409.
- ▶ ŠVESTKA J. , a kol. ; Ochrana osobnosti; Linde 1996.
- ▶ TAFT Robert; The Liturgy of the Hours in East and West; Collegeville, MN; Liturgical Press, 1986.
- ▶ TELEC Ivo; Přirozené právo osobnostní a jeho státní ochrana; in: Právní rozhledy 1; 2007.
- ▶ THOMASSIN L. ; Ancienne et Nouvelle Discipliné de l'Église; 1725, svazek 3.
- ▶ TOYNBEE A. ; Man's Concern with Death; London; 1968.
- ▶ TOYNBEE J. M. C. ; Death and Burial in the Roman World; Originally Published in Ithaca; New York Cornell University Press; 1971.
- ▶ TRESMONTANT Claude; Hebrejský Kristus, Jazyk a stáří evangelií, z franc. orig. Le Christ hébreu (1993) přel. J. Mlejnek, Barrister-Principal, druhé, upravené vydání, Brno 2004.
- ▶ TRTÍK Z. ; Nastolení antropologické otázky v teologii; in: integrální antropologie na prahu 21. století, Karolinum; 2002.
- ▶ TURNER Herold W. ; From Temple to Meeting House. The Phenomology and Theology of Places of Worship, Mouton Haag; 1979.
- ▶ TURNER Victor; Betwixt and Between; in: The Forest of Symbols; Aspeas of Niambu Ritual Ithaca - London; Cornell University Press 1967.
- ▶ TURNER Victor; Drama, Fields and Methaphores; London; 1974.
- ▶ TURNER Victor; From Ritual to Theatre; The Human Seriousnes of Play; New York; PAJ Publications 1982.
- ▶ TURNER Victor; Ritual, Tribal and Catholic; in: Worship 50; 1976; 504-526.
- ▶ TURNER Victor; The Anthropology of Performance; New York; 1987.
- ▶ TURNER Victor; The Ritual Proces Structure and Anti-Structure, Ithaca 1969.
- ▶ TWTIPACH J. , PODLAHA A. (ed.); Český slovník bohovědný I; Praha 1912.
- ▶ UNGER Josef; Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy; Jaroslav Malina, (ed.), Panoráma biologické a sociokulturní antropologie, Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů č. 25, Nadace universitas v Brně, akademické nakladatelství cerm v Brně, Brno 2006.
- ▶ UNGER Josef; Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. -16. století; Edice Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9. Editor Jaroslav Malina, Nadace universitas masarykiana, Brno; 2002.

- ▶ VALEŠKA J. ; Problematika pomoci jiné osoby při psaní závěti; in: BA. 1997, 4; 24, systém ASPI - stav k 9. 3. 2007.
- ▶ VANĚČEK V. (ed.); Prameny k dějinám státu a práva v Československu; část I. uspořádal; část II. uspořádal K. Malý, Praha 1977, 16-18.
- ▶ VANĚČEK V. ; Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945, Praha 19743, 185-198, 289-290.
- ▶ VASMER M. ; Russishes etymologisches Wörterbuch; Heidelberg; 1950-58; 449-450.
- ▶ VAŠEK B. ; Dějiny křesťanské charity; Nakladatelství Dobré knihy v Olomouci, Velehrad 1941.
- ▶ VAŠICA J. ; Literární památky EPOCHY Velkomoravské 863-885; Praha 1996, 149-156.
- ▶ VÁVRA Jiří; Projevy identity v pohřebním ritu obyvatel Bohemky a Veselinovky na Ukrajině; in: Etnologický časopis Český lid 1; Vydává etnologický ústav Akademie věd ČR; 2007.
- ▶ VAVŘÍNEK V. ; „Cháronův obolos“ na Velké Moravě; Numismatické listy, roč. 25, 1970, 36-37.
- ▶ VEČEŘÁKOVÁ Markéta; Krematoria v české architektuře 10. - 30. let 20. století; in: Umění XLV, 1997, 72-92.
- ▶ VENTURA Václav; Spiritualita křesťanského mnišství; text edičně připravil Ondřej Koupil, Praha – Břevnov; Benediktinské arcidiocésie sv. Vojtěcha & sv. Markéty; 2006.
- ▶ VESELÝ F. X. ; Hřbitovy; in: Všeobecný slovník právní. Svazek I. Topičovo knihkupectví, Praha, 1896.
- ▶ VIDMAN L. ; Od Olympu k Pantheonu, Praha 1986.
- ▶ VIRT G. , KÖRTNER U. ; Pieta a blížeňská láska; in: Teologické texty 3,; 2001.
- ▶ VOKOUN Jaroslav; Civis simul et christianus; in: Jiří Hanuš ed. ; Vznik státu jako proces sekularizace, Brno; CDK, 2006.
- ▶ VOKURKA Martin, HUGO Jan; Praktický slovník medicíny; Praha; Maxdorf, 1998.
- ▶ VOVELL Michel; Les attitudes devant la mort en Provence au XVIII siecle; Dizertace.
- ▶ WAGNER J. F. ; Cremation, Cases of Consience from The Casuist; Vol. II, New York 1908.
- ▶ WAGNER J. F. ; Cremation, Cases of Consience from The Casuist; Vol. II, New York 1908.
- ▶ WACHTEL David; Jewish Burial Societies; The origins and Development of The Hevra Kaddisha, in: The Jurist 59, Studies in Church Law and Ministry, fakulta Kanonického práva, Americká katolická univerzita, Washington, DC 20064, 1999, 214-228.
- ▶ WINKLER Gabriele; Die interzessionen der Chrysostomusanaphora in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Part I; in: Orientalia Christiana periodica (OCP) 36 (1970).
- ▶ WIPLINGER F. ; Der personal verstandene Tod; München und Freiburg 1970.
- ▶ WISNIEWSKI E. ; Kosciól w Polsce; Kraków 1966.
- ▶ WOLF O. ; Evangelium v krematoriu, Příloha Pracovních textů pro kazatele, vikariát ČCE, Mlýn, Třebenice, 1998.
- ▶ WOODWARD J. ; The Theatre od Death, The Ritual Management of Royal Funerals in Renaissance England 1570-1625; Woodbridge 1997.
- ▶ WORDEN W. J. ; Grief Counselling and Grief Therapy. A Handbook for the Mental Health Practitioner, 2. vyd. , London, Routledge, 1997.
- ▶ ZEMANOVÁ-MAZALOVÁ Josefa Anna; Budou-li mlčet oni, rozkvílí se kamení - Třetí odboj na Moravě, Brno 1990.
- ▶ ZEMEK M. ; Náhrobky v metropolitním kostele sv. Václava v Olomouci; separátní otisk z časopisu Rodokmen, Praha 1948, 1-17.
- ▶ ZEMEK P. ; Spory o desátek a farní patronát v Uherském Brodě - pobělohorská církev v prostředí poddanského města; in: KORDIOVSKÝ E. , JAN L. ed. ; Vývoj církevní správy

na Moravě, XXVII. Mikulovské sympozium 9. -10. října 2002, Vydal ČR - Moravský zemský archiv v Brně, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 2003.

- ▶ ZÍBRT Čeněk; Přežitky starodávných obětních obřadů; in: Listy z českých dějin kulturních, nakl. JoR. Vilímek, Praha 1891.
- ▶ ZÍBRT Čeněk; Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku; (indiculus superstitionum et paganarum). Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění; 1894; přetisk Akademia, 1995.
- ▶ ZIMON Henryk Wincent; Burial Ritual Among The Konkomba People of Northern Ghana; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawla II; Wydział Teologii, instytut Teologii Fundamentalnej, Lublin; 2007.
- ▶ ZOLL-ADAMIKOWA H. ; Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu; in: Przegląd archeologiczny 35.
- ▶ ZUBER R. ; Osudy moravské církve v 18. století; I. díl, Charita, Praha 1987.
- ▶ ZVĚŘINA Josef; Převtělování, stěhování duší?; in: Teologické texty 15, prosinec 1987, cit. z Teologické texty 1/18, 2007.
- ▶ ŽEMLIČKA Josef; Počátky českých královských 1198-1253, Proměna státu a společnosti; Edice Česká historie sv. 10, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.
- ▶ ŽIVNÝ Michal; Mince v hrobech jako odraz sociální a duchovní kultury na Moravě v 11. a 12. století; nepublikovaná rigorózní práce, Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, abstrakt.

6.2.3 internetové odkazy

- ▶ SARACENI Vincenzo; Polemiche in italia dopo la decisione dell'ordine dei medici di cremona di archiviare il caso di marco riccio, il medico che ha staccato la spina del respiratore di piergiorgio welby, http://www.radiovaticana.org/radiogiornale/ore14/2007/febbraio/07_02_03.htm#WELBY (22. 2. 2007).
- ▶ MonSigalini denuncia la strumentalizzazione del caso Welby per attaccare la Chiesa e promuovere l'eutanasia, <http://www.radiovaticana.org/it1/indice.asp?cRedaSel=22&CategSel=15&PagN=1>, (28. 12. 2006).
- ▶ <http://www.bestatter.de/bdb2/pages/ausbildung/ausbildungszentrum.php> (27. 2. 2007)
- ▶ <http://www.bestatter.de/bdb2/pages/ausbildung/funeralmaster.php> (27. 2. 2007)
- ▶ Timeship: The Architecture of Immortality, An Exhibition at The Municipal Art Society of New York, 457 Madison Avenue (50th Street) New York City November 11, 2004 to January 27, 2005. <http://www.timeship.org/> (12. 3. 2007).
- ▶ www.pohrebiste.cz
- ▶ www.pohrebnictvi.cz
- ▶ www.pohreb.cz
- ▶ Servis tiskového střediska České biskupské konference na adrese tisk.cirkev.cz.
- ▶ dokumenty papežské rady Iustitia et pax (na zmíněné stránce i další odkazy její činnosti), viz http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/justpeace
- ▶ http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/doc_doc_index.htm, (13. 3. 2007)
- ▶ international cremation statistics 1996 - 2004 (včetně ČR);
- ▶ <http://www.vatican.va/archive/>
- ▶ <http://www.srgw.demon.co.uk/CremSoc5/Stats/interntl/2004/StatsIF.html>
- ▶ Evropský soud pro lidská práva; ESLP; Nejvyšší svatá rada muslimského společenství v Bulharsku; 16. 12. 2004-VIII; odst. 86. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=7965179&skin=hudoc-en&action=request>.

- ▶ Evropský soud pro lidská práva; ESLP; Pannullo a Forte v. Francie; Application no. 37794/97; 30. 10. 2001-X; <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-enDTV>.
- ▶ Evropský soud pro lidská práva; HUDOC - Database of the case-law of the European Convention on Human Rights; <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
- ▶ Liturgie und Bestattungskultur; Trierer Sommerakademie 2005; www.liturgie.de - Deutsches Liturgisches institut; Rückblick 2005.
- ▶ Report; časopis na domovské webové stránce <http://www.br-online.de/daserste/report/archiv/>.
- ▶ Senátní tisky; stenoprotokoly z jednání v Senátu; www.senat.cz.
- ▶ Wet op de lijkbezorging; webové stránky Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; 28 dubna 2006; adresa; http://www.MinBZK.nl/openbaar_bestuur/wet_op_de?mode=print-popup=true
- ▶ Zpráva o stavu lidských práv v České republice v roce 2002; publikováno 1. 8. 2003; Dokumenty a materiály Rady vlády ČR pro lidská práva, www.vlada.cz.
- ▶ <http://www.nationalmemorialarboretum.org.uk/content/Plan-Your-Visit-1062.shtml>; <http://www.nationalmemorialarboretum.org.uk/content/About-Us-1053.shtml> (8. 3. 2007).
- ▶ archiv čísel časopisu Report na domovské webové stránce <http://www.br-online.de/daserste/report/archiv/> (12. 3. 2006)
- ▶ <http://www.dkgev.de/archiv>
- ▶ diskuse nad nizozemským zákonem o nakládání s mrtvým lidským tělem Wet op de lijkbezorging, webové stránky Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 28 dubna 2006, adresa; http://www.MinBZK.nl/openbaar_bestuur/wet_op_de?mode=print-popup=true
- ▶ BRONKOVÁ Johana; Zprávy Radia Vatikán 16. 2. 2005; Anonymním pohřbíváním se ztrácí něco z lidskosti, <http://www.radiovaticana.cz/hledat.php4?nadpis=&telo=pohreb&datumVydani=&autor=&vyhledat=Vyhledat&limit=100> (22. 2. 2007).
- ▶ Italien; Kard. Ruini verteidigt „Nein“ an Weby, rv 23. 01. 2007 sk, <http://www.radiovaticana.org/te/Articolo.asp?c=114012> (13. 3. 2007)
- ▶ Kardinal Camillo Ruini zum „Fall Welby“, 27. 1. 2007, http://www.cardinalrating.com/cardinal_92__article_5176.htm (13. 3. 2007)
- ▶ <http://snem.cirkev.cz/download/Statistiky%20studijn%ED.doc>, (5. 3. 2007)
- ▶ <http://www.kingofpeace.org/resources/petfuneralliturgie.htm> (12. 3. 2007)
- ▶ www.sciencenews.org (17. 3. 2007).

7. Anotace

7.1. Český

7.1.1 Název

Teologicko filozofická východiska církevního pohřbu a vývoj jeho právní úpravy s přihlédnutím k právu České republiky

7.1.2 Anotace

Rigorózní práce analyzovala tři teoretické úrovně hledání výchozích kritérií pro rozhodnutí o způsobu ochrany lidských pozůstatků a ostatků (včetně hřbitovů, kde jsou uloženy) v dějinném kontextu:

- ▶ profesionálně institucionalizované, které bylo zacíleno na jejich uspokojivé, rychlé a kvalitní pohřbení, nejčastěji v krematoriu.
- ▶ filozoficko-etické, které se snažilo racionálně zdůvodnit morální kvalifikaci jednání člověka a etickou povinnost rozhodovat se pro jejich pietní pohřbení do země s důstojnou pohřební ceremonií.
- ▶ teologicko-etické, které navíc používalo kritérií, která vyplývají z morálních principů zahrnutých v systému náboženských tvrzení a jsou předmětem víry členů náboženského společenství.

Po shrnutí teologicko-filozofických východisek autor komentoval tři kanonické přístupy k pojetí a právní úpravě církevního pohřbu:

- ▷ *Kognitivní přístup* podporující pojetí církevního pohřbu jako pramene autoritativní praxe církve k pohřbívání jejích členů.
- ▷ *Expresivní přístup* podporující pojetí církevního pohřbu jako pramene duchovní pomoci pozůstalým.
- ▷ *Kulturně antropologický přístup* podporující pojetí církevního pohřbu jako křesťanské zásady pietní ochrany celého člověka.

7.1.3 Klíčová slova

Církevní pohřeb, kanonické právo, liturgické právo, lidová zbožnost, pohřebnictví

7.2. English

7.2.1 The Name of The Thesis

Theological and Philosophical Background of the Ecclesiastical Funeral Rites and the Development of Legal Regulation Thereof in View of the Laws of the Czech Republic

7.2.2 Anotation

The thesis analysed three theoretical levels of finding starting criteria for the decision on the manner of disposal of a dead body and the way of its funeral in historical context:

- ▶ Professionally institutionalized level, which was focused on satisfactory, swift and quality funeral, very often in the crematorium.
- ▶ Philosophical and ethical level, which attempted to substantiate rationally moral qualifications of the behaviour of man and ethical obligation to take decision on pious manners of burial and celebration thereof.
- ▶ Theological and ethical level, which, moreover, used the criteria resulting from moral principles included in the system of religious doctrines and which are the object of the faith of members of a religious community.

After summing-up theological and philosophical background, the author commented on three following canon attitudes to the understanding and legal regulation of ecclesiastical funeral rites:

- ▷ Cognitive attitude, which consists in such an understanding of ecclesiastical funeral rites as the source of magisterial practise of the Church for burial of its members.
- ▷ Expressive attitude, which consists in such an understanding of ecclesiastical funeral rites as a source of spiritual assistance to the survivors.
- ▷ Cultural and anthropological attitude, which consists in such an understanding of ecclesiastical funeral rites as a Christian principle of pious protections of human remains.

7.2.3 Key words in English

Ecclesiastical Funeral Rites, Canon Law, Liturgical Law, Popular Piety, Undertaking